

આ પુસ્તકના પાના કપર સુધીવં ભાષાન્તરે અમે કહ્યું છે, અને બાર પછીથી અમારા મિત્ર રા. રા. રમણલાલ જગનલાલ દલાલ ખી. એ. એસ. ડી. સી. એ અધ્યાગ શ્રમ ઉદ્યોગી ભાષાન્તરણું કામ પરિપૂર્ણતાએ આપ્યું છે, તેનો ઉદ્દેશ્ય કરવો અરથાને નહીં ગણ્યાન, તેમજ દેશબંધના આદ્ય તંત્રી, રા. રા. કમનલાલ સુનીલાલ ગાધી એ, આર્થિક ક્ષાબનો સવાલ જાણુએ મુકીએ તેા ખચુ, પોતાપર આવી પડેલી થણી મુશ્કેલીએ છતાં, અને તેટલી ત્વરાથી પુસ્તક પરિ સમાપ્ત થાય ત્યાં સુધી જાપી આપી અમને જે સહાય કરી છે તેમનો આભાર માન્યા સિવાય અમે રહી શકતા નથી.

પુસ્તકમાં થણી ત્રુટિએ રહી ગઈ હશે કારણુ ગુર્જર સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં અમારો આ પ્રથમ પ્રયાસ છે, તેમજ ખીલા પુસ્તકો જેટલાં આકર્ષક હોય છે તેટલું આકર્ષક આ પુસ્તક અમે પ્રગટ કરી શક્યા નથી, તે ખદમ જનતાની અમે ક્ષમા આદીએ છીએ ખાંદ્ર આશ્ચિત જનતા આગળ સારા સ્વરૂપમાં રજુ કરવાની અમારી ઉમેદ પરમાત્મા પાસે પાડે, એટલું બધી અને આવા પુસ્તકને પ્રસ્તવનની જરૂર નજ હોઈ હોય, એવી અમારી માન્યતા હોવા છતાં, આટલા કુખરો બધી સ્વ. લાલજીના સાહિત્યનો પ્રચાર કરવાની જગાસા સાથે

અસીપ્રાય.

સ્વર્ગરથ દેશ સેવક સાથા સજ્જતરાયતું 'Unhappy India' (નો અનુવાદ સાધ શ્રી જી. ડી. વ્યાસે તથા દલાલે કર્યો છે અને તે "દુઃખી હિંદ" પુસ્તકના આકારમાં છપાવ્યો છે. મજકુર પુસ્તકમાં ભારત જુમીમાં તેના હાલના બ્રીટીશ રાજ્ય કર્તાએ છેલ્લા દોઢશો વર્ષમાં કેવો વલિવટ કર્યો છે તેના અનેક પુસ્તકોમાંથી દાખલાએ તથા અવતરણો (Quotations) આપી આબેહુલ ચિતાર આપ્યો છે. તે ઇંગ્રેજી ભાષાથી અજ્ઞાત એવી પ્રજાએ વાંચવાની ખાસ જરૂર હતી. તે આ પુસ્તકે પૂરી પાડી છે.

પણુ વધારે મહત્વની બાબત તો એ છે કે અમેરીકન બાઇ સીસ મેથોએ ભારત જુમીની મટરો ખોલી કેવળ અહીંને કમરોજ નેયો છે, અને તેને હિંદની સાધારણ હાલત રૂપે ચિતરવાનું કોશીલ કીધી છે. તેના જવાબ તરીકે જે પુસ્તકો ઇંગ્રેજી ભાષામાં પ્રગટ થયા છે તેમાં સાથી ઉત્તમ વિસ્તૃત અને સચોટ જવાબ રૂપે લાલાજીએ આ પુસ્તક છપાવી દેશની ભારે સેવા કરી છે. તે પણ ઇંગ્રેજી ભાષાથી અજ્ઞાન લોકોએ વાંચવાની ખાસ જરૂર છે. આ જરૂરીયાત સાધ શ્રી વ્યાસે અને દલાલે પૂરી પાડી છે. અનુવાદ દુકામાં છે. દરેક ગુજરાતીએ ભારત જુમિ વીધે પરદેશમાં શું વાતો ચાલે છે તેનાથી બાલુકાર રહેવું જરૂરતું છે તેમાં ખાસ કરીને શ્રી વગેં આ પુસ્તક જરૂર વાંચવું જોઈએ. સાધ શ્રી વ્યાસને અને દલાલને આ સાહસ બલ્લ ખન્યવાદ ધરે છે.

લી.

એમ. કે. ધીક્ષીત.

स्व० देशबुद्धा बाबा लक्ष्मणराय

Lakshmi Art, 5 oribat 8

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ

૦	ઓળખ	...	...	
૧	વાદાનુવાદ	...	...	૫૪
૨	યુગોથી પ્રકાશ	...	...	૬૬
૩	અસફળ કુળવણી	...	...	૮૯
૪	જલણુ' અને કમાણુ' અને જડ અમેરીકનો	...	...	૯૫
૫	એક મહાન વકીલ...	...	...	૧૦૨
૬	ફરજિયાત પ્રાથમિક કુળવણીનો ઇતિહાસ	...	...	૧૧૩
૭	કુળવણી કેમ આપવામાં આવતી નથી	...	...	૧૧૭
૮	હિંદુ ઝાતિ ખંધારણ	...	..	૧૨૩
૯	અશ્વસ્થો, તેના મિત્રો અને તેને છુટનારાઓ	..	..	૧૩૪
૧૦	નીચથી પણ નીચ	...	...	૧૪૪
૧૧	નીચમાં પણ નીચ	...	...	૧૭૦
૧૨	હિંદુ' સ્ત્રી	...	...	૧૮૮
૧૩	શ્રી અને નવયુગ	...	..	૨૦૬
૧૪	જટ પરણુ' અને જટ મરણુ'	...	...	૨૧૬
૧૫	હિંદુ વિધવા	...	...	૨૨૫
૧૬	દેવદારી	...	...	૨૩૧
૧૭	વગર પૈસે શીક્ષણ	...	...	૨૩૮
૧૮	પાશ્ચાત્યોની કામોન્તેજના	...	...	૨૪૧

			પાનું
૧૯	મી. વીન્ટસેન ચેર્યાલને માટે લ્હાણી	...	૨૮૧
૨૦	પરિચીત મલ-સેંપટા	...	૩૦૧
૨૧	રિદ્દિએમ્બુ શારીરિક શાસ્ત્ર	...	૩૧૦
૨૨	ગાયો કમ જુએ મરે છે	...	૩૨૧
૨૩	હિંદ વૈભવનું ધર...	...	૩૩૧
૨૪	હિંદ ગરીબ. ધનું ધર	...	૩૪૮
૨૫	દરિદ્રતા	...	૩૭૫
૨૬	હાલ જે પેસા બહાર બસડાઈ જાય છે તે સંબંધી કૃત્તીક બાબતે	...	૩૯૬
૨૭	આગગાડી માટે સરતી મુંડી	...	૪૦૪
૨૮	બેક્તીતિ	...	૪૧૮
૨૯	વેગખરના પુત્રો	...	૪૨૬
૩૦	અંગ્રેજી રાજ્યના અંગ્રેજોના મત	...	૪૪૦
૩૧	સુધારાની વાત	...	૪૫૪
૩૨	ભારે અને અંચવાડા બરેલી પદ્ધતિ	...	૪૭૮
૩૩	હિંદુસ્તાન દુનીયાને દુઃખરૂપ	...	૪૮૩

॥ श्री ॥

ॐ तत्सत्-ॐ नमो जी गणेशाय-श्री कृष्णायै ।

दुःखी हिंद.

शरण करवाणी कामद चरणते चार्णा चराचरोप जीव्य ।
करणाम सृणै कटाक्ष पातै कुरु माम् जव कृतार्थ सार्थवाहम् ॥

[श्लोक]

१.

पर रा'ट्टना धु सरानी अधीनता ओ ओक प्रलओना नाशतु
मणण कारणु छे .. . त्री ध. ओ रैस

राष्ट्रीय लक्ष्यणि दुथी कहीओ तो अन्य देशीय प्रलना ताप्यामा
गटेना भ्रता वधारे दु भ' स्थिति ओके नथी सगीनथी जेर करी
तेनी अछु नीचे द्यापी राष्ठी राज करनार पारका देशनी प्रलनी
सरभामछु आपले आकमछु करता राजना सत्य साथे करीओ, तो
निश्चय जानी यगे के जे गुस्सान कुय करता (हलरै) चनिका
नथी करी राभता, तेथी अधीतर गुस्सान परदेशीओ भगी शके छे
आकमपु करना वावाओडानी जेम उच्छे लुट अने सत्सानास वागी
भतो पाछे करे छे भतो तेज देशमा रही साना बोध साथे ओ
इप थद लय छे ओकेअउग, मह मुफ गीजनपी, तेमुर, अधीसभान,
नादिरशाह अने अहमंशाह अप्यदली, ओ परेली प मतीना छे, न्यारे
रोरी प्यपर, भीथीअने अने दुल्लुनेओ भीण प मतिना छे, के जेओओ
मार्यावन'मा पोताना वशना भी छेडा राष्ठा छे अने स्थितिमा
प न अने देशनु अपम न अध पतन अने आथीके जेर लाल

માય છેજ, પણ ખીણ પરિસ્થિતીમા અંતે તેઓ એકરૂપ થઈ રહે છે, તેઓના ખુન સાથે ખુન મળે છે, તેઓના સંસ્કારોની આપ લે માય છે, અને બંનેના મિશ્રણથી બંનેના એકત્રિત ચએલા સંબંધથી નવી ઉન્નતિ સંભવે છે આ સ્થિતિમા પરદેશી રાજ્યનું દુઃખ એટલું તીક્ષ્ણ, એટલું મર્મ ભેદી, એટલું નુકસાનકારક, એટલું અપમન લરેલું નથી હોતું, કે જેટલું ખીણ દેશની પ્રજાનું રાજ્ય તેના તમામ રાષ્ટ્રીય, આર્થિક, સામાજિક આશયોને અવલંબી દાકી બેસાડવામા આબું હોય. એક સર્વ સત્પાથીસ અગર રાજની ઉદારતા અને મહાત્મ્યને ગુભરેલી અરજ કંઈક લલ કરી શકે છે, પણ એક સમસ્ત પ્રબને અગરતો પ્રબ સત્તાક તંત્રને ગુભરેલી અરજથી કશું વળતું નથી. એક પ્રબ ઉપર ખીણ પ્રબ પ્રભુત્વથી ચાલતા તંત્રની નિર્દયતા અને નિષ્કર્ષ જેટલા સખત હોય છે, તેટલા ખીણ કોઈ રાજ્યના હોતા નથી. પ્રબ સત્તાક રાજતંત્ર પોતાના દેશને માટે સારું હોઈ શકે, પણ તે તંત્રનું ખીણ પ્રબ પર આધિપત્ય અન્નિશય દારણુ. નાશકારક અને અલંત દુ ખત્રથી ભવડે છે.

સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય ગુ-હાઓની શિક્ષા રૂપે પર ધીન ન્ધિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. અને એ સ્થિતિ ક્રમશઃ વિપુલ અને દારણુ થની રહે છે. તેમજ પુન પ્રબંધ અને પુન પુર્વાવસ્થા પ્રાપ્ત કરવામા સારી રીતે અઠકાવરૂપ નિવડે છે સામાજિક મત્તીઓ અને પાપોને ભાર પૂર્વક દર્શાવે છે-અહાર લાવે છે. ગતિક, કાષિક અને માનમિક દાન્દ્રિયના ધોર સ્વરૂપ તરફ ઘસડી ભય છે. પ્રપંચ, દરામખોગી, સામ નીતિ અને પ્રયદાનેા આશ્રય લઈ પ્રબમા આવતી ભયૂતિને કાતો ન્યાવી દેવામા આવે છે, કાતો રોષ્ટી રાખવામા આવે છે, કે કાતો લટકારી મૂવામા આવે છે. સ્વાધીન પ્રબને મળામા કાળો દોળ ચદાવનેા, અને તેની બદમોહ તથા નિંદા કરની, એ એક બાદશાહી રમતનેા ભાગ છે. દુનિયાના ખીણ દેશની મંજુરીન્યાત મળે તેટલા ખાતર તેમજ સ્વ ધીન પ્રબની સ્વતંત્રતા, મિખત, અને જન્મ સિદ્ધ હકો

પર તરાપ મારવાનું ઠીક પડે, તે ઉદ્દેશથી તેવી પ્રજાની શુભામી મનોદશા કાયમ રહે તેવા પ્રયત્નો સતત ચાલુ રાખવામાં આવે છે. ગેરી ચામડીનો બોલો એ તત્વ જાનવું જનન એજ છે. સામ્રાજ્ય વાદીઓના મનાસને એજ તત્વજ્ઞાન ઉત્તેજિત કરે છે. આવીજ સામગ્રીઓથી લોખંડી બપ્તર તૈયાર કરવામાં આવે છે. અને પરાધીન પ્રજાને હાથમાં રમાડવામાં આવે છે. અને સ્વાતંત્રતાની લાવનાઓ તેમને હાનીકારક ન નિવડે તે પર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. આવી રીતેજ ખ્રિસ્તને હિંદુસ્તાનમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું છે, અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા પણ એવાજ આશયોને અવકાશી શીલીપાધનોના કબજે લઇ હવે તે ખાલી કરવા તૈયાર નથી, બંકે ના પાડે છે.

સામ્રાજ્ય સ્થાપના આત્મસંમોહથી, મહી સલામતીને ખાતર, બ્યાપારી દ્રષ્ટિથી થોડા કાળની યોજના તરીકે શરૂ કરવામાં આવે છે. પણ પછીથી, અરે-તરતજ નિશંક જાણી છુટ્ટીને સામ્રાજ્ય સ્થાપના કરાય છે. આવી રીતે સ્થપાયેલાં રાજ્યો પોતાના રાજ્યો સાથે જોડી દેવાય છે, કાયમનાં થાય છે, અને તે પર રાજ્ય નિયંત્રણ કરાય છે. ધણીવાર આવી રીતે લુચ્ચાઇથી સ્થપાયેલાં રાજ્યો તથા બળજબરીથી સત્તા નીચે દબાવી રાખવાની રીતથી સ્વાધીન પ્રજાની રાષ્ટ્રીય લાવનાઓ જાગૃત થાય છે. આવું રાજકીય શાસન આર્થિક લુંટની લાવના જાગૃત કરે છે. આર્થિક લુંટથી બેકમા પારાવાર દુ ખો ઉદ્ભવે છે, કે જેને અંતે નબળામાં નબળી પ્રજામાં પણ સ્વાતંત્રતાની લાવના જાગૃત થાય છે. લે કે હિંસાત્મક કે અહિંસાત્મક બળવો કરવા તત્પર થાય છે સરકાર આવી લાવના સામે ટકર લે છે પહેલા તે તેને હમી કાઢે છે, તેના તરફ દુર્લક્ષ કરી તેને કાઢે છે પછીથી દમનનીતિ શરૂ કરે છે. ડાહ્યાશીલા અને છળભેદને છાજે એવા અખતરાઓ અમુકમોંઝકે છે, અને ઉગની પ્રજાને મિત્ર-શત્રુની ગરજ મારે છે. આવી રીતનું દ્વંદ્વયુદ્ધ ચાલુ રહે છે શાહીવાદમાં માનવ રાઓના બે વિભાગો છે. (અ) દમનનીતિનો આશ્રય અને બીજું કાંઈ નહિ એમ

માનનારાઓ. (બ) ઉનાત પક્ષ કે જેઓ સુપ્રતદાર (ટ્રસ્ટી) હોવાને ઘણો રજુ કરે છે. અને સ્વાધીન પ્રજને લેતી ખાત્રી આપવા મથે છે, તેમજ બહારની દુનિયાને ઘખવે છે, કે પ્રજા પોતાનું તંત્ર ચલવવાને લાયક નથી અને સુપ્રતદારતરીકે તેવી પ્રજાના લાભ માટે તેમની હરહંમેશ જરૂર છે. કેટલીક સરતો આલેખ્યા છે, કે જે પુરી મથેથી સ્વાતંત્રતાનો ફાળો આપી શકાય. ખરું જોતાં એવી સરતો પૂરી નજ કરી શકાય એવા રૂપમા ચોળાય છે. પરિણામે એવી પરિસ્થિતિ ઉભી થાય છે, કે જેથી દુ ખી પ્રજા અને બહારની દુનિયા છેતરાઈ જાય છે. અજ્ઞાનતા, સામાજિક પવિત્રતા અને દૃઢતાનો અભાવ, દલીલ કોમનું અસ્તિત્વ, અંતર્બંધી શુદ્ધ ચારિત્રનો અભાવ, હથિઆરો પનાવવાની અનાવડ, પોતાનો બચાવ કરવાની અશક્તિ, લસ્કરને મોખરે રહી તેને દોરવવાની શક્તિન હીનતા, વગેરે વગેરે દારણોને આવડંબી સ્વાતંત્રતા નહિ આપવાના પુરાવાઓ રજુ થાય છે. સાથે સાથે ઉપર જણાવેલાં જોટા બહુનાઓ જોટા ન પડે, અને પ્રજા નાલાયકજ રહે (માથું ન ઉચકે) તે વાત પર ધણુંજ લક્ષ અપાય છે. સ્વાધીન પ્રજા ચારિત્રવાન નથી અને એક કોમ બીજી કોમ સાથે ન્યાયવૃત્તિથી વર્તી શકે તેમ નથી. તેના અભાવે રાજ પ્રકરણમાં તેઓ નાલયક છે, એવી ગોવણાઓ કરવામા આવે છે. પોતાના દત્તિહાસમા તેમજ બીજી પ્રજાઓના દત્તિહાસની વાત રાજ કરતી કોમ જુલી જાય છે, અને સ્વાતંત્ર્યને માટે જનશુત થતી પ્રજાના અવરોધ

દેશોન્નાતના સિદ્ધાંતોની પણ ખુબ લાઇ શકતા નથી, અને સ્વતંત્રતા મેળવી ગુલામીની બેડી તોડવાની મનોદક્ષા પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. શાહીવાદની પ્રણાલિયાની આ મૂર્છના છે, સુસ્જાજીત અને સુધુક્ત તર્કવાદની પરંપરા એટલે સુધી પહોંચે છે, કે પ્રજાને તે તરફ ધૂણા ઉપજે છે, અને પ્રજા સ્વતંત્ર થઇ ગુલામીની બેડી તોડતા ડરે છે. આવી કલુપિત સ્થિતિ વજા કરે છે અને જુકા તર્કવાદના પરિણામે બદલો વાળવાના ધરાદાયી ચોતરફ આગ લાગે છે તેમજ ઇતિહાસમા નવા પ્રકરણો આજેખાય છે.

દરેક નિશાળીઓ જાણે છે કે યુરોપ યુગે સુધી ગુલામી અજ્ઞાનતા અને અસમ્યતામા જકડાએલું હતું. યુરોપ-એટલે દુનિયાની ગોગી આમડી. અમેરિકા સદ્દાં, કારણુ અમેરિકા યુરોપનું બન્યુંજ છે ગોરી આમડીવાળાઓએ એશિયાઇ ધર્મનું પ્રતિપાદન કરેલું છે. હુન્નર અને હિંદોગોની નકલ ધણપતમાથી કરી છે. પવિત્ર ચારિત્ર્યના પાઠો હિંદુસ્તાન અને પેપેરટાઇન પાસેથી લઈના લીધા છે. આધુનિક દુનિયાની પ્રજામાં જે ચારિત્ર્યનો આવિર્ભાવ થાય છે, તે સધળું પૌર્વાત્મ દેશોની બક્ષીસથીજ છે. કેટલાકોના કહેવા પ્રમાણે યુરોપ વાસીઓની નમોમાં એશિઆઇ ખુન વહે છે. ઇતિહાસના સાધારણ અભ્યાસીને ખબર છે, કે ફક્ત ત્રણ સૈકા પહેલા આખા યુરોપ ઉપર એશિઆઇ સત્તાનો અમલ હતો. હસસકાઇરટ પહેલાના અમલમા એશિઆ પર હત મેળવનાર ફક્ત એવેકઝાઇરજ હતો. તેની અચર એશિઆના થોડા ભાગ પરજ થઇ અને તે પણ થોડા વર્ષો માટે. એવેકઝાઇરના દરોડાનો બદલો હુણુ લોડો, અંધીસખન અને તૈમુગ, તેમજ પાછળથી મૂર લોકોએ અને તુર્કોએ એશિઆ પર મેળવેલી હતે સારો આપ્યો છે. સૈકાઓ સુધી રશીઆ, ટરકી, સીસીલી, ગ્રેન, અને પ્યારકન પર એશિઆઇ પ્રજાનું પ્રભુત્વ હતું. એશિઆ પર યુરોપીય પ્રભુત્વ બે સૈકાઓ થયા હિંદુસ્તાનથી શરૂ થયું, અને પ્રભુ ધમ્જા તો હિંદુસ્તાન સ્વતંત્ર થયેથી તેનો અંત આવશે. હિંદુસ્તાનની

રાષ્ટ્રીય ચેતનાની સામે તેથીજ દુનિયાની સત્તાને એક મરખો વિરોધ છે, અને એજ ડરને અવધેથી સઘળી અપવિત્ર નિયંત્રણાઓ ધડાય છે. વહુની પ્રતિસ્પર્ધાપણાની મુખ્ય ત્રંથી હિંદુસ્તાનજ છે. હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા એટલે દુનિયાના વહુબેદને અંત એ નક્કી છે. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે, કે આ કારણથી મીસ ક્યેરાઇન મેયોની "મધર ઇન્ડિયા"ને ખુબ આવકાર પાશ્ર્વાસ પ્રજાએ આપ્યો.

એશિયાની કાળી, ભૂરી અગર પીળી ચામડી વિગદ મીસ મેયોની ધોળા ચામડીની આજ મનોદશા ! પૌર્વાસ પ્રજા પીડકોતું મુખ્ય મીસ મેયો છે. પૂર્વ દેશવાસીઓની જાગૃતિથી યુરોપ અને અમેરિકા લડકી ગયા છે. આટલી પ્રાચીન, સ્વતંત્ર અને સંસ્કારી પ્રજા સામે આવા કારણથીજ પુદ્ધિપૂર્વક અયશસ્વી સુનિશ્ચિત, માનસિદ્ધ વાતોન્માદનો આવિર્ભાવ થાય છે.

૨.

મીસ ક્યેરાઇન મેયોની વચ પર પરા અમેરિકાના લખાડોમા છે તેણી વર્તમાનપત્રોની લેખીકા છે. તેની કવચ સ્વવિક્રમ વાર્તાલા તથા મનસ્વી શાબ્દિક ભાવો રજુ કરવામા નિષ્ણાત છે એવા લેખો લખવાતું તેણે પ્રમાણપત્ર મેળવ્યું છે. રાજનીતિનું વિજ્ઞાન માનસશાસ્ત્ર અને ઇતિહાસની અજ્ઞાનતાનો પરિચય, તેણીના લેખો ઉપરટપકે વાંચનાર પણ તરતજ કરી શકે છે જાતિ જાતિના ના પાડવામા તેણી એકકો છે જ્યારે શીલીપાઇનોને અમેરિકા આવેલા તેમના કુટાપણાના વચનને અનુસરીને મેળવવાવા તેમના જ્ઞારણાં શીલીપાઇનો તોડી પાડતા હતા, ત્યા તેનું લેખીકા તરીકે પ્રથમ દર્શન 'શીલીપાઇનોનું સંશોધન' : નામના પુસ્તકથી થાય છે. એ પુસ્તકનું નામ 'લયકંટક ટાપુ' હા સુપ્રસિદ્ધ આઝલ ભાષાના વર્તમાન પત્રકાર અને તંત્રી મી. એસ કે. રેટ્કલીફ કે જેઓ હાલ અમેરિકામાં બાઈબો અને ઈંગ્લેન્ડમાં

પ્રખ્યાત છે, તેઓ મધર ઇન્ડિયાનું નિરપણ કરતાં 'અમેરિકાના ન્યુ રિપબ્લીક પત્રમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે —

“ બે વર્ષ પહેલાં બ્યારે મેં મીસ કચેરાઇન મેયોનું ‘બર્નર ટાપુ’નું પુસ્તક વાંચ્યું ત્યારેજ મને એમ ખાત્રી થયેલી કે તેણી હવે પછી હિંદુસ્તાન જશે, અને શીલીપાઇને માટે તેણે જે જે લખ્યું છે, તેવુંજ હિંદુસ્તાન માટે લખી પુસ્તક આકારે પ્રકટ કરશે. ‘પ્રબળ ઘોષણા’ પત્રના પૂર્વ પક્ષમાં તેણીએ જણાવેલું કે ‘જે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ શીલીપાઇન ઉપર સખત રીતે પોતાનું રાજ તંત્ર નહિ ચલાવે તેા તાના રાજ્યપહારીઓ વડાઓ અને ભગીરદારો શીલીપાઇનેની જીવતા આમડી ઠારી નાંખશે.”

અમને એમ માનવાને સમ્પળ કારણ છે કે મીસ મેયોનું હિંદુસ્તાન આવવું સ્વેચ્છાએ થયું નહવું. સ્વાર્થલિપ્ત આંગ્લવાસીઓએ તેણીને અહીં મોકલી હતી. તેઓને ખાત્રી હતી કે હિંદુસ્તાનમાં સ્વરાજની લાવવાને આમળ ધપાવવા દેવામાં તેઓને દુઃખ થશે, અને ગજવા પર કાપ મૂકાશે. એતો ખુશ્લુંજ છે કે આ મત સિદ્ધ કરવાને અમારી પાસે શોકકસ પુરાવા ન હોઈ શકે. પણ મજબુત સવિસ્તાર આજીબાજીથી મળતા પુરાવાનો હુકાળ નથી. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની આખાદાની અને લલું ઇચ્છનારા સદ્યહસ્થોમાંના મીં લાધેનક કાર્ટિસ એક છે. એટ બ્રિટનમાં રાજક ટેબલ સંધના તેઓ એક સભ્ય છે. આ સંધ સામ્રાજ્યના વિષયમાં મર્મસ્પર્શી ભાગ લે છે, અને તે સંધના સભ્યોનું કર્તવ્ય જુદા જુદા વિભાગોને એકત્રિત કરી તેઓને પરસ્પર-સંગઠિત કરવાનું છે, જે રાજ્યને માટે તે સંધ પગભર છે, તે ‘રાષ્ટ્રોનું’ પ્રતિનિધિત્વ’ એ નામથી ઓળખાય છે. તે એટલે તે સંસ્થાનો અને બ્રિટીશનો ઉદ્દેશ તે તે દેશોને પર લુંટ ચલાવવાનો તથા રાજ્ય કરવાનો છે. ધીમે ધીમે હિંદુસ્તાનને સ્વરાજ આપવાની જે સુપ્રસિદ્ધ ઘોષણા અને વચનો આમની સભામાં

મીં મોન્ટેગ્યુએ ઇં સં ૧૯૧૭ના ઝોગસ્ટ મહીનામાં આવ્યા, તે અરસામાં ઇં સં ૧૯૧૬-૧૯માં મીં કટિંસ હિંદુસ્તાન આવ્યા હતાં. એ વચનને કેવી રીતે અમલમાં મૂકવું, તેની સ્થાનિક તપાસ અને અભ્યાસ કરવા માટે અને તેની ખબર પાલામેન્ટને કરવા મીં મોન્ટેગ્યુ હિંદુસ્તાન આવ્યા હતાં. મીં લાયોનલ કટિંસ પણ નેવુંજ કંઈક કહેતા હતાં. જ્યારે હિંદી પ્રધાને હિંદુસ્તાનને કંઈક આપવાનું નક્કી કર્યું, ત્યારે આ સંધનું કર્તવ્ય જેમ અને તેમ ઝોધું આપવામાં સમાજેલું હતું અને તે પણ લવિષ્યમાં તદન નકામું નિવડે તે પર વધારે લક્ષ આપવાનું કામ પણ એજ સંધનું હતું. નોકરશાહીના હિંદુસ્તાનના એક પ્રાન્તના જે ઉંચી પાયરીના આફસરોની સાથે રહી મીં કટિંસે કાવન્ટુ રચ્યું હતું. સામ્રાજ્યની વાહવાહ થાય, અને જે સીકજોયો ગોરાઓએ હિંદુસ્તાનને ઝાંધ્યું છે, તે વધારે મજબૂત અને એવું કંઈક લવિષ્ય ધડવાનો, ધડાવવાનો તથા સંસ્થા નોનો એટ પ્રિટન સાથે કંઈ તેમાં અવાજ રહે, એવો કાવન્ટોરોનો ઉદ્દેશ હતો. ગંદા કાર્યક્રમથી ભરપુર એવો એક દસ્તાવેજ સારે નસીબે મીં ગાંધીને હાથ રહ્યો, અને તે તેણે પ્રકટ કર્યો, મીં કટિંસ નીચ કામ કરતાં પકડાયા, અને તે પત્ર ફક્ત 'મિત્રોને માટે' ખાનગી હતો, એમ તેમણે જાહેર કર્યું. મીં કટિંસ અને તેન નોકર શાહીના ગોઠીયાઓ દ્વિગુણાજ નિયંત્રણના યોજક હતા. ઇં સં ૧૯૧૯ના, મોન્ટેગ્યુ-ચેન્સલરના સુધારાની યોજનાઓ કલંકીત અને વિનાશકારક નિવડી છે તે ઉપર આપણે જોયું છે.

. ઇં સં ૧૯૨૫ના ઝોગસ્ટ મહીનામાં મિં કટિંસ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઝોફ અમેરિકાના મેસાચુસેટ પ્રાન્તમાં હતા. ત્યાં તેઓ મીસ મેથોને મળ્યા અને મીસ મેથોની લખેલી 'લયંકર ટાપુ' નામની ઝોપ-ડીમી એટલા મુગ્ધ થયા. કે-તે પુતકની અંગ્રેજ આદતિનો ઉપોદ્ધ-ધત પણ મોતેજ લખી નાંખ્યો. તે ઉપોદ્ધાતની ભાષા-ઉપરથી આપણને એટલું તો તરતજ સમજાય છે કે, અગર જે કે તેણે તેણીને

હિંદુસ્તાનની ખર્ચાળ મુસાફરી માટે નાણાં તો ન આપ્યાં, પણ શીવી પાઇન માટે તેણીએ જેમ પુસ્તક લખ્યું, તેમ હિંદુસ્તાનનું જીવ હિંદુઓ માટે તેણે તેરાજ ધરાવ્યો * અને તેવાજ લક્ષ્યબિંદુથી ક'ઈડ લખ્યું ધરાવત હતું, એમ સૂચવ્યું તે વ ત સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે

મીં કટિંસે તેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે —

“ડુનિયાની ખીજી પ્રજાઓ કરતાં ખ્રિસ્તીય સરકાર નવાં નિયંત્રણો સ્થાપવા માટે વંચારે જવાબદાર છે. સૈકાઓને જીવે આપણે અનુભવ છે. (કેટલા સૈકાને કારણે એશિયામાં ખ્રિસ્તીય રાજ્ય આશરે જે સૈકા કરતા વધારે વખતથી નથી.) આપણે ખીજાઓના ભાવો તરફ દુર્લક્ષ રહી ચ તા નથી. તેમાં પણ અંચળ હાલવાળા પાશ્ચાત્ય યુવાન સત્તાધીએના અનુભવ તરકતો નહિજ...હિંદુગતમ અગરતો સંસ્થાનોનો અડસટ્ટો કાઢતા, કોઈપણ પ્રધાનની ફરજ તે ક તેણે અમેરિકનો અને ડોએ અને શીવીપાઇન અને જવામાં કેમ વર્તે છે, તે હકીકત ખાસ કરી પાર્લામેન્ટ આગળ રજુ કરવી જનક એ. ઇં સં ૧૯૧૭માં હિંદુગતમમાં સ્વદેશી હાલવાલ ભેટે ભાગે અમેરિકા સાથે શીવીપાઇનેની હાલવાલનું અનુકરણ હતું. સર વિલિયમ મેથન તે પછીના વર્ષમાં આરે નોકરી પરથી ફરેમ થયા, ત્યારે શીવીપાઇનમાં ગયા હતા. ત્યા તેઓએ જે જે જોયું, તેમજ અમેરિકા સ્વં ડેવી રીતે રાજ્ય ચલાવે છે, તેને રીપોર્ટ પાર્લામેન્ટને આપ્યો હોય તો તે રીપોર્ટ હિંદી પ્રધાન તરફથી પ્રકટ કરવામાં આવ્યો નથી.”

નીચેના ફરકથી મીં કટિંસ ચોક્કસ જાણી આપે છે, ઠ ન જ ‘બધ’કર ટાપુની’ મીસ મેથોની એ પડી વિવાદમાં રાજકર્તાઓને હિંદુસ્તાનને હૃદેશી ધણી કામતી અને મલતરપ નિવડે એની છે. તેઓ કહે છે કે —

“ધરથી મન ૧૯૧૬ની અમેરિકાની કોંગ્રેસે પમાર કંગેલા ‘જનેન્સના કાયદા’એ શીવીપાઇનેના નિયોજકમણને કાયદા ધડના

સંખ્યા ઉપર સત્તા આપી, તોપણ નિર્વાહ સત્તા તો યુનાઈટેડ
 સ્ટેટ્સે નીમેલા ગવર્નર અને તેને અંગે અમેરિકાના અધ્યક્ષ-
 (પ્રેસિડેન્ટ) જેણે મોંઘી ધૃમ મં ૧૯૨૦મા હિંદુસ્તાનને જે સુધારાની
 લાકાણી કરવામા આવી તેમા આવાજ તત્વોનો સમાવેશ હતો, અને
 તેવા અખતરાઓનું અનુચ્છુ કરાકું હતું. હિંદુસ્તાનની ખરી મિતિ
 સમજાવવાતું સ્વનિયોજીત કાર્ય જેના માયા પર હોય, અથવા જેણે
 માથે લીધું હોય, તેઓને તે કાર્ય બરાબર સમજાય, તેવા ધરાકથી
 જેન્સના કાયદોનો અભાસ કરવનું સ્વયં કું, તેમજ ઉચીત ધાર-
 કું" અંગ્રેજી વાચનારાઓને આ ચોપડી વાચવા હું લખામણ ક-
 કું, તે એવા ધરાકથી કે તેઓ યોગ્ય તપાસ કરે.

મીં કટિંસને ખબર છે કે —

"મં મં ૧૯૧૭ના બહેરનામામા જે નીતિ કમ જણાવવામા
 આંગે છે, તેની તુલના ધટાડવામા મીસ મેથોનો પરિણામસૂચ-
 દિમામ અને અમેરિકાની શંતિપાધનોને સ્વરાજ આપવાની ત્વરાને
 લીધે જે પરિણામ આવ્યું તે કીક સહાય કરશે"

મીસ મેથો વાધો ઉઠાવે છે, અને કહે છે કે તેણીએ "અધર
 ઇન્ડીયા" ક્ષત ખેતાના જતિ લાકઓ માટેજ લખી છે, પણ
 અમેરિકાની પ્રબને સમરત હિંદુ પ્રબને હકૂત કરનારી ચોપડીનું કું
 પ્રયોજન છે તે તેણી કહેની નથી 'લયકર ટાપુ' એ પુસ્તક
 હિંદુસ્તાનમા રાજ કરતી પ્રબને વાચવાની અને તેનો ઉપયોગ કરવાની
 તેણીની લક્ષમણ એજ બતાવી વ્ય છે કે મીસ મેથોના કહેવામા
 સત્ય નથી.

સામેજીવવાદીઓમાં એકકા રપ અને "લયકર ટાપુ"ની પ્રસ્કિ
 કર્તા મીસ મેથો અને મીં કટિંસ વચ્ચે ધરતી સન ૧૯૨૫ના
 એગરટ માસમા વાટાઘાટ થયો એમ અમારું ચોક્કસ માનવું છે. અને
 ધં સં ૧૯૨૫મા એકટોબર માસની શરૂઆતમા મીસ મેથોએ

હિંદુસ્તાન આવતા રસ્તામા હિંદી પ્રધાનની (ઝોરીસ) કચેરીની મુલાકાત લીધી. હિંદી પ્રધાનની કચેરીમા તેની ઝોળખ કાણે કરાવી? ખરી વસ્તુસ્થિતિ જાણવાની છ તેજરી રાખનોરને આ સવાલોના જવાબ ફક્ત મી. કટિંગન આપવા ધારે તો આપી શકે ગમે તેમ હોય. પણ મી. મેયેએ છ. સ. ૧૯૨૫ના ઝોકટોબર માસમા હિંદી પ્રધાનની કચેરીની મુલાકાત લીધી હતી. હિંદી પ્રધાનની કચેરીના ભલા અને ભોળા માણસોએ તેણીને પૂછ્યું કે અમે તમારે માટે શું કરીએ, તે કહો. તેણીએ કહ્યું —

“હું કહું તેજ માનવું. ખીજું નહિ.” એક વિદેશી અજાણ્યું માણસ હિંદુસ્તાનના ખુણા ખાચરા સૌધવું, નહિ કે પ્રાચીન શિપકળા સમજવાને, નહિ કે તત્વવેત્તાએને અગર કવિએને મળવા, નહિ કે મોટા શિકાર કરવા, અને નહિ કે કોઈના મોકલવાથી આવે તો એ પુતળુ ખરે વિચિત્રજ દેખાય અને જે તેવું પુતળું સવાલો પુઠ્ઠાવું વક્તવ્ય અખત્યાર કરે, પછી તો કહેવું જ શું? “હું ફક્ત અમેરિકાની પ્રજા તરીકે મારા દેસને માટે કેટલીક સત્યાસત્ય વત જાણવા જાઉં છું. હું નવરી રખડતી નથી. તેમજ રાજદારી ખટપટ એ મારા ઉદ્દેશ નથી.”

મીં કામટ, હિંદી પ્રધાનની કચેરીના સભ્યો મર મહમ્મદ રશીક મીં એસં એનં લીક અને ડાં પરંભાષે. ઉપર જણાવેલા મહાતુલવેતો લખેશે એ પત્ર હતો. આવી વ્યખિતએ તરફથી લખાયલા પત્રનો ટાઇમ્સે છાપવા ઇન્કાર કર્યો અને રટરના સંદેશ મોમ્લનારી પ્રચાર સમિતિએ પણ તે પત્ર પ્રમિધ્ધ નજ કર્યો.

“ સને ૧૯૨૫-૨૬ના શિષ્યાળામાં હિંદુસ્તાન પ્રવામે નીકળેલી અમેરિકાની મીસ કેચેરાઇન મેયોની લખેલી ‘મધર ઇન્ડિયા’ની મોપડી તરફ અમારું ધ્યાન ખેંચવામા આવ્યું છે અમાનુપી અને અવિચારી રીતે હિંદુઓ અને હિંદુસ્તાનની અવગણના જે આ પુસ્તકમાં કરવામા આવી છે તેતુ પુસ્તક અત્યાર સુધી વાચવા અમે લાગ્યશાળી થયા નથી પરદેશથી આવતા જાન ગીસ મેયો જેવા મુસાફરો પોતાના અભિપ્રાયો તે દેશને માટે રજુ કરીશકે છે, તે અમે ક્યુમ મરીએ છીએ. પણ જ્યારે એક પરદેશીમુસાફર હિંદુસ્તાનમા યોડા મહોના રહી જીવધાયયોમાથી, કોન્ટારી અદાલતોના અટવાયો માવી છુટા છવાયા પ્રસંગોનું નિરિક્ષણ કરે, મુખ્ય આધાર, જે ડી દઇ મમત પ્રજા તરફ તે દેશની સંસ્કૃતિ તથા ચારિત્ર્ય ઉપર એક સામગ્રી આક્ષેપો કરે, ત્યારે અમારાથી મન નજ રહી શકાય, અમારે વિરોધ દર્શવવોજ જોએ

આવા પુસ્તક સામે જાહેર રીતે વિરોધ દર્શાવવાની અમારે જરૂર નથી, પણ તે પુસ્તકને વર્તમાનપત્રો દ્વારા જે આવકાર અપાય છે, તેમજ ખુલ્લી રીતે આવા સમયમાં-હિંદુસ્તાનને હાકુ" પાડવાના ધરાદારી જે કંઈ થાય છે, તેની સામે ખ્રિસ્તી જનતાને ચેતાવવાની અમારી ફરજ સમજી તેણિયું ક્યન પ્રમાણભૂત નથી, અને હિંસક છે, એમ કહ્યા સિવાય રહી શકાતું નથી.

૩. અમેરિકા અને ગ્રેટ બ્રિટનમાં જે પુસ્તકની વિના મરચે લઠાણી થાય છે. આમની સલાહ સભ્ય માનનીય કર્નલ વેલ્પુડને આ પુસ્તકની ત્રણ નકલો મફત આપવામાં આવી છે. ફક્ત પ્રચાર કાર્યના પુસ્તકોજ ઉદારતાથી મફત પુરા પાડવામાં આવે છે.

૩.

ગ્રેટ બ્રિટનના પરાપકરી વર્તમાન પત્રકારો રજુર્શિંગ્સાં કુંકી, અમારે આ પુસ્તકના યશોગન કરી રહ્યા હતા, ત્યારે ૧૯૨૭ના ઓગસ્ટ માસમાં જે પત્રને ઉચ્ચેષ પ્રકરણ ૨ જાના અગ્રભાગમાં કરવામાં આવ્યો છે, તે પત્ર તેના અધિપતિને (અનુચેત્ય) જવાબદાર પુરૂષો તરફથી મોકલવામાં આવ્યો હતો તે પત્ર પર સહી કરનારામાંના ત્રણ તો હિંદી વહરની મલામાના સભ્ય હતા. (જે હિંદુઓ અને એક મુસલમાન.) તે જગા પર નીમ થા પાઠેલા તેઓ હિંદુસ્તાનમાં ઉચ્ચી પદવીઓ પર નિયુક્ત હતા. બાદશહી ફરમાનને આધારે અધ્યાગેલી વરિષ્ઠ ન્યાયમંત્રિના એક તો ન્યાયાધીશ હતા. બીજા મુંબઇ મરઝારના કેળવણીના પ્રધાન હતા, બીજા જે સર્વહરયો હિંદુસ્તાન મરઝારની કારોબારી સલાહના સભ્ય હતા અને એક મુંબઇની કારોબારી સલાહના સભ્ય હતા. તેઓમાંના એક તો હાલમાં લંડનમાં હાઇકમિશનરની પદવી પર વિરાજમાન છે વગેરે વગેરે 'મધરહાડિયાને' માટે તેમનો અભિપ્રાય વજનદાર ગણી શકાય. ધાધલત્યા તેમજ

પર લખાય તો તે જોઈ હિંદી સગરના પ્રમાણિક એવા ધણાએ
અમલદારને મોઢે હરમના શેરડા પડે.

મીસ મેરા પોતાના હડખાવા સ્વભવને લઈ હિંદુઓમાં કંઈ
સારું છે, અને બ્રિટીશ સગરમાં કંઈ નબળું નહીં, એમ મની
શકતી નથી.

લેખીકાના બધા ટાંચણો અને છિન્ન ભિન્ન ઠરી આંબેલી
હકીમતો પણ અસત્યોથી ભરપુર છે તેમાના જોડયા માટે હું
આભારી છું, તે કહું, અન્વયથી છિન્ન ભિન્ન એવા ટાંચણોમાં
એપડી છલકાઈ ભય છે, તેમજ ષ્ટલાઈ ઉતારાએ કે જેની નામે
જખરદગત પડકાર થયો છે, તેવા ઉતારાઓની પણ જોડ નથી. બાળ
વિવાહના પ્રશ્ન સાથે કવિતું નામ જોડીને તેણી ખરેખર વિવેક ગ્રન્યજ
બને છે તે કવિએ કૃત બળભન વિષે તે અનુચિત નથી, એવો
કસારોજ માત્ર કર્યો છે 'બળભન' અને 'બાનપણમાં લખન' એ જેમાં
આસમાન જમીનનો તકાવત છે. સ્વતંત્ર્ય ચલતી કુમરિનાઓ અને
સ્ત્રીઓનો, જે તેણીએ શાંતિ નિરેતનમાં જઈ પરિચય કર્યો હોત નો
કવિની 'બાળભન માટેની વિચાર બની તેણી બણી શકન.

વખતો વખત પુરાવા તરીકે મારું ટાંચણ કરીને તેણીએ મને
ધણું માન આપ્યું છે કોઈપણ મણસ એક સુધાન્કની નોંધ
પોથીમાથી, અન્વયથી છિન્નભિન્ન નિયતિમાં ઉતારાએ ંગુ પ્રે, અને
પછી તેને આધારે જે લોકોમાં રહી સુધારકે કામ થયું હોય, તે
લોકોને હડધૂત કરવા માટે, તો તેવા માપુસના કથન પર નિષ્પક્ષ
રૂંતિ સાલજનાર કે વાચનાર કંઈ ભરોમો નજ રાખી શકે, એ
સ્વભાવિક છે

તેણીએ કવણમાં ને ઉતાવળમાં નહિદુતું એટલું બધું જ
ખરાબ એ આશયથી, મારા લખાણોને ઉદ્દેશી અણુધટની છુટ લીધી
છે, તેમજ મારે અંગે તેણીએ અને બીજાએ જે જે કહી નાખ્યું 'ડ,
તેવું સત્યસત્ય મારી દ્વારા નિમિત્ત કરવા તરફી લીધીજ નથી....

ઝોગણીમમાં પ્રકરણમાં બ્રિટીશ રાજના પરાક્રમેનો તેણીએ સચોટ ઉલ્લેખ કર્યો છે, કે જેમાંના એકેએક માટે પ્રમાણિક અને જેને માટે શંકા ન લાવી શકે, એવા સંભાવિત ગૃહયોગ્ય, લેખકોએ, અને આંગ્લવાસીઓએ પુસ્તકો તેમજ છાપાંઓ દ્વારા ધણો સારો પડકાર કર્યો છે. હિંદવાસીઓ સમસ્ત દુનિયાના દુષ્કર્તા તરીકે છે, એવો સત્તરમા પ્રકરણમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. વિશ્વેશ દેશ તરીકે હિંદુસ્તાનને લીમ ઓફ નેશન્સ જે મીસ મેથોના પ્રયાસને આધારે ગણી કાઢે, અને છુટને માટે અયોગ્ય ગણે તે ખત્રી છે કે પુલ દેશીય તેમજ પાશ્ચાત્યો બંનેને લાલ થાય, તેમ થવાથી આપણે અંદર અંદર કપાઈ મરીએ, ઉત્તર પશ્ચિમ અને મધ્ય એશિયાના ટોળાઓથી તેણી આપે છે તે પ્રમાણે સ્વાહા થઈ જઈએ. આપણી અબાધીન રીતે હતયીય જેવી થતી જતી ગિયતિ કરતા તે રિયતિ ધરવા યોગ્ય છે. જેમ હવતા દમી દમીને બારી નાખવા કરતા પીજગીના આચકાથી પ્રાણ કાઢવા એ દશા વૃક્ષનામા દયાણુ કરી શકાય, તેમ મધ્ય એશિયાના ટોળાઓથી મીસ મેથોના કહેવા પ્રમાણે હિંદુઓ કે જેઓ મામે થવા નાલાયક છે, હૃદયજન્ય સુખ બોગવવાના આશયવળા છે, વહેમી છે, ગંદા છે, તેઓને ગરક ની નાખતો અવપાત થાય તે ખરેખર હમણા મીની મીનીને માગવા કરતા, તથા અપમાનથી ડરવા કરતા તે ક્રુટકારને માટે આપણે પ્રભુનો પાડ માનીએ કમનગીએ મીસ મેથોનો એ અવધિ નથી. હિંદુસ્તાન સ્વરાજને માટે નાલાયક હોવાને સખએ અનંતમલ પવંત ગોરી ચામડીનું અમિતવ રહે એજ તેનો ટેવુ છે.

આ ચિત્રોપમ એકરારો આ ચપળ લેખીકા જુદા જુદા પાત્રે ના સુખમાં મૂકે છે, તે જોનાં આપણને એમ થયા વગર રહેવું નથી, કે તે સધળા મર્મસ્પર્શી નવવચ્ચના કાપનિઃ રીતે લખાએવા પાનાંઓ છે, અને જેમાં મનને ધ્યાનજ નથી. તેખીની એ પન્ન

વાતપર મને વિશ્વાસ નથી, અને જે જે સ્ત્રી પુરુષોના નામો તેણીએ આપ્યાં છે, તેઓના ક્યનને માટે આપણા પર સારી છાપ પાડી શકતી નથી. દાખલા તરીકે એક રાજકુમારના ક્યનો હતો—

“હું કે ક્યેને તે કુંવરે મને કહ્યું છે, કે અમારા કિલ્લેદારે વિલાયતના તાજ સાથે છે. હિંદુસ્તાનના રાજાઓએ કોઈપણ સરકાર સાથે એવા કરારો કર્યાં નથી, કે જેમાં બંગાળના બામુઓનો સમાવેશ થાય. કામ ચલાઉ અફસરોથી અમારે શું પ્રયોજન છે! મિત્રમિત્ર વચ્ચે હોષ શકે તેમ જ્યાં સુધી ખિરીશ હિંદુસ્તાનમાં છે, ત્યાં સુધી બાદશાહ તરફથી બાદશાહને માટે આંગણવાસી સંસ્કૃતિથી બાદશાહના પ્રતિનિધિ તરીકે આવશે. અંગ્રેજોને જે હિંદુસ્તાનમાંથી આજ્ઞા જાય, તેા હિંદુસ્તાનને સીધું કરવા માટે રાજ તરીકે હમારે શું કરવું, તે અમે જાણીએ છીએ.”

હિંદુ રાજાઓનું ગમે તેટલું અધ પતન થયું હોય, તેાપણ આ વાત માનવાને માટે મારે નિઃશંક પુરાવાની જરૂર છે. કાંઈક હું જાણું છું કે આવો નીચ એકરાર કરે એવો હિંદુ રાજ કોઈક હશે. મીસ મેયો તે રાજાનું નામકામ અપતી નથી, તે કહેવાની જરૂર નથી.

૩૧૪મા પાના પર આ કરતાં વધારે ગદિત વાતો છે. દિવાને તેણીને કહ્યું તે નીચે પ્રમાણે:—

“અંગ્રેજો હિંદુસ્તાન છોડે તે વાત મહારાજા માનના નથી. પણ તેમ હોય તેા હમણાનું વિલાયતનું રાજતંત્ર પહીં લુપ્ત ભરેલી સલાહ આપે છે તેથી મહારાજાએ લગ્ન ગોઠવવા માંડ્યું છે. દાર ગોજો તેયાર કરવા માંડ્યો છે, તથા આંદોના સિકકાઓ છાપવા માંડ્યા છે, અને આખરે અંગ્રેજો જતાજ રહે, તેા ત્રણ મહીના પછી એક પણ કુંવારિકા કે રૂપીઓ બંગાળમાં રહેજ નહિ.

પ્રિય વાંચનાર! આ વિદ્વાન દિવન તથા મહારાજાનું નામ મીસ મેયો આધારમાંજ રાખે છે.†

મને વિચાર કરનાં દીલગીરી ઉત્પન્ન થાય છે, કે એવા અંગ્રેજ સ્ત્રી પુરુષો હશે, કે જેઓ પોતાના હિંદુ મિત્રને કંઈ કહે, અને વિશ્વાસનીય પાઠ્યાત્મોને તેથી બુદ્ધિ કહે મલ લ'પટવૃત્તિથી મીસ મેથોએ જે કચરોપુ'ને ભેગો કર્યો છે, તે જે અંગ્રેજ સ્ત્રી પુરુષોના યાચવામાં આવે, તેઓને મારી માનસિકવૃત્તિનું તારતમ્ય જણાયા પાખી રહેશે નહિ. હિંદુસ્તાનની અધમ ગ્થિતિ પુરવાર કરવાને જાણે અજાણે જે જે પુરુષોના કથનને આધારભુત આપેખ્યાં છે અને જે કથનોને તેણી મગરરીથી સુખ અને મન્યુત ગણાવે છે, તેવાઓનું માન તેણીએ ધટાડ્યું છે.

હુટક રીતે તપાસતાં પણ તેણીએ આપેલાં બ્યાનો ખોટાં છે, એટલું પુરવાર કરવા જેટલો પુરાવો મેં આ લેખથી કર્યો છે એમ હું આશા રાખું છું. જ્યાં બ્યાનો માથે સુકી જોષ્ટએ તો ખરેખર તન્ન ખોટું ચિત્રપટ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે.".....

“જે સંદેશો મેં આપ્યો એમ મીસ મેથો કહે છે, તે સંદેશો કદીપણ મેં આપ્યો હોય, એમ મને યાદ નથી. જે એક માણસ હાજર હતું, તેણે તેવો સંદેશો આપ્યાની નોંધ લીધી નથી, અને તેણી કહે છે તે સંદેશો આપ્યો હોય એવું તેને સ્મરણમાં પણ નથી જે જે અમેરિકનો મારી પામે આવે છે, તેને હું શો સંદેશો આપું છું, તે તો હું જાણું છું. અમેરિકાના વર્તમાનપત્રો અને સંચારક સાહિત્યને માનશો નહિ. હિંદુસ્તાન માટે તમને કંઈ જાણવાની જાણસા થાય, તો શિષ્યવૃત્તિથી હિંદુસ્તાન જાણે, અને જાને તેનો અભ્યાસ કરજો. જે તમે જાણ શકો નહિ, તો હિંદુસ્તાન વિરદ અને હિંદુસ્તાનની તરફેણમાં જે સમાય તે મધ્યું વાંચજો, અને પછી તમારો મ્વતંત્ર વિચાર તે વિષે બાંધજો. જે આધારજુ સાહિત્ય તમને મળે છે, તે કાંતો અનિશ્ચયોક્તિ ભરેલી નિંદા હોય છે, કે કાંતો તેના અતિશયોક્તિ ભરેલાં વ્યગોગાન હોય છે”-મીસ મેથોની નક્ક કદીપણ

નહિજ કરવા, હું અંગ્રેજને તેમજ અમેરિકનોને ચેતવણી આપું છું ઉપોદ્ધાતના પ્રકરણમાં એકબા મનવાળી હોવાને જે ધવો તેણી કરે છે, તે તદ્દન ખોટો છે. કારણ પાને પાને માલમ પડે છે કે અગાઉથી વિચારી મૂકેલ ખોટાં અનુમાનો તેના ભેજમાં હતાં, તેમજ ઉપોદ્ધાતના પ્રકરણમાં પણ તે બાબત તરી આવે છે. આધુનિક હિંદુસ્તાનના માણસમાં એકદમ સત્ય પરાયણતા અને સાધુવૃત્તિવાળા મહાત્મા ગાંધીજી છે, એમ સર્વાનુમતે નિષ્પન્ન થયું છે, તેથી આટલો મોટો ઉતારો તેમના અભિપ્રાયનો મેં આપ્યો છે. નોકરશાહી સાથે અગર તો ધસાધ પાઠરીઓ કરતાં મહાત્મા ગાંધીને વધારે સાધુવૃત્તિવાળા મીસ મેથો નહિ કણુલ કરે. એક વર્તમાનપત્રના રિપોર્ટર સાથેની તેણીની મંત્રણા દરમિયાન તેણીએ તેવું બાપણ ક્યું પણ હતું તેણીની મહાત્મા ગાંધીની ઘુલના, હિંદુ અને પાશ્વ ત્યોની અરસપરસ ઘુલના તેણીએ કરી છે, તેવી છે. આંતર રાષ્ટ્રીય અદ્વિતિય રીતી પામેલા એશિયાના સ્વાધીન દેશમાં જન્મેલા બે પુત્રોની મહાત્માથી ખીજા નંબરની, પંક્તિ છે, તેમાંના એક કવિ રવિંદ્રનાથ ટાગોર, અંગ્રેજ સરકારની આપેલી નાહટની પદવી ધરાવનાર તેમજ વિશ્વ વિદ્યાલયોની ડૉક્ટરની પદવી ધરાવનાર તથા નોબલ પ્રાઇઝના વિજેતા છે, અને ખીજા મહાન વિદ્વાન શસ્ત્રી ડૉક્ટર જે. સી. બોઝ, એફ. આર. એલ.

ટાગોરે તે પુસ્તક માટે પેલાનો અભિપ્રાય બે પ્રસંગે જાહેર કર્યો છે (અ) માનચેટર ગાડિંગનને પત્ર લખ્યો તેમાં, અને (બ) ન્યુયેકના નેશન પત્ર ઉપરના કાગળમાં, તેનો ઉલ્લેખ આગળ કરવામાં આવશે.

ડૉક્ટર બોઝ તે ચોપડીને ગંદ્યાથી ભરપુર કહે છે, અને તેથી તે તરફ દુર્લક્ષ રાખવું યુનાસીબ જણાવે છે.

પરિશિષ્ટના પ્રકરણમાં કેટલાક પ્રખ્યાત લોકોના અભિપ્રાય અંગ્રેજી આપ્યા છે કે જે લોકો મીસ મેથો કરતાં હિંદુસ્તાનને વધારે સારી રીતે

જાણે છે. રવિંદ્રનાથ ટાગોર જે તાના લખાણોને ખીન જવાબદાર અને અચિંત્ય દુરપયોગ તેણીએ કર્યો છે, એવું તોહમત તેના પર મુકે છે. પ્રાતિક ગવર્નર તરીકે નીમાવા લગ્નમહાળી થએલા રજાંસ્થ શોડ સિંહ, મહાત્મા ગાંધી સાથે અનુમત થાય છે, અને મીસ મેયોએ 'હિંદુસ્તાનની બધી ગટરોની ઠીક ઠીક વસ લીધી છે એમ માને છે.' તેણીની એપડીને તેઓશ્રી એક હાહાકારુ જુકાણું અને સાવ ખોટું ચિત્રપટ માને છે. હિંદુસ્તાનની રાષ્ટ્રિય ક્રિમિયન સંસદની કારોખારી રાજધાનાય સભા ભારપુર્વક કહે છે કે મીસ મેયોના પુસ્તકમા જે ખ્યાનો છે, તે ખોટા છે અને હિંદુસ્તાનના લોકોને માટે અન્યાયથી ભરેલા છે. પ્રખ્યાત પરદેશીઓ જેઓ હિંદુસ્તાનથી વાકેફ છે, અને તેના સંઘટનમા આવ્યા છે, તેઓ ધણાજ સખત અપદોમાં ધુતકારી કાટે છે. નવલકથાકાર અને નાટ્યકાર ગીન એડવર્ડ યોમસન એન ઇન્ડિઅન ડેના લેખક મહે છે કે તે એક લાંબો અટલાસ છે. નીચી પાયરીના મનુષ્યો માટે સત્યાર્યે કહેતા ફક્ત ગોરી ચામડીવું રાન્યજ બધ બેસવું છે, એવું સુનિશ્ચિત રીતે મુંથન કર્યું; તેમજ તેવા રાજ વિરહ અસતોપ જાહેર કરવો એ તેમની દુષ્ટતા છે. એ પ્રતિપાદન કર્યું તે વખતથીજ એપડી લખવાનો તેણીનો ઉદ્દેશ બોયબેગો થયો છે કારોખારી સભાના કારેમ થએલા સભ્ય સર જોન મેનાડને મીસ મેયો બિંબે વિવેકની હદમા રહી લખવું મુસ્કેલ જણાય છે. સ્ત્રી પુરપત્ની જીહ્વીનો સામાન્યવાદ કરતા આમની સભાના સભ્ય મર્નલ વેન્જુડ સને ૧૮૨૭ ના 'હિંદુ એન્યુઅલ' મા નીચે પ્રમાણે કહે છે —

“સુધરેલા લોકોનો એ જિવાજ છે કે જે જે દુર્યુષો અતિશય લોકાપવાદરૂપ હોય, તેવા દુર્યુષોનો તેઓના પાડોશી કે જેનાથી તેઓ બહીતા હોય, અને જેને પ્રિક્કરતા હોય, તેમા તરફ નિચેષ કરે છે. એ રીતથી લખને જહલે તિરસ્કાર પેદા થાય. અતિશય મંચુને લીધે

ફેંચો નિખાળ થઈ ગયા, એમ જાનના કહેતા. ફક્ત તેઓ દુઃખાણ માંજ કહી દેતા. જુકા મેહાકિન્ના અને ધર્મયુદ્ધના અનુવાચીઓ સ્પષ્ટ વિરહના ગુનાઓ કરતા, વ્યગેરીઓ અને આલવીલગનીસ પણ તેવા ગુન્હા કરતા કે જે લોકોને હલકા ગણી ઇસાઇ ધર્મમાં અપનાવવાનો તેઓનો હેતુ હતો. મધ્યકાલીન ક્રાન્સના લોકોને અંગ્રેજોના દરોડા સામે ઘણો અણગમો હતો, અને આપણને તેઓ પુજીયા વાંદરા કહેતા. ફક્ત ઇંદ્રીય વિકારત્વમાંથી આપણું તદ્દન વિવર્જન હતું.”

મધર ઇંચ્યા વિષે ધાયાના અભિપ્રાયો પરિશિષ્ટમાં આપ્યા છે.

[૪]

મીસ મેયોના પ્રમાણો અને તેનો ઉપાય કેવી રીતે ધાય છે ?

એમે હુમે ઇજના પુતકમાંથી મીસ મેયો એ હિંદુ જીવન, હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાન, હિંદુઓના રીતરિવાજ અને હિંદુધર્મ વગેરેને માટે મુખ્ય-વે પુષ્કળ ટાંચણ કર્યું છે, અને તેને પ્રમાણજુત પણ ગણ્યું છે એમના પ્રમાણોનો પહેલી અને છેલ્લી વખત ઉલ્લેખ કરી નાંખવો ઉચિત છે. તેની ટીકાઓ અને અભિપ્રાયોની જે કિંમત આજી સમય તે આજી લેવી ઠીક છે.

હુમેઇઝ જેમ્સજી પાદરી હતો. ક્રાન્સમાં યએલી ઉલ્કાંતિ પછી ત્યાંથી નાસી છટી હિંદુસ્તાનમાં આવી વસ્યો હતો. આપણને માનવાને મારણ મળે છે, કે હિંદુઓમાં એ રહ્યો હતો ખીલ્લું મારણ આપણે માની શકીએ તેવું છે, તે એ છે કે તે સંસ્કૃત જાત્ર કરતા ‘તામીલ’ હતો. નમ્ર રીત કહીએ તો એ પ્રાહ્ણણ પડિત હતોજ નહિ. હિંદુધર્મ અને હિંદુ વિવા માટેના તેના અભિપ્રાયોની કંઈ કિંમત નથી હિંદુ સાહિત્ય અને ધર્મનો, યુરોપીય જ્ઞાન ભંડાર હુમેઇઝના વખત મુધીમાં ઘણો ઘોડો હતો. ત્યારપછીના સમયમાં વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિએ ઘણું સંશોધન થયું છે. પ્રાચાત્ય જાત્રો અને હિંદુધર્મ, હિંદુતત્ત્વજ્ઞાન અને હિંદુ ન્યાય પર તે સમય પછી ઘણું સખાયું છે. પ્રાચાત્ય શિષ્યોના તથા

વિદ્વાનોના મંગોદનને હિંદુ વિદ્વાનોને એ ધણી પુષ્ટિ આપી છે. મેકસમુલર, ડ્યુમેન, વેલ્ડીન્સ, રેપસન, કોલ્લુક, સર વિલિયમ ઝેન્સ લેનમેન, મેક્ટોનલ કીથ, ફાલ્ગર. સીલ્વીન લેવી, અને બીજા ઘણાએ પ્રાથ્વાત્યો જ્યગ્વાલ, બીં એન સીલ, આરં છં ભંડાકર, મરકાર આરં એલં મીનર અને અસંખ્ય બીજા હિંદુઓ છે; કે જેઓના અભિપ્રાયો એએ હુમોદ્ધન કરતાં ઘણી સારી રીતે પ્રમાણ તરીકે લઈ આધારભુત ગણી શકાય, મીસ મેયો અ માંના એકને ઓળખતી નથી. તેઓના લખાણ અને અભિપ્રાયોને જરૂર એ ઉલ્લેખ કરતી નથી. તેણી કદન મ. હુમોદ્ધનના ઉપરજ આધાર રાખે છે. કે જેનું જ્ઞાન તે વખતના યુરોપીયન ભાષામાં ઘણેએ અનુવાદોને અવલંબી હતું. જ્યાં સુધી તેઓથી હિંદુતાનમાં રહ્યા હતાં સુધી હિંદુતાનની કૃષ્ણા નદીના દક્ષિણ પ્રદેશમાં જ રહ્યા હતા. તેટલા પ્રદેશ પુરાતાંજ તેનાં નિરીક્ષણો હતા, તે વાત આપણે ભુલવાની નથી. તેના રચેલાં ઓકસફડ આગ્રહના પુસ્તક પર દીકા કરતા તંત્રી નીચે પ્રમાણે લખે છે—

“હુમોદ્ધન ગોતે કહે છે, કે તેણે દરેલાં નિરીક્ષણો આખા હિંદુ ત્તાનને લગુ પડતાં છે, એ દાવો હું કરી શકતો નથી. ઘણી છટ છટ સાથે કહીએ તો કદત વિંધ્યપર્વતના દક્ષિણ ભાગમાં આવેલા પ્રદેશો માટે લાગુ પાડી શકાય; તેમજ આટલી હદ સુધીમાં પળુ તેઓ વિચારપુર્વક કહે છે, કે સ્થાનિક લિન્નતાઓ એટલી વિવિધ છે, કે દરેક જાતિ અથવા વર્ગને સમન્ય ધાર્મિક નિયમો સાથે સાથે હિંદુ સમાજમાં ધરધણ જુદા જુદા રીતરિવાજો છે.” તેથી હુમોદ્ધન કહે છે, કે હિંદુઓને હદેશી તેઓને માટે સામાન્ય નિયમોનું ખરી રીતે પ્રતિપાદન કરવું અશક્ય છે.”

હાલિઅન મોસીયલ રીફરમ ભારતીય સમાજ સુધારકના તંત્રે મીં કે. નરરાજન કે જેઓ એક આગળ પડતા સુધારક છે, તે

પોતાના અહવાલિ પર એવીમા મીઠા મેથોના પુસ્તક ઉપર રીકા કરનાર લખે છે કે —

‘પહેલેથી છેલ્લે સુધી એ રોડોષ્ટ્ર ધુતંજ હતો. તે લખે છે કે ‘જેવો હું હિન્દુસ્તાનને વેકેની વચમાં આવ્યો કે તે તરતજ મને તેઓનો વિશ્વાસ માગ પર મેણે એકું કરવની અતિશય ખાતો થઈ ગઈ તેથી નિર્મિત રીતે તેઓ જેમ રહેતા હતા, તેમ મે રહેવા માડ્યું. તેઓના જેવા વસ્ત્રો ‘પારણુ પ્રવા માડ્યા અને તેઓના જેવાજ ગણાવાને અર તેઓના રીતરીવાજો પ્રમાણે મારું વર્તન રાખી દીધું. એટલુંજ નહીં પણ હિન્દુઓના વિચિત્ર એવા ધણા દુરાચરો તરફ મેં જરાપણ અગુમો ન બતાવ્યો. આટલી હદ સુધી મેં મારું વર્તન બધા નાખ્યું મારા અવા સાવચાને વર્તનને લીધે દરેક જ્ઞાતિઓમા મને ખરા હૃદયથી આવગર અપાતો અને ધણી વખત સ્વેચ્છાએ તે લોકો મને તેઓના વિચિત્ર અને રમુજ રીતરીવાજો બતાવવાનો ઉપાર કરતા.’ * આવા આવા વિતંડાવદ છતાં એમે હુમોષ્ટ્ર મુ મીરાનરી તરીકું પ્રમ, તેના પોતાના કરેલા પરથી તન નિરર્થક નિરડ્યું હતું. આગળ ચાલના તે લખે છે કે ‘જે નિમ્મલ અને કષ્ટમાં માટે છુંદગી સુખરવી પડતી હતી. જેવાં કે દેશના રીત રિવાજોને અનુમત થયું, તે લોકોના દુરાચરણું આલિંગન કર્યું, તે લોકોની જેમ ખાવું પીવું. હુંકામા હિન્દુજ થઈ જવું, કે જેથી તેમાના કેહને પણ હું બચાવી શકું. આ બધી ધડબાજ છતાં સ્વરમ ત્યાગી તો હું નજ પ્રી શક્યો. જે લાખા માળ સુધી હું હિન્દુસ્તાનમા રહ્યો, તે અરસામાં હિન્દુ પાદરીની મંદયી સ્ત્રી પુરુષો મગી ફત ૨૦૦ થી ૩૦૦જ ધર્મત્યાગી બનાવી

શક્યો અર્થમાંના રૂં તેા લિખારીઓ અને ભંગીઓ હતા. બાકીના યુદ્ધોમાંના ન્યાત બહાર મુકાએલા અને રખડુએમાંના હતા. તેઓને ઇસાઇ ધર્મને બેટવામાં સ્વાર્થ હતો અને તે સ્વાર્થ મુખ્યત્વે કરીને કેટલાકને પરણવાનો અને નવા સબંધો બાંધવાનો હતો. * એએ હુ બ્રોધજ પાદરીનું કામ કરવામાં નિષ્ફળ નિવડયાથી તેણે પેતાના ધર્મની મેવા છુટી રીતે કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

તે લખે છે કે:—

“આ ચોપડી લખવામાં વિશેષ કરીને બીજાજ સિદ્ધાંતનું અનુમોદન છે ખ્રીસ્તિ ધર્મની પવિત્રતા અને ખુબી, મુતિ- પૂજકો અને બાદુદેવ-વાદીઓની દુષ્ટતા તથા અસંબદ્ધતાનું ખરેખર સ્વિત્ર રજુ કરવાથી ઇસાઇ ધર્મનું વિચિષ્ટપણું સારી રીતે તરી આવશે અને સારી રીતે મદદરૂપ નિવડશે. આવા કારણથીજ લેમે-ડીમેનીઅનના છાકટા અએકા મુદ્દાએને તેઓ પેતાના બાળકો આગળ લાવી મુકતા, કે જેથી તેઓ કોઇ દિવસ છાકટા ન બને”

મીસમેયોની નવિન પરિપાઠી અને એએ હુબ્રોધજની દુષ્ટ પરિણામ સુચક આવૃત્તિઓથી તથા તેણે પોતે કબુલેલા તેના નિર્મથક પાણીથી કોઇપણ વાંચનાર હેતરાયજ નહિ તેમ તે ભુલી પણ શકે નહિ.

જે નિયમેને અનુસરી જેસુઇસ્ટ પાદરીઓએ હિંદુસ્તાનમાં કામ કર્યું છે, તેનો ન્યાય આપણે કરી શકીએ છીએ એએ હુબ્રોધજ પહેલા, સત્તરમાં સેકમાં એક મહાન પાદરી રાખટ. ડી. નોર્બીલી હિંદુસ્તાન આવ્યા હતા. અને હુબ્રોધજની જેમ દક્ષિણ ઇલાકામાં રહી કામ કર્યું હતું. હુબ્રોધજે કર્યું હતું તેમ તેણે પણ આલણ્યનો ડોળ ધાર્યો હતો, તે એટલે સુધી કે જનોઇ ધારણ કરી એક સંસ્કૃત નવો પાંચમો વેદ ખ્રીસ્તિ ધર્મના સિદ્ધાંતો માખલ કરી ઘડી કાઢવાની ઘૃષ્ટતા તેણે કરી હતી.

* હુબ્રોધજની ચોપડીની ત્રીજી એક્સકર્ડ આવૃત્તિ ઉપોદ્ધત પ.નું ૨૬ થી ૨૭

એમેરુઓઇડના અંગે મીં નટરાજની કેટલીક ખીજ ખીના તમ્ક આપણું ધ્યાન ખેંચતા કહે છે કે—

એમેરુઓઇડ હિંદુસ્તાનમાં રહ્યા તે વખત અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચો વચ્ચે પ્રતિસ્પર્ધાનો હતો. કંપની સરકાર તરફથી એ એરુઓઇડને પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો હતો. તે ખીનાનો ઉકેલ ખે રીતે થઈ શકે. એક તો કંપની સરકારમાં નેમજો કરેલા કામ માટે નિઝાય ઉદારતા, અને ખીજું ડુઓઇડનું મમંજસ દેશાલિમાન.

એમેરુઓઇડ વસુખે પોતાનો ગુનો ક્રિમીએ છે. મિં નટરાજન આગ્રહથી પુછે છે કે—

“ધારો કે કોઈ હિંદુ ધરાદાપુર્વક કેટલાક વર્ષ અમેરિકામાં ગહે, અને લક્ષ્મીપુજકોની કુષ્ટતા તથા અસંગતિઓનું ખરેખર મિત્રપટ તૈયાર કરે અને તેની સરખામણી વેદાન્તને અનુસરી સંપુર્ણતાએ પહોંચેલા જીવન માથે કરે તો ખરેખર તેની ખુખી ઝોર દેખાય છતા કોઈપણ અમેરિકન સંસ્કૃતિઓ તથા સંખ્યતાનો સાચો શિષ્ય તેવાં મિત્રપટને સાર્વત્રિક રીતે અમેરિકા માટે પ્રમાણજીવ ગણેજ નહિં. હિંદુ રીત રિવાજો તેમજ દેશાચારનું નિરીક્ષણ કરતાં ડુઓઇડે પોતે ઉપર જણાવેલા ફરેલા કથન પછીથી તેનું સંશોધન કરવા કોઈપણ વિરેશી ડુઓઇડના પુસ્તક તરફ દ્રષ્ટિ કરેજ નહિં.”

એમે ડુઓઇડને પોતાની જાતનો ઇતિહાસ બંધ ખેસે તે કરતાં તેનું પુસ્તક વધારે બંધ ખેસતું છે. મિં નટરાજની પોતાની બાયામાં હું વાંચનાર આગળ રજુ કરું છું:—

“એમે ડુઓઇડના જેવા શત્રુતાથી ભરપુર સાક્ષીને પણ એમ નો ક્રમુલ ક્યાં સિવાય ચાલતું નથી, કે જોહેરમાં તો સ્ત્રીઓ તરફ ધમ્મી માનની લાગણીથી હિંદુઓને વર્તવું પડતું હતું. આપણને યરમાથે એવાં સ્ત્રી પુરુષોનાં તુચ્છ અને અમાર અભિવંદનોહું તેઓમાં અન્નિત્ય નથી તેઓને એવાં અભિવંદનોના અપમાનની ખીક પણ નથી રહેતી.

કોઈપણ સ્ત્રી ધારે ત્યાં જઈ શકે છે. (જ્યાં યુરોપીઅનો રહેતા હોય. તે સ્થળોને માટે હું આવી આશા રાખી શકું ?) દેશમાંના અસંખ્ય લ'પટોનો તેણીને ડર નથી. જે કોઈ પુરુષ રસ્તામાં સ્ત્રીનું નિરીક્ષણ કરવા ઉભો રહે તો તેને નીચમાં નીચ જાતિનો ગણવામાં આવે છે, અને તે સર્વત્ર અપમાન પાત્ર છે.*

“સુધરેલી અવૃત્તિ કે જેમાંથી સદ્ગત મીઠા બોલકાએ સન ૧૮૯૭ માં લાપાંતર કર્યું”, અને જે લાપાંતરની ત્રીજી આવૃત્તિમાંથી મીસ મેથોએ ઉતારાઓ લીધા છે, તેમાં યુરોપીઅનોના આચાર માટેની સમકલીન ભાવના તથા અગ્રહનો ભાગ ધ્યાનપૂર્વક બાતલ કરવામાં આવ્યો છે. તે વિષય સુધારીને નીચે પ્રમાણે લખવામાં આવ્યો છે -

“જે કે ધરમાં સ્ત્રીઓને ધણું થોડું માન અપાય છે, પણ તેનો ખર્સો જાહેરમાં કંઈક રીતે વળવામાં આવે છે જેને આપણે નષ્ટ અભિવંદના ગણીએ છીએ તેવા નિસત્ય અભિવંદનો હિંદમાં સ્ત્રીઓને આપતાં નથી તેઓને એવા અભિવંદનોના અપમાનની ખીક પણ નથી રહેતી. એક હિંદુ સ્ત્રી ગમે ત્યાં એરલી જઈ શકે છે પછી ભયે તે જગાએ અસંખ્ય માણસો હોય તેવા સ્થાનમાં પણ આગરુ અને રખડુએ ના અપમાનનુચક નિરીક્ષણથી તેઓ મુક્ત છે ; અચાર બ્ર'દાતાની પરિસીમાએ પહોંચેલા દેશમાં ઉપર જણાવેલી રિથતિ હોય, એ વાત નને અત્યય જણાય છે જે ધરમાં એકલી સ્ત્રીઓ જ રહેતી હોય, તેને એક પ'વત્ર ધામ ગણવામાં આવે છે, અને ખેશરમ લપટ માણસ ત્યાં જવા હિંમત કરી શકતો નથી.”

મીસ મેથો કહે છે, કે ગર્લિંણી ચવાને લાયક થાય, એટલી ઉંમરની કોઈ પણ કન્યા હિંદુ મરદો પાસે જવા હિંમત ધરતી નથી તેણીનો આ વિચાર દર્શાવતા તેણીએ એ બાબતમાં ડુબોઈજની

ખીશપ વ્હાઇટકે, ઇન્ડિયન પ્રોબ્લેમ (નં. ૧૭૨)

* એમેડમોઇઝનું પુસ્તક ૧૮૧૭ની આરંભ પા. ૨૨

ચોપડી શું કહે છે. તે જોવાની તરફી લીધી નથી અગર લીધી હોય તો તે વત ગણત કરી ગઈ છે આ મ્થાને ચોતાના માનીતા હુમોધ-જની મયાહ લેવાનું ભુવી ગઈ ?

હુમોધજના અવિચારી પ્રચારકામમાંથી મીસ મેયો ટાયલો જેના ચોતાની યુક્તિઓનો ઉમેરો કરે છે વેળા કવેળા હુમોધજના પ્રમાણે મીમ મેયોએ ઠાક્યા છે તેને માટે મી. નટરાજન માયુન્જ કહે છે કે —

“મીમ ડેચેરાધન મેયોની સચિત્ત ઉદારતા, એ જેહુમોધજનું પુસ્તક કે જેનો તેણીએ ધખીવર ઉપયોગ કર્યો છે. તેને અગે આપણને માફ સાધ એક વખત પણ કહી દેતી નથી, કે સન ૧૯૦૭ એટલે આજથી લગલગ સવાસો વર્ષ પડેલા તેના પુસ્તકના ચોપાનીઆ કપનિ અરખ ગને સુપરત કરવામા આવ્યા હતા, તેમા લખેલી ખીનાઓ તે મમયને અનુમરીને હતી એક ઠકાણે તેણી આરકતરી રીતે જણાવે છે, કેનેમા લખેલી હકીકતો આપણા સમયથી બહુ આગળના સમયની નથી તેની એમા એ કારર કરે છે કે એમે હુમોધજને “આ પ્રાચીન કાયદો (પનીની પતિ પ્રત્યેની વર્તાણુ કનો) ઓગણીસમા સદમ સુધી હિંદુઓને લગુ પડતો હતો” એમે હુમોધજની પ્રવૃત્તિ તો કમ્ત અગદમા સદમાજ હિંદુસ્તાનમા હતી એ મોકો કુદી જવામા મીસ મેયોને કંઈ લેવા દેવા નથી કારણુ તેમ કરવાથી દુનીયાની નજરમા હિંદુઓને જેટલો કાજો ઢાળ અઢાળનો હોય તેટલો અઢાળી શકાય પણ મો વર્ષ પડેલા સાધારણુ રીતે સુરોપમા અગર તેા મીમ મેયોના દેશમા સ્ત્રીઓ નો તથા સમાજની કેવી સ્થિતિ હતી ? તુલના કરની અપ્રિય છે, નિષ છે.”

દાખલ તરીકે હિંદુઓને માટે હડખવા લાગેલા એવા તેણીના મહાયક હુમોધજના પુસ્તકના હિંદુઓની વિધા વિવેના ટાયલોની સર-

ખામણી, ચેતવણી રાખી મીસ મેગેઝ કરી છે. હુબોઈઝના પુસ્તકનું ટાંચણુ તેણીના કહેવા પ્રમાણે—

“પ્ર હણો બેરબર સમજતા હતા કે વિદ્યાર્થી તેઓનામા ખીજ ન્યાતો કરતાં શિષ્ટતા આવશે, અને તેથી ખીજ ન્યાતો અને વર્ગોને તેવી વિદ્યાર્થી અવગ રાખવામાં ગુદાર્થ રહેશે હતા.”

પહેલાં બે વાક્યો કે જેમાંથી આ ટાંચણુ અપાયું છે, તેને અતલ કરવાનાં આવ્યા છે. શરણુ તેમાં પરાપુર્વથી હિંદુઓએ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું એમ જણાવેલું છે. અને મુખ્યત્વે પ્રાહણો તો જ્ઞાનના ભંડારજ હતા. એમ આવેજેલું છે. ખુબી રીતે તેણીના પુસ્તકના ઉદ્દેશને ગુદાર્થ ન થાય એવા ધરાધથી કાપતી મીસ મેગેઝ કરી છે. જિન લિન િથિતિમાં જે ફરે ઉપર તેણીએ ટાંચ્યો છે, તે પછી તરતજ પેતાના પુસ્તકમા હુબોઈઝની ચોપડીમાંથી ખાણુ ટાંચણુ આપ છે, તે નીચે પ્રમાણે છે —

“લાદકરગસ અને પાદયેગેરસના અમયમાં પ્ર હણોમા જે વિદતા હતી, તેથી વધારે વિદતા આધુનિક પ્ર હણોમા છે. એમ જ્ઞાનનો નથી. આ જ્ઞાનના પ્રાહણોમાં જે વિદતા છે, તે લદકરગસ અને પાદયેગેરસના વખતના પ્રાહણો અગર તો તેમના પુર્વજો જ્ઞતા વધારે છે, એમ જ્ઞાન કયુલી શકતો નથી. લારથી અન્યાર સુધીના આટલા વધારે કાળમાં ઘણીએ જંગલી ક્રોમોએ આચાર શિષ્ટતા પ્રાપ્ત કરી છે. અને અજ્ઞાનતાના અધકારમાંથી બહાર આવી છે, ખુદિ વિવચન અન્વેષણમા આગળ ધપી છે, હતા આજ દિન પર્યંત હિંદુઓ ગ્યાય રહ્યા છે. મ નસિદ અગર તો વ્યાવહારિક સુધારણાની રપરેખા તેઓમા જણાતી નથી વૈજ્ઞાનિક ક્રણામા પણ કંઈ વધારાનાં ચિહનો નથી ક્રોમપણુ નિષ્પક્ષપાતી નિરીક્ષણુ કરનાર કયુલ કરે કે સુધરેલી પ્રજાઓના નામાવધીની ગણના કરીએ તો હિંદુઓ બહુજ પછાત છે, એમ તેઓ કહેશે.”

ને શબ્દો બાતલ કરવામાં આવ્યા છે, ત્યાં ટપકાંઓ મુક્યાં છે તેમને બાતલ કરવાનું કારણ હુબોધસના કથનમાં યથાર્થપણું નથી, એજ હોઈ શકે. મુળ વાક્ય એવું છે કે “પ્રાણહોનું” પુદ્ધિશાળીપણું મનુષ્યની પુદ્ધિ પહેાંચી શકે તેટલી હદ સુધી પહેાંચવું હતું.”

મીસ મેયો ને ને માણસોને હિંદુત્તાનમાં મળી અને તેઓએ તેણીને ને કહ્યું, તેને માટે અપ્રમાણિક અને શંકાસ્પદ ને ટાંચણા તેણીએ કર્યા, તેના ઘણા દાખલાઓ આપી શકું તેમ હું. સાધારણ રીતે તેણીનો રિવજ નામો નહિ આપવાનો છે. ને ટાંચણુ આપ્યું હોય, તેને માટે કહે કે “એક એવા માણસ તરફથી છે કે જેની સત્યતા માટે અપણે શંકા ન લાવી શકીએ.” “એક મુસલમાન જમીનદાર” “એક વકીલ” “એક રાજકુમાર” એ બધા સક્ષીઓ નનામાજ હોય છે તેણીની સત્યતા અને પ્રમાણિકપણાનો અંદાજ ને ને લેખો તેણીએ નમ સાથે લખ્યા છે, તે પરથી આપણે કાઠી શકીએ છીએ.

ખીજ લોકોના ટાંચણુનો અહેવલ મીસ મેયોએ કેવી રીતે આપ્યો છે, તેની મેં થોડી મહેનતે જોઈ કરી છે. અને તે પરથી તપાસ કરતા આગલા ફકરામાં ને તહે મન મેં તેણી ઉપર મુક્યું છે, તેને મન્યુત પુષ્ટિ મળી છે.

મધર હિંદુઆમાં નામ સાથે આપેલા ટાંચણુમાં પનાગાલનું રાજનું નામ છે. x મીસ મેયોએ તેણે ને એકરાર કર્યાનું લખ્યું છે, તેના જવાબ મારી પસે છે. તે આ રહયો.—

“તમારો તા. ૧૩ મીનો પત્ર મળ્યો. મેં આપેલા જવાબો આપી કાઢવાની બાબતમાં મીસ મેયો જુડી છે. એ વાર્તાલાપમાં વપરાયલી ભાષા તેણીની પોતાની છે. તે વિં મને ને ચોક્કસ યાદ છે, તે મેં તમોને મરા ગયા કાગળમાં વિંતિ કર્યું છે.”

ગયા કાગળની વાત કહી તે કાગળ નીચે પ્રમાણે છે.—

“ગવર્નમેન્ટ હાલિસમાં જ્યારે મીસ મેયો પરાણા તરીકે હતી ત્યારે તેણીને મળવાની અને તક મળી હતી, તે વખતે તેણીના સવાલના જવાબમાં મેં જે કહ્યું હતું તે નીચે પ્રમાણે છે:—

“આ પ્રાન્તમાં લોકોની નિરક્ષર સ્થિતિનું અધમકારણ પ્રજા સંધના વહેમોને અવસંખી છે. વર્ણશ્રમ-ધર્મ પ્રમાણે નીચી કામના લોકો કે જેનો મોટો ભાગ છે તેઓ લાણી શકતી નથી, તેમજ સાહિત્ય વિષયક જ્ઞાન મેળવી શકતા નથી.” મેં તેણીને કહ્યું હતું કે “આજ દિન સુધી અમુક વર્ગના લોકોને હિંદુ નિરાણોમાં દાખલ થવાનો અધિકાર નથી તેમાં ખાસ કરીને જે વિદ્યાલયોમાં શસ્ત્ર અને ધર્મનો અભ્યાસ હમ હોય, તેમાં તેઓ દાખલ થઈ શકતા નથી. સ્મૃતિઓમાં લખ્યું છે, કે જ્યાં વેદનું પારાયણ થતું હોય ત્યાં અંપ્રાણીને જવાનો તથા તે સાંભળવાનો અધિકાર નથી એ આશાઓના ભંગને માટે તેઓના કાનમાં સીસું ઉકાળીને રેડવાની શિક્ષા સ્મૃતિઓમાં લખી છે. વર્ણશ્રમ ધર્મ વિષેના વહેમો અંગ્રેજ સરકારના આબ્યા પછી અને ઉંચી કુળવણીના પ્રચાર થયા પછી કેટલેક અંશે દુર થયા છે. તેના પરીણામે અંપ્રાણી વર્ગો વિવિધ શાળાઓ અને છાત્રાલયો છે તેના લાભ લેવા અકબાતા નથી.”

ખીછ જે વાતની મેં તપાસ કરી છે, તે મધર ઇંડીઆના ૩૧૯મા પાને છે.

મીસ મેયો કહે છે.—

“સ્વરાજવાદી રાજદારી પુરવોના અભિપ્રાયો ખાનગી રીતે હું લાણી શકું તેટલા માટે દિલ્હીમાં મારા એક મિત્રને ત્યાં મીનક્સ ગોઠવવામાં આવી હતી. નિમંત્રક અને તેમાંના ધણા ખરા મહેમાનો બંગાળી હિંદુઓ કે જેઓએ પ્રાથમિક કુળવણી સાંજ લીધેલી અને લેવોજ ધંધો કરનારાઓ હતા. અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી કાઢી મુક

વમાં આવશે અને તેઓના ગયા પછી દેશમાં રાજકારભાર કેમ ચલાવશે તે વિષય પર તેઓએ લંબાણથી વિવેચનો કર્યા હતાં. મેં પુછ્યું:—

“રાજ્ય રજવાડા માટે તેઓએ શું મુક્તિ ધારી છે? તેમાંના એકે નિશ્ચયપણે કહ્યું, અને બીજાઓએ ડોકું ધુણાવી હા કહી કે અમે તેઓને બુસીજ નાંખીશું.”

નામના અભાવે આ બાબતમાં સત્ય કેટલું છે, તે શોધવું ઘણું મુશ્કેલ છે. જે જે લોકોએ આવી મીજલસ ગોઠવી હોય, તેમાં કોણ કોણ હાજર રહ્યું હતું, તેની તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું છે. કે એસોસિએટેડ પ્રેસના મીં. કે. સી. રાયને ત્યાં મીજલસ ગોઠવાઈ હતી. જેમાં હિંદુ સહસ્રહસ્યોને નોતર્યા હતા. તે મીજલસમાં બીજા બંગાળી મીં. સેન તે મીં. કે. સી. રાયના સહાયક. ગ્રીસ મેથોની વાત તે મીજલસમાં જે થયું, તેને હોશાને હોય, તે મીં. કે. સી. રાયે મને ખાત્રી આપી છે કે તે વાત તદ્દન જુડી છે. મીસીસ કે. સી. રાય તેણીના કાગળમાં મને લખે છે કે:—

“દિલ્હી પાટનગરમાં મીસ મેથો રહી તે દરમિયાન મેઇડન્સ હોટેલમાં એક મીજબાની અમેએ ગોઠવી હતી. ઉત્તમ આગખાણુ પત્રો લઈ તેણી અમારી પાસે આવી હતી. તે ભક્તમાં બેજ બંગાળીઓ હતા. એક મારા પતિ, અને બીજા મીં. સેન. બીજા બધા બંગાળીઓ નહિ હતા. સ્વતંત્ર પક્ષના નેતા મીં. એમ. એ. ઝીણા તથા મીં. એસ. ટી. તેમજ ઘણા પ્રખ્યાત માણસો મેમાન તરીકે હતા. હિંદુસ્તાનના બંધારણને માટે મને યાદ છે કે ઘણી ચર્ચા થઈ હતી. કોમ કોમની અંદર સંપ, સ્વરાજ્ય, બાળશા તેમજ દિલ્હીમાં કળા તેમજ સંસ્કૃતિ એને ઉન્નતિ, વિચેરે રેપર વાદવિવાદ ચર્ચા હતો. “રાજ્ય રજવાડાઓની સ્થિતિ” એ વિષે ચર્ચા થઈ હોય, એવું મને યાદ નથી. એટલું તો હું જાણું છું. કે તેઓને “બુસી શકવા”ની વાતપર વિવેચન તો થયુંજ નથી.”

ટાગોર અને ગાંધીના વૈદ તથા ડૉક્ટરોને માટે જે અભિપ્રાયો તેઓના નથી, તે તેઓના છે એમ તેણી કહે છે. મહાત્મા ગાંધીને દીક્રાના રૂપમાં કહેવું 'પડવું' છે કે—

“તેણીએ ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં હિંદુનું એટલું બધું જ ખરાબ, એ આશયથી મારા લખાણોને ઉદ્દેશી અણબધટલી છૂટ લીધી છે, તેમજ મારે અગે તેણીએ અને ખીજાઓએ જે કહી નાખ્યું છે, તેનું મલાસત્ય મારી દ્વારા નિશ્ચિત મરના તરફી લીધી જ નથી નરો-પ્યારી સત્તાના અધિપતિ અને ન્યાયના અધિપતિ એ બેઉને માટે આપણે હિંદુસ્તાનમાં સમજાવે છીએ, તે જ પ્રમાણે મલક મ્હુ તો બને સત્તાઓનો અધિમર પોતેજ લીધો છે ફરીયાદ કરનાર અને ન્યાયાધીગ એ બને તેણી પોતેજ છે”

મહાત્મા ગાંધી મરામતમાં હતા, ત્યારે તેના ઉપર શસ્ત્રક્રિયા થઈ હતી તે વખતે જે એક્રાર તેમણે કર્યો હોનાતુ મીસ મેથો કહે છે તે ત્યો સાતડા નીચે લખેતુ છે તે પર ધ્યાન આપજો

“તેઓ તે વખતે મરામતમાં હોવાને લીધે ઇન્ડિયન મેડીસલ સર્વિસના શસ્ત્રક્રિયા જાણનાર અંગ્રેજ તખીબ શીના તેમની પામે આપ્યા

‘મં ગાંધી — જે ખીના તે વખતે જતેની જાહેર થઈ છે, તે પ્રમણે, મં ગાંધી “મારે દીક્રાગીરી માથે ઠટેવું પડે છે કે તમારે આતરકું વધી ગએતુ છે તમે જે મારા દગદી ટો તો હું તરતજ શસ્ત્ર ક્રિયા કરે પણ ઘણું કરી તમેને આયુવેદ ‘જાજનર વૈજ્ઞ કાવશે.” મં ગાંધીને જુડુજ મન હતુ, એમ સળિત થયુ. સગ-જતે કહ્યું, “પણ હું તો ક્રિયા નજ મરે.” મગજ કમનગીમે જે કષ વિપરીત પરિણામ આવે તો કેષ તમારા મિત્રો અમને દુષ્ટ ધરાવા નાળા ગુનેહગાર ગણે અમારી ફરજ તો તમારી સલાજ સેવાની છે.” મં ગાંધીએ કહ્યું કે “જે તમે શસ્ત્રક્રિયા મરવા હા કહેના છે, તો

હું મારા મિત્રોને હમણાં જ બોલાવું. અને તેઓને કહું કે મારા કહેવાથી તમે શરૂક્રિયા કરો છે" તેથી મં ગાંધી બાણી બુજીને િએક પાપ કરનારી સંસ્થામાં ગયા' એક 'તદન ખરાબ' એવા પાસે શરૂક્રિયા કરાવી, કે જેઓ ઇંગ્લિશ મેડીકલ સર્વિસના આધેદાર હતા. એક અંગ્રેજ બંદેને તેઓ સારા યયા ત્યાં સુધી તેમની મેવા આકરી કરી. કે જેને માટે પાછળથી એવો અભિપ્રાય ઘ્યાવ્યાવું કહે વાય છે, કે 'એક ખરેખર ઉપયોગી માણસ'

ગાંધીજી આનાપર દીકા કરતાં કહે છે કે.-

"આ મનક બરેલું સત્ય છે. આમાં જેટલું નિંદ છે, તેટલું સુધારવા પુરવું જ હું કહીશ. જે એટું છે, તેને તેમજ રહેવા દઇશ. દેશી વેદ્ય બોલાવવાનો આમાં સવાલજ હતો નહિ. અને પ્રુબ્યા સિવાય શરૂક્રિયા કરનાર ઈર્નલ મેડીકને ક્રિયા કરવાનો હક હતો. તેઓએ પાશ્ચાત્ય વેદકશાસ્ત્રમાં નિપ્ણાત અને શરૂક્રિયા બાણુનાર એવા મારા મિત્રો કે જેઓને ઈર્નલ મેડીક તથા સરજન જનરલ મેજર હુટન પીઠાનતા હતા, તેઓની સલાહ લેવાવું અને વાટ જોવાવું તેઓએ ધણા વિવેક સાથે અને પ્રુબ્યું હતું. કારણુ તેઓ મારા ડોક્ટરો હતા. તેઓના વિવેક અને વિચારણાને યોગ્ય પ્રસવાય આપ વા હું પાછો પહું તેમ હતું નહિ. તેથી તરતજ મેં તેઓને કહ્યું. કે તેઓની રાહ જોયા સિવાય સુખેથી શરૂક્રિયા કરો. તેઓએ મારા ડોક્ટરોને તારથી ખબર આપી હતી. તેઓના રક્ષણુ માટે ન કરે નારાયણને કંઈ વિપરીત પરિણામ શરૂક્રિયાથી આવે તો મારા હાથની તે શરૂક્રિયા બાણતની ચિઠ્ઠી આપવા હું સજી હતો. તેઓની સારી નિપ્પા અગર તો શકિતને માટે મને જરાએ શંકા હતી નહિ. મારી સહલાવના દાખવવાની આ પ્રુચ્છુમા તક હતી."

લાહોર વિકટે રિચ્ચા યાળાની અધિષ્ઠાત્રી કુમારી બોન્ને પશુ મીસ મેથોએ મધર ઇંગ્લિશમાં તેની સાથે જે વાતચીત થઇ, તેનાથી

‘લહુ’ લખવા માટે વાધો ઉઠાવ્યો છે. મીસ મેયોએ તે વ્યાખ્યાતમાં જે કહ્યું છે, તે વ્યાખ્યાતમાં રેવરંડ એચ. એ. પોપ્પેએ તેણીની મુલાકાત લીધી હતી. લખનામાં પ્રકટ થતા ઈડિઅન વિટનેસ્ પત્રમાં રેવરંડ પોપ્પે આ પ્રમાણે કહે છે.

“લાહોરની વિક્ટોરિઆ શાળાની અધિકારી કુમારી બોઝના એકરારોને અહેવાલ સાતડા નીચે ૧૩૨, ૧૩૩ મે પાને મીસ મેયોએ આપ્યો છે. સાતડાઓ નીચે જાપેલા ‘એકરારોમાંના ધણા બોલાયા હતાજ નહિ’. એમ કુમારી બોઝને પુછતાં જણાવ્યું છે. હિંદુ ક્રિષ્ચિપન કુટુંબની ત્રીજી પેઢીના કુમારી બોઝ નથી. ૧૩૨ માં ‘પાનાના ત્રીજા ફકરાના એકરારો જેવા કે “હલકી શાંતિના છોકરાંઓ - માટેના તદ્દન ખોટા છે, અને કદી કરવામા આવ્યા નહોતા.” ૧૩૪ માં પાનાને મથાળે “પંડિતોને પડદા પાછળ રહી લલ્યાવવું પડતું હતું”, એમ જાણ્યું છે. કુમારી બોઝ મને એમ જણાવે છે કે “પંડિતો હંમેશા પડદા વગર બાળાઓને લલ્યાવે છે, અને યુક્ત અથવા પંડિતોની વાત તેા ચાળાસ વર્ષ પહેલાંની હશે.” ૧૩૮ પાનાને મથાળે “શાળાના લક્ષ્ય બિંદુની વાત પણ તદ્દન ખોટી છે, તથા સિવલ્યુ કામમાં હિંદુ યૈરાંઓ તદ્દન અજ્ઞાત છે, એમ જે મીસ મેયોએ કહ્યું છે તે ખોટું છે, કુમારી બોઝ કહે છે કે “સિવલ્યુ કામ એ તેા હિંદુ યૈરાંઓનેા પરા પૂર્વનેા હુન્નર છે તેમજ પાકશાસ્ત્ર વિષેનું ૧૩૪ માં ‘પાનાપરતું’ ટાંચણુ કે “બાળાઓ તેઓની પાછલી છાંદગીમાં રમોઈને માટે જાને નહિ કરતાં, ગંદા ગોળ નોકરો પામે કરાવે છે, જેને લીધે આટલી માંદગી તથા મોત નિપજે છે” તે વાત તદ્દન અસ્પષ્ટ છે. તેના જવાબમાં કુમારી બોઝ કહે છે કે “નોકરો હોય છતાં યૈરાંઓ જાનેજ રમોઈનું કામ કરે છે. કોઈપણ સારા ધરમાં નોકરો ગંદા ગોળ હોતા નથી, તેમાં પણ અ.સ કરીને હિંદુના ધરમાં તેા નહિજ” આ વાત લખ્યાણુથી ચર્ચવાની મને ખાસ જરૂર જણાઈ છે. અને તપાસ કરતાં મને

ચોકકસ માલમ પડ્યું છે કે મીસ મેથોએ તે વાતમા તદ્દન સલ્ જળત્વ હોય, એમ હું કહી શકતો નથી. નામ આપ્યા વગરના જે જે એકરારો મીસ મેથોએ કર્યા છે તે પણ સ્વયંથી વિમુખ હોય એ બનવાનું છે.

બાળાઓના લઘુતર પાછળ સુશિક્ષિત વર્ગ નાણાં ખરચવા તૈયાર નથી, તે વાત તો વિક્ટોરિયા શાળાની ઓર્થોડોક્સ સ્થિતિની મીસ મેથો એ કરેલી ચર્ચાથી ઉપસ્થિત થાય છે દિવાન બહાદુર કુજ બિહારી યાપર ઓ. બી. ઇ. કે જેઓ તે શાળાની નિયંત્રણા સાથે સબ્ધ ધરાવનાર વ્યક્તિ છે, તેઓએ મીસ મેથોને તેણીએ કરેલા બ્યાનને માટે સારો પડકાર આપ્યો છે.

મી. યાપરના પત્રનો ઉલ્લેખ મે ૨૦૬ માં પાને કર્યો છે

મધર ઇડિઆમા જે જે લખ્યું છે, તેને માટે ગાંધી અને ટાગોરે જે કહ્યું છે તે સમગ્ર આગલા પાનામા લખાઈ ગયું છે મીસ મેથો ખોટા ટાંચણો આપે છે, એમ બનેએ ઠાકીને કહ્યું છે જે અભિપ્રાયો ટાગોરના નજ હોઈ શકે તેવા વિચારો તેના છે, એમ મીસ મેથો કહે છે, તે તદ્દન અપ્રમાણિક વાત છે બનેવારીની ચોથી તારીખના ન્યુયોર્કના નેશન પત્રમા ટાગોરે જે લખ્યું છે તે છુટું પાડી તું નીચે આલેખ્યું છું -

“મધ્યરાત્રીના ધસારાના નિશાન તરીકે ચુંટી કાઢી ચોટ કરાનારા એમાના એકતું ખાસ માન લેખકે અને આપ્યું છે આવા વિસ્તારમા પ્રવર્તેલા નિઘ કર્મ સાથે તદ્દન મારો બચાવ કરવાનું કામ મુશ્કેલી ભરેલું છે છતાં તમારા પત્રદ્વારા કેટલાક મિત્રો કે જેઓ આટલાટિક મહાસાગરની પેલી તરફ છે, તેઓને કાને સ દેશો પહોચાડું છું છું આશા રાખું છું કે ધડકાવી નાખે એવા મીસ મેથોના એકરારોને માટે સત્યાસત્વના નિર્ભય પર આવર્તો અંટકશે એટલું વિસ્તૃત તેઓમા

દરીજ. એક આગવુંક મુસાફરે સગરત પ્રબને માટે જે હલકટ આણેયો કર્યા છે તેને સહજ માનનીય ગણી નહિંજ માને.

સામાજિક દુ.ખોના બે રડક ટીકાકર મિ. નટરાજના પત્રને ફકરો મારા ખ્યાવમાં રજુ કરીય ફેસરલીંગના "લખનુ" પુસ્તક"ને માટે જે બે શબ્દો મેં લખ્યા હતા, તે લખ તેને માટે મીસ મેયોએ જાણી મુજબને જે સાચા જુઠા આણેયો અને ઉદ્દેશીને કર્યા છે, તેની તેણે પ્રેસંગવશાત્ નોંધ લીધી છે. મીસ મેયોએ યુક્તિ વાપરી અર્થનો અનર્થ થાય એવી યોજના કરી છે. ખરો અર્થ છુપાવ્યો છે, અને તેણીના ગંદા કાર્યને જેમ અનુકુળ આવે તેમ જુઠા રદીયા પુરાવા રૂપે રજુ કર્યા છે. નટરાજના આ પ્રમાણે લખે છે—

"ટાગેર લખની મનોભવ સૃષ્ટિને માટે પત્રને અંતે પાંચ પાનામાં વર્ણન કરે છે, (ફેસરલીંગ પાના ૧૧૫થી) હિંદની ક્ષેત્ર વ્યક્તિ તરીકે લખ માટેની ચર્ચાઓને અન્તે મારે યોતાને જે કહેવું છે, તે કહેવા દો. તેઓ એમ માને છે, કે એકલા હિંદમાંજ નહિ પણ આખી દુનિયામાં લખનો વિધિ પ્રાચીન કાળથી તે અત્યાર સુધી સ્ત્રીપુરુષોના સાચાં ગાંઠલુને માટે અંતરાયરૂપ છે. તે અંતરાય ત્યારેજ દુર કરી શકાય, કે જ્યારે સ્ત્રીઓનું ઉત્પાદક માનસ સંપૂર્ણ રીતે ખીલવવાને ધરના ઉત્પાદક કાર્યોના ધ્વંસ કર્યા વિના સમાજ તેને સગવડ કરી આપે, અને તેને માટે પુરતું ક્ષેત્ર ખુલ્લું મુકે."

"મીસ કુચેરાઇન મેયો જે એક હતદ્રષ્ટિ પ્રચારિકા નહોત, અને એક પ્રમાણિક જ્ઞાસુ હોત, તેમજ ટાગેરનો નિબંધ વૈચવાની ધીરજ પણ રાખી નહોત, છતાંએ કલકતામાં ટાગેરના કુટુંબમાં પરણવાની ઉંમરે કેટલી છે, એટલું પુછી ખાત્રી કરી હોત, તો તે વિષય પર ટાગેરના વિચારો તેણી જાણી શકત; પણ કવિને ઉતારી પાડવાનો તેણીનો નિશ્ચય હતો એ દેખીતું છે."

“કેસરલીંગના પુસ્તકમાં હિંદુ ધર્મને માટે જે મારા વિચારો છે, તે વાંચવા લલામણુ કરે” છું, અને મને ન્યાય મળે તેવા ધરાદાયી મીસ મેથેને પડકાર કરી કહું છું. કે બાળકને માટે જેવા મારા વિચારો હોવાનું તેણી સિદ્ધ કરવા મથે છે, તેવા મારા વિચારો છે, તે તેણી સાબિત કરી આપે. તેમાં મેં એમ જણાવેલું તેણી કહે છે, કે બાળકને એ ઉત્કૃષ્ટ આત્માનું તથા આકાંક્ષાઓનું પુખ્ત છે, કામવિકારની છત છે, ભાતિકવની છત છે, કે જે નીતિ ઉચ્ચ ખુદ્દિની, કામની ખાનદાનીયત બરેલી શ્રેષ્ઠતાને માટે છે. આમ કહેવામાં આડકતરી રીતે એજ ભાવ સમાએત્રો છે, કે હિંદુ સંસ્કૃતિને જે હાથથી જતી રોકી હોય તો તેઓ સ્ત્રીત્વ પ્રાપ્ત કરે, તે પહેલાં તેઓને સારી રીતે કન અધિયો બાંધી જકડી દેવી જોઈએ.

ખીણું જે એક હાસ્યજનક શુદ્ધાણું તેણીએ ચલાવ્યું છે, તે એ છે કે, મસ્કરી સાથે તેણી મને પાત્રાલ્ય ઔપધો તથા તે વિજ્ઞાન વિષેના મારા અભિપ્રાયોને ઉદ્દેશી છે. તેમાં આયુર્વેદની તરફેણમાં હું હોવાનું અને પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાન તરફ મારી ધૂણાનું કથન છે. જે તેણીની તાકાત હોય તો આ નિંદારપદ વકતવ્ય સાબિત કરે.

મારા જેવા ખીણ ધણા સાક્ષીઓ છે કે, જેઓ મારી જેમ પાશ્ચાત્ય વાચક વર્ગ પાસે તેઓના વિચારો અને વિરોધો રજૂ કરી શકે. એવી રીતે અર્થના અનયો થયા છે, શબ્દો તોડી નખાયા છે, સલતતની વિકૃતિ કરવામાં આવી છે, અને એવી રીતે તેને મુકવામાં આવ્યા છે કે હડહડાણું શુદ્ધાણું પણ તેના કરતાં સારું હોય.

શાંતિ નિકેતન

૯ નવેમ્બર ૧૯૧૭

રવિંદ્રનાથ ટાગોર.

કલકત્તાના વરિષ્ઠ ન્યાયમંત્રિના એક અગ્રગણ્ય નેતા લોર્ડ સિંહાને માટે ગણના કરતાં ગી૦ એન૦ એન૦ સરકાર કલકત્તાના એંગ્લો ઇન્ડિયન પત્રના તા૦ ૭ માર્ચના અંકમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે.

સાંભળ્યા પ્રમાણે મી. સરકાર લોર્ડ સિંહા સાથે અંગત સંબંધ ધરાવનાર વ્યક્તિ છે. તેમજ તેઓશ્રીની ઉદ્યોગિતા તથા વિચારણા સાથે ગાઢ સંબંધ ધરાવનારા છે. મી. સરકારે તેમાં મીસ મેથેલુનું એક બીજું જુદાણું ખુલ્લું કર્યું છે. આપણી વાતને બંધ બેમતો આવે એટલો તેનો ભાગ અમે નીચે આપીએ છીએ.

“તેઓશ્રીનું” નામ જેમાં આગળ પડતું આવે, તે વાતનો તેઓને તદ્દનજ કંટાળો છે. મીસ મેથેના મધર હાર્ટિયાના પુસ્તકમાં એક પ્રકરણ “એક મહાન વકીલ” એ મયાળા હેઠળનું છે. તે પ્રકરણમાં એક હિંદુ ઉમરાવ કે જે એક દ્રવ્ય કોટિના વકીલ પાલુ છે, તેની સાથેની વાતચીતનો પ્રસંગ વર્ણવે છે. તેમનું નામ આપતું તેનેમતું અપમાન કર્યા પરાપર થાય, એમ તેણી કહે છે.

આ હિંદુ વકીલ કે જેનો તેણી ઉલ્લેખ કરે છે, તે લોર્ડ સિંહા પોતે, એમ તેણી પોતે સાબિત કર્યું છે. આ વાટાઘાટ ૧૭ ઇલીસીયમ રો. કે જ્યાં લોર્ડ સિંહાનું રહેઠાણ છે, ત્યાં થઈ હતી તે વાત તેના ઘણા મિત્રો જાણે છે.”

“આ વાતચીત દરમ્યાન લોર્ડ સિંહાએ એવું જાહેર કર્યું છે કે, બંગાળનાં ગામડાંઓની સ્થિતિ સારી નથી. સરકાર તે તરફ પુરતું ધ્યાન આપતી નથી. તેમા લખ્યું છે, કે લોર્ડ સિંહાએ કહેલું કે ખરેખર સરકાર ધારે તો જલનીથી ઘણું કરી શકે. સરકાર લોકોને ભુખે મારી નાખે છે. પછીથી મસ્કરી તેમજ કટાક્ષ સાથે મીમ મેથે કહે છે, કે આ સમૃદ્ધ માણસ કે જેની આવક એક સારા વકીલ જેટલી છે તેણે પોતાના ગામને (રાયપુરને) માટે કશું કર્યું જ નથી. તે ગામડું તેના રહેઠાણથી ઘણું ચોડું દુર છે.”

“લોર્ડ સિંહાને જાહેરમાં આવવાની દરકાર નથી. તેથી રાયપુરમાં પાછા નિશાળ પોતાના ખરચે જાણી, તે નિશાળ તથા ઔચક્ષત્ય પોતાના ખરચે ચલાવે છે, તેને માટે જાણકની સગવડ કરી આપી છે,

તેનજ તે કૃપિશાળાને માટે રૂા ૧૦,૦૦૦ની રકમ આપી છે, તેમજ તે ગામ તથા લોકોને માટે વ્યાજ વગેરે જે તેણે કર્યા છે, તે મીસ મેયોને જણાવ્યું પણ નથી.

‘જ્યારે મીસ મેયોની કાપડા પ્રકટ થઈ ત્યારે હું લડના હતાં. મીસ મેયોએ તેમને જે અન્યાય કર્યો છે તે તરફ તેમણે લક્ષ્યે એ ચલાવ્યાં આવેલું, તેણીને જવાબ આપવા માટેના ખરડા છાપવા માટે તૈયાર કરાવેા પણ હતો. પણ આખરે તેઓએ ના પહેલાથી તે નજ છપાવેા.

મીસ મેયો પર આ બીજું જુકાણ ઠાપાયું

૪

પાશાલ સ્ત્રીઓની નૈતિક આચરણની ચર્ચાના સવલને માટે મારે ઘણી રાત્રીઓ ઉઝાગરામાં પસાર કરી પડી છે. નાતજાત અને રંગના બેદરબાજીએ મુકાબલે તેા પણ અને મીસ મેયો કરતા સ્ત્રીઓ માટે વધારે માન છે. આત્રીપૂર્વક નાક હુ કે સ્ત્રી જેટલું પવિત્ર અને સુદર માઇ નથી. માતૃત્વ તેઓને ઉચ્ચ પકિત પર મુકે છે અને તેથીજ હિંદુસ્તાનમાં માતાઆ તરફ આટલું બધું માન છે અને તેઓનો દરજ્જો ઉચ્ચ છે. નાનીન માળના હિંદુઓ જુગ જુગ સ્વરૂપમાં માતૃકા પૂજન કરતા. શક્તિ સરસ્વતી લક્ષ્મી અને દુર્ગા આ બધી સ્ત્રીજાતિય દેવીઓ છે. માતા પતિ, બેન અને પુત્રા દરેકને જુગ જુગ ઉત્સવો અર્પણ કર્યા છે. અન્યકાયા વગર હુ મુકુ હુ કે હિંદુ સમાજનું સામાજિક અધ્યક્ષતન થયું છે. મારા ધારવા પ્રમાણે આનું સુખ્ય પ્રવૃત્તિ રાજદ્વારિ સૂખવા બધન છે. જ્યાસુધી હિંદુસ્તાન સ્વનતા ન મેળવે, ત્યાસુધી તેમાં સુધારા કરવો સંભવ નથી.

સન ૧૮૩૦માં પ્રજાસભાજ સ્થાપેા ત્યારથી હિંદુ સમાજના બધારણ માટે અંગે સતત પ્રયત્નો કરતા રહ્યા છીએ. સન ૧૮૬૭થી

આર્થ સમાજ પણ તેમાં પ્રયત્નશીલ છે, ખીજ કુટુંબીક સામાજિક સંસ્થાઓ મથન કરે છે. હબરો સલાઓમાં બાળવખતે અમે વિરોધ દર્શાવેલો છે અને જો કે તે બાબતમાં કાયદાની મદદ અર્થને મળીજ નથી. છતાંએ પરણાવવાની ઉંમરમાં ધણો સારો સુધારો થયો છે. બારમે વર્ષે લગ્ન હવે કુટુંબીક કામો તથા નાતોમાજ ધાય છે હિંદુસ્તાનની બાળાઓ બારમે વર્ષે રજસ્વલા થાય છે, તેા પણ સોળ વર્ષની ઉંમર પહેલા તેઓને વિવાહીત કરવી, તેને હું સામાજિક ગુન્હો ગણું છું જો કે હજી ધણું કરવાનું બાકી છે; છતાંએ પુનર્વગ્ન નહિ કરવા સામે અમેએ સખત વિરોધ બતાવ્યો છે, અને તે બાબતમાં કંઈક સુધારો દ્રષ્ટિગોચર પણ થાય છે. પુનર્વગ્ન સામે ઘોડીજ નાત તથા કામો છે. બધી નથી. તેા પણ પ્રતિવર્ષે હબરો વિધવાના દરેક જ્ઞાતિમાં લગ્નના અટેવાલો આપણને મળે છે. મુસલમાન અને ક્રિશ્ચિઓમાં જ્ઞાતિઓ છે. તેમનામાં કુટુંબીક વિધવાને ફરી પરણવા નથી દેતા, પણ સર્વજ સુધારો દેખાય છે. એક પણ ધર્મ સુસ્ત જ્ઞાતિ નથી કે જેમાં પુનર્વગ્ન નહિ થયા હોય ધર્મસુરત અને સુધારક વચ્ચે સખત યુદ્ધ છતાં ધર્મસુરતને પાછા હાંપું પડ્યું છે.

હિંદુસ્તાનમાં કાયદેસર પરણવાની ઉંમર ૧૩ વર્ષની છે કેદ્રિય ધારાસલા આગળ હાલમાં તે ઉંમર ૧૪ વર્ષની કરવા માટે કાયદો પસાર કરવા સાર ખત રજી થયું છે. સરકાર તેની વિરુદ્ધ છે. બાળાઓની ઉંમર ૧૨ વર્ષની રાખવા માટે પણ લેખ રજી થયો છે. ધારાસલામાં તે લેખ પ્રબળ હિંદુ સલાસદોએ રજી કર્યો છે.

કોકો આ ચળવળ વિરુદ્ધ છે, તે વાત સાવ જુદી છે, કારણ અત્યંત ધર્મચુસ્ત માણસો પણ હવે તેની જગસિયાત સમજ્યા છે, અને ઘટતું કરવા તત્પર છે. હું તો જાતિ બેદમાં માનતોજ નથી. તેનું મુળ તદ્દન નાશ પામે તેની તરફથી હું હું. લગ્ન પરત્વે સ્ત્રી પુરુષના લિન્ન લિન્ન હકોની ખાખતમાં પણ હું માનતો નથી. આ ખધી ખાખતનું ચોપડીમાં વિસ્તારથી વર્ણન ચલુ છે, તેમજ મીસ મેયોએ કરેલા એકરારને પડકાર તથા તેનું ખંડન સારી રીતે કરવામાં આવ્યું છે. હિંદુ સામાજિક જીવન પરજ ને મીસ મેયોએ ટીકા કરી હોત, તો કોઈ પણ હિંદુ સુધારક તેણીની સાથે સંમત રહેત, અને પ્રાચીન પ્રભાવના દુર્ગુણોને ઉધાડા પાડવાનું કહી પણ ઉચિત ધારત નહિ. ખીજી પ્રભાવો ઉપર કાલ્પ નાંખવાનું કામ અમારું નથી. દરેક સમાજમાં ગણતીઓ હોય છે. ખરી અથવા ખોટી રીતે પણ અમે હિંદુઓ એમ માનીએ છીએ કે હિંદુ સ્ત્રીઓનાં નૈતિક આચરણો પ્રાચીન તેમજ ખીજા દેશો કરતાં પવિત્ર છે, સારાં છે. પ્રાચીન સ્ત્રીઓમાં દુષિત કામ વિકારીત્વ હિંદુઓ કરતાં વિશેષ પ્રમાણમાં છે એમ ન્યાયની રીતે કહેતાં અમે માનીએ છીએ. ઉપદેશ વગેરે વ્યાધિઓની વાતમાં તો પુર્વ પશ્ચિમની સરખામણીજ થઈ શકે તેમ નથી. અંગ્રેજો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા તે પહેલાં આ વ્યાધિઓનું અસ્તિત્વજ નહતું. સિવાય કે કોઈ કુંગરી પ્રદેશવાળા મુલકોમાં છુટકું છવાયું હશે, તેથીજ તેઓ અને આપણા પ્રમાણમાં ઘણાજ ફરક છે. ઉપદેશનું ખીજું નામ બદ-ઇ. ફરંગ છે. એટલે કે શીરંગી (યુરોપી-અન)નો વ્યાધિ.

લગાડવાનું કારણ નહોત. તેણીએ નીચણુદિથી આપણા સમાજની અવગણના કરી છે. લંડનની હિંદુ કચેરીએ પણ આવી સામાન્યોક્તિ કરવા સામે તેણીને ચેતાવી હતી. છતાં તેને બાળ્યએ મુકી ચર કરોડની પ્રજાને તેણે નીચી પાયરી પર મુકી છે. તદ્દન જુદા એકરારો કરી તેણી એમ બતાવવાનો ધરાદો રાખે છે, કે રાજદ્વારી સ્વાતંત્ર્યને માટે આપણે નાલાયક છીએ, અને અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય આપણે માટે જરૂરી છે. હિંદુસ્તાનમાં સ્વરાજ માટેના જન્મસિદ્ધ હક વિરધ એકલા ઇંગ્લાંડમાં જ નહિ પણ અમેરિકામાં ખાસ કરીને મોટા પાયા પર અને ધણી દ્રવ્યના બોગે સુનિયંત્રિત પ્રચાર કાર્ય ચલાવવામાં આવે છે. તે વાત જ્યારે હું સન ૧૯૨૪,૨૬, અને ૨૭માં પશ્ચિમ તરફના દેશોમાં ગયો ત્યારે મેં જાણી આપણે ભ્રષ્ટ છીએ, તે વાત પ્રખ્યાત કરવાને હજારો મોજનાઓ અમલમાં મુકાય છે. આ કામમાં નોકરી પરથી કારેગ થએલા એંગ્લો ઇન્ડિયનો—અરે આપણું જુલુ ખાનારાઓ, મહાન વ્યાપારીઓ તથા પાદરીઓનો પણ હસ્તક્ષેપ છે. જે રીતિનો ઉપયોગ થાય છે, તે અતિ સૂક્ષ્મ તથા હલથી ભર પુર છે. રાજદ્વારી અને આર્થિક કારણો પાછળ રાખી સામાન્ય ગણતરીઓને અજવાળામાં મૂકે છે. અતિશયોક્તિવાળાં અને ખોટા ચિત્રપટો પડ્યા પર ચીતરાય છે કે જેને લીધે હિંદુઓ પ્રત્યે

મેયોના પુસ્તકની ઉપોદ્ધાતના પ્રકરણમાં તેણે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે —

‘વિધીમત્સ ટાઉનમાં તથા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ધણે ઠેકાણે મને મિત્રો મળ્યા છે, કે જેઓ સરકાર તરફથી એ ચોપડીમાં જે સ્થિતિઓનું વર્ણન આપ્યું છે, તેને માટે લરોસાદાર વાતમાં તેઓ અનુમત થાય છે. મીસ મેયોએ ચોપડીમાં જે લખ્યું છે, તે તેઓના મત પ્રમાણે સત્ય છે. વળી ત્યાની સ્થિતિનું જે વ્યાન મીસ મેયોએ કર્યું છે, તે તેણી તે ટાપુમાં જઈ આવ્યા મિવાય નજી કરી શકત. જેઓએ મને ખબર આપી છે, તેઓ બધા હિંદુસ્તાન જઈ આવેલા છે, અને ત્યાના ધણાએ રાજકારી પુરોને મળ્યા છે. શ્રીનીપાઇને અને હિંદવાસીઓની સરખામણીના મારા જુના જુદા પ્રસંગોએ પ્રેક્ષા મવાલના જવાબમાં તેમણે મ્હયું છે, કે હિંદુ આગેવાનો શ્રીનીપાઇને કરતા ઉચી પકિતાના છે, અને ઉચા ક્ષેત્ર પર છે”

મી. ટ્રિસ્ટ જાણતા હતા, ને મીસ મેયોને પણ ખબર પડી હશે, કે જે સુવાચાઓની લગણી હિંદને થઈ છે, તે કેટલા ઉપયોગી નિરૂપ્યા છે તે કમીશનના બધારણ માટે લડન ટાઇમ્સે કટ્યો વખત થયાં અજબજા કરવા માઠી હતી, તેમાં એ પણ દિલ ન રહે, એવી તેઓની ઇચ્છા હતી હિંદુસ્તાન વિરુદ્ધ ખિટનના જનસમાજને વનમાનપત્રો ઉત્કેરી રહ્યા હતા હિંદુ મામાજિક પ્રયાઓ નિંદ છે, તેમજ હિંદમાં વસતા અસ્પૃશ્યો રક્ષણ રહીત છે, તેની ધોપણાઓ ની રહ્યા હતા આ કટેવાતી એટલે જુડી પરિસ્થિતિ ઉઘાડી પાડવા માટે કુખરાઓ ઉપર કુકરાઓ છાપામાં છપાતા હતા ખિટનના ટારી પત્રકારોને ખબર હતી કે એ જાતનું પુસ્તક તૈયાર થાય છે, એમ જનનું શક્ય છે તેથી ચોપડી તૈયાર થતાંની સાથેજ એક નિરવાર્થક વિદેશી તરફથી તે પ્રખર થઈ છે એવા જુગખરાડા તેઓએ પાડી મૂક્યા તેઓના મતવ્યને આમ કરવાથી અમૂલ્ય ટેકા મળતો હતો.

લેખકોના આધારોના ટાંચણુ આપવાનો દુરપયોગ મીસ મેથેઝે કર્યો છે, એટલુંજ નહિ પણ પોતાનાં લખાણોમાં પણ તેનાથી બની શકે તેટલી રીતે હિંદુઓનું કાળું અને ઘોર સ્વરૂપ ચીતરવામાં તેણીએ અધાગ પ્રયત્નો કર્યો છે. તેણીની સુસહાયક કરાનારી સામાન્ય ઉક્તિમાં સત્યતાનો અંશજ નથી. આપણા અતિશયકાશ વિકારિત્વથી તેણીનું મગજ છવાઈ ગયેલું છે; તેમજ ફેરડના નિયમાનુસાર વખતો વખત પુષ્કળ આક્ષેપો હિંદુઓ પર કર્યો છે. તેમાં હિંદુઓના વિકારિત્વ સિવાય બીજું કશું નથી તેથી આપણને માનવાને કારણ મળે છે, કે તેણીનું માનવ દુપિતજ છે. વાચક વર્ગ માટે કેટલા દાખલાઓ અમે નીચે આપીએ છીએ.—

- પાતું ૨૫. સ્ત્રી શિક્ષિકાઓને પ્રાથમિક ફળવણીને માટે તમે રાખો તો જરૂર તેવી રીતે તેઓને ઉધાડી પાડવામાં તેઓમાંના દરેકનો નાશ થાય.
- પાતું ૩૦. પ્રસૂતિના દુ.ખમાંથી જે બાળક બચે તે ધણું ખર્ચ વ્યાધિ અસ્તજ હોય
- પાતું ૩૦. ઘરમાં જે બાળક ઉછરે તે શબ્દ અને આચારમાં કામ વિકારિત્વના પાઠો કુમળી વયમાંજ શીખે છે,
- પાતું ૩૨-૩૩. દેશના ઉત્તર દક્ષિણ ધણા ભાગમાં જે છોકરાનું માનસ આ રીતે તૈયાર થયું હોય, તેને અને જે ખુબસુરત હોય તેને મોટી ઉમરના માણસો માટે રાખવામાં આવે છે; તેમજ વેસ્થા તરીકે કાંઈ મદિરને અર્પણ કરાય છે. માતા પિતાઓ આમાં કાંઈપણ બાધ જોતા નથી. પણ પોતાનો છોકરો દેખાવડો છે તે જોઈ ખુશ થાય છે,

આ બધું અપ્રાનતાથી થાય છે, અગરતો તેમાં કંઈ વસ્તુ નથી. એમ સમજી નથી થવું. સારું નરસું સમજવાને આપણી જેમ તેઓ

અસક્ત છે. ઉંચા અગર તો નીચા કુટુંબની માતા છોકરીને સારી રીતે ઉંધ આવે, તથા છોકરી મરદ બને, તેટલા માટે આવા પ્રયોગો અજમાવે છે. આ બધી છોકરાને માટે તો તેની જિંદગી સુધી કાયમ રહે છે, અને દરરોજ તેણી આચરણુ તે કરે છે.

આ છોડી પાત પર લક્ષ્મી આપણું જરરનું છે. દેશના જુદા જુદા ભાગના ઉચી પંકિતના વૈદક વૈજ્ઞાનિકો પ્રમાણુ સહીત કહેછે કે તેઓની તપાસને માટે લવાએલા દરેક છોકરાના શરીર પર આવી બધીની નિશાનીઓ હોય છે.

પાતુ' ૩૪. ત્રિયુનના સંબંધ પરત્વે તથા આત્મસંયમની બાબતમા હિંદુશાસ્ત્રમા નિયમોનું કંઈ પ્રમાણુ છેજ નહિ.

પાતુ' ૩૪. આ જે યોક્કું દિગ્દર્શન મેં ક્યું તે પછીથી જે હું એમ કહું કે દેશના એક છેડાથી બીજાં છેડા સુધીમાં ૩૦ વર્ષની ઉંમરે પહોંચેલો મરદ જે તેને બોલો ભોમવવા જેટલી સમૃદ્ધિ હેય તો તેટલી ઉંમર પછીથી તે એક વૃદ્ધ માણસજ થાય છે, તો તે બીજા કુલ અભાયબી-ભરેલું નજ લાગે. તેમજ દસમા સાત, આઠ મરદો તો પચીસથી ત્રાસની ઉંમર સુધીમાં નપુ સ્કલ્ત્વજ પ્રાપ્ત કરે છે. આ કંઈ ઉપર ટપકે આપેલા આંકેડાઓ નથી. જે અપવાદ મેં ઉપર લખ્યો તે બાદ કરતા સર્વને લાગુ પડે છે.

પાતુ' ૬૧. હિંદુ સ્ત્રી દિવસમાં બે ત્રણ વખત સંબોગ કરે છે.

પાતુ' ૬૭. બ્યા સુધી ખિટનો અખરધાટ સુધી ન પહોંચ્યા, ત્યાં સુધી કોઈ પણ હિંદુ તેમથી જીવતો ન આવી શકતો. ફક્ત સ્ત્રીના વેશમાજ ઘોડા પર બેઠી તેઓ હિંદુસ્ત ન આવી શકતા.

પાત્રું ૮૪. ઉપર ઠઠી તે સરતોને અનુસરી વિધવાને કાયસદે સર તેણીને કંઈ હક ન હોવાના સખ્ને, તેના પતિના મૃત્યુ પછી તેના પતિના સંબંધી સાથે પતિશૃદ્ધમાં રહેવા દે છે. જો તેણી તે સરતો પ્રમાણે રહેવા ના કષ્ટસ થાય તો તેણીને કાઢી મુકવામાં આવે છે. તેમ યર્તા તેણીને ભિક્ષા માગી જીવન વ્યતિત કરવું પડે છે, અથવા તો ઘણીવાર વેસ્થા વૃત્તિથી કાળ નિગમન કરવો પડે છે. ચીથરે હાલ ગંદુ સ્વરૂપ, બોડકું માયું, દુઃખી જિંદગી શુભરવાથી ગ્લાન અને શીકકું મુખ ટાળાં બંધ મંદિ-શામાં અગરતો જાત્રાના ધામમાં આપણા જોવામાં આવે છે, કે જ્યાં મુઠી ચોખાના દાન ઉપર તેણી નિભાવ કરે છે.

પાત્રું ૮૬. વિધવાઓના પુનર્લંઘન એ વાત તો વિચારસૂષ્ટિની પેલી પારજ છે, એમ માનવામાં આવે છે. બહુકે પુનર્લંઘન તો કરી નજ શકાય.

પાત્રું ૯૧. હિંદુ સ્ત્રીઓના જિંદગીના ખરેખરા કટાકટીના તથા અમૂલ્ય પ્રસંગમાં દવા ધમેરે આપવાને માટે સરવાળે ખરેખર અડધી આંધળી, ધરડી, લુલી, લંગડી, પક્ષાઘાત વાળી, વ્યાધિગ્રસ્ત તેમજ ગંદામાં ગંદી નાતમાની સ્ત્રીઓથી કામ લેવું પડે છે, (આ દામણીઓને હૈદીને છે.)

પાત્રું ૧૫૪. અસ્પૃશ્યતામાં, હબરો લોકો માનનારાઓ છે, અને જોકે ગાંધીને પોતાનામાં વિશ્વાસ છે, તો પણ તેના અનુયાયીઓ તે બાબતમાં તેની સાથે નથી, તેમજ સાથે રહેવાની દરકાર પણ રાખતા નથી.

પાતું ૩૦૮. જો ખ્રીટને હિંદુસ્તાનમાં ન હોય, તો આપણે (અંગ્રેજો) ગુલામો તરીકે પઠાણો રાખીએ છીએ. તે સિવાય એક પણ હિંદુ રહેજ નહિં.

પાતું ૨૩૫. અમે જો બચ્ચાઓનું રક્ષણ કરીએ તો પરમેશ્વર અમારા પર રૂં, અને અમારે નશીબ ફરી નબ.' (આ શબ્દો મીસ મેયોએ બંગાળની માતાના છે એમ કહ્યું છે.)

પાતું ૩૩૨. કોઈપણ ધર્મચૂગત હિંદુ અગર તો કોઈપણ હિંદુ સ્ત્રી પગરખા પહેરવા ના પાડે છે.

અમે અહીં તો યોગ્ય નમુના આપ્યા છે. ચોપડીના અંદરના ભાગમાં તેનો વિસ્તાર પુર્વક વિચાર કરેલો છે. આવા બહોળા પ્રમાણમાં અને આટલી છુટી રીતે જે લેખક સામાન્યોક્તિ કરે છે, તેને કોઈપણ વિચારવંત લોકો વજનદાર ગણી શકે ?

-[અનુલેખ]

મધર ઇન્ડિયા પર અંગ્રેસી ટીકાઓના જવાબ રૂપે મીસ મેયોએ ચીકાગો ટ્રીબ્યુનના એક અડવાડિક 'લીબરટી' નામક પત્રમાં તા. ૧૪ જાન્યુઆરના અંકમાં જવાબ આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે તેમાં મહાત્મા ગાંધીએ તેણીના પુસ્તકનું જે નિરીક્ષણ કર્યું છે, અને જેનું સંખાણુ ટાંચણુ અમેએ આપ્યું છે, તેના ઉપર વિશેષે કરીને તેણીએ ફરી ઉલ્લેખ કર્યો છે. વાક્યલક્ષ્યમાં ચતુર હોઇ મુદ્દાની વાતને તેણીએ અંતર પટમાં રાખી તે સામે વિરોધ દર્શાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. તેણી કહે છે કે મહાત્મા ગાંધી નોંધ લેવા સાર જે મંત્રીઓ હંમેશાં પોતાની સાથેજ રાખે છે. એમ કહ્યુંજ નથી. જે મી. ગાંધી ૨૨૨ મા (અંગ્રેજી પ્રતનાં પાના ૨૦૨) જોશે તો તેમને જણાશે કે મળ અંકમાં "હંમેશાં" શબ્દ તેણે પોતે પોતાના મળવામાંથી ઉમેર્યો છે. મીસ મેયોની આ વાત તદ્દન ખોટી છે. મૂળમાં મહાત્માએ કંઈપણ ઉમેર્યું કર્યું નથી.

તેઓ કહત એમજ કહે છે કે “ હંમેશા ” શબ્દ વાપર્યા વિના એકબ્રજ આશ્રમની મુલાકાતનું વર્ણન નહિ કરવનું દરજ આપણી આગળ રજી કરે છે.

પણ એતો એક નજીવી વાત છે. ખરેખરી વજીદ વાળી વાત તો સંદેશની છે. આ વાતમાં તો તેણીની આજર રહી શકતી નથી. તેણી કહે છે: --

“મીં ગાંધી સાથેની મુલાકાતનો અહેવાલ તેની સહી સાથે સુધારેલો તથા વિસ્તારથી લખેલો મને પાછો મળ્યો છે.”

ધણા હાપેલા પાનાઓના દરતાવેજનું પટેલું વાક્ય જે હમણાં મારી સન્મુખ છે, તે મારા પટેલજ સવાલના પ્રન્યુતર રપે છે. ‘અમે રીકાને માટે તમારા તરફથી કંઈ સંદેશ છે?’ એ મારા પટેલો સવાલ હતો, તે જેવો બોલ:એકો અને હપાએલો તેવોજ છે અમે: રીકાને મારા સંદેશો એ કે ‘આ રંટીગાનો ધ્વનિ’ હવે મીં ગાંધી તે સંદેશો આપાની વતમાં નામુકર જંય છે. તેમજ તે વત એક દુશ્મનની મનોચ્છિ છે, એમ કહે છે. તેવો સંદેશો આપ્યનું મને યાદ નથી. તે સમયે જે એક માણસ હાજર હતું, તેની સ્મૃતિમાં પણ એનું કંઈ નથી. પણ આ સંદેશો વિગે સલ વત શું છે? મધર છંડિયા પર મહાત્મા ગાંધીએ નિરીક્ષણ ક્યું, ત્યારે તેઓ મુસા ફરી પર હતા, અને તે મંત્રણા યદ ત્યારે તેની નોંધ તેમની પાસે નહતી. સનં ૧૯૨૮ના કેણુઆરિ તાં ૨ના હમણાંના ધંમ છંડિઅના અંકમાં લીબરટી પત્રમાં મીસ મેયોએ જે લખ્યું છે તે જાણતનું સ્પષ્ટિકરણ નીચે પ્રમાણે, કરે છે: —

“મેં તેણીને એવોજ સંદેશો આપ્યનું તેણી કહે છે, તેમાં ધાણીજ ધૂંટતા લરેલી રીતે, સલને તે દખાવી રાખે છે. તેણી તથા મારી વચ્ચે જે મંત્રણા યદ તેની સુધારેલી નોંધની નકલ મારી પાસે નહિ હશે, એમ તેણી ધારે છે; પણ તેણીના કમ લાગે મારી પાસે

નેાધની નક્ક છે -રે'ગીઅના ધ્વનિ વિષેનું પુરેપુર ટાંચણ તેણી કહે છે તેમ નહિ પણ નીચે પ્રમાણે છે —

મહાત્માજી કહે છે —

“આ રે'ટીઆનો ધ્વનિ એજ મારો અમેરિકનો માટે સંદેશો છે વર્તમાનપત્રોની કાપનીઓ તેમજ પત્રો જે મને અમેરિકાથી મળે છે, તેમાં દેખાય છે, કે અસુક ચર્ચના ક્ષોઢ અહિસાત્મક અસહ્યારને અત્યુત્તમ ગણે છે, જ્યારે બીજાઓ તેને નજીવો ગણે છે એટલુજ નહિ પણ એ ચળવળ સાથે જેઓને નિરપત છે, તેઓનો અદર કદ ધુપો બેદ સમાજોયો છે, એમ માને છે તેમજ એવો આક્ષેપ કરે છે તમે એક અથવા બીજાની તરફેણમાં વ્યાજ્ઞેકિત કરશો નહિ, જે કે એ ચળવળનો પ્રણેતા હું છું, તેમજ એ ચળવળ અપ્રતિમ છે, છતા કોઇ પણ અમેરિકન અપક્ષપાતથી તથા સ્વાસ્થ્યથી તેનો અભ્યાસ કરશે, તો તેમાં તેઓને એ ચળવળ વીધે સમજવાનું મળશેજ હું જે કહેવા માગુ છું, તે એ છે, કે અમારી ચળવળનો સરવાળો રે'ટીયો તથા તેના સમન્વેધોથી થાય છે મારે મન તો એ ચળવળ દારૂગોળાની ગરજ મારે એમ છે. દારૂ કે તેનાથી હિંદુસ્તાનના કરોડો મનુષ્યને સ્વાશ્રય અને આશા મળે છે. અને જ્યારે તેઓ જામત થશે, ત્યારે સ્વતંત્રતા મેળવવાને તેઓને નાનીશી આગમી પેણુ ઉચી કરવી તહિ પડે. રે'ટીયાના ધ્વનિનો મ દેશો એટલે લુટ ચલાવવાના માનસનો ધ્વંસ, અને ખરેખરી સેવા લાવના પ્રાચાત્યોના ઉચ્ચ સ્વરધ્વનિમા સુટવું છે. મારો દેશ, તે ધ્વનિ અગર તો લાવનાની નક્ક કરે, તે મને પસંદ નથી અને તેવું હું ઇચ્છતો પણ નથી.”

“મારી મજાક થાય તે ધરાઈથી ‘ક્રમ્ત મારા સ દેશાતું’ પહેલુજ વાક્ય તેણીએ સંદેશા પુરતું લખ્યું છે. અને બીજી મુદાની તેને અગે પ્રેલી ટીકાઓ, તેણીએ વ્યાસવ કરી છે હું ત્રવ્યાયા રાખુ છું. કે આખો કકરો ટાક્યાથી મારા સંદેશાનો જૂ પૂણું અર્થ સમજી શકશે... અને તોડી પાડ

વાના ધરાદાથી તેણી જે લખે છે, તે બાબતમાં આખો ફરેા સલ રીતે ટાંક્યાથી ખરી વાત તરી આવે છે. એમ હું દાવા સાથે કહું છું”

સંદેશાની વાત મીસ મેયોની કહ્પના સૃષ્ટિનીજ હતી, એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે, છતા તેણીએ કરેલો ગુનો તો રહેજ છે. કારણ અપ્રમાણિક રીતે તેણીએ જે શબ્દ પરિવૃતકાવ્ય રચના સંદેશાની બાબતમાં કરી છે તે કહ્પના સૃષ્ટિની રચના કરતાં પણ વધારે નિંલ છે. કંઈ પણ બચાવ ન હોવાથી તેણીએ વાકુલન ક્યું છે મં ગ્રાધીએ તેલું કથન તોડી પાડ્યું, તેને એક નજીવું વાકુલન કહી તે વિષે વધારે વિવેચનમાં ઉતરવાનું તેણીએ માંડી વાખ્યું છે.

“સાસુન હોસ્પીટલમાં જે શસ્ત્રક્રિયા મારા પર કરવામાં આવી અને જેને માટે તદ્દન જીવી વાતોનો ઉદ્દેશ્ય મધરહાડિઆમાં મીસ મેયોએ કર્યો છે, અને તે તરફ મેં જે વાંધો ઉઠાવ્યો છે, તે પર તેણી ધ્યાન આપતીજ નથી. અગર તે વાતનું સલાસલ પુરવાર કરવાનું તેણી ઠગિત ધારતીજ નથી” મહાત્મા ગ્રાધી સાથે વધારે વિવેચનમાં ઉતરવાની વાત પર તેણી લીટી દોરી દે છે, તેમજ તેમથી પોતાની જાતને મુક્ત કરે છે ।

વળી કેસરલીંગના પત્ર વીધે ટાગેરનાં કથનો માટે જે છુટ તેણીએ લીધી છે તેનું શું? જે લખાણો મીસ મેયોએ લખ્યા છે, તેમા અગરતો ખીજ છુટા ફકરાઓમાં પણ પોતાનો બચાવ નજ કરી શકે તેવી રીતે ટાગેરને માટે જે વાકુલન તેણીએ ક્યું છે, તેમાં સુધારો કરવા, અગર તે સાબિત કરવા તેણે કંઈ તરદી લીધીજ નથી.

પ્રકરણ ૧.

વાદાનુવાદ.

મીસ મેયોના પુસ્તકના પહેલા બે વાગમાં પ્રકરણ ૧ થી ૧૦ સુધીમાં હિંદુઓના સામાજિક જીવન એટલે હિંદુઓની સામાજિક મલનીઓનું તે વર્ણન કરે છે. તે ગલતીઓમાંની ઘણી ખરી

તો સામાન્ય રીતે હિંદમાં વસનારાઓને લાગુ પડે તેવી છે. પણ તેણી ખાસ કરીને હિંદુઓપર ગંદ આક્ષેપો વધારે પ્રમાણમાં કરે છે. આ પ્રકરણો હિંદુસ્તાનના [સ્ત્રીત્વ અને પુરુષત્વ સામે ધુષ્ટ અને નીચ સામાન્યોક્તિ સ્વરૂપે છે. તે ઝેરી યુક્તિથી આક્ષેપાયાં છે, કે હડહડણુ જુઠાણું' પણ તેની પાસે ઝાંખુ પડી જાય. તેમજ તેવું જુઠાણું જોટણું' તુક્યાનકારક ન નીવડે તેથી વધારે અંગોક્તિ તેમાં કરેલી છે. બન્ને તે સાચામાં સમાધ જાય એવાં છે.] વર્તમાન સામાજિક જીવનના પાપોથી જાણુકાર એવો કોઈપણ હિંદુ કે જેની તેમાં સુધારો કરવાની તમન્ના હોય, તે પણ મીસ મેયોએ ચીતરેલા ચિત્રને તદ્દન જુઠું' તથા અતિશયોક્તિ ભરેલું' છે તેમજ તે સિવાય બીજું' છે, એમ કહેજ નહિ.

સત્યવાત તો એ છે. કે તેણીએ તદ્દન ખોટાં અનુમાનો અને ઉગાદરણોથી ઘરખાત કરેલી. ઓળખના પ્રકરણમાં આપણે જોયું' છે, તે પરથી માનવાને સળંગ કારણ મળે છે, કે આ અમેરીકન સ્ત્રી પત્રકાર, અસહાય્યા, અનલિપ્ત અને અલિપ્ત રહી હિંદુસ્તાન આવી હતી નહીં, પણ રાજદ્વારી પ્રચાર કાર્યને માટે આવી હતી. તેણીને ધરાદો પ્રિટીશ સામ્રાજ્યને યુનાનો ઢોળ ચઢાવવાનો હતો, અને તેણીના તે કાર્યને પરિપૂર્ણ કરવાને સાર તેણીએ એક લેખક તરિક્કની વિવેક યુદ્ધિનો ત્યાગ કર્યો છે, હિંદુસ્તાનનું' નિરક્ષરણુપણું', દુ ખો અને વ્યાધિઓને માટે સરકારને તેણી જરાપણુ જવાબદાર ગણતી નથી. તેણીને મન હિંદુસ્તાનમાં જે છે તે સઘળું' ખોટું' છે, અને તેમ હોવાનું' કારણુ હિંદુઓ કાતો જંગલી, વિકારી, દુષ્ટ પશુઓ તે છે, કાતો બંને છે, તે છે. પછીના પ્રકરણમાં જે લંબાણુ ચર્ચા છે તે દુષિત સામાજિક સ્થિતિને ઉદ્દેશીને છે. તે બાબતમાં હિંદી સરકારને તેની જવાબદારીમાંથી તેણી તદ્દન મુક્ત કરે છે, તે એક નૈયાયિક યુક્તિવાદ છે. તેથી ઘરખાતમાંજ તેની બરાબર તપાસ કરવી ઉચિત છે.

મીસ મેથો મંદર ઇડિયાના ૨૩ મા પાનામા સર ચીમનલાલ સેતલવડ અને મહાત્મા ગાંધીને ઉદ્દેશને લખે છે, અતિ વિનીતપક્ષના સર ચીમનલાલ માટે તેણે નીચે પ્રમાણે પ્રદ્યુ છે, તેણી કહે છે, કે “આ દેશને જેની ધણીજ ખોટ તેમજ જરૂર છે, તે પ્રારંભિક કાર્યોનો અભાવ, સાહસનો અભાવ, તેમજ મુશ્કેલી ભરેલા સ્તબ્ધિત કાર્યોનો અભાવ, છે.”

આ કથન તેણીએ મહાત્મા ગાંધીના અઠવાડીયા પત્ર યંગ ઇડિયાની સાથે સાથે સરખામણીમાં મુક્યું છે. યંગ ઇડિયામાં જે લખેલું છે, તે આ પ્રમાણે — “આપણી દીનતા ક્ષપ્તના ક્ષકિત તેમજ પ્રારંભિક કાર્યોની ખોટને માટે મરફારને ચુન્દા પાત્ર ગણીએ છીએ, તે સાચું છે.”

પછીથી તેણી ધીબા કુટલાક લોક પ્રસિદ્ધ માણસોએ જે પ્રશ્ન છે, તેઓને માટે કહે છે તેવાઓને શું બોધ્યે છે, તેમજ તેઓ જે કહે છે, તે નીચે પ્રમાણે છે, એમ તેણી કહે છે “આપણા ઉત્સાહો આટલા નિષ્ફળ કેમ છે? આપણા શ્રાતૃત્વ માટેના સ્વાતંત્ર્યના પરસ્પરના વચનો અને સ્વેચ્છાગોનો અંધ તથા લુલાવો આટલી ત્વરાથી કેમ થાય છે? આપણું પુરપત્વ આટલું કુકું કેમ છે? કેમ આપણે આટલા જલદી થાકી જઈએ છીએ અને જલદી મરણ પામીએ છીએ? તેનો ઉચ્ચ સ્વરે આજ જવાબ અપાય છે, કે “અમારું આ ધ્યાત્મ તત્ત્વ ધવાયું છે, અને લોહિથી નિગળે છે ઉદ્ધત ત્રાહિતના આવાગમનથી અમારો આત્મા ઇલાયો છે, તેમજ તેનો પ્રકાશ જુસાઇ ગયો છે કોઈ પણ સ્થાને કંઈ પણ થઈ શકે એમ નથી, સિવાય કે તે નાસી જાય, સાં સુધી રાજદ્વારી સભાપીડો પરથી ધક્કા મુખત મધ તે રાજદ્વારીઓને નિંદવા, ખિટનો પદભષ્ટ થાય અને જતા રહે, ત્યારે અને ત્યારે જ અવતંત્રાના સ્વતંત્ર આસોઆસ આપણે લેતા થઈશું, અને આપણી વહાલી માતૃશુભિની નાની નાની જરૂરિયાતો તરફ આપણે લક્ષ આપીશું.”

આ બધા ઉદ્દેશો તરફ મીસ મેયોનું વાક્યજન જુઓ “ઉપર જણાવેલી પરિસ્થિતિઓને હિંદુસ્તાનની સરકાર સાથે ક્રંદ સેવા દેવા નથી. સરકાર મારી હોય, નરસી હોય, બેદરકાર હોય અમર તો ગમે તેવી હોય બો પણ નિશ્ચયતા, દીનતા, કૃપના સૃષ્ટિ તેમજ આર લિડ કાર્યોનો અભાવ, સતંબના શકિતનો અભાવ, સતત દ્રઢલકિતનો અભાવ, ઉત્સાહોની નિષ્ફળતા છંદગીના સત્વની દુર્બળતા, આ જમનાના હિંદુના લક્ષણો છે, એમ નથી, પણ પ્રાચીન કાળથી તે અસ્તિત્વ ધરાવે છે

મીસ મેયો કહે છે કે—“હિંદુમાં આ બધા લક્ષણો વધ્યાંજ જશે અને જ્યાં સુધી તેઓના અસ્તિત્વનો આભાસ તેઓને થશે નહિ, તેમજ પોતાના બંને હાથ વડે તેનો ઉચ્છેદ કરશે નહિ, આ સુધી માત્ર સુધરવાનું નથી તેનું શરીર તથા આત્મા ગુણ મીની બેડીમાં જડાઈ ગયાં છે, પણ તે પોતે તે બેડી ફેરવે છે. તેમજ તેને વળગી રહે છે એટલુંજ નહિ પણ બંધનપરાધથી તે બેડીઓનો બચાવ કરે છે કોઈ પણ બીજી સહાય નહિ, પણ તેના વક્સથળમાં નવો પ્રાણ જ તેને મુક્ત કરી શકશે. બહારનાં તત્વોની તેની પરિપાટિ, ભૂત, વર્તમાન કે ભવિષ્યની ફક્ત હિંદુઓના મનને છેતરે છે, અને તેના છુટકારાનો દિવસ દૂર દૂર કાઢે છે”

પ્રયત્ન કરો. સ્ત્રી શિક્ષિકાઓ સિવાય એટલાજ માટે કે જે તેવી સ્ત્રીઓ ને ગમે તે કામમાં નિયોજાને તો જરૂર તેઓનું સત્યાનાથ જ વળે, અને પછી તમે પૂછો કે એ લોકોનું અક્ષરજ્ઞાન કેમ બહુ ધીમું ચાલે છે ?

— ખ્રિષ્ટિશો, રશિયનને અને જાપાનીસો ઉંચી પદવી પર હોય, કે રાજ્ય રજવાડાઓ પ્રાચીન કાળમાં હતું તેમ દેશના ભાગલા પાડી સર્વ સત્તાધીશ બને, અથવા તો હમણું જ છે, તેના કરતાં ખીજી કોઈ સત્તા ઉદ્ભવે, તો પણ તેનાથી કંઈજ ન વળે. હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતાની ઉન્નતિના માર્ગમાં જે કોઈ પણ સત્તા હમણું જ ગતિ છે, તે કરતાં ત્વરિત ગતિથી કંઈ કરી શકે, તે તે શક્તિ ફક્ત હિંદુસ્તાનના માણસોમાં જ છે, કે જેઓ તે માટે વાતોમાં કાળ બતીત કરવાનું છોડી દઈ પરસ્પર દોષારોપણ કરવું શૂંકી, સરકાર પર દોષોનો આક્ષેપ કરવો ત્યાગી દઈ ચેતાનાં શરીર તથા આત્માની ઉન્નતિનું કામ, કે જે તેની રાહ જોઈ રહ્યું છે, તે જોટલાં જોસથી તેઓ કરી શકે તેટલા જોસથી તેની સામે યજ, અટકાયતો તોડી પાડી કરે તેજ યજ શકે.”

તેણીને કંઈ અન્યાય ન થાય તેવા ધરાદથી મીસમેથોનું આ લંબાણ ટાંચણ અમોએ કયું છે. હિંદુઓની મૂર્ખતા અને કુસંપને માટે આપણે યુક્તિવાદથી એમ કહીએ કે પારકાઓને રાજ કરવા આપણે જોલાવ્યા છે, તેમાં કપકા પાત્ર આપણે છીએ. તેમજ તેવા રાજ્યથી આપણે ઠીંગણાં, વીરત્વહીન, અને પ્રારંભિક કાર્યની વૃત્તિ વગરના યથા છીએ તેમજ દેશની કુશળતા તથા દેશમાં સુધારો કરવા અશક્ત છીએ તો કંઈ જોટું નથી. મીસ મેથોનો યુક્તિવાદ જે કંઈક આવાજ ધરાદથી હોય તો તેનું બળ આપણને કંટુલ છે ખરું જેતાં તેણીને યુક્તિવાદ એટલા સખત છે, તે સખખથીજ પારકું ધુસાર ફેંકી દઈ એક પ્રબલ તરીકે પૂણવિસ્થાએ પહોંચવા તેમજ સ્વતંત્ર અને ઉન્નત થવા અમારો દૃઢ આગ્રહ છે.

મીસ મેયોના વાદની પ્રસ્થાવિકા કાંઈક જુદીજ છે. રાષ્ટ્રીય દીનતા તથા અકુશળતાને રાજદારિ પરિવેષ્ટણા સાથે કંઈ સંબંધ નથી એમ તેણી કહે છે. સાહસ અને પ્રારંભિક કાર્યો શું રાજદારી પરિવેષ્ટણાથી તદ્દન સ્વતંત્ર છે ? ન્યાય અને કારોબારી નિયંત્રણના સંચાલકોની શું રાષ્ટ્રના કૌશલ્ય, શારીરિક સંપત્તિ તેમજ વિદ્યાપર અમર થતી નથી ? આ બંધનો આધાર શું મીસ મેયો કહે છે, તેમ આપણા સામાજિક રિવાજો પર છે ? કોઈ પણ દેશની રાજદારિ પરિસ્થિતિ, દેશના રીતરિવાજો તેમજ વિદ્યા વિપયક વગેરે નિશ્ચિત કરવામા કારણભૂત નથી થતી શું ?

આ સવાલો મુલ સ્પર્શી છે અને એમ લાગે છે કે હિંદુસ્તાનને પહેલો પ્રશ્ન મુખ્યત્વે રાજદારિ અર્થશાસ્ત્રથી થતી હુંટનો છે. સામાજિક રીતરિવાજોનો સવાલ બીજી પંક્તિનો છે.

પોતાના કાર્યની સફળતા માટે મીસ મેયો કટલાંક તથ્યો પર ચક્ષુતર કરે છે. કે જેનું અસ્તિત્વ છેજ નહિ. બીજું કલ્પિત પ્રાચીન ઇતિહાસ પર તેણી આધાર રાખે છે કે, જેનું તેણીને જરાએ જ્ઞાન નથી. આખા દેશના સામાજિક તેમજ ધાર્મિક જીવનપર રાજદારિ તેમજ આર્થિક બંધનોની શી અસર થાય છે, તે તરફ તેણી તદ્દન આંખમીંચામણા કરે છે. મીસ મેયોને આ પ્રમાણે ઉપર ટપકે રાજદારિ વિષયને ધકેલી મુકી કરેલો વાદ નિરર્થક છે. અમેરિકાના પ્રખ્યાત માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસક પ્રોફેસર મનરટરજર્ગે સહાનુભાવ અમેરિકનોનું નિરીક્ષણ કર્યું, તે વખતે મીસ મેયો અને તેના જેવી બીજી સ્ત્રીઓએ તેના તરફથી જણાવેલો અનુસૂચક ઉપહાર મેળવ્યો

આ ધૃષ્ટતા તથા અજાનતા એ એક સીમાસ્થાનું ગંભીર લક્ષણ છે, અને પ્રુદ્ધ વિષયક પ્રદેશોમાં તેણીના પ્રવેશ કટકો ભાષકર નિવડે તે ખતાવી આવે છે. ”

એક બાર વર્ષની બાળા શા કારણથી દયાળુનક શારીરિક ઝોંચિ અને સોહીનો નમુનો છે? એમ મીસ એથો પૂછે છે, તેનો કારણ નીચે પ્રમાણે હોઈ શકે. (અ) વંશપરંપરા. (બ) પુરતા ખેરકનો અભાવ. (ક) છંદગીની આરોગ્યતા બળવવાની ખામી. (દ) અજાનતા અને નિરક્ષરતા. (એ) વગને આપણે છોડી દઇએ તો પણ કોઇપણ એમ કહી શકશે કે ઘ, જ, ઙ નો આધાર રાજદ્વારિ પરિસ્થિતિને અવલંબી નથી ! એ તો સ્વયં વાત છે કે નમળાં માખાપનાં છોકરાંએ પણ પાછળથી દુતેમને સારી રીતે ઉછેરવામાં આવે તો સખળા થઇ શકે છે, અને તેઓની વંશપરંપરાની કમતાકાત દુર થઇ શકે છે, પણ વંશપરંપરાની નબળાઇમાં રાજદ્વારિ શુભામીથી થતી આર્થિક દારિદ્રતાનો ઉમેરો થાય, અને તેથી છોકરાંએ વધારે નિબંધ બને, તો પરમાત્મા સિવાય ખીજે કોઇ તેમનો ધુટકારો કરી શકતું નથી. રાષ્ટ્રીય સત્તાની ફરજ છે, કે દરેક છોકરાની બરાબર સંભાળ લેવાય છે કે નહિ, તે તેજી બેતુ' બેઇએ. આ ખાષો બરીબ હોમ તેથી સારા અને તાંદુરસ્ત વાતાવરણમાં છોકરાંએને ઉછેરી શકવા તથા સારા નાગરિક બનાવવા તેએ અક્ષમ હોય તો તેની જવાબદારી રાજ્ય પર જ છે, એમ કહેવાને વાંધો નથી. ખીજા દેશોમાં આ નિષ્ખોની બલુને અનુસરી અર્વાચીન કાળમાં રાષ્ટ્રીય ખાલ મૂલો રક્ષાપાયાં છે, કે જેનો લાભ ન્યુનતામાં બલુએતાં છોકરાંએને મળે છે. માતા પિતાની મદદ વિના ફરજિયાત કેળવણી માટે બહાર રાષ્ટ્રીય શાળાએ રક્ષાપાછ છે, જેના લાભ સૌ કોઇને મળે છે. ખાલ આપાસની બંધી, શારીરિક શિક્ષણ, અસપૂર્ણ રીતે પોપાતાં છોકરાંએનું નમરીયથી પોપણુ, ફરજિયાત અને અનુકલિક શારીરિક તપાસ અને હેલ્થ પલુ અમ ખનું, ધંધા રહીનો મટે ધંધાની એલવણુ આ સર્વ પ્રગતિ અઠાતા

દેશનાં ખરાં કર્તવ્યો છે. ખીજાં રાજ્યો મધ્યપાનનાં મૂળ કાઠી નાંખવા તથા ઉપદ્રવશદિ બંધિઓના ઇલાજને તેમજ અતિ પ્રમાણમાં વરતી ન વધે; તેટલા સારાં લખન વગેરે કાયદાપુરસ્કર કરવડું કામ શ્યા માટે દરે છે? ખીજા દેશનાં રાજ્યો શા ઉદ્દેશથી નિરામયકલને માટે પ્રધાનો નીમે છે? દરેકને હવા ઉભાસવાળાં મકાનો પુરાં પાડવાડું તથા ચોકખું દુધ પુરાં પાડવાડું કામ ખ્રિટિશ સરકારે પોતાના દેશમાં, શાં કારણથી હાર્થ ધરું છે? મીસ મેયોનાં અનુમાનો ખરાં હોય તો અમે પૂછીશું, કે શા કારણથી આ બધું કરવામાં આવે છે?

જો ખીજા દેશની સ્વરાષ્ટ્રીય સત્તાઓ આ બધી જવાબદારીઓમા ન્યાય પુર્વક વર્તે છે, એમ માનીએ તો હિંદુસ્તાનની સરકાર તે જવાબદારીમાંથી કેમ છટકી શકે? પણ આનો જવાબ ખુલ્લો છે. હિંદુસ્તાનની સરકાર પ્રવેશી છે, કે જેતું- સુખ્ય કામ સામ્રાજ્યના લાભને માટે અને એટલી લુ'ટ ચલાવવડું છે. માજી હિંદી પ્રધાન સર ઓસ્ટીન ચેમ્બર-લીને તા. ૨૮ માર્ચ સમ ૧૯૧૭માં સેવાય હોટલમા કહ્યું હતું, કે 'હિંદુસ્તાન સામ્રાજ્યને માટે લાકડાં ફાડનાર અને પાણી ખેંચનાર ન રહેવડું જોઈએ.' તે ઉક્તિમાં સામ્રાજ્યને માટે હિંદુસ્તાન લાકડા ફાડનાર અને પાણી ખેંચનાર છે, તે સ્પષ્ટ દેખાય તેવું છે. આજ સુધી હિંદુસ્તાનની તેવીજ સ્થિતિ છે. અંગ્રેજ સરકારની હિંદુસ્તાનમાં આર્થિક રાજનીતિ તે વાત પુરવર કરે છે. -

છેલ્લાં ૨૦૦ વર્ષથી સામ્રાજ્યને માટે અંગ્રેજો હિંદુસ્તાનમાં લુ'ટ ચલાવી રહ્યા છે, તેથી યત્ન સામાજિક અધ પતન ચારીરિક નીચાવસ્થા, પ્રારંભિક કાર્યોનો અભાવ, તેમજ આત્મિક દોષાંલ્ય, એ સઘળાં તથ્યો આપણે રજુ કરીએ, તો હિંદુસ્તાનની દુર્દશાનો ઉકલ સહજ થઈ શકે ગત

---

* હવે પછીતા પ્રકરણોમાં આ વાતને ઉદ્દેશીને હું કહીશ વધારે વિગત જાણવાની ઇચ્છા રાખનારે મારી 'હિંદુસ્તાન પ્રત્યે વિલાયતવડું દેવું' એ ચોપડી વાચવા તથા તેમાંનાં 'દસ્તાવેજ' પુરાવા જોવા, હું કહું છું. તે 'ચોપડીના પ્રેકાશક ખી૦ ડબ્લ્યુ હયુસ છે. ન્યુયોર્ક ૧૯૧૭.

૭૫ વર્ષમાં સામાજિક કાયદાઓએ ગ્રેટ બ્રિટન, ફ્રાન્સ, જર્મની, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા અને જાપાનને કટલો લાલ કર્યો છે, તે માસ મેયો બેમજ બધા જાણે છે. બાળકોની અગર તે મોટાંની છાંદગીની એક પણ એવી પવિત્ર ગણાતી સ્થિતિ નહિ હોય કે જ્યાં કાયદો અગરતો કારોબારી સત્તાનો હુકમ ન પહોંચી શકે. સ્વદેશીય રાષ્ટ્ર સત્તાજ પોતાના લોકો સાથે ગ્રોતપ્રોત થઈ શકે. પ્રજાનું કલ્યાણ તેમજ અમલ કરતી સત્તાનું કલ્યાણ એક બીજા પર આધાર રાખે છે તેથી બંનેનું એકજ સ્વરૂપ હોઈ શકે. પ્રાચીન કાળના હિંદુ-સ્તાનમાં પણ સામાજિક જીવન અને તંદુરસ્તી માટે રાજ્યને ધાર્યું કરવું પડતું. હિંદુ કાયદાશાસ્ત્રીઓ અને દીકાકારો એ જાહેર શિક્ષણની દરેક શાખાઓ જેવીકે વિદ્યાર્થી શબ્દ, લોકિક અને વ્યક્તિગત આરોગ્ય રક્ષણ, લગ્ન વગેરેને માટે મોટાં પુસ્તકો લખ્યાં છે.

કોઈ પણ મનુષ્યને પુરેપુરો નાગરિક બનાવવાની જવાબદારી રાજ્ય પર છે, તે વાત દરેક રાજદ્વારિ તેમ રાજનીતિજ્ઞ મનુષ્ય સ્વીકારે છે. આધુનિક સમયમાં આ વાત એટલી ખુલ્લી છે, કે તેને માટે ટાંચણો તથા આધાર આપવાની મહેનતમાં ઉતરવાની જરૂર નથી, છતાં માસ મેયોના વાદને અનુસરી તેમજ તે સવાલ મર્મસ્પર્શી તેણી માને છે. તેથી વર્તમાન લેખકોના અભિપ્રાયો અસ્થાને નહિ ગણી શકાય.

અમેરિકાના સમાજશાસ્ત્રી ગ્રેફેસર સ્કેન્ટ નીઅર્સોંગ પોતે સ્વેલા એક સારામાં સારા પુસ્તક “ સોસીઅલ એડજસ્ટમેન્ટ ” “સામાજિક બંધારણમાં” લખે છે કે “મોટી ગતિમાં જોઈું સામાજિક બંધારણ લોકોના અભિપ્રાયને અવલંબી ધડેલા કાયદાથીજ સુધરી શકે. મોટા સમુહના લોક-અભિપ્રાયથી બંધારણમાં કંઈક સુધારો થાય, પણ જે સુધારો કાયદાથી થઈ શકે તેવો તેનાથી નજ થાય.”

વિધાયતના સામાજિક તત્વચિંતક મહાશય એલ. ટી. હોબહાઉસ એ સવાલની ચર્ચામાં કેવી રીતે સમાજની જવાબદારીઓ આધુનિક

રાજ્યો પર આવી, તે વિષે વર્ણન કરે છે. તેના એક પુસ્તકમાં બંનેની સામાન્ય જવાબદારીઓ કેવી સુંદર રીતે ઉદ્ધારી, અને રાજ્યની સત્તા તે પર કેવી રીતે પ્રવર્તી તેની લંબાણ ચર્ચા કરેલી છે. તેમજ દરેક માણસને રાજ્યે, કામે વળગાડવાની સવડ કરવી તથા ઘડપણમાં દરમ્યાને વગેરે મળે, તેથી સગવડ કરી આપવાના નિયમનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. સમુદાયના પુસ્તક લે 'કમિશન'ના રિપોર્ટને ઉદ્દેશી લલામણુ કરતાં તેઓ લખે છે કે 'પ્રયાસના વિનિમયો'માં રાજ્યની સહાનુભૂતિ સમાધાન જાય છે, કારણ તેવી આપ લે, લોકોને ધંધે વજ્રગાડે છે, તેમ યજુ' જરૂરનું' છે, કે જેથી કોઈ પણ કામ કરી શકે તેવી સ્ત્રી અગર પુરુષ કોઈપણ ઉદ્યોગના સંદિગ્ધ વખતમાં સાધન રહિત ન રહે. રાજ્યની ફરજો માટે તેઓથી કહે છે કે કોઈ પણ આજસુ એકી સમાજને લાગણી થાય તેવી રીતે આમ તેમ રખડતો તથા દયા દાન પર જીવન ગાળતો નજર રહેવા દેવો જોઈએ. પોતાના સ્ત્રી પુત્રાદિકને ચીંથરે હાલ તથા જુએ મારતો, જુ'પડામાં પડી રહેતો એવો કોઈ માણસ ન રહેવો જોઈએ છોકરાંઓની સંભાળ લેવાની જોઈએ. માતા જો કુદરતે તેને માટે નિર્માણ કરેલું 'બાળશક્તિ'નું કામ બરાબર કરતી હોય, તો તેણી કૃત કૃત્ય છે. તેની પાસેથી બાળ કોઈ બદલાની આશા નજર રાખી શકાય. તેણીનો નિર્વાહ થવો જ જોઈએ. પુરુષને સારી રીતે કળામાં રાખી શકવો જોઈએ. ઔદ્યોગિક સ્પર્ધા સામે મન અને કર્મથી ટકી શકવા તે લાયક થાય ત્યાં સુધી તેને વાસિત પ્રદેશમાં મોકલી દેવો જોઈએ, કે જ્યાં તે કામ કરતા શીખે.

જુદા જુદા યુગોની અને જુદા જુદા રાજ્યોની ફરજો માટે તેઓથી ઉપર પ્રમાણે વિચારવેણી દર્શાવે છે. એ બધાનું પરિણામ હાસના જમાનામાં એજ આલ્યું છે કે મનુષ્યની જિંદગીનાં વિલામોમાં બ્યવસ્થાપક તરીકે રાજ્યોએ બહોળા વિસ્તારમાં કાર્યો આરંભ્યાં છે. તેમાનું અગ્રગણ્ય કૃત્યવહી છે. કૃત્યવહીની બાબતમાં પુર્વે રાજ્ય જો થોડા હલર રૂપિયા ગરીબોના નિલાવ માટે આપે તો તે કૃત કૃત્ય મનાવું. મારી

છુદગી દરમિયાન રાજ્ય પ્રાથમિક ડેવલપ્મેન્ટની બાબતમાં લગભગ
 ફૂ પ્રમાણે ડેવલપ્મેન્ટ આપતું હતું છે, એટલું જ નહિ. પણ માધ્યમિક
 ડેવલપ્મેન્ટનો પણ સારો પ્રચાર થયો છે તેમજ વિશ્વવિદ્યાલયોના
 જેવી ડેવલપ્મેન્ટને માટે નાણાની સમસ્યા ઘટી છે” પ્રોફેસર હોબ્સ ડેવલપ્મેન્ટ
 આપણને બતાવે છે, તેમ હમણાના જમાનામાં રાજ્યો પર આવી
 પડતો બોજો જુના મત પ્રમાણે રાજ્ય પર નહીં, પણ માળાપો પર
 પડવો જોઈએ અને તેને માટે જવાબદાર પણ તેઓજ હોઈ શકે
 હાલમાં ફરજિયાત ડેવલપ્મેન્ટ થવાથી પ્રેરણા સ્વતંત્રતા અનિવાર્ય
 શિક્ષણના રૂપમાં બાલકો ગઈ છે. ‘ડેવલપ્મેન્ટ પ્રધાન’ હમણાં
 બજેટ (આયોજ્ય ગણના) સન ૧૯૫૦-૧૯૬૦ સાથે સરખાવીએ અને
 રાજ્ય વ્યવસ્થાને તેમાં ફેરવો વધારે કર્યો છે, તે જોઈએ તો તે વાત
 તરત મમજી શકાય, મરણ તે કરતા વધારે સારો દાખલો બાંને ન
 હોઈ શકે”

ઐતિહાસિક પ્રમાણે તો સ્પષ્ટ છે અને ૧૯૭૦ અથવા તેથી
 આગળના સન ૧૯૩૦ ના સુધારાઓ વિધાયતમાં અમલમાં આવ્યા
 ત્યારથી તે દેશની ધાર્મિક, સામાજિક, આરોગ્ય રક્ષણની અને
 ઔદ્યોગિક સ્થિતિ આપણે તપાસીએ તો આપણને મહત્તમ પડશે કે
 ત્યાંના જન સમજની હાલત હાલત દુરબની છે તે કરતા વધારે ખરાબ
 હતી પુષ્કળ નિરક્ષરતા પ્રાધિક્ષા અને ઘરિદ્ર વિપુલ હતા તેમજ મરખાના
 ઝોમાં કામ કરતા સ્ત્રી તથા છોખરાઓની સ્થિતિ અવર્ણનીય હતી શુદ્ધ
 ચારિત્ર્યનો તો તદ્દન અભાવજ હતો સન ૧૯૭૦ સુધી તે બાબતમાં
 હવેના પરાક્રમેને માટે ઇતિહાસકર્તા મીં જી એમ ટ્રેવેલીન નીચે
 પ્રમાણે કહે છે —

“ નિકોટરિયા રાજ્યના રાજ્યના પાછલા ભાગમાં રાષ્ટ્રીય નિય-
 નણાં લક્ષણ સ્પષ્ટ રીતે બે બાબતો અદર અદરનો સબધ બતાવે
 છે એ તો લોકહિતૈષી તરફથી થતા ચલ્નો અને રાજસત્તા બીજી

સ્થાનિક અને માધ્યમિક સત્તા આર્થની મલા અને સ્થાનિક સરકારે આખા સમાજની જરૂરિયાતો પુરી પાડવાનું શેર કર્યું, તથા જેમ ડાંગલોને માટે ખાનગી પ્રયાસોમા રાજ્ય વવારે રસ લેતુ થયુ, તેમ એક રાજ્યથી નિલાવાતી મોટી સસ્થા ઉભી થતી ગઈ તેવી સમ્યા-ઓને સ્થાનિક સત્તાએ તીજેરીની મદદ આપવા માડી, તથા રાજ્ય તરફથી નિરૂપકો જિલ્લાના આયાસો તપાસવાને તથા ઉદ્યોગોને લગતા થીમાએ તથા આધુનિક ડાંગલોની સસ્થાએ સ્થપાઈ”

વગી તેઓ શુ કહે છે? —

“દયાશીલતા પ્રબલભૂત્વ અને ડાંગલો જેમ આગળ ધર્યા તેમજ વેપાર ઉદ્યોગની જીતિરીતિમા જે ફેરફારો થયા તેને અંગે સ્ત્રી-પુરુષો ટોળામ ધ કચેરીઓ તથા કારખાનાઓમા ભેગા થવા લાગ્યા. તેમ પરિણામે સમાજમાં સ્ત્રીઓનુ સ્થાન ક્યા હોઈ શકે તે વિચારો ઉદ્ભવ્યા સ્ત્રી ડાંગલો તરફ જે તદ્દન બેફરકારી હતી, તેને બદલે બે સદી પછી પુરુષનું જેટલુ ધ્યાન અપાવા માડ્યું કાંઈમા પલુ સ્ત્રીઓને જુદુ સ્થાન અપાયુ, એટલુજ નહિ પલુ તેમા થોડા ફેરફારો થતા રહ્યા’

પુરોપના ધીબ દેશો ઇંગ્લાડ કરતા તે વતમા વવારે આગળ પડતા હતા. સન ૧૮૧૭મા ફેરફાર ત ડાંગલોને માટે કાયદો કર્યો હતો પ્રિનના સ્થાનિક રાજ્યો સમાજની બાબતમા રાજ્યને વધારે સત્તા આપવાની વચલુ વિન આર્લ્સ પીઅરસન “નેશનલ લઈફ અને કરેક્ટર’ મા શુ કહે છે? —

‘આટલી વાત ધનમા રાખવા જેવી છે, કે દરેક પુરોપી રાજ્ય કે જેમા જરૂરેની ધીજવાળાનો પલુ સમાવેશ થાય છે, તેઓએ પલુ સંકાઓથી એજ રૂપરેખાને અનુસરી કામ કર્યું છે”

દરેક રાજ્યો તેમજ રાજનીતિયો આ નિયમોની મદદતા સમજે છે દરેક વ્યક્તિમન સમજ શકી ફેસીસ્ટ. બો શેવીક મતવ્યવાળા

દેશો પણ પ્રબલ નિરક્ષર ન રહે તે જોવાની રાજની ક્ષરજ છે, એમ સમજતા થયા છે. આ મત અતિસમૃદ્ધ અમેરિકાએ પણ સ્વીકાર્યો છે. તેમજ ઉદ્યોગશીલ મેક્સિકો, જાપાન અને પાશ્ચાત્યોએ પણ સ્વીકાર્યો છે. હિંદુસ્તાન રાજદ્વારિ બાબતનાં સ્વતંત્ર થાય તો તે પણ અપવાદ રૂપે નજર રહે. પાશ્ચાત્ય દેશના જન સમુહને જેમ નિરક્ષર રહેવું ઠીક લાગતું નથી, તેમ હિંદુઓને પણ તે નજર ગમે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં છે, તે પ્રમાણે હિંદમાં પણ કૃળવણી ફરજિયાત કરવી પડે તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.”

પ્રકરણ -

યુગાધી પ્રકાશ (જ્ઞાન)

મીસ મેયોના પુસ્તકના ૧૩ થી ૧૬ પ્રકરણો કૃળવણીને ઉદ્દેશને છે આમાંના પહેલાં ત્રણ મથાણું “મને નોકરી આપો કે મને મોત આપો” તું છે. મરકરીમાં તેમજ મૂર્ખતા ભરેલી રીતે તેણી મથાળાના શબ્દ એવા ચુંટે છે, કે તેજ બતાવી અપે છે કે હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ સરકારની કૃળવણીની નીતિ કેવી ધૂતકારવાને પાત્ર છે. પણ હિંદમાં અંગ્રેજ સરકારની કૃળવણીની બાબતમાં કંઈ ફરજ છે, એમ તેણી કમ્પુલ કરતી નથી. તેણીનો ધંધો તો ફક્ત હિંદુઓની ભૂલ કાઢવાનો તેમજ હિંદુ ઝોની નાલાયકી તથા કૃળવણીની પ્રથાનો પુરેપુરો દોષ હિંદુઓ પર મુકવાનો છે.

મધર-ડીઆના ૧૩મા પ્રકરણની શરૂઆત મીસ મેયો આ પ્રમાણે કરે છે—

“હિંદના કેટલાક રાજદ્વારી નેતાઓ ઠોકી ઠોકીને કહે છે, કે લોકસમુહને માટે કૃળવણી ફરજિયાત કરવી જોઈએ. તેઓ કહે છે કે ધર્યાંડે પોતાને ત્યાંથી કૃળવણી ફરજિયાત ધણા વખતથી કરી છે.

હિંદમાં પણ તેઓ તે પ્રમાણે ક્રમ કરતા નથી ? તેમ નહિ કરવામાં તેઓનો મુદ્દો લોકોને અલણુ રાખવાનો છે.”

મીસ મેયો કહે છે કે આનો ગરમાગરમ જવાબ, પનાગાલના રાજ્યે આપ્યો છે. તેઓ મદ્રાસ ઇલાકાના તે વખતના અપ્રાહણુ વર્ગના નેતા હતા. “લદન કચરો” તેઓ બોલ્યા, “ખ્રિસ્તો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા તે પહેલાં ૫૦૦૦ વર્ષમાં પ્રહણુએ અમારી કેળવણીને માટે શું કર્યું છે ? હું તમને યાદ આપું છું, કે નીચ વર્ણના કાનમાં, જે તેઓ પુસ્તકો વાંચે તો ઉકાળેલું સીસું રેડ્યા સિવાય બીજો કયો તેઓનો હક તેઓએ સાબિત કર્યો છે ? પ્રાહણુનેજ લણુવાનો હક છે, એમ તેઓ કહે છે. ન્યારે મુસલમાનો ઉલરાખ અને અમને કબજે લીધા, તેમાં પણ હિંદુઓથી અલાવાત રાખ્ય કરતાં કંઈક સુધારો થયો. ખ્રિસ્તો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા, તે પછીથીજ શાળાઓ, છાત્રાલયો, અને વિશ્વવિદ્યાલયોમાં દરેક ક્રમના માણસો ભાગ લેતા થયા.”

એમેડુઆઇઝી ચોપડીમાંથી તેના આધારને માટે જે ફકરા તેણી ટાંકે છે. ઇન્કલિન રીતે લેખીકાની ટાંચણો આપવાની રીતથી આપણે વાકેફ છીએ. પુરેપુરું ટાચણુ નીચે પ્રમાણે છે -

“પ્રાહણુો બરાબર સમજતા હતા કે વિદ્યાથી તેઓનામાં ખીજ ન્યાતો કરતા શિષ્ટતા આવશે, અને તેથી ખીજ ન્યાતો અને વર્ગોને વિદ્યાથી અક્ષમ રાખવામાં સુદાર્થ સમાએયો હતો તેમજ તેઓ, તે પુસ્તકો ન જ વાંચી શકે એની અમમચેતીઓ રાખી હતી.”

મુળ ફકરામાંથી જે જે વાક્યો બાતવ કરવામાં આવ્યા છે. તેમાં લખ્યું છે કે “પરાપૂર્વથી હિંદુઓએ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું, અને મુખ્યત્વે પ્રાહણુો તે જ્ઞાનના લંડારજ હતા.” ખુસ્લી રીતે તેણીના પુસ્તકના ઉદ્દેશને વુકસાન ન ચાપ એવા ઇરાદાથી કાપતી મીસ મેયોએ કરી છે,

ઝોળખના પ્રકરણમાં ઝેબેડુબોધક પર કેટલો વિશ્વાસ મુકી શકાય, તે માટે આપણે લંબાણ વિવેચન કરી ચુક્યા છીએ. તેનાં દુષિત ધ્યને; પર દ્રાધપણ નિષ્પક્ષપાત રીતે તપાસ કરનાર વિશ્વાસ ન રાખે, તે ભારપુર્વક કહેવાની જરૂર નથી. મીસ મેથો પોતાના ક્ષયને માટે પનાગાલના રાજને અધારણુત ગણે છે. કે જેનેા કાંગળ ઝોળખના પ્રકરણમાં અમોએ આર્યો છે. તેમાં સાતડા નીચે જે તેણે લખ્યું હતું, તેને તેણીની રીત પ્રમાણે સાતડાઓને અપ્રમાણિક રીતે ઉપયોગ કર્યો છે. સાતડા નીચેની ભાષા તેણી કહે છે તેમ રાજની નથી, પણ અમેરિકાની પતકાર મીસ મેથોની છે. શુદ્ધોથી વેદનો અભ્યાસ ન થઈ શકે એવું રાજને કહ્યું છે, પણ મુક્તિવાદ કે જેમાં તેણી નિષ્ણાત છે, તે રીતથી સાદ સાદ પોતાને અનુકુળ આવે, તેવું કહી નાંખ્યું છે. ખરું જેતા વેદના પદનમાં સંપુર્ણ અભ્યાસનો સમાવેશ થઈ ન શકે. યુગો પહેલાં પ્રહણોએ કેળવણીને માટે કંઈ કહ્યું અગર ન કહ્યું, તેને હાલના જમાનાની નિરક્ષરતા સાથે શું સંબંધ હોઈ શકે ? મીસ મેથો પાછળથી નિરાકરણ પર આવવાનો પોતાનો હેતુ પાર પાડવા માટે આગલા જમાનામાં કેળવણીની સ્થિતિ શું હતી તેની તપાસમાં ઉતરી પડી છે. કારણ હિંદુઓ પછાત છે, તેમાં ખ્રિસ્તી સરકારનો દોષ નથી પણ હિંદુઓનો પોતાનો છે, એમ તેણી જણાવે છે.

હુબોધકનો એકરાર અસંબદ્ધ છે. અને પનાગાલના રાજનોં વ્યક્તિગત છે. ધારો કે પ્રહણો પોતાના સિવાય કોઈને અધ્યયન કરવા દેતા નહિ, જો કે, તે સદંતર ભુજું છે, તેા પણ આ સંક્રામાં પાત્રાલ્ય સરકાર કે જે એક ધણી સુધરેલી હોવાનો ઘવો કરી વચ્ચે આવી પડી છે, તે પોતાની વર્તણૂકનો ન્યાયથી ઉદ્ધ કરી શકે તેમ છે. ? પ્રાચીન કાળના કાળા અપરતો પીળા પ્રાહણોતું સ્થાન શું આ જમાનામાં ઘેળા પ્રાહણોએ લીધું છે ? તેમજ પ્રાહણોના પગલાના માહી શું ગોરી મામડી વગરનાને સુક્ષમ અને અરાન

રાખવા માગે છે. હિંદુ પ્રાહણ્યો ઉપરનો આ કટાક્ષ તદ્દન પાયા વગરનો છે અને તે પુરવાર કરવા માટે અમારી પાસે ઉત્તમ પ્રમાણો છે. ક્રિષ્ચિયન પાઠ્ઠી, એક ઇ. ઇ. એ તે વિષય પર લખેલું 'નીતુ' યુસ્તક મારી પાસે છે. રેવરંડ ડી પ્રાહણ્યો તરફ મારી ચાહનેરા નમી નીચે આલખેયો અહેવાલ તેના યુસ્તકને આધારે લખીશ.

"રેવરંડ ડી પ્રાહણ્યોની કેળવણીની પધ્ધતીનું ધણું પ્રાચીન કાળથી અસ્તિત્વ હતું એમ કહે છે. વેદના ગુણ ગુણ અંગે પરિપૂર્ણતાએ પહોંચ્યા તે અરસામા સંસ્કૃત વિદ્યાનું અસ્તિત્વ હતું. એટલુ જ નહિ પણ પધ્ધતિસર કેળવણી આપવાની યોજનાઓ લાંબા કાળથી અમલમા હતી."

પ્રાહણ્યોની વિદ્યાપીઠોના અભ્યાસક્રમ લંબાણથી તપાસવાની જરૂર છે. "નિયમિત રીતે યુવન પ્રાહણ્યો વેદનો તથા તરવંતાનનો ખાસ કરી અભ્યાસ કરતાં ક્ષેત્રિયો અને વૈશ્યો માટે વેદનો અભ્યાસ બહુ જરૂરી ન ગણાતો, એમ મોનવું શક્ય છે, કારણ તેઓને માટે ઉંમર લાયક થાય, તે પહેલા તેઓના પાતાના ધંધાને માટે ચોખ્ખું કેળવણી લેવી વધારે લિખિત હતી. જેમ જેમ લવિષ્યમાં તેઓના પર આવી પડવાની શરૂઆતે માટે તેઓ ઉંમર લાયક થતા જતા, તેમ તેમ પ્રાહણ્યોની શાળાઓ, ધંધાને લગતી શાળાઓ, તથા ધરમા અપાતી વિદ્યાને મુક્તા જતા હતા." કાષ્ટરના જન્મ અગાઉ ૫૦૦ વર્ષ પહેલા કે બ્યારે પ્રસિદ્ધ ધર્મશાસ્ત્રો સંપૂર્ણતાએ પહોંચ્યા હ્યારે કેળવણી આપવાની સરણીઓ અમલમા મુકાઈ ગઈ હતી. પ્રાહણ્ય, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યોને યજ્ઞોપવીત ધારણ કરાવી પ્રાહણ્ય શિક્ષકોને ત્યાં લખવા મુકવાની પ્રથાનો રિવાજ ચાલુ હતો. કે બ્યા તેઓને અભ્યાસને અર્થે બાર વર્ષ રહેતું પડતું."

"પછીથી (એટલે-કાષ્ટર પહેલા ૪૦૦ થી ૬૦૦ વર્ષ પહેલા) ક્ષત્રિયોની કેળવણી તરફ ખાસ ધ્યાન અપાવા માડ્યું. રાજદારી

વિદ્યાન પણ ઉદ્ભવ્યું હતું. “હિંદુ ઉમરાઓને અપાતી ટુંળવણી કોઈ પણ રીતે શોધી કાળના યુરોપીઅન નાષ્ટોને અપાતી ટુંળવણીથી દરબાજામાં જરાએ ઉતરતી નહતી.....નબળાંઓના રક્ષણ તથા સમાજના રક્ષણનું કામ રાજ્ય તથા અમીર ઉમરાવોનું છે, તેમજ તેઓની સ્થિતિ ફક્ત એશઆરામ તથા આખરની : છે, એમજ નહિ, પણ ખીજાઓની સેવાને માટે છે, એ વાત મુદ્દાની ગણાતી.”

રેવરંડ. ડી. મનુ મહારાજના પ્રમાણ સહીત કહે છે, કે “એક વૈશ્યને માણેક, મોતી, પરવાળાં, ધાતુઓ, સુતરાઉ કાપડ, મુગંધી પદાર્થો તથા તેજનાની કિંમત આંકતાં આવડવું જોઈએ. ખી, કેમ રોપવા, તેમજ ખેતરોની સારી નરસી જમીન પારખવી, તેમજ સંપુર્ણ રીતે તોલ તથા માપની સમજ પડવી જોઈએ. દરેક વસ્તુનું સારા નરસાપણું, દેશદેશમાં વાણીજ્યના લાભાલાભ, વ્યાપારમાં થતી લાભ-હાનિનો હિસાબ, તેમજ દોરો સારી રીતે ઉછેરવાની સમજ હોવી જોઈએ. જુદીજુદી ભાષા બોલતાં, તથા નોકરોના વેતન વગેરેના હિસાબ વિષે તેણે જાણવું જોઈવું હતું.”

“અસંખ્ય શહેરો અને ગામડાઓમાં બ્રાહ્મણોની નિશાળો છુટક છુટક વહેંચાએલી હતી, કે જે શાળાઓને ‘તોલ્સ’ કહેતા.”

પવિત્ર ગણાતા એવાં શહેરો, અગર તો રાજદ્વાદી મહત્તાવાળાં શહેરોમાં ‘ટોલ્સ’ નામની શાળાઓ, અમુક જાતનાં વિશ્વવિદ્યાલય સાથે સ્થપાતાં. તેના પુરાવારૂપે કાશી તથા નડીઆ છે.

“પ્રાચીન હિંદુસ્તાનની શિક્ષણ પદ્ધતિમાં રેવરંડ. ડી. ને “સુંદર અને ખુશનુમા શિક્ષક અને શિષ્યોનાં ચિત્રો દેખાય છે. કે જેનું અસ્તિત્વ કાષ્ટરૂપે સંકાંઓથી હતું.” શિક્ષક આર્થિક લાભને અવલંબી શિક્ષણ આપતો નહતો, પણ પોતાની ફરજ સમજીને કાર્ય કરતો. કોઈપણ જાતનો આર્થિક લાભ લેવાની તેને સખત મના હતી. શિષ્ય અભ્યાસ પુરો કરી રહે ત્યારે શરૂને શરૂદક્ષિણા બદ્ધિસ તરીકે આપતો.

પણ સ્થિતિપાત્ર શિષ્ય સિવાય જે બદ્ધો અપાતો તે લણુવેલી વિદ્યાનો પુરેપુરો બદ્ધો નજ ગણી શકાય. શિષ્યગરીબ હોય, કેતવ'ગર હોય તો પણ સાદી જિંદગી કેમ ગુજારવી, તે તેને શિષ્યવવામાં આવતું, તેમજ બ્યવસ્થા, સ્વમાન અને પુન્યભાવની ટેવો પાડવાનું શિષ્યવાતું. બ્યવસ્થાના નિયમો સખત હતા, પણ તેમાં જરાએ કઠોરતા કે ધાતકીપણું ન વપરાતું. ડીકન્સના વખતના ખ્રિષ્ટનો કરતાં સિક્ષાની બાબતમાં હિંદુએ ધણા દયાળુ હતા. જાતમની આજ્ઞા વિષે રેવર'ડકી નીચે પ્રમાણે લખે છે. "શિષ્યને શારીરિક સિક્ષાતો નજ ચઇ શકે. ખીજ કોઇપણ રસ્તે તે ન સુધરે તો એક પાતળી સોટી અગર તો દોરડાનો ઉપયોગ કરવો. ગુરુ જે કોઇપણ ખીજ સિક્ષા કરશે તો તેને રાજ તરફથી દંડ થશે. મનુ મહારાજ આ સાથે સંમત થાય છે, અને કહે છે કે શરીરના કોઇપણ "પવિત્ર ભાગ પર" સિક્ષા નજ ચઇ શકે. અપસતાંબના મત પ્રમાણે "બ્હીકે, ઉપવાસ, ઠંડા પાણીમાં નહાવું અને ગુરુના સન્મુખ ન આવવા દેવું, આવી જાતની સિક્ષા કરી શકાય."

કોઇ અધીરો ધંચક પુછશે, "પણ શુદ્ધોતું શું ? રેવર'ડકીને તેનો જવાબ નીચે પ્રમાણે આપે છે. "શુદ્ધોને બ્રાહ્મણી વિદ્યા તો નજ શિષ્યવાતી પણ યુવાન કારીગરને માટે તેઓએ પેતાની સિક્ષણ પદ્ધતિઓ ઉપજાવી કાઢેલી લોક કેળવણીની પદ્ધતિ કે જેનો ઉદ્દેશ્ય આગળ પ્રકરણોમાં કરવામાં આવશે, તેવી પદ્ધતિઓ જરૂરિઆતને પહોંચી વળવા માટે રચાતી આવી કેળવણીનો સમાવેશ અથવા વિદ્યાન બ્રાહ્મણની શાળાઓમાં ન હતો. વર્ણુશ્રમ ધર્મ, જે કે તેમાં કેટલાક ગેરલાભ છે, તો પણ જેથી જાતની કારીગરી જાળવવામાં સહનુમત નિવડયા છે, એમ તેના ગુણુ ગાતાં એને હુબોધસે પણ કહ્યું છે. રેવર'ડકીને કહે છે કે "શુદ્ધ હુન્નર કળા તથા કારીગરી સેકાંઓથી હિંદમાં હતી, અને ભવિષ્યમાં પણ સારો ભાવ લગવશે." દરેક ધંધાને માટે કેળવણી દરેક ધરમાં અપાતી. ધણુ ખરું તો

‘છોકરાઓને આપદાદાનોજ ધધો શિખવાતો’ ‘છોકરાને પોતને હાથેજ બધું કરતા શિખવાતું.’ અને તે સીતથી અપાતું શિક્ષણ “આધુનિક શિક્ષણોની કૃત્રિમતા મરતા ધણું સારું હતું.” પોતાનો હુન્નર પોતાનો છોકરો શીખે, તે બહુ પિતાઓ બહુ પ્રયત્ન થતા ‘હિંદુ કોલકાગરમાં ‘જોહડ’ની વસ્તુઓનો સમગ્ર જોતા એક કોલકાગરેલું વાસણ જોવામાં આવ્યું હતું. કે જે પરથી એમ માલમ પડતું હતું કે ત્રણ પેઢી સુધી દિલ્હીના બાદશાહને આ એકજ કુટુંબના માણસો તે કામમાં રોકાયા રહ્યા હતા છોકરાઓને માટે અવશ્યક અભ્યાસ ક્રમ હુન્નરો શિખવામાં મદદરૂપ થતા. જુવાનોને હુન્નર ઉદ્યોગની કેળવણી ફક્ત તેના ધધા પુરતીજ અપાતી’ ધધા ધધામાં “હુન્નર ઉદ્યોગને અંગે વાચવા તથા લખતા શિખવવાની જરૂરજ ન રહેતી, અને તે વગર ચલાવી લેવતું. ઇલાક ધધાને ઉપયોગી યુગ્મને મોટે પ્રમાણે લેવામાં આવતા’

પ્રાણજી વિદ્યાસરણીનો સરવાળો કરતા સ્વરૂપી નીચે પ્રમાણે કહે છે—

“મુસ-નાન જીવણીનું પ્રાણજી કેળવણી સાથે ધણું મળનાપણું છે. તેપણુ પુરોપમાં કેળવણીનો પુનરુદ્ધાર થયો, તેવી જીવણી કરતા જરાએ ઉતરતા પ્રકારની તે ન હતી સામાજિક ફેરફારો તથા રાજકર્મીના સમયમાં પણ પ્રાણજીની જીવણીની સરણી જીવન્ત રહી હતી, અને હજારો વર્ષ પર્યંત વિદ્યાની જીવણત મસલો જગતની રાખી હતી, તેમજ મહાન ચિંતકો પેદા થયા હતા કે જેઓના દ્રષ્ટાંતો હિંદુ વિદ્યામાં છે, એટલુંજ નહિ, પણ સારી દુનિયાના શુદ્ધ વિષયક અભ્યાસો પર હંડી જાપ પાડે તેવા છે.”

બૌદ્ધ ધર્મના કાળમાં પણ જીવણીની પદ્ધતિઓ રચાયેલી હતી. શુદ્ધની રીતી મોટે ભાગે પ્રાણજીને મળતી હતી, કે જેમાંથી તેઓએ

धरुं उछीतुं लीधुं इतुं पुढना केरुकां विभविवालयो नपरनस्त
 हतां तेनी उच्यी पक्तिनी कुणवलीथी आकपोध धरुं नीनाओ
 हिंदुस्तान आल्या हता, के नमाना योडाओओ विद्यापीठाना अहेवासे
 लाम्या अने नेना दाम्पत्या मेणुतु छे. पुढनी विद्या कंछ ओहली
 आध्यात्मिक नहती. औपधीओना अभ्यास पर विश्वविद्यालयोभां
 प्राप्त ध्यान अपातुं. काधपणु सातिनो माणुस विद्यापीठभां दाम्पस
 यध न शकतो अम न इतुं. उच्यी वलुंनो, नीच्यी वलुंनो औद्धर्मी,
 औद्धर्मी सियोधेनो इ औद्धर्मीभां दाम्पस यवाली धुंछःव जाणे पणु
 सारो आवंकारे अपातो. औद्धर्मी साधुओणु प्राथमिक कुणवलीतुं
 दान पणु धरुं इतुं. प्रकटेशभां प्रिटीशो दाम्पस यध, त्यारे
 औद्धर्मी भडोना अरितलने लीधे हरेक उभरे पडेचिसो माणुस कुणुसो
 हतो. रेवरं उ०३०३०० केहे छे के "प्रकटेश जिटीशाना प्रयत्नभां आओ
 ते. पूवे पुरय वर्ग पुढनो भठभांथी तेना साधुओ द्वारा विद्या संपादन
 करी; नीकुसो हतो." प्रिटीशाना अभलभां ते सांवनिकपणु नष्ट

સંસ્કૃતની હિંમતી કોટિના અભ્યાસ સાથે સાથે પ્રાથમિક કેળવણી પણ અપાતી, તેનો ઉલ્લેખ અમે આગળ કર્યો છે. મીસ કેથેરાઇન મેયો કહે છે, તેમ હિંદુસ્તાનમાં તદ્દન નિરક્ષરતા હતી, કે નહિ તે વાતનો નિકાલ કરવા સાર અપણે જરા હિંમત ઉતરી તપાસ કરવાની જરૂર છે.

રેવરંડ કી. કહે છે —

“પ્રાક્ષણીય, યૌધિય, અને મુસ્લીમ પદ્ધતિઓની સાથે મધ્યે પ્રાથમિક શિક્ષણ પદ્ધતિઓ પણ ઉદ્ભવતી ગઈ, કે જેનો લાભ દરેક નવો આવનાર પણ લાભ શકતો. વાંચવા લખવા, તથા ગણવાની જરૂરિયાતો બહોળા વિસ્તારમાં તેવી સંસ્થાઓ પુરી પાડી શકતી, અને તેનો ઉપયોગ મુખ્યત્વે વેપારીઓ અને ખેડૂતો કરતા.”

પ્રાક્ષણીયો તેમજ વર્ણાશ્રમ ધર્મને લીધે હિંદુસ્તાનમાં નિરક્ષરતા હતી એવું મીસ મેયોનું મતલબ તદ્દન જીલું છે. રેવરંડ.કી.એ અપણું બતાવી આપ્યું છે, કે જન સમાજની કેળવણીનું કામ સંસ્કૃત શાળાઓ સિવાય બીજી રીતે પણ થવું. તેવી સંસ્થાઓને પરસ્પર સંસ્કૃત સંસ્થાઓ સાથે કાંઈ સંબંધ ન હતો. પ્રાથમિક શાળાઓનો લાભ વ્યાપારીઓ તથા કારીગરો વેતા અને સંસ્કૃત શાળાઓનો લાભ વિદ્વાનો અને ધર્મોત્સુકો લેતા.

આવી રાષ્ટ્રીય કેળવણીની પદ્ધતિઓનું મૂળ શોધવું મુશ્કેલી ભરેલું છે, તોપણ સંપૂર્ણ રીતે તેઓનું અસ્તિત્વ પ્રાચીનકાળમાં તેમજ મુસલમાની રાજ્યમાં અને છેવટ અંગ્રેજો સત્તાધીશ થયા, ત્યાં સુધી હતું, તે બાબતમાં અધુરા પણ સરકારી રિપોર્ટો તેવી પદ્ધતિઓ બહોળા વિસ્તારમાં હતી, તે વાત સ્પષ્ટ જણાવે છે, અને તે વિષે જરાએ શંકા જેવું નથી.

રેવરંડ.કી. અંગ્રેજ અકસરો તેમજ અંગ્રેજ લેજો પ્રમાણ તરીકે રજૂ કરે છે—

‘અંગ્રેજ સરકારે કુળવણીની સત્તા પોતાને હાથ લીધી, તે પહેલાં તેમજ તે વખતે હિંદમાં દેશોદ્ધવ શિક્ષણ પદ્ધતિઓ હતી. હિંદુસ્તાનના એક બે પ્રાંતોમાં તેવી પદ્ધતિ હતી, એટલુંજ નહિ પણ દરેક ભાગમાં તેનું અસ્તિત્વ હતું. કેટલાક પ્રાંતો તે બાબતમાં ધણા આગળ પડતા હતા. સન ૧૮૨૨-૨૬ માં મદ્રાસ ધલાકામાં તે બાબતની ચર્ચેલી તપાસમાં જણાવ્યું છે, કે નિશાને જવા લાયક ઉમરના છોકરાઓનો ૧ ભાગ કોઈ નહિ તો કોઈ પ્રકારની કુળવણી લેતો હતો મુંબઈ ધલાકામાં સન ૧૮૨૩-૨૮ માં ચર્ચેલી તપાસ પરથી જણાયું છે, કે દરેક આઠમાથી એક છોકરો વિદ્યાભ્યાસ કરતો. બંગાળના એક ભાગમાં, એકમે કરેલી તપાસમાં જણાયું છે, કે અર્ધી વસ્તીનો ૧૩.૨ ટકા જેટલો વર્ગ કુળવાચ્ચે હતો. ખીજા પ્રાંતોમાં કુળવણી સેંકડે નવ ટકા હતી. વિલીયમ વાર્ડના કહેવા પરથી એમ માનવાને કારણ મળે છે, કે આખા બંગાળનો ૧ ભાગ કુળવાચ્ચે હતો. આખા હિંદુસ્તાનના કેટલાક ભાગોમાં ઉપર જણાવેલા પ્રદેશો જેટલો કુળવણીનો પ્રચાર ન હતો પ્રાથમિક કુળવણી બહોળા વિસ્તારમાં હતી, તો પણ બંધોજ પુરૂષ વર્ગ કુળવણી લઈ શકે તેમ ન હતું. સ્ત્રીઓ માટે કુળવણી જેવું કંઈ હતુંજ નહિ*’

*ઉપર જણાવેલી અર્ધી ગણતરી, નિશાનેની તેમજ સિપોની તેમાં કંઈક એકી ગણતરી થઈ છે, એમ માનવને કારણ મળે છે. સારા ઉપરી અધિકારીથી ચર્ચેલી ગણતરીમાં પણ તેના હાથ નીચેના માણસો કે જેઓ ગણતરીના અંદાજ કાઢતા, તેઓએ લૌકિક પદ્ધતિઓ તરફ પુરવું લક્ષ આપ્યું હોય, એમ જણાવું નથી, તેમજ ખીજું કારણ એ કે લોકોની ગણતરી તરફ તે ગણતરી શા માટે કરાય છે. તે ન સમજવાથી સમભાવનાની દ્રષ્ટિ નહતી, એ બનવાનેમ છે. ડૉ. લેમ્બર્ટ આવી મુશ્કેલીઓનો ઉલ્લેખ કરતાં પંજાબના રાવળપીંડી પ્રાંત વિષે નીચે પ્રમાણે લખે છે ‘લોકો તરફની ગણતરીમાં ૧૯૧૧

સાહિત્ય પદ્ધતિઓ ન્યારે ઝાંઝી થતી જતી હતી, તે અગમમા આ ગણતરીઓ દરવામા આવી હોય, એમ ઉપવા ફકરાના પાઠલા વાચ્ય પરથી સમજાય છે તેની ખાતરી સરકારી અરેવાસ પરથી પાળમની બાબતમા આપણે કસી ચકીશુ સીઓને કુળવણી જેવું કદ કવુ નહિ તે વાત તદ્દન પાયા વગરની છે અને તે બાબતમા જે સત્ય છે તે તે વ્રાતની મક્કી નહિજ પુરી શકે છતાં રેવર કદી નુ છેલ્લુ પ્રકરણુ જેવું જેવું છે

‘હિ દુસ્તાનની કુળવણીની પદ્ધતિઓ જેવું પાશ્ચાત્ય દેગામી કદ કવુ જ નહિ, કે જેની આટલા લાબા કાળથી ઐતિહાસિક બીન ઓ જેતા માલમ પડે છે, કે તે પદ્ધતિઓમા ફેરફાર પડ્યો જ નથી આટલા સૈકાઓ થયા તેવું અસ્તિત્વ છે, તેજ બતાવી આપે છે કે તેમા કદક ઉકુ અને કીમતી તલ હોયુ જોઈએ અને જેઓએ તે ઉપજાવી કાઢી, તેઓની જરૂરિઆતો તેવી પદ્ધતિથી પુરી પડતી હોવી જોઈએ તેમાથી ઘણા મહન પુશ્યા અને સસરોધમે નિપળ્યા છે તેમજ સુદ્ધિશાળી પુશ્મોની સમ્યા પણ નુશ્ચી નથી. કુળવણીના ઉમદા ચિત્રો તેઓએ ઉપજાવ્યા છે, કે જેમણે કુળવણીના વિષયમા કિમતી ફાળો આપ્યો છે”

જે પાયાને આધારે મીસ મેયોએ ગણતર રચ્યું છે, તેવું આવિશ્વાસપણુ તેમજ અર્થતા પુસ્વાર કરવાને ઉપર જણાવેલા જે માણમના આધારે અમેઓ દાકયા છે તે માણસને માટે દાકપણુ

નિશાળો અને ૩૩૦૦ છોમ્સાઓ હોવાનું જણાવ્યું છે. તે પ્રાન્તના ઉપરિઅધિકારીથી ચએની ગણતરીમા સન ૧૮૭૮-૭૯ મા ૩૦૨ નિશાળો અને ૫૪૫૪ છોમ્સાઓ હોવાનું જણાવ્યું છે પણ ન્યારે મી, મીલરે તે ગણતરી ખરી ત્યારે ૧૮૧ નિશાળો અને ૭૧૪૫ છોમ્સાઓ હોવાનું ખાતરીપુરક જણાવ્યું છે”

લેહટરનરની પાળમની લોકિક કુળવણીના મુતિલાસ પાનુ. ૧૪

એમ નહિ મ્હી શકે, કે તે હિંદુઓનો અગર તો હિંદુ તરફ વલણ વાળો માણસ હતો તે પરથી સત્ય જાણવાની હસાંસાવાળી કાષ્ઠપણ મનુષ્યની ખાતરી માટે અમોએ આપેલો પુરાવો પૂરતો છે

સારે નસીબે અમારી પામે દરતાવેલ પુરાવા છે, કે જે ધણી સારી રીતે પુરવાર કરે છે કે હિંદુસ્તાનમાં જરૂરી-આત પુરતી લૈકિક કેળવણીની પદ્ધતિએ બહોળા વિસ્તારમાં હતી ખ્રિસ્તીઓના હાયમા કેળવણીનું કામે આવ્યા પછી તે પદ્ધતિઓનો તેઓએ નાશ કર્યો, અને તેના બદલામાં સતોપધારક અને જરૂર પુરતું તેઓએ કાંઈ કસું જ નથી 'ખ જામની દેશોદ્ધવ કેળવણીનો' ડો લેઇટનરનો ઇતિહાસ એક સુંદર પુરાના રૂપે છે ડો લેઇટનર પંજાબના એક ઉચ્ચ કેળવણીકાર હતા લાહોરના સરકારી છાત્રાલયના અધ્યક્ષ હતા, તેમજ પાછળથી તેપ્રાતના જનસમાજનાની કેળવણીના અનુસારી હતા સંપૂર્ણ અને ધણી મહેનતથી કરેલા તેના દેશોદ્ધવ કેળવણીના સંશોધનો કે જેનું અસ્તિત્વ ૧૮૮૦ સુધી પંજાબમાં હતું, તેને માટે સંકરે ૧૮૮૨માં એન્જીન્યુઅરિંગ (આસમાની પુસ્તક) બહાર પાડ્યું હતું સાથે સાથે ડો લેઇટનરે બીજા લેખમાં અને સત્તાધીશોના વિચારો પણ તે વિષયને અંગે પ્રગટ કર્યા છે

ખ્રિસ્તીઓએ રાજદ્વારી સત્તા સ્થાપી તે સમયમાં કેળવણીની સ્થિતિ હિંદુમાં કેવી હતી તે, પુરવાર કરવાને લખાણથી ડો લેઇટનરના દરતાવેલ પુરાવા અમોએ આપ્યા છે, તે જાખત મારી માગવાની જરૂર નથી મીસમેથે જેની પ્રચારિકના સાચાણુદય લખાણને આધાર ભૂત ગણવા કરતા તેવા વિષયમાં સત્ય જાણવાને માટે સાર મા સારી રીતે જે સંશોધન થયું હોય, તે પરજ લરોસો રાખવો જોઈએ. પ્રાથમિક કેળવણીની પદ્ધતિઓ આખ્ય પદ્ધતિઓ સાથે એટલી બધી એકત્રિત હતી કે તે વિંદુ એક દાયકા જસ બદ નહિજ ગણો શકાય *

“હિંદુત્વ” મોટામાં મોટું લક્ષણ” લડોના કહેવા પ્રમાણે “તેની નગરીય સંસ્થાઓ છે, કે જેનો સમાવેશ આખ્ય પદ્ધતિઓમાં થઈ જાય છે...તેમાં જમીનને વ્યક્તિ તરીકે ગણે છે.....અમુક જમીનના ભાગના વસનારાઓ જુદા જુદા માણસ તરીકે તે જમીન પર નથી રહેતા, પણ એક સ્થાપિત સંસ્થા તરીકે રહે છે, કે જેમાં જુદી જુદી વ્યક્તિઓને જુદું જુદું કામ કરવાનું હોય છે. તેઓ એકત્રિત રીતે અમુક જાતના હક્ક તે જમીન પર ભોગવે છે.....તેમાં અમુક વર્ગને તે પર સંપૂર્ણ માલકીપણાનો હક પણ હોય છે. આખ્ય જીવનને માટે અતિ જરૂરના એવા કેટલાક અધિકારીઓ જુદા જુદા અધિકાર કાર્ય પરત્વે ભોગવતા હોય છે. તેમાંનો પહેલો ગામનો મુખી, કે જે આખા વર્ગ તરફથી સરકારનો પ્રતિનિધી ગણાય. બીજો તલાટી, કે જે ગામની જમીન ખાતેદારો તેમજ ગણોત્પટ્ટાની શરતો તેઓના નામો, ખત લખનારો, કાગળ લખનારો તથા હિસાબ કીતાબ રાખનારો હોય છે. પછી પોલીસપટેલ તે ફક્ત પહેરેગીરનું જ કામ નથી કરતો અને તે બદલ પગાર નથી લેતો, પણ જે કામ તે કરે તે બદલ વંશપરંપરાથી કેટલીક જમીનનો ઉપભોગ કરે છે. ધર્મ ગુર તરીકે પ્રાણજી, તે પણ કેટલાક વંશપરાના હક્ક ભોગવે છે, અને ઉપર જણાવ્યું તેમ અમુક જમીનનો માલિક હોય છે. પછી મહેતાજી અને જોધી, જે કે જોધીવડું કરનારા ખીલ હોય છે, તે પણ તેવાજ હક્ક ભોગવે છે. કાઠપણ એમ ન માને કે ગામડામાં મહેતાજીઓ રાખવાનું બંધ થયું છે.....હિંદુસ્તાનના દરેક ગામડામાં જે અસલી પ્રથા ચાલુ રહી હોત, તેા છેકરાઓને લણાવવાનું કામ તેા ચાલુજ રહેત. ન્યાતબહાર સિવાયનું એક પણ છેકર વાંચી લખી રાકનું નથી એમ નથી. તેમજ ગણતરીના કામમાં તેા તેઓ ઘણા કુશળ હોય છે.”

કંપનિ સરકાર બહાદુરના અનુશાસકો હિંદુસ્તાન તરફ પ્રચારના વલણવાળા ન હતા. છતાં મી. એ. વી. હોવેલ. બ્રિટીશ ઇન્ડિયામાં

ઝળવણી વિષના સન ૧૮૫૪ તથા ૧૮૭૦/૭૧ પહેલાના પુસ્તકમા ક પની સરકારના તરફ મોકલાએના ઝળવણીના પહેલી જીન ૧૮૧૪ના ખરીતામાના ઠાયણુ પરથી કહે છે કે તે ઠાયણુમા હિ દુસ્તાનની દેશોદ્ભવ પદ્ધતિઓ તથા તેના નિભાવ માટેના ખર્ચના ચોખ્ખ લખાણો છે વાયનાર તે પરથી સમજી શકશે કે, મીસ મેગોએ કરેલા વાકજ્ઞનામા અને તેમા ઇટલો અ તર છે

હિ દુસ્તાનના ઇટલાક ભાગેમા વખાણવા લાયક આતરિન્ રચનાઓ તરફ અમારો ખાસ સતોષ તે વિષયને અંગે છે કે જે રચન ઝોને આધારે ઝળવણીનો આધાર જમીનની અમુક પેઠા પર રાખવામા આવે છે તેમજ શિક્ષકોને ગામડામાથી ગામ તરફથી અમુક વૃત્તિ આપવામા આવે છે આ રીતે શિક્ષકો લોકસેવક બને છે અસ્માર્ત વખતથી આવા શિક્ષકોદ્વારા ઝળવણી આપવાની પ્રયા ચાલુ છે કે જે પ્રધાના અત્યુત્તમ યશોગન મદ્રાસના અપનેઇન ધર્મશુર રસરે ૭ ડો બેરે ડ્યા છે ઝળવણીની પદ્ધતિ સરળ પ્રવાનો તેમા ચુલુ હાનાથી આપણી (નિલાયતની) રાષ્ટ્રીય ગાળાઓમા તે પ્રયાઓ ચાલુ પ્રવામા આવી છે અને તે પદ્ધતિને અનુસરવાથી ભાષા જ્ઞાન સરળ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે એવું મતવ્ય છે

દેશમાં તેની કોઈની પણ સાથે સંસ્પર્શભણી કરીએ તો માલમ પડશે કે તેના તરફ ઘણી માનની દ્રષ્ટી છે.”

મી. હેલવેલ આના પર નીચે પ્રમાણે ટીકા કરે છે —

“અનાદિકાળથી દેશોદ્ધલવણાઓ કે જેને ઉર્દૂની ઉપર કુદેવમાં આંતુ છે, તેથી શાળાઓનું અસ્તિત્વ હતુંજ. એમાં કાંઈ પંથુ થઈ નથી. સન ૧૮૩૫ માં મી. એડમે, એકલા બંગાળમાં તેવી સંસ્થાઓનો આશરે ૧૦૦,૦૦૦ નો અંદાજ કાઢ્યો હતો. સર થોમસ મન રોએ મદ્રાસમાં સન ૧૮૨૨ માં ૧૨૪૯૮ નિશળો તથા ૧૮૮,૬૫૦ છોકરાઓનો અંદાજ તપાસ દરમ્યાન કાઢ્યો હતો. તેજ અરસામાં મુંબઈમાં લગભગ તેટલીજ શાળાઓ આખા ઇલાકામાં છુટી ખાલી હતી ધણીજ દીલ્લીની લરેલી વત છે, કે જેમ જેમ દરેક પ્રાંતો આપણા (અંગ્રેજોના) તાબામાં આવતા ગયા, તેમ તેમ લગભગમાંથી તેમજ દુ ખમાંથી બચાવનારા તરીકેની આપણી આબરૂ, તથા તે તરફ લોકોની સખત ઉપકારવૃત્તિનો સરકારે પુરેપુરો લભ લીધો નહિ, અને આખ્ય સંસ્થાઓમાં આખ્ય શાળાઓ કે જે આપણા હાથમાં આવી પડી, તેનાં ઉત્તમ લક્ષણો પર પુરવું ધ્યાન આપ્યું નહિ.”

ડૉ. લેઇટનર કહે છે કે. કંપની સરકારના ખરીતાના ખીબ ફકરા ઉપર વંચારે ધ્યાન આપવાની જરૂર છે ‘હિંદુસ્તાનના કળા ઉદ્યોગોના નમુના દાખલ થતાંની સથે અંગ્રેજ કારીગરની કળાવૃત્તિ ખીબી, અગર તો તેણે પોપણ મળ્યું, તેમ દેશોદ્ધલવ શાળામાં અપાતી કુશલવણીની પદ્ધતિઓની અસર વિશ્વવતની શાળાઓ ઉપર થઈ.”

અને છાંદગીના નાનામાં નનાં કાર્પોને પ્રભાવશીલ કરતી હતી. આમ્ય પંચાયતોની સંસ્થાઓના અસ્તિત્વને લીધે, એકથી નગરીય નહિ, પ્રથુ કેટલેક અંશે ઉપજ અને ન્યાય કરવાની સત્તા પણ, લોકોના હાથમાં રહેતી, કે જે કેળવણીને જુદીજુદી જાતિઓમાં વિસ્તાર કરવામાં ધણી સહાનુભૂત થતી દેશોદ્ધવ પદ્ધતિઓના ફળઅસંખ્ય પાઠશાળાઓ, ચટ્ટાળાઓ અને ટાક્સ કે જે દેશમાં પથરાએલી છે, તે પરથી માલમ પડશે જે કે હમણાં તેઓની સ્થિતિ તદ્દન ખરાબ છે, તેા પણ આટલા લાખા કાળથી તેવું અસ્તિત્વ છે, અને આટલો તિરસ્કાર, ખેડખરી તેમજ હજાર વર્ષથી અનેક પ્રતિકુળતાનો તેઓને અનુભવ છે, તે છતાં, તે ટકી રહી છે, તેજ ખતાવી આપે છે, કે જન્મ વખતે તેમા મજમુત તત્વ હોતુ જોઈએ. હમણાંના વખતમા ધાર્મિક તત્વ નમણુ પડયું છે, આમ્ય પંચાયતો નષ્ટ થઇ છે, વીરચનનો ઉદ્દેગ મૃતપ્રાય છે જમીનપર ભારેમા ભારે કર પડે છે, અને અદાલતો તથા વ્યાપર પારકી ભાષામા ચલાવાય છે, કેળવણીને આ પ્રમાણે કુદરતી રીતે મળતાં પ્રોત્સાહનો નમાલા થયા છે, હવે તેા ફક્ત એક ભાવના— શીખ રાજનિયાતજ્ઞાન પરદેશી રાજ્યથી થએલા તુકસાનને બદલો આપી શકે, અને તેને આગળ ધપાવી શકે જ્યા સુધી એક મજબૂત, રાજદ્વારિ, આર્થિક તેમજ સામાજિક સ્થિતિ ખ્રિડીશ સરકારની સત્તાની સલામતી નીચે ન હોય, ત્યા સુધી કૃત્રિમ રીતે મળતાં પ્રોત્સાહનો પોતાના બળ પુરવુ જ કરી શકશે”

મીસ મેયોની દુષિત નિદા કે હિંદુઓને અપ્તાનતા અને નિરક્ષરતા પ્રિય છે તે હડહડવું અને પાયા વગરનું જુકાણું છે લેખકનરના રિપોર્ટમા આપણે નીચે પ્રમણે વાચીએ છીએ—

“હિંદુઓ, મુસલમાનો, અને શીખ જાતિઓમા કેળવણીની ઉજાસા અને તેના ઉપયોગીપણાની સમજ છે, એમ કણુવ કર્માં સિવાય ચાલે તેમ નથીજ. તેમજ આ સુધી જ્વલંત દેશના બચ્ચાંએ

ઉપર ઉતારતાથી મહાન યુદ્ધનો પ્રભાવ પણ છે હમણા તેમજ ૩૦૦૦ વર્ષ પહેલાં પૌરુષોનું માનસિક નિયમન હિન્દી અને ત્રિશ્રા-તિઓમાં રહેલી તાત્વિક યુદ્ધના આર્વચિન્તપણાને પ્રગણના ત્વરિત સદેશના અભાવે અનુચિત છે પ્રગણ અને ત્વરિત મદેશના સાધનો જે આપણી (અગ્નિનેની) પામે ન હોત, તેા પુર્વદેશીય પ્રભાવ જેને આપણે ધિશ્રીએ છીએ, તેના પ્રતા આપણે ધણા પગલ હોત હજારો યુદ્ધક્રમનો એક યુદ્ધિયાગી સુરોપવ સી તેના મત થો અને નવીન કૃતિઓ તેમજ આચારશિષ્ટતાની, મુર્તિમતા જલગીથી ફેલાવી શ છે પુર્વ દેશમાં જ્યારે સર્તા મુદ્રણાલયો અને રત્નેઓ (અગ્નિરથયાનો) થશે, સારે અને જે પુર્વ દેશવગીએ સુધાનુ પ્રવામાં પાશ્રાતોનું અનુભવ નહિ છે તેા, તેઓમાં રહેલી નૈસર્ગિક યુદ્ધિથી તેઓની પ્રાચીનપણમાં જે ગિયતિ હતી તે તેઓ પ્રાપ્ત કરે

આવા ધણા પ્રમાણે આપવાનું મન યાય એ સ્વભાવિક છે પણ અમેએ જે આપ્યા છે, તે પુરતા છે મીસ મેરો જેનું એમ માને છે ઉપર જાણવેન લેખકે, તેમજ જેને કુપનિના અનુદાસેના હિન્દુઓ તરફ વલકુ પ્રાપ્તતા હતા, તેા તેણી પિત્રીઓએ પગલ પ્રાતને પેતના પ્રાત સાથે જોડ્યો, તે પહેલાના વોડા વર્ષ પુર્વનો ડો સેક્ટનરની ગણતરીનો અહેવાલ વાય ને તે બાબત ઉપર વિચારથી અો મગીન વિચાર કરવા સ્હાય આપે તેવા ધરાદાથી અમે તેનું ટાચણ આપવું હચિત ધારીએ છીએ પિત્રીઓ પહેલાના અને પિત્રીઓ પછીના પગલમાં ડો લેક્ટનરને ધણો તકાવત મલમ પડે છે તેના રિચે ટીના ડબ પાનામાં નીચે પ્રમાણે તેઓ લખે છે—

‘હિન્દીમારપુર જેવા પછાત પ્રાતમાં સન ૧૮૫૨નો સેક્ટલમેન્ટ રિપોર્ટ’ છે, તેમાં દરેક પુરુષ વર્ગમાંનો (મોટો અગા નાનો પુરુષ વર્ગ) ૧૯૬૫ને માટે એક શાળા હતી હમણા સરકારની મદદથી ચાલવી

નિશાળ દરેક ૨૮૧૮-૭ રહેવાસીને માટે એક શાળા, એ પ્રમાણમાં છે. ઉપરના કરતાં કેટલેા વિરોધભાસ છે તે સમજી શકાય છે." -

આ પ્રન્તને ઉદ્દેશી તેઓ નીચે પ્રમાણે કહે છે -

"દિલ્હી અને હીસાર ભાગે, ગળાને તેમા ૪,૪૭૬ ગામો તથા ગામડાંઓ છે. અધુરી ગણતરી ૧૮૫૪ માં થઇ ત્યારે તથા ધણું કરી સને ૧૮૪૯મા ગામ તથા ગામડાંઓની સંખ્યા ૩૩,૩૫૫ ની હતી. આપણે એમ ધારીએ કે તે ગામોમા ૩૩,૩૫૫ મસજીદો, દેવળો, ધર્મશાળાઓ અને પવિત્ર મકાનો તો હશેજ, કે જેમા કંઈ નહિ તો કંઈપણ શિક્ષણ અપાતું હશે. (૧૮૫૪ માં ૩,૩૭૭ દેશોદભવ ધાર્મિક શાળાઓ હોવાની ખાત્રી આપણને મળી છે. તેનો તથા શિક્ષકોના મકાનમાં ત્યાવાતી સંસ્થાઓનો હિસાબ પણ આપણે ગણતા નથી.) છતાં દરેક સંસ્થામા આપણે સરાસરી ૧૦ છોકરા ગણીએ તો લગભગ ૩૩૩,૫૫૦ છોકરાઓ શિક્ષણ લેતા હતા એમ આપણે કહી શકીએ હમણા સરનાર તરફથી થએલી ગણતરીમાં

તેવી સંસ્થાઓના નાણાની કાબજીય ચર્ચા કરે છે અને નીચે પ્રમાણે
પોતાનો છેવટનો અભિપ્રાય આપે છે -

- (૧) "પંજાબ પ્રાન્ત, અંગ્રેજી અમલ નીચે આવ્યો તે પહેલ, દેશોદ્ધવ પ્રાથમિક કુળવણી તેમજ હાલની કુળવણી બહોળા વિસ્તરમાં હતી.
- (૨) પંજાબના શાસનસમાજ (બોર્ડ ઓવ એડમિનિસ્ટ્રેશન) ને હરમાન હાલુ કે, જે જમીનોનું ગણત માફ હોય, તેને સરખાઈ કબજે લેવી નિયમોને અંગે તેમજ ધાર્મિક સંસ્થાઓ, કે જેની જમીન મોટી હોય, તે પણ લાઇ લેવી આ પ્રમાણે બંગાળમાં જેમ જમીનો લેવાઈ હતી, તેમ પંજાબમાં પણ થયું.
- (૩) આના પરિણામે શાળાઓને મળતી જમીનો પણ ધીમેધીમે બંધ થઈ.
- (૪) પંજાબના કુળવણીખાતના આ પગલાથી વખતો વખત તેને અપાતી ચેતવણી હતા, એ પરિણામ આવ્યું કે, દેશોદ્ધવ પદ્ધતિઓ તથા પ્રાથમિક શિક્ષણ નષ્ટ થઈ આ સ્થિતિ સન ૧૮૮૦ માં હતી.

માસ મેથો સ્ત્રી કુળવણી વિષેના પ્રકરણમાં એવો ઉદ્દેશ જણાવે છે, કે જે બરફમાં સર્પો દોષ શકે, તો હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીકુળવણી હોઈ શકે. તેણી અવિશ્વાસનીય એથેડુઓઇસના મતને અનુસરી કહે છે કે, 'હિંદુસ્તાનના લોકો બણીબુજને સ્ત્રીકુળવણી વિરુદ્ધ રહ્યા છે, એમ મેં બતાવી આપ્યું છે' આ પહેલાં નબરનું જુદાણું છે. (પ્રકરણ ૧૫માં) તેણી હિંદુસ્તાનની નિરક્ષરતા માટે લક્ષણિક દુષ્ટ પ્રયાઓનો હિસાબ ગણે છે ખ્રિગીય હિંદમાં વસતા ૨૪,૭૦,૦૦૦૦૦ માંથી ૫૦ ટકા સ્ત્રી વર્ગ તરીકે બાદ કરે છે, તેમ કરનાથી તેણી-૧૨ ૧૦,૦૦૦૦૦ કે જેઓને બચાવી શકાય તેને બાતલ કરે છે વધારામાં તેણી ૧,૦૦૦૦૦૦ અરપૂર્યોને બાતલ કરે છે આ જુદાણું નં. ૨ને

હમણા તો આ જુગલ નં. ૧ સાથે સંબંધ છે આગળ ઉપર દિગ્ગે સ્ત્રીઓના સ્થાન વિષે આપણે કહીશું. આ જમાનામાં સ્ત્રીશિક્ષણ સાથે આપણે સંબંધ છે, તેનો ઉલ્લેખ કરીશું.

૩૦. સેષ્ટનરના કિંમતી રિપોર્ટમાંથી અમોએ અંબાણું ટાંચણું આપ્યાં છે છતાં પંજબ પ્રિટીસના અમલ નીચે આંગણે તે પહેલાં યોડાં વર્ષો અંગાઉ તે પ્રાન્તમાં કોંગ્રેસવાણીની રિમતિ શું હતી, તેને માટે તેઓએ કહ્યું સારું અજવાણું પોડે એવો અહેવાલ આપે છે.

“પંજબી સ્ત્રીઓ પોતે યોડી વર્ષો બલેલી હોય છે. એટલુંજ નહીં પણ, ખીનંઓને લણાવવામાં તેઓ કુશળ હોય છે દાખલા તરીકે દિલ્હીમાં, પંજબ પ્રિટીસ અમલ નીચે આંગણે તે પહેલાં, ૭ લેહેર કન્યાશાળાઓ હતી, કે જેમાં શિક્ષણ આપતી શિક્ષિકાઓ પંજબમાંથી દક્ષિણ તરફ ઉતરી પડી હતી.”

“તેમજ ખીનં સ્થાનોમાં પણ પંજબી સ્ત્રી શિક્ષિકાઓ હતી જે પ્રમાંણું શરૂ એથવા તો પાંચાઓ પોતાના પ્રાન્તની સરહદ ખંડાર પણ કોંગ્રેસવાણીને પ્રચાર કરતાં હતા, તે પ્રમાંણું પંજબની સ્ત્રીઓનું કામ હતું તેઓ ખબરમાં મળતી દુઃખ મટાડનારી ઓવધીઓ જેવી હતી. મુસલમાન વિધવાઓ પણ, હોકરીઓને કુશળ વાચતાં શિખવવાની પોતાની ધોમિક ફરજ સમજતી હતી. ઉત્તર પશ્ચિમ પ્રાંતો કરતાં, અંગર જે દિલ્હી સ્ત્રી-કોંગ્રેસવાણીમાં પછાત હતું, તે પંજબ સન ૧૮૪૫માં, ખાંનગી ધરગણુ કન્યા કોંગ્રેસવાણીની અસંખ્ય સંસ્થાઓ હતી.”

“દેશોદભવ કન્યાકોંગ્રેસવાણીનો રમુજ સિતાર ૩૦. સેષ્ટનરે, સન ૧૮૮૨ માં કોંગ્રેસવાણી કમીશનને આપેલી જુબાનીની પ્રશ્નોત્તરી આપી છે તે પરથી આપણને મળે છે. તે નીચે પ્રમાંણું છે -

સ૦ જે પ્રાંત સાથે તમારે નિસ્પત છે, તે પ્રાંતમાં કન્યાકોંગ્રેસવાણીની દેશોદભવ સંસ્થાઓ છે. કે નહિ? હોય તો તેનાં લક્ષણો શું છે?

૧૪૦ પ્લા. તેવી સંસ્થાઓ છે. દાખલ તરીકે મોલવી અને લેપાની સ્ત્રીઓને ધણુ 'ખટ' તેઓના ધણી તરફથી શિક્ષણ આપાય છે. તેમજ અધિક ઉમરના છોકરાઓ યા. લાં સુધી તેઓને વાચવાનું તથા ધાર્મિક ફરજોનું શિક્ષણ આપાય છે મુસલમાન સુલ્તોની મલિઓને પણ વાચતા લખતા આવડે છે. જે કે ક્રેલક કારણોને લઈ લખવાનું બહુ શિખવાણું નથી. કે જે કારણો આઈ બતાવવાની જરૂર નથી. ક્રેલક સ્ત્રીઓ તો ઉર્દૂની ધણી સારી અભ્યાસિકાઓ છે. અને એક ખખાન મુસલમાન કુટુંબ. કે જેનો મને પરિચય છે. તેમા મને જણાવવામા આવ્યું છે, કે ક્રેલક સુદ્ધ સ્ત્રી-કવિઓ પણ છે આપણે ધારીએ છીએ તે કરતાં મુસલમાન અને શીખ લોકોમાં સ્ત્રીઓનું જ્ઞાન ધણું ઉચું છે, અને તેઓ સ્ત્રીકોળવણી વિશ્વ છેજ નહિ ફક્ત એટલુંજ, કે તે કોળવણીની પ્રથા તેઓના ખાનગી શુદ્ધ-જીવનમા અંતરાયરૂપ થવીજ ન જોઈએ. રાજ રજવાડાની સાથે સરખામણી કરતાં, તેઓમાં પણ ધણી સ્ત્રીઓ છે. કે જેઓને વાચતાં આવડે છે. અને જ્યાં ખિરીરા મુલકી પ્રદેશમા યાય છે, તેવી સ્ત્રીકોળવણીને માટે કાષ્ટપણુ ધડબાંગ થતી નથી ખિરીરા અમલ નીચેના પ્રાંતોમા પણ શંકારહિત ધણી ખાનદાન સ્ત્રીઓને વાચતા લખતાં આવડણું હરીજા ઝેમ મારું માનવું છે..... ચિનાબ અને અટની મધ્યમા આવેલા પ્રાંતોમા, શીખ સ્ત્રીઓ માટે દેશોદ્ધલવ સંસ્થાઓ ૮ ધર્મશુરની સ્ત્રીઓએ, તે શાંતિની સ્ત્રીઓને યેર જઈ તેમને કોળવણી આપવી જોઈએ. તે વરાખર બધ બેસ્ટુ છે. દારણુ છોકરીએ અને તેમા પણ પરણવા લાયક થએલી છોકરીઓને, શાળાએ જવા માટે બજારમાથી ખસાર ચતુ પડે, તે મારા પારવા પ્રમાણે વિદ્યારૂપ હોઈ શકે. જેની શાંતિઓમાં સ્ત્રીકોળવણી તેમજ કન્યાકોળવણી તથા શુદ્ધીણું લક્ષણુ, મુજ ધાર્મિક

પુસ્તકો વાંચવામાં તથા સિવવામાં, ભરવા ગુરુવામાં અને અતિશય સંભાળપૂર્વક રસોઇ કરવામાં ઘણી ચોકખાઇ જાળવવામાં, દુઃખના વખતમાં માયાળુ સ્વભાવ રાખવામાં તેમજ કૌટુંબિક તકરારોમાં નષ્ટ વિનય જાળવવામાં સમાવેશ થાય છે. તેવી શાંતિઓમાં સ્ત્રીઓ તરફ સગાંવહાલાં તરફથી ઘણું જ માન અને ધાર્મિક વૃત્તિથી ભરપૂર પ્રેમ રાખવામાં આવે છે, કે જેનો ઉપલક્ષ્ય દેખાવ પણ, યુરોપમાં નથી.”

ખ્રિસ્તીશ અમલ પછી ખરેખર સ્ત્રીકેળવણી ઓછી થતી ગઇ. ડૉ. લેઇટનરે જે સંશોધન કર્યું, તે પરથી તેમજ જે તથ્યો તેને મળ્યાં તે પરથી તેઓ એજ નિરાકરણ પર આવ્યા છે. જે કારણોથી સ્ત્રી કેળવણી ઓછી થતી ગઇ, અને જે કારણો તેમની નજરે ચઢ્યાં છે, તેનું સરવાલું કાઢતાં ડૉ. લેઇટનર નીચે પ્રમાણે પોતાની વ્યયુક્તિ (આસમાની ચોપડીમાં) કહે છે. -

“સ્ત્રીકેળવણીના, પંજાબ ખ્રિસ્તીશ સત્તા નીચે આવ્યા પછીથી ધીમેધીમે અસ્ત થવાનાં કારણો નીચે પ્રમાણે છે -

(અ) પહેલાં માતા છોકરાંઓને પંજાબી ભાષા શિખવી શકતી. હવે જ્યારે છોકરાંને ઉર્દુ ભાષા શિખવી પડે છે, ત્યારે માતાની શિક્ષકા તરીકેની ફરજ નષ્ટ થાય છે.

(બ) ધાર્મિક લાગણીઓ નબળી પડી ગઇ છે, તેથી દેશોદ્ભવ શાળાઓ, સ્ત્રીઓથી ચલાવાતી શાળાઓ, પણ નષ્ટ થઇ છે.

(ક) પહેલાં દુરાચારી સ્ત્રીઓને ફેજાલદારી શિક્ષા થતી, અને તેથી સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવી તથા તેઓને છૂટથી રહેવા દેવામાં સહીસહમતી હતી. આપણે કાપદો દાખલ થયો ત્યારથી દાખલા તરીકે વ્યભિચાર સરખામણીમાં ધૂષ્ટતાથી થઇ શકે છે. તેનું કુદરતી પરિણામ એજ હોઇ

શકે કે પુરુષ વર્ગ સ્ત્રીઓ પર ભાતો રાખી, તેઓની કુટ પર અંકુશ મુકતો થયો છે.

- (૩) સારા માણસો આપણા તરફથી અપાતી સ્ત્રીકુળવણીના કાલ લેતા ન દતા. કારણ જે વર્ગ સારો ગણાતો નથી તેમજ પાપી જેવો છે, અને આપણા અમલ દરમિયાન વધારે પતિત થતો ભય છે, તેવાઓની અપકીર્તિ દતી
- (૪) બહાર સ્થાનોમાં કન્યાશાળા હોવાથી, તેમજ કન્યાકુળવણીની શરૂઆત વખતે ગમે તેટલાં વચનો અપાયાં છતાં, તેઓની તપાસ પુરુષવર્ગ તરફથી થતી હોવાથી, જેઓ તેવી શળના પાશકો દતા, તેઓ પશુ પોતાની પુત્રીઓને તેવી શાળાઓમાં મોકલતા અટક્યા છે.

“સરકારી દખલગીરીને લીધે, સારા વર્ગોમાં સ્ત્રીકુળવણીની કિંમત ધટી ગઇ છે. તે દખલગીરીએ પંખળમાં ખીજી રીતે પણ એટલું બધું તુકશાન કર્યું છે, કે જેનો નિકાલ છેલ્લી ધટીએ સ્વરાજ ભાષ્યાધીન થઇ શકે એમ છે. તેમાં પણ બધા સરકારી અમલદારો થોડા વખતને માટે, બધાના ભલા સાર નીકળી જવા બાધએ.

બહુજ સંભાળથી અટલા સાળા ટાંચણો અમે આપ્યા છે. મીસ મેથેના અધ્યાનતા ભરેલા તથા દાનિકારક વાક-બલનોના, તેણીના જીહાપણાની સાબિતી કરવા સાર એ બધા ટાંચણો આપ્યા છે, એવો દેખાવ કરવાનો અમારો ધરાદો હતો નહિ, અને છે નહિ. આ વિષયનો થોડો પણ અભ્યાસ કરનાર, નીચે લખેલી નિરાકરણો સિવાયનાં ખીજાં કાંઈપણ નિરાકરણ પર આવી નજ શકે.

(૧) આપ્યા હિંદુસ્તાનમાં પરાપૂર્વથી સુનિયંત્રિત અને બહુલાયક વિસ્તારમાં કુળવણી હતી.

(૨) એ સરણીમાં દ્વિચણી કુળવણીનો સમાવેશ હતો. એક કુલીન ઉન્નત વર્ગ અને ધર્મચૂરઓ માટે, કે જેનો ઉદ્દેશ ધાર્મિક

તથા સસ્કૃતિમય શિક્ષણનો હતો ખીજો વ્યાપારીઓ તથા કારીગર વર્ગને માટે, કે જેનો ઉદ્દેશ અધિક કુશળતા અને ઓળખે વાપરવની ક્ષમતા અને છુટ માટે હતો આ શિક્ષણની સરખામણી વિલામતના, ટ્યુડરના વખતના શિષ્યેની પ્રથા જેવી હતી

- (૩) આ દેશમાં ખ્રિશ્ચીઓ સત્તા સ્થાપી, સાસુધી આવો સસ્થા, આખ્ય સંસ્થાઓના ભાગ તરીકે જીવતી હતી
- (૪) આ સસ્થાને રાજદારી સંગ્રાને ભાગ છે, જીવી જુલભરેલી ગણતરી કરી, ખ્રિશ્ચ સત્ત ધીશીઓ તેના મૂળ હમેડી નાખ્યા તેમ કરવામાં લોડ મેકાલે કહે છે, તેમ, તેઓની ચિતા કક્ત ખ્રિશ્ચી માટે નીચા વર્ગના અમલારોને વર્ગ પેદા કરવાનીજ હતી

સમજવા માટે, તે નીતિક્રમના ઉત્પાદને જેવા કે અંગ્રેજ સત્તાધીશો તરફ, ઓગણીસમી સદીના તથા અઢારમી સદીના પાછલા વર્ષોના સત્તાધીશો તરફ, આપણુ ધ્યાન ખેંચવુ પડશે

અરાઢમ સૈકાની આખરમા 'હિંદુઓની કુળવણીના' પુસ્તકમા ચા'સ શ્રાટ મીમ કરતાં મ્હે છે કે -

"આ કુળવણીના નીતિક્રમની કુતેહમ'દીમા આપણુ' સહી સલામતીપણુ' છે, તેમજ ભયનો નાશ છે" "વંશપરંપરાથી કિતરી આવેલા વિ'લવોને ખસેડવા માટે ખુદિયાળી ઉપાયો, હિંદુ લોકોને આપણા કરવાને, તથા આપણા મુસકોની સહીસલામતી ભાળવી રાખવા તથા તેઓને હ મેશા આપણી કિ મત રહે, તે માટે ચોજવા જ્નેમ્હે."

સારપછી ૪૦ વર્ષે લોડ' મેકોલેના સમા સર ચા'સ' કુવેલીઅન કે જ્નેઓએ, જુ'ગુજા દરજ્જાની જ્નેન કુ'પનિની સેવા બજાવી હતી, અને આખરે જે મદ્રાસ ॥ ગવર્નર તથા સુપ્રીમ કાઉન્સિલના સભ્ય હતા, તેઓએ હિંદુસ્તનના લોકોની કુળવણીમા પુસ્તકમા તે વિષે ચર્ચા કરી હતી, અને એવા નિરાકરણ પર આવ્યા' હતા, કે પ્રતિવર્ષ હિંદુઓની કુળવણી પાઠળ દસ લાખ ખર્ચ' ચાય તો "આપણે તેનાપર રાજ્ય કરી શકીએ, તેવા તેઓ ખને, તેમજ આપણા સાથે સંબંધ રાખવાની લાયકાત તેઓમા આવે" ધણા મુસદ્દી રીતે તેઓ નીચે પ્રમાણે ટીકા કરે

"આ રસ્તે કામ કરવામા આપણે કંઈ નવો પ્રયત્ન નથી કરતા રોમન લોકોએ સુરોપની પ્રજાઓમા સભ્યતા આણી, અને તેઓને રોમન જેવા બનાવી પોતાની સાથે જોડી દીધા. અથવા તો ખીજી રીતે કહીએ તો રોમન સાહિત્ય તથા કળામા કુળવી તેઓને એવુ શિક્ષણ આપ્યુ. કે વિજેતાઓની સામે થવાને બદલે, તેઓ તેમની સાથે એકમેક ચઢ ગયા. લડાયક શક્તિની શિષ્ટતાને આધારે મેળવેલા મુસકોમાં, તેવીજ શાંતિ ભાળવવાની કુળાની શિષ્ટતા નથી લડાઈ દર-

આન જે જીવનરિતી કરાઈ હતી તેનું જાન લગાડીને અંતે થએલા
 યદાઓથી લુલાવામા નાંખી દેવાયું. ઇટાલિયા, રચેનલા. આફ્રિકાના
 મજ ગોલના દોકોની, રોમનોનું અનુચ્છુ કરવાની, તેમજ તેઓના
 યલા હમે તેઓની સાથે રહી ભોગવવાની એકજ મહેચ્છા હતી,
 ઇહુજ નહિ પણ અંત સુધી સામ્રાજ્યને તેઓ નિમકહલાલ રહ્યા.
 વી રીતે થએથી એકત્રતા-એક્યતા, અંદરના બળવાથી નાશ ન પામી,
 હુ બહારના આક્રમણથી આચકો ખાધો, અને જીતનાર તથા જીતા-
 ર એકી સાથે હખડી ગયા. આપણે અ ગ્રેને જેમ એક વખત રોમનો
 યે પરસ્પર સ બ ધ ધરાવતા હતા, તે પ્રમાણે હિ દુઓનો આપણી સાથે
 'અંધ થરો, એમ મારે' ધારવું છે ટેસીટસ આપણને જણાવે
 , કે જુલીયમ એઝીકોલાની નીતિ એવી હતી, કે તે ખ્રિટનના
 અમખ્ય માણસોના છોકરાઓને રોમનો, વિજાન તથા સાહિત્યમા
 જવતા તેમજ રોમન સભ્યતા અને સરખરના આરવ હ તેઓને
 તાવના. આ સુકિત ફેટલી ફિજિબૂત નિવડી છે, તે આપણે બધા
 ૧૫૫૨એ છીએ. કદા રાત્રુઓમાંથી, ખ્રિટનો વિશ્વાસ અને માયાણુ મિત્રો
 ન્યા, અને તેઓએ રોમનોને ખ્રિટનમા રાખવાને માટે. તેના વડવા-
 રાએ હુમલા વખતે હસ્તો કરવાને કરેલા પરિશ્રમ કરતા અધિશ્તર
 રિશ્રમ તેઓને ખ્રિટનમા રાખવાને માટે કર્યો”

કે જેથી ઇતિહાસ, ગીતો તથા આખ્યાયિકાઓ ફરી નવ તેમ વિચાર, લાગણી તથા કલ્પના પણ ફરે. અને જ્ઞાત્રાપલી પ્રભને રામ પ્રણાલિકા તથા રામન લલોનું ચોપણ મળે શું રામ તે મુલ્ય ઈજિબુન નથી થયું ?

ટ્રેવેલીઅનને એમ જણાવ્યું, કે હિંદની કેળવણીની દેશોદ્ધાર પદ્ધતિથી ખ્રિસ્તીય રાજ્યની સહીસલામતી નહિ જળવાય. તેથી હિંદનું મુલ્યને અગ્રેજી શિક્ષણ પદ્ધતિથી ચોપવા તેની ઇચ્છા હતી

“અગ્રેજી સાહિત્યનો પ્રભાવ.....અગ્રેજી માયેના સખધને લભાયક નિવડયા વગર રહેજ નહિ આપણા સાહિત્યથી અપૂર્ણ ઝીજખાણુ હિંદુઓને બરાબર યશે.” અને તેથી હિંદનો મુલ્યે આપણને પરદેશી તરીકે ગણતો અટકશે.....પ્રત્યંડ વિરાધીઓને બદલે .. તેઓ ઉત્સાહથી અને પુદ્ધિથી આપણા સહાયક યશે”

આ કરતા વધારે સારી રીતે સમજાય તેવો રાજકારિ કુખિતને હેતુ ખીજે ન હોઇ શકે તે કહેવાની જરૂર નથી.

ટ્રેવીલીઅન કરતાં વધારે પ્રખ્યાત, તેના સગા ભોડું મેટ્રાસેડ કુંડુંને ટ્ય પણ સ્પષ્ટ ટાંચણ નીચે પ્રનાણે છે —

“જે લાખો માણસો પર આપણે રાજ્ય કરીએ છીએ, તેમાંથી એક દુભાષિઆનો વર્ગ, ઉભો કરવાને આપણાથી બને તેટલું આપણે કરવું. કે જે વર્ગ રંગે હિંદી, પણ રસાઇતામાં અભિપ્રાયોમાં પુદ્ધિમ તથા નીતિમાં અગ્રેજી રહે”

મહાશય આર્સર્ આર્ટ, કે જેનું ટાંચણ અમોએ ઉપર આપું છે, તેને એટલીજ જરૂર છે, કે “ગ્રેમથી, લાલથી તથા આપણું ધર્મ તથા વિચારોથી, પ્રભને આપણી સાથે જોડવી” તેના અભિપ્રાય પ્રમાણે તેમ થવાથી “આપણું સર્વ સત્તાધીશપણું” રક્ષિત અં માવતૂય દ્વ દિવાકરો સ્થાપી રહે તેવું યશે.”

‘અંગ્રેજ સરકારના અમલદારોના પગાર ઘટાડી આપણું કારભાર-ખાતાઓમા ૩૫૫૯ સુવારો ધરવો થોડા નથી, પણ ૩૫૫૯ ખાતાઓમા થોડા પગારના હિંદુ નોકરો દ્વારા, અંગ્રેજ અધિકારીઓને કામ ધરવું પડે છે, તે લક્ષણ દૃષ્ટી સ્વીકૃત’

‘થોડા પગારે દેશીઓ’ એજ ડાંગવણીની પદ્ધતિઓનો વિદેશ હતો સન ૧૮૫૪ ના કપનિ સરકારના ખરીતામાં પણ એવોજ હો જણાય છે—

‘સરકારી ખાતાની દરેક શાખાઓમા વિશ્વાસપાત્ર અને કુદિ-શાળી દેશીઓને દાખલ કરવાથી, તેમજ તે પુરતી તેઓને ડાંગવણી આપનાથી આપણું રાજ્યકાર્યભારી પ્રકરણ ઘણું મહેલું અને કલમ થશે, એવો અભાગે લાખા વખતથી અભિપ્રાય છે તેમજ અમે તે ખાત્રી છે કે અસખ્ય ખાલી પડતી નોકરીની જગાઓ માટે તે મેળવવાની લયમત સાથે ડાંગવણીને ઘણું ઉત્તેજન હિંદુ સોડા તરફથી અપશે’

સર જોન મા ડમની સુક્ષ્મ સમીક્ષામાંથી ઉપરોક્તરૂપે અમે એ લખ્યો છે તેમા આગળ જતાં તેઓ નીચે પ્રમાણે કે છે—

‘અંગ્રેજ શાળા કૃત મુખ્ય મિનાય ખીજે કોઈ સ્થળે નથી તેથી લખન રાજેના તથા હિમાલયના અગુનાગરોના પગારો ઘણા વધી ગયા છે અને તેમા પણ મુખ્ય બદલાર તેઓને જવતું હોય છે ત્યારે ઘણા મોટા પગાર તેઓ માગે છે તેમજ તેઓની સખ્ય થોડી હોવાથી અને તેમા તેઓ કુશળ હોવાથી, પોતાની ટકા પ્રમાણે તેઓ પગાર માગે છે આપણા દરેક ખાતાઓમા અમ સરકારી ખરચમા ઘણો વધારો થવું વળી છે આ સવાસના ખીજ ઉપરો મોટા હવે પછી લખીશ જે કોઈપણ વસ્તુની કિંમત ઘટતી હોય તો તેવી વસ્તુઓનો વધારો ધરવો તેથી સુરત અને પુનામ અંગ્રેજ શાળાઓ સ્થાપવી તેમજ તેને ઉત્તેજન આપવું.’

ખ્રિષ્ટીય સત્તાધીશોની નેમ “મને નોકરી આપો, કે મને મૃત્યુ આપો.” એવો વર્ગ ઉભો કરવનીજ હતી જે ઝગરણીની પદ્ધતિઓ તેઓએ સ્વીકારી તેમાં એવેજ હેતુ સનાએલો હતો ઉપર જણાવેલું કારણ એમ પુરવાર કરવાને પુરતું છે, કે હિંદુસ્તાનના હુન્નર ઉદ્યોગનું અંગ્રેજ સરકારેજ સલાનાશ વાલ્યું. હિંદના રના ઉદ્યોગની રાજોડી ઉપર લે કેશાયર મણ્ણાયુ “ફ્રી ટ્રેડ” ‘હુટથી વ્યાપારને’ નામે તેઓએ નના નાના ઉદ્યોગોને અરક્ષિત કરી, તેઓની ઉન્નતિ અટકાવી દીધી નાણા અબધી નીતિરીતી તેમજ તેના હસ્તઆપારથી, હિંદુકારીગરને થોડું નુકસન નથી થયું? ખીજ દેવોમા દૃષ્ટિ વિહનની ખીસબખીઓ જે કાયદાએ થયા છે, તેમાના ઘણા થોડા હિંદમા થયા છે હિંદી સરકાર હમણા હમણા તેમા, એટલે કૃષિવિદ્યાના સાધનોમાં, રસ લેલી થઈ છે, પણ અભાર સુધીમા જે થોડી કૃષિશાળાઓ છે, તેમાંની નીકળેલા માણસોનું જન ખરા અભ્યાસ કરતા કાંપનિષ્ઠ વધારે છે ખીસ મેચો જેને માટે “પેચો સુદર ધરડો પળખી” એમ કહી કાપે છે, મર ગગારામ હોના જોઈએ, એમ અમાર મનનું છે કૃષિ છત્રાલયમા “યાલપુરમા, થેડા વર્ષ પહેલાં લ પણુમા તેઓએ કહેલું કે કૃષિશાળાના પંચીરે. જે વિમખતાની નોખરી મેળવના તેની પાલે બક્ષમણની મિટ્ટી લેવા અવતા, એના દુખાવક પ્રસંગે બન્યા છે હુન્નર ઉદ્યોગ તથા કૃષિની આની રિથતિ હોવાથી. જે એમ બને કે હિંદુ યુવકો કારકુનની નોખરીને માટે અનિયતિત અનુસાસને પાલે તરફડીઆ મારે, તો તેમા કાંઈ અજાયખી જેવું તથા

પ્રકરણ ૮.

લણુવું અને કમાવું અને જડ અમેરિકનો.

લણુવાને ખાતરજ લણુનાની વાતો કરવી સહેલી છે, પણ અમેરિકનોના મોહમા એ ઘણિક વચન નજ રોખે. તે ખાખતમ પ્રાચીન હિંદુ વિચારો આ જમાનાના યુરોપ અગર તો અમેરિકા

કરતાં ધણાજ ઉમદા અને ઉચ્ચ ક્ષાત્રિના હતા. પશ્ચિમના દેશોમા દરેખી જેટલી કિંમત અંકાય તેટલીજ તેની કિંમત. અને મીસ મેથોન અમેરિકાના યુનાઇનટેડ સ્ટેટ્સમાં તેા ફક્ત પૈસાનીજ કિંમત. વિશ્વ વિદ્યાલયોની કિમત પણ, અમેરિકામા તેને માટે જે પૈસા થયા હોય તે પરથીજ અંકાય છે ખરો અમેરિકન તેજ, કે જે દરેક વસ્તુની ગણતરી પૈસામાજ કરે. કારણુ તે પૈસાનોજ શુભ છે પુસ્તક, ચિત્ર, ફિલ્મ અથવા નટક અથવા તેા વિશ્વવિદ્યાલયની ફૂઆર્કણી. તેના પર કેટલા પૈસા ખરચાય, તે પરથીજ ધાય છે, અને તેવી રીતેજ સમગ્ર છે ઝાંડવે, ન્યુયોર્ક ચિકાગો. શીલે ડેલ્હીઆ અને સાનક્રાસિમ્પ્રાશ વિદ્યુતની જાહેરાત, તે એક, દશવાખ ડોલરની ઉત્પત્તિ છે, એની ધોણણાથી ધાય છે અમેરિકાના કોઇએક કરોડાધિપતિ, પતિપત્નિને પોતાના પુત્રના મરણના સ્મરણાર્થે, એક વિશ્વવિદ્યાલય તેના નામથી ઉજી કરવાની છતાસા થઇ. તે ગમારક ઉજી કરવાને માટે તેઓ અન્ય વિશ્વવિદ્યાલયેની પ્રવૃત્તિ જોવા તથા તેમાંથી એકાદ નમુનાઉ અનુકરણુ કરવા, તેઓ અમેરિકામા મુસાફરીએ નીકળી પડયા દરેક ગથજે વિશ્વવિદ્યાલયમા કેટલો ખરચ યાય, તેની તપાસ તેઓ કરતા મેસેચુસેટ્સના પ્રખ્યત પુસ્તકાલયના દાર આગળ તે સરથના જુદાજુદા વિભાગો ખતાવનર એક સહસ્થને તેઓએ એવેજ સવલ પુછયો હતો પછીથી પત્નિને તેણે એમ પુછ્યુ હતું, કે "પ્રિયે, આપણે આપુ કરી શકીશું" એટલેકે આપણે હમણા જેની તપાસ કરી રહ્યા છીએ, તેણુ વિશ્વવિદ્યાલય તેટલા ખરચે સ્થાપી શકીશું" જે વિશ્વવિદ્યાલય તેઓએ ન્યાપ્યું, તે પ.આલ દેગોમા એક ધણુ સારું "જનવણીકું" રચન છે પણ જનતાને તેના ઉપર, જે પૈસા તેઓએ ખરચ્યા છે, તેટલા પુસ્તોજ અભિનય છે સાધારણુ અમેરિકન પૈસા ખેન કરવામાજ રસ લે છે, અને પેદા કર્યા પછી તેને ખરચવામાજ રસ લે છે.

કેળવણીને ખાતરજ કેળવણીના આખ્યાનો ધણી વખત આપણને ઉંચા દરજ્જાના માણસો તરફથી કરવામાં આવે છે, કે જેઓને તે વાતની બરાબર ખબર છે. તે બાબતની ચર્ચા કરવાનું અસ્થાને નહિ મળ્યાય જે કે ધણાં ટાંચણાં એ વિષય પર આપી આ પુસ્તક હમે વધારે મહોદ્દ કરવાની ધમ્મકા રાખતા નથી. અમારા લખેલા પુસ્તક 'હિંદુસ્તાનમાં રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનો પ્રશ્ન'ના આધારે મીસ મેમોએ પોતે તથા વિચારો દર્શાવ્યા છે. તેથી તે પુસ્તકમાંનું એક ટાંચણુ આપવાનું ત્યજનાર ક્ષંતવ્ય ગણુશે, તે ચોપડીના ૧૨માં પ્રકરણુમા "કેળવણીની પંસા કિંમત" પર મેં ચર્ચા કરી છે તેમાં સન ૧૯૧૭ના મુનાઇટેડ સ્ટેઇટ કેળવણીના 'ઓફિસુ' યુએટીન' નં. ૨૨ (કે જેનું) નામ કેળવણીની પંસા કિંમત)નું ટાંચણુ લખાણુથી આપ્યું છે તેમાંથી કટલોક ભાગ ને પુસ્તકમાં આપી તેમાં મેં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે -

"કેળવણીની મુખ્ય જરૂરિયાત એજ હોઇ શકે, કે જેથી દરેક શારીરિક પોતે તથા ખીજને સારી રીતે રાખવાને શક્તિમાન થાય. કારી રીતે રહેવાને માટે દરેકને પૂરતો ખોરાક, કપડા, આશ્રય આનંદ તેમજ આનંદનાં સાધનો તથા ઉંચા રસજ્ઞાન તથા મહેચ્છાઓથી તથા તે સધળા પુરાં પાડવાથી સંતોષ થવો જોઇએ જે પ્રભ તેના પ્રત્યેક માણસને સારી રીતે રહેવાની જરૂરિયાતો પુરી પાડી શકતી નથી, તે નિયામકની પ્રબલઓમાં પાછળ પડતી અને ભારરૂપ છે પણ ન્યારે કેંદુઓ જેવા ઉક્ષુષ્ટતાએ પહોંચેલા અને હિંદુસ્તાન જેવી રસાળ અને મૃદુ ભુમિ પોતના કબજામાં હોવા છતાં, તેમજ પુસ્તક પ્રમાણમાં વરની સાધનોથી ભરપૂર હોવા છતાં ન્યારે ત્રણસો પંદર લાખ માણસોમાંથી અડધી પ્રબલને પણ આ બધું પુરું ન પાડી શકે, ત્યારે જ ખરેખર તે દ્રશ્ય પર દેવતાઓ પણ રહે. હિંદુસ્તાનની દેખાતી રિવાજ, એ એક તેની હાંદગીનું મૂલ્યામય તથ્ય છે. અને તેનું કારણ ત્રણગીનો અભાવ છે.

આવા સંજોગોમાં હિંદુસ્તાનમાં અપાતી કેળવણીની નેમ એજ હોવી જોઈએ, કે જેથી દરેક નાગરિકની પેઠા કરવાની શક્તિ વધે. આવી પ્રબલને માટે પહેલી જરૂરીઆત કેળવણીની છે અને દેશની ઉપજનાર્થી પહેલો લાભ તેને માટે આપવો જોઈએ. દરેક વધારા પડતા ખર્ચો અટકાવવાને માટે પ્રબલને પુરતી મહેનત કરવી જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ સાધારણ જરૂરીઆતો વગર પણ ચલાવી લેવું જોઈએ, કે જેથી દરેક છોકરો, છોકરી અગર તો પુખ્ત માણસ પણ કેળવણી, કે જે દેશનું જીવન છે, તેનો લાભ લઈ શકે દરેક ધંધા પુરતી કેળવણી આપવાનું તેમજ ધંધાની કુશળતા મેળવવાને વહેવાર તેમજ વિગાની જ્ઞાન અપાવું બહોળા વિસ્તારમાં યાય, ત્યારે જ બની શકે.

“આવા બહોળા વિસ્તારની કેળવણીને માટે પુષ્કળ ધંધા જોઈએ. આ ધંધા નીચે જણાવેલી રીતે મળી શકે—(અ) હમણાંની ઉપજનાર્થી (બ) નવા કરોઈ (ક) રાષ્ટ્રીય અને પ્રાતિક ઋણથી. (ડ) મહોં કારભારના ખાતાઓમાં કરમસરથી, કેળવણીમાં ધંધા આપવાનું લોકોનું માનસ તૈયાર કરવાને કેળવણી “કેળવણી જે સમ્રમાણ અને લૈતિક લભ કરે તેનું દિગ્વિસ્તાર કરાવવું જોઈએ.” ઉપરના ટાચણમાં સાતડાની નીચે જે લખ્યું છે, તે શબ્દો અમેરિકન યુનિવર્સિટીના છે તે પછી દુનિયાભરમાં ડૉ. એ. કેસવેલ એવીસ ૨ જેઓ ટેક્સસ વિશ્વવિદ્યાલયના કેળવણીના તત્વના પ્રોફેસર (અભ્યાસક) છે, અને જેણે જરમની, જાપાન, રશિયા, તેમજ મુનાઇટડ રટેઇટ ઓફ અમેરિકા વિગે જે બહોળા વિસ્તારમાં નિર્માણ કર્યું છે, તેના અભિપ્રાયો છે જર્મનિ વિગે મહોં તેઓ લખે છે કે—

“કેળવણીથી આવતી ઔદ્યોગિક કુશળતા, દરેક નાગરિક વ્યક્તિ તથા, અગર તો સમસ્ત રાષ્ટ્રીય લક્ષણિંદુથી જોઈએ તો તેવી કુશળતાના પુષ્કળ પુરાગ મળે છે દાખલા તરીકે રશિયામાં કુદરતી સાધનોનો જયો તેમજ વિર્યાન અને બુદ્ધિશાળી પ્રબળી ખોટ નથી, પણ સારી અને મુંદર કેળવણીની સંસ્થાઓનો અભાવ છે, તેના અભાવને લીધે સરખામણીમાં તેના પાકોશી જર્મનિ કે જેને કુદરતી સાધનોની ખોટ છે, તે

પોતાની સુનિયંત્રિત શાળાઓ દ્વારા અપાતી કુળવણીને લીધે સત્તામા તેમજ વૈસેટકે ધણુંજ આગળ ધપ્યું છે. જર્મનીના સાકુલ્યેના દર્શનતું કારણ તેની કુળવણીની પદ્ધતિઓ છે, એ વાત સર્વમાન્ય છે.”

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સને માટે તેઓ નીચે પ્રમાણે કહે છે —

“આરથી કુળવણીનો પ્રચાર થયો, આરથી ઉપજતું પ્રમાણ વધ્યું છે. તેતું કારણ એજ કે કુળવણી અને ઉપજ વધારવાની શક્તિને પરસ્પર સંબંધ છે. સને ૧૪૯૨ થી ૧૮૬૦ સુધીમા એટલે ૩૬૮ વર્ષમા બેગી થએલી લક્ષ્મીનો સરવાળો, માયા દીઠ આવક ૫૧૪ ડોલરથી થઇ શકે છે આરથી સન ૧૯૦૪ સુધી એટલે ૪૪ વર્ષમા યાદીઠ વધેલી આવક. ૧૩૧૮ થઇ છે, અથવા તો ૪૪ વર્ષમા ૨ ડોલરનો વધારો થયો છે.

આરપછી જણાઇ આવે તેવો વધારો થયો છે આ વધારાતું રણુ કાંતો વધેથી કિંમતો છે, કે કા તો ડોલર ખરીદવાની કિંમત ૧ છે, અથવા તો બેગી થએલી દોલરનો વપરાશ, તેમજ ભાનું ધણુ કારણો હોઇ શકે, પણ આ વધારાની ગણતરી પણે ગમે તેમ કીએ તો પણ, પ્રજાની કુળવણીથી ન ગ-કામા ઉપજ વધારવાની શક્તિ વધી છે, તે વાત નિ સદેહ છે, તેમજ રેણુમસુયક છે નિરક્ષર દેશોની ઉપજ, કુળવણીના અભાવે, આટલા માણુમા વધી શકતી નથી.”

શિકારી કુતરો અને વિમાન, ઠંદુ પરના કાસદ સાથે તાર, અને ટેલીફોન અને વાયરલેસ, એક લાપલુ કરનાર સાથે છાપવળું યંત્ર, વર્તમાનપત્રો અને પુસ્તકાલયો, રેંટીઆ સાથે યાંત્રિક કારખાણું, એક સળગતા લાકડા સાથે વિજળિક રોશની, બળદગાડીમાંથી ચામડા અને વેલાએ વહેંચતા એક ફેરીઆ સાથે એક ક્રેપાગાર-(બેંક) ચેમી ચોપડી, રેલગાડીનો રસ્તો, ખતાંઓનો કોષ, લાકડાની ઝુંપડી સાથે લોખંડની ગગનગામી નૌકા, નરી આંખ સાથે સુદમદર્શક યંત્ર, અને ટેલેસ્કોપ, અને બાદુ-મંત્રતંત્ર સાથે દવાદાર વેચનાર ઔષધાલય, અને આધુનિક ઔષધ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી, તેમજ વાદકાપ કરનારની સરખામણી જેવી કોઈ શકે તેવી છે. એક સદીને માટે કુળવણી આપવી બંધ કરો, ને જુઓ કે જનસમાજ મુજબ વસ્તુઓ તરફ પાછો ફરે છે કે નહિ. એજ લાકડાંના હળ, બળદગાડીનો ઉપયોગ થશે. કારણુ લોખંડનાં ઝોનરો, યંત્રયાનો, વરાળ યંત્રથી ચાલતાં વહાણો (સ્ટીમરો) વિજળી, ટેલિફોન (વિદ્યુતથી મોકલાતા સંદેશાઓ), પાણીનાં બાંધકામો, લોખંડનાં મકાનો, ખાણનાં કામો, રસ તંત્રવિધના દવાઓ, કારખાનાંઓ, આધુનિક આરોગ્યશાસ્ત્ર દવાઓ, પુસ્તકો, વર્તમાનપત્રો, ન્યાયની અદાલતો, અને કામદાઓ, કે જે, નખળાંના હકો તથા મિલકતોનું રક્ષણ કરે છે, તે સંધાનાં કુળવણી વગર અશક્ય થઈ પડશે. કામો લગાડવામાં ઉપર જણાવેલાં સાધનોનો ફક્ત, તેવી કુળવણી લીધાથીજ ઉપયોગ થઈ શકે છે.*

“મુથાઈટેડ સ્ટેટ સરકાર જેવી ‘કુળવણીની પેસા કિંમત’ ગણે છે, અને તેનો પ્રચાર કરે છે, તેમ કરવાને બદલે હિંદી સરકારના ઉચ્ચ-પદવીના અધિકારીઓ હિંદના લોકો હરહંમેશ કુળવણીના બદલામાં જે ભૌતિક સાલ ચાખ, તેની ગણતરી કરે છે, એવા એવા વિચારો કરે છે. પરદેશી લુટારાઓની સરકાર, જે હિંદ પર હાકાઈ છે, તે અને સ્વરાષ્ટ્રીય સત્તામાં કેટલો વફાવત !

મારા પુસ્તક ‘હિંદમાં રાષ્ટ્રીય કુળવણીનો પ્રશ્ન’માંથી ૧૮૪મા પાના પર ટીકા કરતાં મીસ મેથો શું કહે છે ?

“કેન્સરની પર જાહેર પુંજમાંથી ચતા ખરચનો દિંદુસ્તાનનો મન ૧૯૨૩-૨૪ માં, કે જેમાં શહેરી. સ્થાનિક, પ્રાંતિક અને માધ્યમિક સરકારનો ફાળો ૧૯.૯ કરોડ રૂપિયા અથવા તો ૧,૩૮,૨૦,૦૦૦ રૂપિયા હતો કામને પહોંચી વળવા પુસ્તી ઉપર જણાવેલી રકમ નથી. છતાં પ્રિટીશ હકુમતમાંથી ચતી ઉપજ આપણે ધ્યાનમાં લઈએ, તો બીજા દેશો કેળવણી માટે જે ખરચ કરે છે, તેમાં અને દિંદુસ્તાનમાં ચતા ખરચની મરખામણીમાં બહુ ફરક નથી”

મીસ મેથો, આકડાઓ કેમ બધ બેસાડવા તેની યુક્તિમાં પ્રવીણ છે અને તે બાબતમાં તેણીની રીત લક્ષણિક છે તેણીએ જે આંકડો આપ્યો છે, તેમાં શહેરી, તથા સ્થાનિક જ્ઞાણનો સમાવેશ કર્યો છે, એટલું જ નહિ, પણ લણાવવા બદલ અપાતી શી (વેતન), તેમજ ખાનગી બક્ષીસોનો પણ સમાવેશ કરી દીધો છે સરકારનો માધ્યમિક અને પ્રાંતિક પુંજમાંથી ફાળો સન ૧૯૨૩-૨૪માં ફક્ત રૂ. ૯,૭૪,૭૬૦,૦ અગરતો આખી પુંજનો અર્ધો ભાગ હતો

સન ૧૯૨૪-૨૫ માં, તાર પછીના આકડાઓ મળી શક્યા નથી. સમગ્ર પુંજ રૂ. ૨૦,૮૭,૪૮,૦૦૦ માંથી રૂ. ૯,૯૮,૦૨,૦૦૦નો ફાળો હતો, અને સન ૧૯૨૪-૨૫ ના સરકારી રિપોર્ટમાં (પાનું ૪) નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે—“દિંદુસ્તાનમાં કેળવણી પર સરકારે કરેલો કુલ ખર્ચ રૂ. ૯,૯૮,૦૧,૫૬૪ છે, કે જે રકમથી માયાદીઠ ચાર આના ખરચ છે (અંગ્રેજી ચલતુથી ચાર પેન્સ અને અમેરિકન ચલતુથી આઠ મેન્ટ) કેળવણી પાછળ સરકાર તરફથી ચતા ખરચમાં પડાડો થયો છે, એટલે ૪૮.૯ માંથી હતરી ૪૭.૯ ખરચ છે. શી થી આવનો ફાળો વધ્યો છે એટલે ૨૧.૮ થી ૨૪.૪ થયો છે” સરકારની પુંજમાંથી ફક્ત ૫૦૦૦૦ યુરોપવાસી ઊકરાઓને માટે દરેક જાતની કેળવણીમાં રૂ. ૫૦૦૦૦૦ ખરચ પ્રતિવર્ષ થાય છે, આમ ચવાથી દરેક ઊકરા પાછળ રૂ. ૧૦૦ ખર્ચાય છે દિંદુસ્તાનમાં યુરોપીઅનની

સમગ્ર વસ્તી, કે જે બે લાખ કરતા ઓછી છે—તેને માટે માયાદીઠ શ. પચીસ ખર્ચાય છે. હિંદુ પ્રબને માટે કેળવણી પાછળ માયાદીઠ દળદરી રીતે, થતો ચાર આનાનો ખર્ચ આ સાથે સરખાવો ! કોઈપણ સ્વાધીય સત્તા કેળવણી તરફ આવી ગઈ વર્તણુક નજીક રાખી શકે, કે જે તત્કાલે દાક્ષી હિંદી સરકાર રાખી રહી છે. અમેરિકા, બ્રિટન અને ફ્રાન્સ કે જેઓ બહોળા અને તવંગર સાધન સંપન્ન છે, તેને બાજુએ મુકો, પણ જુઓ કે સુધરેલી કેન્સની સરકાર, મેક્સિકો જેવા ગરીબ દેશમાં શું કરી રહી છે ? હિંદી સરકારના કેળવણીના પ્રયત્નો સરખામણીમાં શું મેક્સિકોની સરકાર સાથે ટકી શકે એમ છે ? *

પ્રકરણ ૫.

એક મહાન વકીલ.

હિંદુસ્તાનમાં ખાનગી યોજનાઓએ નિરક્ષરતા ટાળવાને તેમજ હયા પ્રકારની કળા-વિદ્યા આપવાને, તથા હવે કેવળુને માટે ધણું કાર્ય છે, તેમ હમણા પણ ધણું કરે છે હવે જાતની વિદ્યાની વિદ્યાને માટે સ્વર્ગસ્થ મી. જે. એન ટાટાએ, પોતાની દાક્ષતને મોટા ભાગ ખરચ્યો છે મેંગલોરની વિદ્યાન સંસ્થાના ઉત્પાદક તેઓ હતા. ખોમ - પ્રયોગ-શાળા કલ્પતા, (કે જેની સાથે પ્રખ્યાત રસશાસ્ત્રી ડૉ. પી સી, રે, ડું નામ જોડાયેલું છે), તેમજ રાષ્ટ્રીય ઔષધીય જાનાલય આ બધી સંસ્થાઓનું અસ્તિત્વ ખાનગી પ્રયત્નોને અવલમી

● સરકારી વિશ્વવિદ્યાલયોનું જીવન પણ મોટા ભાગે, સર શુરદાસ મેનરજી જેવાની ઉદાર બક્ષીસોને આધારે છે બનારસ હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયમાં એવી યોજના છે, કે ફક્ત હયા પ્રકારની સાહિત્યની કેળવણી

* મી જે. ડબલ્યુ બ્રાઉન "આધુનિક મેક્સિકો" નામના પોતાના પુસ્તકમાં, કે જે પુસ્તક "લેબર પબ્લીસીંગ કુપનિ ૧૯૨૭"માં કહે છે કે 'અડાવીસ મેક્સીનો રાજ્યોની વાર્ષિક આવકમાંથી ૪૦ ટકા કેળવણી પાછળ ખરચે છે ક્રીડસ્થ ગવર્નમેન્ટ ખરચે છે, તે ઉપરાંત.'

અપાય છે, એટલુંજ નહિ, પણ ચત્રકળા છાત્રાલય છે પણ મીસ મેયો એમે ચિતાર આપે છે, કે કુળવણીના પ્રચારને માટે, હિંદુઓ કંઈ કરતા નથી, અને તે માટે હિંદના રાજદારિ પુરુષોને ઈપકા પાત્ર ગણે છે તેમજ હિંદી સરકાર પોતાની ફરજ જરાબર બજાવતી નથી. એના ખોટા આક્ષેપો રાજદારી નેતાઓ કરે છે, એમ તેણીનું કહેવું છે તેણીના સિવાજ પ્રમાણે લલોચ હિંદુઓને તેણી ચુન્ટેગાર ગણે છે. અને તેના આધાર માટે, જે વતચીત તેણીએ, હિંદુસ્તાનના એકે ઉદ્દેશ બંગાળી વહાય સાથે કરી હતી, કે જેનું નામકામ તેણી આપતી નથી, અને જેણે વહાયાતમા સારો પૈસો ખેદ કર્યાનું તેમજ પોતાના ગામના લોકોની કુળવણી તથા આરોગ્યને માટે કંઈપણ ન કર્યાનું તેણી કહે છે.

મરી ચોપડી "હિંદમા રાષ્ટ્રીય કુળવણી પ્રજ્ઞ"ના ઉપોદ્ધાતના પ્રકરણમાં સન ૧૯૧૮ સુધીમા, ખાનગી ચોળનાથી અને સાહસોથી દેયવણીના વિવધમા હિંદમા શુ થયું છે, તેનો ઉલ્લેખ મે કર્યો છે. પણ બધું કહી રહ્યા પછી આપણે એમ ન જ કહી શકીએ, કે કુળવણી આપવાની પહેલી ફરજ રાજ્યની નથી. ખાનગી યત્ને ગમે તેટલા ખરેખરા ઇરાદાથી થય, તે પણ સમસ્ત દેશની કુળવણીની જરૂરિઆતો, ન જ પૂરી પાડી શકે મારી ચોપડીના પાચમા પ્રકરણમાં તે વખતના ખ્રિસ્તી કુળવણી મહાળના અધ્યક્ષના લાપણોના, લાપણુથી ટાચણો મે આપ્યા છે, તે ટાચણો અપવામા મારો એટલો જ ઉંટુ હતો, કે સુધરેલા દેશમા હાલમા ફરેક શાખાઓની કુળવણી આપવાની ફરજ રાજ્યનીજ છે અને રાજ્યની દક તેમજ ફરજ એજ છે, કે રાજ્ય-કર્તાઓએ જેવું જોઇએ કે, પ્રજા અદા ન અને અભણ નથી રહેતી.

જેમને રાજ્યનો હક અને ફરજ એ છે, કે તે જનસમૂહની કેળવણીમાં સારી રીતે માનનારી સરકાર છે, તેમજ કેળવણી એટલે, એક જોગી મન મનાવનારી યોજના નહિ, પણ કંઈક એવું કે, જે લાખા કાળ સુધી પહોંચે, અને મગજ પર અને ચારિત્ર્ય પર, છાપ પાડી શકે, તેમજ છોકરાની કેળવણી પર યોગ્ય કેળવણી આપી, તેની સરકારનું મર્વ સત્તાધીશપણું છે, તે સાબિત થૈ.

લોકોના જ્ઞાન અને પ્રૃથ્વિના મહાન ઉદ્દેશવાળા, પ્રચાર કાર્યમાંથી સરકાર પલટો નજ આઇ શકે, લગ્ને પછી વ્યક્તિગત કારણોને લીધે વધારે ખર્ચમાં ઉતરવાની તેને બીજું હોય પહેલાં કેળવણીની યોજના સરકારે ઘડી કાઢવી જોઈએ, કે જે યોજના તે વિષયને અંગે, અમરમારક હોય, તેમજ કેળવણી આપવાને મગી શકે તેટલા સાધનોથી સંપન્ન હોય ત્યારપછી ચોક્કસ રીતે ઘડાએવી મુક્તિઓથી, દરેક નાગરિકને તેની સ્વેચ્છાએ ઉન્નત થવા દેવો, તેમજ જેને ખાસ મદદની જરૂર હોય, તેને મદદ કરવા પુરતી, તૈયારી તેણે રાખવી જોઈએ."

જનસમૂહને માટે પુરતી કેળવણી તે એક રાજ્યનો હુકમ તેમજ ફરજ છે આ પરથી નક્કી થાય છે, કે ફક્ત હિંદના ગણદાગિ પુરોજ એમ નથી, કહેતા, કે જનસમૂહને માટે કેળવણી ફરજિયાત કરવી" પ્રિયીશ રાજનીતિનો પણ પોતાના દેશને માટે એમજ મટે છે

હવે પછી ચનારા નવા સાખો મતાધિકારીઓમાં—જુદી જાતનું વજન તો આવશેજ. એકલા રાજદારિ ડહાપણ પર આવા અવલંબી શકતો નથી, પણ પ્રયેક મનુષ્યનો જીંદગીના નેમનો એજ હક ગણાવો જોઈએ; અને તે મુરતી લાયકાત તેનામાં આવવી જોઈએ. આપણી અપૂર્ણ સામાજિક ઘટના, જેટલી છુટ આપી શકે, તેટલી છુટથી મનુષ્ય તરીકેનું જાન તેમ જ્ઞાનને, જીંદગીના વિસ્તાર દરમિયાન જ્ઞાનથી, મનોધર્મ તેમજ આશાઓથી લાભ લેવાનો જોઈએ”

પ્રેક્ષકોમાં લાપણમાં મી શીશરે આ પ્રમાણે કહ્યું છે —

“રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની તપાસ મેં શરૂ કરી, કે તરત મને જણાયું, તે ધારે છું કે જ્ઞાને એમજ જણાય—કે પ્રિયનમાં લાખો મનુષ્યો એવાં છે, કે જે, જીંદગી જેટલો આપી શકે તેટલો લાભ હક શક્તા નથી. લાખો સ્ત્રીપુરૂષો એવા છે, કે જેઓ ચોપડીઓમાંથી કંઈ લભાયક વસ્તુ મેળવી શક્તા નથી, ચિત્રો અને સંગીતમાંથી જ્ઞાનને મેળવી શક્તા નથી, તેમજ કુદરતી સાધારણ રચનાઓમાંથી પણ કુશળ અને કશા થોડા પ્રમણુમાં મેળવી શકે છે યાત્રિક મહેનત સથે જકડાઈ, તેઓ જીવન પસાર કરે છે, કે જે લોખંડના ધુસરારપ છે, અને જેમાં કવિત્વની રેખાએ નથી કલ્પના કે જેથી આ દુનિયામાં રહેલી અભયળી, તેમજ ઉકળને લાવ સહેજ પણ પ્રશિલ

ઉડું રહત્ય સમજી, તેમાં રહેલો આનંદ પ્રાપ્ત કરવા શક્તિમાન થાય એવી યોજના કરવાની આપણા કરજ નથી ?

આમની સલામા પલ્લુ લાપલ્લુ કરતાં તે એવીજ મહેચ્છા પ્રદર્શિત કરે છે, —

“બહોળા વિસ્તારથી આપણી પ્રજાએ માટે આચારા હોઈ શકે ?” તે એજ કે તેઓ સારા નાગરિક બને, કરજ સમજનારા તેમજ માનપ્રદ બને, શારીરિક અને માનસિક બળ મેળવે, દરેક ધંધામાં હોશિયારી મેળવે, કે જેને પરિણામે આનંદમાં અને બુદ્ધિપૂર્વક સમય વ્યતીત કરે.”

કેળવણીના કાળમાં વધારો કરવાના દાવામાં, સન '૧૯૧૭ માં કેળવણી પાછળ ચતા ખરચના આંકડાએ, રજી કરતાં કે જે, આંકડાએ ૧૬૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ કરની નિપજમાંથી, બીજા ૧૭૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ બીજા ફોર્માંથી અને બંધકે ૭૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ શી (વેતન) તેમજ બીજી રહેચ્છાએ મળતી બક્ષીમોગાથી એકંદરે ૪૦,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ આથવા તો હિંદી ચલણમાં કહીએ તો ૬૦,૦૦૦૦૦૦૦ કરોડ રૂપીઆનો જીમલો કાળો અપાય છે. તે બાબત કહેતાં મી. શીશર સલજ કહે છે કે —

“પણ જ્યારે ઉપજ વધારતાં, ખરચનો આપણે વિચાર કરીએ કે જે ખરચ એક રોકાણ તરીકે નથી, પણ એક વીમા રહેજ છે, સારે ખરચનો એકલો સવાલ ટકી શકતો નથી. અમે એક પરિશિષ્ટ તરીકેનો સવાલ પૂછી શકીએ, તે સવાલ એજ કે, આપણે ઘેસા ખરચવા શક્તિમાન છીએ કે નહિ ?” તેઓ પરિશિષ્ટના સવાલને વધારે ‘જરૂરનો તેમજ નિરૂપી’ ગણે છે. ‘કરકસર’નાં સાર્વાત્રિક રોઢણાં છતાં ‘મનુષ્યરૂપી દોલતની’ કસર કરવાનું, ભારસહીત તેઓએ કહ્યું હતું. કે જે દોલત બીજી દોલતો કરતાં વધારે કીમતી છે, અને જેનો દુર્વ્ય આપણે અત્યાર સુધી ધણા યવા દીધો છે.”

મી શીશરના ભાષણમાનો કેટલોક ભાગ જેઓ એમ પુસ્તક કરવાને સમર્થન કરતા હોય કે રાષ્ટ્રીય કેળવણી પર જનસમાજની કુશળતાનો આધાર રહે છે, તેઓ માટે, ઘણો બધો સતો આવે તેવો છે સન ૧૯૧૮ના ઓગસ્ટ મહીનાની દશમી તારીખે, જે સમયે દુનિયાનો મહાન વિચલ ચાલુ હતો, તે સમયમા કેળવણીનું બીલ (બિલ) રજૂ કરતા, જનસમાજની કેળવણીના સવલને ઉદ્દેશી તેઓ નીચે પ્રમાણે કહે છે -

‘શારીરિક બળ અને કેળવણીથી મળતી કુશળતાનો પરસ્પર ગાઠ સબધ છે તે દિશામાં વધારે પ્રમાણમા ધ્યાન ખેતવામા આવેલું છે આપણા સામાજિક ઇતિહાસનો મહાન દિવસ તેજ હતો કે જે દિવસે સન ૧૮૦૭મા દાકતરી તપાસ દાખન કરી કોઈ દિવસ આપણે જે જાણી ન શકતા તે અમ કરવાથી આપણે જાણ્યું, કે અસંખ્ય શારીરિક નબળાઈવાળા છોકરાઓથી આપણી કેળવણીની પદ્ધતિઓ પરિણામે ધણીજ નમાલી નિવડી હતી અને કેળવણી પાછળ ચતા ખરચનો દુર્ઘટ અટકાવવો હોય તો, ગરીબ છોકરાઓનું શારીરિક બળ વધારવાની ધણી અગત્ય છે, એમ જણાયું”

મી શીશર લગભગથી એજ પાઠ શીખ્ય, કે રાષ્ટ્રીય કુશળતા લાવવી હોય તો તે સરી કેળવણીજ લાવી શકે છે એકદમ આપણું કરતા તેઓએ કહેલું કે -

“સભારીઓ અને સદ્ગુહરઓ, આ મહાન વિચલમા અભાવથી પમાડે તેવું કેળવણીએ કર્યું છે, તેનો વિચાર તમોએ કર્યો છે જે જે દેશોમા આધુનિક સુસજ્જિત કેળવણી અપાય છે, તે દેશોએ કેટલી ફતેહ મેળવી છે, અને જે દેશોમા જનસમાજને માટે કેળવણીની પ્રયાઓ નથી, તેઓને કેટલું નુકસાન થયું છે” મારા ધારવા પ્રમાણે અત્યાર પહેલા કોઈપણ લગાઈ નહિ યઈ હોય કે જેમા બને બાળકના લાકરો, અટલા સારી રીતે કેળવાએવા હશે, અથવા તો જેમા પરસ્પર

વિરોધી લક્ષ્યોએ, આટલો વિજ્ઞાન તથા કૃષિવર્ણીનો આશ્રય લીધો હશે અને જો તમે લક્ષ્યને મોખરે રહેલા લક્ષ્યો અમલદારને પુછો, તો તમને જણાશે, કે એક લક્ષ્યની, ખીનઅધિકારી અથવા ખાનગી સેનાની, તે સારી રીતે કૃષિવર્ણીને હોવાથી, કેટલી કિંમત છે અથવા તો તમે મુખ્ય ગ્રામી મંડળ, આગળ જાઓ, કે દારૂગોળો અને લક્ષ્યો સામાન પુરો પાડતી સરકાર પાસે જાઓ, અને પુછો, તો એજ જવાબ મળશે, તમને એમજ કહેશે, કે “કૃષિવર્ણી એજ કુશળતાની ચાવી છે.”

મીસ મેચોએ લખવા પર, અને કમાવા પર, દીકા કરવાની હિંમત કરી છે. હિંદુ તરફનો તિરસ્કાર તેણી “મને નોકરી આપો, કે મને ખેત આપો”ના પ્રકરણમાં પ્રદર્શિત કરે છે મી. શીશરતુ મન્ને-સ્વરૂપ આપેલું લાખણ કેટલું ઉમદા છે. તે નીચે પ્રમાણે—

“એક વર્ગને માટે નહિ, પણ આખા યુવક સમુદાયને માટે, યુવાનો પર આવી પડતી ફરજોમાં, કૃષિવર્ણી પહેલી, અને કમાણી પછી એવી લાવના થવી જોઈએ, કે જેથી સામાજિક સ્થિતિ સુધરે, એવો મારો દાવો છે વર્તમાન સ્થિતિમાં તો પેસાદાર બંધે છે, અને ગરીબો રળે છે”

“કૃષિવર્ણી એ યામત દેવું છે, કે જે પુખ્તોએ યુવાનોને આપવું જોઈએ હવે યુવાનો ગરીબ રહે કે તબંગર થાય, તેની મને પરવા નથી પણ આપણે તેમને લાભાવવાનું દેવું પલાવવું જોઈએ બલકે જેટલી કૃષિવર્ણી તેઓ લાઇ શકે, અને આપણાથી આવી સકાય, તેટલી કૃષિવર્ણી આપવી જોઈએ.” લાખણનું પહેલું અને રણવાનું પછી, એ વાત હિંદના યુવાનોને બંધને-તી આવે તેમ નથી, અને તેમાં પણ ન્યાં હિંદી સરકાર આવી અપુર્ણ રીતે, કૃષિવર્ણી આપવાનું દેવું પતાવતી હોય. ૧૧

મીસ મેચો અમેરિકા જેવા દેશમાંથી આવતી હોવાને લીધે, કાષ્ટપણ તેણીના તરફથી કૃષિવર્ણીને માટે, ઉમદા અને બહોળા વિચારો,

દર્શવવાની આશા રાખી શકે. પણ તેણીનો મુદ્દો તો ફક્ત અંગ્રેજ સરકારને સુનાથી ઘોળવાનો તેમજ હિંદુઓને ધુતકારવાનોજ હતો. સને ૧૯૧૬ ના સુધારાઓમાં કેળવણી "ટ્રાન્સફર્ડ સપ્લેક્ટ"—છે તે વતને તેણી ઘણી મહત્તા આપે છે. તેમજ કેળવણી તરફની ખેદરકારીને માટે હિંદુ કેળવણીના પ્રધાનેને જવાબદાર ગણે છે. આમાં પણ તેણીની સમજશક્તિનો તે પ્રશ્નને અંગેનો પોતાનો અભાવ પ્રદર્શિત કરે છે. તે બાબતમાં હિંદી કેળવણીના પ્રધાને છુટથી વર્તી શકતા નથી. સ્વરાજ્યવાદી હિંદુના નેતાઓનો 'રિજર્ડ' અને ટ્રાન્સફર્ડ સપ્લેક્ટના નિયમાનુસાર અન્યાયી રીતે નાણાંની વહેંચણી કરવામાં આવી છે, તે માટે બરાડા પાઠવાથી કંઈ પણ બેસી ગયો છે. ટ્રાન્સફર્ડ સપ્લેક્ટની કહેવાતી સત્તા ધરાવનારાઓ કેળવણીની બાબતમાં કંઈપણ વધારે પડતું કરી શકે તેમ નથી. કારણ આવકની વહેંચણી કરવાનું કેળવણીના પ્રધાનેના હાથમાં અગર તો લોક તરફથી સુ'ટાએલા પ્રતિનિધિઓના હાથમાં નથી, પણ અધિરાજ્યની કારોબારી સત્તાના

ઉત્પત્તિ કરવા આશા રાખે છે. આથી ઉત્પત્તિમાં પ્રાંતિક સલામતો ઠીક રસ લે છે. તેથી એમ માનવાને કારણ મળે છે, તે વાતને પ્રખને સંપૂર્ણ ટેકો હોવો જોઈએ.....”

વિલાયતમાં દ્રાઘ શીશર જેવો લડાઈના વખતમાં પણ તરતજ કહી દે, કે કેળવણીના ખરચ એટો ખરચ નહિ, પણ ફક્ત નફો આપનાર નાણાંનું રોકાણ છે. કરકસરની સાર્વત્રિક યુગ છતાં જન-સમાજની કેળવણીને માટે નવા બહોળા કાર્યક્રમો ચોજવામાં પાછો નજ પડે. જે તેવો દ્રાઘ હિંદુ પ્રધાન પદ પર હોય, તો તેને મી. રીચી વહી દે કે “કેળવણીના સુધારાને માટે કુદ્દા રસ્તો નથી.”

પ્રધાનોની મુખ્ય મુશ્કેલી ફક્ત નાણાંની ખોટ છે. તે મી રીચીના નીચેના ટાચલુથી સ્પષ્ટ સમજાય છે—*

“પ્રાંતોની નાણા સંબંધી પરસ્પર અમમાનતા, કેળવણીની નીતિઓ પર વધારે પડતી અસર કર્યા વગર નજ રહે. ત્યારે મુબ્બ તેની મોટી અને વધતી જતી આવકને લાધે, પ્રાથમિક કેળવણી ફરજિયાત કરવાનો વિચારો કરી શકે, પણ બંગાળા જેવો પ્રાંત, કે જેમાં પુરતા અને સ્થિતિસ્થાપક સાધનો નથી, તે એવી ચોજના નજ ધડી શકે સામાજિક, આર્થિક અને રાજકારિ ઉત્પત્તિને માટે સુનિયંત્રિત કેળવણીની પદ્ધતિઓની ખાસ જરૂર છે. તેથી અંત સુધી નાણાં સંબંધી પ્રાંતિક અસમાનતાની ગણતરી નજ થઈ શકે.”

મી. શીશરના લાપણુઆથી ટાચલુ આપતાં મેં મારા પુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.—

“ખીજા દેશોના કેળવણીકારો કરતાં મી. શીશરના શબ્દો આપણને હિંદમાં, આપણો ખ્રિષ્ટન સાથે રાજકારિ સંબંધ છે તેથી, વધારે ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે. દરેક ગ્વમાન જાળવનાર અને સુધારા કરાવના ઇચ્છા કરાવનાર, વર્ગને માટે, શીશરના ધારવા પ્રમાણે સર્વને પાડી શકાય એવી સર્વમાન્ય નીતિઓનો તેઓ ઉદ્દેશ્ય કરે છે.

તેઓ આખા સામ્રાજ્યના કેળવણીના વિષયમાં આધારભૂત પ્રમાણે આપી શકે, એવી વ્યક્તિ ગણાય તે વાત નિશ્ચય છે. હિંદુસ્તાનમાં આપણે હિંદુઓ, આપણી ધરેલી કેળવણીની નીતિરીતિઓ અમલમાં મૂકી શકવાને છુટા નથી. કેળવણીની સત્તાનો સોંકાને આપેલા વચન છતાં, તે વ્યાપ્તમાં છેલ્લો નિશ્ચય તે, ધમ્પીરીઅલ (સર્વોપરી) સત્તાનાજ હાથમાં છે. હિંદુસ્તાનમાં કેળવણીની ઉન્નતિનો આધાર લાંબા કાળ સુધી, અંગ્રેજ આક્રમણના હાથમાંજ રહેશે, તેમજ ઉપજની પુષ્ટિની ચેલીની દોરી, જેઓના હાથમાં છે, તેઓની સ્વેચ્છાઓને અવલંબી રહેશે.”

આ શબ્દોમાં ૧૯૧૮ માં જે સભ્ય હતું, તે આજે પણ છે. દુનિયાની ધણીખરી સુધરેલી પ્રજાઓની કેળવણીની નીતિરીતિઓનો અભ્યાસ કર્યા પછી, હિંદુસ્તાન માટે કેળવણીના વિષયમાં કેટલાક નિયમો-ગોતું દેવામાં ટાચણ કરવું અરથાને નિર્ધારણ ગણાય.

૧. રાષ્ટ્રીય કેળવણીમાં થતું શિક્ષણ, ખરેખર કાયદાકારક શિક્ષણ છે અને દેશની સમાજમાં તેમજ દેવરક્ષણ માટે જેટલી સમજૂતી જરૂર છે, તેટલીજ કેળવણીની પણ જરૂર છે. આર્થિક લોકપ્રિય કેળવણીના વિધાનો, રાજ્ય તરફથી થવા જોઈએ. તેમજ ઉપજમાંથી પહેલો હિસ્સો કેળવણીને મળવો જોઈએ. આખા દેશને કેળવણી, ખનમાં આજનથી આપવની દરજ્જા પ્રગતિ ફક્ત છે, અને તેની પ્રગતિ જેઓ કરે છે, તે અશક્ય વસ્તુ શક્ય બનવા મથન કરે છે તેમ કરવાથી રાજ્યની દુરજ શું છે, તે તરફથી પ્રજાનું ધ્યાન ખીંચે જોવાઈ જાય છે. રાષ્ટ્રીય કેળવણીની પદ્ધતિઓનું વિધાન, શિક્ષણ તરફથી થવું જોઈએ. શિક્ષણને તેને અમલમાં મૂકવી જોઈએ. શિક્ષણને નવાં પુરા પાડવા જોઈએ, તેમજ વેકેની તે પર સત્તા જોઈએ. આ બધાં કામો શિક્ષણ કરે તેમાં શિક્ષણ પ્રતિનિધિવચનું રાજ્ય જોઈએ.

૨. રાજ્યની ફરજ ફક્ત મુળાક્ષરી વિધાને માટે બંદોબસ્ત કરવાની છે, તે મતલબ નષ્ટ થયું છે. સમસ્ત દુનિયાબરમાં ક્ષુભાયુ છે, કે મુળાક્ષરી વિધાનાં વિધાનથી, રાજ્યની ફરજનો છેડો ન આવે. પ્રાથમિક પ્રજાની ઔદ્યોગિક અગર, આર્થિક ઉન્નતિ સારી ઔદ્યોગિક, અથવા તો કળા કૃષિવણી સિવાય નથી થઈ શકતી, અને તેનું વિધાન પણ રાજ્ય તરફથી થયું જોઈએ. તેમજ ઉચ્ચ પ્રકારની સાહિત્ય કૃષિવણી તરફ પણ, આંખ મીચામણું નજ થઈ શકે. કારણ શુદ્ધિશાળી અને કુશળ નેતૃત્વનો આધાર તેના પરજ છે.*
૩. કૃષિવણીનો અર્થ એ નથી થતો, કે ચોખડીઆ જ્ઞાન, અથવા તો ફક્ત વાંચતાં, લખતાં, અને ગણતાં શિખવવું. તેની અંદર શારીરિક ઉન્નતિનો સમાવેશ થઈ જાય છે. કૃષિવણીને માટે જે વિધાન રાજ્ય તરફથી થયું હોય, તેમાં બાળકની સાધારણ તંદુરસ્તી તેમજ ખોરાક અને જ્યાં જરૂર જણાય ત્યાં, દરેક જાતનાં સાધનોની પ્રાપ્તિનો સમાવેશ થાય છે.
૪. કુટુંબમાં ક્ષતિએ; તો, છોકરાંને ઉછેરવાની તેમજ બચાવવાની તેને શુદ્ધિશાળી, ડાહ્યા નાગરિક, કુશળતાવાળો બનાવવાનું કામ રાજ્યનું છે અને તે કામ રાજ્ય પાસે કરાવવું જોઈએ. માબાપની ઇક્ત અગર તો મરજી પર તેનો આધાર નજ હોઈ શકે.

*સન ૧૯૨૩-૨૪ માં મુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ફીડરલ સરકારે ૧૮૦૮૪૨૦ ડોલર ખર્ચાલયોમાં અપાતી કૃષિવણી પાછળ ખર્ચાં લતાં અને સન ૧૯૧૩ માં ૫૫,૫૦,૭૭૧૪૬ ડોલર તે ખરચતી હતી. સન ૧૯૧૮ થી ૧૯૨૮ સુધીમાં, ઝેકલી ધંધાને માટે અપાતી કૃષિવણી પાછળ ૩૮ લાખ ડોલર ખરચ્યા હતા, અને હમણાં પ્રતિવર્ષ ૭ લાખ ડોલર ખરચે છે.

અમેરિકન ઇન્ડસ્ટ્રીક પાનું. ૧૦૭૨ થી ૧૧૧૦.

અકરણ ૬.

ફરજ્યાત પ્રાર્થિક કેળવણીના ઇતિહાસ.

ખ્રિસ્તીય ક્રિદી સરકારના સાંબંધી માં, જેવા ધરાદાએણું, પ્રવર્યાં, ફરજ્યાત કેળવણીના ઇતિહાસ, બહુવાચી તરત થાય છે. જુની રાજકીય સભામાં, સને ૧૯૧૧ માં ફરજ્યાત કેળવણીના ખરડો પહેલો, સ્વર્ગસ્થ મી. જોખરે માંબ્યા હતા. તેની સામે સરકાર રેસીડીન કારણોને અવલંબી, તેના રિવાજ પ્રમાણે પડી હતી. જેવાં કે "કેળવણી ફરજ્યાત કરવી, એવો વખત આબ્યો નથી" તેને માટે પુરતો પૈસા મેળા શકતા નથી. જનસમૂહનો ધાર્મિક જીવિતી તેના તરફ વિરોધ છે, ઘગેરે ઘગેરે.

તે માટે બાંજે 'કુમરો. સને ૧૯૧૬માં મહાશુધ વિ. જી. પટેલે કર્યો હતો. તેના જેખથી મુ'બલ ધણાકામાં આગળ પડતા પ્રાંતિક સરકારે, એવો કષિટો સરકારી સંસ્થાઓ દ્વારા અમલમાં મુકવેલ છે. જેથી સરકારની પરવાનગીને અનુસરી, તેમજ સરકારની કરતો કપુલ રાખી, સ્થાનિક સત્તા મક્ત અને ફરજ્યાત, કેળવણી આપી શકે. મુ'બલની પ્રાંતિક સભામાં, એ ખરડાની વિરુદ્ધ સરકારી અધિકારીઓ પડ્યા હતા.

પંજાબના રિપોર્ટમાંથી ટાંચલુ આપે છે. બીજા પ્રાંતોમાં આવી કુળવણીથી જે ઉત્કર્ષ થયો, તેને તેણી બાતલ કરે છે, તેમજ તે ઉત્કર્ષ વધારે ઝડપથી કેમ નથી, થઈ શકતો તે વાત પણ ગલન કરી ભણે છે. દાખલા તરીકે ૧૯૫૫માં પાનામાં મ્સી. રીચી નીચે પ્રમાણે કહે છે—

“ફરજીઆત કુળવણીનો કાયદો મુબંધના કૅટલોક સત્તાઓમાં સન ૧૯૨૦ માં પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યો હતો. નિશાબોની સંખ્યા તથા ઓકરંઓમાં ૫૦ ટકા વધારો થયો છે. સ્ત્રી અધિકારીઓ પણ નીમવામાં આવી છે, તે નવાઈની વાત છે. કુળવણીનો ખગ્મ શહેરી સંસ્થાઓમાં ૩૫૦ ટકા વધ્યો છે.

મીસ મેયોએ ૧૭૦ માં પાને “પંજાબની ધારાસભાઓમાં હિંદુઓનું તત્વ” એ વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે, તેમાં અસ્પર્શ અથવા તો દલીલ કોમના ઓકરંઓને શાળાઓમાં દાખલ નહિ કરવાનું સખ્યું છે. તે વાત સાવ જુડી છે. દલીલ કોમના હિતને ખાતર હિંદુ સભાસદોએ પંજાબની ધારાસભામાં ૧૯૨૨-૨૩માં જે ચર્ચા કરી છે તે પરથી, તે વાતમાં તેઓ કૅટલોક રક્ષ લે છે, તે સ્પષ્ટ જણાય લેવું છે —

સં. ૨૨૧૧ બાબા આત્મારામ (અ) બીજી પ્રાંતિક સરકારે દલીલ કોમની કુળવણીની મુશ્કેલીઓ ઝાઝી કરવાને શુ' હરે છે તેની તપાસ સરકાર કરશે કે ?

(બ) પંજાબની પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓમાં માસિક વેતનો આપી, દલીલ કોમની મુશ્કેલીઓ ઝાઝી કરવાનું ડહાપણ ભરેશું પગલું લેવાનો સરકાર વિચાર કરશે કે ?

પંજાબના કુળવણીના પ્રધાન, મહારાજા ખાનગઢાદુર મૈયા ફજલી હુસેન બેગ: —

(અ) બીજી પ્રાંતિક સરકારોમાં તે વિષયની તપાસ કરવામાં આવી છે, પ્રત્યુત્તરની રાહ લેવાય છે.

(બ) દલીલ કોમની કોળવણીના વિષય પર સરકારનું ધ્યાન એવાયું છે. અને તેને ઉત્તેજન આપવાના કાર્યમાં બે પગલાં આગળ સરકાર ધપી છે. મોગા, ગામમાં શિક્ષક વર્ગને પ્રત્યક્ષિયા અને મદદ કરી છે. તેમજ નવા સરકારી મદદના ક્ષાળાના નિયમ અનુસાર ખાનગી સંસ્થાઓ કે જેમ્મ કોલેજાયવા શિક્ષકો હશે તેને વધારે નાણાંની મદદ મળશે. ફરજિયાત કોળવણીને માટે સરકાર તરફથી અપાતો ક્ષાળાનો લાભ બંધીજ સાતિઓ માટે છે, એવી નીતિ અખબાર કરવા સરકારની ઇચ્છા છે, પણ તે બાબતમાં નિમ્મન કસવાનું, સ્થાનિક સંસ્થાઓ પર છે. દલીલ કોમને માટે જુદી સાબળો કરવી કે નહિ, તે કાર્ય સ્થાનિક સંસ્થાપર રાખવામાં આવ્યું

- “(અ) સન ૧૯૨૧ ના જાન્યુઆરિ માસની પહેલી તારીખ પછી સરકારે ક્ષીત ગ્રામની કેળવણી માટે શું કાર્ય છે ?
- “(બ) સન ૧૯૨૧ ના જાન્યુઆરિ માસની પહેલી તારીખથી અસાર સુધીમાં સરકારે કેટલા નાણા ખર્ચ્યા છે. તેમજ બાકી રહેલ વર્ષમાં કેટલા નાણા ખર્ચવા ધરાવેલા રાખે છે ?
- “(ક) અસાર સુધીમાં શું પરિણામ આવ્યું છે ?
- “મહાસચિવ ખાતાલયકાદુર સર ફજલી હુસેન જોગ -
- “બાકીની સરકારની જાણ માટે ફેરવવામાં આવતો કાગળ, કે જેમ ઉપર પુહેલા સવાલોના જવાબનો સમાવેશ થઈ જાય છે, તે કાગળ ટેબલ પર મુકવામાં આવ્યો છે.”

અભિપ્રાય તરિકે અલુકમમા રજુ કરે છે * ન્યારે ખર નેતાં મીસ મેયોનું ટાંચણુ ફક્ત આખા ફકરાનો અલુકલાગ છે. તેઓની ટીકામાં ફક્ત આટલોજ સમાવેશ થાય છે કે “જે પરિસ્થિતિથી તેણી વીંટળાએલી છે, તેને લીધે સ્ત્રી શિક્ષિકાઓનું નશીબ પ્રતિકૂળ બને છે” જે શબ્દો મોટા ટાઇપથી લખ્યા છે. તેનો અર્થ મીસ મેયો કરે છે, તેના કરતા તદ્દન જુદો છે ક્રમિકને તપાસેલા સાક્ષીઓના પુરાવાને, પણ મીસ મેયો ક્રમિકના અભિપ્રાય ગણાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, કે જે પુરાવામાં પુરષની જ્ઞાનામા નહિ રહેતી એવી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે માન તથા શૈયની લાગણીની ખોટ છે, એમ જણાવવામાં આવ્યું છે * અને તેની ખામીને તેઓ વખોડે છે. જંગાળના ગામડામાં સ્ત્રીઓની ખાનદાનીની કસોટી, તેણી જ્ઞાનામાં રહે અગર ન રહે, તે પરથી થાય છે. ફક્ત જંગાળને ઉદ્દેશી મીસ મેયોએ જે કહ્યું, તેવો આરોપ થું તેણી સમસ્ત હિંદુસ્તાનમાં વસનારા હિંદુઓને પણ લાગુ પાઠી શકે તેમ છે *

આનોજ દુષ્ટ અને ગંદો એકરાર મીસ મેયો ઉત્તર હિંદુસ્તાનના અમેરિકન મિશન કોલેજના અધ્યક્ષ પર કરે છે. તે આક્ષેપ સાચો છે કે જુદો તે પુરવાર કરવાને અમારી પાસે આધાર નથી.

મધ્યપ્રાંતના જનસમાજની કેળવણીના અધ્યક્ષ સ્વર્ગંશ્ય મી આર્થર મેથુના “હિંદુસ્તાનની કેળવણીના પુસ્તકમાંથી ૧૯૧૧ના પાનાડું” મીસ મેયો ટાંચણુ આપે છે મી. મેથુનું ટાંચણુ આપતાં તેણી ફક્ત

*કલકત્તા યુનિવર્સિટી કમીશનનો તે વાતનો ઉલ્લેખ તેણી નીચે પ્રમાણે કરે છે—

જ્યા સુધી જંગાળનો પુરુષવર્ગ જ્ઞાનામાં રહેતો નથી, એવી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે માન એને શૈયથી વર્તાતાં નહિ શીખે. ત્યા સુધી સ્ત્રી શિક્ષિકા જેવું કંઈપણ કરવું અશક્ય છે.

મધર ઇન્ડિયા પુત્રું. ૧૮૮.

*પ્રાંતના બીજાં સહેરોમા તેમજ મદ્રાસમા પણ એવાજ રિવાજ નથી એમ તેણીએ પોતે કમુલ્લ કહ્યું છે.

ચોડા શબ્દો ગણી જાય છે, અને તદ્દન ખોટા ચિતાર રજી કરે છે. અપમાન-સ્તંભ રૂપી સેખરથી તેની સુકિત પ્રદર્શિત કરીએ, તો:-

“મોટામાં મોટી વિદ્યરૂપ મુસ્કેલી... .. પોતાના કુટુંબ બદ્ધાર કામ કરતી સ્ત્રીઓના... .. રક્ષણની છે. સખત દેખરેખ નીચે ચાલતી શાળાઓ. અથવા મિશન સંસ્થાઓમાંજ તેઓ ગુનામાંથી અથવા અધ પતન-માંથી બચી શકે છે. સમસ્ત રીતે તેઓ (વિધવાઓ) તદ્દન નજીવો ભાગ લઈ શકે છે. (મધર હ'ડિયામાં છે તે પ્રમાણે)

મોટામાં મોટી વિદ્યરૂપ મુસ્કેલી પોતાના કુટુંબ બદ્ધાર કામ કરતી સ્ત્રીઓ માટે યોગ્ય રહેઠાણ તેમજ યોગ્ય સહકારીઓ પુરા પાડવાની કલ્યાણ, સેવી તેઓનું રક્ષણ થાય, તે છે. સખત દેખરેખ નીચે ચાલતી શાળાઓ અમર મિશન સંસ્થાઓમાંજ તેઓ ગુનામાંથી અથવા અધ પતનમાંથી બચી શકે છે. સમસ્ત રીતે તેઓ (વિધવાઓ) તદ્દન નજીવો ભાગ લઈ શકે છે (મુજ પુસ્તકમાં છે તે પ્રમાણે)

અપ્રમાણિક બિંદુઓ? કક્ત ચાર શબ્દ ખાતલ કર્યાંથી કટલો અર્થના અનર્થ કરે છે, જે સુકિત વ્યાપારમાં મીસ મેયોએ પ્રમાણ મેળવ્યું છે, તેનું એ પરિણામ છે. એક બિંદુ વિધવા સારા રહેઠાણ તેમજ મિત્રના અભાવે, આકસ્તરે આવેલા ગામમાં એકલી જઈ શકતી નથી. તેનો અર્થ એમ ન જ હોઈ શકે કે “ગભાંધારણુ કરવાની ઉંમરે પહેલેથી સ્ત્રી બિંદુ મરદો પાસે જઈ શકતી નથી.”

સ્ત્રી શિક્ષિકાઓ તરફ તેણીનો પક્ષપાત મીસ મેયોએ જે કરેા મધ્ય પ્રાંતની ગણ્યતરી (સિન્સર)ના રિપોર્ટમાં છે તે નીચે પ્રમાણે આલેખ્યો છે -

“વિનીત સ્ત્રીઓ, શિક્ષિકાઓ તરીકે ધંધામાં ભાગ ન લઈ શકે એવી લાગણીઓ પ્રદર્શિત છે, એમ કહેવાય છે. દેખીતી રીતે આવી લાગણી કેમ હોઈ શકે તે સમજવું મુસ્કેલ છે, પણ તે બાબતમાં બિંદુઓના મતનું સ્વરૂપ અમારા સમજવા પ્રમાણે કંઈક આવું”

ચક્રે, કે "શ્રીઓની 'શુદ્ધી' 'ધ્યેય' શુદ્ધિથી' છે. જે તેણી વિવાહીત થાય તે ધરકામને લીધે તેણી 'બધાંબનાં મંધે કરી શકતી' નથી. જે તેણી શિક્ષા થાય તે ધરકામ 'કરી શકે નહિ. અગર' તે તે તરફ ખેદરકાર રહે. જે તેણીને ધરકામ 'કરવા' ન હોય તે તેણી કુ'વારીજ હોવી જોઈએ. અવિવાહીત શ્રીઓ-તો વિવાહીત શ્રીઓ કરતાં સારી ન જ હોઈ શકે. તેથી, 'ધર' 'ધ' તરફ ખેદરકાર રહે તો, અન્ય રીતે પણ તેણી સારી-તો ન જ હોઈ શકે" ।

શ્રી શિક્ષકાઓની અલ્પતા' મુખ્ય કારણ એજ છે, કે હિંદુ-સ્તાનમાં કુ'વારીકાઓની અભાવ છે.

શ્રી પ્રમાણુ ઘેટ બ્રિટન અને યુરોપના દેશોમાં કેટલીક અન્યથા લગ્નો કરે છે, તે વિષે શંકા નથી. પણ તે, દેશો' શ્રીશિક્ષકાઓ' દળે, કે જે, સારું કૌશલ કરી શકે, તેણે દળ પુરું પાડે છે, હિંદુસ્તાનમાં શ્રી પ્રમાણુ, કુ'વારી' શિક્ષકાઓ' દળ રાખી શકતું નથી. યુરોપના ધણી દેશોમાં પરણેલી શ્રી શિક્ષકાઓ સામાન્ય રીતે હોતી નથી. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં લગ્ન પછીનાં 'વર્ષોની કુળવંધીની નીતિ પરથી, આપર્યુને બંધવાંતું' મળે છે, કે વિવાહીત શ્રીશિક્ષકાઓને ઉત્તેજન ન આપતું, એવાં ધ્યેયથી કામ લેવાય છે.

પુરું જંગલો' અને અસામના કુળવંધીના પૃથ્થ વાર્ષિક રિષોટ'માંથી ટાંચણુ આપતાં ગૌસ મેંધે રહે છે. કે 'અપ્રાહસમાં' અને દ્વિધ્યન તાતિની' સેરી સ્થિતિમાં શ્રીઓ સિવાય બીજું કાલિ-ઓમાંની શ્રીઓમાંથી શિક્ષણને મંજી શિક્ષવાને મટિ ઉત્સુકતા ધણી

*સત્તર કે અંદાદ 'ધર્મ'ની 'કાષ્ટપર્યુ' શ્રી. કે જે પરણેલી ન હોય તે મહુ' ખરું વેચાજ હોય છે, અગર તે અધ. અથવા 'કુષ્ટ'વ્ય પિયી પિડાતી હોય છે. વીસ વર્ષ ઉપરની કુ'વારીકાઓની સંખ્યા બહુજ યાદી છે, અને ધરકી કુ'વારિકા' દળે તે અલભ્યજ છે.

(સિનક્સ. ૧૯૧૧ પુસ્તક ૧૫.)

મધ્યપ્રાતની પા. ૨૨૬.

પોડી હોય છે. અને તેવી શિક્ષકિણી મેળવવા સાર ને મુશ્કેલીઓ ઉભી થાય છે. તેની જાણ સર્વને છે :..... તેમજ જેઓ શિક્ષણ પામેલી હોય છે,..... તેમની ધંધીખરી ન્યા તેઓની, જેમ હોય ત્યા જવા ના પાડે છે.

સત્ય વક્ત પણ "સારી, સ્ત્રી શિક્ષકિણી" ગમડની, પ્રાથમિક, ડેળવણીના પગારો પસુજા. યોગ્ય હોવાથી તેવી, જગ્યાઓ ઉપર જવા રાજી કેમ હોઈ શકે? સન ૧૯૧૭ થી ૨૨ સુધીના ડેળવણીના આંદા પંચવાર્ષિક રિપોર્ટમાં મી રીચી કહે છે, કે "શિક્ષકના ધંધાની રિથતિ, તેઓના પગારોમાં વધારા હવાથી દરેક પ્રાતેમિક સુધરી છે. સન ૧૯૨૧ ના એપ્રિલ માસથી, જેમાં પ્રાંતમાં જે નવિન વેતનપ્રમણ છે, તે પ્રમાણે બીને ડેળવણીઓ સંદાયક શિક્ષકોનો પગાર, ઓછામાં ઓછો દરમહીને રો. ૧૨, (એટલે ૫૦૦ ડોલરનો છે) તેમજ ડેળવણીઓ સંદાયક શિક્ષકોનો પગાર, ઓછામાં ઓછો રા. ૧૫ થી ૨૦ (૫૦૦

મીસ મેચો દિલ્લા ગામડાના શિક્ષકનું ચિત્ર આપતાં તેને એક
 “શૂન્ય ઉદાસી અયોગ્ય વ્યક્તિ” તેમજ એક “બીનો કામલો ઢગો પડયો
 હોય” તેવો, નિર્બળ છોકરુંએ સમક્ષ હોવાનું આલેખે છે પણ તેણીએ
 યાદ રાખવું જોઈએ કે, તે ગામડાના શિક્ષકનો માસિક પગાર મધ્ય
 ઇન્ડિયાની એક ચોપડી ખરીદવા નેટલો પણ સાધારણ રીતે હેતો
 નથી. દર મહીને બે ડોલર, તમે આપો તો વીસ ડોલર, નેટલી
 હોશિયારીની આજ્ઞા તમે નજ રાખી શકો *

મીસ મેચોની હિંદમાં ફળવણી વિષયની વાતોમાં તેણીનો
 રાજનીતિ પાઠ સમાવેશો છે, કે જેનો આર્વિંભાવ તેણી પોતે પ્રતિ-
 પક્ષતાએ ભરેલા દાખલા આપી રખાઈ કરે છે આવી ભતનો પહેરો
 દાખલો “એક મહાન વડીલના” પ્રકરણમાં તેણી આપે છે તેની શરૂઆત
 “એક માનનીય હિંદુ ઉમરાવ”થી કરે છે જેનું નામ તેણી આપતી
 નથી અને જેના ઉપર તેણે પોતાના ગામને વ્યાધિઓ, ગંદકી અને
 અજ્ઞાનતાથી, પોતે ખારાશાહી હોઈ સારી સ્થિતિમાં હોવા છતાં,
 ભરપુર રાખ્યાના આક્ષેપો તેણીએ કર્યા છે તેના પ્રતિપક્ષી રૂપે પંજમના
 એક “મુસલમાન ભગીરદાર” કે જેણે પોતાના ગામડામાં ગણોત્તીઆ
 માટે ધણું કર્યું તેણી લખે છે, પણ આટલું તો નિર્વિવાદ છે, કે
 તે ભગીરદારે મીસ મેચો પાસે આવું પ્રમાણપત્ર. મેળમ્યું, તેનું મુખ્ય
 કારણ, તે ભગીરદાર સ્વરાજવાદી નથી, તેમજ સરકારની દરેક ખાતા-
 યોમાં હિંદુ તન્ત્ર વધારવાની ‘અણુધટતી ઉતાવળ વિરહ છે” તે છે
 મીસ મેચોનો હિંદુતાન આવવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, તેમજ પુસ્તક

*ત્રેષ્ટ ઇષ્ટનમાં ફળવાએલા શિક્ષકનો પગાર યોજામાં યોજો
 ૨૫૦ પાઉન્ડ પ્રતિવર્ષને માટે હોય છે. બીન ફળવાએવાનો ૧૪૫
 પાઉન્ડ હોય છે. (લેખર વાર્ષિક પુસ્તક ૧૯૨૬ પા. ૨૭૩) સાધારણ
 શિક્ષકનો વાર્ષિક પગાર અમેરિકામાં ૧૨૪૩ ડોલર કરતા વધારે હોય
 છે (અમેરિકન વાર્ષિક પુસ્તક ૧૯૨૫ પા. ૧૦૯૨)

લખવાનો ઉદ્દેશ ફરીથી ઝેકવર સિદ્ધ થાય છે. તેનું કારણ જે પરસ્પર વિરોધી ચિંતાઓ તેણી આલેખે છે, તે, તેમજ અંગ્રેજી ઉપ્યુટિ ક્રમિ-સ્મર પરની નીચે આપેલી પ્રસંગાની ચિત્રીથી તેનો લાભ વ્યક્ત થાય છે.

“એક હિંદુ ગામડીઓ, પોતાની દબરો જરૂરિઆતો માટે, તેમજ ખરેખરી મદદ, સ્થિરતા અને લાભ માટે, ફક્ત ખિંટન પાસેજ તે મેળવવાની આશા રાખે છે. ખીજો કાંઈ નહિ, પણ અંગ્રેજી ઉપ્યુટિ-પ્રાંતિક ક્રમિસ્મર જ, ગામડીઓને ‘ગાળાપ’ની ગરજ સારી છે. તેમજ તેજ અંગ્રેજી ઉપ્યુટિ, પ્રાંતિક ક્રમિસ્મરના જેવું પર અહોરાત્ર હિંદના ગામડીઓનાં દુઃખ મટાડવાની અને લાભ સાચવવાની ચિંતા રહ્યાં કરે છે.”

પ્રકરણ ૮.

હિંદુ જ્ઞાતિ બંધારણ.

દલિલાસની દ્રષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો વર્તમાન વર્ણાશ્રમ ધર્મ મધ્યકાલીન જ્ઞાતિ બંધારણનો અવશેષ છે. પ્રાચીન હિંદમાં જ્ઞાતિઓના બંધારણો બહુ સખત તેમજ બાધક ન હતા. પુલ્કના વખતમાં અને પછીના સમયમાં જ્ઞાતિઓ અને ઉપજ્ઞાતિઓ વધી પડી, તેથી ધીમે ધીમે તેના નિયમોમાં સખ્તાઈ ચતી ગઈ. પુર્વે ફક્ત ચાર જ્ઞાતિઓજ હતી. પછી ધર્મા પરત્વે અનેક જ્ઞાતિઓ ઉદ્ભવી, કે જેની સરખામણી મધ્યકાલીન ઇંગ્લાંડના વર્ણિક-સમાજ સાથે થઈ શકે. એવા સંસ્થાપનોનો ઉદ્દેશ આધુનિક ચિંતકોના મતાનુસાર, કેન્દ્રદ્રષ્ટિથી એક ખીજની સહાયતા માટે તથા રક્ષા માટે વર્ણિક સમાજ તરીકે ગણી શકાય, અને જેને “ટ્રેઇડ ગીડ્સ” કહેતા હતા. આ સંસ્થાઓના આધાર પર ઇંગ્લાંડમાં જેને વર્તમાન કાળમાં “ગીડ્સ મોસીઆલીસ્ટ”નું નામ આપવામાં આવ્યું છે, તેનો પ્રચલનિય પ્રચાર થઈ રહ્યો છે.

શ્રીયુત પેન્ટી જેવા નેતાઓ આવી સંસ્થાને પુર્વકાલીન “આન’દી ઇંગ્લાંડની” સંસ્થાની રૂઝાઓમાં મુકવા ધારે છે, અને તેને

“હિતર કાલીન ઔદ્યોગીતા”નું ઉપનામ આપવા ધારે છે. હિંદુ જાતિ-
ઓના નિર્માણમાં, વહુ, વ્યાપાર, વીગેરે જુદી જુદી જાતોએ વાસ્તવીક
રીતે કેટલો ભાગ ભજવ્યો તે વિષયમાં વિદ્વાનોમાં મતભેદો છે.

પંજાબના સેન્ટર પ્રિન્સિપલ તેમજ પશ્ચિમી લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર
સર કેન્ડ્રીક ઇન્ડસ્ટ્રી સેન્સિટી રીપોર્ટમાં આ વિષયની વિનૂત મીમાસા
કરી છે. તેના વિચાર પ્રમાણે જાતિ નિર્માણના જુદા જુદા કારણો નીચે
પ્રમાણે છે —

કુળ સંબંધી વિનૂતતા, આરભિક સમોજમાં સંમાન રૂપ દેખાતી
હતી; વ્યાપાર સંબંધી વિનૂતતા પેટી દર પેટી ચાલી આવતી હતી
તેમજ “મધ્યકાલીન યુગમાં બધીજ જાતીઓમાં દેખાતી હતી.”
પુરાહિતો તેમજ રજપુતોની પ્રધાનતાઓને હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રના કૃત્રીમ
નિયમો દ્વારા આ સિદ્ધાંતોનું સમર્થન જે વિવાહો તથા અતર
જાતિય વિવાહોના નિષ્ક્રમ કરતા હતા, કેટલાક વેપારી અને ખાદ્ય
પદાર્થોને અપર્ણિત ખતાવતા હતા, તેમજ જુદી જુદી જાતીઓના
સામાજિક સંબંધની સીમા બાધતા હતા ઇન્ડસ્ટ્રી કહે છે કે—આ,
જાતોમાં સામાજિક તેમજ કુળ, સંબંધી, ઉચ્ચતાના, ગર્વનો ઉમેરો
કરીએ, કે જે મનુષ્યોને કુદરતી સ્વભાવ છે, અને જેને લીધે એક
પ્રજા આવા ઇ, ખદાયક અનુબંધોનું સૈખ્ય કરે છે, અને જે ચહલવનમાં
તથા ભૌતિક પ્રક્રિયાથી ભાર રૂપ છે તેનું સૈખ્ય કરે, તે જાતિય ધારણ્ય,
કે જેમાં આટલી સખતાઈ છે, અને જે હિંદુસ્તાનમાં પ્રખ્યાત છે તેમાં
કાંઈપણ નવાઈ જેનું આપણને લાગરો નહીં.

મિ. નેસ્પીલ્ડ, કે જેણે આ વિષયનો અભ્યાસ આપ્યો અને
આગળ દેશના સેન્સિટી પ્રિન્સિપલ તરીકે કાર્યો છે, તેના મંત પ્રમાણે
જાતિઓનું વર્ગીકરણ ધર્મને આધારે છે. તેઓ કહે છે કે “ધર્મ
અને ધર્મનાજ પાયા પર હિંદુસ્તાનનું જાતિય ધારણ્ય ચર્ચુ હતું.”
તેમે મન “દરેક જાતિ અર્થવા જાતિઓમાં વર્ગો મનુષ્ય જાતિની
ઔદ્યોગિક જાતિ, અને સિયાંતિમાં હિતરોતર જાતિ આપે; તેવા

વિશ્રામ સ્થાનો છે, અને તે પણ ક્રમતઃ હિંદુસ્થાનમાં નહીં પણ, મુળ જ ગલી અવસ્થામાંથી, જાગૃતીની ઝળા અને રાજ્યોદ્ધેગિક સંખ્યતા તરફ પ્રગતી કરતા દુનિયાના દરેક દેશોમાં જણાય છે. દરેક જાતિની ઉચ્ચ અગર નીચી પદવી જેવી વૃથાગિયતિ, તેની જાતિઓમાં રહેનારા, પ્રગતીને માટે અડધું કરે છે. તેવી સ્થિતિના ઉચ્ચત્વ અગર નીચત્વ પર આધાર રાખે છે.

સેન્સસ (વસ્તિ પત્રક) કરનારા અધિકારીઓ પરથી આપણે ઇતિહાસકારો પર આવીએ

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસાવેતા તેમજ શાસ્ત્ર મેતા મં સેનાર્ટને હિંદુઓની ત્રણ વ્યવસ્થામાં ક્રમતઃ રામ અને યુનાનના સમાજની સમાનતા દેખાય છે રીસયેના મત અનુસાર, મં સેનાર્ટને એ સબધમાં એવો મત છે કે, 'જાતિ, એ હિંદુમાં પ્રાચીન આર્ય સંસ્થાઓની કુરતી ઉત્પત્તિ છે, કે જેણે હિંદુસ્તાનની સ્થિતિઓ સાથે અનુકુળ થવાના તરફડીયા મારતાં આપુ સ્વરૂપ ધીકું છે' સાધારણ રીતે સરખામણી કરવા સાર સેનાર્ટ હિંદુ અને પુર્વ કળના યુનાનીઓ તથા સેમન લોકોની સામાજિક સંસ્થાના સંશોધન પર પોતાના મતનો આધાર રાખે છે. જાતિઓનું અતિશય મળતાપણું ત્રણ અપ્રકિક વર્ગોમાં છે જેવા કે 'રામન જેન્સ ક્યુરીયા, યુનાનના, ફ્રીયા, કુલી, તેમજ હિંદુના જોત્ર એ ત્રણે પ્રકારની માનવ ભતીમાં અત્યંત સમાનતા પતાવતી હતી" તેઓથી પ્રાચીન સાહિત્યના આધારથી એવું બતાવવા માગે છે કે 'આર્ય' પ્રભુની દરેક જાખામાં, સાધારણ રીતરિવાજો, પુર્વકાળના સંસ્કૃત લેખો, તેમજ ઈતિ બધારણુના મુખ્ય નિષેષો જ્યા રપે છે" મિ સેનાર્ટ એમ પણ બતાવે છે કે યુનાનના 'જેન્સેજ' રામના 'જેન્સ' તથા હિંદુના 'જોત્રો'માં એટલી આશ્ચર્યજનક સમાનતા છે કે ક્રમપણુ પ્રકારથી આપણે એમ નજ કહી શકીએ કે ભતિ-એદ ઈષ્ટિમાં રાખી લખ કરવાની પ્રથા ક્રમતઃ હિંદુમાં જ છે પુલુટાકેનું લેખો પરથી આપણે બાણી શીકીએ છીએ કે રામને લોકો પોતાના

વંશની કન્યા સાથે વિવાહ કરતા ન હતા, તેમજ રામના પ્રાચીન પુસ્તકોમાં જે વીરાગનાઓના વલુની આવે છે, તેમાં કાંઈના નામ તેઓના પતિના ગોત્ર સાથે મળતાં આવતાં નથી. પોતાનાજ કુળમાં વિવાહ કરવાની પ્રથા હતી નહીં એમ પણ જ્ઞોત્સુનાં ડીમેસપી નિસના સમયમાં 'ક્રીયા'ની સહસ્યતા તેજ કુળમાં જન્મ લેનારને માટે પરિમિત હતી. રામના પ્લેબીઅન (નીચા) કુળવાળા એજ દારણ્યી લાખા વખત સુધી યુદ્ધમાં લાગી રહ્યા હતા, કે જેથી પેટ્રીસીઅન (હાઈ) કુળવાળા સ્ત્રીઓ સાથે તેઓને લગ્ન કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય. મિ. સેનાર્ટના મત પ્રમાણે પેટ્રીસીઅન કુળવાળા પોતાનાજ કુળમાં લગ્ન કરવાની પ્રમાણુ રક્ષણ કરતા હતા; કારણકે યુવાનને જેમ રામમાં પણ, સમાન કુળવાળા સ્ત્રીઓ સાથે વિવાહ કરવાનો મનુષ્યને પ્રથમ હક સમજતા હતા; જો પણ નીચા કુળવાળાઓ, વિદેશીઓ, તેમજ છુટકારા પામેલા શુભાગોની સ્ત્રીઓ સાથે વિવાહ સંબંધ થઈ જતા હતા. તેના ઉદ્ધારોને, માતા-પિતાના ધર્મમાં થયેલા અંતર હોવાને સમજાવે, હિંદના રિવાજ પ્રમાણે, શુદ્રોની જેમ નીચા વર્ગના ગણુવામાં આવતા હતા. મનુસ્મૃતિમાં જણાયું છે કે શુદ્રોએ કરેલી પુલ્લના સ્ત્રીકર દેવતાઓ કરતા નથી. રામમાં પણ જેન્સ લોકો પુલ્લના સમયમાં કાંઈપણ બહારની અકિત આવે તે અપ્રસન્ન થઈ જતા. પંજાબમાં જેવા 'ગોત-જનમ' કોઈકે કે સ્ત્રીને પતિનું એકું ખવડાવી પહિલા ગોત્ર સાથે બિલાવી દેવાની જે પ્રથા છે, તેવી રામમાં 'કોનરેક્લે'ની પ્રથા હતી. કોનરેક્લેમાં સ્ત્રી પુરુષ એકલા મળી એકા સાથે એક પ્રકારની રાક્ષી ખાતા હતા. તેથી તેઓનો એક જુદો વર્ગ મના જતો હતો.

બિસ્ટર સેનાર્ટને જોજન વિગેરે સંબંધમાં પણ સમાનતા દેખાય છે. હિંદમાં જે તે પ્રમાણે, રામમાં પણ પિતૃઓને પ્રતિદિન તર્પણ આપવાની પ્રથા હતી. હિંદુઓની આદની પ્રથા જેવી સમાન પ્રથા.....કે જે એક કૌટુંબીક જોજનનું ચિત્રમય સ્વરૂપ છે.....તેવી

પ્રથા હતી યુનાન અને રોમમાં પણ હિંદમાં છે તે પ્રમાણે મૃત્યુ પછી બોજન આપવાની પ્રથા હતી' હિંદમાં જે પ્રમાણે ન્યાત બહાર મુકાયલાને ફરીથી ન્યાતમાં લેવાને માટે એક બોજન આપવાનો રીવાજ છે, તેવોજ રીવાજ કેટલોક અંશે રોમન સોકોમાં પણ હતો. એવું મં સેનાટનું મંતવ્ય છે એ જમણુમાં બહારના લોક ન આવી શકતા એટલુંજ નહીં પણ ચારિત્રહીન માણસને પણ ભાગ ન લેવા દેવામાં આવતો. ન્યાત બહાર રાખવાના તેમજ ન્યાત પંચાયતેના સબધમાં મિ. સેનટ લખે છે કે. ગ્રાન્વીનકાળના હિંદમાં કોઇ દાસ પાસે પાણી લરાવી તેમજ તે પાણી જમીન પર ઢોળી જેવી રીતે ન્યાત બહાર

તેમજ પેકપુરાઈ અને શુરાઈ, દોરકાંકરવાળા તેમજ બુંડ-સુવર-ડુમ્મર વળા, પશુ ખાટકામે એસ માટે તેવો માલ વંચપર પગથી પુરો પાડતા અને તેવી નીતિરીતિઓ દિ'દુસ્તાનમા જોટલી કુર અને સખત છે, તેટલીજ સખત હતી.....

દરેક શાંતિ પોતાના ધંધા સાથે જડાએવી હતી. અને તેઓની સખત સબધી રીતિઓ એવી વિચિત્ર હતી, કે પોતાનીજ શાંતિમાં પરણુ પડુ તેમજ એ કાષ્ઠપશુ સ્ત્રી ન્યાત બહાર પરણે તો તેના ધણીને પોતાની ઘેરીના ધંધામાં પડુ પડુ' અને તેવીજ બહેર સેવા બખવતા ઘણ જતા શાંતિઓની સખતાઈના વિચારની કે પત્નીનીએના દુરો પરથી બરાબર ઘણ શક્યો

“જે માણસ આફ્રિકાથી ઓસ્ટ્રીયાના બંડારમાં અનાજ લાવતો, જે ભડીઆરો તેમાંથી રોટી પકાવતો, વેચતો, તેમજ જે ખાટકી ‘સામનિયમ,’ ‘દુકેનીઆ’ અથવા તો ‘શુગીઅમમ્મથી’ દુકકરો લવતો, દારૂ અને તેના પુરો પાડતા બોજનાધિકારીઓ, બહેર નહાવાના સ્થાનોની ભડી સગળાવનારાઓ, એ બધાઓ તેવો, વચપર પરાનો ધંધો કરવાને બધાએવા હતા સામાજિક ધંધાઓ માટે મામડામાં દાસવૃત્તિ આવીજ નીતિઓને આધારે હતી, તેમાંથી છુટવાનાં બધા દારો બધજ હતા પોતાના બાપનો ધંધો કરવા બધાએવા હતા એટલુ જ નહિ, પણ માનો ધંધો કરવાને પણ બધાએવા રસેલુ પડુ'. પોતાના સમાજના બધારણુની બહાર સખતો ન જ ઘણ શકતા બગીઆરાની છાકરી જે બીજી શાંતિમાં પરણે તો જેની સાથે તેણી પરણે તેને, તેની સ્ત્રીના બાપનો ધંધોજ કરવો પડતો. આ દાસવૃત્તિ તોડવાને, રાજકીય અગ્રલતોમાંથી મેળવેની છુટ, અગર તો ધર્મ પ્રમાણે ધર્મ શુરઓ પાસેથી મેળવેલી છુટ પણ શક્તિમાન ન હતી

અંજના જમાનામાં પણ ક્યો દેશ એવો છે કે જેમાં શાંતિઓ આગળ પડતો ભાગ નથી બજવતી ? શુરોપના ટીકાકારો પોતાની

આખર્માનું ખીલું જોઈ શકતા નથી. અને આપણી આખર્માને તલ જોઈ શકે છે. ઘોળી સામડી અન્યવર્ણના માણસો સાર્યે તેમજ ઘોળા પ્રહારો, મુનાઈટક સ્ટેઈટ્સના નિત્રો (કાળાઓ) તરફ જે વર્તન ચલાવે છે, તેનું વિવેચન આગળના પ્રકરણમાં કરીશું. અગર જે ભિન્ન વર્ણવાળા ભોકોને આપણે બાતલ કરીએ, જે કે તેઓને બાતલ કરવામાં કંઈપણ ન્યાય જેનું છેજ નહિ, તો પણ, પૈસો અને ખાનદાની યુરોપના સમાજોમાં આગળ પડતો ભાગ નથી ભજવતી શું? ઘોળા પ્રહારો 'સાતિઓને' 'વર્ગોનું' ઉપનામ આપે છે પણ ગમે તે નામાભિધાન રાખે તોપણ કુહાડી તે કુહાડીજ.

એ જમાનાના સમાજના 'ત્રેપારી વર્ગો' તે પુરાતન હિંદુ સમાજની સાતિઓની સંસ્થાઓ હતા. તેના સ્વરૂપો જુદા જુદા હતા. તેનું કારણ એજ છે, કે, નિકોસની ચિત્તિઓ ફરી છે. મુંજ બાતિ વ્યવસ્થા અથવા તો મધ્યકાલીન સામંતવ્યવસ્થા, આ જમાનની અર્થ રાજની વ્યવસ્થા સાથે બંધાયેલી આવે એમ નથી સાતિથી હિંદુ-સ્તનમાં શિષ્યનું કર્મકારિત્વનું ઇન્દ્રિયસ્થાન સંપૂર્ણતાએ પહોંચ્યું છે. કે જેથી વર્ગીય સંસ્થાઓ ખીલે દેશમાં બહોળા વિસ્તારમાં હોવા છતાં, કંઈપણ કરી શકતી નથી. ખીલ દેશમાં તેની અધોગતિએનું કારણ સમાજની અપરિવર્તનીય સ્થિતિ છે. આ સમાજના 'વર્ગો'ની સંસ્થાઓ સંપૂર્ણ નથી. તેમજ આ જમાનના ચિંતકોનો મુળ પ્રશ્ન વર્ગ વર્ગોના, અંદર અંદરના વિરોધોમાંથી, સુધરેલા નવીન સમાજને બચાવવાનો છે.

મનુ' કારણુ નથી વૈદીક કાળનો કોઈપણુ દિંદુ જો દિંદુસ્ત નના ઉત્તર કાલીન ઐહના સમયમા આવી પડે તો, આ જમાનાની નથી અને ગુ'ચવણુ ભરેલી રિથતે જોઈને આકુળવ્યાકુળ થઈ જાય ગળદારિ સ્વત્રવાણુ' દિંદુ નિશ્ચે નથી વ્યવથા પ્રવામા જરાએ દળ સ્તીત નજ કરે. તેથી આ જમાનાની જ્ઞાતિઓથી કંઈજ કાયદો નથી, એટ-લુંજ નહિ, પણ તેથી યતા ગુહસ નનો ન્વરિત નાદ વધતોજ જાય છે તે મામે પોકાર કરવો ઉચિત છે.

એમ કહેવામા આવે છે કે, દિંદુઓ જ્ઞાતિબંધારણોથી કચકાઈ રહેના છે અને તેથી પ્રજાપ્રણુવવાણુ' તત્ર ચવાવવા નામયકે ઉ તેમ કહેનારા ભુખી જાય છે, કે પ્રાચીનજાના દિંદુઓમા, રામ અને આયેન્સ જેટલુ પ્રજાપ્રણુવ હંતુ જ.

પાશ્ચાત્ય લોકો જાપ નને એતુ જ કહેના હતા થોડા કાળ પુર્વના ધર્મરક્ષક બક્ષીસવાળા લેખક લેન્ડેડીએ હરને નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે—

“જ્ઞાતિઓમા પણ વિલાગે હતા જેવા કે “કાળાને અથવા સેધ” (હું “જ્ઞાતિઓ” શબ્દ હોં દ્યોરેન્સ કે જેઓ પ્રાચીન જાપાન સમ્પત્તા વિગેના આવારણુત લેખક છે, તેમજ જેણે “સેધ”ના અર્થ સમ્પત્તના “વર્ણ” અથવા તો “જ્ઞાતિ, કે રંગ” જેવો કર્યો છે, તે આધારે તેવો અર્થ કરે છું) દરેક કુટુંબના જાપાનના સમાજના ત્રણ મોટા વિલાગે, કોઈ નહિ તો કોઈ જાતિના વિલાગે હતા; અને પુર્વે દરેક જ્ઞાતિના લોકો જે ધર્મો પ્રતા તેનાથી તેઓ ઓળખતા હતા.”

મી હેરન કહે છે, કે લોકોના એના મોટા મોટા વર્ગો હતા, કે જેઓ ‘મનુષ્ય કરતા નીચી પકિતના’ ગણાતા —

“સામાન્ય જનસમાજના ત્રણ વર્ગની બહારના અને દુ ખદ રીતે તેઓમાંથી નીચી પકિતના એવા મોટા વર્ગો હતા, કે જેઓ જાપાની તરીકે ગણાતા નહિ, એટલુંજ નહિ, પણ મનુષ્ય જાતિમાં તેઓની ગણતરી થતીજ નહિ. જાતિત્વપણામાં તેઓની સરકારતરફથી ‘ઓર’ તરીકે ગણતરી થતી. અને ઘેરાની ગણતરી જેવા અકોથી

યત્ની, તેવા “હમીડી, નહિડી, સામ્પીડી,” વગેરે અંકાથી તેઓની ગણતરી થતી. આ જમાનામાં પણ તેઓની ગણતરી; સાધારણ રીતે મનુષ્યો, જાપાની ભાષામાં કહીએ તો ‘હીટોથી,’ થતી નથી, પણ વસ્તુઓ, જાપાની ભાષામાં “મોનો”થી થાય છે. અંગ્રેજી વાંચક વર્ગને (જેની પ્રતિસ્પર્ધા યદ્ય ન શકે તેવી “જાપાનની જુની વાતો” જે મી. મીટરોડે લખી છે) તેઓનું ઝોળખાણુ “હટા”ના નામથી થાય છે, કે જે ઉપનામો ધંધા પરત્વે ફરે પણ છે. તેઓ નીચ વર્ણની ગણતરીમાં હતા.”

અમને કહેવામાં આવ્યું છે કે “હટા” નામના સોડા ખાસ કરીને પરંચો અગર શહેરની પાડોશમાં નહિ, પણ પોતાનાં જુના અંધારામાં રહેતા. તેઓ પોતાનો માલ વેચવા શહેરમાં આવી શકતા, અથવા તો ખરીદી કરવા આવી શકતા. પણ એની સિવાય કોઈની દુકાનમાં દાખલ યદ્ય ન શકતા, ગવૈયાઓ તરીકે તેઓ શહેરમાં રહી શકતા, પણ ઘરમાં તો દાખલ ન જ કરતા. તેથી તેઓનું વાણંત, કાંતો રસ્તા પર કે બગીચાઓમાંજ તેઓ વગાડતા. ખાપદહથી ઉતરી આવેલા ધંધા સિવાય ખીજે કોઈપણ ધંધો કરવાની સમ્પત્ત મનાઇ હતી વેપારી વર્ગોમાંના નીચામાં નીચા અને “હટા”ના ઉપનામથી ઝોળખાતા મનુષ્યો વચ્ચે અને હિંદુસ્તાન

“દાટા” લોકો અને પછીથી “નીચ વર્ણના” અને જાપાની ભાષામાં “હીનીન” એટલે “મનુષ્ય જન્મના નંદિ” એવો અર્થ છે. આ ઉપનામમાં બીજાનો ‘રંધા કરનારો ચારણો’, નદો, અમુક વર્ગની વેચ્ય ઝો, તેમજ સમાજ બહિષ્કાર કહેલાં એવાં મનુષ્યોનો સમાવેશ થાય છે. હીનીન જાનના લોકોમાં પોતના સંસ્કારો અને પોતના કામઝો હોય છે જાપાનની જાનિભાષી જે મનુષ્યનો બહિષ્કાર થાય તે દિનીનમાં ભળી શકે અને તેમાં ભળ્યો કે મનુષ્ય વર્ગમાંથી તે બાલક થઈ જાય છે.” જાતિઓથી જન્મ્યાએલો દેસ જાપાન શું પ્રભ પ્રભુત્વ વળા શ સન ત ત્રમા આગળ વચવા લાયક હતો ? હેરન કહે છે કે—

“જાપાનના લોકોની વ્યવસ્થાપક તરીકે અદ્ભુત શક્તિને માટે તેમજ પ્રભાવતિનિધિત્વના તેઓના લાભ વિષે જેઓ લખે છે, તથા તે શુભો હોવાથી પત્રાલ દેગોના જેવું રાજતંત્ર ચલાવવાની કુદ્દત્તી લાયકાત પુરવા રહે, તેઓની ગણે છે, તેઓ ખરી વતને બાંધે બહારના દેખવર્થી શુભ ખાય છે. સસ વત તે એ છે, કે જાતિ વ્યવસ્થા કરવાની જાપાનીઓની અદ્ભુત શક્તિ, તેઓને પ્રભ પ્રભુત્વ વળા શામન તંત્ર ચલાવવા માટે, તેઓની તાંન ન લાયકી પુસ્કાર કરે છે ઉપર ટપકે જાપાનીઓની સમાજ વ્યવસ્થા અને આધુનિક અમેરિકાનું રચનિ-વ્યવસ્થા, અથવા તે અંગ્રેજ સંસ્થાનોના અર્થમાં બહુ દરકે જણાવે તો નથી, જાપાનની જાતિઓના મનુષ્ય આત્મનિયમનને, આપણે ન્યાયપૂર્વકે વખાણી શકીએ, પણ બંને વચ્ચે ખરા તફાવત તો એટલો બધો બહોલો છે કે, જેવું માપ હજારો વર્ષથી

માખ્યા છે તેનું કારણ રાજદ્વારિ તેમજ આર્થિક વ્યાતંચ છે. હિંદુ-
આન સ્વતંત્ર હતો, તે તે પણ તેનું જન્મતે

હિંદુઆનન સુધારકો નિમંજ હેવનું કારણ તેઓનીસમુમતિ
છે, તેમજ અજ્ઞાનતા, પક્ષપાત અને રાજ્યની કંઈપણ મન સિવાય તેઓને
જનુમયુ પડે છે સચ રીતે મ્હીએ તો પરદેશી રાજ્યે નની યુગ્તિ લડ વવા
માડી છે, અને પ્રાચીન બધારણો કાયમ રાખી ખાતાનો
અંદુનો હિંદુ પાર પ્રાડી મ્હી છે સસ્કરમા ભરતી. કક્ત સસ્કરી
ગતિમાથી"જુ શુષ્ટ મટે છે ભરતી કરનારો અધિમરી દરેક માણુમ,
જે કસોટીમાથી સાુયક જણાય, નેતે સસ્કરમા દાખવ નજ કરી શકે.
તે સસ્કરી"ગતિ"માથી ઉતરી આવેનો હોવો જોઇએ, કે જે અજ્ઞાન
હોવાથી વગરે રાજ્યલક્ષ, ખીજી ગતિ કરના રહે જમીનની ખરીદી
કરવાનો હુકક પણ ગતિબધારણુને અનુસરી રાખ્યો છે પંભળમા
સેન્ડ એકરીગીશન એકટ એટલે જમીન મેળવવાનો માયદો છે તેને
બંધ મેસતી ગતિએતુ ટીપ્પણુ સરકાર થાય છે. તે જર્મને મરકાર
તરફથી "એકુત વર્ગ" એકુ ઉપનામ અપાયું છે. જે વોકા ખરા
એકુતો નથી અને ધણી પેટીઓ થયા વેપાર ધંધા અગર તો કાળ
રજવાડાની નોકરી કરના થયા છે, તેઓ પણ આ કાયદાની રૂએ અને
અં વર્ગીકરણથી જમીન મેળવવાને હકકાર થાય છે આવી વિચિત્રતા
હિંદુ ગતિબધારણુને નીચે ઉભી થતી નથી, પણ સરકારની નીનિને
લીધે થાય છે. અને સરગર "એકુત અને સસ્કરી તેમજ "ખીન
સસ્કરી અને ખીન એકુત" વર્ગોને એક ખીલ સાથે પ્રતિબુધ્દા રાખી
એક નવો વર્ગ "રાજ્યખનોનો" ઉભો કરે છે

અંગ્રેજ સરકાર અગર તો ક્રિશ્ચિયન ધર્મના પાદરીઓ, તેમજ
ખીલ દુષ્ટપણુ જેઓ હિંદુ ગતિઓથી યતા દુખો ટાળવા ના પ્રયત્નો
કરે છે, તેઓ દુવામાં ગ્રિયા બાધે છે પરદેશી રાજ્યકર્તાઓ પોતાનો
હિંદુ પાર પ્રાડવા સાથ કંઈક શુદ્ધી ભરતુ સુવદેશીયપણુ દા

આપી રહ્યા છે, અને ફક્ત ઉપર ટપકે જોનારાજ એમ માને છે, કે
 “ક્રિશ્ચિયન ધર્મેજ નીચ વર્ગના લોકોને છુટકારો કર્યો છે ખરી વાત
 તો એ છે, કે હિંદુસ્તાનમાં ક્રિશ્ચિયન ધર્મજ તેવી રીતે જોનારા કરતાં
 ઉપર ચોટીઓ છે ધર્મના પાટ્ટીઓ જેઓ પોતાના પાલન માટે પોતાના
 દેશપર આધાર રાખે છે, તેઓ ખરા કર્તવ્યથી ચલી જઈ, ખોટા
 આંદાજોથી સારું પરિણામ બતાવવા મથે છે.

હિંદુસ્તાનમાં જાતિબંધારણુ ફક્ત હિંદુઓમાંજ છે, એમ નથી.
 વંશપરંપરાથી ઉતરી આવેલા ધંધાને આધારે ઘડાએલા ઉદ્યોગી
 સમાજપર ઇસ્લામની કંઈ અસર થતી નથી. મુસલમાન કે જેમાં,
 અસ્પૃશ્યતા જેવું કાંઈ નથી તો પણ તે કામમાં સાતિ સારા પ્રમાણમાં
 લાભ લઈવે છે. ક્રિશ્ચિયન ધર્મથી તો એટલું પણ નથી થઈ શક્યું.
 આ પછીના પ્રકરણમાં આપણે જોઈશું, કે સાતિ અને અસ્પૃશ્યતા
 પારકા ધર્મનું અવલંબન કરનારાઓ પર કાંઈ અમર કરી શકતી નથી.

હિંદુસ્તાનની રાજદ્વારિ સ્વતંત્રતામાંજ આશાનાં કિરણો સમાવ્યા
 છે. અને તેમાં રહેલા તત્વોથીજ જાપાન સુધારો કર્યો જાય છે, અને
 હિંદુસ્તાન પણ નવો સુધારો દાખલ કરી શકશે. તેજા દિવસનો ઉદભવ
 થાય, ત્યાં સુધી વિદ્યા દુર કરવાને આપણાથી બની શકે તેટલું આપણે
 કર્યા કરવાનું છે. આટલી તે આપણને ખબરજ છે, કે આપણા
 અનહા પ્રયાસોનું પરિણામ ધાર્યા પ્રમાણે તો નહિજ આવે.

પ્રકરણુ ૯.

અસ્પૃશ્યો—તેના મિત્રો અને તેને છુટનારાઓ.

મીસ મેથોએ ફેટલાંક પ્રકરણો અસ્પૃશ્યતા પર લખ્યાં છે. તે
 પ્રકરણોનું મુખ્ય કારણુ હિંદમાં અસ્પૃશ્યતાના અસ્તિત્વ વિશે છે. સાચેજ
 હિંદુસ્તાનમાં અસ્પૃશ્યતા છે, પણ જો મીસ મેથો સત્યને વળગી રહે
 તો તેની નીતિમાં ફેર પડી જાય. તેણીનાં રંગીન-પત્રકારિત્વ તરીકેના

શિક્ષણને લીધે તેમજ કાષ્ટપનિક નાટ્ય પ્રવેશોમા આનંદ લેવાનું તેણીનું માનમ તેણીને જંગલી અતિશયોગિત, તેમજ અમંગલ ઘટનાઓ તરફ ધસડી જાય છે તેણીના ચિત્રોમા મૂળ સ્વરૂપ કરતાં છાયાનો અવિભાજ્ય વિગેષ છે. તેમાની 'પવન છાયા, જેવી કે દિંદુ સુનારકોની અસ્પૃશ્યતામાં સુનારો કરવાની ધગશ, તેમજ તેઓને ઉદ્ધાર કરવાના પ્રયત્નોનો તેણીના ચિત્રમા અભાવજ છે હિંદુ સુનારકોને તેમના કામ માટે શાખાથી આપત્રા માટે તેણી તદ્દન શુન્ય હતી છે નિર્વાજ રીતે તેણી એમજ માને છે કે ખ્રીસ્તિ ધર્મના પ્રતિપાનથીજ અસ્પૃશ્યો તેમજ નીચ વર્ગોનો ઉદ્ધાર થશે. ઉચ્ચ સુનિઓથી થતા દુખમાથી બચાવવામા કદત અંગ્રેજ સરકારજ અસ્પૃશ્યો માથે સહકાર કરે છે, એવો ચિતાર તેણી આપણી સમક્ષ રજી કરે છે તેણીની ચોપડીમા તેમજ ખીજે ડેકાણે પણ તેણીના અહેવાલોમા ફેટલુંક સાચું અને ફેટલુંક જુલુંક સમાવણું કોય છે તેમા પણ ફેટલુંક એવું જાય કર જુલુંક હોય છે કે, જે સાચામા ખાખી જાય દાખલા તરીકે ૧૫૨ મે પાને કરેલો તેણીનો ઐકરાર લ્યો. તેણી આપણને એમ મનાવવાને મગે છે, કે અસ્પૃશ્યોમાના જેઓ ખ્રીસ્તિ થાય, તેઓની "જ્ઞાતિ જ ધારણુમાથી" મુક્તિ થએલી સમજવી અગેરે । તેઓની મુક્તિ નથીજ થની માહસોરના ગણતરીના રિપોર્ટમા મી વી. એન. આમંગરે આપેલી નીચેની ટીકા, મદ્રાસ હાસકા

હિંદુધર્મને ભગતા ઝાપાં તિવકો પશુ કરે છે. તેમજ તેઓના પુર્વના અન્ય જ્ઞાતિ બંધુઓ સાથે તકરાર ન થાય. અને તેઓના સંસર્ગમાં ઠીક ઠીક રહી શકાય. તેથી ઘણી બીજી માન્યતાઓનું અવધાન કરે છે.”

વસ્તી ગણતરીના સન ૧૯૧૧ ના રિપોર્ટમાં નીચે પ્રમાણે છે—

“હિન્દુ વિચારથી કહીએ, તો કહે સિદ્ધ ધર્મ, જ્ઞાતિઓ મદન કરી શકે છે. જ્યારે પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ જાનિના વિચારને કુતકારે છે.”* તેજ રિપોર્ટમાં એક રોમન કેથોલિક પાસ્ટ્રી પશુ નીચે પ્રમાણે કહે છે— કે “દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના પ્રીંગિત સમુદાયોમાં પ્રીસ્તિ નામ પાડવા મા તથા તે ધર્મને બેટવ મા પોતની જાતિ અગર તો દેશીયનોના લાગ નિયમિત રીતે કરવાની જરૂર રહેની નથી. પ્રીંગિત ધર્મને બટેલા ઘણાખરા એવાજ હોય છે. (એટલે કે કુદરતી રીતે અને મુલકી રીતે તો તેઓ પોતાની જ્ઞાતિમાંનાજ રહે છે) તેમજ જ્ઞાતિનો દરજ્જો અને ખાનગી નો તેઓની જ્ઞાતિમાં તેજ ગણે છે. સન ૧૯૨૧ માં પ્રધા પ્રીંગિત ધર્મના અનુયાયીઓનો સરવાળો કે જેમાંના પુરોપીથનોના એઓષ્ટિઓનો પ્રિંગિસે હિંદુમાં કુલે ૪૭,૫૪,૦૬૪ હતા, કે જેમાંના ૩૦ લખ દક્ષિણ હિંદુ અને ગદ્રાસ ઇલકામાંના હતા. આખા હિંદુસ્તાનમાં રોમન કેથોલિક ધર્મના અનુયાયીઓ ૧૮,૨૩,૦૭૬ હતા. તે ઉપરાત રીરિયાના પ્રીંગિતઓ અને બીજી જ્ઞાતિના હતા, કે જેઓ જ્ઞાતિ બંધુઓમાં માનનારા હતા. જુદી જુદી જ્ઞાતિના કિશ્ચિતનોના માટે દક્ષિણ હિંદુમાં રોમન કેથોલિક દેવળોમાં જુદી બેકા નિયત કરવામાં આવતી”

ડગ્લી ગાલિના હિંદુઓ દલીલ ક્રેમ તરફ લાગણી રાખતા થએલા
 હોવ તું તેણી જણાવે છે, તેમા સાથે સાથે એવી વ્યંગે કિત તેણીએ
 મરી છે, કે દયાને ખાતર નહિ, પણ રાજદ્વારિ કારણને અવલંબી
 સ્ત્રીને ક્રેમોને તિરસ્કૃત કરવાથી પોતાને ભય અર્થથી પડશે, એવી બીક
 છે, તેથી અનુષ્ટયોની ચિંતા તેઓ રાખતા થયા છે. અગર જો
 રાજદ્વારિ હેતુએ ને શીધે હિંદુઓને અમુક ભાગ તે તરફ દોરાઈ જતો
 હેય, તો પણ તેવ તું પરિપાલન પરદેશી રાજકર્તા તરફથી કોઈવાર
 ક્રેમ, તિરંગાગ વ્યથવા તો પક્ષપાતથીજ યાય છે. પરદેશી રાજકર્તાએ ને
 લગણી બત્તુ વલ તું અનુષ્ટયોનું સ્થાન, યોગા વખતથી હાથ લાગ્યું કે
 રાજ સત્તાને અનુષ્ટયતા રૂપી હથિયાર હિંદુઓની સ્વરાજ માટેની
 મહત્વકાક્ષ એ, સમે વ પરવાની સમજ હમણા હમણા પડી છે પ્રભ
 મનાક રાજ્ય સ્થાપિત પ્રવાના હિંદુઓના હકો સામે, અનુષ્ટયત ના
 અગ્નિવતો વદ, રતિમા રૂપે ઝટ અપાય છે અનુષ્ટયોને નામે ધરા-
 ઘડતારી સભ એ મા પેતાના (મરકારના) સભ્યોને માટે બેઠકા રક્ષીત
 ગણવાનો હીક લગ તેઓને મળે, તે મુખ્ય હેતુ છે. અનુષ્ટયોને
 મન પ્રિકાર આપવો સરકારને માટે ધણું જોખમ ભરેલું છે, પણ
 ધારાસભામા તેઓના માખાપ તરીકે હોવાનો દાવો કરી, પોતાની
 તગેમુખા સભ્યોના મતો વધારવાનો હીક લાગ સરકાર મેળવી શકે છે

સરકારે મન ૧૯૧૭ માં અનુચિતોની મહત્ત્વ આપવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. કેળવણીના પાંચ વાર્ષિક રિપોર્ટમાં સ્વીત કોમની સમગ્ર સંખ્યાને મરવાળો ૩૧૦,૦૦૦૦૦ નો છે અથવા તે બ્રિટીશ ઇન્ડિયાના કિંદુ અને બીજા વર્ગોના ૧૮ ટકા છે" સારખંગીથી તે સંખ્યાનો આંકડો ઘણો વધ્યો છે અને મન ૧૯૨૧ ના આંકડાનો સરવાળો એકંદરે પરબ મીલીઅન (દસ લાકડા) ૭ આ આકડામાં કેટલીક એવી જાતિઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે, કે જે અસ્પૃશ્ય નથી તેનું કારણ એ છે, કે મજાક લક્ષ્યામાં જે અનુચિત અગર તે સ્વીત તરીકે ગણાય છે, તે બીજા લક્ષ્યામાં તેવા ગણાતા નથી. પણ ગણતરી કરનાર કમિશનરની અટકથી એવી છે, કે તેઓ આસરે ૫૦ થી ૬૦ મીલીઅન એટલે પાંચથી છ કરોડ હોવો જોઈએ અને અમારી અટકથી પણ આપવાની ધૃષ્ટતા કરીએ. સર હેન્રી શાર્પના કેળવણીના રિપોર્ટમાં બ્રિટીશ ઇન્ડિયામાં એકંદરે સ્વીત કોમનો આકડો તેમજ ૩૧૦,૦૦૦૦૦ આપ્યો છે. ઉપરનો આંકડો બતાવતા પત્રકમાં, મુળ વતનીઓની સંખ્યા ૧ કરોડની બતાવી છે અને ગુના કરતી ગેળાઓની સંખ્યા પાંચ લાખની બતાવી છે. કેટલીક સમગ્ર ખાતર તેમજ તેવી કોમોના લક્ષણના ધરાવથી એ ત્રણેની ગણતરી જુદી જુદી થતી હતી પણ જે તમારે સારો મોટો આંકડો જોઈએ તો એ ત્રણેના સરવાળાથી ન થઈ શકે શું? આ મહેલી રીતથી બ્રિટીશ ઇન્ડિયામાં તમને તેઓનો સાનટો આકડો ૪૨૦,૦૦૦૦૦ નો મળી શકે એટલે ખરું કહીએ તો આખા ઇન્ડિયા માટે ૫૨૦,૦૦૦૦૦ નો આંકડો થાય મન ૧૯૨૧ ની સેન્સસ ગણતરી કરનાર કમિશનરની અસ્પૃશ્યોની ગણતરી કરવાની "સંકલિત" અંદાજની રીત શું બની માફી હતી ?

મી કોમને જેઓ ઇન્ડિયામાં નથી એ કરનો વાર્ષિક રિપોર્ટ તૈયાર કરે છે, તેઓ મોટા આકડાનો સીકાર કરી, સાદી રીત પઠે છે. તે આખા રિપોર્ટમાં અસ્પૃશ્યો ૬ કરોડ હોવાનું જ ચિતરી કરે

છે મીસ મેયો તેથી પણ આગળ વધી ચોતના પુસ્તકમાં બ્રિટીશ ઇન્ડિયામાં ૬ કરોડ અસ્પૃશ્યો છે, એમજ મ્હે છે સરકારી આકડો ૫૫૩૦૦૦૦૦ થી ૬ કરોડની વચ્ચેનો બ્રિટીશ ઇન્ડિયા તથા રાજ ૨૪નાડના મુલકે મગીને થાય છે મીસ મેયો જાણી જુઞ્ઞને હોશિ-મારીથી સામા-યોક્તિ શ્રવા સાર આકડાઓ પર હસ્તવ્યાપાર કરે છે

સન ૧૯૧૭ માં એટલે નવા સુધારાઓ દાખલ થયા તે પહેલાં અસ્પૃશ્યોની રાજદ્વારિ ઉપયોગિતાની કિંમત સરકારે આપી હતી નહિ, અને તેથી તેઓના પાલનનો દલ નહોતી શ્રતી

બેંગાલ પ્રાંતમાં ફ્લીત કોમની કહેવાતી કુલ સખ્યા ૮૩ ૪૫૪૨ માથી નિશાળે જતા માણસોની સખ્યા ૧૦૮૨૪ હતી, એટલે ૮૦૦ માં ૧ની હતી પણપમા ૨૦૦૦૦૦૦ (૨૧૦૭૫૮૩) ઉપરની વસ્તીમાંથી ૭૪૫૩ નિશાળે જનારા હતા મધ્ય પ્રાંતમાં કુલે ૩૦૦૦૦૦૦ માથી ૨૬૬૬૮ નિશાળે જનારા હતા, ફક્ત મદ્રાસમાંજ ૬૫ વસ્તી ૫૬૮૬૩૪૨ ની વસ્તીમાંનો એક પચમાશ ભાગ નિશાળે જનારો હતો આ આ કાઓમાં પ્રીરિત ધર્મના અનુયાયીઓનો ધણુ કરી સમાવેશ થઇ જાય છે બંગાળમાં કુલ ૬૭૪૨૮૧૩ ની વસ્તીમાંથી ૮૧૦૦૦ નિશાળે જનારા હતા મુબાઇમાં કુલે ૧૬૩૫૮૮૬ માથી આસરે ૩૦૫૬૮ નિશાળે જનારા હતા બિહાર અને એરિસામાં કુલે ૧૨૩૬,૩૦૦ માથી ૧૮૮૪૧ નિશાળે જનારા હતા, સન ૧૯૧૭માં આ વર્ગના માણસોને કેળવણી આપના માટે જે ઉપાયો લેવામાં આવ્યા હતા તે વિશેનો આજો ફરો વાચવાથી રસ પડે તેમ છે

મોઘ લેવા જેવી વત તો એ છે કે મીસ મેયો આ ક્ષેત્રમાં ક્રિશ્ચિયન પાત્રીઓના પ્રયત્નો જણાવે છે, અને હિંદુ પ્રતિઓમાં ફક્ત સર્વન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા' સોસાયટીનું નામ જણાવે છે આર્પસમાજનું તો તેમાં નામ પણ નથી

જીવનશૈલી કાર્યકારી હોવાને કારણે આટલા યુવા પ્રમુખો વિં
પંચવાર્ષિક રિપોર્ટ* દુકામો નીચે પ્રમાણે છે.

આ પ્રકારની ખાસ મદદ મદદમાં કેળ્યાં પારીવાસ, પાલક
માલાસ, મડીયાસ, હોવાયાસ અને બીજા પાંચમાસના મોટા વર્ગમાં
વર્ગો છે. રામન કેયોલિક અને પ્રોટેસ્ટ પાટ્ટીઓ ઉપર જીવનશૈલી
વર્ગોમાં પ્રજા પરિચય છે, અને ઘણા વિદ્યાર્થીઓ બનાવ્યા છે.
સરકારી ખાતાઓની નિશાળો વધી છે અને હોલિટ વર્ગોનાં હિંદુઓના
મિશનો (ધર્મ કેલાવનારો મંડળો)માં પણ તે વર્ગો વધારે, રસ લેતા
થયા છે. પાંચમાસના છોકરાઓની નિશાળો જતી સંખ્યામાં વધારો
થયો છે. અને નિશાળાઓ ૯૨૧૬૦ માંથી વધીને ૧૨૦૬૦૭ થયા
છે. ખાસ નિશાળોનાં ખર્ચનો સરવાળો ૬.૦૮ થી વધીને ૮.૭૪
લાખ થયો છે, કે જેમાં સરકાર તરફથી ૪.૮ નો ફાળો અપાય છે.
સુંબહમાં ૫૭૬ ખાસ શાળાઓ તથા વર્ગો છે. જેમાંથી ૨૧૧ સ્થાનિક
મંડળ નિભાવે છે. ૮૫ શહેરી સંસ્થા અને ૨૮૦ શાળાઓ ખાનગી
ચાલનાને આધારે નિભે છે. પાંચમાસના જીવનશૈલી ૨૮૦ શાળાઓ પ્રીક્ષિ
મિશનો, ખાસ કરીને ચલાવે છે. તેમજ તેઓ પુના અને સુંબહની
“ડીપ્રેરડ કલારીસ મીશન સોસાયટી” તરફથી સરકારી મદદ સાથે
ચલાવાય છે. છોકરાઓની સંખ્યા ૨૬૨૦૪ થી વધીને ૩૦૫૬૮ ની
મુદ્દ છે. બંગાળની પ્રાથમિક શાળાઓમાં નીચામાં નીચી શાળા
છોકરાઓને દાખલ કરવામાં ૨

૨૨ી લીલા વગર નિશાબો ઉનાડાનું ડામ, સ્થાનિક મડલો પર
 ખયુ છે રિપોર્ટ મા એ દિશાઓ પ્રવેશના થવાનું જણાવવામા
 આવ્યું છે, પણ આશાજનક પરિણામો હેતુ આવ્યા નથી પણબના
 પેટમા ૪૮ ખામ શાળાઓ અને ૧૦૨૨ નિશાળીઓએ હોવાનું
 જણાવવામા આવ્યું છે, અને પત્રક પરથી જણાય છે કે, કુને ફરે
 ણામા ૩૪૬૧ છોકરાઓ એન્થ્રાક્સ કરે છે નીચ વર્ગના છોકરાઓની
 વલણના કામમા યત્નો થાય છે એ તેમાં મજબુતી આવેતી જાય
 . પણ તેમા મુખ્યત્વે ખ્રીસ્તિ મિશનો અને આયસમાજ અથાગ
 મ લે છે મિહાર અને એરિસામા ૪૧ ખાસ નિશાબો છે, તેના ઉપર
 મજ ખીલા નોમા મગીને શ ૭૫૮૦ ખર્ચ થયો છે મધ્યપ્રાતમા
 ખાસ નિરા એ છે જેમાની અર્ધા ઉપરની શાળાઓ પદરીઓ
 નાવે છે પણ આખી ખાસ મિલનરીઓથી ચલાવાતી શાળાઓને
 કે ઉતેજન અપાતુ નથી કારણુ તેના સચાલકોથી નતિ એવી છે
 જેથી જ્ઞાતિઓના પક્ષપાતોને સ્થાન રહેતુ નથી તેમજ તેની નાનિ-
 ના છોકરાઓને દાખલ નહિ કરવનો તિવાજ નથી તેની નતિના
 મમે ખાસ શાળાનુ કામ કીલુ પડે છે ઉપર જણાવેના પક્ષપાતેની
 અર ધીમેધીમે ઓછી થતી જાય છે, અને તેથી નીચ વર્ણના
 શાઓને નીચી જ્ઞાતિના હાવાના સખમે જે અરનેહી વતનની ખીક
 ની તે ઓછી થનાથી નિશાબોમા કુળવણી લેવા મડ્યા છે િહીમા
 ૬ મિશનરી શાળાઓ છે અને એ શહેરી સસ્થા તરફથી ચલાવાતી

નહિ, પણ લંડન "ટાઇમ્સ" પણ એ વર્ગોનું પછાદ હોવાનું તેમજ તેઓના "રાજસક્ત આડંબરોને" દિંદના સ્વરાજવાદીઓ સામે ખડા ફરી દે છે. ખાસ પ્રસંગેને માટે ખાસ દેખાવો, ખાનગી કાળામાયા અગર તો જાહેરાત કરવાની પુંજમાથી ધેસા ખર્ચાય છે. કે જે વસાનો વહીવટ મહેશ્વરીય અથવા તો પ્રાંતિક સરકારને હાથે છે. આવી રીતે ઉભા ફરેલા દેખાવામાંનો એક દાખલો, મીસ મેથો પોતાની એપડીના એક પ્રકરણમાં "જુઓ એક પ્રકાશ"એ મથાળા દેહણ આપે છે. અને તેને માટે છ સાત પાના ચિતરી કાઢે છે પ્રગથ તે પ્રિન્સ એન્ડ વેલ્સ છે. જેને અગ્રૂચો આશ્ચર્ય સહિત જુઓ છે. અને હર્ષ ધેલા થઇ જાય છે. મીસ મેથો, વક્તવ્યની શક્તિનો બહુ સારો ઉપયોગ કરે છે. અને તેઓને અચંબામાંથી આનંદમાં લઇ જાય છે. આનંદીમાંથી હર્ષવેશ, અને હર્ષધેલામાંથી ઉન્માદના ક્ષેત્રમાં તેઓને પ્રવેશ કરાવે છે.

. સન ૧૯૨૧ માં જ્યારે પ્રિન્સ દિંદુસ્તાનમાં પધાર્યા, ત્યારે દિંદના સ્વરાજવાદીઓએ તેઓના માનમાં જે સ્વાગતો, તેમજ તેમને માન આપવાને ખીજ પ્રસંગે યોજવામાં આવે, તેનો અસહકાર કરવાનું જાહેર કર્યું હતું. શંકાસ્પદ નીતિઓનો આસરો તે કારણને લીધે અંગ્રેજ અધિકારીઓને લેવો પડ્યો હતો. અને તેવા ધણા પ્રસંગે માટે ગામડેથી અજ્ઞાન લોકોને પધરાવ્યા હતા. તેઓને મૂઢત સાબર સહ જવાની, તેમજ જોરાકની અને કપડાં લતાંની સગવડ પણ કરી આપાઇ હતી. ગામડાના લોકોને મન તો તે પ્રસંગ એક તમાશા જેવો હતો. મીસ મેથો જે "રાજસક્ત આડંબર"નું વર્ણન કરે છે, તેવો આડંબર કરાયો હતો ખરો, પણ તે પ્રસંગનું ઝીણવટથી વિવેચન, જેણે કે 'પ્રિન્સનું હસણું' વગેરે વગેરે તેણીની કલ્પના સહિત હતી અને તેનો મુખ્ય હેતુ ધ્યાનનારના મન પર ઝોપી અસર કરવાનો હતો. કે, તે બધાં તેણીનાં વિવેચનો નગરે જોનારનાં લખાણે હોય, તેવી

૧૫ પાડવાનો હતો. અમે તેમ હોય, પણ તેણીનું અસ્પૃશ્ય લોકાનું
 નસને જોવાથી લાગણીથી હૃદયમાંથી થઈ નાચવા વગેરેનું
 રચન હિંદમાં તે એમજ મનાય કે, તેણીના કક્ત મન કલ્પનાઓજ
 વી.

કોઈજ નહિ. પણ એક રાજદારિ હેતુઓનો પ્રચારક-અને ખરે
 સ મેયો એક તેવી પ્રચારિકા છે કે જે, આવા ઉપખંધી કાટેલા દેખાઓની
 'મત આંકે. પ્રિટીશો અંસ્પૃશ્યો માટે હિંદમાં જો કરે છે, તેનું વર્ણન
 ૧૫૫૦ સાથે મોટે ભાગે મીસ મેયો ઉપર જણાવેલા આડંબરો અને
 નવત્રોનોજ આસરો લાઇ રહે છે. આખા પ્રકરણનો ભાવ અને
 જટલા તેણીની આંદરખાને રહેલી રાજદારિ પ્રજ્વલિ ઉઘાડી પાડે છે.

અસ્પૃશ્યતા હિંદમાં એક જીવંત પ્રશ્ન છે તેની ના કહી શકાય
 નહિ. હિંદુઓ તેને એક ગંભીર પ્રશ્ન મનુ છે. અને તે પ્રમાણે
 ની સામે યથાશક્તિ ટક્કર લે છે. હજારો હિંદુઓ અસ્પૃશ્યતા વિરુદ્ધ
 શક્ય પ્રવૃત્તિ ચલાવી રહ્યા છે, અને તેઓને માટે કેળવણીની યોગ્ય-
 ૧૫૫૦ તેમજ તેઓની આર્થિક ઉન્નતિને માટે મથન કરી રહ્યા છે.
 તેમજ નાગરીકો ખાનગી રીતે લગ્નો રૂપીયા ખરચી રહ્યા છે.
 અસ્પૃશ્યતાને ખચાવ કરનારા હિંદમાં અધુરો છે" તે મીસ મેયોની
 વાત સાચ જુદી છે. તેમજ "પ્રાધીના અનુયાયીઓ તે વાતમા તેની
 સાથે તેટલે દુર ગયા નથી." તે તેણીની પ્રતિજ્ઞા પણ જુદી છે. મન
 ૧૯૨૬ની હિંદુ વાર્ષિક સભામાં જે શર્ચ થયું તેનો જુદો અહેવાલ
 તેણીએ આપ્યો છે. અસ્પૃશ્યતાને લગતા ઠરાવ ઉપર "કલક" થયો,
 તે "જેઓ અસ્પૃશ્યોનું દુઃખ ઠાળવા મયે છે, તેઓ વિરુદ્ધ"નો ન
 હતો. તે કલક કક્ત ઠરાવના એકજ ભાગ પર હતો કે જેથી અસ્પૃ-
 શ્યોને હિંદ મંદિરોમાં દાખલ કરવા કે નહિ તેવીજ તકરાર હતી.

હતાં અસ્પૃશ્યતા નાંટ થતી જાય છે. અરે ! જહદીયી ભુમ્બાની ભંધ છે. વિરોધી ભાવ ધાર્મિકીએ કમજોર થતો જાય છે. અને અસ્પૃશ્યતા ટાળવાની ચળવળ તરિત ગતિથી ક્ષિતાર્થ થતી જાય છે.

પ્રકરણ ૧૦.

નીચથી પણ નીચ.

અમેરિકામાં પણ અસ્પૃશ્યો છે. તેથી તેઓ એમ તો નજ કહી શકે, કે તેથી હિંદુ અવરાજ તેમજ પ્રજા પ્રભુત્વવાળા શાસનવ્રતને માટે લયક નથી. અમેરિકાના લોકોએ પોતાનો અવરાજનો હક કાંઈ કાળે પણ ત્યાગ્યો નથી. તેમજ (કાંઈને તે બાબતની શંકા પણ કંવા દીધી નથી.) અને જો કે તેઓમાં અસ્પૃશ્યોની અપ્યા બધી છે, તેમજ હિંદુમાં છે, તે કરતા અસ્પૃશ્યોનું અવરૂપ ધણું સખત છે, તો પણ કાંઈને તે બાબતની શંકા પણ કરવા દીધી નથી. જ્યારે તેઓએ સ્વતંત્રતાની સુપ્રસિદ્ધ જયોપણા કરી ત્યારે યુનાયોની સંસ્થાઓ ત્યાં સ્થાપિત હતી. ફક્ત મિતેર વર્ષ કરતાં ઓછાં વર્ષો પહેલાં અમેરિકાને ના આતરિક યુદ્ધમાં સેંકડો અને હજારો મનુષ્યો ખપી ગયાં, તેમજ લાખો ડોલરો આવી સંસ્થાઓને માટે ખરચાયા આજે પણ હિંદુઓને ધાતકીપણું અમેરિકાનો, નિત્રોને સિખવવામાં વાપરે છે, તેવું ધતકીપણું અસ્પૃશ્યો તરફ વપરાતું નથી.

હું જે વખત યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં જઈ આવ્યો છું. ખીંચ વખત હું તે તરફ ગયો ત્યારે ફક્ત છ મહીના બાબાનમાં રહી બાકીના પાંચ વર્ષ અમેરિકામાં રહ્યો હતો. સમસ્ત દેશમાં ફરી નિત્રોના સવાલનો મેં અભ્યાસ કર્યો હતો. સન ૧૯૧૬ ના માર્ચ મહીનામાં જે એ પડી મેં પુરી કરી તેમાં મેં કહ્યું છે કે —

અમેરિકાનું યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ એક હિંદુની તે પરની બાબ અને અભ્યાસ (કલંકતા રહી આવતી ૧૯૧૬) પા. ૮૮.

“મારે યીજી વખત અમેરિકા જવાનું કારણ નિત્રો ના પ્રશ્નને
 અનુસાર ત્યાંજ રહીને કરવનું હતું તેમજ નિત્રો જાતના લોકોની
 યાચની તેમજ ઉદ્ધારને માટે તે રાજ્યમાં શું કરાવું હતું, તે જાણવાની
 માટે જરૂર હતી તે વાતમાં વધારે પડતો રસ લેવાનું કારણ નીચે
 પ્રમાણે છે —

“અમેરિકાના “નીચ” લોકો નિત્રો છે, અને તે રેશના નિત્રોના
 પ્રત અને દિલ્હીસ્તાનની દલીલ કોમો વચ્ચે મધ્ય સરખાપણું છે. એમ
 બંને મારતો હતો અને જાતો બધી રીતે મળતી નથી. તેમણે ફેટલું ક
 મગ નપાક અને વચ્ચે છે અમેરિકાન મામાજિક પ્રશ્ન અને દિલ્હી-
 નતાનના સામાજિક પ્રશ્નનું કેટલેક અરો મળતાપણું છે તેથી અમેરિકા
 જ્યાં અને ત્યાંજ રહી તે સવાલનું જે સંદેશમાં નિરીક્ષણ કરવા તેમજ
 નિત્રો ના નેતાઓને તે રાજ્યમાં મળવા મરી દેખા હતી કે જેથી તે
 વિચારતી મરણમાં સારી બાહીતી મરી મરી રહે.”

મારી એપડીના એ પ્રકરણમાં મે “રાજદ્વારિ વ્યવસ્થામાં
 નિત્રોનું સ્થાન” વિષે લખ્યું છે. હવે પછી જે હરીકતો આવશે તે
 મારા પુસ્તકને આધારે છે

સામકાલ આપવાને માટે છે, અને તે નેમ પુત્રી પાડવા ખાતર છે અને
પુત્રિ વિવેક તેમજ નીતિના પાકે આવે છે. શુભામની વાત તદ્દત
શુદ્ધી છે. સુખ્ય ન્યાયાધીશ તે બબલમા પોતાનો અભિપ્રાય નીચ
પ્રમાણે દર્શાવે છે —

“તે પરિણામમા શેક્ટુ હિત તથા હેત્ર અને જાતે સંમન-
ગતી સમાયતી છે. જાતથી દંડાયતો શુભામ, તેની પ્રભા અજાન, તા
પણ પોતાનું કરવા સુચિત્તરૂ, અને બીજાને દુઃખથી નિવડે તેની
મહેનત કરનાર. ...અપી જાતની નેમ્નીની આશા “જેને પોતાની
ધંધા નથી, જે બીજાનું કરેલું અપુણું રીતે માને છે. તેવા પામેજ
રાખી શકાય.” આપી વચ્ચતા હમતેવા સુખમના શરીર ઉપગની વ્યવસ્થા
સમાના પરિણામેજ આવે છે. ... શેક્ટની અબ્ધિત સત્તા, શુભમ પગ
જોષ્ઠી, કે જેથી તે સપુર્ણ રીતે આશાનુવર્તિ ગટે.”

આતન ધર્મ હતા ન્યુઝરિ એ નિઝોનો મનાવિતર ૧૮૦૭માં છીનપી લીધો હતો કોનેટ્રીપ્ટે ૧૮૧૪માં અને પેનમીયનનીઆએ ૧૮૩૮મ તે હક છીનપી લીધો હતો યુર-ગી-વોશિ યન પ્રે છે, ૩ આ રેરકાર યુનાઇટેડ ટેક્ટમમા ઉતર અને ઈશિયુમા ધીમે ધીમે ઝા જાતિ ૧ વરણુ ઉતુ પ્રતો હતો તેના પુરાના રૂપે છે, ૭ જેમાથી નિગોને ક્રમ વણુ બેને આધારે, તેઓના ન ગરિકતાના હકો છીનરી લઇ આતલ પ્રતા હતા ૧૮૦૨ મા ઝોહીઓ રાજ્યમા, જે નિકો આવે તેવુ ૫૦૦ નુ જામીન ખત રેવુ જે દાનમાં ધોગી આમડી લગ પેતી હાય તેમા નિઝોને, અગર જે તે વતન હાય તે પહુ, તે રખત મુધી, મહી આપનાનો હક ન હતો તેમજ જાલેરુ શુળ જે માં પહુ તેઓને દાખલ નહોતા કરતા' ખીજા જગ્યામા પહુ તેવ જાય ૧ પ્રતુનો ઇતા ૧૮૨૩ મા આ વની ર-માફ એવો અપાયો હતો તે એ નિઝો "નાગરિક" નહિ પણ 'મણુમ' છે

જેલાક ગાળોમા નિઝોને 'વા માટે વેચવાની મનાઇ હતી' ઝલાકમા ધડ અને તળાકુ વેચની મનાઇ હતી અને જ્વલ ટેલમા ફેરીનો ધરો પ્રવે અથવા તે વદાણના મહીક હોનાવુ પહુ નયદા વિન્દ ગણાવુ. રજની સરહ ઝોળ ગવી, તે પહુ ટેલકાં રાજ્યોમા પ્રાય વિન્દ ગણુવુ વગી ઝલાકમા સુલાર્મથી હુલેલા શુનામો તે દેશ છોડી ચાલી જયુ પડુ હતુ'

સિદ્ધાત રૂપે જુયામી ન ટ થક હતી પ્રશ્નુ સિદ્ધાત રૂપે જે યુનામેને મત્સ, તે ખાજ રૂ તે તેની પમેથી છીનરી લરાની પ્રકૃતિ આણુ પ્ર-મા આપી હતી એ દુકડે દુકડે મીમ મેરેના શમ્દોમા ટીએ, તે જ્વિય ક્રતો તેના રુદમા પુરી રાખની ઝોક પ્રતા વવારે રીતો છે' તે પ્રમણુ પ્રાયુ હતુ.

દક્ષિણુ પ્રાનેનો કોર અને પ્રતિક્રિયાવી મી અગર પ્રે છે, ૩ નરી અધારણોમા એવ અગો સમાવેશ કરવામા આવ્યો હતો

કે જેમા ગોરા અને ઢાળાની સમાનતા માટે નીલકાંઠા નિમેષો લખવા
 આગળ દતા. અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમા નિમોને નાગરિકતાના હકે નહિ
 આપવાની પ્રતિજ્ઞાઓ આલેખાઈ હતી નિમોને ૧૧મ ડિસેમ્બર ૧૯૦૪
 પાડવા માંડે "રેન્ડોમ્બારી" કાયદાઓ ધણા ગાંધીઓમાં સુન ૧૯૧૫ ના
 પાડવા આરંભ પસંદ 'સ્વામાં આગ્યા હતા', કે જેની કચ્છે કોઈપણ
 ૧૮ વર્ષની ઉમરનો નિમો "કોઈપણ કાયદેમરનો ધંધા અગર ખમ"
 વગર રહેનાર યુનેગર ગણાશે, તેમજ "કાયમ વિદ્યુત્ત્વિએ કે રાત્રે
 ટોચે મળનાર"ને યુનેગર ગણી લેવામાં આવતા. ૧૮ વરસની ઉમર
 અંદરના નિમો "આખાપ વગરના છોકરા, અથવા તેો એવાં છોકરાંઓ
 કે જેનું પેપાણુ માયાપો ન કરતા હોય" તેવાને તેઓ ૨૧ વર્ષના
 થાય ત્યા સુધી, શિષ્યવૃત્તિમા યોજવાની ફરજ મૂતવેખ પ્રમાણુ (પ્રોગ્રેટ)ના
 આધારે આલસતોના લિપિકારા પર રાખવામા આવી હતી તેમજ તેઓના
 મુળ માલીકને ગ્રામીન ફરવ નું, તેઓની યુનમરી પર રખાયું હતું. મીમી-
 સીપીમા પલુ તેવાજ કાયદાઓ પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. અને
 જે નિમો ૩૨ ન આપે તેને તે લાલ પાડવામા આવના હતા.
 પછીથી એક ડોલરનો માયા વેરા દરેક નિમોપર "મર્યાદિના રક્ષણ
 માટે" નંખાવો હતો. યુનામી ૧૧ ડુંકામાં ડુંકા વખતને માટે જે માઈ
 માલુસ પેસા આપે, અને પ્રકૃતિ પાવક યુનાઓ જેવા કે "મત્સરી
 દાની" "અપમાનકરક જે દાઓ" "રાજદ્રોહી લાપણો" અથવા તેો
 ખીજ કોઈપણ દુરાચારને માટે થતી શિક્ષાઓ ખલ જે કેઈ પેસા
 આપે તેને પલુ ફરજિયાત મળુલી અને નંડ કરવા માટે કોઈદારી
 કાયદાની કલમો હતી."

'શિષ્યવૃત્તિના' ડોળની અંદર અથવા તેો 'દેતુ' કે ડુનાઓ માટે
 થતી શિક્ષણુ ડોળની અંદર' એવી કાયદાની કલમોનો સમાવેશ થઈ
 હતો. કે મરીખી અમર તેો યુનાઓની અપખાઓ આપની કલમોથી
 ખમ' જેતાં, દરેક નિમો યુનેગરજ, થઈ હતો. શિક્ષણુ પ્રાંતો સ્વલ લના:

યુનાઇટેડ સ્ટેટ ઇન્દ્રિયમા જે તના પ્રતિનિધિ અથવા તે સભારા
તરીકે એના માણુને નુગી મોકલના કે જેઓએ અમેરિકાના સરોગિ
રાજ્યના લક્ષ્મી નેમજ પ્રોપ્યારી મત્તામા અગળ પડતો ભાગ લીધો
હોય તેમજ દેશ રક્ષક લક્ષ્મીની સન્ધ્યામા પણુ ડુગ્તી રીતે ગેવાજ
માણુસો નુગી મોકલના જેઓ જે તાના પક્ષમા ગ્હો લડયા હેય
તેમજ સરોગિ રાજક રખારમા સનદ્વે હોય લક્ષ્મીમા પણુ તેના-
એનોજ ન્થો નેરામા અનો હતો આના વર્તનથી ઉત્તર પ્રાતો રાકા
સ્પષ્ટ થયા તેઓએ વિચારુ કે જે તેઓ આવન નહિ ગ્હે તે
લડાઈથી જે મેળાજ તે સમગ્ર નટ થો ક્ષિયુમા તે બળવોજ
પતો તેમજ લડાઈ પહેલા નિચેની જે ગિતિ હતી તેરીજ સ્થિતિ
સવમાને તે પ્રાતો બને તેથી તજવીજ કરી રચા હતા પ્રત્યપ્રતિ
નિધિ નવાળી પ્રગેમ અને ક્ષિયુની એ અતાણુનુ કારણુ ઉપર ગણુારી
ગયા તેજ હવુ

નિગ્રાની વધુમતિ એાછી કરવાને જે નીતિએ અખત્યર કરવામા
આવી હતી તેવી લગનમ મનાધિકારીએ તરીકે તેની પ્રત્ય નષ્ટ થઇ
ગઇ છે રાજદ્વારિ શુન્યના તરીકે આજ નિગ્રાની દશા કે
જે દશા તેઓના છુટકાના પહેલા હતી તેવી છે અમેરિકાના
ખીજ લેખક મી પોય લેતા હાવર્થ નિગ્રાની ગજદ્વારિ ગિતિનુ
વર્ણન નીચે પ્રમણુ કરે છે —

લેક ન ગગિને મન આપવાને અધિકર છે 'લતે પછી તેની
બાતમા, વર્ણુમ કે ડુનમી રચા તરીમ્નો ફરક હોય' તે પણુ તેને
સુધારાની પદરમી પ્રમ પ્રમણુ મનાધિકાર મળવો નેઇએ આ
દુપગ્થી એમ સમજાય છે કે કાળા અગર તે ધોળખના રાજદ્વારિ
હકમા કાઇ અંતર નથી પણુ ખરી વાત તે એજ છે અને તે વાત
સર્વે બલ છે કે કાયદાની ગ્હે મળતી છુટનો અપસર્પ પ્રવાન
સાધનો મોધી કદાયા છે પુન રચનાની સરકારના અધ પતન પછીથી

દક્ષિણ પ્રાતેના કાળાઓના મતાધિકારો બળજબરીથી કે છલાથી પુત્રી લેવાયા છે. પણ ૧૮૯૦ માં મીમીમીપીમા એવી એક યુક્તિને ઉદ્દેશ્ય થયે, કે જેથી મતાધિકાર છીનવી લઈ જે પરિણામ લાવવું હતું, તેને કુત્સિત ન્યાયનું સ્વરૂપ અપાયું. આગળના સંયોગિ રાજ્ય-માના દરેક રાજ્યમાં આજે ફક્ત ક્લોરીડા, આરકનસાસ, ટેનેસી અને ટેક્સસ નિવાસના રાજ્યોની, મતાધિકારની જરૂરિયાતો એવી છે, કે જેથી કાળાનો દેહ તો જતોજ રહે છે. ઉપર જણાવેલા ચાર રાજ્યોમાં પણ નિઝેસમાજની કંઈ વધારે ગણતરી નથી. કુળવણીના તેમજ મિશ્રતના પ્રમાણથી અજ્ઞાન અને ગરીબ નિઝેના જનસમુદાયને ખાતલ કરવામાં આવ્યા છે, જ્યારે મુખ અને ગરીબ ધોળાઓ માટે પુત્ર પારીઓ 'પિતામહ અંગો' અથવા "જ્ઞાન અંગો" છે. કે જેમાંના છેલ્લા અંગથી મતાધિકાર નોંધનાર અધિકારીને કાળાને, તેને આધારે સખ્ત-છથી ખાતલ કરવાનું, અને ધોળા પ્રત્યે દીલસોજી ખતાવવાનું નીક પડે છે. "મતાધિકારના સુધારાઓનો" મુખ્ય હેતુ નિઝે કોમને રાજકારિ ખાખતોમાંથી ખાતલ કરવાનોજ હતો. ભાવમાં તો પંદરમાં સુધારાનો ધ્વંસજ થતો હતો. તેમજ જે રાજ્યોએ તે સુધારાઓ અદલ્ય કર્યા હતા તેઓને કાયદાના સુધારાનો શ્રેણો વિલામ પણ અંધન કર્યા થતો હતો તે પ્રમાણે જેટલાઓ મતાધિકારમાંથી ખાતલ થયા હોય, તેનું પ્રમાણ પ્રતિનિધિઓ સાથે રાખવાનું હતું. એટલે કે ઓછા મતાધિકારીઓને લીધે ઓછા પ્રતિનિધિઓ મોકલી શકાય. વરિષ્ઠ અમલકો દરવાજાવુંક આ બંધારણ સામે આખ આડા કન કર્યા હતા. અને કોંગ્રેસે તો તે સવાલ મહત્ત્વનો છે એન સ્વીકાર્યું પણ ન હતું. તેથી રાજ્યો તરફથી મોકલાતા પ્રતિનિધિઓનું પ્રમાણ ઘટાડાયું નથી હાલની રાજકારિ પરિસ્થિતિ જેતા, મત આપવાના અધિકારની જરૂરિયાતો આતો નષ્ટ થાય તે અસંભવિત છે."

આ વાત અપટલેથી નથી અટકતી. નિઝેના મતાધિકારો છીનવી લેવાયા ઉપરાંત તેમજ બળજબરીથી અને છલકપટથી રાજકારિ

બાબતોમાંથી તેઓને ભુક્ષી નાંખવા ઉપરાંત, દક્ષિણ પ્રાંતની ધારાસભાઓએ નિત્રો વિરુદ્ધ ધણા વિપરીત કાયદાઓ પસાર કર્યા છે. સન ૧૯૧૦ માં પર માંથી ૨૬ રાજ્યોએ કાયદાની રૂએ અગર તો ૧૫ ધારણામાં સુધાર થી, કાળાંઓનાં ઘોળા સાથે લગ્ન ના પ્રતિબંધો કર્યા છે. એવા મિશ્રણ કરના સંબંધને કાયદા વિરુદ્ધ ગણી વ્યતિરિક્ત કર્યા છે. ન્યારે ઉભય સંબંધ જોડનાર પદોને કેટલાક રાજ્યોમાં 'અસહ્યવલી' તરીકે ગુનેગાર ગણવામાં આવે છે, કેટલાક ખીજા રાજ્યોમાં તેઓને 'ગોર પાપી' તેમજ 'અપ્રતિકર ગુના'ના ગુનેગાર તરીકે ગણે છે. તેવા ગુનાઓ માટે દક્ષિણ રાજ્યોમાં 'દશ વર્ષથી માંડીને, તે ઉપરાંત ૫૦ ડોલર ૬'૩' સુધીની સિક્કા છે. અને એક રાજ્યમાં નિત્રો સાથે ભાગ લેનારને દંડ સજા કરવામાં આવતી નથી. જાતજાતના અંદર અંદરના મિશ્રણ માટે ટીકા કરતાં મી. ગીજ કાષ્ઠ નીચે પ્રમાણે કહે છે - 'સ્ત્રીને તો સંપુર્ણ રીતે અચ્ચાવ થઇ શકે, પણ નિત્રો જાતની સ્ત્રીની વત તદ્દન જુદીજ છે.' એ વાતના સમર્થન માટે "મુળ અફ્રિકાના વતનીના રંગ સાથે અમેરિકાના મુધરેલા નિત્રોની સરખામણી" થી બરાબર સમજણ પડી શકે છે."

આ ઉપરાંત "જામકે કાયદાઓ" પુર્વેનાં બધા શુભાભવાળા રાજ્યોમાં અમલમાં છે. તેમાંના કેટલાક રાજ્યોમાં એ જાતિઓ માટે, ધરાળની બોટોમાં તેમજ રસ્તાની ગાડીઓમાં તથા રેલગાડીમાં બેસવાની જુદી સગવડો કરવામાં આવી છે. રેલવેના રસ્તા પર જુદા "વેઇટીંગ રૂમો" આશ્રમસ્થાનો, તેમજ જુદાં જોજનનશુંદો પણ ધારા પ્રમાણે હંમેશને માટે હોય છે. છાડાની ગાડીઓ પણ જુદી જુદી હોય છે, અને જ્યાં એકઠી હોય ત્યાં ઘોળાઓને આગલી બેઠક અને કાળાઓને પાછલી બેઠક આપવામાં આવે છે. નિત્રો મુસ કરને તે ગમે તેટલો પૈસાદાર હોય તો પણ, રેલગાડીમાં સુવાને માટે પધારી તો તે ન જ મળે. અને કદાચ જો કે હ નિત્રો મુસ કર દાખલા તરીકે

ધલીનેરામા ઝોલીઓ ની ઉત્તી. સુદુષ્ટમા બપ તેા તેણે પેતાની પયારી છોડી, રંગીત ઝે. ની ણા, કોની ગાડીમાં જુવુંજ બેઠાએ. કાળા તેમજ ઘોળા લોકો ઝેકનરપુ ગાડી લાડું આપે છતાં એવાં કંપનિઓ ઝેરા માટે કાળા નના નનારે સમવડ કરી આપે છે.

દક્ષિણ તરફના કાઠપણુ રવ્યમા કાળાં અને ઘોળા યેનના છોકરાઓને ઝેડજ બહેર કાળ મા લાડુવા દેતા નથી. અને કુકક રાખે એવો કાયદો ધડયો છે કે, જેમાં કાળા લોકોની નિશાંભા દરેકના વહુ પ્રમાણે શિક્ષક રાખવા.

કામની લિનતા અને વિવેક ઘણુંમરું દક્ષિણ રવ્યમાં છે. પણ વહુભેં તેા આખા યુનાઇટેડ સ્ટેટમાં છે. બોબનસુદોમાથી Y. M. C. A માથી અને Y. W. C. A માંથી, નટ-શાળાઓમાથી, રંગમહેલમાથી અને ઘેળા લોકોની અમશન બમિલા વપરાશમાથી, તેમજ કેટલાક રચનિ કામઓનો લંગ કરીને પણ કાળાઓને ખાતલ કરવામા આવે છે. જાહેર વિચારણાને લાધે નિમે લોકો શુદા દેવબોમા જમ છે. શુન બોબનસુદોમાં રહે છે. તેમજ નાટકશાળાઓમાં ખાસ શુદી બેડકા પર બેમે છે. સહેરામાં અને ગામડાઓમાં પણ તેઓને નિશ્ચિત રીતે શુદી રખાય છે. એટલુંજ નહિ, પણ જાંઘીના બા પ્રસંગેના સંધાઓમાં, ઝેરાઓથી તેઓને વ્યતિશિક્ત રહેવું પડે છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટમાં નિનાને નીચથી પણ નીચ ગણવામાં આવે છે.

અવા જાનીય પક્ષપાતલું નહવ. નગર રવરપ નિમેને રિખાવવાનું છે. કે જે રિખાવવાનું કસ્યુ કમ્પ ધાળા વિરદ ક્ર-પત યુનાએ વું હોય છે, અને જેનો સુકારો એક પણ ન્યાયની અનલને આપે ન હોય, અથવા તેા સુકારો મેળવવની તક પણ ન મળી હોય. તે પહેલાં રિખાવવાનું શર કરાય છે. કુ કલુકસ યોળાની બહોળા વિસ્તારની સંસ્થા આવા કામમાં અમેરિકોની કુશળવા પ્રદુર્શિત કરે

છે. તેઓની રીત એક ધુપી બાબતોએ સમાજની રીત નેવી હોય છે. અને તેઓને કાર્યો અને વ્યવસ્થાનો બેચડક રીતે પડકાર કેમ આપવો તેની બરાબર સમજ છે. નિમ્નો સામે આવા ટોળાના અસા-ચારો વિષે કહેતાં “અમેરિકા ઉંમર લાયક” ચયું તે પુસ્તકના લેખક આપણને તેનો પરિચય કરાવતાં કહે છે, કે “એવા અસાચારો કરવામાં સમાજના સ્વભાવો સારા માણ્યો ભાગ લે છે.”.....આ વાત તેઓએ ચોતે મને કહી છે.....એમ લેખક જણાવે છે. મિત્રો ભયો અને સહયતાથી ભરપુર દેખ તો એવો મદ્યસ્થ કે નેત્રી સાથે તમે ધાત કરતા હો, તે બદલે મનુષ્ય દ્વિસક વ્યક્તિ હોઈ શકે, કે જેણે અડધી રાત્રે એક વિશદ હજારમાં, રહી ખુન કર્યું હોય, અને ધીન્ત-તમારા મિત્રોમાના હજારો તેના મસ્તીશ ગોડીઆઓ બન્યા હોય.”*

૧૮૯૩	૧૫૮	૧૯૧૦	૬૫
૧૮૯૪	૧૩૪	૧૯૧૧	૬૩
૧૮૯૫	૧૧૨	૧૯૧૨	૬૩
૧૮૯૬	૮૦	૧૯૧૩	૭૯
૧૮૯૭	૧૨૨	૧૯૧૪	૬૯
૧૮૯૮	૧૦૨	૧૯૧૫	૮૦
૧૮૯૯	૮૪	૧૯૧૬	૫૫
૧૯૦૦	૧૦૭	૧૯૧૭	૪૪
૧૯૦૧	૧૦૭	૧૯૧૮	૬૪

કુલે ૨૬૭૭

સન ૧૯૧૪ સુધી પ્રદેશ તાં કારણો:—

ખુન	નાં
તોફાન પ્રનારા અને રાત્રે ધસારો કરનારા ...	૩૦
વ્યગ્રિતગત આયોત... ..	૧૩
બચાવકારથી સંબોગ-સંબોગ પ્રનારા. ...	૧૦
સંબોગના પ્રયત્નો અને સ્ત્રીઓના ઓરડામાં ઘગર	
રુબાએ હાજરી	૮
લુ'ટ અને ચોરી	૫૧
અણપાલ	૨
જડતી ગેતાં સામે ચંનર	૧

આ આંકડાઓ વિકાસો દ્વીષ્ટન પત્રમાંથી લીધેલા છે. દિલ માટે રાષ્ટ્રીય મંડળના વકાદ્ધીસંના પત્રકારો માને છે. આંકડાઓ દ્વીષ્ટને આપ્યા છે. તે ઘણા જોડા છે.

દાદાંતક ઉદાહરણો. ૧૯૧૧.

નિગ્રા હોવાનો ગુના.

૨૦ મી ઓક્ટોબર માન્ચેસ્ટર ગા.—જેરી લોવેલેક સ નમના નિગ્રાને ગોળી ચામડીવાળા માણસને ગછ રાતે મરીને પછડી નાખવાના ગુના માટે એ વાગે બપોરે જલભાધી લઈ જવામા આવ્યે અને રિખ વચમા આવ્યો હતો તે ટોળામા આસરે ૩૦ મળુસો હત

સ્ત્રી અને છોકરાંને લટકાવી દીધાં.

૨૬મી મે ઓકમેન ઓક્લહામા—એક કાળી ઓરતને રોરીફને ગોળીથી મારવાના ગુના માટે એક ટોળી લઈ ગછ અને તેણીને તેમજ તેણીના ૧૪ વર્ષના છોકરાને પુલ પથ્થી લટકાવી દીધા હતા સ્ત્રીને લખાવ્યા પડ્યા તેના પર બળાત્કાર થયો હતો.

પાંચ નિર્દોષ માણસો રિખાયાં.

૨૦મી મે લેકક સીગી, ફ્લો—છ માણસોને કારાગારમાથી લઈ જવામા આયા હતા અને રીખાવવામા આવ્યા હતા કાલજી. એક અગ્રગમ્ય નાગરિકના પુત્રમા લાગ લેવા માટે મોટરોમા બેરીને રિખાવનારાઓ આવ્યા હતા અને નજરના છોકરાને કે જેની પાસે કારાગારનો કબજો હતો, તેને ગવર્નરની બેટી સહીવાળો તર, કે જેમા જેઓને તેઓને સોપી દેવાને હુકમ હતો, તેવો તાર બનાવવામા આવ્યો હતો તપાસ કરતા મળ્યું પડ્યું હતું. કે એ કમને મરી નાખવામા આવ્યા તેમાં એ પર ખુનનો આરોપ હતો એક કાળા અને ઘેળા માણસ વચ્ચે તારારનો મામનો રથ નિક આલત પસે રજી કરવામા આવ્યો હતો. કે જેમા કાળા મળુમને નિર્દોષ દરાવવામા આવ્યો હતો પછીથી તસ્તક તે ધાળો માણસ કાળાના વાડામા બહુક મારે મરો હતો છોકરા હતી અને તેઓ માણસ માર્ગે મરો હતો. કે

ખેતની જાનને જે વિકસને વધીત કરી હતી અને પાચ મણ ૧૦
૩૫૫ સક્ષીઓ તરીકે સ્વયં રાજા હતા.

યાચલ થએલા નિત્રાને સગગાવી દીધે.

૧૩મી ઓગસ્ટ કોટેસવીલી પા—કોટેમનીવાના અલ્પા માત્ર
વર્ણન કરવાની જરૂર નથી તમને જાણને યાદ હશે કે પીડાની
વિચિત્રતા જેણે પહેલેથીજી પુન મુકું હતું તેને આધ્યાત્મિકતાની
પથ રીતમાની ઉદારી મળગાવી દવામા આવ્યો હતો તેના આમળા
ખાતા રાગીરી બળત માયી દર ૫ સવના તરફડીયા માસ્તા સળાંબ ધી
પાછો તેમા ધેલી દેનામા આવ્યો હતો તેના દાલ બી દાંબ
પાડાને યાગીરી તરીકે રાખવામા આવ્યા હતા અ તોફાનને મટે
પમ્પાએનામાના એક એકને છોડી મૂકવામા આવ્યા હતા

ન્યાયાધીશ શું કર્યું.

૧૭૧૬ લે રેન્સિ વેરી પા—લોરન્સિ વેરી મા ના ચા નં
એમ પ્રેન્ડ ન્યાયાધીશે જે જે નિત્રાને તેની પાસે તપાસને માદ
લવામા આવ્યા હતા તેઓને રક્ષણ માટે લક્ષ્મી કુકડી મે ૧-
૫૫૫ની ના પાડી હતી તેમાના એકમા પર ઘેળા વગની આ ૫૦
દુમયો પ્રાપ્તો આ રોપ હતો, અને બીજા પર "શકાવીશ રીતે ન્યાય-
વાનો અ રોપ હતો "

તેઓને રિખાપીને મારી નાખવામા આવ્યા હતા જે પોરિંગ
આધિપતીના પ્રજામા હેવા હતા એકને રેલગાડીમાથી લાજ જવામા
આવ્યો હતો (તે અસાચાર પુરો થયો તા રૂધી ગડી તમજ
મુસાફરોએ તે કુર્મ જેણુ હતું) બીજાને સેકડો માણસોએ મળી
દુગમાથી ધસડી કાઢી મારી નાખ્યો હતો

ન્યાયાધીશ પ્રેન્ડે કુદીઓને પુરવું રક્ષણ નહિ આપ્યું તે બધ
ચોતાનો બચાવ કરતા નીને પ્રમાણે કુર્મ કે —

“દેશમાંના આવા નિત્રો ગુનેગારોથી ઘેળા માણસોની નિંદગીનું
જ્ઞેખમ થાય. તેવો આત્મભોગ ચવા દેવાનું યંત્ર હું નજ બની શકું.
હું મારા અંત કરણ તેમજ પરમાની સાથે એકમત છું. આવા સો
નિત્રો બચાવવાની ખાતર, એક પણ ઘેળા માણસની છંદગી હું
જ્ઞેખમનાં નહિ આવવા દઉં.”

ગવર્નર બ્લીઝ ગું કહે છે.

૧૧મી નવેમ્બર ડોનેપાથ એસ. લી—દક્ષિણ કેરોલિનના
ગવર્નર બ્લીઝ કહે છે, કે મારા રાજ્યમાં રિબાવવાના જે અત્યાચારો
હમણા હમણાં થાય છે, તે આખતમાં પરુવત્ નિત્રોને જે શિક્ષા ઘેળા
યોકો કરે છે, તેમાંથી બચવામાં મારી સત્તા વાપરવા કરતાં, હું જાતે
નોકરીનું રાહતમું આપી, હિનેપાથ આવી, ટોળીને દોરી જનારો
બનવાનું વધારે ઉચિત ઘાટું છું.”

આનું લક્ષ્યપણું દણુ પણ ચાલુ છે. મેં ચોપડી લખી અને
જેમાંનાં ઉદાહરણુ મેં આપ્યા છે, સારે પણ તેવીજ રિથિતિ હતી.
નીચે આપેલા કહસીસ નમના પત્રમાંના લખલાઓથી તે વાતનું
વધારે પ્રમાણમાં સચ જણુ મે અને વાંચનારના મનમાં યંત્રા નહિ રહે.

તે પત્રના ઓગરટના અંકમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું ॥ —

રિબાવવાના અત્યાચારો.

“યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકાના ધાતકી રીતે રિબાવવાના
અત્યાચારો, તેમજ ન માગી શકાય તેવી રીતે માણસને હવતા બાળી
મુકવના, બનાવોએ તે તરફ, લગણીનું એક તરંગ પણ પેલા ક્યું” નથી.
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ મરકારે જરાપણુ વિરોધ દર્શાવ્યો નથી. એક પણ
શબ્દ સલાપીઠપરથી બોલાયો નથી. એક પણ અક્ષર, કુરદા સામે
અથવા તે સોએ સો ટકા અમેરિકન કહેવડાજનારાઓ તરફથી, તેમજ
પ્રત્યક્ષતાઃ તંત્રના રક્ષકો તરફથી એક પણ લઘ્યમણુ કરાઈ નથી.
અથવા તે વક્તર તેમજ દરિઅઈ કમ્પ્લેના પ્રચારકોએ પણ એક-

અગર લાન મણુરૂપે મ્હો નથી, મેલરી વ્યાપારી પ્રાથન"ન મ્હો પ્રમાણે લુખીનીની, મીસીંગીખીના અમાનુષિ બનાવો અનેના દેવા છતા તે બાકા રૂત નિત્રો લોગ્રએ ફાઈની જુની જુની ધીમે ચાવની મોટર ગાડીએ મા જતા ઝડપથી ચાવતી ગાડીએને ર તે નફિ આપરાના બહોળા તિરસ્કારને પાત્ર થએવા વર્નનને લાઈ તે બનાવો બન્યા બતા, એમ જણાવ્યુ હતુ અમેરિન મન ન્દી અને રૂ મીને અવા ફૂર બી અમાનુષિ બનાવો હુપા રાખી, જીનેવા પેકીંગના મમ અગ્રે મા મેલી પાતે સભ્યતાથી લરપુર દોવાનો દાનો દુનિય સમક્ષ રજુ કરવાનો પ્રથન થો છે"

તેજ પત્રમાનો બીજો ફરો નીચે પ્રમાણે છે —

ટાળીની યુક્તિઓ.

ટાળાના અન્યાચારોની એ નિયમિત હસ્તક્ષિપા અમરિ મ્હો ઉલ્લસી છે તેની હ તક્ષિયા ધણુ અર નીચે પ્રમ જો કરનામા અ વે છે એ સુી થાય, પેલિસ નિત્રો પર આરાપ મુઘવ દોડી બા , એ વત વંજો દુનિયા માને પ્રરણુ વોળી પ્રબ નિત્રોને સુીગર તરીક માને છે એ નિત્રો કે પમ્ડાય ને તરતજ તેને રિગાવી મારી નાખવા આવે તો તેમ થના દીધાથી પોનિસનો અચાવ થય અને સુીગર ધણા લોકોની જીજ્ઞ નજ લેવાય પણ નો રિખ વાના અચચારો અમળમા મુખ્તા દીન થાય તો, અગર તો રિન વવાની ધમપ્રાજ અપાય તો નિત્રોના રહેકેણુ સ્થાનો પર ધણ એ ટેજે મળી ઉત્તી પટે આમ કરવાથી ચેરી અને લુટની તમ મજે જો મદપણુ નિત્રો પોતા નો અચાન કરે તો ગુરતજ વરકરી દુમ્ડીની મ ન સથે પેલિસ તએને નિ શસ્ત્ર મરી ધણુઓ ઉપર તોફાન કરવાનો આરાપ મ્હો જો એક પણ વાળો મણુસ પમ્ડાઇ બાય તો તરતજ તેને છોડી મુઘવામા અ વે પણુ નિત્રોને જકડી રાખી તેઓ પર ફરિયાદ ચાખ આમ થવ મી નિત્રો બીકમાને બીકમાજ રહે છે તેમજ તેની બીકથી

બંદોબસ્ત બજાવનારા અધિકારીઓએ આપેલી કુટનો લાલ લાલ, દુર્ગમાં
નાખવ થઈ. બંને પુસ્તો અને સ્ત્રીને દુર્ગ બહાર કાઢી ગોળીથી વીધે
નાખ્યાં "

નીચે લખેલો બનાવ ગ્યામ અને તમોટત મીઠીમીઠીમાં
સાટેબર માસમાં બન્યો —

"થોડા દિવસો પહેલાં ગ્યામ અને તમોટત મીઠીમીઠીમાં જે
રિખાવવાનો અભ્યાસ બન્યો તે તપાસો. ત્યારે ન્યુયોર્ક શહેરમાં
લાખો મનુષ્યો લેઈડબર્ગ જે વિદ્યા ન નિષ્પત્તિ મેળવી અમેરિકાના શુભ
નામોમાં વધારો કર્યો હતો, તેમજ 'ચોતાલુ' નામ તે નિષ્પત્તિને કીંર
સ.રી દુનિયામાં વિજ્ઞાની તરીકે પ્રખ્યત ક્યું હતું. તેને શબ્દો
આપતા હતા તેમજ લાખો મનુષ્યો કે જેમાં એકલા ધોળા નહિ પણ
કાળા પણ અમેરિકામાં ન્યુયોર્ક શહેરમાં ધન્યવાદ આપી રહ્યા હતા, ત્યારે
મીઠીમીઠીમાં હબર કે તેથી વધારે માનુસના ટે.ળ.એ એકલા મીઠી
જે મળ,લાઇઓ, કે જેના પર લોકડો વહેરવાની મીક્ષના મુખ્યમેના
અધિકારીના ખુનનો આરોપ હતો તેઓને કબજે લીધા હતા. તેઓને
બંધારણવર્ત્તના અધિકારીઓના હાથમાંથી લઈ મુ' ક્યું ? તેઓને
તારના માંજલા સાથે લટકાવ્યા. ગોસેલ હ'ન (કેરે સ્ટ્રી)થી મિંગનક્રિયા
કરી સળગાવી દીધા હતા."

૧૯૨૭ ના કાષ્ટસિસના અંકના કિતર લેખમાં ડો. હુ. બોહસ
નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

કેફીવીલી કેનસસ.

"માર્ચ મહીનાની ૧૭ મી તારીખે જે ગોરી ચામડીવાળી
ઉાકરીઓ પર નિઓએ બજાવકાર ક્યારું, ૨૦૦૦૦ માનુસવાળી વરલીના
એક કેનસસ શહેરમાં વહોમત આવી પડ્યું હતું. સિકારી કુતરાઓ,
પોલિસ અધિકારીઓ, લાવવામાં આળા હતા. નિઓના રહેઠાણ આગળ
જઈ તજ કાળાઓને કેદ પકડ્યા.

તેમનાં બેને છોડ્યા અને એકને કેદમાં રાખવામા આવ્યો. ૧. ૧૮ માર્ચને દિવસે તે કાળા માણસને રિખાવી ઠેકાણે પાડવા માટે ૨૦૦૦ માણસોએ સહેરના સભાગૃહ પર ઘસારો કર્યો. તે ટોળાએ સભાગૃહમાં ભાંગફોડ કરી માલમત્તા છુટી નિત્રોની પૂઠ પકડી. વીસેક કાળાઓ એકઠા થઇ. હથિયાર સજી ટોળાને જરાબ આપવાના ધરાદાયી એકઠા થયા. પોને સખત ધાપલ થયા છતાં બે કાળાઓએ એન્ડરસન અને ફોર્ડ નામના, એ ટોળીનો ઘસારો અટકાવવાના ધરાદાયી ગોળી છોડી. 'હુલ્સડને ઉતેજન આપવાના' આગેપ પર તે બંનેને કેદમાં નાંખ્યા.

બપોળી સત્ય વાત બહાર આવી. ઘોળા લોકો તે વાતને ઠાંકપિછોડો કરવા ચહાતા હતાં, પણ કાળાઓએ મહાન પંચ (મ્હાંડુપુરિ) ને પુનઃપ્રાર્થના કરી. મે મહીનાની વા. ૩૦ ના અંકમાં કોર્ટીવીલીના િનિક પત્રે એવો કરાર કર્યો કે જે બે છોકરીઓ પર બળાત્કારનો આરોપ હતો, તેમાં બે ઘોળાઓ—નહિ કે કાળાઓ, તે છોકરીઓના સહગામી હતા. એક ઘોળી ચામડીના માણસને બળાત્કારના શુના માટે કારાગૃહમાં નાખ્યો છે તેમજ એક છોકરીને પણ તેની મદદનીશ હોવાના શુના બદલ જેલમાં નાખી છે. કંઈ જાતની વ્યાખ્યા પર્યાપ્ત કહી શકાય ?

પુર્વ સેંટલુઇમાં સન ૧૯૧૩ માં જે કતલ ચલાવાઇ, તેના દુકા અહેવાલથી ઘોળી ચામડીનું શિષ્ટત્વ માનનારાઓ તે ઇંદ્રબળ-માંથી મુક્ત થશે. નીચે આપેલા અહેવાલમાં ઘોળી ચામડીની સ્ત્રીએ તથા છોકરાંએ શું લાગ લે છે તે પર ખાસ લક્ષ રાખવા જેવું છે.

પુર્વ સેંટલુઇની કતલ.

સન ૧૯૧૩ ના જુલાઇ માસમાં પુર્વ સેંટલુઇ ઇલીનાઇસમાં જે બનાવો બન્યા તેમાં જહાંગીરી કાયદાના અમલ સિવાય બીજું નથી. પુર્વ સેંટલુઇના નિયોજકો, ઘોળી કામના લોકોએ પાડેલી હડતાળને પહેંચી વળવા સાર, એટી સંખ્યામાં દક્ષિણમાંથી કાળા

મળુરે લાવ્યા હતા. તે કારણથી તોફાન થયું હતું. ઘોળા મળુરોએ કાયદે પોતાના હાથમાં વધ કાળાની પુઠ પકડી શિકાર કરવાનું શરૂ કર્યું. ગૈરા, છોકરા, ધરણ, દોષનેજ છોડ્યા નહિ. કાળા લોકોનાં ધર સળગાવ્યાં, કે જેને પરિણામે ધરમા રહેલાં નારી પાતુ ન શક્યાં. વર્તમાન પત્રો પણ કપ્પુલ કરે છે, કે ઘોળી પોલિમે આ બધું જોવાજ કર્યું, એટલુંજ નહિ પણ હુલસડખોરોને મદદ પણ આપી નીને ટાંકલા સેંટલુધના સ્ટાર પત્રનો અણેવાલ, પોલિસ તેમજ લસકરી દુકડીએ શું કર્યું તે પર પ્રકાશ પાડે છે -

"લસકરના કેટલાંક માણસો હુલસડમા સામેલ હતાં. સોનીના 'એલ' લસકરની દુકડીના સિપાહીએ તેમા સામેલ હતા, એમ અંશ યુએનિંગ કહે છે. તે હુલસડ પછી થોડા દિવસને અંતરે તેળી દુખોદીઆના પાછળના વાંક પામેથી જતાં, તેઓ સાથે વાતચીતમા હિતરી હતી. તેઓ એમ બડાશ મારતા હતા કે આ જગાએથી ૧૦ 'કાળાઓને' પાળીમાં ફેંકી દીધા હતા. અને તેઓએ પાલ્લીની સપાટી પર આવવાના જેટલા પ્રયત્નો કર્યા તેટલામાં તે લોકોએ તેઓને અંતરથી તેમ અકાળ્યા. અને આખરે તેઓ કુખી મુખ્યા..... તેણીએ પુલ્લુ કેટલાએકનો ધણુ તમે કાઢ્યો ?

જાણા લોભની પ્રગતિને માટે જે રાષ્ટ્રીય શ્રેણી છે, તેણે મીસ યુએનિંગ અને નિગ્રો વિષે ઇશ્વરદત્ત બક્ષીસવાળા લેખક કો ડબ્લ્યુ ઇ ઈ ડુબોઇસને જે અત્યાચારો થયા હતા, તેની તપાસ કરવાને નેપોળયા હતા ૧૯૧૭ ના સપ્ટેમ્બર માસના કાઠસીસના અંકમાં જે તથ્યો તેમજ ચિત્રો એકઠા કરી તેઓ તસ્કથી પ્રગટ કરવામાં આવ્યા હતા, તે વાચતા કમકમાટી ઉપજે તેવાં હતા આમાં જે અહેવાલ આપ્યો છે, તે કાઠ્ઠીસમાના લેખને આધારે આપ્યો છે

જે અત્યાચારો પુલ મેટલુઇમાં કરવામાં આવ્યા હતા, તેની સરખામણીમાં જર્મનિએ કરેલું ધાતકીપણુ કહજ ધાતકી ન હવુ તે બનાવોના ગ્રોર'પણામાં મેટલુઇ સાથે જર્મનિની સરખામણી નજ થઇ શકે. જર્મનીના ધાતકીપણાને જે અલવાનો આપ્યા તે તેમાં ગોદાએ એમ જણાવ્યું નથી કે જર્મનો રિબ્બી ટ્રુપ દેવામાં આનંદ માનતા હોય પણ આ દુન્યાગોરાએ તે કામ અને આનંદનુ મિશ્રણુ કર્યું હતું આ વાતનો કારો એકું હડે. કે જેઓ મેટલુઇ પાટ ડિસ્પેચના અહેવાલ આપનારાઓમાંના એક છે, તેઓએ પણ 'ટેકા આપતા તે પત્રના લેખમાં પોતે એક નજરે ગેનારે વ્યકિત તરીકે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે —

તે ટાળામાં અમેરિકનોની રણગર્જના તેમજ ઉત્તેજિત લોક સામ્રોનો લાવ પ્રદર્શિત થતો જણાય છે. અમેરિકાના દુસ્લડખોરોન કક્ષાંત ધંદ્રિયાસક્તિને ઉત્તેજન આપે તેવી કમતૃપા હતી. તેઓ આવી ઉગ્ર રમતમાં મોજ માણુવી હતી. એક યંત્ર જેવા બનેક અમેરિકાના જીવનને ખીન કુદરતી લાલસાઓ જેવી કે ઉન્મત્ત મનોદશા તોહડાઈ. વેદનાઆપારની, જરૂર પડે છે, કે જેને પરિણામે મજા ધંડિયા જેવા રંગીન પત્રકારો ઉદ્ભવે છે. આવા રાક્ષસી-પણામાંથી અમેરિકાના ટાળાંઓને કંઈક જુદોજ મોહ પ્રાપ્ત થાય છે પણ આવો અન્યાનંદ મેળવવા સાર ધોળા વિરહ કાળાઓજ હોય છે

સેંટલુઇઝ પોસ્ટ ડીરપેચ (શિશુ પત્રકાર)ના લેખક તે અહેવાલુ મેર વર્ણુન કરતાં લંબાણુથી સ્પષ્ટ અને કમકમાટી ભર્યા લેખન નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

“એક કાળો માણુસ કે જેના માથાના પથ્થર લાગવાથી કાઠ થઇ ગયા હતા, તેને ચોથી શેરીના નાકા સુધી ધસડી લાવી તે ડોકની આસપાસ એક દોરડું બાંધવાની તજવીજમાં લોકો ને દોરડું જેમજે તેટલું મજબુત ન હતું તે વાતના મસ્કરી કંઠા થ હતા. એક સ્તંભની થોડે ઉંચે એક ત્રિકોણાકાર પેટી સાથે તે કાળ લટકાવતાં જે તે ટુટી પડે, તો તેનું શું કરવું, તે માટે લોકો તૈયાર હ થાંલસો ભાંગી પડ્યો અને તે કાળો માણુસ ધુટણુલર પડી મં પણુ પડતાં પડતાં એક ધોળો માણુસ કે જે દોરડું જેવી રહ્યો હ તે પણુ પગથી ખૂ, પેટ ધસતો યઇ ગયો. “એક ધરડો માણુસ જેણે લાકુતી ગાડી હાંકનાર જેવી ટોપી પહેરી હતી, પણુ જેના તેવા લોકોને અપામ છે, તેવો પટો નહતો. તે પોતાના ધરમાં વિરોધ બતાવતો બહાર નીકળી પડ્યો. તેણે બરાડો પાડી કહ્યું, ‘શેરીમાં તે માણુસને નહિ લટકાવતા. તમે એ કેમ કરી શકો?’ માણુસને ઝુસ્સાથી ધકેલી મુકવામાં આવ્યો, અને મજબુત

એવું બીજું દોરડું તે લોકો સાચા. તે સાંજે તે જગાપર એક દરખીણુ દ્રમ જોયું. તે કાળા માણસની ડોકની આસપાસ દોરડું માંધવાને માટે તે ટોળામાંના એકે, કાડયા ચએલા તેના માથામાં આગળાએ ધાલી માથું ઉચું કર્યું, કે જોયી તેનો હાથ તે માણસના મોહોથી ખરડાઈ ગયો.

પદડો અને પુર્વ એન્ટલુઇ સુધી તેને ધસડો, એવો એક માણસ કે જોયે કાળો કેટ અને નવી ધાસની ટોપી પહેતી હતી, તેણે દોરડાને બીજો છેડો પકડતાં બરાડો પાડ્યો. દોરડું સાંજુ હતું પણ ટોળામાંના જધાને માટે કુંકું હતું. આ બીજી વખતે તે કાળાને જમીનથી લગભગ સાત ફુટ ઉચે લટકાવી દીધા. તેનું શરીર આંજ કટકું રહેવા દીધું.”

કાઠરીસ પત્રના લેખમાં પણ આવાજ કમકમાટી ભર્યા અરુ-વાશેનું વર્ણન છે:—

આવા રાક્ષસી શનિ મહોત્સવોમાં ઘેરાંઓ પણ પાછી ખની કરતા નહિ. મી. હર્ડ લખે છે કે:—

કાકુનો એ- ફટને તેણીના મોઢા પઠે માત્રી બંધ કરવામા આત્રા
 હત પીછ એક સ્ત્રીએ તેના બે હાથ પકડી ગળ્યા અને તે છેડ-
 વળનમ નિરાશર પ્રયત્નોનો જવાબ ફટકાથી અપાયાજ કરતો હતો
 નખવની તેણીના વાળ તથા બહામ ઊંડી નાખવામાં આત્રી હતી
 પછીથી મેટલામ પુરો જરાડી ઉડ્યા હવે જવા દે. જોઈએ મહા
 અડપથી તેણી દોડી જાય છે ' ' ' ઊંરીઓએ તેણીને તરત તો ન
 છોડી, અને મારવાતું ચાતુજ રાખ્યું. ફટ તેના પ્રાણ ન લાવ
 જોટપુજ બધી ગાખ્યું. આખરે માર ખાતી રડતી મળતી તેણી
 જીરીમ દોડી ગઈ

“સાર પછી થેડીવરે એક ધરડી હબસણુ એ અથવા ત્રણ
 લખડી સિપાહ માથે ત્યા આવી કે તરત, તેજ ધોળી ઊંરીઓ તેના
 તરફ દોડી એક મિપાહએ બહુક વચ્ચે ધરી. અકુવાળી જૈરીએ તે
 છેડ વચાનો એ હથે પ્રયત્ન કર્યો, તે અગ્ગમા ખીંડ્યો પેલી ધરડી
 હબમનુ પર ખીજ મિપાહઓ હોવા છતા વુટી પડીને તેણીને થેડી
 ધમ ધરી જાડકારી નમાડી મુકી ”

ગોળાથી વિ'સાહ બેલાન થઈ પડેલી એક નિકાતું ઉ'વ
 કાપીને બહાર કાઢવા' એમની તો મરજી થઈ ગઈ હતી ' ' ' .

કકત હબમીઓનેજ મારવાના કામથી પાછી ટેળી થાકી ગઈ
 ત્યાજે આન લગ હવાના કામમા પ્રેરાઈ ગઈ કે જેથી માનસિક ઉત્તેજતા
 આવી, “મળાઓને” પોતનાજ ધરમાં બાળી નાંખવામાં ફવી મજા
 રામાગડી હતી. અથવા તે મળગતા ધરમાથી નામલાગ મરતા અને
 ટેળીના રાખને આધીન થતા તેઓને જોવાથી ફેટલા આનદ મળે
 તેડુ ટેળીનુ માનમ હતુ ઊંરાઓએ પણ તેમા લાગ લાંધા હતો
 મળગતા ધરમાથી કાળી જૈરીઓ નાસલાગ કરતી હતી તેની પુક
 ધોળી જૈરીઓ પકડતી હતી તેમ કરવામાં તેઓના મળગતાં કપડાં
 હારવાનો ઉતુ નહિ હતો, પણ જો બની શકે તો તેઓના હુ ખમા
 ઉમેરો કરવાનો ધરાદો હતો ટેજે મળી આજુબાજુ જૈરાઓ હસતા

અને મરકરી પ્રતા હિલા રહેના રેતન વ મા આગથી ર ધાઈ ગએ ॥ મ લુસો જમીન પર પડયા પડયા દુ ખથી આમગા ખાતા હના તેઓને તેઓ બોયા પ્રતા હત જીવનાનો માથી મીસ ગુએનિ ગ તેમજ કો કુ મે દસે ધનુ પુરાવાએ એ કા પ્રાં છે તે બલિવાનમા સ્ત્રીઓની સખ્યા ઘણી હતી તેમાની એ પ્ર સિલ્લ વપ ॥ ધરડી સ્ત્રી નારરીસ ગરતે નીગ વપ સુધી અ સ્થ નમા રહી હતી ગને મદી પપુ ધરમાથી બીકને લી ॥ ૧૬૨ નીમળી ન હતી આખરે સગગતી દિવાલો તેણીના હાથ પર પડી અને તેણીના હાથ દાઝ્યા

એકવડ રખન્સ નામના એ પ્ર કરીગર પાચ વાથી એ ટલુહમા કામ પ્રતો હતો તેણે પેતાની સ્ત્રી તથા સાત છેકરાન એ ટલુહથી બહાગ્ગ મિત્રને લા રાખ્યા હતા તે માણુસ એ દિસ પાન માની નીવના એ ધોળા ૧ ૧ સાથે મટલુહની શેગીમારી જતો હતો તે ધોળા માણુસના બારશુ માગળથી જવા તગ પમર થયા કે તરત તે ધોળા માણુસે કળાને ગોળીથી હથ તેમજ માસાગા નીધી નાખે

પુર્વે એ ટલુહમા જે મન મ્ મ્ અસ્માગારો ગુન્યા તે બરા કુ માણુમા અગર તો પુરેપુગ આલેખવ ને પુગુ સ્થળ આ પુસ્તમા નથી જે તથેાલુ માન કાદમીસ પત્રમા છે તને અન્તે નીચે આપેના આહેવાનો ટીકા રપે છે તે આપનાથા વાચન એ ટુમા જે બનાવો

પણ, તેવાજ ગીતો-તેવીજ ભાવનાઓનો આર્વિર્ભાવ થાય, ધ્રુતકારા-
એલી શિકાર કરાએલી વસ્તુ રપી આ પાપાણુભુમિની આધ્યાત્મવિદ્યા
પર, કોઈએ પણ દ્રષ્ટિપાત કર્યો નથી. પુર્વ સેંટલુધના કાળાઓએ જે
એકરારો કર્યા છે, તે એકરારોએ દુનિયાની તે બાબતની ન્યુનતા પુરી
પાડી છે."

પુર્વ સેંટલુધનું સ્થાન આ દુઃખી પ્રબને માટે નકારામાં નકારે
સ્થાન હતું, એમજ નિરાકરણ પર ન આવી શકાય. તંબાકુના
કારખાનામાં કામ કરતા એક મજુરને દુલ્હડખોરોએ ધ'ટો અને
દંડાઓથી ખુબ માર માર્યા પછી તેણે મ'થુ' ક્યડી નાંખ્યું, અને
હાથ ભાંગી નાંખ્યા પછી નીચે પ્રમાણે તેણે કહ્યું હતું:—"હું દક્ષિણ
તરફ કોઈ દિવસ પાછો નહિ ફરું, કારણ દક્ષિણમાં તો અમારા લોકોના
ખુન, આગ અને જીવતા બાળી મુક્વા સિવાય બીજું કંઈ નથી. હું
તો સેંટલુધમાંજ રહીશ."

બીજા જિલ્લાન અપાયલાનો પણ આવેજ નિશ્ચય હતો. એક
૬૦ વર્ષની ડોસી કે જે પોતાના જુના આમથી ખંડિએર થઇ ગએલા
રહેકાણુમાં સળીઆ વતી દેવતા ઉમેો કરતી હતી, તેને મીસ મુએનિંગે
પુછ્યું હતું, તેના જવાબમાં તેણીએ કહ્યું હતું, કે અમે શું કરીએ ?
અમે દક્ષિણમાં રહી શકતા નથી અને ઉત્તરમાં અમારી જરૂર નથી,
અમારે શું કરવું ?

અમે ધારીએ છીએ કે ઉપર આપેલી બીનાઓથી વાંચનારને
મુતાઇટેડ રેટમાંના નિત્રોની પ્રત્રની મદત્તાનો ખ્યાલ આવ્યો હશે.
બંને વર્ગો ધોળા અને કાળાને, તે પ્રત્રની ઉપરિચત સ્થિતિની જાણ છે.
ધોળા લોકોમાં અંદર અંદર ત્રણ વિભાગ છે. પહેલો વર્ગ એવો છે,
કે નિત્રો તરફ જે પક્ષપાત છે, તેને ધ્રુતકારી કહે છે. બીજો વર્ગ
પક્ષપાતોને ધ્રુતકારે છે, પણ તે તરફ ક્ષમાર્થિત રાખે છે, તેવી ચિત્ત
નરમ:શથી કહે છે, અને કારણરૂપે બતાવે છે, કે કાળા અને

ધોળા વચ્ચે આટલો તફાવત છે, કે ધોળાઓ કાળાને સમાનતાથી નહિજ ગણી શકે આવા લોકો નિત્રો વર્ગમાંના સારા ભણેલા અને મધ્યનાવાળા તરફ પેતાનું વલણ બતાવે છે. જેલો વર્ગ એવો છે કે જે કાળાઓને હઠધુતજ કરે છે તેનું કારણ એજ છે, કે તેઓમાં જાતિય ભિન્નતા છે, તેમજ કોનપણ ઉપાયે સામાજિક સંગઠન તેઓની સાથે નજ રાખી શકે. એ ધોળાઓનો વર્ગ એમ માને છે કે “ગમે તે જાતની વેપારી, સાહિત્યની અભાર તો ધાર્મિક કોળવણીથી તે ધોળા તો નજ બની શકે; તેમજ પ્રથમથીજ માનવ જાતિના ઉદ્ભવની પ્રક્રિયામાં જે કાળા અને વેળામાં અંતર છે, તે પર કદીપણ સેતુ-બંધારણુ થઇ નજ શકે”

અમેરિકામાં નિત્રો લોકોને એક ખિન્ન અને બહિસ્કૃત વ્યક્તિઓ તરીકે લાવવામાં આવ્યા હતા. આવી રીતે લવાએલા ગુલામો, છતાંયહી તેમજ દબાએલી પ્રજા, કે જેઓને પોતાના દેશમાંથી તેમજ જાતિમાંથી અધમ વર્ણુ તરીકે ધુતકારી કાઢી સુક્યા હોય, તેવા ગણી રાખવામાં આવતા હતા. અમેરિકામાં ગુલામીના કાળમાં તેઓને અણગુ, એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જવા અશક્ત, પરસ્પર સંગમ રાખવા તેમજ નિરંકુશ રીતે એકઠા થવા દેવામાં આવતા નહિ સામાન્ય રીતે કહીએ તો દરેક રીત, કે જેથી એક માણસ સભ્યતા અગર તો નાગરિકતા મેળવી શકે, તેવા બધા ઉપાયો કાળા માટે ન હતા. ગુલામ, પછી તે સ્ત્રી હોય કે પુત્ર હોય, કે છોકરું હોય, તે તરફના પવિત્ર વર્તન માટે શેઠ કામદારની રીતે જરાએ બંધાએલો ન હતો. પુર્વકાળના ધોળા શોડોના ઉચ્છંપ્ય વર્તનોના નમુના રૂપે આજે પણ અમેરિકામાં કાળાઓની જે સ્થિતિ છે, તે પુરવાર કરે છે, કે તેઓ તરફ કેટલું અપવિત્ર વર્તન રાખવામાં આવતું હતું. ગુલામીની સંસ્થાઓને આધારે કાળાઓને સ્વમાન જેની વસ્તુ તો લાભ નજ થયા તેવામાં આવતું. ધોળી ગામડીવાળો શેઠ અથવા તો નિરક્ષક, એક કાળી સ્ત્રીને પોતાના વૈભવ

માટે કામ વિકારના અલિનન તરીકે વાપરવામા જરાએ આવકો ખ તેા નથી. ડાન મીસર કહે છે કે 'આ દેશમાં નિત્રો જાતિ યજિય જાતિ જેવી છે. દાંણા વગના ભાર વાદ્ય તરીકે તે જ્ઞાતિ છે. સમાજની તે નરમ શિલા છે, જ જે પોતના નીચપણાને લીધે દુખો મદન કરવા અંધાયલી છે સમાજને માટે ધૂળમા કદળુ કામ ને જ્ઞાનિ કરી ગઈ છે તેવી જાતિના માણુઓ દુખો સદન કરે છે. તેમજ તેના જેવી માનરહિત રિચતિમા રહી ગુન ઝે, પણ કરે છે."

ખાજે ઠેકાણે નેચોને ઉદ્દેશી તેજ લેખક ત્રિચ પ્રમાણે કહે છે.

"આ દેશના દરેક જાતના વતનીઓ, અગર તેા આ દેશમાં પ્રવાસ કરનારાઓ, નિત્રોની સ્ત્રી પર દુષ્ટ કામવિકારી અન્યાયારો છટથી કરે જાય છે, અને તેના ભાર તેણી વહે છે. કહેવાતી મનુષ્ય કુદુષ્ટપ નિત્રો જ્ઞાતિની નમોમા વિવિધ જણાતી જ્ઞાતિઓ તેમજ ઉપજાતિઓનું લોહી દોડી રહ્યું છે જ્ઞાતિઓની પરિસીમામાજ નહિ, પણ દરેક વ્યક્તિની નમોમા અમનિચિત અને અમપષ્ટ રીતે લોહી દોડી રહ્યું છે"

રિવાજનારી એક ખાનગી મંડળી નથી. અમેરિકાના વ્યક્તિ-નિર્ણયકર્તાની સુતિમતા તેમાં સમાવેલી છે. અમેરિકાના (પ્રોટેસ્ટન્ટ) વિરોધક રાષ્ટ્રીયનના હિસારલના બહોળા આદર્શરૂપે છે. કૃષિક, યાદુદી, જ્યુ, અને નિગ્રોના, વિરોધીઓને તેઓનું રાષ્ટ્રીયમાં ક્યા ધ્યાન છે, તે ખતાવનારી છે. કદાચ કેટલાએક વાંચનારો કૃષિક લોકોના આર્થિક અપ્રશસ્તો તરીકે યતા સમાવેશનો અર્થ નહિ સમજી શકે. પણ તેણે યાદ રાખવું જોઈએ, કે કૃષિક લોકોની સામેનો વિરોધભાવ હજુ પણ અમેરિકામાંથી નષ્ટ થયો નથી. તેમજ જુલકાળના ઇતિહાસની વાત જોવો જાણી ગયો નથી. અસંખ્ય કૃષિકો અમેરિકામાં હોવા છતાં તેમાંનો એક પણ અમેરિકાના ઇતિહાસમાં અમેરિકાનો અધ્યક્ષ (પ્રેસિડન્ટ) થવા પામ્યા નથી. કૃષિક ઉમેશ્વાર એલ. સ્પીથ કહે છે, કે પોતે એક સારા કૃષિક તેમજ સાગ અમેરિકન છે, તે ટાળવાને ધાન્ય મુશ્કેલી પડે છે બહુકે તે પશાપાતો ટાળ્યા ટળતા નથી.

તે યોગી હમણાં જે તેનું સ્વરૂપ છે, તે સ્વરૂપથી સને ૧૯૧૫ માં સ્થાપવામાં આવી હતી, પણ અરે જોતાં ૧૯૧૫ સુધી વશ પરંપરાથી ઉતરી આવેલી વ્યક્તિ-નિર્ણયકર્તા-ખાનગી-મંડળીના ઉત્પાદકારી તરીકે હતી. મુળ ઉદ્દેશ જાળવવા સુધારા કે સુધારી જાતિની પ્રાચીન ગુલામીવળા સંબંધેના સિદ્ધતા મુશ્કેલી, મુળ જાતિઓ તેમજ મુળ શબ્દ પરિભાષા અધ્યાપિ પર્થત જીવતા છે.

રિવાજનારી એક ખાનગી મંડળી નથી, અમેરિકાના વ્યક્તિ-નિર્ણયકની મૂર્તિમત્તા તેમાં સમાવેલી છે. અમેરિકાના (પ્રોટેસ્ટન્ટ) વિરોધક રાષ્ટ્રીયવાદના હિસારબના બહેળા આદર્શરૂપે છે. કૃયોલિક, ચાલ્ડી, જ્યુ, અને નિગ્રોના, વિરોધીઓને તેઓનું રાષ્ટ્રીયમાં ક્યા ધ્યાન છે, તે બતાવનારી છે. કાન્ય કેટલાએક વાંચનારે કૃયોલિક લોકોનો આર્મા અપ્રશન્તો તરીકે ચતા સમાવેશનો અર્થ નહિ. સમજી શકે, પણ તેણે યાદ રાખ્યું જોઈએ, કે કૃયોલિક લોકોની આમેનો વિરોધભાવ હજી પણ અમેરિકામાંથી નષ્ટ થયો નથી. તેમજ ભુતકાળના ઇતિહાસની વાત જોવો બની ગયો નથી. અસંખ્ય કૃયોલિકો અમેરિકામાં હોવા છતાં તેમાંનો એક પણ અમેરિકાના ઇતિહાસમાં અમેરિકાનો અધ્યક્ષ (પ્રેસિડન્ટ) થવા પામ્યો નથી. કૃયોલિક ઉમેદવાર એલ. સ્પીથ કહે છે, કે પોતે એક સારા કૃયોલિક તેમજ સારા અમેરિકન છે, તે ટાળવાને ધણી મુશ્કેલી પડે છે. બહુકે તે પક્ષપાતો ટાળ્યા ટળાયા નથી.

તે ટાળી હમણા જે તેનું સ્વરૂપ છે, તે સ્વરૂપથી સને ૧૯૧૫ માં સ્થાપનામાં આવી હતી, પણ ખરું જોતાં ૧૯૩૦ સુધી વચ પરંપરાથી ઉતરી આવેલી "ક્યાની-યુગ-ન-લેનાર-ખાનગી-મંડળી"ના ઉચ્ચાધિકારી તરીકે હતી. મુળ ઉદ્દેશ બળતી રાખવા, જેવા કે 'ધોળી જાતિની પ્રાચીન સુધામીવળા રાજ્યોમાં શિષ્ટતા' મુજબપક, મુળ યીતિઓ તેમજ મુળ શબ્દ પરિભાષા અઘાપિ પર્યાંત જીવતા છે.

વિવિધમ જ્નેસેક સીમન્સ -કે જેણે સ્પેનિશ અને અમેરિકાની લડાઈમાં સ્વેચ્છા મૈનિક તરીકે કામ કર્યું હતું, તેથી તેને 'કર્નલ' કહેતા હતા, તેણે સન ૧૯૧૫ માં એ સંસ્થાની સ્થાપના કરી તેમાં કંઈપણ નવા પ્રયત્ન જેવું હતું જ નહીં.

તે ટાળી એક ખનગી મંડળ તરીકે અસ્તિત્વ ધરાવે છે, કે જેની શુદ્ધ-ગર્ભિત વાચા, તેમજ હાલ્યજનક ગંભીર ક્રિયા સંસ્કારોથી અજ્ઞાન નિષ્ણોના મન પર હલ પમાડનારી છાપ પડાય છે, એતવળી અપનારા શુભ પત્રો, નનામી નાટકશાળાઓ, એત કૃષ્ણા કૃતિઓ, જ્ઞાન અને ગંભીર મશાલો સાચેના સરધસો, હબસીઓને બચકાં લરતાં હાડપિંજરના હાથો, રિખાવનારી ક્રિયા, ચામુકથી ક્રુટકારવાની ક્રિયા, ગળે ફાંમે દેવાની ક્રિયા, તેમજ કાયદો અને વ્યવસ્થાની અવગણના, આ સર્વે એકત્ર મળી ટાળીને અખ્યાધિક સત્તા આપે છે.

આ શુભમંડળના પદવીધરોના ગર્ભિત ઉપનામો હોય છે. પ્રથમ મહાન માયાવી, કે જેની સત્તા અદ્રવ્ય સામ્રાજ્ય પર હોવાતું કહેવાય છે પછી ફ્રેક રબ્બને માટે મહાન નાગ, ફ્રેક સંસ્થાનોને માટે મહાન દૈત્ય અને દરેક શુદ્ધને માટે એક મહાન એકાક્ષિ દાનવ હોવાતું કહેવાય છે. વળી મહાન માધુ મદન ટર્ક, મહાન પહેરેગીર વગેરે વગેરે પણ હોય છે.

ઉપર જણાવેલી વિચિત્ર અને અમાનુષિ અમર્યાદ ઇષ્ટકારિત્વની ક્રિયાઓ કે જે કલોરનમા છે, તે કર્નલ સીમન્સ-કરીથી લખી તેમાં "કેથોલિક અને યાહુદીઓ વિરદની ગળવળમાં જે જે સામગ્રીઓ જોઈએ તેનો નવી આગ્રજિમા સમાવેશ કર્યો છે." દબ્બસીઓ વિરદના લાગમાં ઉમેરો કરવાની જરૂરજ ન હતી કારણ પ્રસ્તુત વિરદતાઓ પુરત્રા પ્રમાણમાં હતી.

તે ટાળી "ખ્રીંતિ ધર્મ વિરદની લાવનાથી વ્યતિસ્કિત હોઈ પવિત્ર મણુવામાં આવે છે. તેમજ ઘોળી ચામડીની વિચિષ્ટતા જળવવા

તેવી જાતિ પરસ્પર વ્યવબધ માનવામાં આવે છે.” તે ટાળીના સભ્યની સંખ્યા કાંતો વધતી જાય છે, કા તો ઘટતી જાય છે, પણ આટલી વાત સત્યજ છે, કે તે સંસ્થાની રાજદ્વારિ મહત્તા ઘણી છે. રાજદ્વારિ પુરવો જે દિશામાં તે ટાળીનું વલણ હોય છે, તે પર ઘણું લક્ષ આપે છે.’

તે ટાળીના પાક્ષિક પત્ર ‘અમેરિકન સ્ટાન્ડર્ડ’માંથી મ. સીજીડે’ નીચે આપેલી મેક્ષિક મહાઓ રૂપી ટાયલો સુટી કઠી આપ્યા છે. તે પરથી ટાળીની કૃષોલિક લોકો તરફ કેવી લાવના છે, તે બરાબર સમજી શકાશે. પહેલું ટાંચણ ૧૯૨૫ ના ઝોગરટ માસના અંકમાંથી લીધું છે.

“તમે જાણો છો, કે રોમની દ્રષ્ટિ વોશિંગ્ટન પર છે, અને પોતાની સત્તા જમાવવાના કન્દ્રસ્થાન તરીકે તેને ગણીને સરકારી ખાતાઓમાં, પોપની સત્તામાં માનનારાઓની બરતી કર્યે જાય છે । આચાર્યોના પ્રભુત્વમાં માનનારાઓ વર્ગો થયા આપણા પાટનગરમાં વ્યુદ્ધ રચનાઓને અનુકુળ ઘાષ તેવાં સ્થળો અને જગ્યાઓ ખરીદી

સને ૧૯૨૧માં ન્યુયોર્ક વર્તમાન પત્ર ‘વર્ડ્સ’ તે સભ્યોની સંખ્યા લગભગ પાંચ લાખની હોવાનું જણાવ્યું છે. ૧૯૨૩માં દેવળોની મંડળીએ કુલ સંખ્યા ૧૦,૦૦૦થી વધારે નહિ હોવાનું જણાવ્યું છે. ૧૯૨૩માં ‘વર્ડ્સ’ પત્રે અઢી લાખની સંખ્યા હોવાની બલામણુ કરી છે. ૧૯૨૪નાં મેક્ષીને પોતાના સુંદર પુસ્તકમાં તે ટાળીના ‘સાખો’ રાજ્યો હોવાનું જણાવ્યું છે. પહેલાં દક્ષિણમાં અને પછી દક્ષિણ-પશ્ચિમમાં કંઈક ક્ષય થયો જણાયો છે. સપ્ટેમ્બર મહીનામાં અસંખ્ય સભ્યોથી વોશિંગ્ટનની શેરીઓ સરખસથી ભરાઈ જતી જણાય છે. પણ ૧૯૨૬ ના ફેબ્રુઆરિ માસમાં તપાસ કરતાં ન્યુયોર્ક ટાઇમ્સ પત્રને તેનો તદ્દન ધ્વંસ થયેલો માલમ પડ્યો છે.

‘અમેરિકા ઉંમર લાયક યુ.’”

રહ્યા છે તે શિશુનના મગ્ગારી ખાતાઓમાં ૧૧ મ્મ નેટલા રોમન ટ્રોલિયુ સતિના નોન્નો છે' આપરુ ખજનની ખતુ ડે નેર્મા નિોધક મના મમાએવી છે તે ખાતામાં ૭૦ ટકા નોન્નો રોમન ડુયોમિક છે''

આ ખીજી મગ્ગુમાં ૧૯૨૫ના ઓક્ટોબરની ૧વી તારીખનો અલેલ છે —

અમે ફરીથી અમારો વિરોધ દર્શાવવાની તક લઈએ છીએ અને ને પાપી નો સુદ્ધ પ્રયસો રોમન ટ્રોલિયુ ધર્માઓના પ્રભુ મા માનનારા લોએ આપણા મન પર હસાવવા મર્થે છે, તેઓ સને અમારો સખત વિરોધ છે તેઓ ઘનપટવી આપણા પર એમ ઠાકા એમડવા માગે છે, ડે ફીરટોફ મેલવસે અમેરિકા ગોધી ગદયો, તેથી ડેટલાએ વશપર પરાથી ઉતરી આવેના તેમન મકો છે તે વત મોગી છે ખરા વશપર પરના હકમરો સન ૧૦૦૦માં લીં એરીમકને અમેરિકા ગોધી કાદયો તેથી ને રાડીક પ્રીમિત લોકો છે''

છે, તે કરતાં વધારે મખત, પરસ્પર યુધ્ધ કરતા ઘયા સિવાય નજ રહે.

પણ તે વાત પર ઉતરી પડ્યું અસંબદ્ધ છે આપણા લેખનને બંધમેમનો એજ સવાલ હોઈ શકે કે શું બ્રહ્મણો અગૃથ્યો તરફ જે વર્તણુક રાખે છે, તેના ક્રતા જરાએ સરી અગર તેા જાણી યતકી વર્તણુક ટોળાના સભ્યો નિમ્નો વોકે તરફ રાખી શકે છે ?

*

*

*

અમેરિકાનો એક ખાત્રે વર્ગ કે જેના તરફ અતિશય ધાતકી વર્તન ચલવવામા આવે છે, તે રેડ-ઇન્ડિઅનનો છે. યુરોપીઅને અમેરિકા ગોધી કાઢ્યો. ત્યારપી મડાને ખીસે ન વગેરે જ ગરી પ્રાણીઓ નો જેવી રીતે ધમ કરાય, તેટલી કૂર નીતિથી રેડ ઇન્ડિઅનનો ઉલ્લેખ થઈ શકે છે. નાગરિકોનો તેમજ સરકારનો તેઓ માટેનો ઉલ્લેખ પણ તેટલોજ સ્થામ છે

આ જમાનામા જંગલી પશુઓનો શિકાર થાય છે, તેમ તેઓનો શિકાર થનો નથી. તેઓની સ્થિતિ અફ્રિકાના યુધ્ધોની સ્થિતિ નાથે સમાનતાવાળી છે પૂર્વ આફ્રિકામા મસાઈ લોકો માટે જેમ જુદા જુદા જમીનના ટુકડાઓ રાખવામા આવે છે, તે પ્રમાણે યુદ્ધરૂપ જમીન ગોરાઓ માટે અને પડતર જમીન, તેમજ પાત્રે માટે નિરૂપયોગી જમીન રેડ ઇન્ડિઅનોને અપાય છે (અગર જે પ્રતીક વખત એમ પણ બને છે, કે જે જમીને તેઓને અપાયલી હોય છે, તેમાથી ખનિજ પદાર્થો, તેમ વગેરે નીકળી આવે છે, તેથી રેડ ઇન્ડિઅનોના ધનમા ઘણો વધારો થાય છે, અને જે રાઓ બમ્બલ્ડય થઈ જાય છે, રેડ ઇન્ડિઅનોને ધણુજ અનારોગ્ય ગયજો પર રાખવામા આવે છે તેઓને મરણુ પમાણુ ગોરાઓ દરતા ધણુ વધારે છે કાય અને બાવિકા ખાસ કરીને તેઓમા વિશેષ પ્રમાણુમા છે યુનાઇટેડ સ્ટેસ અગર રેડ ઇન્ડિઅનોના કોળવણી પાળ પૈસા

ખરચે છે. પણ એવા બીજા લાગણીવાળા માણસો દ્વારા તે ખરચ કરવાના આવે છે, કે જેથી ધાર્મિક પ્રમાણે તેનો લાભ મળી શકે નથી. માનચેસ્ટર ગાર્ડિયન પત્રના ખજરપત્રીએ ન્યુયોર્કથી મી. એચ. એસ રસેલના પ્રમાણને આધારે જે ઘટણી વર્તન રૂઝ ઇન્ડિઅનોના છોકરાંએ તરફ શાળાએમાં ચલવાય છે, તે વિશે થોડા સમય પર લખ્યું છે. મી. રસેલનો પત્ર અમેરિકાનું સલામંડળ કે જે, રૂઝ ઇન્ડિઅનો વહીવટ ચલાવે છે, તેની સન્મુખ મુકવામાં આવ્યો હતો. અને જે નીચે પ્રમાણે છે -

“શિક્ષા કરવા સાથે છોકરાંએને રાતના ખાટલા સાથે સાંકળોથી બાંધી મુકવામાં આવે છે. તે મેં જાને જોયું છે. નિરક્ષકો જેને જોઈ શકે છે, તેવા શાળાના મકાનના બોયરમાં છોકરાંએને નાખેલા મેં જોયા છે. જેડા પહેલાં વગર ખરકમાં ચાલી, ગાય દોહવાના કામમાં મદદને માટે જખજસ્તીથી ચલવતા તેઓને મેં જોયા છે શણુના દોરડાંથી તેમજ ઔર્ધ્વથી તેઓને માર મરાય છે. અને કાંઈપણ ખર્ચો આપ્યા સિવાય નિયોજકો તેમજ નિરીક્ષકો માટે વૈતરં કરાવાય છે. તેનું દારણુ એમ જતાવવામાં આવે છે, કે તેઓને ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપવાની એજ પદ્ધતિ હેંધ શકે.”

કુંકાણુમાં કહીએ તો તે ખજરપત્રીના લખાણુને, એજ સાર છે કે હજુ સુધી તે સંસ્થા જીવંત અને આખાં છે.

યુનાઇટેડ સ્ટેટમાં ૧૯૨૬ માં રૂઝ ઇન્ડિઅનોની વસ્તી ૩૪૯,૯૬૪ ની હતી નાગરિક તરીકેના હકો કાંઈ આપવામાં આવ્યા નથી એટલુંજ નહિ પણ નગરજનો તરીકેના હકો પણ તેઓને અપાયા નથી. યુનાઇટેડ સ્ટેટ સરકારનું સંયોગી રૂઝ ઇન્ડિઅનોનું લેખન સ્થાન — કે જેમાં ઝોળામાં ઝોળા ૫૦૦૦ પગારદાર ગોરાઓ છે — તેની અયોગ્ય કહેવાતા રૂઝ ઇન્ડિઅનોની મિત્રતા ઉપર સંપૂર્ણ સત્તા છે. રૂઝ ઇન્ડિઅન લેખન સ્થાનથી સંપૂર્ણ અને સીધી સત્તા

નીચે જે મિશ્રિતો છે તેની કિંમત રૂ૦૦૦૦૦૦૦૦૦ પાઉંડની છે. જેમાં રોકડો નાણાં, તથા ન્યાસ મળી કુલે, ૧.૪૦૦૦૦૦૦૦ પાઉંડ. છે. જેડ ઇન્ડિયાનો માટે 'વેશિંગ્ટન'માં નિમાયલા કમિશનરને, 'પુસ્તક' સિવાય તેઓ કોઈપણ કાષ્ટકાસરનું, પણ પગલું જારી ન શકે. તેઓ, 'તહનામુ', ન કરી શકે, પટો, ન કરી શકે, તેમજ કમિશનરની સંમતિ વગર જમીન વગેરે વેચી પણ નહ શકે. તેઓ, 'પોતાને દાવો રજી કરવા; સાફ વકીલો, રોકી, શકે, પણ તે પ્રાણત પર ધણીજ, ફરિયાદો, પરથી જણાય છે, કે સંયોમિ રાજ્યના મતને મળતા યાય, તેવાજ વકીલો- માંથી રેડ ઇન્ડિયાનો, 'પોતાના વકીલ તરીકે ચુંટી શકે,' ઉપર જણાવેલા, ન્યુયોર્કના પ્રખરપત્રીના છેલ્લા- વાક્ય પરથી જણાય છે, - કે, મીસ મેથોએ પોતાના મુતકમાં 'નીચ કુત્તાને દબાવી રાખવાની એક કરતાં વધારે ગીતો છે' એમ જે કહ્યું છે, તે વાતનું તારતમ્ય જણાઈ શકે છે.

આવા દેશમાંથી મીસ મેથો જ્યારોપણા કરી રહી છે આપણે દર્શીત કેમ તથા અસ્પૃશ્યો તરફ જે વર્તન રાખીએ છીએ, તેનો ન્યાય આપવા તેણી ખેમે છે, તે ન્યાય ચેરના ભાષ ધંટી ચેર જેવો હોઈ શકે આમ હોવા છતાં યુનઇટેડ સ્ટેટ એક સ્વતંત્ર દેશ તરીકે દુનિયામાં ગણાય છે. હિંદુ અને મુસલમાન, ખ્રીષ્ટી અને અપ્રાકાશ્ય- તેમજ ઉચ્ચ જાતિ અને નીચ જાતિઓને, પરસ્પર લડાવવામાં ખ્રીષ્ટ મરકારનો હેતુ છે, કે જે તેને ફળદાયી નિવડે છે પણ તેના ઢોંગ ધનુરાની પવિત્રતાની પોલ, જ્યારે તેઓનું સારી આલમમાં વધુ બેદવાળી પ્રગ્ન તરફનું વર્તન આપણે યાદ લાવીએ છીએ ત્યારે સંપૂર્ણ રીતે ઉધાડી પડી જાય છે ઉચ્છેદ કરનારા તેઓના પરદેશ પરના આક્રમણથી સામ્રાજ્યના લાલ જળવવાના હેતુઓ જાણ્યે મુકે, તે પણ અમૃત- સરની કતલ અને પેટે ચલાવવાના કુક્રમો તો રહેશે. દરરોજના પરસ્પરના પ્રસંગોમાં ગેરાઓની ઉદ્ધતાઈ વધુ બેદવાળા નાજુસો સાથે, તે સંધિચેર શક્તિ મટે છે ખ્રીષ્ટીઓ એવો કે ન

આશ્રિતોના 'કાશરિ'ના લાભો મળવવા તેઓ સુપ્રતદાર (દુસ્ત્રી) છે. એ સુપ્રતદારો આશ્રિતોની સ્વતંત્રતા અને કાર્યોનો ધુંધાવી લે છે. આશ્રિતો વૈતથા કરે છે, અને તેમાં કૃષ્ણ સુપ્રતદારો ભોગવે છે. સુપ્રતદારને અને આશ્રિતો તરફ ચીકાવે છે, તે હિંદમાં અસ્પૃશ્યો તરફ પ્રસાવોતા વંતન કરતો વંચુ અર્થ છે. તેઓનાં મકાનો ધીરસીંચ રીતે બંધાવાય છે, એટલુંજ નહિ પણ સુવેનના દરેક કાર્યોથી તેઓને પરિશીલ રાખવોમાં આવે છે. વલ્લુ ઠકાણે ઘાણઓની રેસવે ગાડી અને રેસવે પંખુ જુદા હોય છે. વંચુભિંદો ઉદ્દતપણું હિંદુગનાનમાં કંઈક અંશે ઓછું મંતુ જાય છે, તો પણ કેટલાંક લખણા અને છે, કે જેમાં ભણોલા અને કૃષ્ય સ્થિતિએ પહોંચેલા હિંદુઓને, ઉદ્દત ઘાણોઓ પોતે જે ૩૦૦માં બેઠા હોય તેમાં બેસવા દેવા ના પાડે છે

આપણા સામાજિક પદ્ધતિઓને લીધે ઘાતિઓના ધોર સ્વરૂપનું હિંદુસ્તાનમાં અસ્તિત્વ છે, તે આશ્ચર્ય અગો કયુજ કરીએ છીએ. પણ તેઓની જડ કાદવા અમારાથી જન્મી ગયા કરી રહ્યા છીએ. છતાં ગોરી ચામડીવાળા આપણને એમ નજ કહી શકે, કે અમુક વર્ગને આપણે 'મનુષ્ય કરતાં નીચી પકિતના' ગણીએ છીએ તેમજ આપણે સારી આલમને દુઃખરૂપ છીએ. ધોળાઓનો સામ્રાજ્યવાદ દુનિયાને દુઃખરૂપ છે, એમ ઇતિહાસ પુસ્તક કરે છે. વર્ણભેદની તેઓની ઉદ્ધતાઈ એજ વાદને અવજાળી રહી છે કે, જેઓ 'ધોળા' નથી તેઓ 'મનુષ્ય કરતાં નીચી પકિતના છે'. ધોળાઓએ અસંખ્ય મનુષ્યોના રાજકારિ તેમજ નાગરીક તરીકિના હકો છીનવી લીધા છે અને તેઓ પર હસ્ત વ્યાપારથી આર્થિક લુટચલાવી રહ્યા છે. તેઓએ કુર ધાતકીપણાથી ધોર કૃત્યો કર્યાં છે. તેના પ્રલક્ષ પ્રમાણુતરીકે ઉમાસક્કસ કે જે, પુર્વમાં મહારાજી રૂપે છે, તે પર ફેન્ય લોકોએ અજાલેયો તોપનો મારો છે. અગર જે તારાઈથી તેઓની પ્રતિ પર કાણુ મુકવામાં નહિ આવે, તેા અન્ય વર્ણની પ્રભાઓનું મલાનાશ કાઢી નાંખશે, એટલુંજ નહિ પણ દુનિયાભરની નાગરિકતા તેમજ સભ્યતાને મેલતનો નાચ નચાવશે, કે જેનું દ્રશ્ય, લોભ અને ઇર્ષાથી પ્રેરાઈ, તેઓના મત ૧૯૧૪ ના વિશ્વ-વ્યાપિ મુદ્દના નાટારંભથી આપણને મળ્યું હતું. હિંદુસ્તાનની ઘાતિઓની કુરતા, ધે જ એ તરકથી જુગ વર્ણના માણુસો તરફ ચલવાતી કુગતાઈ સરખામણીમાં ક્રાંધ ઉતરે તેમ છે. ૧

પ્રિીશ સામ્રાજ્ય માટે મગર રહેવાનું હિંદુઓને કહેવામાં આવે છે; પણ રાજ્યના દરક ભાગમાં તેઓને સુલામ તરીકે મળવામાં આવે છે. ઓસ્ટ્રેલિયા, કેનેડા અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં દરેક જાતના પ્રતિમ વો અનુભવી રહેતુ પડે છે, તેમજ દરેક જાતના અપમાનો સહન કરવા પડે છે ધોળાઓના ભોજનશહે, ઉપકરણો, તેમજ રહેઠાણોમાં તેઓને જવની અટાચત કરાય છે

ધાળાઓ આફ્રિકાના મુળવતનીઓના સુપ્રતદર હોવાનો દાવો કરી, જે ગેરવતુંલુક તેઓ તરફ ચલાવે છે, તેની સરખામણીમાં હિંદુઓ પર ગુબરાતા અપમાનો કાંઈ દિસાળના નથી તેવીનસન અગર તેો મોરેલનીજ ક્લમ, તેઓના યૌર અસાચારોનું ખરું ચિત્ર આપણી આગળ રજુ કરી શકે. મી. મોરેલ પોતાના છાંદગીભરના તે વિષયના અભ્યાસ પછી નીચે લખેલા નિર્ણય પર આવ્યા હતા.*

“વેળાઓનો જમીન પરનો અદ્ય કબજો જે તુકસાન ન કરી શકયો; યુરોપીઅનેની પ્રતિષ્ઠિત સંનિયતિના નકશાની અપરેખાઓ જે વ કરી શકી મેક્સીમની બંદુકો, રાઇફલો, ગુલામોની ટોળી, પૃથ્વીના પડમાં મજુરી અને ફટકાઓથી જે ન થયું. શીતળ, ગોખરું, ઉપ-દંશના વ્યવિષ્ટોથી જે તુકસાન ન થયું, દરીઆની યેરે પારનો ગુલામીનો ધંધો જે ગેરલલ ન કરી શકયો, તે મર્વેથી અધિકતર ધ્વંસ, આ જમનાની સત્યાનંશ વળગાની દુનિયોશ્વત નીતિને આધારે, ચલાવતી મુર્ડિવાહની છુટથી થયો છે.

‘વિદ્યનની સહાયથી મધાવાતી તેવી છુટમાંથી આફ્રિકાવાસીઓને છુટવાનો મારગ નથી. તેનાથી વળતા સત્યાનાશની અસર સંકાયવાળી નથી, પણ સ્થાયી છે. તેના સ્થાયીપણામાંજ પ્રાણનાશક તત્વો રહેલા છે. તેનાથી દેહનો ધ્વંસ નથી થતો પણ આત્માનો ધાય છે તે જુરમે તે ડી પાડે છે, આફ્રી.વામીઓના દરેક વલણને ઉચ્ચ સ્થાન પર રહી, તોડી પાડે છે, તે રાજદારિ નીતિઓનું ખંડન કરે છે જમીનમાથી તેને ઉખેડી નાંખે છે. તેના કાંદુબિદ છવન પર ધસારો કરે છે તેના કુદરતી ધંધાઓ અને વ્યવમાયો નષ્ટ કરે છે, તેના છવન પર આધિપત્ય ભોમવે છે અને તેને પોતાનાજ ધરમાં ગુલામ બનાવે છે.”

‘તે છુટનો છતિદાસ અગર તે, મુળ વતનીઓના દુઃખનું વલુન કરવું આ પુસ્તકના ઉદ્દેશની બહારની વાત છે. છતાં માહેશ્વરી

સ્થરના વેપારે મેંકડા મનુષ્યોના ઠવ લીધા છે. અને દુ પ્પી મનુષ્યોને મદદ કરવાને અશક્ત હોવાનું છતાં, જે જે દ્રવ્યો મેં લેયા છે. તે પરથી હું મરી ગયો હોઈ એવું મેં ઇચ્છ્યું છે..... આ સ્થરને વેપાર લોહીથી ખરડાએ છે. અને જે ઉત્તર ઇંગ્લેન્ડના મૂળ વતનીએ દેકે દરેક ધોળા માણસને કાપી, પરમાત્મા પાસે ખડા કરી દે, તો પણ જે પ્રમાણમાં મૂળ વતનીઓનો વિનાશ કરાયો છે, તે પ્રમાણ પૂરું નજર ચાલે શકે" આ વાત જે જીવન કોંગ્રેસી છે. પણ ફ્રેંચ કોંગ્રેસી આના કરતા કંઈ સારો નથી. સને ૧૯૧૮ માં એક અમેરિકન પાકીએ નીચે પ્રમાણે નોંધ લીધી છે —

"ફ્રેંચ કોંગ્રેસી હમણાં જે સલામત વાળનારી રિથિત છે. તેને માટે કોણ જવાબદાર છે? વ્યાપાર મરી ગયો છે પ્રાચીનકાળના આબાદ અને મોટાં શહેરો ઉજાડ તેમજ જર્જરિત યજ્ઞ" ગયાં છે અને રોડાઓના લાભને માટે બેશરમ રીતે અને કંઈપણ કારણ વગર ટાળાઓની ટાળાઓ કુંદી નાખવામાં આવે છે..... શહેરો છુટાય છે, અને તેમાંથી સ્વસ્વલું હરણ થાય છે. પિતાઓ, બાપુઓ પતિઓને દુર્ગંધીવાળા જીવંતનામાં, જ્યાં સુધી તેના 'સગાઓ' તેના કુટુંબકારને માટે પૈસા ભેગા ન કરે, ત્યાં સુધી 'પુરી રાખવામાં' આવે છે

કાન્સે સામાન્ય અધિકારીઓને નિષેધક હકો આપ્યા છે, તેને આધારે તેવા અધિકારીઓ જે જમીનેલી વક્તીસ તેઓને મગી હોય, તેવી દરેક એક જ જમીનમાંથી, તેની આજુબાજુથી અને ઉપરથી નીકળતાં માલખર પોતાનો દાવો કરે છે..... અને તેવા સુખરેલા દેશને આબાદ સ્વતંત્ર પ્રજાતિમાંથી, ગરિબાઈની નિરૂત્તિમાં કહેવી મુશ્કેલીમાં આવે, તો તેવો દેશ પશુ દુષિત થયા વગર નજર રહે; તો પછી જંગલી દહા તેનાથી કેટલે દુર રહી શકે? ફ્રેંચ 'લોકો કેલે' છે તેમ સમસ્ત દેશની 'જોશવરમે' એટલે ઉધી ચલિ, ગુંચવાડા બરલી, જીવન પરિસ્થિતિ કરી માંખવામાં આવી છે. ફ્રેંચ 'લોકો' પોતાના

દુ:ખોથી પરિણામરૂપે ઉભી થતી સ્થિતિને ઉપર જણાવેલું નામા-
 ક્ષિત્વાન પ્રવૃત્તિ આપે છે સર્વત્ર નિર્જનતાના નાશ અને આમાર
 પ્રાપ્તિનો આવિર્ભાવ છે દેરાજન્ય તીવરિવાદનેના ધ્વંસ કરાયો છે.
 જન્મસિદ્ધ સ્વદેશીય હોવાની અવગણના થઈ છે ... ત્યાજ્ય વેપારી સંધેની
 પ્રવૃત્તિને અગેજી મોટા મેળનો ધણા વેખત પ્રદેશ ઉભરાતા હતાં. તે હવે
 શાત અને નિર્જન થઈ ગયા છે રાજકાએ, જનજડ ધ્વંસ અને ધુળ
 ઉડતા રત્નાઓ, એજ તે રસ્તાઓ ક્રિપરના ક્રિપરની નિયાનીઓ છે”
 મનુષ્યના ધાતકીપણાના ઉશ્કેરણ રા દાખલાઓનો સંગ્રહ કરવાની કામને
 હવે માફ તો તેણે મી મોરેક્ષના રેડ-રબરના ધુરતકર્મા (ડીડર્સ)
 ‘કુરો’ નામનું પ્રકરણ ક્રિષ્ટીને જોડું. પુષ્ટીકર જાણ પરિસ્થિતિઓ.
 જે મેં આગેજી કામ રચણે વાચી હશે. તે મેં આ પ્રકરણમાં
 નિહાળી મી મોરેક્ષ એક અંગ્રેજી મુસાફર હ. જે એમણે જે શબ્દો

રાગના બી, કોંગો રેટમાં વવાયાં છે, અને તેનાં ફેળ ક્યારનાં
 દેખાયાં સાચાં છે. પુર્વે તે દેશના મુળ શાસકોએ વ્યાધિઓના ફેલાવા
 ઉપર કોટલાક પ્રતિબંધો, સ્ત્રીઓથી તેઓને નાના ક્ષેત્રમાં વ્યક્ત
 રાખી ર્યાં હતા. પણ ૧૭૦૦ સિપાહીઓ પોતાની સ્ત્રીઓ અને
 સર્ગવહાણથી, કોંગોની રાજનીતિને બંધબેસતી વર્તણૂકનો અમલ
 કરવને માટે દુર અચ્છાં તેઓને સ્ત્રીઓની સમવહાણે, અને તે
 ઠોંગોના મુળવતનીઓમાંથી મળવી બાધજે તેટલા માટે તે સિપાહીઓ
 આખા રાજ્યમાં આમથી તેમ કરી વર્ત્યાં અને દરાચાર પ્રવર્તાવ્યા.

૬૮૫

ત્યારપછી શીઓઓનાં ધણી મોટાં શહેર પર હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો. સંખ્યાબંધ માણસોને કાપી નાંખવામાં આવ્યાં અને તેઓનાં માથાં તથાં હાથોને છેડી કરી અમરોરો પાસે લઈ જવામાં આવ્યાં હતાં ... ગામનાં અમલદારોની દુકડીઓ ફરકતાં ચાલ્યાં અને મુશ્કેલીપૂર્ણ સયો ગયા પછી, સંસ્કાર મોટાર પાસેનાં હુમલોનાં પાદરીઓનાં રહેઠાણમાં તેઓ દાખલ થયાં. તે સ્થળે હુમલો કરીને હતો. 'કમમમમમમમ ઉપજાવે' એવા ટોપુનાં ભરેલાં માથાંનાં દેખાવો મેરતાં સુધી હુમલો થઈ શકે તેમ નથી ઉપર જણાવેલાં લોકોમાં મેળવેલાં લોકોનાં ચિન્હો વડે તેઓ નાચ કરતાં હતાં. અને તેમાં રાત્રનાં ક્ષિપ્ત તરીકે દારૂગોળમાં બંધુકની ટોટીઓનાં અવાજનો ઉમેરો

ગોરા લોકોના જાતિ દેવોની ત્રિપુત્રી, જેવા કે સામ્રાજ્યવાદ, મહાવાદ અને યુદ્ધશક્તિવાદની સામે આફ્રિકાના લોકો ખરેખર તદ્દન સચાર બની જાય છે. જે ગોરાઓ આ દેવોની પુત્ર કાયમ રાખે અને આફ્રિકાના લોકોને તે દેવોની પૂજા અર્પણ કરવાનો, પોતે કરે છે તેવી રીતે, આગ્રહ કરે તે આફ્રિકાવાસીઓ, રેડ હાડકાના (અમેરિકાના) અમેરિકન હાડકા, ફરીબ, ગાઉરો અને ઓસ્ટ્રેલીયાના મૂળવતનીઓ અને ખીલ ધણા જે રસ્તે ગયા છે, તે રસ્તે ભય, અને આ રસ્તે એક મહાન ઝુનો ગણવામાં આવે અને તેથી દુનિયા

અહર લેખમાં જણાવે છે, તે પ્રમાણે ગામા જાણામા "દેશીઓના
 વહીવટનો કાયદો, મુળવતનીઓને અમુક જાનના શુદ્ધિજન્ય વ્યાપારોમાંથી
 દુર રાખવા અને અત્યાર સુધી જે સંકુચિત હકો તેઓએ જોમળ્યા
 છે, તે હકોમાંથી પણ તેઓને દુર રાખવા, એવી રાજનીતિ અપ્પત્ય
 કરવાને ઉપસો કાયદો થયો છે. અને તે કાયદો, આફ્રિકાના દેશીઓને
 યુરોપીય પ્રભુથી જુદા પાડે છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના આ નવા કાયદાની
 રૂએ ગવર્નર જનરલ સાધારણ પ્રભુના સાભારે, ત્યારે તેને યોગ્ય
 જણાય ત્યારે, અને જે યોગ્ય લાગે તે સરતેએ કોઈપણ દેશી ટાળીને
 કાયવા તે કોઈપણ મુળવતનીને, અગર તેા તે ટાળીના અમુક લાભને
 સ્વાધી પોતાના સંયુક્ત રાજ્યોમાં નીકળી 'જવાનો કુકમ' કરી શકે.
 પણ જે અમુક ટાળી આવી રીતે બહાર જવામાં આવે, તે
 અને સલાહદો પોતાની સંમતિ, તે દરાવ પર ન આવે ત્યાં સુધી તેવા

દરમિયાન વિગ કંઈ પણ બાવદર્શી ચર્ચા કરવામાં આવી નથી.
 ઋગ્વેદમાં સ્ત્રીને કુંવારિકા પત્નિ અને માતા તરીકે દર્શાવવામાં આવી
 છે. અને તે સંબંધી તેના હક અને ફરજો દુઃકર્મ બંતોવવામાં આવ્યા
 છે. કુંવારીકા તરીકે તેણીને એક છોકરા નેટલાજી રક્ષણને માટે, ચોપણને
 માટે અને શિક્ષણને માટે હક આપવામાં આવ્યા છે. પતિની પસંદગીને
 માટે પુરપતા નેટલાજી તેને છૂટ છે. લગ્નચંચીથી બંધાયા પહેલાં છોકરા
 છોકરીઓને અમુક સમય પ્રેમ પ્રદર્શિત કરવાને વખત આપવો એવો
 વેદનો ભાવાર્થ છે. યુવક કુંવારિકા વચ્ચે પ્રેમ સાંપડે અને તે તેણીની
 ગાંધમા રહે, અને એવી રીતે તેઓના પરસ્પર સ્નેહ બંધાય, એવા ધણા,
 ઉદ્યેગો મળી આવે છે આ દાખલાના અનુમોદન રૂપે ઋગ્વેદ ૧૦, ૮૫
 શ્લોકો. તેમા સોમ, સુર્યદેવ (સવિતૃ) કુંવારી પુત્રી સુર્યા સાથે પ્રેમમાં
 પડે છે. સુર્યા સ્વેચ્છાથી તેનો સ્વીકાર કરે છે, અને તરતજ
 લગ્ન પછી તેણીને ધામધુમ સાથે વરને ઘેર લઈ જવામાં આવે છે.
 અને ત્યા પતિપત્નિ તરીકે તેઓ સાથે રહેવા લાગે છે. છત્રીસમા
 સૂત્રની અંદર લગ્નની સપ્તપદીકા આપેલી છે, અને તે આજે પણ
 દરેક હિંદુ વર-વધુ લગ્નની ક્રિયા વખતે બોલે છે. "સુખને માટે હું
 તને જમણે હાથે લઈ જાઉં છું, અને તું મારી સાથે વહાવસ્થાએ
 પહોંચે એમ ઇચ્છું છું. અર્ધમનુ લગ્ન, સવિતૃ અને પ્રમોદી-
 એ દેવતાઓએ તને મને આપણે! મહાસંસાર એકઠો અલાવવાને માટે
 આપી છે." પતિને ઘેર આવ્યા પછી (વધુ)-વધુને નીચે પ્રમાણે સ્વાગત
 પ્રયામાં આવે છે —

પાછીથી અંતિમ આજીવન આપવામાં આવે છે. પહેલાં પતિ તરફથી અને પછી સંબંધીઓ તરફથી અપાય છે. પતિ રહે છે —

“પુત્ર પોત્ર પરિવાર, પ્રભાપતિ આપણને આપે. અર્ધમન વૃદ્ધાવગ્થા સુધી ક્રમ્યલું સુખ આપા. તારા પતિના ધરમાં તું દાખલ થા. બહુ પુત્ર, પણ ધાન્ય વગેરે તને મળે, અને તેની વધિ થાઓ. દુષ્ટ દષ્ટિમાંથી તું દુર રહે. તારા પતિ પ્રેમ તેમજ ધર્મમાંથી મ્યુતિ ન થાય અને પશુઓને પણ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાઓ. તું નરે મનની ઓજસવાળી, પીરોને ધારણ કરનારી, દેવોને પુજનારી અને આનંદ પ્રવર્તાવનારી થા.”

રોગોક્તિ એ વિશે ઠીક કરતાં નીચે પ્રમાણે કહે છે. ઉપવા કરવાના પાછલા શબ્દો ઉમેરવાને માટે કાયમ ન લેખી શકાય ? અને સ્ત્રીઓને ઓજ ધર્મ હતો એમ ન ગણી શકાય ? વધારામાં તેઓ કહે છે, કે ઉપવા ક્યવથી પતિની અને માતાની શુદ્ધવનમા ધાન્ય ઉત્પન્નતા હતી, અને પતિઓ તેને પ્રતિસ્થાપિત કરી બહારમાં લાયતા. આ ધુનિક પ્રભાઓની લોકપ્રિય જિંદગી, અને તેમાં પણ ખાસ કરીને રક્ષાય અને જર્મન લોકોની જિંદગીમાં કે, જેમાં પુત્રવધુ કુટુંબમાં એક નીચા દરજ્જાની વ્યક્તિ તરીકે દાખલ થાય છે, એને ખરેખરી રીતે અસુર શુદ્ધમાં, માતા પિતા તથા બેનોની સુલામ તરીકે. તેમજ અક્ષી તરીકે રહે છે, તેવી દશા અને જીવન જેઓને આપણે (પુરોપી-ઓને) વડવાઓથી ઉતરી આવેલી જંગલી સ્થિતિનું ચિત્ર. હોવાનું કહીએ છીએ, તે દશા સરખામણીમાં આપણા કરતાં સારી ■ વડવા ઓથી ઉતરી આવેલી સ્થિતિને અર્થ, આર્થો, કે જેઓએ ઉપર જાગાવેલા વેદનાં સૂત્રો લખ્યાં છે તેને ઉદ્દેશી છે.

એ સૂત્રો સમાજની એવી ગિચિતિ ધારે છે, કે જેમાં —

(૨૫) જન અંતીથી જોડાતી પ્રત્યેક વ્યક્તિ મુખત ઉંમરની હતી તેમજ પૂરતી સમજથી પ્રેમ કરવા લાયક હતી.

(બં) વરને પોતાનું ધર દોરું જોઈએ કે જની આધિકારી વડું થઈ શકે અને જે ધરમાં જોઈએ તેમજ વગેરે રહેતા હોય તે જોઈએ, કે જ્યાં સુદૃઢવંશમાં તેણીની વિશિષ્ટતા જાણવાઈ શકે.

(ક) લગ્નના હેતુ પ્રત્યેક વ્યક્તિના સુખને માટેના તેમજ પ્રભુનું પોષણ, પ્રભુસેવા, અને દરેક જાતના પ્રવૃત્તિ સમૂહનો હતો. ક્રિશ્ચિયન લોકોના લગ્નવિધી પ્રમાણે હિંદુમાં લગ્ન અર્થાત્તી ગાંઠાં, પલિને પતિને જ આજ્ઞાનું વર્તી રહેવાની પ્રતિજ્ઞાનો સંભાવેલું નથી તે વાત ધ્યાનમાં રાખવાં જોવી છે.

એ સંભાવના બધારેણુ પ્રમાણે એક જ સ્ત્રી થઈ શકતી. જતાં ઉચ્ચ જાતિઓમાં પણ અપવાદ રૂપે એક કરતાં વધારે સ્ત્રીઓ પરણવાના દાખલા છે. એક સ્ત્રીએ અનેક ભત્રીસા કર્યાના દાખલાનો સંભાવેલો વેદમાં, છેજ - દિ.

લગ્નથી લેવાએલી પ્રતિજ્ઞાનો લગ્ન નિંદ્ર ગણીતો. ભરકર્મના દાખલા તો દુનિયાના દરેક દેશમાં હોઈ શકે, તેમ સ્વાભાવિક રીતે થતા પૂર્વની લગ્નવિધી હાલના જમાનામાં હિંદુમાં એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી જોઈ છે, તે પ્રમાણેની હતી.

પલિને પોતાના ધણીની મિદ્ધત પર શા હકો હોઈ શકે, તેનું વેદમાં વિનિયમથી વિવેચન નથી, પલિને પોતાની મિદ્ધત પરના હકો, જેવા કે કન્યાદાન-માતા પિતા તથા બંધુવર્ગ તરફથી મળતી બક્ષીસો, વગેરે પર તેણીને સંપૂર્ણ હક ન હતો, એવો એક પણ દાખલો મુને તેમજ આ જમાનામાં મળી આવતો નથી. આ બાબતમાં યુરોપવાસી બહેનો કરતાં, હિંદુ સ્ત્રીની સ્થિતિ જરાએ નીચા દરજ્જાની નથી.

“ક્રીડાં વિક કવિતામય જીવન ખરેખર ઉચ્ચકોટિનું હવું” અને મેદડાનસ અને કીચ કહે છે, તે પ્રમાણે “નિશક તેનું જીવન સુખ-સ્વામા પણ આવવું.” ઉપર આજેએલા સુત્ર પ્રમાણે સદમાં અને સદ-જીવનમાં પલિની સંપૂર્ણ વિશિષ્ટતાનું અસ્તિત્વ હવુંજ. પેતાના પતિ

સાથે રહી પત્નિ દરેક ધર્મકાર્યોમાં લાગ લઈ શકતી. તેમજ કોઈપણ પાર્શ્વિક ક્રિયા પત્નિ વગર કરવામાં આવે, તો તે સંપૂર્ણ ફળદાયી ગણાતીજ નહિ. પતિ-શોક, પત્નિ-રોકાણી, એ શબ્દો પણ શુદ્ધવનમાં ઉભયને માટે ભાવસુચક છે. વિરવાને વિદુરની જેમ અન્ય પતિ અને પત્નિ કરવાને સમાન હકો હતા, ક્યવેદમાં સતિ થવાનો ઉલ્લેખ નથી. અથર્વવેદમાં એ વિશે કંઈક લખ્યું છે ખરું.

વેદના સાહિત્યમાં કોઈપણ ઠેકાણે સ્ત્રીને એકાન્તવાસમાં રહેવું મંજૂર એમ જણાવ્યું નથી. અને દરેક રીતે એમ પુરવાર થઈ શકે છે, કે તેણીને પુરુષ સાથે સમાન હકો હતા, અને તેણી છુટથી ફરી ફરી શકતી.

સ્ત્રી કેળવણીની બાબતમાં પણ કોઈપણ જાતનો પ્રતિબંધ ન હતો. એટલુંજ નહિ પણ એવા દાખલા મળી આવે છે, કે જેમાં સ્ત્રીઓ શિક્ષકા તરીકે તેમજ વિદ્યુષી તરીકે ઉચ્ચકોટિના સ્થાન પર જઈ શકતી.

વીર પુરુષ ઇતિહાસકાળ—વેદના સમયથી ઉતરી આપણે વીરપુરુષ ઇતિહાસકાળના સમયમાં તપાસીએ તો આપણને માલમ પડે છે, કે તે કાળમાં પણ સ્ત્રીઓની વ્યાજબી ઉતરતી પંક્તિની ગણવામાં આવી નથી. સખ બાબતમાં તેજ વખતની અને તેવીજ સ્વતંત્રતા અને છુટ હતી, બહુકે વધારે હતી. વીરકાળના સમયમાં ગ્રેમને પરિણામે માતા-પિતાની સંમતિ વગર બાંધાએલી સખ અચીને ક્યુલ રાખવામાં આવી છે. મહાભારતની જે મુખ્ય વ્યક્તિ, અર્જુન અને સુભદ્રા, તેના દાખલા રૂપે છે. આ કાળનું વક્તવ્ય સંયોગથી ઉપરિચિત થતા બધા કાયમના સંબંધો સખના દરજ્જા તરીકે ગણવામાં આવતા. જલ્દે પછી તે સંબંધ ગમે તે પ્રકારે થયે હોય, છતાં પણ સંયોગ વખતે જાનેની ઇચ્છાથી તે સંબંધ થયે હોવો જોઈએ ખરું જોતાં સખના પ્રકાર જે કે અનિર્ધારિત સંયોગથી થયા હોય, તો પણ તે રીતસરના અને મુકરર

ગણવામાં આવતા. કે જેથી આવા સંયોગોથી ઉત્પન્ન થતાં બાળકો ઉપર અનૈસ તરીકેની છાપ રહી શકે નહિ. (તેના હકે ગેરકાયદેસર ગણાતા નહિ.) યાતિ પ્રતિબંધો કાંઈ હતાજ નહિ. સ્ત્રીનો હક અને સના તેની પોતાની મિસ્કત ઉપર રહી શકે. એ સ્પષ્ટ રીતે બતાવવામાં આશુ છે. અને તેને સ્ત્રી-ધન કહે છે. જો કે પશ્ચિમના દેશોમાં જેવી રીતે માનવામાં આવે છે, અને યાય છે, તે પ્રમાણે વેલ્ના કાળમાં તથા વીરકાળમાં, સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર મિસ્કત ઉપર, ધણીથી સ્વતંત્ર રહી શકે તેવો ઉદ્દેશ હતોજ નહિ. વીરકાળના સમયમાં સ્ત્રીઓને એકાંત વાસમાં રાખવામાં આવતી, તે વાત પુસ્તકોમાં યદ્ય શકતી નથી. અને તે માટે પુસ્તકો વચ્ચેના પુરાવો નથી. ક્રીડાયુદ્ધ નિકાળવા માટે, સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓ સાથે જતી. તેમજ લગ્નમાં પણ પતિ સાથે જતી મુસાફરીમાં પણ સાથે જ રહેતી, અને આમતેમ પણ છૂટથી સાથે ફરી શકતી. તે પુસ્તકો કરવાને અસંખ્ય દાખલા છે. આની વિગત કોઈપણ સનાવર પુરાવો હોય તો, તે માત્ર ક્ષત્રિયવર્ગનેજ લાગુ પાડી શકાય તેમ છે. વીરકાળના પુસ્તકોની અંદર ધણી અતિશયોક્તિ છે, એ વાત ખરી છે. હાલના વખતમાં પણ જે કંઈ દાખલા તેમાં મળી આવે છે, તેમાં પણ, તે પાછળના સમયમાંથી ઉમેરો થયો છે. કારણ કે તે વખતે સ્ત્રીને એકાંતવાસ ક્રમ તેની માનની લાગણી જાળવવાના હિતમાં કરાવવામાં આવતો હતો. ખીજા કોઈ પણ રીતે સ્ત્રીનો દરજ્જો વીરકાળની અંદર ઉતરતો ગણવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ તેમાં અમને એમ ધારવાને કારણ મળે છે, કે વીરકાળની અંદર સ્ત્રીનો દરજ્જો દરમિયાન પ્રથમ વર્ધનો હતો. ત્યારપછીથી તે, ધીમેધીમે ઉતરતો થવા લાગ્યો છે. ગાયન, નૃત્ય, અને ઘોડે સ્વારી, એ આદ્યમક નિપુણતા ગણવામાં આવતી. અને સ્ત્રીપુત્રોના સંબંધ સાથે એક દત.

મુનકાળઃ—વીરકાળમાંથી ઉતરી આપણે સુવકાળ પર આવીએ સંમૂલ સંહિતનો સુવકાળ તદ્દન જુદો પડે છે. સુવનો

અર્થ અક્ષરસંદેશો આંચ છે. સુત્રકાર્ણવું સહિત વચનાબદ્ધ છે એમ, તત્ત્વજ્ઞાન, કાયદો, વિજ્ઞાન વગેરે સવ સુત્રના રૂપમાં જોઈદર્શવામાં આવ્યા છે. આ કાળમાં આર્થ શોધોના પવિત્ર વચનો અને ક્રમીતિ વગેરે ધાર્મિક પ્રયોગ રચવામાં આવ્યા હતા. તેઓનું રચનાત્મક કાર્ય ધણું પુરાણ હતું. પણ તેનું સ્વરૂપ પછીના સમયને અનુસરી ઘડવામાં આવ્યું હતું. વિજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ, સુત્ર-કાયદા વગેરે રચવાનો દિંદુ-આયોગ, દેખીતી રીતે એ પ્રથમ પ્રયાસ હતો. અને એ પ્રયોગમાં આપણને સ્ત્રીપુરુષના સંબંધ વિષે સંકુચિત તથા વિશાળ દ્રષ્ટિનું મિશ્રણ, સ્વતંત્રતા અને પ્રતિબંધોનું મિશ્રણ, કૌરુનું માલમ પડે છે. આ પ્રયોગના કાળનો નિર્ણય કરવો અઘરો છે સુરેષ દેવાના વિદ્યાનો એમ ધારે છે, કે તે ખુદના સમય પહેલાં રચાએલા હોવા જોઈએ ઇસુ ખ્રીસ્ત પહેલા ૫૦૦ વર્ષ દરમિયાનના, દિંદુઓ દાવો કરે છે કે, તે સુત્રો ધણા પ્રાચીનકાળના છે. એ સમય આ એ સમયોની વચ્ચે ક્યાંક હોઈ શકે. એ નિયમના પ્રયોગનાં મુળતત્ત્વો ખુદના સમય પહેલાના છે. પણ તે પ્રયોગ આપણને આજે જેવા મળી આવે છે, તે ખુદના સમય પહેલાં રચાએલા છે, અને તેમાં તેના રચન રાએએ, જે તાની ઇચ્છા પ્રમાણે અથવા તો, તે વખતે દેશકાલ ઉચિત પાળવામાં આવતા રીતરિવાજોનો તેમાં ઉમેરો કર્યો છે એ પ્રયોગના મુખ્ય સ્ત્રીના દરજ્જાને કમતા મુદ્દાઓ નીચે પ્રમાણે ટુકમાં બતાવી શકાય.

(અ) : કન્યાને, યોગ્ય પ્રાપ્ત થવાની નિરાશીએ જણાય, તે સમયે ત્યજવા, તો ત્યારપછી, તણુ વર્ષ દરમિયાનમાં તેનાં લગ્ન થવા, અથવા તેથી મણુ વહેંચાં કરવાં. એ વાત તેઓ ખાસ ધાર મુકી જણાવે છે.

(બ) આવી સ્થિતિ હોય, તેવા સંજોગમાં ઉભયની સંમતિનો કોઈ સવાલ ઉભો થઈ શકતો નથી, અથવા તે પ્રિય પરિચય કરવાને સ્થાને રહેતું નથી.

(ક) પણ 'તે માતાપિતા પોતાનો કન્યાઓના લગ્ન માટે બે-રકાર રૂહી, ત્રણ વર્ષ ઉંમર લાવકે યથા પછી જીતીત યના રે, તો કન્યાઓને એ-જાએ વર વરવાની શુદ્ધ અપાઇ છે. અને તેઓનો માતાપિતાની સંમતિનો સનાસ ઉપરિચિત થતો નથી. 'નાની વયે કન્યાના લગ્ન કરવાની બાબત સબ ધી માતાપિતાની કુળને ઝોવી બધી સંખત અને જાયબીત રીને સુત્રમા આગે-ખવામા આવી છે. કે કાંઈપણ માતાપિતા તે કરજેમાથી દર રહી, અર્ગર તો તે તરફ દુવેક્ષ કરી દંડને પાત્ર થવા ધરુના નથી આ કારણથી એ જાતનો રિવાજ વિશ્વ પ્રચલિત થવા પામ્યો છે અને મુસલમાન સત્તા હિંદમા પુરેપુરી જામી, ત્યારે આ રિવાજ જોટયો વિશ્વ પ્રચલિત હતો. તેટલોજ તે રાજ્યના પહેલા હતો કે નહિ, તે સબ ધી અમને પુરેપુરી ખાત્રી નથી કારણકે મોગી વયની કન્યાઓ પોતાના પતિના પસંદગી કરીને રવેંચાએ પરણતી, એવા દાખવાએ મુસલમાની રાજ્યના પહેલા સૈકાઓમા મળી આવે છે રાજા દાહીરની છોમરીઓને, આકામા સૈકામા કે કરીને કાંઈ જવામા આવી હતી તેઓ મોગી વયની કન્યાઓ હતી અને તેઓએ ધારીજી બુદ્ધિયુક્ત પ્રમુખિતથી, તેઓને કે કરનાર પર વેર લીધું હતું. કનેજની રાજકુમારી સ મુક્તાએ દિલ્હીના રાજા પુયુરાજને પોતાના પતિ તરીકે, પોતાના પિતાની મરજી વિદ્ધ પસંદ પ્રયો હતો તે કન્યા પણ મોગી વયનીજ હતી આ કાંઈ માત્ર કુળ ઇત્યાયા દાખવા નથી, કે રણકે મુસલમાન રાજ્યોની હિંદુસ્તાન પર સ્વારીઓ આવી, તે પહેલાના નાટ્ય આદિત્સની અન્ન પણ, મોગી વયની કન્યાઓ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રેમમા પડી રવેંચાએ વર વરતી હતી. મહાન નાટ્યકાર કાવિાસ પ૦ના સૈકામા યથા હતા પોતાના પિતાની આગા લીલા વગર અકુંતલાએ, દુષ્ટ રાજાનો પ્રેમ સ્વીકાર્યો હતો તે

તેમના ઉત્તમ નાટક શાકુંતલ પરથી માલમ પડે છે. તેણીની સખીઓ અને સહયરીઓ પણ પુખ્ત વયની કન્યાઓ હતી. ચીનનો મુસાફર, હુનસાંગ પોતાના પુસ્તકમાં જણાવે છે, કે તે સમયે એકાદ પુખ્ત વયના પ્રાણીએ એક કન્યા સાથે લગ્ન કર્યા, અને એક વર્ષમાં તેમને એક પુત્ર સાપડ્યો હતો. આ છૂટા સંકાની વાત છે. અગિયારમા સેકામાં યજ્ઞ ગમેલા એક મુસવમાન લેખક, આલ્પુરાની કહે છે, કે હિંદુઓમાં લગ્ન ધણી નાની વયે થાય છે. તેથીજ માતાપિતાઓ ઊકરાને લગ્ન વગેરે ગોઠવી આપે છે. જ્યારે મુસવમાની રાજ્યની શરૂઆત થઈ, તે વખતે આ રિવાજની શરૂઆત હોવી જોઈએ, એમ આ ઉપરથી આપણે ધારી શકીએ તે રિવાજ આગળને આગળ વધતો ગયો. આતું દરજુ એ હતું કે મુસવમાન રાજ્યમાં પરણેલી કન્યાને શુભામ તરીકે લઈ જતા નહિ હાં અને સ્મૃતિના વચનો તપાસતાં જ પચુને માલમ પડે છે કે, બાળકમને રિવાજ માતાપિતાઓ પોતાના ઊકરા ઊકરીઓ ઉપર પોતાની સત્તાને અપભાર કરતા હતા, તે બતાવે છે હિંદુ મુસવમા રાજ્યોને આ સત્તાનું પૃથક્કરણ કરતા હાં અથવા જણાવું નહિ, પણ જ્યારે તેઓ સ્ત્રી તરફના વર્તનની બાબતમાં, પુરવો માટેના તિથ્યો ધડવા લાગ્યા, ત્યારે જુગા જુદા સમાજનું જુદું જુદું વ્યવસ્થા તેઓને વિચિત્ર રીતે પરસ્પર વિરોધી લાગ્યું. એક તરફ સ્ત્રીઓને માટે અર્થ લોકોને ધણી ઉની માનની લાગણી હતી, અને બીજી તરફ એવો વિચાર દર્શાવવામાં આવતો કે, સ્ત્રી કદી સ્વતંત્ર હોઈ શકે નહિ એ તરફ મનુ મહારાજ નીચે પ્રમાણે લખે છે —

“સ્ત્રીઓને પિતાએ, ભાઈએ, ધણીએ, અનેવીએ અને બીજા બંધુઓએ, જેઓ પોતાની ઉન્નતિ મહાતા હોય, તેમણે માન આપવું જોઈએ અને તેની પુજા કરવી જોઈએ”

જ્યાં સ્ત્રીઓને માન આપવામાં આવે છે, ત્યાં દેવતાઓ હર્ષ પ્રદર્શિત કરે છે; પણ જ્યાં તેઓને માન મળતું નથી, ત્યાં બધી ધાર્મિક ક્રિયાઓ નિષ્ફળ નિવડે છે.”

જ્યાં સ્ત્રીઓ દુ:ખી થાય છે, ત્યાં કુટુંબનો સત્વર નાશ થાય છે. પણ જ્યાં તેઓને દુ:ખ પડતું નથી, ત્યાં કુટુંબની શ્રદ્ધિ થાય છે.

જે ઘરમાં સ્ત્રીઓને માન મળતું નથી તે ઘરનો, બહુથી જેમ નાશ થાય તેમ તેનો નાશ થાય છે.

તેથી ઉન્નતિ આદનારા પુરુષોએ, તેઓનો દરેક આનંદોત્સવમાં ચતી ધર્મક્રિયાઓ વખતે, અક્ષરકાર વસ્ત્ર અને અન્ન સહિત સત્કાર કરવો જોઈએ.

એકવાર ફરીથી એમ જણાવવામાં આવ્યું છે, કે જો સ્ત્રી સુખી હોય, તો આત્મું ધર સુખી રહે છે. અને જો તે સુખી ન હોય તો બધાંજ દુ:ખી થાય છે. પાંચમા પ્રકરણમાં મનુષ્યે આપેલા સામાન્ય અયોગ્યતા વિષેના દાખલાઓની સરખામણી. ઉપર આપેલા નિયમો સાથે કરવાથી માલમ પડી શકે છે.

બાળપણમાં કન્યાએ પોતાના પિતાના તાબામાં રહેવું જોઈએ, સુવાવશ્યાયાં ધણીના કાષ્ટમાં અને પતિના મરણ પછી પોતાના પુત્રોના કાષ્ટમાં રહેવું જોઈએ. સ્ત્રીને કાર્મની છુટ હોવી જોઈએ નહિ.

સ્ત્રીએ કોઈપણ વખત તેના પિતાથી, પતિથી, અથવા પુત્રથી છુટા રહેવાની ઇચ્છા કરવી નહિ, કારણકે એમ કરવાથી બંને કુટુંબો તિરસ્કાર પાત્ર થઈ પડે છે

કુટુંબના પુરુષ વર્ગે અહોરાત્ર સ્ત્રીઓને પોતાને સ્વાધીન રાખવી જોઈએ. પિતા બાળપણમાં રક્ષણ કરે, સુવાચન્યામાં પતિ રક્ષણ કરે, અને શુદ્ધાવસ્થામાં પુત્રો રક્ષણ કરે.

સાતમા શ્લોકની અંદર પતિને ખંતથી પત્નિનું રક્ષણ કરવાનો આદેશ છે કારણકે તેમ કરવાથી તે પોતાની પ્રજાનું તથા કુળધર્મનું તેમજ કુટુંબનું, પોતાનું અને પોતાના ધર્મનું રક્ષણ કરે છે. રક્ષણનો અર્થ નીચેના બે શ્લોકોથી સમજાય છે

કાષ્ઠપણુ પુરુષ પોતાની સ્ત્રીનું રક્ષણ બંજાતકારથી અથવા તેને સ્ત્રીવાસમાં મુદ્દો કરી શકે નહિ. જે સ્ત્રીઓ પોતાનું રક્ષણ કરે છે, તેનું જ સૌરી રીતે રક્ષણ થઈ શકે છે, અને તેમ કરવામાં તેઓને કાર્યમાં મુશ્કેલી રાખવા માટે પુરુષોએ અમુક સુચનાઓ કરવી જોઈએ. આ કાયદાઓમાં સ્ત્રીને ધ્યાનમાં રાખવા જેવી વાત "શુદ્ધ પ્રજ્ઞે પતિની છે" એ પવિત્ર પ્રજ્ઞેત્પતિ આ પ્રમાણે મેળવી શકાય —

(અ) લગ્ન વખતે લગ્નને માટે પરસ્પર ઉભયની સંભાળપૂર્વકની પસંદગી

(બ) જ્ઞાતિમાજ લગ્ન-વિવાહનો આગ્રહ.

(ક) સ્ત્રીઓના શિયળનો ઉચ્ચ આદર રાખવાથી

(ડ) પતિને પત્નિ ઉપર સંપૂર્ણ કાબુ આપીને!

(ધ) જ્ઞાતિની બહોર લગ્ન કરવાથી થતાં અનિષ્ટ પરિણામોનું સંચોટ લાપામાં દિવ્દર્શન કરાવીને

(કે) મિત્રીત્વ લગ્નથી થતી પ્રજાનો સામાજિક હયકો દરમિયાં આપીને

અસહ્ય અથોમા કાયમના સ યોગેને કાયદેસર કરાવવાની એક શિલ્પી ઉભી થએલી આપણે જોઈએ છીએ પછી તે સંયોગે પ્રેમને બસ થઈ થએલા હોય, અકરમાત થએલા હોય, અથવા કંઈ ધૂનની રીતે થએલા હોય, તે પણ પ્રજા અનૌરસ નથી, તે સાર્થિત કરવાને તે સંયોગે કાયદેસર ગણવામાં આવતા, એમ સંચોટ રીતે જોણવવામાં

આત્મ, હૃદય, કે. જ્ઞાતિ બહારનાં લગ્નોની, બાબતોમાં પિતાની, તેજ પ્રભની જ્ઞાતિ હોઈ શકે. કુવારિકાના પુત્રને કાયદેસર તેઓનાં આપના પુત્રો ગણવામાં આવતા. પતિ, પત્નિના કોઈપણ અપરાધવગર તેણીને સ્વામી ગણે હોય. અથવા તે, તે નપુંસક હોય. અથવા તે ક્ષમથી પિડાતો હોય, વિગેરે તે, તે પુત્રો કાયદેસર પોતાના પિતાની જ્ઞાતિના ગણતા. પત્નીનાં અયોમાં જ્ઞાતિ બહારના સંયોગથી, ઉપન્ન થતા બાળકને અધમ ગણવામાં આવ્યા. યોગી ધર્મ આર્પવાદો સિવાય જેરકાયદેસર સંભોગ કરવાથી થતી પ્રભની પણ જ્ઞાતિ રિચિતિ લેખવામાં આવી હતી. હિંદુ ધર્મ પ્રમાણે થતાં હિંદુ લગ્નોનાં કેટલાક ઘણાંઓ આર્પવા અહીં

તેવા સંયોગને જાનના રૂપમાં કામદેસર રીતે ગણી ભેવ મા આવતાં.

હિંદુ પ્રજાભક્તિ કાવ્ય—આ કાવ્ય મંથનને હિંદુઓએ હૈય વિચાર કૃષ્ણને હતા. તે હિંદુ મંથનમાંથી લીધેલા કૃષ્ણક નીચેના નિયમો પરથી માલમ પડશે.

નારદ કહે છે — પોતે વિર્યવાન છે કે નહિ, તેને મારે દરેક પુરુષે તપાસ કરાવવી પડતી હતી. તે જાણતું ત્યારે ચોક્કસ પ્રાય ત્યારે તેને કન્યાની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી, તે સિવાય નહિ.

જો તેની દાસી તેમજ પુત્રી તેમજ તેના ખીબા બધા હાડ મજબુત હોય, તેના ખબા, તથા વાળ મજબુત હોય, તેની ગદનનો પાછળનો ભાગ મજબુત હોય, તેની જાંઘ અને આમડી સુવાળા હોય, તેની આસ અને તેનો અવાજ મર્મનગી કરેલો હોય, તો તેવા કુરુપને જ વિર્યવાન ગણી શકાય. પણ જો તેથી વિરુદ્ધ લક્ષણ હોય તે તે અવિર્યવાન ગણાય.

નારદ પુરુષની શક્તિના ઉપર ભાર મુકે છે. અને મનુ મહારાજ ક્ષીની ચોખ્ખતા ઉપર ભાર મુકે છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે, નારદના સમય પછી અને મનુ મહારાજના જો મંથનના નિયમો આ જમાનામાં હવે ત છે, તેમાં કૃષ્ણક બધા હૈર થઈ ગયેલો માલમ પડે છે.

મનુ મહારાજ કહે છે — કે જે પુરુષે પોતાનો અભ્યાસ તથા પ્રહાર્ય અવસ્થા પુરી કરી હોય અને જેને સહસ્ત્ર મની તરીકે જમથી જોડાવાની ઇચ્છા હોય, તેણે નીચે જણાવેલા વ્ય

જીવાન માણસે ઠીંગણી સ્ત્રી સાથે પરણ્યું નહિ. તેમજ જેના પરમાં વધારે પડતા માણસો વસતા હોય, તેવી સ્ત્રી સાથે પણ પરણ્યું નહિ. માંદી જેવી કુંવારિકા સાથે લગ્ન કરવા નહિ. વાળ વગરની અથવા નો પુષ્કળ વાળવાળી સ્ત્રી સાથે પરણ્યું નહિ. બહુ બોલકણી સાથે અથવા તો રાતી આંખવાળી સ્ત્રી સાથે, અદ ઉપરથી, જ્ઞ ઉપરથી અથવા તો નદી ઉપરથી, જેનું નામ પડ્યું હોય, અથવા તો પક્ષી, સર્પ અથવા તો શુભામ પર જેનું નામ હોય, તેમજ જેનું નામ વિદ્વામણું હોય, તેની સાથે પરણ્યું ન જોઈએ.

કદરૂપી ન હોય તેવી સ્ત્રી સાથે યુવાને પરણ્યું. જેની ચાસ હંસના જેવી હોય, અથવા તો ગજગામિની હોય, સુંદર સુંદર, સુંદર દેશ, તેમજ શુદ્ધગી હોય તેની સાથે તેણે પરણ્યું.

હિંદના બવાજ ન્યાય શસ્ત્રોએ સ્વસ્થાતિમા યતાં લગ્નોનેજ આનુભોદન આપ્યું છે. કેટલાક સંજોગોમાં ઉચ્ચ જ્ઞાતિના પુરુષને નીચી જ્ઞાતિની સ્ત્રી સાથે લગ્ન અધિકારી બંધવાની કેટલેક અંશે છુટ્ટ હતી જ્ઞાતિ બદલાર થએલા લગ્નોને પણ આનુભોદન આપાએલાં લગ્નોમાં, પુર્વકાળના મનને આધારે, છોકરાનો દરજ્જો પિતાના ગૌત્ર પ્રમાણે ગણાતો પણ પાછળના સમયમાં તેમાં વિરહતા નાખસ થઈ હતી. આર્વાં મિત્ર લગ્નોના પરિણામે હિંદમા પુર્વકાળની મુળ ચાર જ્ઞાતિઓ કરતાં આટલી બધી જ્ઞાતિએ અને ઉપજ્ઞાતિઓનું અગ્નિત્વ જોવામાં આવે છે.

આ જમાનામાં મનુ મહારાજના અંથના અભ્યાસક્રમે મ લગ્ન પડે છે. કે પુર્વે ન્યારે તે અંથ સ્વાયો ત્યારે ન્યાયસ્ત્રીઓમાં સ્ત્રીના હક અને દરજ્જા માટે કષ્ટા મત મતાંતરો હતા. કેટલાક પ્રાચીન કાળની ઉચ્ચકોટિની સ્વતંત્રતા સ્ત્રીને આપવાના મતના હતા, અને કેટલાક પુરુષોને સ્ત્રી પર સંપુર્ણ સ્વામિત્વ આપવાના આદર્શવાળા હતા. અત્યાર સુધી સાધારણ રીતે, તેમજ પત્ની તરીકે સ્ત્રીને દરજ્જો મળે છે, તે વિષે આપણે વિચેચને કર્યું છે. અષ્ટુ માના

તરીકેની નેની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન કરતાં, બંધા મર્યાદા આધારે આપણને
 જાણાય છે કે, તેણીને દરજ્જે ધણોજ ઉચ્ચદિગ્દર્શના હતો. મનુ. ૧૧-
 ૧૪૫ પાને કહે છે, કે-“દશ ઉપાધ્યાયો કરતા, આચાર્ય દશ ગણે
 માનપ્રદ છે. પિતા આચાર્ય કરતા સો ગણે ઘ. પણ માતાનો શિક્ષક
 તરીકેનો દરજ્જો સહજ પિતા કરતા વધારે માન્ય છે.” હિંદુઓમાં
 ગર્ભિણીની અવસ્થાને અતિ પવિત્ર ગણવામાં આવે છે. કુદરતી રીતે
 તેણીને તેથી સ્થિતિમાં ધણો સન્કાર કરાય છે. સ્ત્રીમાં સ્ત્રીત્વ, હોવાના
 સખ્યે, પ્રત્યેક સ્ત્રી સંભવનીય માતા છે. તેથી પોતાની પત્ની, દુહીના
 ગુપ્તવા તો બેન, સિવાયની દરેક સ્ત્રીને, મતાત્મા અંબોધનથી બોલાવાય
 છે. એક અંબાણી સ્ત્રી સાથે વાત કરતાં હિંદુ દંભેશમાં, તેણીને બેન
 અને ધણી વખત માતા તરીકે સંબોધે છે. દેવીએ મા પણ જોએ
 માતાએ છે, તેને ધણું માન આપવામાં આવે છે. અને દેવ કરતાં
 પણ અંધિક ગણવામાં આવે છે. તેજ પ્રમાણે વ્યવેશભુમિની “મોતૃભુમિ”
 તરીકે પૂજા કરવામાં આવે છે—અને તેથી જ ગૌસંત્રેયોએ દ્વાસદ્યે
 પોતાના પુસ્તકેનું નામ “હિંદુમાતા” એવું ગણ્યું છે.

શ્રી વર્ગનું પોપણ કરવાને બોલે ચોતાને શિર રાખે છે. પુત્રો તે કામ દરબારમાં દુર્લભ રાખે અને મિલકત વહેંચવામાં આવે તો, તે સંભોગોમાં, જે કાષ્ટપણુ તે મિલકત ખરીદે અને તેના માલીક થાય, તેજ, તે શ્રીઓનું પોપણુ કરવા બંધાય છે. પણુ જે કાષ્ટ ઊદરે ન જીવે તો, વિધવા ચોતાના ધણીની બંધીજ મિલકતની વારસ થાય છે. અને તેની આવકને બધોજ ઉપયોગ તેણી દરી શકે છે. પણુ તે મિલકત તેણી સંપુર્ણ દેકા સાથે બીજને આપી શકતી નથી. તેણીની પછીના વારસની સંમતિથી, દક્ત કાષ્ટેસરની જરૂરિયાત પુરી પાડવાને સાર, તેણી મિલકત બીજને આપી શકે. તેણીના મરણુ પછી તેજ દેકા સહિત તે કુટુંબની ઊકરીઓ માતાની મિલકતની વારસ થાય છે. તેજ પ્રમાણે સાધ્યો ન હોય તો, મા તેવી રીતે હકદાર થાય છે. સ્ત્રીની ખાસ મિલકતના પહેલા હકદાર તેણીના ઊકરાઓ હોય છે. ઊકરાઓ ન હોય તો તેણીનો ધણી હકદાર થાય છે. અને તે પણુ હોય તો તેણીના પિતાના કુટુંબના માણુસો હકદાર થાય છે

દત્ત લેવાનો હકક: - હિંદુ સ્ત્રીને દત્ત લેવાનો પુરેપુરો અધિકાર છે. તેણીના ધણીના મરણુ પછી, જે ધણીએ તેને ચોતાની જિંદગી દરમિયાન દત્ત લેવાની સત્તા આપી હોય, તો તેણી ઊકરાને દત્ત લઈ શકે, અથવા તો તે દત્ત લેવા લાયક ઊદરે તેણીના પતિના કુળને હોય તો તેણી દત્ત લઈ શકે.

ઊકરાઓનું વાલીપણુ:—અમુક સંભોગોમાં માતાને ઊકરા ઊકરીઓ ઉપર વાલીપણુનો હક હોય છે. ઈકરીઓનું કન્યાવાન કરવાની બાબતમાં, પણુ તેણીને વાલીપણુનો હક હોય છે.

ઊકરાઓ પર હક:—હિંદુ ન્યાયશાસ્ત્રીઓએ પ્રજોત્પત્તિના સંબંધી કલ્યાણારે નિયમો ધડયા છે. અને જન્મ થયા પછી તે પ્રજા કોની માલિકીની ગણાય. તે સંબંધી પણુ કાયદાઓ ધડયા છે. પ્રીતિ ધર્મના નિયમ પ્રમાણે ઊકરાઓલા લોકોને આ નિયમો ધણા

વિચિત્ર લાગે, પરંતુ અર્વાચીન સુધરેલી વિચળ દ્રષ્ટિએ તેના પિતૃત્વ અને પ્રજોત્પત્તિનો વિચાર કરતાં તે નિરસ નહિ જણાય મનુ મહારાજ સ્ત્રીને જમીન અને પુરપતે ખીજ સાથે સરખાવે છે. કેટલાક સંજોગોમાં ખીજ એ મુખ્ય વસ્તુ ગણાય છે કેટલાક ખીજ સંજોગોમાં સ્ત્રીનું ગર્ભાશય મુખ્ય વસ્તુ ગણાય છે, જ્યારે સ્ત્રીપુરુષ બંનેજ પવિત્ર હોય, ત્યારે પ્રજોત્પત્તિ શ્રેષ્ઠ થાય છે. સાધારણ રીતે ગર્ભ અને ખીજની સરખામણી કરતાં, ખીજ એ મુખ્ય કિંમતનું ગણાય છે કારણકે દરેક ઉપાદેકોના બાળકનું લક્ષણ ખીજ મૂનાર પર પડેલું હોય છે. જે જે ગુણો ખીજમાં હોય, તે તે ગુણો કુળમાં માલમ પડશે. જે કે આ પૃથ્વી સરળએલાં પ્રાણીઓનું સાક્ષત ગર્ભસ્થાન ગણાય છે, છતાં પણ ખીજમાંથી ઉત્પન્ન થએલાઓમાં ગર્ભના કાષ્ટપણુ ગુણો દ્રશ્યમાન થતા નથી પૃથ્વીમાં પણ એકજ જાતની જમીનમાં અમુક વખતે ખેડુતોએ વાવેલા ખીજો, જે ઉગી નીકળે છે, તે ધણી રીતે જીવાજીવા ગુણુવાળા હોય છે. અને તે દરેકમાં કુદરતી ગુણોનો સમાવેશ થએલો હોય છે એખા, શાલિ, મુડગા વન, ડોળા, જવ તેના ખીજ પ્રમાણે કૃત્રી નીકળે છે, અને તેવીજ રીતે શેરડી અને કંદમૂળ પણ કૃત્રી નીકળે છે. તેથી એક સમજદાર માણુમ જે આ કાયદો જાણે છે, અને જેમાં હકાપણુ છે, અને વિદ્વતા છે, તેણે, પર સ્ત્રીમાં કાષ્ટપણુ વિવસ ખીજ રોપણું નહિ (સંભોગ કરવો નહિ)

ક્રુટા છેડા — હિંદુ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે લગ્ન એ એક પવિત્ર વસ્તુ છે, અને સિદ્ધાત તરીકે લગ્નના કદી ક્રુટા છેડા થઈ શકતા નથી. એકવાર પરબ્યા એટલે હંમેશને માટે પરબ્યા એવો સિદ્ધાત છે આ સિદ્ધાત વિધવાના પુનર્વિગ્નની વિદ્વ' છે જે કે વરેબારમાં સિદ્ધાત તરીકે વિધુરને માટે એ જાડુ સખત રીતે ઉપયોગમાં લેવાતો નથી. પ્રાચીનકાળના ધર્મશ્ર'એ એમ દર્શાવે છે કે, તે સમયમાં વિધવાઓના પુનર્વગ્નો પ્રચલિત હતા, એટલુંજ નહિ પણ અમુક સંજોગોમાં સ્ત્રી

અને પુરુષને, તેઓનો પતિ અને પત્નીની હયાતીમાં. પણ ફરીયાદ પ્રસુવાની છુટ આપવામાં આવતી હતી. વિધવાઓનાં પુનર્લગ્ન સંબંધી સવાલ આપણે બીજા પ્રકરણનાં ચર્ચિત્રમાં જોઈશું.

પુનર્લગ્ન:—પ્રથમ સ્ત્રીના પુનર્લગ્નની બાબતમાં નારદ કહે છે કે:—

જો ધણી ગુમ થઈ જાય અથવા તેના મરણ પામે, જો તે સંન્યાસી થઈ જાય, નપુંસક હોય, અને તેને જ્ઞાતિચંદાર કાઢી મુકવામાં આવે તો, આ પાંચ બાબતોમાં ધર્મની જરૂરિયાતને લીધે સ્ત્રીને બીજા ધણી કરવાનો ન્યાયપૂર્વક હક છે.

જુદી જુદી જ્ઞાતિઓમાં સ્ત્રીઓને માટે પરંપરા પછી ધણી ઘેર ન રહેતો, અમુક વખત સુધી તેને માટે રાહ જોવાનું શાસ્ત્ર ફરમાવે છે. અને આગળ જતાં કહે છે કે અમુક વખત પસાર થઈ ગયા પછી જો ધણી ઘેર ન આવી શકે તો, પરંપરા સાથે રહેવામાં સ્ત્રી કોઈપણ જાતનો ગુનો કરતી નથી. પુરુષોને નારદકવિ કુપ્લતાથી વધારે છુટ આપે છે. સામાન્ય આંતર કરીને કહે છે કે જ્યારે પતિ પત્ની વચ્ચે કામતૃષ્ણિતને માટે દ્રેષ અથવા તેના ધિક્કારને લઈને કોઈપણ જાતનો કલહ ઉત્પન્ન થાય તો, તેની ફરીયાદ સંગાંવહાંસાં અથવા તેના રાજ આગળ તેઓએ કરવી નહિ. અને આગળ જતાં કહે છે, કે જો પતિપત્ની પરસ્પર તિરસ્કારને લઈને એક બીજાનો ત્યાગ કરે છે તેઓ પતિત થાય છે.

નારદ મુનિ પરમ્પુરુષ સાથે સંબોધ કરનાર સ્ત્રીને માટે સખત શિક્ષા જાહેર કરે છે. પણ પુરુષને માટે પણ સાથે સાથે કહે છે, કે જો પુરુષ પોતાની કબાગરી પ્રિયવાદી, આલાક, સદ્ગુણી, અને માતા હોય તેવી સ્ત્રીને ત્યાગ કરે, તો રાજાઓ તે પુરુષને સખત શિક્ષા કરીને તેની સ્ત્રી તરફની ક્રુરજન્ય સ્મરણ કરાવવું. જુદાજુદા સંનેઓમાં સખત શિક્ષાનું ઉદ્દેશ્ય કરવાની બાબતમાં, પુરુષને જો ગુનો લાગ્યો

છે, તે સંબંધી તેણે ક્રોધાચ્છે લોક નિયમો રચ્યા છે. દાખલા તરીકે -
 ને પત્ની પતિને 'ધિક્કારતી' હોય, તો પતિએ એક વર્ષ સુધી તે મદન
 કરવું. એક વર્ષ પુરું થયા પછી તેણે પોતાની સ્ત્રીને જોઈને 'કંઈ' આપું
 હોય તે લઈ લેવું. અને વિશેષ કાંઈ આપવું નહિ; તેમજ તેનીની
 આથે વિશેષ જિંદગી ચુગરવી નહિ. જો પત્ની પરપુરુષ સાથે મંદાગ
 કરે તો મનુ મહાત્મા તેને જીવેની બ્રાખ્મતોમા મરી બધે છે .

ધાર્મી ગાંડો હોય ચ્યુત થએલો હોય ખસી દુરેલા હોય,
 નપુંસક હોય, અથવા તો દુષ્ટ વ્યાધિગ્રસ્ત હોય. તો તેણી તેને છોડી
 શકે; પણ તેને મંત્ર તેણીના તરફ મેરકારી રાખે અથવા તો તે
 મરડીએ હોય, અમર તો સાધારણ વ્યાધિથી પિડાતો હોય તો, તેણી
 તેને છોડી શકે નહિ ઉપર જ્યુવાવેલી ચ્યુતિએ સ્ત્રીપુરુષામા હોય તો
 પણ, પુરુષ પોતાની સ્ત્રીને હંમેશને માટે સ્વામી શકે નહિ. પણ મદાના
 સુધી પુરુષ તેનો સ્વામ કરી શકે જો સ્ત્રી દારૂ-પિનારી હોય, અથવા
 તો પાપી હોય, તેમજ આજ્ઞાનુવર્તિ ન હોય, અથવા તો વ્યાધિગ્રસ્ત હોય
 ખરચાળ હોય તો તેણીનો ધણી ખીજ પત્ની કરી શકે વાઝળી સ્ત્રી
 હોય તો ધણીએ આઠ વર્ષ સુધી ધૈર્ય રાખવું. પણ જો સ્ત્રી પ્રેમળ
 સ્વભાવની હોય અને વાંઝળી જતાં સદ્ગુણી હોય, તો પત્ની પોતાની
 સ્ત્રીની સંમતિથીજ માત્ર કરી પરણી શકે.

મનુ મહારાજના આ લખાણ વખતે વિંધવાના પુનર્જનની બ્રામન
 તરફ તિરસ્કાર દર્શાવનારા અભિપ્રાયો જાહેર થતા હતા આજે પણ
 વિધવા વિવાહને મેરકાયદેસર દર્શાવી શકાતો નથી; તો પણ મનુ-મતિ
 કોઈપણ રીતે તેનો સ્વીકાર કરતી નથી. મનુ-મતિના પ્રસ્તાવનું દર્શાવેલ
 સમનો આદર્શ સમજાની દ્રષ્ટિએ ઘણાજ ઉચ્ચ છે, પણ અર્વાચીન
 દ્રષ્ટિએ તે સંખત અને સંકુચિત છે. મનુ મહારાજના મન પ્રમાણે
 'દુક્રમાં' ક્રીએ સી સ્ત્રીપુરુષની અરરપરસ ફરજ એ છે, કે તેઓએ
 એકબીજાની વિરોધ મનમ, વાર્યામંચા - જીવેનીપર્યંત મનુ નહિ, અને

દરા છે, સ્ત્રી દાન છે પુરુષ 'મંત્ર' છે, સ્ત્રી ઉચ્ચારણા છે પુરુષ અગ્નિ છે સ્ત્રી ધર્મ છે પુરુષ ગુણ છે, સ્ત્રી ઝોળિસ છે. પુરુષ વિસ્તાર છે, સ્ત્રી સીમા છે પુરુષ વાયુ છે, સ્ત્રી ગતિ છે. પુરુષ/સમુદ્ર છે, સ્ત્રી નિતારો છે પુરુષ ધની છે, સ્ત્રી ધન છે. પુરુષ મુદ્દ છે સ્ત્રી શક્તિ છે પુરુષ દીપક છે, સ્ત્રી પ્રકાશ છે પુરુષ દિવસ છે, સ્ત્રી રાત્રી છે. પુરુષ વૃક્ષ છે, સ્ત્રી ફળ છે પુરુષ સંગીત છે, સ્ત્રી સ્વર છે. પુરુષ ન્યાય છે, સ્ત્રી સન્ય છે પુરુષ સાગર છે સ્ત્રી નદી છે. પુરુષ રત્ન છે સ્ત્રી પત્ની છે પુરુષ શક્તિ છે, સ્ત્રી સૌદર્ય છે. પુરુષ આત્મા છે સ્ત્રી પ્રાપ્તિ છે

ઉપરના વર્ણન પરથી જણાઈ આવે છે, કે સ્ત્રી અને પુરુષ પરસ્પર એક બીજાથી કેટલીક બાબતમાં ચલતા ઉતરતા છે બંનેની જગત્સિદ્ધિ એકસરખી છે બંને અભિન્ન છે, અને અધિનાશી છે બંનેમાં માનસિક અને શારીરિક શુભા સમાએષ છે, અને તે શુભા એ બીજાને મદદ કરે છે બંનેમાં રહેલા શુભા પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં ગહેવ છે પણ કેટલીક બાબતોમાં પ્રત્યેકના ભિન્ન ભિન્ન રાગો

બિંદુએ તેણીએ ધણી બાહોશી લહેલી રીતે. પણ ધણાજ અપ્રમાણુ પણાથી સલાસલ ગોઠવી દીધું છે. તેણીએ જે ચિત્ર આણેખ્યું - છે, તે માત્ર જોડે રસ્તે દોગવનાર અને અપ્રમાણુ છે, એટલુંજ નહિ. પણ સચોટ સલનો નિર્વિવાદરૂપે લોપ કરી હડહડગું જુકાવું ગોઠવી મડ્યુ છે જે તેણી માત્ર બાળકમના રિવાજ અને વિધવા સ્ત્રીએ ના પુન-લંબના અટકાવ વિરહ આણેપો મુકીને ત્યાજ અટની ટોલ, તે તેણીના તરફ કોઈપણ વિરાધભાવ બતાવને નહિ, પણ હિંદુ સ્ત્રી અને પુરુષત્વને ઉદ્ધત રીતે તિરસ્કૃત કરવાને મથી રહી છે, અને એવી મ મ ન્ય ઉક્તિઓ કરે છે, જેમા કાંઈપણ વજીર નથી તેણીએ જે જુના જુના પ્રશ્ના ચર્ચ્યા છે, તે હું એક પછી એક લઈ તે વિષે મ્હીશ

હિંદુ સ્ત્રીની સામાન્ય સ્થિતિ અમુક રીતે ધિક્કમગવા લય છે હિંદુ સ્ત્રી તેના આસપાસના સંજોગોનો બોગ મધ પડે છે જે દેશમા પુરુષની રાજકીય અને સામાજિક સ્થિતિ એમ્દરે ગુલામોના જેવી છે. તે દેશમા સ્ત્રીની સ્થિતિ કોઈપણ રીતે સારી હોઈ શકે નહિ હિંદુ સ્ત્રીની સ્થિતિ પાશ્ચાત્ય દેશની સ્ત્રીની સ્થિતિ સાથે સમખાવતા, આ જમાનામાં હિંદુ પુરુષોની સ્થિતિ પાશ્ચાત્ય દેશના પુરુષો સાથે મરખાવતા જેટલી ખરાબ છે, તેટલીજ ખરાબ છે. મીસ મેથેનું પુસ્તક વચનાગ પર, એવી જાપ પડે છે, કે હિંદુ સ્ત્રીની સ્થિતિ આજે જેવી છે, તેવી પ્રાચીન-કાળમા પણ હતી. પણ તે વાત સલ નથી આ પ્રકરણની આગળ આપેલા સિંહાવયોકનના પ્રકરણમાં જે ઉદ્દેખ અન્ને કર્યો છે, તેથી વાચક

તેઓની મનોવૃત્તિ અસ્થિર રહે છે. તેમજ અમળાનું નિર્મળપણ અને કાયદાઓની તેઓની અજ્ઞાનતા; વિગેરે વિગેરે.

એજ લેખિમાના પુસ્તકમાં રામન કાળમા તેઓનાં લખનાં કાયદા વિગે નીચે પ્રમાણે લખેલું છે —

દક્ષિણના જાધા દેશમા જેવી રીતે કન્યા જન્મદી, યુવાવસ્થામાં આવી જાય છે. તેજ પ્રમાણે રામન કન્યાના, પણ જલસીથીજ વિવહ થતા. લખની વય સિવાજ પ્રમાણે બાર વર્ષની રાખવામાં આવતી. તેથી પણ પુર્વના સમયમાં કન્યાને સ્ત્રી તરીકે ત્રણ રીતે આપવામાં આવતી એક ખેટા દાણી સાથે કન્યાવિક્રમ કરી, અમુક ધર્મના દરજ્જામાં જે પુરુષ અને તેની પ્રભાને, યોગ્ય ગણવાને, અમુક પવિત્ર ક્રિયાઓ સહિત પવિત્ર લખની ગાઠથી જોડવામાં આવતા. વિવિ નિર્દેશ પ્રાગિતથી પણ લખ થતા હતા આ ત્રીજા પ્રકારથી. સ્ત્રી, પુરુષની કાયદેસર પની બનતી હતી, અને તે પ્રમાણે તેગીને એક વરસ સુધી તેના પતિ સાથે રહેવું પડતું. અને તે દરમિયાન ત્રંબુ લાગયોગદ રાત્રી તેણી તેન થી દુર રહી શકતી નહિ.

જાતની સત્તા રાખવાની છુટ આપી નથી, તેમજ, તેણી સહી તરીકે પણ વાધ ન શકે. તેમજ જામીન પણ ન થઈ શકતી, તેમજ અના-
લનોમાં પુરવઠે બદલે કામ પણ નહીં કરી શકતી, ધર્મશુદ્ધિ આગ્રહ
પૂર્વક જણાવે છે, કે-મતપિતાની સંમતિ વિના લગ્ન એ વ્યભિચાર
રૂપ ગણાતો.

જમન પ્રભતી અંદર લગ્ન હંમેશાં વાલીઓ મારફતેજ થતા
જાતિની ભાવના ધણી સખળ હતી. કન્યાએ પોતાનાથી નીચી પંક્તિના
પતિ સાથે પરણુ જોઈતું અને કોઈપણ રીતે તેણીને સ્વતંત્ર થવા
દેવામાં આવતી નહિ પરંપ્રા પછી સ્ત્રી પવિત્ર શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે
પોતેના ધણીની કાબજમાં રહેતી અને તેથી ધણી તેણીની સર્વવ્ય

ત્રીજા જોઈના રાજ્યમાં સ્ત્રી, જે પુનનાં ગુનાને માટે શિક્ષક-
પાત્ર થાય, તે તેણીને જે સ્ત્રી લાવી છેવતી ઘોળી નાંખવામાં આવતી.
સ્ત્રીની છુટના ઉપર કાશ્યુ મુકવાનો પતિનો હક:—મીસ હેર- કહે છે
કે: '૧૯૯૧માં' જેકસને વિરહ રેગના કેસનો નિર્ણય આપ્યો નહિ સાં
સુધી, તે હક પુરેપુરો નાશુક થયો નહિ. હજી પણ સ્ત્રીને મારણુ, જે વોર
ગુનો ઇંગ્લાંડમાં સાધારણ ગણાય છે. આ સિંચિતિ સન '૧૯૧૧ સુધી
ઇંગ્લાંડમાં હતી.

સ્ત્રીના મિસ્કત પરના હક સખધી ૧૯મી, સદીના પાછલા
ભાગ સુધી સ્ત્રીને લગ્ન, દરમિઆન પોતાના ધણીની સમતિ વગર
પોતાની જમીન ખીજને આપી દેવાનો હક હતો નહિ. વિધવાને પોતાના
હવન દરમિઆન, પોતાના ધણીની હયાતી દરમિઆન ત્રી જમીન પર જે કર
આપવો પડતો હતો તે, જમીનનો અક્તૃતિયાંચ ભાગ પહેરામણી તરીકે
વાપરવાનો તેણીનો હક હતો. આગળ જતાં તેઓ કહે છે, કે આપણા
કાયદા પ્રમાણે સ્ત્રી અને પતિને જંગમ મિસ્કતમાં પણ કંઈ અક્તિ-
તપણ નથી. લગ્ન સમયે સ્ત્રીને જે કંઈ જંગમ મિસ્કત હોય છે,
તે ધણીની યધ જાય છે. અને ધણી તેણી માલકીપણુ લેવાને હકદાર
હોય છે, અને લગ્ન દરમિઆન સ્ત્રીને કંઈ જંગમ મિસ્કતનો હક
ધરાવે છે, તે જમીન ધણીની યધ જાય છે. અને તેણીની સમતિ
વગર તેણીને જે કંઈ દેવું હોય, તેને માટે તેણી પર દાવો કરી

કાયદા અનુસાર' સભાની સંમતિની વય 'સંબંધી' છે. પ્રાચીન 'સામાન્ય કાયદા પ્રમાણે' એ ઉંમર 'દસ' કે બાર વર્ષની હતી. ૧૮૮૫માં તે તેર વર્ષની થઈ હતી. અને તે વિષે 'પહોંચ્યા પછી' કન્યા-પોતે શુ' કરવા ઉદ્દેશ્ય થઈ છે. તે પોતે જાણી શકતી, એમ મનાવું. મી. સ્ટ્રીડે, સંડગની જાહેર સંસ્થા 'આગળ ધણી' સ્પષ્ટ રીતે 'શુવાન ઓફીસ' ઉપર ચલાવવાનાં 'નવન સસ જાહેર કોલેજ' હતું. તેને કે તે બધા સારી રીતે જાણતાં હતાં, કે સૈકાએ ચર્ચા તેવાં શુનાંએ થાય છે. પણ 'કોલેજ' જેવાં નં કહી શકાય તે તેમણે કહી 'નોંધ્યું' અને તેને પરિણામે પાર્લામેન્ટે 'કાયદેસરની' ઉંમર ૧૬ વર્ષની કરી, અને તે હમણાં 'પણ કાયમ' છે. 'ઓગણીસમાં' સૈકાની છેલ્લા અર્ધા ભાગની ચળવળ સુધી ઉચ્ચ 'પરિણતન' શિક્ષણ આપવું, એ વિચાર 'જ્યાંડમાં' ચાલી રહી હતી. સુધી મતાધિકારની ચળવળ એ ધણાં થોડા

ત્રીજા જોજના રાજ્યમાં સ્ત્રી, જે પુનના ગુનાને માટે શિક્ષ-
પાત્ર થાય, તેા તેણીને જેમી લાવી શ્રેવતી ગોળી નાખવામાં આવતી
સ્ત્રીની છુટના ઉપર કાણુ મુકવાનો પતિનો હક—મીસ હેકર 'કહે' છે
કે, ૧૮૬૧માં જોકસન વિરુદ્ધ રેગના કેસનો નિર્ણય આપ્યો નહિ લા
સુધી, તે હક પુરેપુરો નાશુક થયો નહિ. હજુ પણ સ્ત્રીને, મારણ, એ ઘેર
ગુનો ઇંગ્લાન્ડમાં સાધારણ ગણાય છે. આ રિવાજ સન ૧૯૧૧ સુધી
ઈંગ્લાન્ડમાં હતી.

સ્ત્રીના મિલકત, પરના હક સબંધી ૧૬મી, સદીના પાછા
ભાગ સુધી સ્ત્રીને લગ્ન દરમિયાન પોતાના ધણીની, સંમતિ વગર
પોતાની જમીન ખીજને આપી દેવાનો હક હતો નહિ. વિધવાને, પોતાના
શ્રવણ દરમિયાન, પોતાના ધણીની હયાતી દરમિયાનની જમીનપર જે કર
આપવો પડતો હતો તે, જમીનનો એકતૃતિયાંસ ભાગ પહેરામણી તરીકે
વાપરવાનો તેણીનો હક હતો આગળ જતાં તેઓ કહે છે, કે આપણા
પ્રયત્ન પ્રમાણે સ્ત્રી અને પતિને જંગમ મિલકતમાં પણ કંઈ એકત્રિ-
તપણું નથી. લગ્ન સમયે સ્ત્રીને જે કંઈ જંગમ મિલકત હોય છે,
તે ધણીની ચંદ્ર બન્ય છે. અને ધણી તેણી માલખાપણું લેવાને હકદાર
હોય છે. અને લગ્ન દરમિયાન સ્ત્રીને જે કંઈ જંગમ મિલકતનો હક
ધરાવે છે, તે બંધીજ ધણીની ચંદ્ર બન્ય છે. અને તેણીની સંમતિ
વગર તેણીને જે કંઈ દેવું હોય, તેને માટે તેણી પર, દાવો કરી

આપવો જોઈએ જો કે તેવો અધિકર હમણાં હમણાં અપાવો છે. તે પછી મોટી વ્યવસ્થાપક સભાઓએ તેનો પ્રયોગ શરૂ કરી દીધો છે, તેને પરિણામે મોટા પ્રમાણમાં પ્રાથિક અને કેદિય વ્યવસ્થાપક સભાઓમાં મત આપવાને તેમજ સમ્ય તરીકે ચુકાવના સ્ત્રીઓ તૈયાર થઈ ગઈ છે આપણી વ્યવસ્થાપક સભાઓમાં સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ઘટ્ટન થોડું છે "એ મીસ મેગીની" વત સત્ય છે પણ આપણે તેણીને પૂછી શકીએ કે અમેરિકાની સેનેટની સભાઓમાં કેટલી સ્ત્રીઓ કે સ્ત્રીઓને મતાધિનર હમણાં હમણાં આપવામાં આવ્યો કે તેથી પુણ્યવસ્થાએ પહોંચતા વખત લાગશે ધિરનતી આમની સભામાં ૧૦૦ સભ્યો છે તેમાં ફક્ત ૪ સ્ત્રીઓ છે પણ હિંદમાં ભણેલી સ્ત્રીઓને અત્યંત સન્માનનાં સ્થાનો પૂર્વે અપાઈ ચુક્યા છે કે મધુવદની રાણે મદ્રાસની ધારાસભાની સભાધ્યક્ષની પદવી આપનામાં ગાવી છે હિંદુસ્તાનની રાષ્ટ્રીય મહાસભાના અધ્યક્ષ થવનું મોડું માં નામની એનીબીસેટને તેમજ શ્રીમતી સરોજીની નાયડુને અપાઈ ચુક્યું છે ખીન સરકારી હિંદ, મોટામાં મોડું સન્માન કોઈનું પણ શ્રી શરૂ તેવું સન્માન તેઓનું થયું છે અને તેમાંથી સ્ત્રીઓને વચિત રાખી નથી એ પ્રશ્ન પરથી રાષ્ટ્રવાદી હિંદુઓના પ્રગતિશીલ ન્યાયિ દુની પ્રત્યક્ષમાં આપણને થાય છે

સાન્ય જણાય છે, તે અભયથી ભરેલી વાત છે દાખલા તરીકે સ્ત્રીને દમેશા પુરખ સબધી તરીકે રક્ષણ આપવું પણ 'હડ' આવે વિચાર મગનનારા થોડા ન્યાયશાસ્ત્રીએ, હિંદમાં તે સમર્થતા હતા, અને તે નિરામ સર્વમાન્ય ન હતો, તે પણ થોડે ઘણે અંશે તેમ કરવામાં આવવું એવું મતલબ છે. હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસના કોઈપણ કાળમાં હિંદ સ્ત્રીઓને કરારો કરવાનો, મિલ્તો વેચવાનો પતિની સપતિના વારસ થવાનો (જ્યાં સુધી તેણી જીવે ત્યાં સુધી) છોડવાનો વાલી-પાગાનો તેમજ પુત્રી માતા, અને જેન તરીકે જે મિલ્ત પર કાયદેસર હક થાય, તેમાંથી દુર રાખવામાં આવતી નહિ પોતાના પતિની દ્વારા તી દરમિયાન તેણીની જે સ્થિતિ હોય તેજ પ્રમાણે તેણીના પતિના મૃત્યુ પછી તેજ ધરમાં રહેવા તથા ભરણપોષણના હકો તે મમમાં તેણીના હતા, અને આજે પણ છે વિદ્યાભ્યાસ કરવાના તેમજ ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં ભાગ લેવાના તેણીના હકો હજી સુધી યમજ છે અને તે હકનો અસ્વીકાર થયોજ નથી

ગત ૭૫ વર્ષમાં પાશ્ચત્ય દેશોમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન ઉન્નત થવાના પરિશ્રમના પરિણામે, વર્તમાન સ્થિતિ તેઓ પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે તે પહેલાં યુરોપ અને અમેરિકામાં આ જમાનામાં હિંદુ સ્ત્રીઓનો જે દમન છે, તે ખરતા ગમે તે લક્ષ્યબિંદુથી જોઈએ તે પણ સામાજિક રીતે, કાયદાની રીતે, સહ અધિકારમાં અને નીતિ વગેરે વિરોધમાં જરાએ અદ્વિઆતો ન હતો તેટલા સમપથી જે હિંદુસ્તાન મન ન હોત તે નિશંક આજે હિંદમાં સ્ત્રીઓને ઘણી ઉન્નત દશા ઉપર હિંદુઓ મુકી શક્યા હોત માસ ગ્રેઓએ અન્ય દેશોની જેતાના હિતનો સવાલ ધ્યાનમાં રાખ્યો હોત તે વિવાહને માટે સંમતિની વા વચ રવાને માટે જે વિરોધ, આપણી વર્તમાન સરકાર પ્રદર્શિત કરે છે તેના અણુગ ન ગાવાનું જરાએ હચિત ધારને નહિ

આ જમાનાના ભારતીય શાસન બંધારણ અનુસાર જુદીજુદી વ્યવધાયક સંભાઓનાં સભ્યોએ સ્વીકાર્યું છે, કે સ્ત્રીઓને મતાધિકાર

આપણે જોઈએ તો કે તેવો અધિકાર હંમણાં હંમણાં અપાયો છે. તો પણ મોટી વ્યવસ્થાપક સભાઓએ તેનો પ્રયોગ શરૂ કરી દીધો છે, તેને પરિણામે મોટા પ્રમાણમાં પ્રાતિક અને કેદ્રિય વ્યવસ્થાપક સભાઓમાં મંત આપવાને તેમજ સમ્યક તરીકે સુધાવના સ્ત્રીઓ નૈયાર થઈ ગઈ છે આપણી વ્યવસ્થાપક સભાઓમાં સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ઘટાડવા યોગ્ય છે એ મીસ મેયોની વત સંત્ય છે પણ આપણે તેથીને પૂછી શકીએ, કે અમેરિકાની સેનેટની સભાઓમાં કેટલી સ્ત્રીઓ છે? સ્ત્રીઓને મતાધિનર હંમણાં હંમણાં આપવામાં આવ્યો છે તેથી પ્રણાંરથાએ પહોંચતા વખત લાગશે ખ્રિસ્તની આમની સભામાં ૧૦૦ સભ્યો છે તેમાં ફક્ત ૪ સ્ત્રીઓ છે પણ હિંદમાં ભણેની સ્ત્રીઓને અત્યંત સન્માનની રથાને પૂર્વે અપાઈ ચુક્યા છે કે મધુલક્ષ્મી રેડ્ડને મદ્રાસની ધારાસભાની સભાપક્ષની પહવી આપવામાં આવી છે હિંદુસ્તાનની રાષ્ટ્રીય મહાસભાના અધ્યક્ષ થવનું મોટું માન શ્રીમતી એનીબીસેટને તેમજ શ્રીમતી સરોજની નાપડુને અપાઈ ચુક્યું છે ખીન સરકારી હિંદ, મોટામાં મોટું સન્માન મોંઘવું પણ શ્રી શરૂ, તેણે સન્માન તેઓનું થયું છે અને તેમાંથી સ્ત્રીઓને વચિત રાખી નથી એ પ્રશ્ન પરથી રાષ્ટ્રવાદી હિંદુઓના પ્રગતિશીન વ્યવસ્થાપકની પ્રવલિયા આપણને થાય છે

નાની વયમાં નહિ, પણ યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પછીજ સમ અંધીયા
બંધાતા હતાં. એનો અર્થ એજ થઈ શકે, અને તેમ કહેવુંજ ઉચિત
છે, કે મુસલમાનોના આક્રમણ પહેલાં દિંદમા બાજુ વિવાહની પ્રથા
ચાલુ હતીજ નહિ. એ પ્રથા ક્યારે અમલમાં આવી તથા પ્રચલિત
થઈ તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલી ભરેલું છે. તે પણ આટલું તો
સંભવ છે, કે તેને હીંચે રાષ્ટ્રુ જીવન અને શક્તિ ખવાઈ રહ્યાં છે

આ જુમાનાના દિંદમા ભાતિક અને અભિક દુષ્ટોનાં અને
કારણ છે, તેને આપણે સુલી શક્તા નથી. બધકે જુમવાં ન જોઈએ
'કુતરાને નકાર' નામ આપે અને, તેને ફાંસીએ ચઢાવીદો.' એ સર્વ-
માન્ય મિદ્દાત રાજનૈતિક પ્રચારકારકોનો છે, ખીસ મેયોનો દિંદમા
બાજુ વિવાહ સંબંધી વિચાર એ સિદ્ધાંતને અણસરી છે. જુદો, ઉજ

જતી નથી. અનુ' પરિણામ એજ આવે છે કે વ્યાવહારિક રીતે ગર
લોકો રજાપુતો કરતાં વૈવાહિકજીવન મોટું શરૂ કરે છે.

મીમ મેથો આ સર્વ વતની ઉપેક્ષા કરે છે, અને પોતાની
સ્વાભાવિક ધૃષ્ટતા પ્રમાણે નિષ્કર્ષરૂપે એજ બતાવે છે, કે ધણું 'અ'
પ્રત્યેક હિંદુ બાળા રજાસ્થાન પછી તરતજ ગર્ભિણી થાય છે 'અથવા
છંડિઆમાં ૩૦ માં પાનામાં તેણી લખે છે કે.—

"સાધારણ નિયમ અનુસાર હિંદુબાળા રજાસ્થાન પછી નવ
માસમાં માતા થાય છે. આઠ વર્ષથી યૌદ્ધ વર્ષ સુધીની છંડગી
સ્ત્રિઆન લખને માટે ત્રણ રહે છે. તે પરથી આઠ વર્ષની ઉંમર
લખને માટે અંતિમ ઉંમર તરીકે સમજી શકાય છે. કન્યાને આઠ
વર્ષ સંતાન ન થાય, તો આશ્ચર્ય નથી લાગતું, પણ જો યૌદ્ધ વર્ષ
સુધી તેણી માતા નજ બને તો, અર્વાચિ યજ્ઞ ગદ્ય એમ માને છે"

આ વતણું કંઈપણ પ્રમાણ મીમ મેથો આપતી નથી. તેની
વિરુદ્ધ સુબંધની એક સ્ત્રી ડોક્ટર શ્રીમતી એમ. આઇ. પીલકરે મીમ
મેથોએ કરેલા નિષ્કર્ષો સિદ્ધ કરી આપવા તેણીને પડકાર આપ્યો છે.
સુબંધના એ'એલોઈડિઅનના એક અગ્રગણ્ય વર્તમાન પત્ર 'ટાઇમ્સ
એન્ડ ઇન્ડિઆ'માં તેણે તા. ૧૧ એપ્રિલ ૧૯૨૭ ને દિને એક પત્ર
લખ્યો છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

"મારી પાસે ૩૦૪ હિંદુ માતાઓ હોસ્પિટાલમાં પ્રથમજ
બાળકને જન્મ આપવા માટે આવેલી, તેના પુરાવાઓ નૈયાર છે
તેઓની ઉંમર સાધારણ રીતે, સરેરાસ ૧૮.૭ વર્ષની હતી. તેમાંથી
૮૫.૬ સ્ત્રીઓની ઉંમર સત્તર અને તે ઉપરની હતી. ૧૪.૪ ની ઉંમર
સત્તર અંદરની હતી. નવામાં નવા બાળા ૧૪ વર્ષની હતી તેવી
સ્ત્રીઓ ફક્ત ત્રણજ હતી,

મદ્રાસમાં મેટરનીટી હોસ્પિટાલ છે, તેના સને ૧૯૨૨-૨૪ ના
આંકડાઓની દુસાતા એ ઉપર જણાવેલા આંકડાઓ સાથે કરી. ઈ.

તે હોરિપટાલમાં ૨,૩૧૨ સ્ત્રીઓ વહેલીજી-વખતની પ્રસુતિ માટે આવી હતી. તેઓની ઉંમરનું પ્રમાણ ૧૯૪ હતું. તેમાંની ૮૬૨ સત્તર અને મત્તર વર્ષ ઉપરની હતી. ૧૩૮ ની ઉંમર સત્તર વર્ષથી ઝોઝી હતી. મૈથી નનામાં, નાની ઉંમરની યાજ્ઞા ૧૩ વર્ષની હતી. ૧૩ વર્ષની ૭ માતાઓ હતી, અને ૧૪ વર્ષની ૨૨ માતાઓ હતી, મદ્રમના આકડાઓમાં ફક્ત હિંદુ સ્ત્રીઓજ નહિ પણ ખીજી યાતિઓના પણ સમાવેશ થાય છે. હિંદુતાનના ખીજા ભાગે કે જેમા ઉત્તર દિશ આવી જાય, તેના આકડા અને મત્તર છે અને તેની સંખ્યા ૩૬૪૪ની છે તેમાં ફક્ત ૬૬ માતાઓજ પંદર વર્ષની અંદરની હતી અને નનામા નાની વય તેર વર્ષની હતી.”

શ્રીમતી ડૉ. બાંદેર પરિણામે નીચે લખેલો અભિપ્રાય દર્શાવે છે —

હિંદુમા દોષ-દોષ વખત ધણી નાની વયમા સંતાન પ્રાપ્તિ થાય છે તે વાત નિસંદેહ છે. તેમજ દાંપત્ય સહવસ ધણો જલની શરૂ થઈ જાય છે, અને તેથી પ્રજાતિ વહેલી શરૂ થાય છે. નેથીજ તેને માટે કાયદો ધણો અવરથક છે, પણ..... જે આકડાઓ મેં આપ્યા છે, નેથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે મીસ મેયોએ જે ઉાહરણો આપ્યાં છે, તે પ્રમાણે મવંત્ર પ્રચલિત છે. એમ માનવાનું

તરીકે હરી જતા તેઓય હતા. આપણે એમ માની શકીએ કે હમણા રાજદ્વાર પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે તેથી લાભ કરવાની હેતુરે વધારે થવો જાઈએ પણ વિદેશી રાજસંતા નીચે આપણે હોવાના સખમે તેમજ જે ક્ષિપત અને કૃત્રિમ કારણે આપણી આગળ રજુ કરવામાં આવે છે તેથી આપણે તેમ કરી શકતા નથી. કોઈપણ પ્રથા અનુચિત હોય છતાં એ સ્વાભાવિક શિથિલતાની તેને સહાય મળે તેમજ વિદેશી રાજસંતા તરફથી તેને યોગ્ય મળે. જે યોગ્ય મરકાર પોતાની બાધક શિક્ષણ પદ્ધતિથી આપી રહી છે તે તેમજ જનના ઉચ્ચ આદરોમાં પણ પ્રતિબંધો નાખીને જાય અને ધારાસભા દ્વારા પણ સુરારકોને મદ કરવામાં અંતરાયરૂપ રહે. તે પ્રગતિ થઈ નજ શકે એ નિર્વિવાદ છે.

ગત યોગ્ય સૈદ્ધાંતોથી સુરોપના જીવનમાં તેમજ શિક્ષાપ્રચાર પદ્ધતિઓમાં ઉન્નતિ થવના સખમે લાભની સંભતિની વધ ધણી વધી ગઈ છે આપણે એક માનવાને કોઈપણ કારણ નથી કે કોઈ જીવન થયેથી બાળ લાભ દુર કરવામાં ઉપર જણાવેલી બાબતોની સહાય આપણને નહિ મળે એનસસના રિપોર્ટમાં વિચરણથી એટલી વત તે સિદ્ધ થઈ ચુકી છે કે જ્યાં જ્યાં બાળ લાભની મજૂતરી કરવામાં આવી છે, ત્યાં ત્યાં બાળ લાભની વિરોધ બાબ પ્રવર્ધિત થયો છે અને બાળ વિરહનો પક્ષ નિર્બળ પડી ગયો છે આકાશમાં ઉપરથી આપણને સાફ સાફ સમજાઈ ગયું છે કે ભણેલા વર્ગમાં મુખ્યત્વે કરીને લાભ કરવાની વધ મોટી થતી જાય છે એનસસના કમિશનરોએ પણ તે વાતનો સ્વીકાર કર્યો છે. વ્યક્તિગત ઉપાયોથી આખા દિલ્હરમાં શિક્ષણ પ્રયાગ્નું કાર્ય થઈ શકે, એ વત અસંભવિત છે, તે બાબતને માટે જવાબદાર સાવકી મની જેમ જિંદગી છે. કે જે સામાન્ય શિક્ષણ સરણીઓ તેમજ શિક્ષણનો અવરોધ કરી શકનાં મળતી દુષ્ટ પ્રથાઓને નાજીવન આપી રહ્યાં છે.

બારેતના સુધારકોએ લંબની ઉમર વધારવા માટે સતત પ્રયત્ન કર્યાથી તે ઉમર દશથી વધારી બારેતની કેસીમાં આવી છે. સરદારીસંગ ગોર, હમેશાં એકે ખીલે રળું કંચુ છે જેની ઉદ્દેશ્યાળાઓની પરલુંવાની ઉમર ૧૪ વર્ષની અને કુટેલાકે ખીલેમાં ૧૬ વર્ષની રાખવાનો છે. આ ખરડાં સોમે સરકારી અમલદારો ધારાસભામાં સંખત વીરોધ કરી રહ્યા છે. બાળક બાળીકાઓના ધીવાહની ઉમર નિશ્ચિત કરવા માટે શ્રીયુત હરવીલોસ ચોરદા જે પ્રસ્તાવ ગંધ લેણેસરેટીવ એમેન્સીમાં લેવા હતા, તે સામે સરકાર સંખત વીરોધ પ્રદર્શિત કર્યો હતો. પરિણામે નિર્ધારિત કમીટીને તે પર વીચાર દર્શાવવા સુચવવામાં આવ્યું હતું. તેનું શું પરિણામ આવ્યું ? તેની બાજુ થતો ઘણા સમય વ્યતીત થઈ જશે. વડોદરા, માધસોરા, કોટક અને ખીલ દેશી રાજ્યોમાં કે જેના શાસકો હિંદુ ધર્મ અનુયાયી છે, તેઓએ શારદા ખીલ પ્રમાણે અમલ કરવાનું શરૂ કરી દીધું છે. વિવાહની વય નક્કી કરવા માટે આજે વીશ વર્ષ થયાં. ઘરોડામાં કાયદો ઘડાઈ

અજ્ઞાનતા અને નિર્ણય પ્રમાણે પરથી તેમજ તારવી કારણ નિષ્કર્ષો પરથી સામાન્યોક્તિ કરે છે. તે સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

પ્રથમ, વિધવાઓના પુનર્વિવાહનો નિષેધ સાર્વભૌમિક નથી. ધણુ મોટા ભાગમાં વિધવાઓના પુનર્વિવાહ કરવાની રીતી છે સૈનિક જ્ઞાતિઓ જેવી કે જાટ. ગુર્જર, વગેરે તેમજ ગાયો ચરાવનાર જેવા કે આદીર, ગરેડીઆ વગેરેમાં પુનર્વિવાહ યદ્ય શકે છે નીચ જ્ઞાતિઓમાં પણ વિધવા વિવાહ યદ્ય શકે છે. “સમાજનો મોટો ભાગ કે જેને હિંદુઓ નીચ જ્ઞાતિના ગણે છે, તેમાં મોટી હંમેશા તેમજ વિધવા વિવાહની પ્રથા છે.” વિધવા વિવાહનો નિષેધ ફક્ત ઉચ જ્ઞાતિના હિંદુમાં છે, કે જેની સંખ્યા કુલે ૩૦ ટકા જેટલી છે.*

૫૧-૫૫માં મનુષ્ય-ગણના પ્રમાણે ૩૦ વર્ષથી, આઠી હંમેશની વિધવાઓની સંખ્યા ફક્ત ૧,૩૪,૬૪૫ હતી. તેમાં ૫ થી ૯ વર્ષ સુધીની ૧૨૦૮, ૧૦ થી ૧૪ વર્ષ સુધીની ૬૭૭૮, ૧૫ થી ૧૯ વર્ષ સુધીની ૧૯૩૪૬, ૨૦ થી ૨૪ વર્ષ સુધીની ૪૧૬૮૬, ૨૫ થી ૨૯ વર્ષ સુધીની (કે જેમાંની કે તેા પુનર્વિવાહ કરી શકે) તેની સંખ્યા ૬૫૬૨૭ ની હતી. સાર પછી ૩૦ થી ૬૦ વર્ષ સુધીની વિધવાઓ આઠી રહી. તેમાંની ધણીખરી મોટા મોટા પુત્રોવાળી તેમજ પોતાનો ધરકારભાર સ્વતંત્ર રીતે ચલાવનારી હોય. તેથી વિવાહીતા યદ્ય શક્ય એવી વિધવાઓનું પ્રમાણ ૫૬.૪૩ ની વસ્તીમાં ૧૧૧ છે. ૫૧-૫૫માં કુલે સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૮૦,૧૫,૨૧૦ ની છે. જબરજસ્તીથી તે સંખ્યામાંની કે જેને પણ બ્રહ્મચર્ય પાળવું પડતું નથી, તેથી એટલું તો સિદ્ધ છે, કે વિધવાઓનું દુઃખ મીસ મેયો બતાવે છે એટલું કહી અને બ્યાપાક નથી.” (૫૧-૫૫માં પ્રચિન પદ્ધતિનો ઇતિહાસ

સુસ્ત હિંદુધર્મમાં વિધવા-વિવાહ અસંભવિત છે. તે મીસ મેથોની વાત તદ્દન કદંગી છે. અટલી વાત તો નિસંદેહ છે. કે ધર્મસુસ્તતા તો ધર્મસુસ્તતાજ હેષ શકે. છતાં પણ ધણાએ ધર્મસુસ્ત હિંદુઓએ પોતાની પુત્રીઓ તેમજ પુત્રવધુઓને પુનર્વિવાહ કરવની છુટ આપી છે. "મધર ઈન્ડિયા"ના ૮૬ મા પાનામાં મીસ મેથો એ કથન કરે છે, જેપુ' કે "હિંદુ વિધવાનો પુનર્વિવાહ, એ વાત કલ્પનાતીત છે" એ વકનબ સાવ શુદ્ધ છે.

ત્રીશુઃ—બધાજ પ્રાંતોમાં અને બધીજ ભતિઓમાં વિધવાઓનું જીવન બનીત કરવાના નિયમો એકમરખા નથી. ઉત્તર-પશ્ચિમ પ્રાંતમાં, પંજાબમાં, સંસ્કૃત પ્રાંતમાં તેમજ રજપુતનામાં વિધવાઓના માથા બોડેશ મેં કદી પણ જોયાં નથી.

ત્રીશુઃ—વિવાહના સંબંધમાં તેણીનું ભાગ્ય કહણુ છે, પણ બીજી રીતે મીસ મેથો કહે છે તે પ્રમાણે વિધવાનું જીવન દુઃખમય નથી. અમેરિકાના ન્યુ ઇંગ્લેન્ડના એક સભ્ય પ્રેકિસર મી. પ્રેટ એ વિષય પર અત્યંત નિષ્પક્ષ વિચાર દર્શાવ્યો છે. તેઓથી કહે છે કે—

"જે કુટુંબમાં ગહેવાનું સાલગ્ય અથવા દુર્ભાગ્ય વિધવાને પ્રાપ્ત થયું હોય, તે પ્રમાણે બિન્ન બિન્ન સુખ દુખોમાં તેણીને

લેખકોથી એકું અનુમાન થાય કે વિધવા પર સૈવે નિર્ભયતા અને
 અભાવનારૂપ છે, અને તેણી-ર ન દિવસ પોતાની દુઃખા વિરુદ્ધ
 ઉદારસીનનાથી કામમાં બુદ્ધિઓથી રહે છે. જેનું નિવેદિત છે અને તેના
 સમગ્ર મંત્રથી વાળાઓથી આપણને એવું અનુમાન કરવાનું કરેલું
 અને છે, કે દિ'દુ વિધવાઓ પર હરંદમેશ્વરનેદરથી વર્તવીમાં આવે
 છે, તેમજ ધર્મી પ્રેમથી તેનું પાલન પોષણ થાય છે, તેમજ તેણી
 મન્યાસિની યજ્ઞને પોતાનું દુઃખમય જીવન સતકાર્યોમાં વ્યતીત કરે છે.
 આપણા પરિમિત ક્ષેત્રમાં જુને મંત્રથી કેટલેક અંશો સાચાં છે, છતાં
 સુધારા વગર, જુનેને આપણે માની શકતા નથી. આટલી વર્તીતો
 સત્ય છે, કે, વિધવાનું વાજાવિક જીવન દુઃખમય છે, કહોર દિ'દુ
 સિદ્ધાતોના અનુમાર તેણીએ દુઃખી જીવન વ્યતીત કરવું જોઈએ. કારણકે
 તેણી પ્રમુખ રહે તે કરતાં, વધારે ઉદારસીન તેણીએ ગેલુ જોઈએ. જે
 વિ'વાઓ, આ સિદ્ધાતમાં વિશ્વાસ રાખે છે, અને સ્વેચ્છાપુર્વક પોતાનું
 જીવન રાવંથા, સાગમય બનાવી, સેવા કાર્યમાં જોડાઈ જાય છે તે અતે
 અગ્નિમા, તપાવેલા સેનની, જેમ પ્રકાશિત થાય છે... કહે'ખના
 તાં પુરુષની વિધવાને પ્રેમ અને, આદર મળે છે, એટલુંજ નહિ, પણ
 અધિકાર અને શક્તિનું સ્થાન પણ મળે છે. કુમળો વયની વિધવાને
 નિસદ્ધ, આવો, અધિકાર મળતો નથી, તો પણ પ્રુજથી કે અગ્નિ-
 યથી એટલું કામ તો કરવુંજ, પડે છે. જે: અગ્નિ સતી શિદ્ધ

(૧) મુસક્કમાનો, શીખ લોકો, પઢાડી જાતિઓ અને બધીજ નીચ જાતિઓમા વિધવા વિવાહની પ્રથા ચાલુ છે જાટ વોડાની વિધવાઓને ઉત્તરાધિકારની રક્ષાને લીધે ચોતાના દીએરો સાથે વિવાહ પ્રવાજ પડે છે

(૨) જે વિધવાઓને મોટા છોશ્રાઓ હોય અને જેની ઉંમર મોટી હોય તેઓ શુદ્ધ કારભારમા ક્રિયાત્મક રહે ચોતાના શુદ્ધમા શાસન ચલાવે છે

(૩) આ પ્રમાણે ક્રમત ઉચી અને મધ્યમ શ્રેણીની જાતિઓમા વિધવાઓની નાની સંખ્યા રહી જાય છે, કે જેઓ પુનર્વિવાહ પ્રી શકતી નથી તેમાં પણ જેઓ નિર્ધન હોય સબધી વગરની હોય, અથવા તેા જેના પર મેઇને દયા કે પ્રેમ ન હોય, તેઓનીજ ક્ષ્યા જાયનીય છે આવી સ્થિતિ મેઇ વારજ ઉપસ્થિત થાય છે

(૪) તેવી સ્થિતિમાં પણ નીચલા શ્રેણ પરથી જણારો કે તેઓનું કુખ ઓશુ થાય છે

(ક) વિવાહ બંધનના પવિત્ર આદર્શથી, સ્વર્ગમાં પતિને મળવાની આશાથી, તેવી ચોખ્ખતા પ્રાપ્ત પ્રવા સાર તેણી તપશ્ચર્યાથી ટવન બતીત કરે છે, જેવું કે પથારી છોડી તેણી જમીન પર સૂએ છે વગેરે, એ બધી તપશ્ચર્યાઓ એવી છે, કે જેને લીધે વિધવાઓના ચરિત્ર ઉચ્ચ અને દ્રઢ બને છે

(ખ) જે વિધવા ચોતાના કર્મ અને આચરણથી મૃત-પતિને માટે આતરીક શોષ પ્રગટ કરે છે, તેની તરફ સમાજ માનની શુભે છે

(ક) પતિના મૃત્યુ પછી પિતાના કુટુંબની સહાયત્વતિ તેને મળે છે, અને ઘણું ખર્ચ તેણી પિતાના ઘરમા વાકાનું ટવન બતીત કરે છે

(ઢ) પતિના તેરમાને દિવસે તેણીના નિલાવને માટે ઉદાર સંગવડ કરી આપવામાં આવે છે

આ નિયમ ગમે તેવો હોય તો પણ વિદ્વાને ,ચિંતામાંથી મુક્ત કરે છે. તેણીને સંતાન હોય તો તેના શિક્ષણ વગેરેની પણ ગોઠવણ કરી આપાય છે.

ઉપર લખેલું વર્ણન તદ્દન સત્ય છે જ્યારે હું વકીલાત કરતો હતો ત્યારે, તેમજ વ્યક્તિગત રીતે પણ મને આવી ધણી બાબતોના પરિચય થયો છે. મારા પોતાના સ્વજનજીવ પરથી એ બધી વાતો હું મારી રીતે જાણું છું. નીચે આલેખેલું મીસ મેયોનું વર્ણન તદ્દન અતિશયોક્તિ-ભરેલું તેમજ પેશાવિક છે —

“કાયદેસર તેણીને પતિની મિસ્કતમા કાંઈ હક ન હોવાને સમયે તેણીના પતિના મૃત્યુ પછી, તેના પતિના મૃત્યુમાં ઉપર કહી તે શરતોને અનુસરી તેણીને રહેવા દે છે. તે શરતો પ્રમાણે રહેવા તેણી નાકમુશ કરે તો તેણીને કાઠી મુકામમાં આવે છે તેમ થતાં તેણીને બિસ્મા માગી જીવન વ્યતીત કરવું પડે છે. અથવા તો તેણી ધણીવાર વેસ્વાયુતિથી કાળ નિર્ગમન કરે છે, બસકે તેવી ઇતિથીજ જીવે છે. તેનું ચિત્તરેહાસ ગંદુ સ્વપ્ન, ખોડકું માથું, દુ ખી જીંદગી સુખરવાથી અ્યાન અને શીકકું મુખ, ટાળ બાંધી મંદિરોમા અગર તો જાત્રાના ધામમાં આપણા જોવામાં આવે છે. કે જ્યાં મકી ચોખાના દાન ઉપર

જ્યેષ્ઠ કન્યાને તેઓ મંદિરમાંજ સમર્પણ કરે છે. આ પ્રમાણે જે કન્યાઓને દેવાપણું કરવામાં આવે છે, તેઓ પોતાનું કાર્ય ઘર કરે તે પહેલાં, કંતો દેવની મુર્તિ અગર તેા કદાર સાથે પોતાનાં લખ કરી નાંખે છે. તે પરથી એમ માલમ પડે છે કે તેઓ હરહંમેશ નહિ તેા ધણીવાર દેવતાની સીઓ તરીકે ઓળખાય છે.

દક્ષિણ દિશમાં ચારે તરફ ફેલાયેલી વલુકરની ક્રેટાલિન નામની એક જાતિમાં એવી પ્રથા છે, કે દરેક કુટુંબમાંથી ઓછામાં ઓછી એક કન્યા તેા સેવાને માટે અનિવાર્ય રૂપે ભેટ કરવામાં આવે છે. કોઇમ્મ દુરમાં એવી બાલિકાના મંદિર પ્રવેશના અવસર પર જે ધાર્મિક ક્રિયા કરવામાં આવે છે, તેમાં એક પ્રકારના વિનાહ સંસ્કારનો સમાવેશ

જે દેવ પ્રધાન હોય તેની સાથે લગ્ન કરવામાં આવે છે. પાછીથી તેણીને દેવતાની પત્ની તરીકે ગણવામાં આવે છે, અને જેમ એક ત્રિરાહીતા સ્ત્રી પોતાના પતિની સેવા અને પરિચર્યામાં નિયમાનુકુલ અને ગંભીરતાપૂર્વક પોતાનું પાકીનું આયુષ્ય ગાળે, તેજ પ્રમાણે જે દેવની સાથે તેણી પરણે તેને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરે છે. એના બંધા ગુણોથી યુક્ત હોઈ દેવસીનું જીવન નિઘ્રય પવિત્ર અને પ્રલક રહીત હતું. વર્તમાન સમયમાં પણ તેણીનું ભરણ પોષણ ત દિર તરફથીજ કરવામાં આવે છે મંદિરોના ઉત્સવોના સમયમાં તેણી વૃત ઉપવાસ કરે છે અપામરાગમ સમારોહના સંબંધમાં સાત દિવસના ઉપવાસ તેણી કરે છે તે પુરાવા રૂપે તેનું ઉદ્દરણ છે તે ઉપવાસના સમયમાં તેણીને કંઈ પણ સંવચન પાળવો પડે છે તેણી દમ્ત એકજ વાર મંદિરની અંદર બોજન કરે છે. તાત્પર્ય એટલુંજ કે એાછામાં એાછા સાત દિવસ તેણીને પોતાનું જીવન એવી રીતે પસાર કરવું પડે છે, કે જેવું જીવન તેણીએ અંતપવંત ગુભારવું જોઈએ. તેણીના પ્રલક દૈનિક કાર્યો ધણાં મનોરંજક છે. સંધ્યા સમયની આરતીને વખતે તેણી તેમાં સામેલ થાય છે દેવતાઓનાં સ્તુતિગાન કરે છે તેની સન્મુખ નાચ કરે છે, અને જ્યારે વરધોડો પ્રદવામાં આવે ત્યારે ત્રિવે લઈ આગળ ચાલે છે. વરધોડો ઉતરે કે પછી “જ્યારેવ ગોવિદ”ના એ-એ ગીત ગાય છે, પછીથી દેવતાનાં શયન માટે, મંત્ર બજાવે છે. એટલેથી તેણીનું રાત્રીનું કામ સમાપ્ત થાય છે. જ્યારે તેણીનું

પુભરી તેની સેવા કરવા આવે છે, અને મુલ્ય પછી પણ ફેલી-
મિયાઓ કરી તેનીના શરીરને કુરનો લેપ કરવામાં આવે છે."

પ્રિય વાચક તુ ખોલે વિચાર કરી ને, કે મીસ મેથોનો એંગર
"ગોડનખાઉ"થી લિન નથી શુ ?

દેવભીઓની પ્રથા નિવ્ર ઝોં પેશાયિં ત્રપ્પા છે, અને નો
માટે પ્રત્યેક દક્ષિણ દેશવાસી, હિંદુને શરમાવા જેવું છે. પરંતુ એવું
સાદ સાખુવું બોધએ ને દક્ષિણ પ્રાંતોની જહાર કોઈ એ પ્રથાથી
જાણીવું નથી મીસ મેથોએ મુલ્ય છે કે 'દેશના કેટલાક ભાગોમાં એ
પ્રથા પ્રચલિત છે, તે જાણ માવ પ્રમુખ અને જુની છે દક્ષિણ
પ્રાંતમાં પણ મળ્યાર જેવા અડમાં એ વાત કોઈ જાણવું નથી
એમ કહેવું કે પાગ વર્ષની ઉમરમાં તેની પુભરીની વેસ્પા મને
છે" તે વાત સ્પષ્ટ રીતે અતિશયોક્તિ બહેલી છે એ પ્રથામાં નિવા
લાયક છે, તે એટલું જ છે કે તેમાં સ્ત્રીઓને મદિરા સાથે મળવું
ગાખવો પ્રક છે, દક્ષિણ હિંદમાં કેટલાએક એવા સ્ત્રી છે, કે તેના
સચાલકો પુભરીઓ છે, અને જોને આપણે વેસ્પ શુદ્ધ ક્ષત્રીએ તો
આલે. પુરોપમા ઠેટ્યાં દેવલો અને મડો એવાં જ, હતા, અને કે
જોય હોય આ વિષય નથી

ધર્મી ગોદરૂઠેને પોતાની એક પુસ્તકમાં ઉપર લેખેલા સંસ્કૃત વાક્યો ઠાંપાને તેના ઉપર નીચે પ્રમાણે ટિપ્પણ કર્યું છે:—

“વર્તમાન સમયમાં જે દિવાળી અને દેવળમાં ઘણી-સાવધા-
નીથી કામ કાઢી લેવામાં આવે છે તે ઉપર ઈંગ તેઓ વેચ્યા પાસે
દાન માગતા નથી, પણ તે દુનિયા સર્વ (દેવળ)ની માફક વ્યાપાર
કરવાનું વધારે સલાહયક માને છે. જેઓ વેચ્યાદ તંદારા જીવન
વ્યતીત કરે છે, તેઓ પાસેથી મૃત્યુ સંધા પર પડેલા હોય તે વખતે,
ભારેમાં ભારે દાન લેવામાં આવે છે. આ એક ઘખલો ઉદાહરણરૂપે
આપ્યો છે.”

પુરામાં પુરી પરિસ્થિતિની સંવેદના કરતાં દક્ષિણ દિશામાં જે
સ્થિતિ છે તેની સરખામણી પુરાંપની સાથે કોઈપણ રીતે ચક્રતી
ઉતરતી નથી. એક મેંદાન દ્વિપદ્મને જેમા ૩૧૫૦૦૦૦૦૦ આત્માઓ
વસે છે, તેનું દેવદસી જેવા સુદર્ભદર્શક પત્રથી નિરીક્ષણ કરી, આપી
પ્રમતનાં ચરિત્ર પર જે આલેખ કરવામાં આવ્યો છે તે કોઈપણ ન્યાય
પત્રને એમ નહીં કહી શકે.

પણ તે બધી કુપ્રથાઓને ચાલુ રાખવામાં પોતાની દ્વંદ્વ બંધિ
ધરાવે છે.

પ્રકરણ ૧૭.

વગર પૈસે શિક્ષણ.

મીસ મેથેને ખજર હોશ કે બીજા દેશોમાં સરકારી શાળા-
ઓમાં મફત કૃણવણી આપવામાં આવે છે, પણ હિંદમાં દરેક સરકારી
શાળામાં પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી પાને શી લેવામાં આવે છે.

મધર હાંડિઆના ૧૨૯ અને ૧૩૦ માં પાનાઓમાં નીચે
લખેલી બીના તેણી પ્રકટ કરે છે —

સાધારણ રીતે હિંદુસ્તાનમાં પ્રત્યેક ધનવાન માણસ પોતાના
હાંડપમાં એમ સમજે છે, કે જો પ્રોતાની છોકરીઓને કૃણવણી આપવી
હોય તો તે માટે સરકારે મફત કૃણવણી આપવાની સમવડ કરી આપવી
જોઈએ. મીસ મેથેને પોતાના પુસ્તકમાં જે બીજી બીનાઓ લખી
કાઢી છે, તેથીજ આ વાત પણ છે તેમાં મુકદ્દેવી ફક્ત એટલીજ છે
કે તેણીની સામાન્યોક્તિના પક્ષના બચાવમાં, કાંઈપણ આધારભુત
પ્રમાણ આપતી નથી લાહેરની કેટલીક કન્યા-પાઠશાળાઓ અને
જાત્રાલયોની નિષ્કામવધી ખારી પાસે છે, તેમાંથી શી 'મમેરેનુ' વિવગ્ન
હું નીચે આપું છું. —

મહીલા ગવર્નમેન્ટ કોલેજ.

(શિબોની સંખ્યા લગભગ ૧૦ ની છે. તેમાંની ૩૦ હોટલ
(જાત્રાલયો)માં રહે છે)

હરર મીડીએટ શી ... ...શ. ૬૦) પ્રતિવધ

હરર મીડીએટમાં નખલ શાળાની શી ...શ. ૨)

વિશ્વ વિદ્યાલયમાં રજીસ્ટર કરવાની શી ...શ. ૧)

ડીઝીની કક્ષા મુધીની ભણવાની શી ...ગા. ૧૪૪)

પ્રવેશ (ખી. એ.) શી ...ગા. ૨)

વિશ્વ વિદ્યાલય ખીજી શી ...ગા. ૩)

ઉપર જાણવેલી શી હકત દિવસના વિદ્યાર્થીઓ માટે છે.

હોસ્ટેલ (જ.ન પામ)માં રહેનારની ઉપર ગણતરી, તે કપગળ પ્રત્યેક મામે ગા. ૨૨) અને વાર્ષિક રા. ૨૬૪) આપવા પડે છે.

ખી સેકેડ હાઈ સ્કૂલ

કવીને ગરી કોલેજ.

(આ એક નિશાળ છે, કે જેને ફક્ત મનની ખાતર કોલેજ કહેવામા આવે છે.)

પ્રવેશ, શી. રા. ૧૦)

છાત્રાલયની શી રા. ૪૦) થી શરૂ,

દિવસના વિદ્યાર્થીઓ માટે.

માધ્યમિકથી નામિના ગર્ગો માટે માસિક શી રા. ૫)

માધ્યમિક અને ઉચ્ચ ગર્ગો માટે માસિક શી રા. ૧૦)

કાનીયાડ કોલેજ નામની એક બીજી કોલેજ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ધારી ઉપર છે. તે કોલેજમાં છાત્રાવાસમા રહેતા ૧૩૦ વિદ્યાર્થી અને બહારના ૧૨૦ વિદ્યાર્થીઓ છે.

ગરી રીતે કાષ્ઠપણુ વ્યક્તિ કે જેને હિંદુસ્તાનેની સ્થિતિનો પરિચય હોય, તે એમ હક કરી નેજા કહે, કે ધનવાન ભારતવાસીઓ પોતાની વાર્લિકાઓને માટે મફત શિક્ષણ મેળવવાની આંશા રાખે છે. તેમજ શિક્ષણ પાછળ દ્રવ્યનો વ્યય કરવા તૈયાર નથી. આવો આરોપ સાવ જુદો અને પ્રમાણુ રહીત છે.

મંદર, ઇન્ડિયાના, ૧૩૩ મા પાને ગ્રીસ મેચો ક્ષાહોરની વિકટો-

પ્રિય લાલા લલપતરાયજી,

આપનો ચિકિટોરિયા ગર્મ મુલ લાહોરના સબધનો પત્ર મળ્યો જે સ્કુલને સરકારે પોતાના અધિકરમા લીધી, અને તેને પ્રાતિકરૂપ આપ્યું, તે પહેલાં એટલે ઇ સ ૧૮૮૭ થી ૧૯૧૪ સુધી તે શળાના મત્રી તરીકે હું હતો તે અભિયાન તે સ્કુલને આર્થિક સહાય નથી મળી ઇ જ્ઞાડથી, કે યુરે પત્ર કોઇપણ દેશ તરફથી

પત્ર અસોસિએશન-પ્રાતિક સરકારની સહાયતા (વાર્ષિક આટ) તેમજ રજવાડા તથા જનસમુહ તર થી મળતા માન તથા આપણુની અરકમાથી તેનો નિભાવ થતો હતો

લાલો } અપનો પ્રેમી,
કે. પી. થાપન.

કિરની વાતથી મીસ મેયો પર બહુ શુકાણુ કોમપ છે

પ્રકરણ ૧૮.

પાશ્ચાત્યોની કામોત્તેજના.

હિંદુઓના વિષયભોગ સબધી પિત પાપાચારોત્ત વિસ્તારથી વળન નરામા મીસ મેયોને વિચિત્ર આનંદ આવે છે સમરત અચ્છા પત્રકારો જાણે છે, કે ડેવી જાતની કથ એથી રસ ઉપજાવ થાય એવા પુત્રનો ઉદ્દેશ એજ હોય છે કે એક તરથી જનસમાજ, ગમ-એ પ્રકારની મિત્રીત મિદાઇ-ચુસતા જુય, અને તેવા પુસ્તકો વાચતા જાય અમેરિકામા ધણીએ પુસ્તકોન દુકાન પર એવો 'ગમ' ગખનામા આવે છે અને ખુબ વેચાર્ય ૧૦ છે ગીમ એવોએ પોતે જાતે જેની શોધ કરી છે તે કલ્પ દિ દુના હવંબમાં વિષય ભોગ મળથી છે તેણીએ સંસ્કારી અહેતો પંથી જે જે

આપ્યાં છે, તેમાંથી કોઈપણ વાત સિદ્ધ થઈ શકતી નથી. અને એ અહેવાલો સન્મનને યોગ્ય છે પણ નહિ. તેમાંનું એક પણ માનવી સાચક નથી, બસે પછી તેણી એ જોડુઓઈસના ટાંચણો તરફ માર્ગની સાગણીથી જોતી હોય તેણીએ મુખ્યત્વે સાલજેલી વતોને મહત્ત્વ આપ્યું છે.—કોઈ કોઈ વખત પોતાની મનોદબલ દ્રષ્ટના સ્થિતિને મહત્ત્વ આપ્યું છે કેટલાક ટાંચણો તો એવાં ટાંચ્યા છે, કે તે તદ્દન વ્યર્થ અને નકામાં પ્રતીત થાય છે. આટલું તો સિદ્ધ છે કે તેણી એક 'સાદસિક' બી છે તેણીના પુસ્તક સાથે સદાનભૂતિ બતાવનાર એક અંગ્રેજ સમાસોચકે વ્યમને એવું કંઈક સુચવ્યું પણ છે તેણી સમસ્ત હિંદુ પ્રજા માટે સામાન્યોક્તિ કરતાં જરાએ અચકાતી નથી. તેણીને કૃત્યક્રમ ભોટવાનું બહુ પસંદ પડે છે, બસે તે કૃત્યક્રમ ખરેખર માયોજ હોય કે કાલ્પનિક હોય.

આમ હોવા છતાં તેણીની પુસ્તક રચનામાંનાં હિંદુ વિષયમાંના સંબંધના ઉચ્ચેષ વિષે દુઃકાણુમાં જવાબ આપી આપણે મન ધારણ કરી શકતા નથી, કારણ તેણીના તર્કનું અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ અંગ એજ છે, અને જે સોદો હિંદુ ભતિઓની વિરદ મિથ્યા દોષારોપણ રૂપી આદોક્ષ કરી રહ્યા છે, તેઓ એ વતને ધારણ ગાંભીર્ય આપે છે.

ગણીએ તો પણ પાશ્ચાત્ય દેશો કરતાં હિંદ, આ બાબતમાં જરાએ ચક્રતો કે ઉતરતો નહિ જણાય.

કિવદંતીઓથી રસદાર અને ધર્મિયોત્તમક વાચકોને મળે, પણ ગંભીરતાથી વિચાર કરનારાઓ એવા કથનોને આધારભૂત નજ ગણી શકે.

કલ્પના કરો કે કોઈ એક અભણુ માણસ હિંદુસ્તાન જેવા એક વિશાળ ખંડ પર આવે, કે જેમાં ત્રીસ કરોડ માણસની વસ્તી છે, અને જેના જુદાજુદા ભાગોમાં જુદાજુદા રીતરિવાજો છે, અનેક ભાષાઓ બોલાય છે, અને જેમાંની એક પણ ભાષામાં તેના માણસને નથી. તે માણસને બાર મહીનામાં ચારે તરફ ફરી વળી માત્રા પુરી કરી પુસ્તક ખવા જેસી ભય, અને લોકોના કલ્પના કે જેતું ખરું તત્ત્વ અનુભવથીજ જાણી શકાય. તે પર કાલ્પનિક પુસ્તાનો પામે રચી ચણતર ચણે, તેમજ પોતાના અર્થ સ્વાનુભવો પરથી તેમજ 'એકાદક' રીતે સમસ્ત દેશને માટે ધારક સામાન્યોક્તિ કરે, ખરે, તેવા કાર્યને માટે 'સાહસ'ની જરૂર નથી, એમ કોણ કહી શકે? ઉપર જણાવેલા 'સાહસો'માં ખોટા ટંકણો આપવાની તેમજ નનામી વ્યક્તિઓના સુખમં. મૂકેલા કાલ્પનિક સંવાદોનો ઉમેગે. શ્રીએ તો ખરેખર સાચાંર તેણીના પુસ્તાનું શું મુલ્ય છે તે આંકી શકે.

દ્રષ્ટિથી સરખામણી પાશ્ચાત્ય દેશો સાથે આપણે કરવાની રહી પણ સાબરમતી વાતો પર અમે આધાર રાખીશું નહિ તેના આધાર પર પાશ્ચાત્ય ઈતિહાસિક લેખકો તથા નિરીક્ષકોના પ્રમાણ અમે આપીશું

આ કાર્ય શરૂ કરતા પહેલાં આટલો તો સ્વીકાર અમે કરીશું છીએ કે હિંદુસ્તાનમાં બાળનગની પ્રચારી ચારિત્રી દુર્બળતા તથા મામો તેજના આવે છે અને વિચારબોગની પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજિત કરે છે એ વાત આગળ પ્રસ્થુતા એમ જણાવી ગયા છીએ મીસ મેરે એ ને ને રહ્યું છે, તેમા ભયકર દ્વેષપુર્ણ અતિશયોક્તિ છે તેનો વિચાર આપણે પાછલા પ્રસ્થુતા કરી ચુક્યા છીએ એટલું તો ખરું છે કે હિંદુમાં બાળનગની કુપ્રચારી અસ્તિત્વ તો છેજ

ઉપર જણાવેલા એ દુષ્ટ સિવાય હિંદુસ્તાનના એક પણ નાતિ અને રિચ્છિત તે વિચારમાં એવી નથી. કે જે પાશ્ચાત્ય દેશથી ઉતરતી હોય અને જેમા અતિશય કામોત્તેજનાનો આવિર્ભાવ હોય અને મહીએ તો એક પગનો નોડો ખીજા પગમા પહેરાવી દીરા છે વતમાન ઐદોગિક અને રહેવાના ક્ષેત્રના સ્થિતિ અને તેમાં ઉત્પન્ન થતી કામોત્તેજના, મોટા મોટા શહેરોના વ્યાપારિક સંબોમાં વ્યાપારિક દ્રષ્ટિથી ઉત્પન્ન થતી દર્વોસનાઓ વગેરે, એ જગનાં વૃદ્ધનાથી પાશ્ચાત્ય દેશોમાં જેટલી કામોત્તેજના છે, તેનું અસ્તિત્વ અને ક પના મરખી પણ હિંદુમાં નથી

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં વિવાહ પહેલાં અને વિવાહ પછી વિચારવ સના તૃપ્ત કરવાનાં જેટલા સાધનો છે, તેટલા હિંદુમાં મુશ્કેલીથી મળી શકે તેમ છે પાશ્ચાત્ય દેશોમાં, લલેને બાળવિવાહ ન હોય તો પણ વ્યાસવગ્યામક વિધવ વાસના અને સ્ત્રી-પુરુષના સંબોમ સંબંધીના બધા અનુભવો થઈ જાય છે. સાધારણ રીતે હિંદુમાં બાળવિવાહનો અર્થ એ નથી, કે તેટલી વયમાં તેઓ સંબોમ કરવા મઠી પડે, ઉલટું લગ્ન પહેલાં સંબોમથી જ્યાંથી લેવામાં લીકરીક સહાનુ-

તિ મગી શકે છે આપણા રિવજની વિરુદ્ધ પામાલ દેશોમા
 વ્ય-ભોગ સબધી વાતો પર સ્વતન્ત્રતાથી વાતો કરનારા લોકો
 ગ્રી તે વિચાર બનમેસનો હેય કે ન હેન્ય તો પણ લખ્ન અધીધી
 ધાયા પહેલા વિપવભોગ કરી અનુભવ લેવા સવાહ આપે છે 'સ્વતન્ત્ર
 વાહના સ ગહનો'નો રિવાજ કેવળ સ્વતન્ત્ર વિચારકોમાજ પરિમિત
 એનો છે એમ નથી અવા સ ગહનો હેવેસોક એલીસ કહે છે તેમ
 'આડના મોટા ભાગમા અને ગામોમા દ્રષ્ટિગોચર થાય છે.' એ
 ખુબ આગળ લખતા કહે છે, કે સ્ટવાક દેશોમા આ પ્રથા એટલી
 ધી સવમાન્ય થઇ પડી છે, કે ત્રી લખ્ન અધીધી બધાયા પહેલા
 ભોગ સબધી સ્થાપિત કરી લે છે કોઇ કેઇવાર એમ પણ બને
 કે પૈતાને અનુકુળ પતિ મળે તે પહેલાં તેણી વચ્ચા પુરો સાથે
 વ્ય-ભોગ કરી ચુકે છે એ પ્રમાણે એકોર્ડ સા પરના ટેલાક ભાગમા
 એટલે સુધીનો રિવાજ છે કે એમ મતલી ઉપન્ય મવાને સમય
 આવે ત્યારેજ તેણી લખ્ન અધીધી બ ગાય છે એમ એનુ પ્રમાણ
 પ્રાપી સ્પીડન દેશના સબધમા એનીસ લખે છે, કે સ્પાના લે મોટ
 ભાગે વિવાહીત જવન એજ પ્રમાણે શરૂ કરે છે એ વ્યવસ્થાને
 ભલે વ્યવસ્થાવામા આવે છે અને કહે છે કે વિવાહ પહેલા
 ટેલી સ્વતન્ત્રતા હતી તે આજ વિવાહ પછી વૈવાહીક પવિત્રતા
 મધુત્તમ બને છે એમાર્કમા કાયદેમજ લખ્ન અધીધી બ ધાયા પહેલાં
 શ્રીઓ અનેક મર્લધારણ કરી ચુકી હોય છે'

સબી વાત તો એજ છે કે પુરોપમા ન્યા ન્યા ટ્યુટોનિક
 વર્તિતના વશને છે આ અવા સ્વતન્ત્ર મ બધોની પ્રથા ધણુ પ્રાચીન
 ભાષી ચાલતી આવી છે અને ઉત્તરોત્તર સારી રીતે સ્થાપિત થતી
 હી છે એજ ભેગક અગળ લખતા કહે છે કે જર્મનિમા અનુચિત

સંબંધિથી ઉપન્યય ચએલા બાળકોની સંખ્યા ૧૭ ટકા જેટલી છે... અને કેટલાક શહેરોમાં તેથી પણ વધારે છે. તેમજ અડધા ઉપરાંત વિવાહિતા સ્ત્રીઓ પરણ્યા પહેલા ગર્ભધારણ કરી ચુકી હોય છે, આ પ્રમાણે બર્ધાનમાં જે છોકરાઓ જન્મે છે, તેમાંના ૪૦ ટકા તે પરણ્યા પહેલાં જ જન્મેલાં હોય છે. પણ પ્રતિમાં (કે જ્યાં અનુચિત સંબંધોથી ઉપન્યય ચએલાં બાળકોની સંખ્યા મુકાબલે ઓછી હોય છે) તે પણ ગર્ભાવાન થયા પછીથી ચએલાં લગ્નોની સંખ્યા, બર્ધાન શહેર કરતાં વધારે હોય છે. જર્મનીના પ્રાતોમાં આ બાબતની તપાસ એક કમિટિદ્વારા કરવામાં આવી હતી કેટલાક વર્ષ થયાં તેના અહેવાલ બે પુસ્તકોદ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. આ પુસ્તકોમાં જર્મનીના ઇંદ્રિયગત ધર્મોચરણ વિશે યુગ ચર્ચા માક્ષમ પડે છે હેનોવર શહેરના સંબંધમાં આ ગ્રંથમાં લખ્યું છે. કે વિવાહ થયા પહેલા પરમ્પર સહવાસ રૂવાની પ્રથાને ઉલ્લેખ છે. એક ખીબની પરીક્ષા કરવા માટે સહવાસ આવશ્યક સમજવામાં આવે છે. કારણકે 'યેલ્ધમાં બાધિલુ' સુવર ખરીદવાનું કોઇ પસંદ નથી કરવું.'

સેકસનીના એક જર્મન પાદરીએ કહ્યું હતું, કે 'આ દેશમાં અજમાયશ કર્યા વગર કોઇ એક પાદરી ચલમ પણ ખરીદ કરવું નથી.' ખીબ જીલ્લા અને રાજ્યો માટે પણ એવીજ વાતો કહેવામાં આવે છે 'કાયદા પ્રમાણે લગ્નગ્રંથીથી બંધાએથી સ્ત્રીઓમાં અક્ષત-ચોની કુમારિકાઓની સંખ્યા વધારે નથી હોતી. (આ વાત વિશેષે કરીને ગ્રેટ બ્રિટનના સંબંધમાં કહેવામાં આવી છે) પણ આ બધી વાતો વૈવાહિક ખવિતતાને અનુકુળ સમજવામાં આવે છે

આ વાત માનવી એ ચોગ્ય છે કે નહિ, અથવા તે સ્વતંત્ર વિચારકોની સંમતિ શ્રેષ્ઠ છે, કે મઠાધિરોની, એ પ્રજા આપણા વિષયની બદારનો છે. આપણા વિષયને બંધબેસતી આવે તે વાત એટલીજ કે ન્યારે હિંદમાં વિષયભોગ સંબંધ, લગ્ન પછી ધણા કાળ પછી શરૂ

કરવામાં આવે છે, ત્યારે પાશ્ચાત્ય દેશોમાં લગ્ન પહેલા સંબોગ-સુખની અનુભવ થઈ જાય છે. હિંદુસ્તાન અને પાશ્ચાત્ય દેશોની લગ્નની વચ્ચે નફા કરવાની ઘવના કરતી વખત ઉપર જણાવેલી વાત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

આ નિષ્કર્ષ, ઐતીહાસિક નિરીક્ષણમાં પણ આપણને મળી આવે છે —

‘નિયમાનુસાર લગ્ન કરવાની અવધિમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેથી ઉપર જણાવેલી વાત સિદ્ધ થાય છે, એટલું નહિ પણ સ્વદેશ સંબંધી બંધામાં પહેલા તે ઉપરાંત, ક્ષમ્ય અને અક્ષમ્ય બંધાન પ્રત્યેક અનુચિત સંબંધોની સાર્વત્રિક વૃદ્ધિ પ્રકટ થાય છે.

* * * *

જેઓ પોતે પવિત્ર હોય તેઓ ખાંભા પર દોષ મુકે તો તે ઠીક કહેવાય. મીસ મેથોને જે કંઈ રાજનૈતિક સ્વાર્થ નહિ હોત, તો તેણી અમેરિકામાં રહી બાલમ-બાલિકાઓની કામ વિપલક વાતો પર ‘ચન આપી પોતાના દેશની સારી સેવા બજાવી શકી હોત. અમેરિકાના એક સાચા અને ઉત્સાહી સુધારક ત્રીપુત જેન લીન્ડસે કે જેઓ બાળકોની અદ્યતનતા રૂપ વધુ સુધી ન્યાયાધીશ તરીકે હતા તેણે જે ઘટસ્ફોટ કર્યો છે, તે વાચ્યા પછી સારું ચિત્ર દ્રષ્ટિગોચર થતું નથી, પણ લીન્ડસેએ જે કંઈ લખ્યું છે, તે અમતેમની વાતો પરથી લખ્યું નથી, પોતાના ન્યાયાધીશ તરીકેના રૂપ વર્ણના અનુસાર પરથી સત્ય તારણો કાઢ્યાં છે. જજ લીન્ડસેએ હાઇકોર્ટના બાળક-બાલિકાઓના હવનમાંથી સામગ્રી લીધી છે. તે બાળક બાલિકાઓ જેવા તેવાં નહિ, પણ સુખી સંપન્ન કુટુંબનાં છે જજ લીન્ડસેને એટલી હદ સુધી કહેવું પડે છે, કે ‘સાધારણ રીતે અમેરિકાની

—એલીસ ટ્રંચ. પા. ૭૬૮.

+રિવોલ્ટ ઓફ મોડર્નિટી. (જીવાનને)

બાળાઓ પરિપક્વ બુદ્ધિની માય, તે પહેલા તેને ઠાર્મોતેજનાનો અનુભવ થઈ જાય છે”

જજ લીન્ડમે કહે છે. કે “એવી જ બાળાઓમાં બાળક-બાલિકાઓના સંબંધમાં પહેલી વાર તે એ છે કે જેટલી સુવક સુવનીઓ સાથે એસી ખાતું ખાય છે, ગાયન તો નયમાં ભાગ લે છે, અથવા તો મોટર ગાર્ડોમાં એસી સરવ્યાદ કરે છે, તેમાંની ૯૦ ટકા તો એવી હોય છે, કે જેઓ આલિંગન અને સુખનમાં ગ્રસ લેતી હેય છે.....ઉપર જણાવેલા ૯૦ ટકાના સંબંધમાં જેટલા પ્રમાણે માર્યા છે, તે બધા એ વાતને પુષ્ટિ આપે એવા છે.....કેટલીક બાળાઓ જે બાળકો સાથે નીકળે છે તેમો અલિંગનો વગર ચાલતું નથી, અને જેટલા બાળકો આવી રીતમાં ઉત્સુકતા માટે તત્પર હોય છે તેટલીજ તત્પર બાળાઓ પાને માન હોય છે.”

આવી જાતના આલિંગન વચ્ચે અને નામ અત્યંત પ્રમોદીપન અને શરીરના તંત્રોમાં પર મળી એવી અસર કરે છે જજ મહાશય કહે છે, કે બાળાઓમાં તંત્ર સમ્બંધી જેટલી ખીમ રીતો તેમજ ખીમ કેટલાક ખીમ રીતો તે છે તેનું કારણ ખાનગી મા તેઓ અને જણાવે છે તેમ ૬૦ સંબંધ તેજ હોય છે આગળ સખતા તેઓથી કહે છે, કે એવા રસના અર્ધ સબોગનો પ્રલાન બાળાઓના શરીર અને મન પર જેટલી બંધી અસર કરે છે, કે જેટલી અસર પુણ્ય સબોગની શરીર પર થઈ શકે

પુર્ણ રીતે એ વાતમાં નિમગ્ન થઈ જનારા પણ થોડા નથી. “જેઓ આસિંગન અને સુબનથી શરૂઆત કરે છે, તેમાંનાં ૧૫ થી ૨૫ ટકા સીમા ઓળંગી જાય છે” પરંતુ જેતાં આનો અર્થ એ નથી થતો કે દરેક બાળાઓ છોકરાઓ સાથે આવો સંબંધ બેઠાં દે છે, પણ સત્ય વાત તો એજ છે કે જેવી ઘટના ચાલ્યાંજ કરે છે આ દ્રશ્ય હાઇકુલના છોકરો છોકરીઓમા છે અને તે વાતની સહાંતરણ પરિવર્તન નથી કરી શકાઈ.

જજ સીડસેને માતાઓ સાથે ધનુ કામ પડતું હતું. કારણ તેઓથી જજ હોવાના સબમે બધીજ વિપરીત પરિસ્થિતિઓમા તેમની સંમતિ લેવાને તેઓ આવની હતી. કેનવરમાં સને ૧૯૨૦-૨૧ માં હાઇકુલમા બહુનારી ઉંમરે પહોચેલી ‘૭૬૬ બાળાઓ પર થોની ભંચ કરવા માટે કેઓ ચલ્યા હતા.... - તેઓની ઉંમર ૧૪ થી ૧૭ વર્ષની હતી.’

ઉપર જણાવેલી ૮૬૬ બાળાઓના મુક્તિમાં લગભગ ૨૦૦૦ કેસોનો સમાવેશ થઈ શકે. તેનું કારણ એજ કે દરેક છોકરાના પણ જવાબ લેવા પડતા હતા ને ઉપરાત તેઓના બની મિત્રોનું એક ટાણું, કે જેમાંના મોટે ભાગે. એવા આનંદો અને અનુભવોમાં સુખ રસ લેનારા હતા. આ પ્રમણે એ દુરાચાર એક બાલિકાથી બીજી અને એક બાળકથી બીજા બાળકમાં પ્રવર્તી રહેતો હતો. મે’ એવી ધણી માર્ગપ્રતિક્ષા કરી છે, કે જેથી એ દુરાચાર સુધારવા તેમજ તેની શોધ કરવા રસ્તો મળે; પણ એ એક એવી અધારી સુધા જેવી ઘટના છે, કે જેનો અંત નજ આવવી શકે. તેથી તેના રહસ્યની શોધ કરતાં કરતા અનુભવોનું મૂલ્ય કુટી જાય છે.”

બીજી પેલું ઘણું બોલતો છે. કે જેના પરથી જજ સીડસેનીયે લખેલા અનુભવો કાઢે છે. —

એક બાલિકાની વિષય-લોગ સંબંધી અપરાધની ખટપટ ન્યાં ઉભી થાય છે. તેમાં ધણી પરી તો બચીજ નાય છે. દાખલા તરીકે દાહરકુલમાં લણ્યાવવાને માટે ચેત્વ હમરે પહોંચેલી ૪૯૫ બાલિકાએ (જો કે બધીજ દાહરકુલમાં ન હતી) એ અને કહ્યું હતું, કે તેઓએ બાબક્ર સાથે વિષયસુખ અનુભવી લીધું હતું. પણ તેમાં કદત ૨૫ જ અર્થવતી યદ હતી. આવી રીતે મથુતાં મેંકડે પાચ ઠકા અથવા તો ૨૦માંથી એકનું પ્રમાણુ દેવાય. ખીજી બાબાએને ગર્ભાધાન થયું ન હતું. કેટલીક સારે નસીબે અને કેટલીક કૃત્રિમ ઉપાયોથી બચી. આવી રીતે કૃત્રિમ ઉપાયથી ગર્ભાધાન ન થવા દેવાના ઉપાયો બાબાએ જુન સારી રીતે બુદ્ધે છે. સાંપારણુ લોકો સમજે તે કરતાં તેઓ તે વાતમાં વધારે નિષ્ણાત છે.

“એ વાત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે, કે ઉપર જણાવેલી ૫૦૦ બાબામાંની ૬ આપોઆપ કંઈને કંઈ કારણસર મારી પાસે આવી હતી. તેમાંની કેટલીક ગર્ભવતી હતી. કેટલીક રોગમસ્ત હતી. કેટલીકને પશ્ચાતાપ થતો હતો. કેટલીક સલાહ પ્રચ્છની હતી. તે પ્રમાણુ તેઓને મારી પાસે આવવાનું કંઈને કંઈ પ્રયોજન હતું. ખીજી કારણુ એ હતું કે મારી પાસે આવવામાં કોઇપણ પ્રકારની સહાયતાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા તેઓને હતી. એવી સહાયતાની જરૂર ન હોત. તો તેઓ મારી પાસે નજ આવત. મારી પાસે જે બાબા આવી તેવી

એવો અભિપ્રાય છે, કે દરેક બંધનને મારી પાસે આવે, તે ખૂબી ગભિરણી હોય, રોગગ્રસ્ત હોય, કે સુખ પ્રાપ્ત કરવાની શોધમાં હોય, પણ ખીજ એવી ઘણીએ બાળાઓ હશે, અને જેની સ્થિતિ એવીજ હશે, કે જેઓ સંભોગના વિપરીત પરિણામમાંથી બચી હશે, તેમજ દરેક રીતે પોતે પોતાની બચવાની કસ્ટ કરવાને કસ્ટિતમાન હશે. દાખલા તરીકે તેમાંથી સેંકડો ગર્ભપાત કરાવનારાની મદદ લે છે. આ કસ્ટ અનુમાનજ નથી, પણ એ વાત હું સારી રીતે બાજુ છું.

જજ મહાશય વાંચનારને સાવધાન કરીને કહે છે, કે ઉપર જણાવેલી વાતમાં જરાએ અતિશયોક્તિ નથી, અને જે વાતનું વર્ણન કર્યું છે, તે કેનવરને માટે આશ્ચર્યજનક નથી.

“હું આ અનુમાનોને બોંધ ભેગા કરવા ચહાતો નથી. જે નાનામાં નાનો આંકડો છે, તે પણ ભયંકર છે ગયા વર્ષે સન ૧૯૨૪ માં મારા હાથે ૧૦૦ અનુચિત સંબંધથી ગર્ભવતી યજ્ઞેલી બાળાઓ માટે બચવા કરવી પડી હતી. એમાંની મોટા ભાગની માતાઓ તથા બાળકોની દેખરેખની સમગ્ર મારે કરવી પડી હતી. મોટે ભાગે બચ્ચાએ ના પાલન-પોપણનો ભાર પણ મારે વહેવો પડ્યો હતો. આમાંની દરેક બાળા મને સુચવતી હતી, કે ‘શું તેઓએ મારી પાસે આવી બાળકને જન્મ આપવો વધારે ઠીક છે, કે કોઈ ગર્ભ-પાત કરાવનાર પાસે જઈ ગર્ભપાત કરાવવો?’”

વર્ષની સખ્યા વધારે હતી એ ૩૧૭ બાળાઓના ને એ વિલગ પાઠવામાં આવે, તો તેમાં ૨૮૫ એવી જણાશે, કે જેઓ ૧૧-૧૨ અને ૧૭ વર્ષમાં મુવતી થઇ ગઇ, અને ફક્ત ૨૮ એવી રહી કે જેને ૧૪-૧૫ અને ૧૬ વર્ષે મુવવસ્થા આવી”

પુર્વ જન્મનીના સબધના હેવનોક એનીસ એક રિપોર્ટમાંથી નીચે પ્રમાણે ટાચણુ આવે છે *

“જ્યારે પુરુષ સગ ઋવાની આટલી પ્રવૃત્તિ બાળાઓમાં છે, તેથી ધણા લોકો દ્રઢતાથી એમ મ્હી શકે, કે કોઇપણ ૧૬ વર્ષની આબિન બક્ષન-ચોનીની રહેતી નથી, તો તેમાં આશ્ચર્ય નહિ લાગે”

ઉપરના તેખનો અર્થ એટલોજ થઇ શકે, કે યુરોપીય દેશોમાં અધીજ બાળાઓ ૧૬ વર્ષની વય પહેલાં યૌવન પ્રાપ્ત કરે છે અને મોટે ભાગે તેથી ઉંમરે પહોંચ્યા પહેલાં યૌવન થઇ જાય છે આપણે ઉપર વર્ણવી ગયા તેજ વાતો જજ મહાશય અમેરિકાની બાળાઓને હિંદી કહે છે

* * * *

આ વિચાર-વસનાથી ભરપુર વત વરણુમાં દામ્પલ પવિત્રતા કે સયમના સ્વરૂપમાં સકાચારની ઉન્નતિની અસા કરવી તદ્દન અસ્પષ્ટ ગણાય મોટે ભાગે યુરોપીય લેખકોના મત પ્રમાણે ‘એક વિવાહ-વૃત્ત’ સુખ ગાયાજ સમજવી એનીસ કહે છે કે ‘ધસાઇ ધમ’ પાળન રા દેશોમાં જેટલી બહુ વિવહની પ્રથા પ્રચલિત છે તેટલી કોઇપણ ખીન્ન દેશોમાં નહી બહુ-વિવાહ કર્યા પછી તેમાંથી છુટકારા જેટલી મહેલાઇથી તે દેશોમાં ઋવામાં આવે છે, તેનો જ સારમાં ખીન્ન કોઇ દેશમાં નથી” રકે પનહેરુ મતલબ ઉપર જણાવ્યુ તે પ્રમાણેજ છે

અપૂર્વક પુર્વ ૩૮૭,

જોજ પુસ્તક પાઠ ૪૬૩

ઉપરથી જો આપણે તપાસીએ તો પાશ્ચાત્ય દેશોમાં વિવાહની જ પ્રથા છે તે એક આનંદમય અને પુર્ણ-વિકસિત પ્રેમ-વિવાહની પ્રથા જણાવે. પણ મેક્સ નોરડુ જોના નિદાન કહે છે કે "તેવા લગ્નો અસમ લગ્નોજ છે" નોરડુનું મતવ્ય એવું છે કે સેક્ટે ૭૫ ટકા લગ્ન ક્રમ 'સગરડને ખાતર' કરાએના લગ્નો છે અને નહિ કે ખરા 'પ્રેમ લગ્નો' બોલ્ય. જોર્જ હર્થનું ટાચણુ આપીને કહે છે કે તેવા લગ્નોની સખ્યા વધારે નો

પ્રોફેસર હુનેના આણુ પર આધાર રાખી એલીમ એમ કહે છે x 'જેટલા 'વિનયનોગ-સખ ધો' થાય છે, તેમાના અર્ધા ઉપરના નિમમાનુમા લગ્ન-સખ ધની બહારનાજ હોય છે' તે વાતથી આપણને જરાએ અશ્ચય નજ થાય ઉપરની નતોનો રીમર ડ્રીને પુરોપના જ્વલન-વિચાર નોકો વિવાહની અધિક્ષા નીચા દરજ્જાની ગણી વિવિધ સખ ન આપિત કરવાને અને એવાજ બીજા પરસ્પરના મળવા તોડવાને સનાહ આપી રલા છે આવા જાગ સુધારક આ વાતો લીનજ પુરોપ ને અમેરિકામાં વિવહવિ-છેદોનુ પ્રમાણુ વધનુ જાય છે તેને પોત ઠી સ્લીલ રૂપ રણુ ડ્રે છે

+એનીસ કહે છે x 'આજમાલના સ્વેચ્છાનુસાર કરેલા સતાન ગ્હીત વિનહો એજ બનાવ છે કે ધર્મ પ્રમાણે ડ્રેલા લગ્નોથી અતિરિક્ત એના સખ વો મલવિત છે મીઝીમ શ્રીમતી પારસનના મત પ્રમાણે આવા સ્વત ન-મળ ધના વિવહોએ, નિમમાનુસાર મતા લગોનુ ધ્યાન લઇ લીધુ છે"

પાશ્ચાત્ય દેશોના શાહરોમાં વિવહ-લોગ વૈર નિ રીતે, એ અસત સુર્યાપિત વ્યાપાર યજ પડ્યો છે, કે જે ઉત્તરોત્તર વ ધે જાય છે ઠા-સના એ લેખક ત્રીયુત પોત બુરોએ - 'સદ્વર્તનુ

xનેજ પુસ્તક પાનુ ૩૭૭

+એજ પુસ્તકનુ પનુ ૩૭૭-૭૮.

દેવાણું" એ નામના પુસ્તકમાં આ વ્યવસ્થાનું ભયંકર રૂપ અને પ્રયા-
નું વર્ણન કર્યું છે. - પેરીસના સંબંધ વિષે તેઓત્રી જણાવે છે કે -

"મદાન વિગ્રહ થયેા તે પહેલાં કટલાક સમયથી એક એન્જિની
સ્થાપના થઇ હતી તેનો ઉદ્દેશ એ હતો, કે દરેક સ્ત્રી, તે ગમે તેવી
સ્થિતિ અને દશ માં હોય, તેની આર્થિક સ્થિતિ ગમે તેવી હોય તેનો
વલણાવ અને ધર્માચરણુ મમે તેવા હોય, તેા પણ 'નવા સંભોગને
માટે દાખલ થઇ શકે છે."

અથવા તે કોઇપણ પુરુષ કે જેને જીજ્ઞા સ્ત્રી સાથે મંલાન
કરવાની ઇચ્છા હોય તે ઉપર જણાવેલી એન્જિનિસ સ થે ફક્ત પત્ર-
વ્યવહાર કર્યાંથી તેનું કામ થઇ જાય છે. ફક્ત ખર્ચને માટે રૂપ કાન્ય
તેણે મોકલી આપવા, તેમજ જે સ્ત્રી સાથે તેને સંભોગ-સંબંધ
પ્રાપ્તવાની ઇચ્છા હોય તેને તે કટણું આપી શકે, તે જણાવ્યું. તે
એન્જિનિસ આ પ્રમણે તે કામી પુરુષનેા મંદિરો તે સ્ત્રીને પહોચાડે છે
તેનો પ્રત્યુત્તર મળ્યા પછી તે પુરુષને લખી દે છે, કે 'તમારે એ
વિચાર હમણાં છોડી દેવો જોઇએ' અથવા તેા આથી નિરહતો, એટલે
કે સ્ત્રીની સંમતિનેા જવાબ મળે, તેા પુરુષને જણાવે છે કે 'તમારી
પ્રાર્થના ધન્યવાદ સાથે સ્વીકારાઇ છે.' અને એવી ખાત્રી થઇ છે કે
જ્યાંને જાણુનેા પત્ર-વ્યવહાર વાંચ્યાથી, અંદરથી ધણું 'શીખવાનું' મને
છે. ઉપર સખેલી વાતથી પેરીસની સંપૂર્ણ આર્થિક તેમજ સામાજિક
આસારિક સ્થિતિનેા પ્રસંહનપ્રિય પરિચય આપણને મળી જાય છે"

અભિચાર વિદ્યુત' રાષ્ટ્રીય મહાસભા ચર્ચા હતી તેનો રિપોર્ટ 'લે
બિલન ડી ઇ પ્રોનોગ્રાફી'માંથી ટાંચવું લખ મી. અ્યુરે નીચે
પ્રમાણે લખાવે છે.

“ઉપર લખાવેલો, ઉચ્ચ જ્ઞાનિઓનો અભિચાર-વ્યવસાયની
સાથે સાથે, અનેક સસ્તા અને સુગમ ઉપાયો કામ કરી રહ્યા છે. એક
ઠેકાણે વિવસના વખતમાં સાર્વજનિક નૃસ્યાઓમાં નાચનારીઓના
નામની ચિટ્ટીઓ, લોટરીના વ્યયે મુકાય છે. નાચનારીઓ સ્વેચ્છાએ
પોતાની જાતને અર્પણ કરે છે દરેક પુરુષને દરેક ચિટ્ટી માટે દસ
એન્ટ આપવા પડે છે. જેના નામની ચિટ્ટી નીકળે છે, તે નાચનારી,
તે રાતને માટે, તે પુરુષ સથે તે સ્થાનમાં રહેવા બંધાય છે. પછીથી
તે સ્થાનની કુર્ચી વગર પંસે મળી જાય છે બીજા એક સ્થાન પર
સંગીત-મવનની મહીલાઓનું પ્રદર્શન કરવામાં આવે છે. તે સ્થાનનો
સંચાલક જેવા આવન રાની બીડની મન્મખ દરેકનું મુલ્ય આકે છે.
આવા મોદા મહીલાને માટે, વિવમને માટે અમર તેા એક રાતને માટે
કરવામાં આવે છે આ એક જાનનું બજાર છે કે જેને 'સહિદ ગુલા-
મોનો વેપાર' કહી શકાય.”

૧૯૯ વિદ્યાપનાઓ હતી. હિંદમાં જેવા પ્રકારનું જીવન ક્રૂર વેશ્યાઓ અને દેવદાસીઓમાંજ પરિમિત છે, તેવું પશ્ચિમના સમાજમાં. પ્રમાણે સાથે આપણે કહી શકીએ કે, અત્યંત વિસ્તારમાં ફેલાયેલું છે. અર્ધ વેશ્યાની' વ્યાખ્યા જીવન, કુમા એક અઘ્ઠા સાહસ લેખક, નીચે પ્રમાણે કરે છે—

“એ બંધી સ્ત્રીઓ પહેલેથીજ પદ્મ્યુત યજ્ઞ સુક્રી હોય છે. અને એ ક્ષત્રીના પ્રભાવને કમજોર કરવાના ધરાદાયી જન સમાજમાં ભાગે છે મારા સમાજની ઉત્પત્તિ, જેવી ઉત્પત્તિ, દેખાવ, દેવ, અને જે વાતો હોય છે, તે સર્વ તેઓમાં હોય છે. ફરક માત્ર એટલોજ હોય છે, કે તેવી ક્ષત્રી સ્ત્રીઓ તે સમ જ્ઞાની ગણાતી નથી. તેવીઓને જીવે સમાજ હોય છે, કે જેને અમે ‘ગૃમી-મોબ્ડીનું’ ઉપનામ આપીએ છીએ. આ ગૃમી મોબ્ડીને સમાજ પેરીસના સમુદ્રમાં એક તરતા દ્વીપ જેવો છે દરેક સ્ત્રી કે જેનું અધ પતન થયું હોય છે, અથવા નીકળી ગયેલી જેવી હોય છે. તેને આ સમાજ આકર્ષી લે છે, અને તેનો સ્વીકાર પણ કરી લે છે.....આ જ્ઞાન મા આ અનુચિત સમાજ પૂર્ણ રીતે વિકસિત થઈ ગયો છે અને નવજીવાને આ સમાજ અત્યંત પ્રિય થઈ રહ્યો છે. કારણુ ઉચ્ચ જ્ઞાતિઓમાં પ્રેમ પ્રવાની નેટલી મુશ્કેલીએ હોય છે તેટલી આ સમાજમાં હોતી નથી. તેમજ નીચ જ્ઞાતિઓમાં ધ્યાર નેટલો ખરચાળ નિવડે છે તેટલો તેમાં નથી નિવડતો.”

બીજા ટીકા કરતાં કહે છે, કે વર્તમાન સમયમાં ‘ગૃમી મોબ્ડી-ઓનું’ મુખ્ય બહુ વધી ગયું છે. “જેઓ ઉચ્ચ સ્થિતિના દર હમર માણ્યોની વેશ્યાઓ છે. અને આધુનિક જીવનની એક વિશેષતા છે” આ જ્ઞાનના સમાજમાં આ અર્ધ વેશ્યાઓના દળની વ્યાપકતાનું વર્ણન કરતાં બીજા કહે છે, “કે ગમે તો યોગની સરતમાં જાઓ પહેલી રાતના યુજ્જરમાં જાઓ, વિનોદને ખાતર સમુદ્ર તટપર જાઓ,

મે નીકાવે' તેમજ પુરુષના ઉર્ધ્વમાં જાઓ. તો સર્વત્ર આવી અર્ધ-વેશ્યાઓ'નું સૈન્ય તમારી નજરે પડશે, તેમજ તે સમાજની અગ્રણી સૌંદર્યમાં, દેખાવમાં, સંસ્કૃતિમાં, અને વાંતરીતેમાં ઉચ્ચ નમાજની મહોસાઓ કરતાં જરાએ ઉતરતી નહિ જણાય આગળ ચાલના ધ્યેય કહે છે કે આવી અર્ધવેશ્યાઓ સર્વત્રિક ઇલ્લનમાં ધણો અધિકાર ભોગવે છે અને આંખણા યુગની મેટામા મેટી શક્તિ — સમાજના પત્રોની શક્તિ — ની સાથે તેમને મેંડાઓનો ધણો સારો મળ્ય છે. જે પત્રપત્રો આવી અર્ધ વેશ્યાઓની સેવામાં રહે છે, તેને જોઈ ડાહ્યેન "પ્રેસે ફી ડાહ્યેન" કહે છે, કારણકે તેની સેવિનીનું મુદ્દા રૂપીઆઓથી નહિ, પણ સુસજ્જિત સ્થાનોમા પ્રેમાર્થિ-નનોથી ચુકાવાય છે. કે જેને માટે મોટા મોટા લોકો તલસતા રહે છે"

રાષ્ટ્રહક્ષતા, સંધના મિ ડબ્લુ જી પુટ કહે છે, કે વર્તમાન મહાનની તુલના આજથી ૪૦ વર્ષ પહેલાન જાંડન સાથે કરીએ તો એ પ્રુદ્યા મેદાનમાં ઉપાસના જેવી દેખાશે. પરંતુ આધુનિક અવસ્થા તત્ત્વ અગળ અછ ગછ છે. ઇ સ ૧૯૧૪ મા પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવના ફ્રેડકસનર કહે છે, કે ટ્રેક્ટાટર સ્પેંગા પાસે તેમજ તેમથી નીળાની આજીમાજીની સડકો પર, ઓકસનડ સર-મમા, રીજેન્ટ

આવા આવા વેસ્થાશૃદ્ધો ધણુ'ખર' ચિત્તિમાલવનેના નામથી પોતાનુ કામ કરે છે એમાં કામ કરવના કલાકો દરમિયાન કેટલાક નર્સો અને તેની સહાયક સ્ત્રીઓ ટોચ છે અને જે ધરક વ્યાજમાં કાઢને પસંદ ન કરે, તેા એ શૃદ્ધો સાથે સંબંધ રાખનારી ખીણ સ્ત્રીઓનાં ચિત્તો તેઓને બનાવવામા આવે છે. ચિત્તો જોઈને શ્રાદક જોને પસંદ કરે છે, તેને ખોલાવી મંગાવય છે આવા કૃપા વ્યભિચારે હમણા ધણુ' લખકર રૂપ ધારણ કર્યુ છે. શોષ આસિન્ટ નામક લેખથી આ પરિસ્થિતિ તેમજ નીચે લખેલા કાગળી જાનનાને માવજાન રહેવ મુચ્યુ' છે —

“દુકાનોમા નમ રનારી હાલરો કુમારિકાઓની શુ' સ્થિતિ છે? તેણી અસંત અ પ દરમાયા પર કામ કરે છે એ દુન્યામાં તેા નિના આત્મા અને સ્ત્રીગુ' નક્ષત્રુ કરવા પુરતો પણ હોતો નથી આવા પ્રકારનુ' કામ કરનારી જો કાંઈ છે કરીઓ સારા ધરોમા રહેતી નવ તેા નકકી એનો અથ એજ, કે તેણે તેણીના માતાપિતાના વેતનમાથી નાંધપણુ આર્થિક સહાયના મળતી હોવી જોઈએ પણ જે કુમરિનાને કાંઈપણુ મથુ' ન હોય, અગર તેા જોને હવનસંક્રામમા વેતના નિર્મળ સાધનો પર નિર્ભર રહેણુ' પડણુ' હોય, તેને આવી અન્યાયો પ્રતિરૂપધામાં ધણી પ્રણ્યાઈ વેળી પડે છે, તેમજ ધણુ'ખર' ઇગ્મનુ હવન બનીત કરવાને લીધે, વિવશ થણુ' પડે છે આ પ્રમ જો નેણી પોતાનુ' હવન બારરૂપ લાગે છે. એ વાત તદ્દન સત્ય છે અને વેમા જરાપણુ અતિશયોક્તિ નથી. કાંઈપણુ મણુસ જોને આપણા મોટા શહેરોની દુકાનોમાં અનુભવ કરો — તેને આ વતનો રીકાર પ્રેજ “કુટકો.” જીવાન કુમારિકાઓને ધણાં જોખમો ખેડવાં પડે છે તેમજ જે લોકો પસંદ શલામનો વ્યાપાર કરી રહ્યા છે, તેના દુષ્ટ કૃપોને અસ્થંખી, આવી કુમારિકાઓને નોકર રાખનાર-દુકાનદારો ઉપર ખુ ધણી જોખમદારી રહે છે અને ૧૯૧૩ માં ખ્રિસ્તિ મવનમેજને આ

વાતનો સ્વીકાર કર્યો પડ્યો, અને ટેવીશન પર કામ કરતી કુમારિકાઓને આવો વ્યાપાર કરનારાઓથી સાવચળ ગહેવાને માટે એ અસાધારણ વિસ્તૃત પ્રકાશિત કરવી પડી. એ વિસ્તૃતિની સાથે સાથે નીચે લખેલું 'ચોપાનીયું' પદ્ય વહેંચણું પડ્યું હતું. કે જેનો 'આસ્ટર પ્રોબ્લેમ' નામના યુગ્તકર્મથી મલિતર જ્ઞારો નીચે પ્રમ બો હતો:—

કન્યાઓને ચેતવણી.

પૂર્વ પ્રબોધનં પૂર્વ મન્નાહ લુહ્યં. *

કુમારિકાઓએ સડક પર, દુકાનોમાં રન ગાડીઓમાં, રસ્તાના નિર્ભન માર્ગોમાં, અથવા તો વિનોદના સ્થાનોમાં, અપરિચિત માણસો સાથે વાતચીત કરવી ન જોઈએ ભયે પછી તે પુરુષ કે સ્ત્રી હોય.

કુમારિકાઓએ સરકારી પોલીસ, રેવેનુના નોકરો અથવા તો ઠપાલી સિવાય કોઈપણ માણસને રસ્તા પુડવે ન જોઈએ.

છોકરીઓએ કોઈપણ સડક પર એકલા ફરતું ન જોઈએ તેમજ ઉભા પણ નજ ગહેતું જોઈએ અને જો કોઈ અપરિચિત, એકાએક આવીને વાત કરવા લાગે—પુરુષ અથવા સ્ત્રી તો, તેને જલદીથી પોલીસ પાસે દોડી જતું.

જો કોઈ સ્ત્રી મુર્છિત થઈ કોઈ પણ કુમારિકા પાસે સડક પર પડી જાય, તો તે કુમારિકાએ અને તેને સહાય ન કરવી જોઈએ, પણ તરત પોલીસને તેની સહાય માટે જોવાવડો જોઈએ.

કુમારિકાઓએ અપરિચિત માણસો હ કરેલા જપર વિશાસ રાખી રેવિવારની ગાળા અથવા તો માહાળવ જાળામાં એકલા, ઘણું ન જોઈએ. ભયે પછી તેવા નિમંત્રનો ગોપા પ્રસ્તિધર્મ—પ્રચારિકાનો દેવ, કે દેવળના પાટીનો હોય.

કુમરિકાઓએ અપરિચિત માણસોની પ્રાર્થના પર વિશ્વાસ રાખી મોટર, ઝૂંઠી, અથવા તો કોઈપણ ગાંધીના બેસવું ન જોઈએ.

કુમારિકાઓએ અમાર્યા મનુષ્યોને જાતાવેલા સગ્નામ, વેળા કેટલે જુદું ન જોઈએ. તેમજ ત્રેષપણુ ધરમા, વિશ્વામણદર્મા, અથવા તો આનંદ-મવનમાં નાખલ થવું ન જોઈએ.

કુમારિકાઓએ અપરિચિત માણસો સાથે કોઈપણ કેટલે જુદું ન જોઈએ. (દેવિપટાલની નર્સના, જેવો તે સ્ત્રીનો પોપાક હોય તો મહા) અને તેણી કદાચ એમ પણ કહે, કે તમ ક' અમુક સમુ' અચાનક પાપક થયું છે અથવા તો માંદ પડી ગયું છે, તો પણ તેની વત પર વિશ્વાસ ન રાખવો જોઈએ. કારણકે અત્રા છળથીજ કુમારિકા-ઓનું હરણ કરવામાં આવે છે.

કુમરિકાઓએ અમાણી વ્યક્તિઓનું આપેલું મિષ્ટાન્ન, લેજન અથવા તો પાણીનો પણ સ્વીકાર ન કરવો જોઈએ તેમજ તેવી વ્યક્તિ તરફથી આપાઓનું કુલ પણ ન મુ'કવું જોઈએ. તેણીએ ફેરીવાળા પામેની છીછ ગીલો પણ લેવી ન જોઈએ. કારણકે એ વસ્તુઓમાં કંઈને કંઈ દવા મેળવેલી હોવાનો અભવ રહે છે.

અને કે મેરપાટ્ટિની પ્રથા બધા યુગોમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી, પરંતુ તેને એક મહાન સામાજિક સંસ્થાના રૂપમાં પરિપૂર્ણતાએ લાવવાનું શ્રેય, કુળનાં ઓગળીમમા મૈકામાં પ્રાપ્ત થયું. પ્રતિરૂપના અમરમાં વિચાળ જન સંખ્યાની સાથે વ્યવસાયોની ઉન્નતિ; મોટા મોટા શહેરોની ઉન્નતિ; તેમજ ઘાડી વસ્તી, અરક્ષિત અને અનિશ્ચિત નોકરીનાં સાધનો, વગેરે વગેરે વાતોને લીધે વેરપ યતિનું ક્ષેત્ર, એટલું મોટું થઈ ગયું છે કે જેટલું માનવ જાતિના ક્ષતિહાસમાં કોઈએ સ્વનામાં પણ નહિ કાંપ્યું હોય.”

સાર્વજનિક તેમજ અર્ધવેશ્યાઓ સિવાય પણ આધુનિક નગરોમાં વ્યલિચાર શુભ રીતિ ધણા મોટા પ્રમાણમાં ફેલાયે છે. હા. બહાએ આવા શુભ વ્યલિચારના જુદા જુદા સ્થાનો તેમજ સ્થાનો વર્ણન કર્યાં છે “સ્ત્રી સેવિકાઓ” વર્ણા માર્યજનિકશૃષ્ટો, નૃત્યશૃષ્ટો, તેમજ નાચની દુકાનો, થીએટરો, નીચી કોટિના સંગીતલવનો, મુસાફર ખુનાંઓ તેમજ મંગીત-વિદ્યાલયો વગેરેને વ્યલિચારના અપચાડાજ સમજવા જોઈએ. આવા સઘળાં સ્થાનો મેખ્યાશૃષ્ટો કરતાં જરાપણ માગ હોતાં નથી.

આ અર્ધવેશ્યાશૃષ્ટો દ્વારા જે કામોનીપત થાય છે, તેને અપ્લીક સાહિત્ય વગરે વ્યાપક રૂપમાં ફેલાવવામાં ધણી સહાય આપે છે.

મી. પોલ બુરો કહે છે કે —

“વિવિધભોગ અને વ્યલિચારને આવી મોટી મોટી સંસ્થાના અપ્લીક સાહિત્યથી ધણી સહાય મળે છે. અગર તો દુકાણામાં કહીએ તો કામવાસનાની ક્રુધા ઉત્પન્ન કરાય છે. અને તરતજ તૂટિને માટે વ્યવસ્થા અગર સાધન કરી અપાય છે. આવા કારણથી તે સાહિત્યની માંગણી દિન પ્રતિદિન વધતી રહે છે.” ગંદા સાહિત્ય અને ચિત્રો વગેરેને વર્તમાનપત્રોમાં ખુબ ઝાણ આપવામાં આવે છે. “કારણકે

એવા ગદ્ય લેખ-સાહિત્યનો પ્રચાર, વ્યાપરી દ્રષ્ટિએ અસંત
લાભ-દાયક નિરૂ છે

મા બુરૂ કહે છે —

‘દાન્યમા બિલ્લસ ગ્રેપાનીગ્લાએ અને પુસ્તકો પ્રશન
એટલા પ્રમાણમાં વધી ગયું છે, કે તે જોતા, કાછને એ વાતનો સરક
ન રહે એમના કોઈએક પુસ્તકોની પટેલી પ્રતનો ફેલાવો લગભગ
૫૦૦૦૦ જેટલો હતો અને હમણા તેની સોળમી આગતિ દૃપ મેટિને
વેચાય છે એવા પત્રોની કિંમતનો આધર તેના બિલ્લસપણા પર
રાખે છે એ પ્રમાણે “ટ્રોઇમ ન્યુ હટ્સ ડેઅર” નામનું
પુસ્તક ૩૦ સેન્ટ મળે છે “નેસ પેમે રાજીઝ” ૨૫ સેન્ટમાં, ‘વેસ
એડવેન્ચરસ કુગોઈ પો જોવે” અથવા તો “એરેટી” દૃપ મેન્ટમા
“પ્લા માર્ટ” ડેસ મેકમસ અથવા એકાડીટ અથવા લેસ ડની વિરેન્સ
અથવા જર્નલ ડી ઉની ફેમીડે રોઅર અથવા ... તો બધા લેખકોના
સમસ્ત બિલ્લસ ગ્રેપાનીગ્લાસ ત્રણ ફેક ૫૦ મેન્ટ, પ્રત્યેક નમૂના લાવે
વેચાતા મળે છે બિલ્લસ પુસ્તકો લખવામા કોઈપણ પ્રકારની અપકીર્તી
સમજવામા આવતી નથી તેની જેમ વધારે આર્થિક નીકળે તેમ
વધારે સારું ગણાય છે તેવા પુસ્તકોની પ્રસિદ્ધિ દ્વારા લેખકને વિશ્વ
નિવાસપમા સ્થાન મળે છે, અને એવામા એાપુ” કોઈએક ૩ એનર’ડ
માન તો મળેજ છે એક કોઈવાર તો એમ પણ અને છે, કે તે
મનનીય લેખક મદાસય બાસ્તવાવધાની કુચ રિકાએને, કે ઇ હળ થઈ
કેચ અગર તો ગર્ભપાતનો મુર્દમો તેણીની સામા હોય તો તેના
જજ તરીકે તેને બેસાડવામા આવે છે, પણ એની પરિસ્થિતિવું દેખાવું
પરિણામ એજ આવે છે, કે તેની અપરાધિનીને ક્રમ સુવાવરથાને લીં
ભુલો મઈ છે, એમ ગણી ઉદાર-વૃત્તિના જજ મદાસય અત્યંત સરળ-
તાથી તેને ક્ષમા બક્ષે શંકાશીલ કૃતિ, તેવા માહિત્ય લેખકને અબાધિત
સ્થિતિમા રહેવા દેવા પુસ્તકો મળવામા આવે છે, પણ રાજનીતિના

ક્ષેત્રમાં તેને સંકરપદ ગણવામાં આવે છે. તેથી કાષ્ઠપર્ણ વાચકે આ વાતથી આશ્ચર્ય પામવું ન જોઈએ. કે મી બ્યુરોના પુસ્તકમાં વર્ણવેલા, “આધુનિક સમાજની કુમારિકાઓ”ને અતે એમ કહેવું પડ્યું કે “આ કૅટલુ” કૅટલાવલ છે ? આટલું બિલત્સ સાહિત્ય વાંચ્યા પછી મને કાષ્ઠપર્ણ એવી વસ્તુ વાચવાને નથી મળતી કે જેને લીધે મારા ગાંભ પર શરમ શેરડા પડે” આગળ લખતાં મી બ્યુરો કહે છે કે —

• આવા એપાનીઆ અને પુસ્તકો સરતા હોવાને લીધે પ્રત્યેક વ્યક્તિ તે સરળતાથી ખરીદ કરી શકે છે, અને વાચી શકે છે વાચનાની સખ્યા પણ ઘણી મોટી છે તંનાકુવાળા અને વર્તમાન-પત્રો નેચનારની દુકાનોમાં, પુસ્તકલયોમાં, તથા સ્ટેશનો પર પુસ્તકો વેચનારા પાસે, આવા મુશ્કેલી ઠમચે ઠગલા હોય છે આવા બિલત્સ સાહિત્યથી વધારે બિલત્સ સાહિત્ય પણ હોય છે જે બિચારીઓ યેડમાં સંગ્રહ નથી થતા તે, તથા ખામ કરીને આવી વસ્તુઓને સંગ્રહ કરનારાઓને માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે. ‘નીએ-મ’ અને પેરીસના સ્વચ્છપત્રોમાં ૧૧૪ જુન જુન પુસ્તકોને માટે જાહેર ખખર છે કે જે પ્રત્યેક પુસ્તકનું મુલ્ય ૨૦ ફ્રેન્ક જેટલું છે. બીજામાં ૨૨૯ પુસ્તકોની જાહેર ખખરો છે, કે જેમાં ફ્રેન્ક પુસ્તકની કિંમત ૫ થી ૧૦ ફ્રેન્ક સુધીની હોય છે એ પુસ્તકો એટલા બિલત્સ હોય છે, કે જેના નામ પણ આપવા લખિત નથી જેટલાક પુસ્તકો એવા પણ હોય છે, કે જેની કિંમત ૬૦, ૧૦૦, અને ૧૫૦ ફ્રેન્ક સુધીની હોય છે. એવા અસ્તિત્વ પુસ્તકો એક લેખકે ૨૨ લખ્યા છે. પરદેશીઓને માટે ફ્રાન્સમાં રચાતા આવા પુસ્તકોનો પ્રમાણ ઘટાડા અને એનદારા થાય છે માહિત્તમાં નં. ૧૦૮ નું સુચિપત્ર પ્રકટ થયું છે તેમાં અત્યંત મંદા ૨૯૯ પુસ્તકોની જાહેર ખખર છે તેવું દરેક દરેક પુસ્તક એક ફ્રેન્કના ભાવે ખરીદી શકાય છે મોટા પુસ્તકોની કિંમત ૧૦ થી ૧૫ ફ્રેન્ક સુધીની હોય છે બાર્બેલોનાના એક પુસ્તક

હોય છે. પોલિસ પણ આવા ગંદા સાક્ષિની સામે આંખ-મીંચામચાં ફેરે છે. તેનાથી એથી સ્થિતિ ઉપસ્થિત સાય છે. કે જેની કાયદરતાનું અસ્તુમાન પણ જનતાને નથી થતું. મ. હમાહલ પોર્સનનું કહેવું છે. કે આવાં બિભત્સ ચિત્રોના પ્રભાવથી હૃદયમાં ધણી ક્રાંતિ ઘટી જાય છે. તેમજ જે અભાગીઓ તેને ખરીદ કરે છે. તે અલ્પત ભાષકર પ્રાપ્ત્યારો કરવાને હિતેષ્ટત માય છે. આવાં ચિત્રોની પ્રાપ્તિ અને બાલિકાઓ પર એથી પણ ભયકર હાથ પડે છે. આ કારણથી અનેક કોલેજના છાત્રો, સિધ્યાઓનાં શરીર તથા મનને ખરબાદ થતાં આમે જોયાં છે. બાલિકાઓના સર્વસ્વનો નશ કરવાનો આના કરતાં એક પણ મીઠો ઉપાય નથી. વ્યભિચારમાં પોતેજ લિંગ યુગ્મેલાં એવાં જીવાન અને પદ સ્ત્રી-પુરુષો પર આનો શો પ્રભાવ પડે છે તે બાબતમાં મંદપણ કહેવું આમે ઉચિત ધારતા નથી. તેઓને તો તે વિગત અને વનચર જેવા અજાણ્યતા આવામાં કહેલી છે છે”

બિન-સતામાં ગીમા ફૂલવી ગયાં છે, તેમજ અન્ય નીચી શ્રેણીનાં બંને આર્યપુર્ણ હોય છે. પોગ્ટ કાઠી પર જે ચિત્રો દોર્યા છે, અમર નો નાચના જે કાટોઆકેશ હોય છે, તેમાં સંભોગના સમગ્ર બિલંબ દેખાવોનાં ચિત્રો તેમજ વર્ણનો હોય છે. અધીજ વ.તોનો ઉલ્લેખ કરવાનો અમારો હરાદો નથી. (જેણે તે વાનો જાગૃતી હોય તેણે 'બ્લોચનુ' પુસ્તક જોડું)...અવાં ચિત્રો અને કાટોઆકેશ કાન્સ. બેલ્લબ્લમ, અને રોષ્ટનમાં નૈયાર થાય છે. મિટ ભાગે બામંભાનામાં થાય છે)"

વ્યભિચાર કરવાને માટે રખરનાં પુતળા બનાવાયાં છે. તેમજ ખીજ રખરની ચીજો બનાવવાનો વ્યવસાય એવાજ પ્રકારનો હોય છે આગ દરેક વ્યાપારની પુષ્કળ જાહેરાત થાય છે માત્ર મેયોએ દિંદમાં સમાચાર પત્રોમાં નખુંસકતા વગેરે દુઃ કરવાની જે જાહેર ખબરો આવે છે, તે પરથી દિંદવાસીઓની જગા સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં જે જાહેર ખબરો પ્રકાશિત થાય છે, તે વંચારે નિંદા હોય છે. ડા. બ્લોચે પેતના પુસ્તકમાં તેના નમુના આપ્યા છે તે નીચે પ્રમાણે છે —

મેટ ભાગે વિવાહ સંબંધી વિગતપત્રો, અર્થલભ સ્વાર્થને કંદેશીને હોય છે. પણ ખરું જોતાં તે વિગતપત્રો "વ્યભિચારનાં વિગતપત્રો" સમજવાં જોઈએ, કારણુ લિન્ન લિન્ન શિર્ષકોના અંદરના ભાગમાં જુદો જેટુ સમાવેશો હોય છે.

"સત્તાવીસ વર્ષની એક યુવતી વિધવા, કોઈ એક સારા પદવીધર માયે દારની જાંખના આહે છે, કે જેણી પેનાનાં કર્મ તેમજ વચનથી તેને સંતુષ્ટ કરશે."

"એક વિદેશી યુવતી એવી વ્યક્તિ સાથે પરિચય કરવા છૂટે છે, કે જે તેણીને તેણીના અલ્પ દુઃખના મમયમાથી છુટકારો આપી શકે"

• એક આધેડ ઉમરનો વ્યાપારી ફક્ત દોરતીના સળધ ખાતર એવી એક સ્ત્રીનો પરિચય કરવા છવ્ઠે છે, કે જે દેખાવમાં સુંદર મોડ (કામલાંગી હોય તો વચગે સારું)

“એક દુકાનવાર યુવતી કે જેની ઉમર ૨૦ અને ૩૦ ની આગળની છે, તેણી કોઈ એક ચૂરા ફળવાન યુવન માથે મૂકી કરવા દેવું છે”

“એક પ્રસાસા-પત્ર પ્રાપ્ત, ૨૪ વર્ષનો વિધવાન-રીઝર્વિંગનો યુવન કોઈ એવી સુંદરીને ત્યા નોકરી કરવા આહે છે, કે જે એકથી રાહતી હોય”

“એક પુદ્ધિમન, ધન ક્ષય, તેમજ સુંદર યુવક એક કુલીન-ધનવાન તેમજ સુંદર સ્ત્રીના ગ્લાણ હેમણ રહેવા આહે છે”

આવી અનેક જાહેર ખબરો જેમા જુવાન કુમારિકાઓ, આઓ, વિધવાઓ, ‘એકથી રહેનાર નવવાન’ વ્યક્તિઓના ધર સભા-ળનારી તરીકે અથવા તો તેની સાથે રહેનારી છવ્ઠા પ્રકટ કરે છે ઘણું ખરું વ્યભિચારના ઉદ્દેશથીજ આવી જાહેરાત કરાય છે. ભાષા શીખવવાની જાહેર ખબરો પણ ઘણું ખરું એવાજ ઉદ્દેશને

“ખાનગી પુછપરછનાં ઝમાનો” આવા મથળા હોળ વનમન
પત્રોમાં, પુસ્તકાર સ્વરૂપ કાંઈક જાણો જો કે-તે ધણો મોટો દોષ છે,
તે લઈ એવી જાહેર ખબરો અપાય છે. “કે ગુપ્ત રીતથી કાંઈપણ
વ્યક્તિ પર દ્રષ્ટિ રાખવાનું કામ ક્ષાય સેવાગં, તેમજ ખાસ કરીને તેનું
લક્ષ્યબિંદુ તેવી વ્યક્તિઓનાં વિષયભોગ સંબંધી ઇવન તેમજ વિદ્યાગોળી
શોધ કરવામાં આવશે.” આવી જાહેર ખબરને અંગુસરી નિષેધીત
કરેલી વ્યક્તિ, નીચે જાસુમના બધા ટોળેનું અવલંબન કરે છે.....
એવી જાતની જાસુમી જાહેર ખબરનો નમુનો નીચે પ્રમાણે છે —

ખાનગી પુછપરછ.

અપ્રકાશ્ય । જાતલ્ય । સજા સજા । સય ! વ્યાયક । અનાધાન્ય
રૂંતે સતોષપદ તપાસ; જીવનયર્થા, પરિવર સંબંધ, સંભોગ, અધિ-
અનુ વિશેષપણ, વ્યવમાય, આધુનિક દશા, જીવકાળનો દુરાચાર,
ભાવિકક્ષણ, આર્થિક ગ્થિતિ, ગુપ્તસંભોગ વગેરે વગેરે” ઉપરના પત્ર-
શ્રાક્ષમાં ડો. ઝોએ જે “હૃદયકોટિ”ની ગિબ્બેતાનું વર્ણન કર્યું છે,
તે સાહિત્ય તેમજ નાટકોમાં સમાએવી ગિબ્બેતાનોજ જાગ છે.
ક્રાન્સમાં નાટકો વગેરેના સંબંધમાં મ અચુરો લખે છે.

“ક્રાન્સ તેમજ ક્રાન્સની જાહેર ગોળી નથી જાણવું”, કે આપણા
નાટ્યકારો છેલાં વીરૂ વર્ષથી અધિચાર, અવતંત્ર ગ્રેમ, ગિબ્બેસજીવન
તેમજ વિવાહ-વિચ્છેદનાં અત્યંત દુષિત દ્રષ્ટોનો ખરો રંગ લલવાને
માટે ખુબ મહેનત કરી રહ્યા છે ? વર્તમાન સમયના રિવાજોને અધિક
કરવાને જાણ એમ કહી શકે છે. કે ક્રાન્સમાં વિશ્વાસઘાતી
પત્નિઓ સિવાય પત્નિઓ નથી; જાગલી તેમજ સુખ્ય પતિએ સિવાય
કેઈ પતિ નથી, તેમજ કોમળ તથા સન્માનને પાત્ર બાવોની અધિ-
કારીણી માત્ર સર્વવેશ્યાઓજ છે ? નાટકની રંગમુખિ પર દાત
પતિનેના કાવભાવ તેમજ ઘેર કમોત્તરાનેજ આદર અપાય છે.

કેટલેક ઠેકાણે ઉપાખ્યાનો તેમજ ગીતો અત્યંત બિભત્સ હોય છે. નાટકમાં ખતાવેલાંમાં અત્યંત અતિહાસિક પુસ્તક તેમજ ખીજા દ્રશ્યો નેત્રું વિષયબોગેની વંતોને ચીતરે છે. પ્રેક્ષક વર્ગ—કે જેમાં હાથર કરતાં વધારે પ્રસિદ્ધ પરંપરા હોય છે. પ્રસિદ્ધ પુસ્તકો જેવા તેઓ દેખાવમાં તો હોય છે તેઓ અત્યંત પ્રસન્નતા પ્રકટ કરે છે. કેટલેક ઠેકાણે નાનાં ગીતો તેમજ ઉપાખ્યાનો ઘણાજ ગંદા હોય છે. તેમજ કાવભાવ એવા કરવામાં આવે છે, કે સાવજનિક સંવાદોનો સંહારજ થાય છે, એવા દેખાવો જોઈને નાનાં બચ્ચાઓ પણ ખુબ પ્રસન્ન થાય છે, અને માતાપિતાની નજર આગળ તાળીઓ ઠોકી પોતાની પ્રસન્નતા જાહેર કરે છે. કેટલેક ઠેકાણે પ્રેક્ષક વર્ગની એક મોટી ઠઠ અત્યંત બિભત્સ ગીત અને તેનો પાઠ લજવાઈ રહ્યા પછી પાંચ પાંચ વખત ગાન રને પાછો બોલેલી ફરી ફરી તે ગીત સાંભળવામાં મોજ માણે છે. જે નાટકોમાં શ્રુત અને અનુચિત પ્રેમ હોય છે, તેની ઘણીજ પ્રશંસા થાય છે. કારણકે તે પ્રત્યેક પદમાં વધારેને વધારે ગંદખીનો સ્વાદ કરાવવામાં આવે છે.

ફેશન પેના કરી છે. આજકાલ લંડનની રંગભૂમિ પર “અવા નટવ”
 નાટ્યો”નું સામ્રાજ્ય છે પણ મી. એગેઈટને વિશ્વાસ છે, કે એ કૃત
 આ જમાનાની ફેશનરેપે છે અને વાઓ વખત નહિજ ટકે. પરમાત્મા
 ફરેને એ લાંબો વખત ન ટકે. દિની મરકારે સીનેમા સંબંધી તપામ
 કવને માટે એ પ્રમિટિ નીમી છે, મરણકે તે સરકાર અમેરિકાની
 શીમો વિરુદ્ધ બ્રિટીશ રીપમેને પ્રોત્સાહન આપવા માગે છે અમેરિ-
 નાની રીપમે વિરુદ્ધ જે વાતો નહેવાય છે, તે એ છે કે, તે અસત
 નમેત્તજક હોય છે તેથી મરકાર લિના નવજીવાનેને તેનાથી બચાવ
 તાપર છે. અમેરિકાની વિરુદ્ધની આ ભેનીતિમા હિંદુ એકમલ નથી
 મરણુ જિદુસ્તમની બજની પગિચિતિમા પ્રિટન તરફથી તેમ
 મામ્રાજ્ય તરફથી કૃતમ રહેવાનું - ઇપણુ કરણુ નથી “જીવનના
 મહાચારની વ્યા કરવાની વત” રૂન એક વાકહલનજ છે નીતિ-
 શાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ પણ ગેમ છે ખર્નાડ” સોએ પાતાના પુત્રની અ-
 ભૂમિકામા ઉપર જણાવેય બહુ નાને તોડી નાખ્યુ છે, તે વાત -
 બુવી શકે એમ નથી.

રીપમે ઉપર મીડા પ્રતી પ્રમિટિએ, જે લેખકોએ મારી રચના
 તથા નવાચારના ઉદ્દેશથી રીપમે ગ્વી હતી, તે સધાગી જાગ મન ઉ
 મુચ્યું છે એમ માલમ પડ્યું છે કાખલા તરીકે સો, ટો રટાય અને
 ઇપ્મનની ગ્વેની રીપમેને, હિંમા આવતી તેમજ રંગભૂમિ પર લગજ તી
 આક્રમણમા આવી છે ‘જો’ની લમેલી તેમજ રચેની ગાગીમ
 પોરન પ્રોફેશનની” રીલમની પણ એજ દલા થઇ છે અને રંગભૂમિ
 પર વર્ગો સુધી આવી ચડી નરી. નાટકની પ્રસ્તાવનામા મી ગાએ
 ઇપ્નીજ દ્રક્તાથી ક્યું, તેમજ બનાવ્યું છે, કે મારા નાટકના પ્રદર્શનની
 આક્રમણ પ્રત્યે તેમજ હિંમા આવતી તેમજ રંગભૂમિ પર લગજ તી

વિષય, બિહત્સ દેખાયોનો વિષય, ગરખાયાહ. ચાર માણસની ટોળામાં દુપિત ટોળાનો વિષય બનાવી દીધો છે આ વાતાવરણ સંદર્ભ છે. ગર્ભપાત ક્ષાયનારો વૈધ નોટલી ત્વરાથી ભાવિ મનુષ્યનો નાશ કરે છે તેટલી ત્વરાથી પ્રેમ નષ્ટ થઈ જાય છે." વિષયભોગને ફક્ત કાળ-નિર્ગમન કરવાના માધન્યને ગણવામાં આવે છે. ડા. બ્લોચનો શબ્દોમાં કહીએ તો 'કાળ નિર્ગમન' કરવો એ પણ એક મહત્ત્વ આધુનિક રાગ છે. 'કાળ નિર્ગમન કરવો' અથવા તો 'સુખમાં સમય કાઢવો' એ આ જમાનામાં એક રાગ સમન છે. 'ધી ઝાસ ઝોડ કિશન'ના ગ્યન રે તદ્દન સત્ત્વ રીતેજ લખ્યું છે, કે મોટે ભાગે આ જમાનાના પાપાચારમાં 'સુખમાં સમય કાઢવો' એ માન્યતા, એજ લક્ષણું કુપરિણામ છે."

પોતની શરમ છોડે છે. અને પાણી સગયારને પલ્લુ વેચી નેખે છે પોતાનો સગયાગ વેચીને તેણી 'દીલચમનનો મમથ' ખરીદ કરે છે”

+

-

*

.

આ વાતનો એટલેની છોડા આવતો નથી. એવી જાતની કન્યાઓ, મહાન ભયર પાપાચારો કરાય છે તેમજ ભયંકર ઇદ્રિય રોગોનો સરા પ્રમાણમાં પ્રચાર થાય છે મીસ મેથોએ 'હિંદુઓમાં ઇદ્રિય રોગો ઘણા પ્રમાણમાં છે એમ કહે છે' આવી સામાન્યોક્તિનું સમર્થન કરવાને તેણી પાસે આકાંક્ષા નથી, વૈદ્યોના પ્રમાણો નથી તેણી કૌની જિજ્ઞાસોની ધન એ પરથી વર્ણન શ્રે છે વાચકને તેણી એટલું પણ નથી કહી શકતી, કે એ બધી ધન એનું પ્રમાણ અને જન તેણીને ક્યાથી પ્રાપ્ત થયું કે કવી રીતે થયું તે છતા તેણી સામાન્યોક્તિ શ્રે છે એટલું તે ચોક્કસ છે. કે ઇદ્રિય રોગોનો જોડો વિચાર પાશ્ર્વ દેશોમાં છે તેઓ હિંદુમાં નથી ઇતિહાસ આ વાતનું પ્રમાણ આપી શકે છે. અને યુરોપ, દુનિયાને દુઃખકષ છે તે વાત સિદ્ધ થઈ શકે છે. એશિયાના ખીજ દેશોની માથે માથે હિંદને પણ "આદીના" રોગો, ચર પાચ સેકાઓ પુલે "ગોર્ટગીઝ" લોકો તેમજ યુરોપની ખીજ જાતિઓ તરથી મળ્યા હતા. તેજ પ્રમાણે આ જમાનામાં પ્રરોપવાસી

અને પ્રમાણિક લેખકે નીચે લખેના લેખમાં મક્ષેપમાં, તેની ઠી હામ આપ્યો છે

‘શરણતમા ગરમી’ તથા ‘ચાલીનો’ રોગ અને ૧૪૯૩-૯૪માં કાલબમના વહાલુવગીઓ માથે પેદાશમાં અબોલો હતો તે લોકો એ રોગ મધ્ય અમેરિકામાંથી તેમજ આમ નીને ‘ચેટી’ નામના ઠાપુમાંથી લધ્યા હતા. આ સં આઠમના સૈન્ય દ્વારા, એ રોગ ઇટલિયા પ્રવર્ત્યો તેમજ ત્યાં તે ખુબ પ્રમાણમાં ફેલાયો તે સૈન્ય વિભાગે નાખવા પડી, તે માણુમોહારા આખા યુરોપના રેશામાં તેનો પ્રચાર થયો પોર્ટુગીઝ લોકો તે રોગને પુર્વ તરફના દેશો, જેવા કે દિ ચીન તેમજ જાપાનમાં લઇ ગય હતિદામધર આપણને ખતાવે છે કે ૧૬ માં સિકામાં આ રોગ આખા યુરોપમાં ફેલાયો હતો અને આમ નીને સુખ-સપના લેવામાં તે યજ્ઞ પ્રમણુમાં પ્રવર્ત્યો હતો

હો ખ્યાલ કરે છે કે હમણા યુરોપમાં ગરમીના રોગનો પ્રકાપ, પ્રમાણમાં પડેના મરતા ધ્રુવ એ ડો છે મરણુકે યુરોપવસીઓના પુર્વજોમાં એ રોગ એવો દેવાએના હતો, કે વર્તમાન સતતિના લોટીમાં તેનો પ્રભાવ ઓછો મરની સમિત પેના થઇ ગઇ છે અને હજી છે કે-અમારા પુર્વજોએ ગરમીના રોગ અમે લખી ટકર લીધી હતી પોતેજ તે રોગથી પીડિત થઇને, તે રોગના જોરને બચાવી લીધુ. હો ખ્યાલ આ મટ-નીમોનુ ૨ થળુ આપતાં નીચ પ્રમાણે હજી છે —

આ સમયમાં જે રોગ યુરોપમાં વમે છે તેમાંના દરેક પ્ર ગયા ૪૦૦ વર્ષમાં ૪૦૦૦ પુર્વજો થત ગયા હજો તેમાંની એક મોટી સંખ્યાને ગરમીના રોગ મમે ૨૨૨ લેવી પડી હજો આ નામ મમે તેટલી અચ્ચિકર લેવા, તો ખબુ તે વાત સત્યજ છે

શુભ શુભ પાથાલ દેશો અને નગરોમાં ઇદ્રિય રોગ માં સંબંધમાં જે તપાસ થઇ છે, તે પત્થી ક્લિવલ, દરમ આપણી અમળ

ખટું થઇ શકતું નથી. પાશ્ચાત્ય રાજ્યો આ રોગ સામેનાં આંદોલન તેમજ એ રોગમાંથી ઉગરવના ઉપાયોના પ્રચાર કરવામાં, પ્રુક્રળ વૈજ્ઞાનિકો ખરચી રહ્યા છે. વિંદની સરકાર એ વાત માટે સાવધી મા જોવા પ્રયાસો કરી રહી છે તે પછી અટકતું તે દેખીવું જ છે, કે વિંદ કરતાં પાશ્ચાત્ય દેશોની સ્થિતિ તે વાતમાં સારી તે નથીજ.

૪. સ. ૧૯૦૦માં પ્રશીયામાં જે સંશોધન થયું, તે વાતમાં ડૉ. બ્રોક્સ, લોર્ડ કિચનર સાથે સંમત થતાં કહે છે કે પ્રશીયામાં એપી ઇંદ્રિય રોગથી દરરોજ પિડાતાં ૧૦૦૦૦૦ મનુષ્યો હોય છે. બસ સેકાન્ડી તપાસ વિષે કહેતાં બ્રોક્સ આપણને જણાવે છે, કે એવું માન્ય પડે છે કે ૩૦ વર્ષની ઉંમર ઉપરનો કેમપણુ મનુષ્ય, પહેલીવાર લગ્નઅર્થથી બંધાય તે પહેલાં, એ વખત જોનેરીઆના વ્યાધિથી પિડીત થએલો હોય છે. અને દરેક ચાર કે પાંચમાંથી એકને આંદોલનો રોગ થઇ ગએલો હોય છે.

૩૧. બ્રોક્સના પ્રમાણુલુત અંચમાંથી ડોપનકેમનના આંકડાઓ નીચે પ્રમાણે છે. —

૧૨૦ વર્ષથી ૩૦ વર્ષની ઉંમરના દરેક મુવકો, પ્રતિવર્ષ ૧૦૦ માંથી ૧૬ અને ૨૦ મુધી, ઇંદ્રિયરોગથી જડાએવા હોય છે. દરેક આંદોલનો એકને એપી રોગ હોય છે, અને ૫૫ માંથી એકને આંદોલનો રોગ લગ્ય પડેલો હોય છે. ગયા દસ વર્ષમાં એંકડે ૧૧૬ માણસોને ઇંદ્રિયરોગો થઇ ગયા હતા. તેનો અર્થ એજ કે, દરેક મનુષ્યને એકથી વધારે વાર એ રોગથી પીડાવું પડ્યું હતું.

બીજા યુરોપીય દેશો કરતાં ડેન્માર્કની સ્થિતિ ધમ્મી સારી કહી શકાય. ડૉ. બ્રોક્સ કહે છે કે: —

“ડેન્માર્ક, જર્મની, જર્મન ઓસ્ટ્રિયા, અને સ્વીટ્ઝર્લેન્ડની સ્થિતિ આસંત સારી દેખાય છે. તેથી ઉત્તરની ને-લ્ડમ, પ્રાન્સ, એડન, પોર્ટુગાલ ઉત્તર અને મધ્ય ઇટાલિની છે. નિલ્ડમુ ઇટાલિ.

પ્રાસ, ટર્કી, રશિયા અને ઇંગ્લાંડની નિયતિ તે વાતમાં તકન
પરતબ છે.”

દેવસેક ઝેવીસના પુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે —

“આ પ્રશ્નનો વિચાર કરવાને માટે, અમેરિકામાં ન્યુયોર્કના
વંદોની એક સંશોધક કમિટી નીમવામાં આવી હતી. આ કમિટીએ
પુસ્તક સંશોધન કરીને એવું જણાવ્યું હતું, કે ન્યુયોર્ક શહેરમાં ૬
વરમે ઝોજામાં ઝોજા ૨,૫૦,૦૦૦ માણસો ઇન્દ્રિયરોગના શિકાર થયા
છે તેમજ ન્યુયોર્કના એક મહાન ચામડીના રોગેના ચિકિત્સક ડૉક્ટર
લુડો, કે “હંચા કુટુંબના માણસોમાં ઝોજામાં ઝોજા કે એવા છે,
કે જેના છોકરાઓને ‘ગરમીનો’ રોગ લાગી પડી ગયો હોય છે. આ
વાત હું મારા જાતિ અનુભવ પરથી જાણું છું” એ પ્રમાણે
એમકના અનુમાન પ્રમાણે જર્મનીમાં દર વર્ષે ઝોજામાં ઝોજા
૮૦૦૦૦૦ માણસો ઇન્દ્રિયરોગના ભોગ થતા પડે છે મોટા વિષ
વિદ્યાલયોમાં સેક્ટે ૨૫ ટકા વિદ્યાર્થીઓ આ રોગથી પિડાતા હોય
છે આ લખવાનું કારણ એ નથી, કે વિદ્યાર્થીઓમાં ઇન્દ્રિયરોગ વધારે
પ્રમાણમાં જણાય છે ક્રાન્સ અને પ્રશીઅના યુદ્ધમાં જેટલા માણસો
ધાપય થયા હતા, તેના કે ઇન્દ્રિયરોગને લીધે દર વરમે, જર્મન સેનાને
માટે અયોગ્ય ગણી, જુદા કારણોમાં આવ્યા હતા. તે પછી જર્મન
સેનાની સરખામણી આપણે ઇંગ્લાંડની સેના સાથે કરીએ, તો નિમ્ને
ગેમ માલમ પડે, કે જર્મન સેનામાં ઇંગ્લાંડની સેના કરતાં “ચાંદીના”
રોગનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે.”

ઉપર લખેલા ફકરા સાથે ટીપણ તરીકે કે “યોગ્ય નીચેનો
વેબ આપે છે —

“હિન્દમાં જ્યાં અંગ્રેજી લાકર છે (એચ. ગી. ફ્રેન્ચ લિખીત
સેનામાં ગરમીનો રોગ ૧૯૦૭) તેમાં ઇન્દ્રિયરોગ વિવેકુઅન્વેષણ કરતાં
મધ્યમ પડ્યું છે, કે દેશી સિપાહીઓ કરતાં ઇન્દ્રિય બાધિઓ અંગ્રેજ

સિપાહીઓમાં દમ ગણ્યા વગર છે રાષ્ટ્રીય લક્ષ્યોથી અતિરિક્ત, ઇસ્પાનિયોનાં જે રાગી સિપાહીઓની ભરતીની સંખ્યા તેમજ એ રાગથી નિપજતાં મૃત્યુની સંખ્યા, તેના માલમ પડે છે, કે ઇન્દ્રિય રાગોમાં અમેરિકાના લોકોનો નંબર પહેલો છે, ખીજો અંગ્રેજોનો છે, તે પછી ફ્રાન્સ, એ સિટ્ટા હંગરિ, ઝિશિયા અને જર્મની વગેરે વગેરે દેશોનો છે

છ. સ ૧૯૧૪માં ઇન્દ્રિયરાગોના સંબંધમાં શ્રી કમિશન આગળ જુઓની સેતા કે ડગલસ વ્હાઇટ કલ્ચુ હતું, કે માગ અનુમાન પ્રમાણે પ્રતિવર્ષ એકલા લંડનમાં ૧,૮૨,૫૦૦ નવા માણુઓને ઇન્દ્રિયરાગ થઇ જાય છે તેમજ યુનાઇટેડ ગ્રેટ બ્રિટ અમેરિકામાં

લખ્યું હતું, કે ઉંમરે પહોંચેલાંના ગેંકડે ૭૫ ટકા પુરોગાને ગ્રેને-
રીઆનો વ્યાધિ એક વખત યદ્ય ગએલો માલમ પડ્યો હતો. ૪૦
ટકા એવા હતા. કે જેને એ વ્યાધિ એ વખત યથો હતો, અને ૧૫
ટકા એવા હતા. કે જેને એ વ્યાધિ ત્રણ કરતા પણ વધારે વખત
યદ્ય સુક્યો હતો.

ચાહે હિંદુસ્તાન દુનિયાને દુખકર્તા હોય કે ન હોય, પણ
યુરોપ તેા દુનિયાના દુખ કરતા તરીકે આવા દુષ્ટ વ્યાધિઓ
દ્વારા સામીત યદ્ય સુક્યો છે. આજ પણ યુરોપ, મુજી જાતિઓ, કે
જે જાતિઓને સભ્યતામા લાવવા તે નીકળી પડ્યું છે, તેને માટે
આવા દુષ્ટ વ્યાધિઓના ભંડાર, તેઓની વચ્ચે ફાલવતુંજ રહે છે-

રશિયા દુનિયાને દુખકર્તા છે, એવી નિંદા જે કરવામા આવે
છે, તેવી કોઈપણ દેશની યદ્ય નથી. નિસંદેહ રશિયા તે લોકોને માટે
ભય-પ્રદ છે, કે જે લોકો તેની નિંદા કરી રહ્યા છે ગમે તેમ હોય
પણ એક વાત તરફ ધ્યાન જોવવું આવશ્યક જણાય છે ગરમીના
ગ્રામે ભયંકર પ્લેગનું રૂપ ધારણ કર્યું છે. તેને લીધે શહેરોની વ્યા
પુરી છે. કોઈપણ ગામ એવું નથી, કે જે તદ્દન જમ્યું હોય આમ
ફહેલામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. આ વાત મને ડૉ. સ્ક્રીમરકોએ
ગોતે કહી છે. તેમજ મેં ઓર્ગેનિક મગાયાર-પત્રોમા પ્રકાશ થતી
જાહેર ખબરો પરથી પણ જાણ્યું છે ગરમીનો રોગ બહુ પુરી રીતે
ફેલાએલો છે. સાધારણ માણસ ધારી શકે તેના કરતા પણ તેનો ફેલાવો
અધિક છે. આપણે જોઈએ છીએ, કે ૧૩ કરોડ મનુષ્યનું રાજ્ય
રોગગ્રસ્ત છે ભાવિ સંવત્તિ તેમજ તેની સાથે સંબંધ રાખતી બીજી
જાતિઓ પર તેનો પ્રભાવ કેટલો પડશે, તેનો વિચાર કરતાં આત્મા
ધ્રુવી ઉઠે છે." (જુઓ પાણું ૨૩૮ રશિયાની રાજકીર્તિ ૧૯૧૦-૧૯૨૬
લેન્ડ સેલેટ લોટન લિખીત મેકમિલન) આ વર્ણન જે સાચું હોય તે
રશિયા "સંસારને દુખકર્તા છે" એમ કહેવું ક્ષમ્ય છે.

પુરોપીચન સમાજના સમસ્ત વર્ગોમાં ગર્ભનો અંચરોધ કરવાના ઉપાયોનો ખુબ પ્રચાર છે. છતાં વર્તમાન સમયમાં ગર્ભપાતની સંખ્યા વચ્ચેની જ રહી છે. મ. પ.લ બ્યુરો લખે છે, કે “સને ૧૯૦૫ માં ડો. હોલેરીસે પ્રસવ કરાવનારી સંસ્થાની સન્મુખ ફેટલાક આંકડા રજુ કર્યા હતા. ત્યર પછી સત વર્ષ પછીથી બોસીકટ હોસ્પિટાલમાં ગર્ભપાત તેમજ જન્મતાં જન્મેલા બચ્ચાંની સંખ્યાનું પ્રમાણ, ૭.૭ હજુ, હમણું તેની સંખ્યા ૧૭:૭ છે”

એક ટિપ્પણમાં તેઓ કહે છે, કે —

“મ લ્યુકાસ એન્થોનિરી (સરજન) એ પડકાર (ચેલેન્જ) આપી કહ્યું છે, કે આ આંકડાઓ સંપૂર્ણ નથી.”

વળી તેઓ કહે છે કે લીઝોન્સ શહેરના રહેવાસી પ્રોફેસર ફ્રેકમંગને, પેતાના પુસ્તક “પ્રેસીસ ડે મેડીસીચન લીગેલ”માં કહ્યું છે, કે લીઝોન્સમાં દર વરસે ૧૦૦૦૦ ગર્ભપાત થાય છે. આ વાત તેઓશ્રીએ ધણું વિવરણ કરી, તેના આધાર પર લખી છે. સ્થળ સંક્રમને લીધે તેનું વિસ્તારથી વિવરણ કરવું અસંભવિત છે. તે શહેરની વસ્તી સમલગ ૫૫૦૦૦૦ ની છે અને જન્મ પ્રમાણ ૮૦૦૦ થી ૯૦૦૦ જોડરાઓનું છે. તે ડાક્ટરના મત પ્રમાણે દર વરસે ગર્ભપાતની સંખ્યા ૫૦૦૦ છે, એટલે જન્મ પ્રમાણનો કે ભાગ છે. પેરિસને માટે લખતા ડો. મેનીન કહે છે કે —

“દર વર્ષે ગર્ભપાતની સંખ્યાનું ૧૦૦૦૦૦ નું અનેમાંન થઈ થઈ શકે છે. છતાં એટલી વાત તો નકરી છે, કે આ સંખ્યા વાસ્તવિક રીતે ઘણી યોડી છે. પ્રોફેસર બોડીનનું અનુમાન એવું છે, કે આખા દેશમાં દરરોજ ૫૦૦ ગર્ભપાત થાય છે. તેનો અર્થ એજ કે, એક વર્ષમાં ૧૮૨૦૦૦ ગર્ભપાત થાય છે. વૈલસંધના પહેલાંના અધિપતિ ડો. પોલ લેન્ડ ફ્રાય દ્વંતાથી કહે છે, કે આજકાલ જન્મ પ્રમાણ કરતાં ગર્ભપાતનું પ્રમાણ મોટું છે. આ બધાં અનુમાનો એક

બીજા સાથે મળતા નથી. એ મંદો પોતાનો અભિપ્રાય આપું, તે હું કહી શકું, કે આ સંખ્યા લગભગ ૨,૭૫૦૦૦ અથવા તે ૩,૨૫૦૦૦ની વચ્ચેની છે. આ આંકડાઓ સને ૧૯૦૦ સુધીના ક્રાન્સના પ્રસુતીશીલોની સંખ્યાઓ સાથે મળતા છે. એ સંખ્યાનું અનુમાન એવું છે, કે મર્મપાતની પ્રધાને લીધે, મર્મધાનનો કુ બાગ નષ્ટ થાય છે.

“ડૉ. બ્રોમ્પેડના મત પ્રમાણે (જર્નલ ૩ પ્રેક્ટીશીન ૧૯૦૮) લીઓન્સમાં ૧૫૦ દાયણો હતી. તેમની ઓછામાં ઓછી ૧૦૦ મર્મપાત કરવાની શંકાશીલ વ્યક્તિઓ હતી. તેમની એકે કયુવ ક્યું છે, કે આઠવડિયામાં ત્રણ અથવા તે એક વર્ષમાં ૧૫૦ મર્મપાત તે કરાવતી હતી. એવી શંકાશીલ દાયણોની સંખ્યા ૧૦૦ માનીએ, તે ૫,૫૦૦૦૦ ની વસિતવળા ગામમાં દર વર્ષે ૧૦,૦૦૦ મર્મપાતની સંખ્યાનો આંકડો આપણને મળે. આ વતથી એકલું સિદ્ધ થાય છે, કે લીઓન્સ શહેરમાં જન્મ પ્રમાણ કરતાં મર્મપાતનું પ્રમાણ મોટું છે.”

મ બુરો કહે છે, કે -

“ક્રન્સમાં બાળકોનો પ્રભાવ જનતા પર પડતો નથી, તેથી મેજમેટો તેમજ અફાલનો પર પણ તેનો કાલું પણ પ્રભુ વ પડતો નથી.” ‘પાર્લામેન્ટ મિલિય પરિવર્તન થક ન શકે, પણ વિવ જના કાયદાએ એવું પરિવર્તન, રૂ કરી લીધું છે.’ આવી સ્થિતિમાં મેડિ-એટ રિસ્ક એ મર્મપાત કરાવવાને માટે બધા સાધનોથી અનુરૂ-ઓપધાલપોની સ્થપના કરીને એક પ્રથમપાત કામ ક્યું છે. તેથી સભ્ય વ વતો સ્પટ રીને નવીકર કરી લીધો છે, અને નડારી વનુભાથી સાર મહણુ કર્યો છે. બેન્ટશિવિકેના વ્યભિચાર તરફ યુરોપની સુપરેસી પ્રભુ એક મોટી ભયંકરતા બતાવે છે, તેમજ દર વરસે મોટી સંખ્યામાં

ગર્ભપાત થતા હેતુના સમયે આશ્ચર્ય દાખવે છે. પણ અમેરિકાના સોકોની જેમ, રશિયાના સો. પોતાના ગર્ભપાત ધુપાવતા નથી.

ગર્ભપાત પછીનું પગલું બાળહત્યા છે. બાળહત્યાનું પ્રમાણ કેટલેક અંશે ઓછું નથી. જે સમયે હિંદમાંથી બાળહત્યા જતી રહી છે, તે સમયમાં પાશ્ચાત્ય દેશોમાં તેની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે. તેમજ તે વૃદ્ધિનું કારણ પણ તદ્દન જુદુંજ છે ક્રાન્સને વિષે મ. ખુરો કહ્યું છે કે.—

“ગર્ભપાતની સાથે સાથે બાળહત્યા, માતા તથા બેન માથે વ્યભિચાર તેમજ એવા એવા પ પાશ્ચાત્યો યાય છે, કે તેથી કુટુંબ પણ ઘડછી બાય બાળહત્યાના સંબંધમાં વધારે કહેવનું નથી. અવિવાહીતા માતાઓ મટે બધી જાતની સગવડ છે ગર્ભના અપરોપ તથા ગર્ભપાતના, બનરમા, પ્રાકૃત સાધનો મળે છે તે પણ બાળહત્યાનું પાપ વધારું બાય છે ઉચ્ચકોટિના મહુસેન. હૃદયમાં પણ પહેલાની જેમ ઘણો લવ પેદા થતો નથી, અને અદાલતોમાં પણ જ્યુરી (પંચ) નેવા મુર્દમાએ મા. સાધારણ રીતે નિર્દોષ દરવાજા ઓડી મુકે છે.”

બાળહત્યાના સંબંધમાં ક્રાન્સની અદાલતોનું વર્ણન વિચિત્ર છે. તે બતાવવાને મ. ખુરોએ નીચે લખેલા બે ઉદાહરણો આપ્યા છે—

“સન ૧૯૧૮ ના ફેબ્રુઆરિ મહીનામાં, લાયર હુલ્લાને માટે સ્વપાઓલી એસાઇન (કોર્ટ)ની અદાલતે એફ. અને ડી નામની બે કુમારિકાઓને બાળહત્યાના જુદા જુદા અપરાધમાં નિર્દોષ દરવાજા ઓડી મુકી હતી. પહેલી આંના કુટુંબીઓએ તેમની, પહેલા ઓકરાની જેમ ખીજા ઓકરાને પાળવાનું વચન આપ્યું હતું. છતાં તે વત પદ્ય ન નહિ આપતાં, તેમની બાળકને પાળીમાં ધુપાવી મારી નાખ્યું હતું. ડી, નામની કુમારિકાએ પોતાના ઓકરાને ગળામાં ફાંસી નાખી જમીન પર પછાડી મારી નાખ્યું હતું.”

• સન ૧૯૧૮ ના માર્ચ મહીનામાં મીન પ્રાન્તની પચે જે ન્યાય
 ના ખ્યા તે ઉપર જણ વેના ન્યાયને કુદી બાન તેવા હતો લ શંકાની
 મેરિઆ એમ નામની ૨૧ વર્ષના નાયનારીને છોડી મુખી હતી એ
 યન રીએ પોતાના બાળમ્ની દુરા બહાર એથી કાઢવાનો પ્રયત્ન
 કર્યો હતો તેની ખોપરી પડી નાગ હતી તેમજ તે બાળમ્નુ ડોઠ
 કાપી નાખ્યુ હતુ ત્યરપછી તે વાન્યાના મૃત દેહને બાટમાં સતડી
 નીકુ હતુ આ ઘટના મન ૧૯૧૮ ના માર્ચ મહીનામાં કાન્સંગા
 પટનગદમાં થઈ હતી. ક જ્ય કે ક નસને હ નુ રાખવાને માટે
 તે રી નવજીવાનો પોતાનુ ચોડી રૂડી ગ્યા હતા, અને મરવાને
 ત્યર થઈ રહ્યા હતા

એક જીના નિગળને માન આપીને નહિ, પણ સચિત્વ રીતે
 ાજણલા થાય છે આ વત પર વિચાર મરતા ગચ્યાઓ તરફ કોઈ
 ભ વખી પાપાચારો, તેમજ ગરલાચાર રી ન જ ન્યાય સંકિત નહિ થાય
 આ વતી વિચર આગળના પ્રશ્નગુના પ્રીચ -

પુરોષ તેમજ અમેરિ આ બીના આથી પગુ ભય મર પાપે
 નાતા તેમજ બેન માથે વલિચાર-પા દલાદિ મ થ વલિચારુ-
 રુન અપત પડકાવનાર તેમજ ગિ રત્ન લગશે તે બાબતમાં તે
 પનારે બંધુવાની છઠાસ થાય તેજે ડા મોગ ફેર છબનિ ગ તેમ
 ધાર ખીજ ડાખરોના મ થો નોષ તેવા

* * * *

મીસ મેયોએ એ ગો દ િ અને નીગણના મત પુરુષોમાં પ્રીકે
 તેની કહે છે કે તેમાં ઘણા આડ પુરુષો છે એ 'સાધુ' લોકો
 પોતાના ઉડા અત કરણુમ તે પીના ગમ્કાના સમદ પર ઘણા
 રમન રહેતા હશે પ્રણુકે તેઓનાથી વિમદ રાજનીતિ પુરુષોને
 ગના તેમજ આતિથય પ્રમી નીતરે છે તેઓના સમાજ પર
 આશ્રેષ કરવાની અમારી જીતલા નથી પણ એટલુ બતાવી દેવું

નો ઉચિતજ છે. કે જેમ એક અમેરિકાની યાત્રીએ. હિંદુના ધર્માચરણનું વર્ણન કરવાને માટે, કાળા ડામરમાં પીછી બોળી કાણું ચિત્ર દોર્યું છે; તેજ પ્રમાણે બીજાએ પણ એંગ્લો ઇન્ડિયનોનાં ચરિત્રો ચીતરવામાં તેવીજ પીછીનો ઉપયોગ કરી શકે: બાકે કર્યો પણ છે. મીસ મેથેના પુસ્તકના અંગ્રેજ પ્રકાશક, જોનાથાન કેપે, ફક્ત પાંચ વર્ષ પહેલાં, 'મારબેરા વિંગરીલ સ્ટેડોર્ડ' નામની એક અંગ્રેજ મહીસનું પુસ્તક પ્રકાશિત કર્યું હતું. તે પુસ્તકમાં એંગ્લો ઇન્ડિયન સમાજ વિષે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે. —

“આ પૃથ્વી પર એંગ્લોઇન્ડિયનો સિવાય કાંઈપણ ખરબ સમાજ નહિ હોય. ક્યાં. સાહિત્ય તેમજ સંગીત તે તેઓને માટે છેજ નહિ. લગાઇ દરમિયાન તેઓના સુખ-બોગની હચ્ચા, તેમજ મંત્રીર પરિસ્થિતિઓમાંથી નારી છુટકાની પ્રવૃત્તિઓ, ખાસ કરીને સ્પષ્ટ જણાઇ આવતી હતી. યુદ્ધના અરંભના સ્વિએમાં ઇંગ્લાન્ડના અધિકારમય અને દુઃખી જીવનમાંથી નીકળી, સીધા હિંદુસ્તાનમાં, એવાં નુબાંથી મખ તથા વિચર રહીત સમાજમાં પ્રવેશ કરી દે, તે તેથી ગાંધર્ગ ન થાય. દુનિયામાં કાંઈપણ ડેકાણે યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે, તેની દેહને હિંદમાં ખુજ નહી. આટલી વાત નિસરેક છે, કે સરકાર તરફથી શતા ઉમંગ-જેવા કે નોકરશાહીના તેમજ રેજીમેન્ટનાં નૃત્યના દરશને. યોડા વખતને માટે બંધ કરવામાં આવ્યા હતા. (જે કે થોડા ધમ્મા પ્રમાણમાં તે ‘મેલપાર્ટી’ ચાલુજ દત્તી) કલબોમાં દરેક આંધરુએ એકવાર અમર તે બે વાર. બોલપાર્ટી થતી હતી રમતના મેદાનોમાં તેમજ વ્યાયામશાળાઓમાં (અમખનાઓમાં) હીક હીક બીક થતી હતી. ગાર્ડન પાર્ટીઓ તેમજ સરના મેદાનોમાં પણ. સારી કક રહેતી હતી. છુટીજવાથી મીજબાલીઓ પણ સારા પ્રમાણમાં ઉડતી હતી. લગાઇને મોખરે શું થઇ રહ્યું છે. તેની કોઇને પરવા પણ નહી. તેમજ લગાઇના શા સમાચાર આવે છે. વએરે વએરેની, દુકંઠમાં લગાખી ગયાં વિષે કોઇને કંઈ પણ ચિંતા હતી નહિ.

એંગ્લો ઇન્ડિયન સમાજના સ્ત્રી-પુરુષના સંબંધના મૂળભૂત
તે અંગ્રેજ મહાશયને નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે -

“એંગ્લો ઇન્ડિયન સમાજ વિચિત્ર ધર્મ ખરું, એવો આશ્ચર્ય
કરવામાં આવે છે. કે તેઓનાં યાગ્રિત્રો ઇંગ્લેન્ડનાં વસનારાઓ કરતાં
નીચી કોટિના છે પણ તે સમાજના મર્થ માણસોએ તે વતનમાં
અખત વિરોધ દર્શાવે છે. ત્યાંની પરિસ્થિતિ તદ્દન જુદીજ છે. તેમજ
આ વાત ધ્યાનમાં રાખી, અસ્થાયી નોકરાનું જીવન, સુખનું જીવન
મન્ય છે, તે વતન સાથે અમે જનુમન થઈએ છીએ અને તેમ હે પ,
પણ આટલી વાનમા તો આશ્ચર્ય નથીજ, કે જે કોઈ મીસીમ મીથ
પ્રેમી, પીનજ અથવા તો પશ્ચિમ દેશપરેડમાં વિસ વતનમાં રહેવાનું
સંભવ્ય પ્રાપ્ત કરે, તો તેણી પેનાના નાના ઘરમાં નિબંધક, થોડા
શુદ્ધિથી તેમજ માયાજ માતા જેવી, પોતાનાં છોકરાંઓ પર હેન
રાખનારી પોતાના ઘનમાં જોડાએતી, પોતાની સાહેલીઓની નની
સંખ્યામાં હજારો મળતી ઝડી આનંદ મનનારીજ રહે છે પણ
જે દુભાંગે તેણી ભારતવર્ષમાં અવી પડે તો સંસારની વચના-
ઓમાંજ ફસાઈ પડે-ફક્ત સુખઓનાની વાતોમાંજ મસ્ત રહે તેમજ
દરેક મહીને નવો “યુવક” પોતાની પામે રાખનારી થાય. ડિઆ
ધર્મ ખરું એવી પ્રત્યેક સ્ત્રી, કે જેની ઉંમર ૫૦ વયની અંદરની
હોય, તેણી ખાસ કરીને એક “મેય યાને યુવક” રાખે છે તે, એવની
સાથે થોડા પર એગીને મહેલગાહે ભય છે. નાચ કરે છે, તેમજ
પહાડી પ્રદેશમાં ફૂવા નીટળી પડે છે. કલમમાં પણ તેજ એવ તેની
ગેવામાં હાજર રહે છે. ખરું કહીએ તો લોર્ડ આધરનના પ્રખ્યાત
“પ્રેમી નોકર” જેવુંજ કામ માધારણ ગીને તે એવ્ય કરે છે. નિસદેહ
આવી અંગણ મિત્રતાનું પ્રમણુ બિન્ન બિન્ન સ્વરૂપમાં પ્રદર્શિત થાય
છે કેટલાકમાં ફક્ત માધારણ મિત્રતાનું સ્વરૂપ અને કેટલાંકમાં ગંભીર
પ્રેમનું સ્વરૂપ થઈ રહે છે પણ તેમાંથી મોટે ભાગે તેઓ મા પ્રેમની

વેદાઓ સમાયકી હેતુ છે. જીવાનીના મહનો ક્ષણિક સતેષ તેમજ ને સ્ત્રીઓ પેતે, અનુરક્ત પત્નિઓ નથી, એટલીજ વતથી લાયકીત ધાય છે, તેજ સ્ત્રીઓ આવી રહેલ પ્રપટ્ટીમાં મેળ માણુ છે.

તે પુસ્તકમાં આજળ એવી વાતો આવે છે કે જેને ઉલ્લેખ અમે અહીં કરી શકતા નથી. દિંદમાં વસતી ખિટ્ટીશ સમાજને નિંદવાનો અમારો જરાએ ધરાવો નથી. પરંતુ મીસ મેથોના સુરમાં નેઓ સુર મીસ વે છે, તેઓને આટલું સ્મરણ કરાવવાની જરૂર છે, કે હિંદુવાગીઓ માટે મીસ મેથો જે કાંઈ બધી શકે, તે કરતાં બરેરા વીંગ શીલ્ડ સ્ટ્રેટફોર્ડ, મીસ મેથો હિંદુઓને આજળ છે તે કરતાં હિંદમાં વસતા, તેના પિતરાઇઓને વખારે સારી રીતે આજળ છે.

મીસ મેથોએ હિંદુઓના વિષયબેગ માટે જે મંદા વર્ણનો કર્યાં છે, તેના આધારને માટે એમેડ્યોઇઝના શંકાસ્પદ પ્રમાણો આપ-વનું આવશ્યક લાગ્યું નથી. આપણે આગળ બતાવી ચુક્યા છીએ, કે હિંદુ સ્ત્રીઓ હિંદુ પુરુષો પાસે જઈ શકતી નથી, એ મીસ મેથોનું મતજ એમેડ્યોઇઝ જેવાને પણ મંજૂર નથી. તેણીનો કક્ત એકજ પુરાણ, માર્શાલિના સમયનો એક મુચના-પત્રજ છે. કે જેની અતિશય નિંદા થઈ ચુકી છે. તે વાતનું અન્વયણ કોંગ્રેસ તપાસ કમીટી, કે જેમા મન્ય સરીકે મ. માંધી તથા જ્વર્ગરથ મી. સી. આર. ફાસ દત્તા, તેઓએ પાલના રિપોર્ટમાં સંપૂર્ણ વિવરણ કર્યું હતું. સસ મ.ન એટલુંજ છે, કે એ બાબતમાં હિંદુઓ ખાસ કરીને બધીજ ભયા ળા પડે છે.

એ વાતનો ઉલ્લેખ મીસ મેથો કોઇપણ કેસણ કરતી નથી. ડો. કોર્ને કિલ્મને, કરંટ હિસ્ટરી (ચાલુ ઇતિહાસ)ના લેખમાં-કે જે પંચિસપ્તના પ્રકરણમાં છે તેમાં મીસ મેથોએ કરેલાં આક્ષેપ પર દીકા કરતાં કહે છે, કે "જે કિલ્મને અગર તો. કવણીઓમાં ખિટ્ટીશ સિપાઇઓ રહે છે. તેની પાસે જનુ સ્ત્રીઓને માટે સુરક્ષિત નથી." મીસ વીંગ શીલ્ડ

ગ્રેડે, નેણીના “લિંદુ અને અંગ્રેજ” નામના પુસ્તકમાં લિંદુ સદાયાર વિંઝે
વખતાં, નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ કર્યો છે —

“આટલી વાત કોઈપણ મિત્ર કરી શક્યું નથી, કે બળવાના
સમયમાં એક પણ અંગ્રેજ સ્ત્રીનું સતિત્વ નષ્ટ કરાયું” તેમ કાનપુગમાં
પણ વસ્કરી સિંધાઇએ એ સ્ત્રીઓ તેમજ ઊકરાઓની હયા નહિ
નરવાતું પણ લીધું હતું તેથી કલ્પ કરવાને માટે બળરમણી મુમત-
માન કમાઇએને બોલવવા પડ્યા હતાં. ઇ. સ. ૧૮૨૪માં બરા પુગમાં
જે બળયો થયો, તેના નેતાઓએ પોતે, એની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, અને
જે વાત અંગ્રેજી લખાણે પરથી મિત્ર થાત છે, કે ગમે તે થાય તે
પણ અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ તથા ઊકરાઓને કોઈપણ બળનું કષ્ટ આપતું
નહિ, તેમજ સ્ત્રીઓની પવિત્રતા પર તરાપ નજ મારવી બળવાના
છેલા દિવસે મુધી. એક અંગ્રેજ ઓફિસર પોતાનાં ઊકરાઓને
સિંધાઇઓના ધરમાં જના દેતો હતો, તેમજ તેની માથે રમવા દેતો
હતો. જ્યાં મુધી બંદુકોના અવાજ કાન મુધી ન પહોંચ્યો ત્યાં
મુધી સ્ત્રીઓએ પોતાનું ધર છોડીને ખીન્ને કોણે જવ્યું નેટલું પણ
દુખ ઊઠાવ્યું ન હતું. સર એન્ડ્રૂ ફેન્ડર કહે છે, કે “સ્ત્રીઓ-લયે
પછી તેઓ અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ હોય આગર તે લિંદુ સ્ત્રીઓ હોય. તે
પણ તેના તરફ વીર-દ્રાળતા સમય નેટલું માન અને પ્રશંસા
રાખવામાં આવે છે”

પ્રકરણ ૨૯

મિ. વિન્ડસેન અર્ચાલને માટે લહાણી.

“લિંદુ”ના નવા વાર્ષિક અંકમાં લખના કર્નલ જે ગી
વેન્નપુડ આપણને ખતાવે છે. કે ખિરીશ કે સાધ્યક્ષે (ગેન્ડેલર એક
એક્સપેડિટર) પાલ્મિ-ટની એક એક્સરીમાંથી નીકળતા, કેવા પ્રકારથી
મધુર હાંડિયાળી. એક પ્રત તેને બક્ષીસ આપવાની પ્રચ્છ પ્રકર કરી
હતી. પણ કર્નલ મહારાજ વેન્નપુડને તો, તે પુસ્તક બક્ષીસ તરીકે

મળી ચુક્યું હતું, તેમજ ને પુસ્તક તેઓ વાંચી ચુક્યા હતા. મિ. ચર્ચાએ પુછ્યું અરે ! વાંચી કાઢ્યું ? આપ આપના મિત્રોને વિષે કેવો વિચાર ધરાવો છો ? એટલું કહ્યા પછી પોતાના કેપ અને પૂગા પ્રદર્શિત કરતાં કહ્યું કે -

“આજકો પર જે ચાર અભ્યાચારો થાય છે, તે સિવાયનું હું બધું સંકલ કરી શકું છું.”

મીસ મેથેના પુસ્તકમાં શીશુએ પર અભ્યાચારના જે દાખલાઓ આપ્યા છે, તે વાંચીને મી. ચર્ચાલ ધણા ભયંકર થઇ ગયા છે. મી. વિન્ટસેન ચર્ચાલ એવા રાજનીતિજ્ઞ પુસ્તક છે, કે જે તેની પ્રમુખ-નુસાર ગજલત્ર ચલાવાય, તો એકપણ જગ એ શાંતિ રહેજ નહિ તે માત્રેન્યને દુર્ભંગી સમજવું કે જેની સમગ્ર આવાજા હાથમાં પડે.

બાળક માટે કાવચ ઘડવાની આવશ્યકતાનો પહેલા વિચાર કરવો જોઈએ આ છોકરાઓની માતાઓ ક્યા છે ? તેમના ચલનની શી શા છે ? શુ દેશના સ્ત્રીત્વના સંબંધમાં કઈ પુસ્તુ ઉચિત છે ? નહિ ? આર્થિક પરિસ્થિતિથી ઉપજતા ગૈબુ પરિણામો તપાસવા જવાના મુખતા સમાજેના છે શુ ?”

પ્રત્યક્ષ કથાઓની લેખિત મીઠા મે લેન્સ ડેએ શિશુઓ તરફ આસતી નિર્મયતાનો પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે “આરી ભયમ્ તેમજ વર્જનાતીત નિર્મયતા આપણા બધા મોટા સહેજે અને કન્યાઓમા તેમામા જાવે છે અને સમજી શકાવું નથી. કે શા પ્રશ્નથી મેહુદેદ મર્ગ તેને માટે ઘણો હલકે દંડ આપે છે”

તેનીએ જાણુઓ પર નીચમાં નીચ અને અતિશય ધતખી-પખાધી થતા પાપાચારોનું વર્ણન કરુ છે નીચનુ ગાયણુ તેણીના તેખના અ મર પરથી આપુ છુ

“શીશુઓ પર વર્ણનાતીત અપરાધ મરનારાઓની માથે મુજ ખર શુ” વ્યવહાર થાય છે, તે ખીના ડેવાક અમાચાન-પરોમાથી ચી મહેતા ઉઠાહરણો આપવાથી પ્રમટ થજે જાલ વિતાન્થી વર્ણન મરનાનું ક છોડી દઉં છુ, કારણકે તેની ગતી ખીનાઓ ઠાપી મળતી નથી

‘નેજ દીવસે, એ જાળાઓ પર અભિયોગ કરવાને માટે, છોડી મૂક્યો”

‘કુમળી વયના ત્રણ બચ્ચાઓ પર આક્રમણ કરવાના અપરાધ માટે— પ્રેરણા ગંભીર હોવાથી રજુ કરી શકતા નથી, ખાસ પાંચઠ્ઠ ૬૩ થયો”

‘ગાંધીના જાળા પર આક્રમણ કરવાના અપરાધ માટે (જોના પર આગળ એવા છ ગુનાઓ કર્યાને આરોપ આવી ચુક્યો હતો) નવું મામલો સજા પ્રતી”

એ ધુળ અટકનાર સંજ્ઞા, વાચક વર્ગને રમણ કરાવે છે, કે આપણે મર્વિઆ વિષે વાંચી રહ્યા નથી—આપણે તો આ દુનિયાના મોટાના મોટા દેશો માટે તેમજ મોટા શહેરોને વિષે વાંચી રહ્યા છીએ. વાચક પરિસ્થિતિના ગૌણ પરિણામોની બહાર કે પના દોડાવવી, એ મર્ખતા નથી શું? સ્ત્રીઓ પતિત થઈ રહી છે, નૈતિક અધ પતન થઈ રહ્યું છે, અર્થશૂન્ય એ વાત સાથે કાંઈપણ સંબંધ નથી પુષ્ટતા ધનવાન હોય કે ગરીબ હોય, પણ તેમા આવીજ પ્રગતિઓ આવી ગઈ છે શહેજવન અને શિક્ષણના પ્રબંધો કર્યાથી અનાં ઉકલ નહિ થઈ શકે સમાજના દરેક વર્ગમા અને દરેક જગાએ મા સારારને સ્થાનજ નથી. પ્રત્યેક સ્ત્રી જુદી જુદી રીતે

મહીનાની તા. ૨૮મીએ નીચી હતી. અને ઇ. સ. ૧૯૨૧ના ફેબ્રુઆરિ
માસમાં ટોરી સરકારે (સાધુ જ્યવાદી સંધે) પણ તે કમિટિનો સ્વીકાર
કર્યો હતો. તે કમિટિએ જરૂર વિવરણના ફેટલાક ફકરાઓ અને
ઘટનાઓની મા. ચર્ચાકલમ માટે આપીએ છીએ.

એ વિવરણમાં જે વાતો પર પોલિસે કોર્ટમાં દરેક વ્યક્તિ પં
કુઓ ચલાવ્યા હતા, તેનો જ સમાવેશ થાય છે. વિવરણને અંતે—
ઉપસંહાર ક્રમાં—એ, થી માર્કને ઇ. સુધી આંકડા આપ્યા છે. તે
આંકડાઓનો કુલો ચિતાર નીચે આપીએ છીએ—

વાર્ષિક સામાન્ય પ્રમાણ	વાર્ષિક સામાન્ય પ્રમાણ
૧૯૦૬ થી ૧૯૧૩ સુધી	૧૯૨૦ થી ૧૯૨૪ સુધી
કુદરત વિરુદ્ધ વ્યભિચાર...	... ૬૨...
કુદરત વિરુદ્ધ વ્યભિચાર ક્રવાના પ્રગતી...	... ૮૬...
પુરૂષ વર્ગ સાથે કુત્સિત વંધન...	... ૧૩૨...

જે ઉપર આપેલા આકડાએની છુટક છુટક તપાસ કરીએ તો જણાશે કે ગ્રેટ બ્રિટનમાં પોલીસે જેની તપાસ લીધી એના બાળકે માથેના વ્યલિચારના અપરાધોનો આખો ૧૯૦૯ થી ૧૯૧૩ સુધી ૨૯૦, પ્રતિવ્રત થયો, તેમજ ૧૯૨૦ થી ૧૯૨૪ સુધી ૪૫૩ પ્રતિ-વ્રત થયો ઉપન આખાઓમાં પડેના નજી પ્રમારના અપરાધનો સંખ્યા ૪ સ ૧૯૨૪ સુધી ૭૦ નફુ અને ૧૯૫ મળી કુલે પરવનો હતી ૧૭ વધી ઓછી ઉમરની બાળાઓ સાથેના બ્રષ્ટાચરનો આખો પણ મહત્વનો છે

પોલીસે જેટલા પ્રસની બાપુ લીધી તે આકડા વસ્તવિપલો ધણાજ ઓછા હેવા જોઈએ કેટલીક કુટુંબી મહાપાઠએ ને લીધે એવ પ્રમારના અપરાધોની સંખ્યાનો સમાવગ ઉપરના આકડાઓમાં નથી પણ એટલું તો નિશ્ચે છે, કે તેવા ગુનાઓ ધણા પ્રમાણમાં થતા હજ અને પોલીસની નજર તે પર નહિ પડતી હોય અને તેવાઓને મોઝ શિક્ષા નહિ મળતી હોય વિવરણના ૧૬ મા પ્રકરણમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે -

“સ્વજનોની માથે વ્યલિચાર કુટુંબની અદર અપરાધો થતા હોવાથી તેમજ કુટુંબી માણુએના અદર અદરના સબધને લીધે તેવા ગુનાઓની તપાસ કરવાનું પોલીસને ખાટે” ધણુ મહણુ થઇ પડે તે સ્વાભવિક છે મા, એન અથવા તો પુત્રી સાથે વ્યલિચાર મનાજ વ્યક્તિ ઠી પકડાઇ બન્ય તો કુટુંબીઓ, પિતા તથા બાઈઓની સહાયથી તેવી વ્યક્તિ બની બન્ય છે અને તેની ફરિયાદ પોલીસને પ્રવામાં આવતી નથી; પ્રરણુ તેવી ફરિયાદના પરિણામે માઇ પિતા અથવા ભાર્તા કે જે કુટુંબના આવાર રૂપ હોય તેને સબ યરાથી કુટુંબના ભરણુ પોષણુનો મોટો ભવ વવવ્યે જાતી પડે છે તેમજ તે પોષણુને ખાટે મરીવના નિનવ ખાટે અપાતો કે કુટુંબ અવરના મરુ પડે છે તેથી અધ વતનો પે લિમ અમમરો તથા બીજો

અનુભવી સન્નનો સ્વીકાર કરે છે. કે કુટુંબની અદ્ય જે વ્યલિયારે થાય છે તેનો આક્રોહ વાસ્તવિક રીતે મોટો દોનો લેખ છે”

તે કમિટિના વિવરણના દમ્ભા ભાગમાં તેઓ લખે છે કે નાના બચ્ચાઓ સાથે વ્યલિયાર કન્વાન્સ જે દાખવાઓ બને છે તેની તપાસ કરવામા નીચે લખેલી મુશ્કેલીઓ નડતર રૂપ થાય છે —

“પોલિસને જેટલા કેસની જાણ થાય છે તેના કરતા ઓછા કેસની નોંધ લઈ, તેઓના પર મામ ચલવાય છે, તે આશ્ચર્યજનક વાત છે પણ એવું અનુમાન થઈ શકે છે કે તેવા અપરાધીની મુશ્કેલી પોલિસને મળ્યા પછી, અને તેટલા તાકીદથી પોલિસ મામ રૂ છે, તે વાતનો અમને સંતોષ છે

“પુરતા પુરાવા ન મળે, તે પણ એક મુશ્કેલી છે તેના અભાવ યુનો સામિત ન થઈ શકે તેમજ પ્રલાપ ઓ કોર્ટ અમક્ષ લખતા પહેલા તેની પુરતી તપાસ અને પુરતો પુરાવો ર્ધા પછી, તે સમગ્રજી ન જણાય તો, જે કે તેને યુનાની જાણ તેમ તો પણ પોલિસ કેસ નોંધાવી શકતી નથી એવી બંનાઓ પણ અમે બતાવી છે અને યદ્ય કારણસર કાયદેસર કામ ચલાવી શકાયું નથી ત્યારે પછી પોલિસને તેવા યુનાઓની ખાતરી થઈ હોય”

“અમારી સમજ પ્રમ જે અપરાધીઓની એક મોટી સખ્ય ધુની જવાના બહુ કારણો છે દાખવા તરીકે પુરાવામા બચ્ચાઓની સહી તેમજ તેવા સાક્ષીઓએ આપેલા પુરાવાનું એક ખીબ સાથે મળવાપણુ વગેરે વગેરે”

એક મોટી મુશ્કેલી તો એક છે, કે કોર્ટ, જ્યાં સુધી મદ સમર્થન કરનાર ન હોય ત્યાં સુધી બચ્ચાઓ કેસમ પર આપેલી સાક્ષીના આધાર પર પગલા લઈ શકતી નથી”

બહુ ખરે કોર્ટ ૧૦ કે ૧૧ વર્ષના છોકરાઓ કેસમ પર આપેલી જીમની પર આધાર રાખી શકતી નથી” સમર્થનને માટે જે મુશ્કે-

લીએ છે, તેનું સમર્થન રિપોર્ટના ૬૮મા પેરિગ્રાફમાં કરવામાં આવ્યું છે તે નીચે પ્રમાણે છે —

“અપરાધનું સમર્થન પ્રાપ્ત કરવું. ધણુખડ” અસંલવિતજ્ઞ હોય છે કારણુ જે લોકો અપરાધ કરે છે, તેઓ ઘણી સાવધાની નાખે છે અને એવા પ્રકારના અપરાધ કરવાની હદ મુઠ્ઠી નથી પહોંચતા, કે જેથી તેઓ કાયદેસર ગુનેગાર બને. તેનું પરિણામ એવું આવે છે, કે નાની હંમરના શીશુ પર જે અધ્યાચાર થાય છે, તેના સમર્થનના અભાવે ગાયદાની રમ્મે ગુનો થયાની ખાત્રી હોવા છતાં, કાંઈ યદ્દ શકતું નથી, અને અપરાધીને છોડી મુકવો પડે છે. અમારી તપાસમા એવા ઘણા દાખલાઓ આવ્યા છે, તેમજ અમારી પામે ઘણા આધારભુત પ્રમાણો છે. ઘણાએ કેસો ફક્ત બાળકના કસમ પરજ આધાર ગણતા હોવાના મમએ, જે કે બાળકોએ આપેલી જીજ્ઞાસાનીથી સત્ય વાત તરી આવતી હોય, તે પછુ આખરે કોર્ટ દીસગીરી સાથે કાઢી નાખ્યા છે તેવો એક દાખલો અમે નીચે આપીએ છીએ :
જેમા એક વ્યક્તિ નાના બચ્ચા પર બાકમણુ અને વ્યભિચારના પ્રયત્નો અને ગુનાઓ માટે ૭ વખત કોર્ટ સમક્ષ રજુ કરવામાં આવી હતી

૨૭ માર્ચ ૧૯૨૨—પાચ વર્ષની બાળા પર અધ્યાચાર કરવાના પ્રયત્નો માટે—કેસ પાછો ખેંચી લેવાયો હતો

૨૭ માર્ચ ૧૯૨૩—સાત વર્ષની બાળા પર આપાત કરવા માટે અપરાધીને છોડી મુકવામા આવ્યો હતો.

૨૭ જુન ૧૯૨૩—ત્રણ વર્ષની બાળા પર અધ્યાચારનો પ્રયત્ન, કેમ કાઢી નાખ્યો.

૧૯ નવેંબર ૧૯૨૩—સાડા ત્રણ વર્ષની બાળા પર વ્યભિચાર કરવાને બાકમણુ, અપરાધીને છોડી મુકયો.

૨૪ જુન ૧૯૨૪—ચાર વર્ષની બાળા પર વ્યભિચાર કરવા માટે—બાર મહિનાની સખત મજુરી સાથે શિક્ષા.

આટલી વાત તો મંલવિત છે, કે જુના જુના બાળકો ઉપર આટલા અપરાધ કરનારાઓ તો પહેલા અપરાધમાં સમર્થનના અભાવે ટૂટી જાય છે પણ તેરીજ વ્યક્તિ ફરીથી તેવોજ યુનો કરે, તે વાત મમજી શકાતી નથી તે એટલે સુધી કે, જ્યા સુધી જોઈતો પુરાવો અને મનર્થન ન મળે ત્યા સુધી તે છુટોજ રહે છે અને કાયદો તેને ઠાક કરી શકતો નથી અતિ તે પાપનું એવું પરિણામ આવે છે, કે કેઈ એક બાળકના આપેલા અટ્ટવાવ્યુ કાંઈ સમર્થન કરનાર મળી જાય છે અને તેને કાયદેસર સજા કરવામાં આવે છે” ૧૩ થી ૧૬ વર્ષની કન્યાઓના સંબંધમાં તે કમિટિની સમીતિ છે, કે જોઈતા કેસોની જાણુ પોલિસે લીધી, તેના મરતા વધારે ઘટનાઓ ઘણ ટાવીજ નોંધએ તે કમિટિના સભ્યો લખે છે કે —

“આવા પ્રકારના અપરાધોમાં એવી ઘટનાઓનો સમાવેશ હોય કે, કે તે કુવારિયા અને તેને બ્રષ્ટ કન્યાર વ્યક્તિ મિવાય તેના દુરાચાર અને ફૂલની માનીતી ગ્રહને પડી શકતી નથી એવા અપ-ગધોનો પતો ફક્ત મર્જદારનું શાય છે, ત્યારેજ જણાય છે તેની પરિસ્થિતિમાં બાળા-અ રક્ષણુ શુદ્ધો, પ્રસુતિ-શુદ્ધોમાં ધુપી રીતે જઈ માળકને જન્મ આપી આવે છે અને એવો કાંઈ અપરાધ ચગો છે તેવી મંધ પોલિસને જરા પણ અવની નથી

સ્વાસ્થ્ય વિભાગના મંત્રીઓ (મિનિસ્ટ્રી ઓફ હેલ્થ)ની સહાય-તાથી ‘આતાઓ અને શિશુઓ’ને માટેના જરૂર આલોની તપાસ કરી હતી ૧૬ વર્ષથી ઝોછી ઉંમરની ટ્રેલી કુમારિકાઓ તા ૧ જુન ૧૯૨૫ સુધીમાં મર્જવતી યદ હતી અને તે આલપમાં પ્રસવ કરવા આવી હતી તેની તપાસ પરથી જણાયું છે, કે ૩૫ પ્રસુતિ-શુદ્ધોમાં તે વર્ષ તેવી કુમારિકાઓ આવી હતી ગણિ ૩૭ બીજા પ્રસુતિ-શુદ્ધોમાં ૧૬-વર્ષથી ઝોછી ઉંમરવાગી કુમારિકાઓની સંખ્યા ૭૮ ની હતી, કે જોઈએ પ્રસવ મરાવવા આવી હતી. ઉપર જણાવેલી ૭૮ કુમારિક-

કાએ માયી ૪૪ પર મંદપણુ કાયદેમ- કામ ચલાવવામા 'આલ્યુ' ન હતુ. અ પ્રમાણે પર ટકા સુનેગાઝ મ્મારિકાઓ પર કામ ચલાવવામા આ યુ નજ હતુ, તે વાત સિદ્ધ થાય છે ।

આ વાત તો સ્મરણુમા સાર્થવ જેવી છે. ૧૬ વર્ષની નયથી એ છી નની કુમારિકાએ વ્યભિચાર કરે તેમાની યોજીજ ગભ સરણુ કરે કે એવા અપર ધેની કુલ સ-યા પરડી જાણી શકાય છે, ૧૬ વર્ષથી એછી ઉંમરન ગી મ્મ એના વિષય-ભોગ સ ૧થી સુન ઓ પ્રતિનર્દ ૨૦૦ મયાની જાણુ પોલિસને થાય છે. ઉરના ૨૦૦ ના આકડામા "વ્યભિચાર કરનાના મિથ્યા સ્મય એનો" પણ મમાનશ થાય છે ન્મ કે ૩૧જ અવિસાહીતા માતાઓને માટે ૩૭ પ્રસુતિશુદ્ધોમા ૭૮ ગર્ભ સરણુ ડી ધન એનો પત્તા મજે, તેમજ એરી માતાઓ તથા શિશુએને માટે ળીબલ શુદ્ધેની સખ્યા ૧૦૧ની ■ (ગરીમ લોપિલા માનુનને ગભમ-ર શુદ્ધે હરિપટ લો, તેમજ પ્રીબલ પ્રસુતિશુદ્ધો પણ કે જેઓ એવી સ્ત્રીઓને મહાય આપે છે, તે જુદા ગમ નના છે) તે પણ સ્પષ્ટ થાય છે, કે જે દરેક અપરાધની જાણુ મનિનને થાન તો ૧૩ ળી ૧૬ વર્ષ સુધીની બલિાઓના અપર ધોન સરકાર તગ્ધથી પ્રકટ થએને ૨૦૦ નો આકડા ધણો ઓદો ને ગને વસ્તવિક રીતે તે આકડા ધણો માટે હોવો જાઇએ આવા યાદન સચાલક કુમારિકાની નાદુરસ્ત તખીયતને લીધે તેમજ કેસ પુનર ન સદ શકે તેની ખીકથી, બચાજ મ્મોનો રિપર્ટ પોલિસને ક ત નથી ।

એક પ્રસુતિશુદ્ધમા મોળ વર્ષની અદરની ઉંમરની કુમારિકાઓના પાય દાખન ઓ બન્યા હલ, અને પાયેની જાણુ પોલિસને કગવામા આવી હતી. તેનાથી મે કુમારિકાઓ પર કેસ ચલવવની પોલિમે રમા આપી હતી ળીજ જેના સંબંધમા કેસ પુરવાર થઇ શકયો ન દન છે. ના સમા અપરાધીને એમાઇઝાન્મા (કોર્ટમા) સખ કરવામા

આવી હતી. પણ અપીલમાં તેને છોડી મુકવામાં આવ્યો નહીં. પીલ પ્રમુલિતરૂઢમાં કે જેમાં ૧૧ કન્યાઓ સોળ વર્ષથી ઓછી ઉંમરની ગર્ભવતી થઈ હતી, તેમાંથી ત્રણ પર કોર્ટમાં કેમ ચલાવાયો નહોતો. પણ એ ત્રણમાં તો કોઈપણ અપરાધી પદ્ધતિઓ ન હતો, તેમજ કેમ પણ પુરવાર થઈ શક્યો ન હતો.

આવા અપરાધોની ઈદના સંબંધમાં એ ઈન્કિટિએ પોતાના અનુસંધાનોને અલુસરી જે પરિણામો પર મત ઈચ્છ્યો હતો તેવું વિવરણુ ૧૮મા ભાગમાં નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે: —

“કુમળી વયના સાથે ઈરલા બ્રહ્મગાયેના વિષયમાં અમે સરકારી સ્થાનિક આંકડાઓ તથા સાધારણ મહી પર વિચાર ઈચ્છો છે, તેમજ તેમાં અમારો અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. જેટલા પ્રમાણમાં અપરાધોની બાલુ પોલિસને યામ ઈના કરતાં વધારે પ્રમાણમાં બાળકો પર વ્યભિચારની ઈરનાઓ બને છે.

અમે અશા રાખીએ છીએ, કે આ તથાસના પરિણામ રૂપે એવું થવું નેહએ, કે જે અપરાધો યામ તેની મુચના ઈનાઓ પોલિસને તપરતાથી કરવી.

૨. જે મુકર્દમાં કોર્ટ પાસે લવાય છે, તેમાં મેરે ભાગે ઘણાને છોડી મુકાય છે.

૩. બળાકારપૂર્વક વિષયભોગના અપરાધોના આંકડામાં ઘટાડો થયો છે.

૪. સોળ વર્ષથી ઓછી ઉમરની બાલિકાઓ પર વ્યભિચાર માટેના આંકડાઓની સંખ્યા વધી છે. આ વાત આમજ આપેલા આંકડાઓથી સળિત થઈ ચુકી છે. સરકારી રિપોર્ટમાં આવા અપરાધોની ઈદિ જે બતાવવામાં આવી છે, તે કેટલે અંગે ખરી છે? તે વાતમાં જે પ્રમાણો અમને મળ્યાં છે, તે વિવાદમસ્ત છે. બધે જ સાક્ષીઓના પ્રમાણોની ગંભીરતાપૂર્વક પરિક્ષા કર્યા ઉપરાંત અમે એ નિશ્ચય પર આભવા ઈચ્છીએ, કે

કુમળી વયના ઉપર કરેલા ગંદા આદમજોની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ થઈ છે.

૫. કુમળી વયના બળકોને હમણી સમય ક્ષેત્ર પરિણામ એ આપ્યું છે, કે જે ગંદા આદમજો યતા હતા. તેમાં બળકો રચી બલિયાર કરવાના ગંભીર અપરાધોનો અભાવેશ થતો જાય છે. આવા અપરાધોની ઇન્ન મળકમા ગંભીર-પુર્વક વિચાર કરવો જોઈએ તેવું એ, એ પણ કહ્યું છે”

ધાર્મિક સહીષ્ણુઓએ કાંઈ ગણ મુના તેમજ બલ, મહુ દરી છે, કે કાકા અને બત્રીજી વગેરે બલિયાર માટે, મતા અને “કેન મથે બલિયાર બલ્લ જે જે રક્ષ થાય છે, તેવી શિક્ષા થવી જોઈએ, તેમજ તેવો કાયદા તેને પણ લાગુ પડવો જોઈએ. તે ઉપરાંત પિતા અને પુત્રી વચ્ચે થતા બલિયારને માટે વિશેષ બલ મળક મિટિને કરવી પડી છે.

પુઠા પાંચ પેરેમ્ ૬ (૮૪ થી ૮૮) “પુઠાઓ” ના અપરાધ-ગોટી ઉભરના માણસોને કુમળી વયના ઉપર ગંદા આદમજો-માટે વિવરણમાં ભર્યા છે, ૮૪ માં પેરેમ્ ૬ માં નીચે પ્રમાણ લખ્યું છે -

“૭૬ માણસો નાના બચ્ચાઓ ઉપર ગંદા આદમજો કરે છે, તે વાતના ગંદા ઉદાહરણો તરફ અમારું ધ્યાન એવવામાં આપ્યું છે. તેની વિરુદ્ધ કામ કરનારાઓની મુશ્કેલીઓ પણ અમને બલ વવામાં આવી છે. અને ખાસ કરીને અપરધી તરફ ગ્રાહ માનસિક અગર તે શારીરિક દુર્બળતાવળો હોય, તેવા માણસો સામે કામ કરનારાઓ મુશ્કેલીઓની સામે મુકવું પડે છે અમને ખાતરી છે, કે જે કોઈ વૃદ્ધ માણસ પર અવા કેઈ અપરાધનો અલિયોગ કરાય. તેને તેને કંઈ કરવાનો સાથી સરસ ઉપાય એ છે, કે જ્યાં તેના સંબંધીઓ હોય તેમજ તેને માટે જવ બગર રહેવા તથા તેવું આરિત્ર સુધારવા નૈવર હોય, તેની દેખરેખ નીચે તેને રાખી દેવો જોઈએ. અથવા તે

તવા ક્ષપરાધી પામે તે પાતે તેવા માણસ અને, સંબંધીઓ સાથે
ગુંડે એવું જામીન-ખત લખાવી છેડી મૂકવો જોઈએ. "

“અમરી પામે એવા પુરાવાઓ આવ્યા છે, કે જેમાં ૮૦
વર્ષની ઉપરની વયના વૃદ્ધો કે, જેઓ ખીચી રીતે પ્રતિષ્ઠત ગણાતા
હતા, તેઓ અથવા ગંદા અથવા માટે જેલ જાત એ જાલ આવ્યા
હતા. અમારે નિશ્ચય છે, કે આવી વ્યક્તિઓને સુવસ્વાતે સાથી
મારો ઉપાય એ છે, કે તેને જેલમાં ન મોકલનાં-તે જ્યાં સુધી સુધરે

બાગવવાની હતી. ખીજો પણ એક 'કેસ ચર્મારી આગળ રંગુ કરવામાં આવ્યો હતો.' એક 'માલુસને વ્યભિચારની' ચેષ્ટા કરવાનો કારણસર એક જગા પર તેનું ચારિત્ર સુધરે ત્યાસુધી રાખવામાં આવ્યો હતો. તે સમય દરમિયાન તેજ સ્થાનમાં તેણે ખીજું એવું જ મંદુ પાપાયરણ કર્યું હતું. તેના પરિણામે તેના ચારિત્ર સુધારવાના કાળમાં વધે રા કરવામાં આવ્યો હતો. ખીજા એક મુકદ્દમાની સુનાવણી એસ ઇઝ જજ પાસે થઈ હતી. તેમાં ૨૪ વર્ષની ઉંમરના એક યુવકે ૧૪ વર્ષની બાળા સાથે વ્યભિચાર કરવનું જણાવ્યું હતું, કે જે બાળા શારીરિક દુર્બળતાવાળી હતી. યુવક તે બાલિકાના ધરમાં રહ્યા હતા. તે બાલિકા તદ્દન છોકરવાદ હતી એ બાલિકા ગણવતી થઈ. ત્યારે સમગ્રી વાત જણાઈ ગઈ. તે યુવકે પોતાનો સુનો મુકદ્દમા કર્યો હતો, અને કહ્યું હતું કે ગર્ભ ન રહે, તેની સાવધની તેણે રાખી હતી તે યુવકને ચાર માસની સજા કરવામાં આવી હતી."

યુરોપીય વિષયબોગ સંબંધના હવનના પ્રસિદ્ધ અને પ્રમાણિક લેખક ડૉ. બ્લોએ "૪૬ માલુસોના સંબોગ સંબંધી પાગલપણાનું" વધુ ન કહ્યું છે. તે વર્ણન પ્રમાણે ૮૦ વર્ષ પહેલા ઇંગ્લાન્ડમાં તેથી પરિચિતિ પ્રચલિત હતી, અને તેને લીધે બધાઓનું હવન બધું મંકટમય થઈ રહેતું.

આ પ્રકરણ આપણે સમાપ્ત કરીએ તે પહેલા એક અંધક્રદ્દા કે જે યુરોપના બધા સુધરેલા દેશોમાં - ફ્રાન્સ રહી છે—જેવી કે કુમળી વયની બાલિકાઓ સાથે સંબોગ કરવાથી ઇન્દ્રિયરોગ દુર થઈ જાય છે—તે વાત તરફ ધ્યાન ખેંચવું આવશ્યક છે. કારણકે બધાઓ પર જે આક્રમણ થાય છે, તેને માટે મોટા ભાગે એ આ અંધક્રદ્દા જ જવાબદાર છે. ડૉ. બ્લોએ તેનું એક અનિ ઇંગ્લીશ ઉદાહરણ આપ્યું છે. એક ખેડૂતને ગરમીનો રોગ થયો હતો તેને એવી સુચના કરવામાં આવી હતી, કે જે કેટલાક કુમળી વયની બાલિકા

માથે મંભોગ કરશે તો રોગ સારો થઈ જશે. તે માણુમ પોને
ગેતાની છોકરી સાથે મંભોગ કર્યો, અને રોગમાંથી મુક્ત થયો તેનો ૧*

જે બ્રિટીશ ક્રમિટિના વિવરણનો ઉલ્લેખ આપણે આગળ કરી
ગયા છીએ તેણે પણ આ અંધશ્રદ્ધા સામે ઘોષાર કર્યો છે. એ
વર્ષથી પાંચ વર્ષ સુધી તેમજ ૫ થી ૧૪ વર્ષ સુધીની ઉંમરની
છોકરીઓને મોનોરીઆ (પ્રમેહ) તેમજ સીરીલીસ (ગળી) ના
આધિઓને વિષે ક્રમિટિ નીચે પ્રમાણે લખે છે —

“કોઈની તેમજ ડોક્ટરોએ આપેલી જુવાનીઓ પર પુતો
વિચાર કર્યો પછી અમે એજ નિરાકરણ પર આવ્યા છીએ, કે બધા-
દીઓમાં પ્રમેહનો રોગ ધવાનું કારણ એજ અંધ વિશ્વાસ છે -
જેને વીધે બચ્ચાઓ સાથે સંભોગ કરવામાં આવે છે”

ક્રમિટિ અસા રાખે છે, કે આ અંધ વિશ્વાસ એકમ નાં
થયો જોઈએ. અમે પણ અંત કરણથી ધ્રુષ્ટીએ છીએ, કે ‘એવંબવનું’

મીસ મેથોએ લીખેલું નામના પત્રમાં જે લેખ પ્રકાશિત થયો
દેનો, અને જેનો ઉલ્લેખ આપણે ઓળખતા પ્રકરણમાં કરી ચુક્યા
છીએ, તેમાં એવજ આલેષો તેણીએ કર્યા હતા. તે આલેષેના
જન્ય બંધે આ પ્રકરણ લખ્યું છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ મધર હાઉસને
ગઠર નિગમનું ‘બાન’ એવું ઉપનામ આપ્યું હતું, તે ખરેખર
અંધવેસનું જ હતું. મ. ગાંધીજીએ કહ્યું છે કે—

“જે કું લંડન શહેરની બધી મેગીઓ ઉઘાડી મુઠીને નહીં
કે જુઓ આ લંડન તે મારી વાતનું કોઈ ખંડન કરી શકે
નથી, પણ માથે સાથે મારા નિર્લુચની મત્તમનો ઉપહાસ થયો, અને
તેની નિંદા ચરોજ. મીસ મેથોનું પુસ્તક એ કરતાં જરાએ સારું નથી
નેમજ જરા જુદું એ નથીજ.”

આનો જવાબ મીસ મેથો ન્યુયોર્કના ‘આઉટ લુક’ નામના
પત્રમાં ‘સામી અને યથેષ્ટ ટિપ્પણીમાં’ નીચે પ્રમાણે ટાંચણ કરે છે

“સંભવિત છે ? પણ એવું કોઈએ બતાવ્યું નથી, કે લંડનમાં
 આમે નાની બાલિકાઓને ગટરમાં ડેક કરી રાખે છે.”

દુનિયાનાં બધાં સ્થાનો કરતાં ચિકાગો અને ન્યુયોર્ક આવા
 વાનહનમાં આનંદ નજલકાઈ શકે પણ દુનિયામાં આવા પાપકાન્દોમાં
 એરીજ વિશવત્તાને સમાવેશ થાય છે, આ પ્રકરણમાં અમે જે પ્રમાણિક
 નહીંએ મુકી છે, તેથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે, કે લંડનની ગટરો
 બચ્ચાઓ માટે અનંદદાયક તો નથીજ અમેરિકાના શહેરો તો
 ખત્રીપુર્વકે સારાં નથીજ. આ સમયે અમારી પાસે અમેરિકાનું
 એવું સરકારી વિવરણ તો નથી, કે જેવું બ્રિટીશોના સંબંધમાં
 અમારી પાસે હતું, અને જેવું વર્લ્ડન અમે આ પ્રકરણમાં કર્યું
 છે ન્યુયોર્ક અને ચિકાગોના દૈનિક વિશ્વનંદકાને સાક્ષી તરીકે
 ઉપસ્થિત દરવાથી અમેરિકાને ન્યાય મળતો નહિ. પણ સાથે સાથે
 આપણે એમ કહીએ, કે અમેરિકાના ‘નેવાડા’ રાજ્યમાં નાના બચ્ચાંઓ
 સાથે વિવધભાગ કરનારા અપરાધીઓને, તેમજ ન સુધરે એવા અમે-
 રિકાના લોકોને માટે, વિજ્ઞાનીના પ્રયોગથી ‘અવીર્ષ’ બતાવવાના
 ‘નન નિક હંડ’ કાટવામાં આવ્યા હતા. આ સુંદર હંડને એકદમ સરકારી
 આપડામાંથી કાઢી નાંખવો પડ્યો હતો. કારણકે કોઈ કાળે પણ સુધરે

લોકના દરવું. ઉપટોન સિંકસેરે પોતાના બાળપણમાં એક છાત્રના અધિકારી નરીકે થનાર કામ ઉમેદવારને લાપણુ કરતો. સાંભળ્યો હતો. તે ઉમેદવાર વવાઝોડાની જેમ, આદોલન કરવામાં નિમગ્ન હતો. તે બાપણુ કરતાં પ્રતિવર્ષ નંગર પોલિસને લાખો રૂપિયા આપનારી વેશ્યાગતિ પર ક્રોધ કરી રહ્યો હતો. તેમજ મીઠું મરચું લખરાવી પોતાના લાપણુને અતિશય મનોરંજક અને પ્રલાવણી બનાવી રહ્યો હતો. તે તેવા મ્યાનોના ચિત્રો આપી રહ્યો હતો કે જેમાં સુંદર સ્ત્રીઓ સુંઠાવવાને માટે ભેગા કરવામાં આવતી હતી, અને સુંઠનારને પોતાને પસંદ આવે, તેવી સ્ત્રીને માટે દક્ષત તથા અંધવા પાંચ ડોલર આપી, આરઘ્યા આગળ ખેડેલા એક ખમ્બનથી પાસેથી એક પિત્તળની હુંડી ખરીદી લેતો હતો. પછી તે માણસ માળ ઉપર જઈ, તે સ્ત્રીની કૃપા મેળવી, તેણીને તે હુંડી આપી રેતો હતો. એટલું કરી રવા પછી તે વ્યાખ્યાનકારે પોતાના ગજવામાંથી એકાએક ધાતુનો એક કકડો કઢાડ્યો અને કહ્યું, "જુઓ એ મહોલની પ્રતિધાતુ મુશ્ય આ છે." આ વ્યાખ્યાન સાંભળ્યા પછી સિંકસેરવું એવું મતલબ થઈ ગયું, કે આ પિત્તળની હુંડી દુનિયામાં મોટામાં મોટી અને ભયાનક દુષ્ટતાવું ચિન્હ છે. આ સૌથી મોટી ભયાનક દુષ્ટતા તેને અમેરિકાની પંચ સંપાદન કળામાં, એટલા મોટા પ્રમાણમાં દેખાઈ, કે તેણે તેનું દિવેર્શન કરાવનારી પોતાની ચોપડાવું નામ પણ 'પિત્તળની હુંડી' રાખી દીધું.

અમેરિકાના સંપાદકોમાં અધાન એવા નથી, એ વાત નિ.સંદેહ છે. આવી નીતિના અપુવાદ પ્રેરકેટલ એક છે, પણ અમેરિકાના મોટા લેખકોમાં કુપ્રયાઓનો વિરોધ કરનારા ઓછા નથી, એ વાત પણ વધુ મહત્વની છે. એચ. એસ. મેનડાન. ઉપટોન સિંકસેર, જેક લંડન

...ની પ્રાસંગિક (પિત્તળની હુંડી) અમેરિકાની સંપાદન કળામાં અધ્યયન. ઉપટોન-સિંકસેર લિખિત. પાસ્સાડેના કોલોકેર્નિયા ૧૯૨૯.

સિંકલેર લુધ વગેરે એવાજ વેબકો છે સર્વોન્નૃષ્ટ—અર્થાત અમેરિકાના અન્યંત સાચા અને ગ્વતંત્ર મતદાર પત્ર સ્વી નેશન, ન્યુ રીપબ્લીક, અમેરિકન મધર્સરિ, ન્યુ ગીગીસાવગેરે સમત્યાર-પત્રો આવી કુપ્રથા-એના આધારે, વિરોધી છે, પણ મંત્રર ઇંડિયા પર વિચાર કરતી વખત ઉપર જાણાવેલ કિતમ અવપવદો પર આપણે વિચાર ન કરીએ.

સિંકલેરના એક પ્રકરણનું મુથાણું 'નિંદાનું દક્તર' છે, તેમજ અમેરિકાની મત્રસંપાદન ક્રણા, નિ સંદેહ પરનિંદાગય છે અમેરિકાના પ્રસાએક ગાહેરો. પાપકેન્ડના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આવી પરિસ્થિતિ

ગન્ધ તાન્ત્રિકો ઊડી દીધું. તે ઉપરાંત એવા પણ નાખલ એ બનેલા
 ન્યારે ન્યારે ઠડીવાનીઓ પોતાના માની લીધેલા જન્મ સિદ્ધ કર
 બનુસાર તેવા વત માનપત્રોને પોતાના દળમાં રાખ્યાં, અને ન્યારે
 સિંકેરે તે વિદ્વદ્દ ક્રોધપાત્ર વિરોધ કરતો, ત્યારે નિંદા સિવાય ખીજ
 કરાવી સદ્ગુણેને યતી નજ હતી. ઈશિયા અને અપાનના મુક
 પછા ગોદી સ્થિતિની કાલિને માટે ધન-અંચલ કરવાના ઉદ્દેશથી
 અમેરિકા ગયો, ત્યારે પણ આ સમયાર પત્રોએ પોતાની નીતિનો
 પ્રયોગ અજમાવ્યો હતો, તેના પરિણામે ગોદાં ધનઅંચલ નજ મરી
 શક્યો. અન્નેગવશત ગોદાંના લખ ઇસાઈ ધર્મ અનુસાર ધર્મો નક્કી
 નેથી તે નિંદાના દક્તરે' બરાડા પાડી કહ્યું હતું, કે જે સ્ત્રી સાથે
 ગોદાંએ વિવહ કર્યો છે, તે સ્ત્રી બ્યલિયારી અને કલંકિત નારી છે
 અમાચારપત્રે નાં સલાખીકા પર તેમજ ધર્મ-વેદાઓ પર ગોદાંની
 ખુબ નિંદા મ્વામાં અવી હતી. તેને નૈતિક કોદીઓ પણ કહી
 નાંખ્યો હતો પાછલા પ્રકરણમાં અમે ન્યાયાધીશ સિન્ડેસેના સંબંધમાં
 લખી મુક્યા હીએ. તે ન્યાયાધીશ મહારાજ એક દ્રઢ અને સ્વતંત્ર
 વિચારના સુતર છે. તેથી તે 'નિંદાના દક્તરે' તેની વધારે અવગણના
 કરી છે. ન્યાયાધીશ સિન્ડેસેના સંબંધમાં અન્યત્ર નીચ ઉદ્યમે મોજ-
 વામાં આપ્યા છે 'બાબકોની કોર્ટના' તેઓ ન્યાયાધીશ હોવાના સખમે
 તે કોર્ટને આપરજૂત બનાવી ઘણીજ નિંદા કરવામાં આવી છે
 સિંકેરે કહે છે, કે આ નિંદાના દક્તરે પોતાની નિંદાજનક વાતો
 સિદ્ધ કરવાને માટે જુદાં સપથપત્રો (એરિડિપીટા) તેમજ જુદો
 સુધારક-સંધ પણ રચાખિત કર્યો હતો.

અમેરિકાવાસીઓની દ્રષ્ટિમાં એક આખા રાષ્ટ્રને પતિત ઠેરવવાને
 માટે ઉપર જણાવેલા 'નિંદાના દક્તરના' ઉપાયોનું અવલંબન કર્યું
 છે. સમસ્ત દુર્વસનાઓ અને મહાપાપો કે જે ધાર્મિક લક્ષ્યમાં રાષ્ટ્ર
 માટે, મૃશા-ઉપન કરે એવા આણેપો કર્યા છે.

અમેરિકાના પત્રસંપાદકો આવી ઘટનાઓની સૂચનાઓને
 'કથાઓ' અથવા તો ફક્ત 'કથાઓ' જ કહે છે. પરંપર ચએલી
 મંત્રણાઓને પણ 'કથાઓ' કહે છે—અને તેમાં પણ મહત્તા નહિ.
 કાપનિઃ કથાજ હોય છે. મીન મેગેઝિન મધર ઇન્ડિયામાં એવીજ
 ન પનિઃ કથાઓનો સમાવેશ કર્યો છે પણ તેણીની ટૂટલીક કથાઓ
 તો એટલી મુખંતા જરેવી છે, કે કાચ તુલનાત્મક દ્રષ્ટિથી આપણે
 તેની મરખામણી અમેરિકાના ઉપર વલુ વેલા સમાચાર-પત્રો સાથે
 જીએ, તો તે પત્રોની પ્રધાને પણ કુદી જાય એવી છે. તેમજ
 મનપુષ્ય કપટના વણન જેવી દેખાશ

તે કથાઓ તરફ એવી માનવી દ્રષ્ટિ રાખવી જોઈએ, કે જેવી
 એક મૂલકથાને તેમજ એક નિરસ અને કુષ્ક ક્ષણ તરફ આપણે રાખી
 રાખીએ મધર ઇન્ડિયાની તે કથાઓમાં એક રાજા પર એવું કલંક
 મુદ્રામાં આવ્યું છે, કે જે કદાચ અંગ્રેજોને હિંદુ છોડી ચાલ્યા જાય તો
 તેઓના ગયા પછી એક પણ કંવારિકા તેમજ એકાદા રાજા

લોકો સમિત થઇ ગયા હતા, અને એવી અફવાઓ ઉડી રહી હતી, કે અંગ્રેજો દિંદ છોડી ચાલ્યા જાય છે. આ વાત મને એક દિંદમાં રહેનાર અમેરિકન તરફથી કરવામાં આવી હતી. તે સમય દરમિયાન તેઓથી એક એવા અસંત આકર્ષક, ભણેલા અને પ્રભાવ શાલી રાજાને મળ્યા હતા, કે જે રાજાએ પોતાના રાજ્યને અર્જાનમ પ્રબંધ કરી રાખ્યો હતો. તે વખતે રાજાના દિવન પણ હાજર હતા. આ તથે સંજ્ઞનો ગાઠ પરિચયવાળા હોવાના સમયે પ્રુબ કુટુંબી વાતચીત થઇ હતી.

“દિવાને શુરુ”,—અંગ્રેજો દિંદ છોડી ચાલ્યા જાય, તે વાત રાજા માનતા નથી, છતાં પણ જે ઇંગ્લાંડનો હાલનો નવિન શક્ત પ્રબંધ, અંગ્રેજોને એવી ગમત સલાહ આપતો હોય, તો તે સલાહ તદ્દન બુલભરેલી છે. તે કારણથી રાજાએ પોતાનું સૈન્ય સંગઠિત કરી રાખ્યું છે. દરિયાઈ એકાં કરવા માંડ્યાં છે. તેમજ નવા સિકકાઓ ઠાળી રાખ્યા છે. જે અંગ્રેજો ચાલ્યા જાય, તો તથુ મહીના પછી આખા ઇંગ્લાંડમાં એક પણ કુવારિક અમર તો એક પણ સિકકો તિજોરીમાં રહેશે નહિ.

સરકાર વિરૂદ્ધ કાચું દરનારાઓએ, વિદેશી સીઓના અપમાન ખાતર એક જુકું આંદોલન કરવાનું શરૂ કરી દીધું હતું આ રાજની અપવિત્રતા આધાર માત્ર એક દિવાલ પર ચોરેલી બાંહેડી ખજાનું આપાનીકર છે. પણ તેનો પણ, પંબાગન નેતાઓએ તેઓને ખબર પડતાની સાથે વિગેધ દર્શાવ્યો હતો. મહાત્મા ગાંધીએ પણ પોતાના વિવરણમાં તેના પર દિપ્પણુ કર્યું હતું. મીસ મેમેએ આ વિરોધ શ્વાવનારાઓ પર જરાએ ધ્યાન આપ્યું નથી.

“એક ખીશ વાત, કે જે મધર ઇંગ્લેન્ડના ૨૭૩-૨૭૪ પનાર્માં લખી છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

સને ૧૯૨૬-૨૭ ના શિઆળાના વખતમાં, શહેરના સાર્વજનિક રસ્તા પર વાન દરતા, હિંદુઓને એક હિંદુસ્તાનથી પરિચિત એવા ન્યુયોર્કના ખત્રકારે પૂછ્યું—હિંદની સ્થિતિના મંબંવમાં તમે આવા પ્રકારની ઘેર અસલ વાતો કેમ કરી રહ્યા છો? તેમાંના એકે બંધાને મઠલે પ્રત્યુત્તર આપ્યો, કે તમે અમેરિકાવાસીઓ હિંદ વિષે કંઈ જાણતા થથી. તમારા હસાઇ ધર્મ પ્રચારક લોકો, વધારે પેસાને માટે અહીં ખાવું છે, અને આમાં અભિમાન તોડવાને માટે ઘણું સલ કહે છે તેથી ત્રાજપું નમનોલ રાખવાને માટે અમે જુકાણું ચલાવીએ છીએ.

તે ન્યુયોર્કના ખત્રકારને ખબરપત્રીનું નામ તેણી આપની નથી તેમજ આવી અમંબદ વાત, જે અકિત પાસે કહેવાયે છે તેનું નામ ફેલી નથી.

હિંદુના તાત્પર્યમાં રહેતું પડ્યું. એ હિંદુ શુદ્ધ અધિકારી, કાવેન્દ્રમાંથી
 નવો-સવો નીકળેલો તેમજ નવા-સ્થિતિથી ભરપૂર હતો. તેણે, પેલા
 શુદ્ધ નોકરને દુઃખ દેવાનું શરૂ કર્યું. અતિ તેનો દમ-દમ-કાઠી
 નાંખ્યો. તે એટલે સુધી કે જ્યાં મુસલમાનથી મહન ન થઈ શક્યું.
 તેથી તે જ્યાં મુસલમાન પોતાના છોકરા સાથે એક મહાન ખિરીશ
 અમલદાર પામે, અલાહ લેવાને ગયો. પોતાની વત પુરી દંડરી ગયા
 પછી છોકરાએ ક્યું:—સાહેબ, આપ મારા પિતાને સહાય નહિ
 કરી શકો? આટલા વર્ષ નોકરી કર્યા પછી તેની સાથે આપું 'વર્તન
 ચલાવવું', એ ધણી શરમની વાત છે.' પણ અંગ્રેજ લોક દાવ આને
 સોગરી મારવા કે, કલિસા મુક્યા છે? સાહેબે કહ્યું, — મહામન, તું
 કંમેશાં સ્વરજ્ય માગે, છે? આ ઘટનાથી તને ખબર પડી, હજે, કે
 સ્વરાજ્યથી તમને શું કાલ, થશે? બોલ, હવે તને કેમ સાગે છે?
 છોકરાએ જવાબ આપ્યો 'જ્યોહ' પણ હમણાં તો મને કેપ્ટન
 કલેક્ટરની પદવી મળી ગઈ છે. હમણાંજ હું કાર્યને આગળ ફરી દઈ
 છું, અને વ્યારે, કિંદુઓ પર હાથ પડશે, ત્યારે પરમાત્માજ તેમને
 ખચાવી શકશે.' એક પણ વ્યક્તિનું જામ આપવામાં આવ્યું નથી.
 ક્યારેક પછી તેણે આ ખબર મળી, તે પણ માસ મેયો
 જાણવાની નથી. એવી વાતો મહાન ખિરીશ બોલિસરના મોડામાંથી
 અગર તો મુસલમાન કેપ્ટન કલેક્ટરના મોકામાંથી નીકળી ગઈ નથી
 શું કાંઈ જ્ઞાન કે જેનું મગજ ઠેકાણું હોય, તે વિગત સાથે માગી
 શકે? કે એક ભણેલો મુસલમાન, કે જેને કેપ્ટન કલેક્ટરની પદવી
 મળી હોય, તે કાંઈ મહન ખિરીશ અધિકાર આગળ આવી વાત કરીને
 પોતાની પદવી તેમજ ભવિષ્યની ઉન્નતિને બોય બેગી કે? કારણ,
 તેમ કરે, તો તેના 'રિપોર્ટ' ખિરીશ અધિકાર કર્યા વિના નજર રહે, અને
 તેથી શું તેની નોકરીને યોગ્ય ન પહેંચે? અથવા શું આ પછી એમ
 માનીએ, કે જેમ્સ ખિરીશ અધિકાર, પોતાને આપીને નોકરને એવી
 વાતો કરવાને પ્રોત્સાહન આપી રહ્યા છે?

મીસ મેથોના કથનમાં જોને થોરો પણ વિશ્વાસ હશે, તેને ૨૦૪ માં પાનાનું મધર ઇડિઆનું ટાંગણુ વાંચ્યા પછી તેણીને કથનમાં જરાએ વિશ્વાસ નહ રહે—

“એક ધર્મચુરન દિદુ નરિય, યુરોપીયન લોહિના સમાજન બાપ, સારે ખસુસ હાથમાં મોળાં પહેયાં સિવાય જતો નથી. તેને વિરે કહેવામાં આવ્યું છે, કે એકવાર, લંડનમાં તેણે ખાણું વખતે પોતાન હાથનાં મોળાં ઉતાર્યાં હતાં. તે વખતે તેની પાસે મેડેલી એક અંગ્રેજ મહીલાએ તેના હાથ પરની વીંટી જોઈ હતી. તે મહીલાએ કહ્યું — ગાબ સાહેબ, અપની વીંટીમાં કેવું સુંદર નંગ જડેલું છે? આપ મને જરા જોવાને આપશે? રાજાએ ઉતર આપ્યો ‘ધણી પ્રુકાથી’ પછી તેણે પોતાની આંગળા પરથી વીંટી ઉતારી તેણીની રંગાળી પામે મૂકી. તે મહીલા એક હચ્ચ કુળની હતી. તેણે વીંટીને ઉપદાવી ઉલટારીને જોઈ, પ્રકાશમાં લઈ જઈ જોઈ, સમયોચિત તેની પ્રશંસા કરી, અને પાછી માલિકની રકાળી પામે મૂકી દીધી. રાજાએ પ્રશ્નારથી પોતાની પુરશી પાછળ ઉભેલા પોતાનાં નોકરને સૂચના કરી કે— ‘જોને ઘોષ લાવ.’ સારપછી વાર્તાલેખમાં અખાધિતરેપે નિમન ઘષ ગયા.”

એ રાજા કોણ? એ ઘટના લંડનમાં ક્યારે બની? આ વકતવ્યનું પ્રમાણુ મીસ મેથો પામે શું છે? નિસ’ટેક “આ પ્રશ્નોને જવાબ કોઈ આપી શકતું નથી. મીસ મેથો આટલી સ્પષ્ટ વાત તરફ પાવ આંખ આડા કાન કે છે, કે આવો ધર્મચુરત રાજા લંડનના મ જામા’ જાયજ’ નહિ. આ અપખા વાત એક જોડી કાટેલી વાત ખતીત થાય છે કોઈ બાટ-ચારણે એ વાત તેણીને મહી હરો.

ગદા અને રોગો છે, એવી છપ મગજ પર પડે છે ઠીક મીસ
 ગ્રેને ન્યાય મને તેટલા ખાતર આટલો ખમે સ્વીકાર કરી લખ્યો
 જ્યે કે જે કોઈ વિદેશી યાત્રી હિંદના શહેરો અગર ગામડામાં
 આવે, તેના મગજ પર એવી છપ પડે ખરી. તેના યાત્રી હિંદવાસી-
 એની આતરિક દશા વિષે કાંઈ જાણતો નથી તેમજ તે હિંદની
 જનસખ્યાના લિન્ન લિન્ન સમુદાયો અથવા તો, એક ઉપમહાદ્વીપના
 લિન્ન લિન્ન ભાગોમાં પણ મ્હં ભેદ લક્ષિત ખરી શકતો નથી
 એ વખત પડેલી છપ અને મતલબ મને તેટલી મમજણી કર્યા છતા
 ન ટ થઈ શકતી નથી. પણ આટલી વાત તો સ્વચ્છ છે, કે દુનિયામાં
 મ્હં પણ જાતિ (જાપાન સિવાય) સ્વચ્છતા. એ સારા માણસનો શુભ
 હાલો જોઈએ, એણે હિંદુ કરતા વધારે દ્રઢતામાં માનતી નથી
 સ્વચ્છતા, એ ધર્મતુ એક આવશ્યક અંગ છે કેમ્પીજ વિશ્વવિદ્યાલયના
 એ પ્રોફેસર જુહ ડીકીનસન, પોતાની એપડી 'એપીગરન્સ' 'હેખાવ'માં
 વખ્યું છે, કે દુનિયાભરમાં હિંદ, એ એવો દેશ છે કે જેમાં ધર્મ,
 એ જીવિત અને સમ્ય વસ્તુ મનાય છે, અને જેનું મુખ્ય શું
 દેહ' શકે ?

દિદિ-વિધ્યાયજી પર્વતની સ્થિતિ, કે જ્યાં ઠંડી બહુ સખત નથી
 પડતી, ત્યાં દિંદુઓ પોતાનાં કપડાં તથા આજુબાજુનાં ઘરો
 ધણાં સ્વચ્છ રાખે છે. તેના અજુબાજુનાં ઘરોને 'ઝેટલાં' તો
 સ્વચ્છ રહે છે, કે જેટલાં ઝેટલાં વિદેશી યાસન પ્રખંડમાં-કે
 જેના નિયમો, ઉદ્દેશો અને સિદ્ધાંતો પણ વિદેશી હોય છે, તેઓનાં ઉપ
 રૂઠાં તેથી ઉપર કિનારે દિંદુઓ, કે જ્યાં જ મહાના સખત ઠંડી રહે
 છે (પંજાબ, ઝાંડ, મિદ્દા અને આમના કેટલાક ભાગની જમ
 સખત ઠંડી પડે છે) ત્યાં પરિસ્થિતિ સર્વથા ભિન્ન હોય છે; તે પણ
 શારીરિક સ્વચ્છતાની બાબતમાં પ્રત્યેક દિંદુભાવિ, ભણે પ્રાણીને નહીં
 હોય કે તવંગર, તો પણ ધણીજ સ્વચ્છતા બળવે છે.

આ આગા કૃત'ધર્મશાસ્ત્રોના પાનોઓ પરજ નથી નિયમજ
એવો છે. કે પ્રત્યેક વિદ્ય ત્રિવર્ગમાં એકવર સ્નાન કરે છે કારકાર સાંહેવ
લમે છે, કે —નિયમાનુસાર પ્રાત કાળમાં ભોજન લીધા પહેલાં, નાહવું
આવશ્યક છે. કોઈ એક દ્રવ્ય એળીના હિંદુઓમાં સાંજના ભોજન
પુર્વે પણ, નાહવાનો રિવાજ છે. તેમજ કોઈપણ અપવિત્ર વસ્તુથી
છોવડી જાય તો પણ નાહવ નો રિવાજ છે આવી ટેને ના કારણથી
વિદુ લોકો મગધીથી કહે છે, કે દુનિયામાં, હિંદુઓ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે.

યુરોપની જાતિઓમાં શારીરિક-શાસ્ત્રના સંબંધમાં કંઈ પણ
જાન થયું, તે પુર્વે, ધમ્મા સમય પહેલાં તેમજ તેઓ દાત સાક
કરવાને માટે પ્રવ્ર અને ટ્રેનેક ગ્લાનની કિંમત સમજતા થય, તે
પહેલાના મગધી નિયમાનુસાર થ'ને આ પરણી હિંદુઓ કરતા આગ્યા
છે આજથી કૃત વીમ જાઈ પહેલા, સંસ્કૃતના મુદ્દોમાં ન હવ ના ટળ
દતાં નહિ અને દાત મ કૃવાના પ્રસ તો કૃત એક એશ્વર્થજ
ગમ્માવું હતું. એટલેક્રમ અને અમેરિકા જ'ને દેશોમાં, લોકો હિંદુઓ ના
સંતની વચ્ચેના મારે તેઓના વખાણુ કૃતા હતા. આ જમ નામાં
પણ મમગત વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનિ થયા હતા. યુરોપવાસીઓને શારીરિક
વચ્ચેના વિષયમાં હિંદુઓ પાસેથી ઘણું 'શીખવાવું' બાકી છે
યુરોપીઅન મોડેના શૃંગ રના હંગ, સર્વેશ અવેસ નિક અને ગંદા છે
નન હરવ ના ટળ. રે મ અને મેક્કાં ધર છે હિંદુઓની સ્વચ્છતા,
નન તેમજ શૃંગારના રિવાજને અવોલમ છે એવો વિંદુ કૃતકાજ
જાણી, કે જે સ્વચ્છતાને ખાતર પાણીનો ઉપયોગ નહિ કરતો હોય,
અને જે દરોજ નન કે દાંત મ કૃ નહિ કરે' હોય.

હિંદુઓના વૈષ્ઠ મંથોમાં નિયર્વાના સંકિતર નિયમો આગ્યા

પ્રસિદ્ધ દંતમંજન બનાવનાર અંગ્રેજી મી ક્રોવમેટ જેને
શિવાજીમાં હિંદુની માગ્યએ આગ્યા હતા, તેઓ આ દેશના લોકો ના
સ્વચ્છતાને મંતિ ધમ ગ્યા હતા.

૧. તેમ પ્રાત કાળમાં ઉઠીને દંતમંજન અથવા તો તાજા દાંતણીથી દાંત સાફ કરવાના રિવાજનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રાચીન દિ. દુ-ધર્મગ્રંથોમાંથી નીચે લખેલું ટાંચલું કાશર સાહેબ આપે છે-

“તંદુરસ્ત માણુમને માટે પ્રાતઃકાળ એટલે સૂર્યોદય પહેલાં એક ટાંચલું ઉઠાવું અસંત લાભદાયી છે. ઉઠીને તેણે નિલ ક્રિયાથી નિવૃત્ત થવું જોઈએ.....સાર પછી દંતમંજનથી દંત સાફ કરવાં જોઈએ. મંજન ક્ષણમાં તંબાકુની શુક્રા, મીઠું, ખાંચથી સોપારીનું બનાવેલું અથવા તો મિશ્રિત ઔષધી, જેવી કે સુંદ, પીપર અથવા રૂઝડી વગેરે ઔષધો મેળવી ચુર્કું કરવું જોઈએ. સારામાં સાફ દાંત સાફ કરવાની સાધન બાવળ છે. પણ પેદાશથી બીજાં વૃક્ષમાં દાંતણું બાવળ કરતાં વધારે સારાં ગણે છે. જેને કાંઈ રોગનો ઉપદ્રવ હોય, તેને દાંતણું કરવાની મના છે. દાંત સાફ કર્યા પછી એક પ્રાતઃકાળ ચપટી સાઠીકડીથી શુભ સાફ કરવી, (લિપ ઉતારવી.) તે પછી, સોના, ચાદી અથવા તો તાબાની બનાવેલી હોય છે. દસ આગળ લાંકું નાંટણું ચીરીને, તેનાથી પણ શુભ સાફ કરવાનું સુચન છે પછી હંડા પાણીના ડોઝમાં કરવા તેમજ મોઢું ઘોણું. આશ પ્રયોગથી મોઢામાં કાંઈ બાલનો રોગ ઉપરિચિત થતો નથી. હંડા પાણીથી મોઢું ઘોણાથી મોઢાનું આવી જવું, બળાનું સુધાવું, રોગ પડવો, અથવા અંદર અગન ઉઠવાના રોગો દુર થઈ જાય છે. ગરમ પાણીએ મોઢું ઘોણાથી વાસુ તેમજ કાંઈ વિકારો શાંત થઈ જાય છે, તેમજ ગણું સુધાવું નથી. નાકના રોગોથી બચવાને માટે અંદર દરરોજ કડવા તેણું ટીકું મુકવામાં આવે છે. આ ક્રિયાથી મોઢાનો રવાજ ઠીક રહે છે. કાંઈ પુને છે, તેમજ વાળ સફેદ થઈ જતા નથી. સીસું કે જસત અમર તો ક્યાંકના સગીયાથી આંખમાં-શ્વેતમુરમો-લગાડવાથી આંખો સુંદર થાય છે, તેમજ જોવાની શક્તિ વધે છે સિંધુ પર્વતને કાંચો મુરમો સાફ કરી વગર આંખમાં લગાડી શકાય છે. તેનાથી ખરબચડા, બળતરા,

ચીપડા વગેરે દોષો નીળ્લા બન્ય છે. તાપનો ચક્રમાટ તેમજ પવનના નપાટા સહન કરવાની આખમા શક્તિ આવે છે નંખ દાઢી અને વાળ સાફ રાખવામા આવે છે, અને તેને કાપકુપ ઝગી ઠીક રાખવામા આવે છે દરેક પાચ દિવસના અતરે વાળ તથા નખ કાપવાનો રિવાજ છે. તેનાથી બળ, ત્વાસ્થ્ય, સ્વચ્છતા તેમજ સૌંદર્યની વિક્ષિ યાય છે .....દરરોજ નિયમ પ્રમાણે વ્યાયામ કરવો જોઈએ વ્યાયામથી શરીર ઠંડુકું તેમજ કામ કરવાને લાયક બને છે. શરીરના અંગો ધાટાર રહે છે, પુષ્ટ બને છે, અને પાચનશક્તિ એટલી પ્રબળ થાય છે કે માણસ જે કંઈપણ ખાય, તે જલદીથી પચી જાય છે. બોજનમાંથી છુટવાને ઉત્તમ ઉપાય વ્યાયામ છે. જોજન કર્યા પછી વ્યાયામ કરવો હાનિકારક છે. જેને દમ, ક્ષય અથવા બીજા કોઈ રોગના રોગ હોય, તેણે વ્યાયામ કરવો ઉચિત નથી અતિશય શ્રમ કરવા પણ વર્જીત છે ધરતી અંદર તેમજ બહાર વ્યાયામ કરવાની અને રીતિઓ છે —

‘સ્નાન કર્યા પછી શરીરને ડુવાલથી બરાબર સાફ કરી લેવું જોઈએ, તેમજ સમયોચિત વસ્ત્ર ધારણ પણ કરવા જોઈએ ...’

જોજનને માટે પણ સવિસ્તર વર્ણન નુ છે પુષ્ટ ઉભરનક નાચુજોને ક્રમત ખે વાર જોજન કરવાની લખામણુ જે વિરોધમા કહ્યુ છે કે ‘ખરીવાર જોજન કરવું ન જોઈએ’.....જમતા રહેલા કદ જતવું જોજન છે, તેનો વિચાર કરવો જોઈએ કારણકે ‘પિંડે તે પ્રકાડે’ના નિયમાનુસાર પ્રત્યેક મનુષ્યનું માનસ ધડાય છે, અને તેનેજ આધારે મનુષ્ય સારા નરસો, મુર્ખ અથવા તો દુષ્ટ બને છે.’

હાકાર સાહેબ કહે છે, કે ‘શયનશુદ્ધમા કોળક કરવું અનુચિત છે પરંતુ પ્રાચીન વૈદક તેમજ ધર્મિક વિષયોના લેખકોએ દાપત્ય-સંબોગના નિષેધો પચ ધડેલા છે’ તે નિયમાનુસાર હિંદુ વૈદ્યશાસ્ત્ર

સુશ્રુતમા મંભોગ વિઠે નિયમો લભેવા છે.

મનુ જેવા ધર્મશાસ્ત્રીએ પણ ઉપર જણાવેલા અવસ્થા વિષયની અવહેતના કરી નથી. અતિ મંભોગલા દોષો થર તેણે પણ આગ મહિત લખ્યું છે, કે જે કોઈ પણ અકિત હિંદુ સાક્ષિપુત્ર નવ-સોમન પ્રગે, તેને તરત જણાવે. તે ગ્રીમ મેયેનો આરોપ, જેનો કે હિંદુઓને પ્રત્યય પાળવાનું શિષ્યનુ અપાણું નથી, તે તદન શુદ્ધ છે. સાચી વાત તો એજ છે, કે પ્રત્યય વિઠે એટલી હદ સુધી શિક્ષા આપવામા આવવું હતું, કે ધરનાર છોડી યોગી બનવાની વિમા ધરન મુનાસય ગણાવ હતું.

દાકર સાદેમ ગીર્ગના વાપરેલા વપરખા, કપડાં નેમન મળાઓ' નહિ પડેવાની આનાઓનુ ટચિનુ આપી તેમા પેતાની ન મતિ પ્રકટ કરતા મહે છે, કે એ ઉપદેશની જણાવ છે. તે નેપી શોભેથી ખચવાને હિંદુઓ અભાવધ ન લતા.

સરીગિ સ્વચ્છતામા હિંદુ આજ્ઞા અવંત ઉચ્ચ કાનિતો હતો, તેમજ આજે પણ સર્વાતમ છે. સર વિધિયમ હંટર અને હિંદુઓની શુભિના પ્રુખળ અનુભવ હતે, તેણે સ્વચ્છતાની ધનિમો રિષે, ગન અર્ધા સેકામા પેનની ન મતિ પ્રગ કરી હતી તે નામ પ્રગામે છે —

સુશ્રુતમા વમેલુ છે, કે મરમીની સવુમા પ દરમે દિવમ આ ળીણ મનુઓમા ગોધા વિમના અંતર મિવાય સુભોગ ન મને નેમએ જેણે પણ અપુ' હેય, શુખ્યો દોષ તરત્રે અગર અર્ધગિ કાય જે તદન ગાણક દાય, અથવા આનીગદ દોષ જેના શરીરમા મધ પીડા તેય અગર તો એય જવને અગર તો પિશાખ કરવે તો યો હેય, તેણે મભોગ કાપ્ય મ-જુ' ન નેજી.

“કહેવાની જરૂર નથી, કે એશિયાની ભૂતિઓમાં ભાવતરખંના હિંદુઓના સર્માન વ્યવસ્થાનો ભાવ કોઈપણ દેશમાં નથી. એશિયા વ રીએ માં તે બાબતમાં, હિંદુઓ ઘણા આગળ પડતા છે. હિંદુઓની આનંદિ ક્રિયા, એક કહેવત રૂપ થઈ પડી છે. તેવા નિયમોનું પાલન કરતુ શાસ્ત્ર લિખીત છે, તેમજ આનંદે યુગે યયા દૈનિક શ્રવન તરિકે આરંભિક અવ્યવસ્થારૂપ બનાવી રાખ્યું છે”

“સાર્વજનિક સુધરનાની દ્રષ્ટિએ પણ હિંદુઓમાં કોઈ ભાતની કમીના હની નહીં. તેઓના રાજનીતિમંથોએ પણ, એક એવા પૃથક ગાજકીય વિભાગનો સ્વીકાર કર્યો છે, કે જેને આધારે શુદ્ધ જળનો પ્રબંધ થનો હતો. મોટા રસ્તાઓ, ગેરીઓ તેમજ સાર્વજનિક ઉપયોગનાં સ્થાનોની શુદ્ધતા પર, ધ્યાન આપવામાં આવતું હતું. તેમજ જનતાને નુકસાન થાય એવા વિગ્ધ આચરણ કરનારાઓને દંડ કરવામાં આવનો હતો. મદ્રસના ગવર્નર લોર્ડ એમ્પથીએ સને ૧૯૦૫ ના ફેબ્રુઆરિ માસના મદ્રાસનું ગાજકીય વેદક વિદ્યાલય ખુલ્લું મુકવાની ત્રિયા કરતી વખતે લંબાણુ ભાપણુ આપ્યું હતું, તે ભાપણુમાં નીચે

છીએ, તેમજ ગ્ધર્નિક સંસ્થાઓને જનતાની સુખડતા પર દ્રષ્ટિ રાખવાનું કામ સોંપી રહ્યા છીએ, ત્યારે આપણે કંઈ નવી પ્રવૃત્તિઓ અગર તો કંઈ યુરોપીય ચમત્કાર કરી જનાવતા નથી. આપણે ફક્ત એટલું જ કરીએ છીએ, કે જે સૈદ્ધાંતો પહેલાં કરવામાં આવેલું હતું. ઇતિહાસ-કારો તેમજ પુરાતન તત્ત્વવેત્તાઓ સિવાય, બધા લોકો એ વાત જુલો ગયા છે. આ પ્રશ્નનું અધ્યયન કરવાથી ઉપર જાણવેથી પ્રાચીન વાતોની સચ્ચાઈ આપણને જાણાય છે, જેનું તાત્પર્ય એટલું જ છે, કે દુનિયામાં કોઈ પણ વસ્તુ નથી નથી, તે પરથી આપણે જાણીએ છીએ, કે વ્યાધિઓને આગળ વધના અટકાવવાની બાબતમાં પણ કેટલીક ઘટનાઓ પુર્વે અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી. આટલાં તથ્યો હોવા છતાં કેટલીક માન્યતા એવી છે, કે આ બધી વિદ્યા ફક્ત આ જમાનાની ઉત્પત્તિ છે. કર્નલ ક્રીગે આ વાતને સિદ્ધ કરીને બતાવ્યું છે, કે પ્રાચીન હિંદુઓની જાતિ બ્યવસ્થા, એજ સિદ્ધાંત પર સ્થપિત કરવામાં આવી હતી, કે જેને લીધે એવી રાગનો ફેલાવો થતો અટકે, અને હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો શિતળાના રાગથી બચે એ સિદ્ધાંત પુરવાર કરવાને માટે તેઓથી ધન્વંતરીમાંથી એક ટાંચણુ આપે છે. પ્રાચીન હિંદુ વંશોમાં ધન્વંતરીનું સ્થાન સર્વથી એક દર્તુ. વર્તમાન સમયને માટે તે વાતનું સ્મરણ કરાવવું સમયોચિત છે....

...ધન્વંતરી કહે છે કે:—

‘ગાયન સ્થાનમાંથી અથવા તો મનુષ્યના ખલા અને કામીના વચલા ભાગમાંથી એક તીક્ષ્ણ ચપ્પુકારા શીતળાની રસી લેવી જોઈએ. તેમજ માણસના હાથ પર ખલા અને શેણીના વચલા ભાગ પર બીજા ત્રીણા ચાપું વડે લોહી જહાર આવે ત્યાંસુધી છેદ. કરી, રસી મુકવી જોઈએ. આ જમાનામાં પણ એજ પ્રમાણે રસી દુમુકવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, કે શીતળાની રસીની જે મહાન શોધ જેને કરી તે પહેલાંના પ્રાચીન સમયમાં વાસ્તવિક રીતે હિંદુઓને તે પ્રયોજી જાણ હતી.’

યહ શક્તી નથી, પણ ખીજ સ્વાધીન દેગાની યહ ચુકી છે તેથી
 ગેગની સમસ્યા ધણી જટિલ યહ રહી છે રહેથી મહામારીઓનો
 ફાવો જલદી અને સરળ રીતે યહ જાય છે, તેથી મરુતું એજ
 ખવ્ય છે, કે આવા રોગો સામે યુદ્ધ કરવાને માટે તેજુ યોગ્ય પદાનો
 વ્ય કરવો નેહજી નહેરોને લીધે મેલેરિયા ધણી ફેલય છે. પણ
 મેલેરિયાને રોકવાને માટે જે ઉપાય પ નામાની નહેરની આલુઆણુમા
 તથા ખીજ સ્થાનોમાં કરવાના આવ્યો છે. તેવોજ ઉપાય હિંદ માટે
 હજુ પણ સરકારે કરવાનો બાકી છે

મટે ન નામા નાનો આંકડો કેન્દ્રિય ખબલામાં ૨૬૦૭૨૭૧ રૂપિયાનો હતો તેમજ પ્રેન્સિપલ ખબલાનો આંકડો ૩૦૪૨૬૧૧૯ રૂ. નો હતો. સને ૧૯૧૦-૨૦ માં નવા સુવાસના નિયમો અનુસાર ભારતીય મંત્રીઓ નિયુક્ત થવા પછી કેંદ્રિક સુધારો થવા લાગ્યો છે

પ્રકરણ ૨૨.

ગાયો કેમ જીએ મરે છે ?

મૃસ મેયોના પુસ્તકમાં ૧૭ થી ૨૦ પ્રકરણ સુધી ગાયોના સબધી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે ૧૭ માં પ્રકરણમાં 'મધાણુ મુખ્નિકોજ્જતુ પાપ' એ વિષય છે. પછી એ પ્રકરણમાં છેક છેડે એમ પાદ ટિપ્પણ સિનાય મુક્તિકોજ્જતુ' નામ કોષપણુ 'રેકલે' નથી. યગ ધર્મિઆનુ એમ ટાયણુ કે જેને માટે આપણે આગળ વિચાર કરીશું. તે વીરે થોડો ઉલ્લેખ છે, તેનો આપણે તરત વિચાર કરીશું એ પ્રકરણનો નામ એજ છે. કે હિદુઓ પોતાને મટે અન્ન ઉપલ્ન કરે છે પરંતુ પોતાની ગાય માતાને માટે બોજન ઉપલ્ન કરતા નથી

યહ શક્તી નથી, પણ ખીજ સ્વાધીન દેરાની યહ સુધી છે તેથી રોગની સમસ્યા ધણી જટિલ યહ રહી છે રત્વેથી મહામારીઓનો ફેલાવો જલદી અને સરળ રીતે યહ જાય છે. તેથી સરકારે એજ કર્તવ્ય છે, કે આવા રોગો સામે સુદ્ધ કરવાને માટે તેજી યોગ્ય પદ્ધતિઓ વ્યવસ્થા કરવો. નોંધજો, નહેરોને લીધે મેંદરિયા ધણી ફેલય છે. પણ મેંદરિયાને રોકવાને માટે જે ઉપાય પનામાની નહેરની આજુબાજુમાં તથા ખીજ યથાનોમાં કરવામાં આવ્યો છે. તેવોજ ઉપાય હિંદ માટે હજુ પણ અરકારે કરવાનો બાકી છે.

હિંદના આરોગ્ય તરફ સરકારે ઘટતુ ધ્યાન આપે છે, તેજુ અનુમાન તે પર કેન્દ્રિય અને પ્રાન્તિક ક્ષણામાર્થી કેટલો ખરચ કરવામાં આવે છે, તેના બાકડા તપાસવથી જણાઇ શકશ કે સ ૧૯૨૮ની જાનેવારી મહીનાની ૬ મી તારીખે સરકાર એક પત્ર, હિંદ સરકારના આરોગ્ય અને શિક્ષણ વિભાગના અમલદાર તરફથી મને લખવામાં આવ્યો હતો. તેમાં મને સુચવવામાં આવ્યું હતું કે 'સન ૧૯૧૬-૧૭ સુધી સામાજિક આરોગ્ય પાછળ થતો ખરચ 'હિંદના મધ્યાણા નીને લખવામાં આવતો હતો' હિંદુસ્તાનમાં નિરક્ષરતા તેમજ રોગની પ્રધાનતા છે તે જે રજ્યમાં અક્ષરજ્ઞાન ધણીને ટે પ, તે કરતા તેમજ જે રજ્યમાં શિક્ષણનો પ્રચાર વધારે પ્રમાણમાં ટેાય, તે કરતા આરોગ્ય પાછળ સરકારે વધાર નણા ખરચના નોંધજો હિંદ સરકારે શિક્ષણ તેમજ સાર્વજનિક આરામ્ય નટે વધારે પસા ખરચવા નોંધજો પણ, ખરી સ્થિતિ શું છે ? જે પત્રનો ઉત્તરેષ મ ઉપર કર્યો, તેમાં મને જણાવવામાં આવ્યું છે, કે સને ૧૯૧૬-૧૭ માં સરકારે કેન્દ્રિય તેમજ પ્રાન્તિક ખર્ચનામાર્થી કુલ ૧૨૯૮૬૪૯૮ રૂપીઆ એક વર્ષમાં ખરચ્યા હતા. સન ૧૯૧૮-૧૯ માં કે જ્યારે હિંદમાં ફક્ત હાંદલું-એન્જીના રોગથી ૬૦,૦૦૦૦૦ મનુષ્યો મરી ગયા હતા ત્યારે સરકારે ખરચ ફક્ત ૧૬૬૪૦૫૩ રૂપીઆનો કર્યો હતો. અને સને-૧૯૨૪-૨૫ને

મિલકત જપ્ત કરી, તમ કરવામાં કેટલોક અંશે મહેસુલી અવકાશવા-
 રવાનો અને કેટલોક અંશે પાદરીઓને ઉપકૃત કરવાનો સરકારને ધરાવો
 હતો.' આગળ લખતાં મીસ મેયો લખે છે, કે 'તે લેખક ઉપરના
 પેરેગ્રાફમાં આલેખેલું સિદ્ધ કરવાને વધારામાં જણાવે છે, કે ગુજરા-
 તમાં સરકારે ૫૬૦ એકર ગાયર જમિ મુકિતકાળને ખેતી કરવાને
 માટે આપી દીધી હતી.'

હિંદુસ્તાન સાથે અમેરિકાની વૃક્ષના કરતાં મીસ મેયો લખે
 છે, કે:—

'એ વાત સાચી છે, કે અમારા દેશમાં ચરવાને માટે મોટા
 જમીનના ડુંકડાઓ રાખવામાં આવે છે, પણ અમે તે ડુંકડાઓ
 બદલતા રહીએ છીએ, અને વધારે લખત ચરાવવાથી જમડે નહિ તે
 પર ધ્યાન આપીએ છીએ. આ એક એવો વિષય છે, કે કપના
 સરખી પ્રથુ હિંદુઓને નહિ હોય, એ ભાગેમાં પશ્ચિમ પહાડી પ્રદેશ
 કે જ્યાં સરખુડું સ્ત્રેવણ ધણું વિસ્તૃત હોય તેમાં પ્રથુ ફે ભાગ
 જમીન પશુઓને માટે ચારો ઉપલ્ભ કરવા માટે વાપરવામાં આવે
 છે. અમે, ૨ ઉપલ્ભ કરનારી જમીનનો ૫૩ ટકા ભાગ પશુઓને માટે
 ચારો ઉપલ્ભ કરવામાં ખપ કાઢીએ છીએ. તેમાં ઘણું માટે અભાગ

જમીન ખોરાક ઉપન કરવામાં વેપરાય છે, તેમજ દરેક પંચ માણસ
વચ્ચે એક ગાય હોય છે.

હિંદુઓની એકાકિતના સંબંધમાં મીસ મેયોએ એમેડુમોહસના
પુસ્તકનો આશય લઈ એવું ટાંચણ આપ્યું છે, કે અસલ ધર્મમાં
લોકો પ્રતિલિંગ ગોમૂત પીએ છે. આ વક્તવ્ય સાવ જુદું છે, અરાદમાં
સૈકાના અંતમાં મદ્રાસમાં લોકો એ પ્રમાણે કરતા હોય તો તે વિશે
અમે કંઈપણ એકસ કહી શકતા નથી, પણ અમારી નિહાળી દરમિ-
આન (મારી ઉંમર ૬૩ વર્ષની છે) અમે એવો એક પણ ધર્મત્મા
પુરૂષ જોયો નથી, કે જે ગોમુત પીતો હોય. અસ્તુ.....એવેં ના
વક્તવ્ય ઉપર આધાર રાખી મીસ મેયોએ સાથે સાથે પોતાની સંમતિ
નીએ પ્રમાણે પ્રકાશ કરી છે:—

હિંદની અમેરિકાના સમુક્ત રાજ્યો સાથે દાહપણુ રીતે વૃક્ષના ન થઈ શકે સંયુક્ત રાજ્યમાં લાખો એકર જમીન એવી છે, કે જે પશુઓને માટે ચારો ઉત્પન્ન કરવા ઉપરાંત બીજા દાહપણુ મમર્ષ આવી શકતી નથી. મીસ મેચોને એ વાતની ખબર હશે, કે સમુક્ત રાજ્યોમાં પશુઓની એક મોટી સંખ્યામાં પાલનપોષણુ હકત માસન માટે કરવામાં આવે છે લાખો પશુઓ જેમાં ગાયો પણ આવી જાય છે—તે દેશમાં માસને માટે કાપી નાખવામાં આવે છે તે પણ સ્વતંત્ર રીતે અમે ઝીકાર ખરીએ છીએ, કે યુરોપ અને અમેરિકામાં દુધ દેનારી ગાયોની દેખરેખ હિંદ કરતાં સારી રીતે રાખવામાં આવે છે હિંદમાં ગાયોની જે અવવેલના કરવામાં આવે છે, તેના ઘણાં મરણો છે મુખ્યત્વે આર્થિક દુર્બળતા, એક મોટું મરણુ છે, દુનિયાના સમસ્ત રાજ્યોમાં દુધ પહોંચાડવાના પ્રશ્ન પર કાર્યશીલતા તેમજ ગભીરતાથી નિચાર કરાયો છે બાળકોની તદુરસ્તી સુધારવા તેમજ રાટ્ટું સ્વાસ્થ્ય જાળવવા દુધ—સારા દુધની આવશ્યકતા છે તે રાજ્યોએ કાયમી ધર્યા છે કે જેથી ગાયોની સારી રીતે રક્ષા કરવામાં આવે તેમજ લોકોને યથેષ્ટ સાર તેમજ સસ્તુ દુધ મળે આ સબધમાં બનાહારિષ્ટ રીતે હિંદી સરકારે મહપણુ કર્યું નથી, કેવળ આ દેશના નિવાસીઓ તેમજ બાળકોની અપેક્ષા સેના તેમજ પોતાને માટે યુરોપીઅન ને કરોની આધિક આવશ્યકતા સમજે છે હિંદ સરકાર આ દેશના નિવાસીઓની તદુરસ્તી તરફ ધ્યાન આપવું એ "વાત" તદ્દન ગોણુ માને છે અમેરિકાના સમુક્ત રાજ્યોમાં સરકાર (ક્રીડરલ્સ અધના નગર સબધી)નું પ્રથમ ખર્ચ એજ છે પોતાના પુસ્તકોના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી મીસ મેચોએ આ પ્રધાન વિષયની અવવેલના કરી છે અને અમે દાવા સાથે કહી શકીએ છીએ, કે તેણીની એ અવવેલના અન્યાયયુક્ત તેમજ પક્ષપાતપુર્ણ ઉદ્દેશને અવયબી છે

• તેણીના પોતાના પુસ્તકમાં ૨૧૦ માં પાનામાં લખે છે, કે મહાત્મા ગાંધીના સવાદ-ઘાતાએ આમે ખુબે મરે છે તેનો દોષ

ખ્રિસ્તીય શાસકો પત્ન મુક્યો છે તે સંબંધમાં ખ્રિસ્તીય-શાસનનું ઉત્તરદાયીત્વ વિશેષ તાત્પર્ય આગળ ચાલતાં તેથી ખુલાસારૂપે નીચે પ્રમાણે કરે છે. —

“આ અસન પ્રજ્ઞાલિકા (પ્રાચીન શાસનપ્રજ્ઞાલિકા)નું ધ્યાન ખ્રિસ્તીય લોકોને સોંપવામાં આવ્યું. આવી રીતે સોંપનારાઓને જોશ એવો હતો, કે દેશમાં હુલ્લટ, યુદ્ધ તથા બરબાદીથી રક્ષણ થાય, તથા શાંતિ સ્થાપિત કરવામાં આવે. આ કાર્ય ધણું ખર્ચ અમેરિકા-વાસીઓને માટે જેવું શીક્ષીપાઠનમાં હતું, તેવું જ હતું. જે સફળતા અમને (અમેરિકાને) શીક્ષીપાઠનમાં મળી; તેવીજ અંગ્રેજોને હિંદમાં પ્રાપ્ત થઈ. ફરક માત્ર એટલોજ કે અંગ્રેજોને ક્ષેત્રફળ અને જનસંખ્યા વધારે તેથી વધારે વખત લાગ્યો. ખ્રિસ્તીયો પોતાનું કાર્ય, કે જેમાં બધા પ્રકારની શક્તિઓની અપેક્ષા હતી, તે કાર્ય આજ ૫૦ વર્ષ થયાં પુરું કરી નાખ્યું છે. ખ્રિસ્તીયના શાસન નીચે હવે અને હવેન-ગાળાનું સંરક્ષણ થઈ રહ્યું છે. મહામારીઓ રોકવામાં આવી છે. તેમજ દુકાળથી પણ લોકોનું રક્ષણ થઈ રહ્યું છે. તેથી પહેલાં જે શત્રુઓદ્વારા ધન અને જાનમાલની ક્ષીણતા થઈ રહી હતી, તેની સારી રીતે રક્ષા થવાથી મતુઓ તેમજ પશુઓની સંખ્યામાં સમાનરૂપે વધારો થઈ રહ્યો છે. મતુઓને ભોજન અવસ્થ મળવું નેહાએ, તેથી સરકારે આવશ્યકતા પ્રમાણે પટે જમીનો આપી છે, કે જેમાંથી લોકો ખાધ પદાર્થો ઉત્પન્ન કરે છે અને મૃત્યુથી બચે છે.

આટલી વાત સમજતી નથી કે ‘ગાય’ અને ‘મુક્તિદેજને’ પરસ્પર શું સંબંધ હોઈ શકે. આ ડુકો ફરો પશુ અસલ વક્ત-વ્યોથી પરિપુર્ણ છે. (૧) આ પ્રજ્ઞાલિકાનું ધ્યાન ખ્રિસ્તીય લોકોને સોંપવામાં આવ્યું. કાણે સોંપ્યું ? હિંદમાં શાંતિ સ્થાપિત કરવાને માટે કાણે તેઓને નિમંત્રણ કર્યું ? તેઓ ફક્ત પોતાના લાભને માટેજ અહીં લાગ્યા રહ્યા છે. (૨) ખ્રિસ્તીય લોકોએ પોતાનું જે કાર્ય..... ૫૦ વર્ષ થયાં

પરિપુર્ણ કરી નાખ્યું છે. મીસ મેથોએ એ જાણુ જોઈતું હતું.
 - સરકારે જે રાજ્ય છૂટી છેલ્લું ખાલસા કર્યું, તેને પણ ૭૫ ઉપર
 વન થયા છે અર્થાત ૧૮૪૬મા છૂટી ખાલસા કરાયું હતું મહેસુલનો
 ફર નાખી બંગાળ, બિહાર અને સમુદ્ર પ્રાંતોનો નાશ તે પહેલાં
 કરી નાખનામા આવ્યો હતો (૭) બ્રિટીશ શાસન નીચે, જનમાલની
 મનામતી' આ જમાનામા પણ નથી (સરકાર પરના પ્રાંતોના યુધ્ધો-
 આક્રમણો તેમજ બંગાળ અસ્તિત્વ વર્જન વાચો) (૪) 'મહામારીના
 ઉચ્છેદ કરનાગ રોગો' હમણા પણ દેશમા પ્રવતેલા છે તેમજ દુખળની
 ગણુન આ પણ ઓછી નથી રેલવે તેમજ ઈરિદ્રવાને લીધે મહામારીઓને
 પ્રત્યે જલહીથી તેમજ અધિમધિ વેગથી પ્રસરી રહેશે છે જન-
 સમાજની દરેતા તેમજ મુખતાને લીધે રોગોત્તુ પોપણુ થાય છે
 તેમજ દુખળ પણ પડે છે દિદ દુનિયાને દુખકર્તા છે' એ મીસ
 મેથેના પોતાના પુસ્તકમા નમરણુથી ઉપર લખેલી વાત સિદ્ધ થાય છે

આશુત આનો - લુપ્તને મીસ મેથેના ઉપરાંત કમનનો
 વશો સુદર ઉત્તર આવ્યો છે દિદની ખાધ સામગ્રી પર વિચાર
 શાંવતા તેઓની લખે છે -

'આ સિવાય આ આક્રમણોમાથી અનનનો એટલો ભાગ
 ઓછો મરવો જોઈએ કે જે પશુઓ માટે કામમા આવે છે પશુ-
 ઓની સખ્યા લગભગ મનુષ્યો જેટલી છે અર્થાત નાના મોટા મગાને
 ૨૦,૬૦૦૦૦૦૦૦૦ પશુઓ છે એ બધા લગભગ ૧૭૦૦,૦૦,૦૦૦
 મળદો બરાબર છે આમાં મરવા, ખુતર આદિ પાણેલા પશુઓની
 ગણતરીનો સમાવેશ નથી આ વાત નિસદેહ છે કે આ પશુઓને
 ચારો, ધાસ પાદડા, અનાજના મ્યુસલાં મુળીઆ કપારીઓ, જુલું
 તેમજ તે ઉપરાંત મધક પૌષ્ટિક ખોરાકની આવશ્યકતા હોય શકે

૩૨૬

આ વાંતથી જરાપણુ સંદેહ નથી, કે પશુઓને ચારા ઉપરાંત અન્નનો પણુ મોટો ભાગ મળે છે. એ બંધતમા અમારુ અનુભવ એવુ છે, કે અન્ન ફક્ત મનુષ્યો માટેજ પર્યાપ્ત છે, અને એમ પશુ સભવિત છે, કે આવી રીતે પશુઓને અન્ન આપ્યાથી તેટલુ અન્ન મનુષ્યોને એક મગ છે પણુ પસાદર લોભ જેઓ મોડા રાખે છે, તેઓ એમ ચાહે છે કે તેઓને ગાય ખુબ દુધ આપે અને બળદો ખુબ કામ કરે તેવા ધરાયાથી તેઓને માટે અન્ન ખરીદે છે અને આમ થયથી અનાજના ભાવો વધી જાયછે, અને નિર્ધન પાડોશીઓને માટે અનજનો જથ્થો ધગાડી નાખે છે

સહાયતાની દ્રષ્ટિથી પોતાના વિચાર દર્શાવે છે જે વિષય પર આપણે વિચાર કરી રહ્યા છીએ તેને ઉપર આપેલા ટાચ્છોથી ઠીક સહાય મળે છે. તેથી એ વિષે વધારે વિચાર કરવો આવશ્યક નથી.

આ વક્તવ્યોમા શ્રીયુત લુપ્તને દુષ્કાળના વર્ષમાં પણ દેશ બહાર ખાદ્ય અન્ન મોકલવાના કુપ્રભાવ પર વિચાર કર્યો નથી એવી રીતે અનાજ બહાર મોકલવાથી જમીનદારોને ત્રાણ થાય છે, તે વત ત્રો સત્યજ છે, પણ જનસમાજ આ નીતિથી એટલું ઓછું ભોજન અન્ન પામે છે, તેમજ જુએ મરે છે, કે જેનો વિચાર શ્રીયુત લુપ્તને ઉપરના ફકરામા દર્શાવ્યો છે.

આપણે એમ કહેવું પણ ચોચ નથી, કે જે ઉપર ટપકે જોનાર વ્યક્તિઓ કહી રહી છે, કે દિંદમાના અર્ધાં પશુઓનો નશ કરવો જોઈએ. દિંદમા જેટલાં પશુઓ છે, તેની તુલના ખીજ દેશોની દરેક એક જમીન સાથે કરીએ, તો આપણને તરતજ સમજ પડી શકે છે દિંદમા જનસંખ્યામા જે પ્રમાણમા વૃદ્ધિ થઈ છે, તે પ્રમાણમા પશુઓથી વૃદ્ધિ થઈ નથી તેમજ બળની સંખ્યા જે પ્રમાણમા ખેતીની જમીન છે, તે પ્રમાણમા પુરતી નથી તો પછી વર્તમાન જનસંખ્યાને માટે અનાજ કેમ ઉત્પન્ન થઈ શકે ?

ઉપર જણાવેલી આર્થિક સમસ્યાએથી એ વાત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, કે શા કારણથી ગાય માતા જે પ્રુજનીય છે, તે આ દેશમા જુએ મરે છે. પરંતુ આટલી વાત નિ સદેહ છે, કે દિંદમાં અર્ધાં તેમજ સ્વાર્ધાં ગવલીઓ ગાયો ઉપર અત્યંત નિર્ભયતા વાપરે છે દિંદુઓ મણી સરળતાથી મીસ મેથોને ખી શકે છે, કે જકગની છવતા સામડી ઉતારવાને માટે ઉપદેશ આપવાનો તેણીને અધિકાર નથી, કારણકે તેણી જાણે છે કે પોતાના દેશમા તેમજ ખીજ પુરો-

---

*એન એરરર 'દિંદમા પશુઓની સ્થિતિ' (અખીલ ભારત વર્ષીય ગૌરક્ષીણી સભા ક્રમક્રતા.) ૧૯૨૬. પા. ૧૪.

પ્રીત્યન દેશોમાં સ્ત્રીઓની દેશનને માટે પક્ષીઓના રવાં તેમજ પાંખો વગેરે જેવી-કાઠવાના આવે છે, કિપ્તો ઉત્તર આપવાથી હિંદના ગવલી લોકો 'પુકા'ના જેવા નિર્લય વ્યવહારના પાપમાંથી મુક્ત થાયલા કહી શકાય નહિ. અમારું જીવ કહવું અત્યંત ઉચિત છે, કે હિંદમા આટલા વધારે પ્રમાણમાં ગેર-મા ઘણી જે એક તદ્દન નવીન વિષય છે. હિંદમા વિદેશી લુંટાર એનું સામન અને સ્વર્થ મુળ હિંદવત્તી-એને અત્યંત વિરોધી પ્રતિભા થય છે. સરકારે માંસ તેમજ આમડા વિદેશ મોકલવાના વ્યવસ્થા માટે પ્રાર્થક તેમજ ખીજ દેશોના વિદેશી વેપારીઓને ઘણી જ્વતંત્રતા મળી છે. પશ્ચિમના મુઠ્ઠ પક્ષીથી મામ-ડાની સંખ્યા ઘટી ગઈ છે. અને તેને લીધે હિંદમા દુધાળાં રોડોના જખરી અપ્રકૃત આવી પર્ક. કે. વિદેશી ખરીદનારાઓના પ્રશોભનમા પડીને ગવલીઓ થોડાક આપણી લલ્લ માટે 'પુકા' જેવી નિર્લય યાતનાઓ કામે આગાડી દો- થવા જે ચર જવ્યાઓ જગ્યા પછી દુધ દેનારી ગાયોનો નાશ થી નાજે છે. મહાશય એટલે લખે છે કે—

મીસ ગ્રેથે એમ કહે છે કે 'પશુઓની દેખરેખનું કાર્ય દિવસોને આપાત્મક અધિકારોમાં અભિવર્તિત કરી શુદ્ધિદાયકી પગલું' બધું નથી, કારણકે તેનાથી બિચારા પશુઓ અંગ્રેજોની કૃપામાંથી વચિત થઈ ગયા' પણ શું આગે પ્રિયીશં શામકોની અધિનતામાં પશુઓ હતા ત્યારે શું તેઓની સ્થિતિ મારી હતી? એ વિષય પર આ જમનના પ્રમુખ લેખક એન એટરજી પ્રમુખો માથે પોતાના પુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરે છે.

મમસ્ત દિંદમા પશુઓની સ્થિતિ આસંત શોચનીય થઈ રહી છે કોઈપણ ગેઝેટીઅરના પના ઉચ્ચલાવે અને પશુઓના સંબંધમાં મરનરી અને ખીન સરકારી વિવગ્નો શુઓ તો આપને માલમ પડશે કે મર્દન એન્જ ફરિયાદ છે. કે પશુઓ કદમાં નાના થઈ ગયા છે તેઓની દુર દેવની શક્તિ ધણી ઓછી થઈ ગઈ છે, તેમજ જેતી અગર તો એવવના પ્રમાણ તેઓ ધણું નબળાં થઈ ગયા છે"

બી —

• "તેઓની જાત ધણી સીપ્રતાથી દુકી (દોંગણી) થઈ રહી છે જે પ્રકારે તેઓની શક્તિ ઘટે છે, તેજ પ્રકારે તેઓની દુધ દેવાની શક્તિ પણ ધી ધી રહી છે અકમળના શાસનકાળમાં દિલ્હીમાં ધણી માથે વીસ વીસ શેર દુધ આપતી હતી, અને હસ રૂપીઆમાં વેચવામાં આવતી હતી"

"તે માથે ઘોડા કુતા જલદીથી ચાલી શકતી હતી, તેમજ સિલ તેમજ લાથી સાથે લડી શકતી હતી. આજની કુત પચીસ વરસ પહેલાં જંગલોની માથે ત્રણથી પાચ શેર દુધ આપતી હતી, પણ, વતમન સમયમાં એ પ્રમાણ ઘટી ગયું છે, અને માથે દીઠ કુત એક શેર દુધ મળે છે, એટલુંજ તરિક. પણ આ અવસ્થા આખા વારતવર્ષમાં પ્રત્યેક દુધાળાં ઘરની યસ ગઈ છે"

“મનુષ્યની, ઈયા” અર્થિક સમસ્યાથી ધીવકુચ સ્વતંત્ર હોતી નથી, તેમજ સરકારેની કાર્યશીલતા અથવા અકર્મણ્યતા પ્રભાવોથી વચિત રહી શકતી નથી.”

પ્રકરણ ૨૩.

હિંદ—વૈભવનું ઘર.

મધ્ય ઇન્ડિયાની લેખિકા મીસ મેથોને વર્તમાન સમયમા નહિ-
પણ હંમેશને માટે હિંદ ‘ઘરદ્રતાનું’ ઘર દેખાયુ છે, આ વાત તેણી
ધાર્મી ગંભીરતાથી કહે છે તેમજ ઐતિહાસિક ધનાઝોનો રોગ
પોતાની સંમતિ સાથે રજુ કરે છે પરંતુ પોતાના ‘હિતદાસનું’ અરાન
શીત્ર મામાન્યે મિત કરીને તેણી પ્રદર્શિત કરે છે તેણીના ઉપરચોટીઆ
જાનનો પરિચય ‘૧૮૪૫ મા શીખનો બળવો’ એ વત આપેખી
પ્રદર્શિત કરે છે. (પાનું ૨૫૩) શીયુત એડવર્ડ એમ્પમન મોન્સન
તેણીને પ્રશ્નમા પુછે છે, કે ‘શીખ લોકોએ જાની વિગ્દ બળવો ઈર્ષો’ ?
ને સમય સુધી આંગ્રેજોએ શીખનો મુલખ ખલમા ઈર્ષો ન હતો, તો
શું તેઓએ પોતાનીજ સત્તા વિગ્દ બળવો કર્યો ? આ કાષ્ટ એ-
બહુ અગત્યની વાત નથી, પરંતુ વાંચનાર એનો એટલોજ અર્થ કરે
કે મીસ મેથોનું ભારતીય હિતદાસનું જ્ઞાન ભરોમાપાત્ર નથી

કેવળ એ ધ્રુષ્ટ—અર્થાત મુખ્ અને અવિચારી—પરિણામ
શકનારાજ એવા હોય છે, કે જોએ એમ કહે છે, કે હિંદમા આખ્ય
શાસન પદ્ધતિનો વિમસ કોઈપણ કાલે અસ્તિત્વ ધરવતો ન હતો
મીસ મેથો લખે છે, કે—

આ વાત ધ્યાનમા રાખવા જોવી છે, કે હિંદનો હિતદામ-
ઉત્તર તેમજ દક્ષિણનો કુદત અગણિત મુદ્દો તેમજ એક વશને
હાવી ખીબ વંશનું શાસન શુદ્ધ્ય પ્રવાની ઘટનાઓનો હિતદાસ છે.
આ દેશના નિવસીઓમા મ્યુનિસિપલિટી, સ્વતંત્ર નગર પ્રજાંવ

પ્રજાતંત્ર તેમજ રાજનૈતિક જ્ઞાન વગેરેનો લાભ કોઈ વખતે પણ ક્રિમ્લન મેયો નથી." મીસ મેયોએ પોતાના 'હિંદ દરિદ્રતાનું ધર' નમના પ્રકરણમાં આવા પ્રકારની અનેક સંમતિઓ પ્રકટ કરી છે તેનું કાષ્ટપણ્ય ઐતિહાસિક પ્રમાણ આપ્યું નથી. તેમજ તેણી આખી પણ શક્તી નથી. તેણીએ પોતાના પુસ્તકના ૨૫૧ માં પાનામાં લખ્યું છે, કે — "આ દેશ । એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જવાને માટે મરુખે એવી હતી, કે જેવી સડકો બનાવે ચાલવાથી તેઓની ખરીઓથી તેમજ કૌચક અને ધુળથી બનેલી હેંધ શરૂ, એવીજ જાતના થોડા પુલો પણ હતા." આ વાતનું ખંડન મીસ મેયો પોતેજ પોતાના પુસ્તકની વિષય સુચીમાં કરે છે તેણીના પુસ્તકના એક ભાગનું મથળું — 'આન્ડ ટ્રંક રોડ'નું છે. જે તેણીને જરા પણ જ્ઞાન હેતુ કે 'આન્ડ ટ્રંક રોડ' શી વસ્તુ છે, તે તેણી એટલું તે જ્ઞાનપ સમજી શકી હોત, કે આ સડક ન કોઈ બનાવે એ બનવી હતી, અગર ન કોઈ અંગ્રેજ બહાદુરે, માત્રી વાત તે એજ છે, કે અંગ્રેજોનું આગમન થયું, તે પહેલાં હિંદની કટલીક સડકો એવી હતી કે જેની લંબાઈની ગણતરી આ આકાશથી માઇલોમાં થઈ શકતી હતી તેમજ રેલ્વે થઈ, તે પહેલાં એક શહેરથી બીજે શહેર જવાને માટે યાત્રીઓને મહાનાઓ સુધી તે સડકો પર ચાલવું પડતું હતું.

પોતાના પુસ્તકમાં 'દરિદ્રતાનું ધર' નમના પ્રકરણમાં મીસ મેયોએ દુકાળના અભયમાં મુસાફર યાત્રીઓના વિચારો દેશ માટેના અભિપ્રાયોનો સમાવેશ કરી નાખ્યો છે, પણ વાંતી ગએલા યુગનો સાત્ત્વ ઐતિહાસિક ચિતાર આપવો કષ્ટ્ય છે. એમ માનવું અભવિત છે કે 'મીસમી સદીના અમેરિકા જેવો વૈભવશાળી દેશ હિંદ નહિ હોય, પરંતુ ગતયુગને ઉપર્યુક્ત આદરોથી પરિપુર્ણ વિચાર કરીએ તો પણ હિંદ નિસંદેહ ધનધાનથી ભરપુર અને સમુન્નત દેશ તે હોવાનું.

શ્રીયુત બી એ સમીચના મનાનુસાર હિંદનો જે ભાગ દારાન્ય સામ્રાજ્યમા સમિલીન હતો, તે ભાગ અધ્યા રાજ્યમા સર્વથી વધુ ધનવન પ્રાત્ હતો ■

ચેરટન કૃત ખ્રિસ્તીશ હિંદના ઇતિહાસનો પ્રથમ પેરેઆર નીચ પ્રમાણે શરૂ કર્યો ■ —

‘જ્યારે વાહલ નદીની ધારી પર તુચ્છતાનો દ્રષ્ટિપાત કરનાર પીંગમીડોની સૃષ્ટિ ન હતી, જ્યારે યુરોપીઅને સભ્યતા પાળનાર અને જાણનાર યુનન તેમજ રોમ પીંચકુવ અસભ્ય અવસ્થામાં હતાં, હારે ભારતવર્ષ ધન તેમજ વેબેવનું સ્થાન હતું’ આ દેશમા વ્યવસાય-કુશળ લોકોની વસ્તી હતી આ પવિત્ર ભુમિ પર તેવા લોકોના પરિશ્રમ અકિત યજ રહ્યા હતા, જેડુતોના પરિશ્રમના બદલામા કુદરત તેઓને પ્રતિવર્ષ ધન-માન્ય પુષ્કળ આપતી હતી ચતુર વણકરો સુલાયમ તેમજ સુંદર વસ્ત્રો તૈયાર કરતા હતા કારીગરો-એ એવા એના ચમકાર-પુણું ભવનોની રચના કરી હતી કે આજે હજારો વર્ષની સભ્યતાનો પ્રચાર થયા છતા તેના સમાન કાંઈ પણ યજ શક્યું

શાસનકાળ તથા બ્રિટીશ શાસનકાળની આગળના-સમયની ચાતો વિષે ટોચલુ આપીશું:-

હિંદ સુધારા સમિતિ જેમાં પાર્લામેન્ટનાં ૩૭ સંખ્યે દેતાં, તેઓએ 'હિંદ માટે સુધારા પત્રિકા' નામના પત્રમાં લખ્યું છે, કે:—

જેમ કહેવામાં આવે છે, કે હિંદના સોકો નીચ, પતિત તેમજ અત્યંત જુદા છે.....જે હિંદના મોટામાં મોટા રાજાઓને આપણે તપાસીએ તો આપણા જડ અને સ્વાર્થ ગવર્નર પણ અત્યંત મોઝ અને ઉદાર જણાશે. મોઝાસ બાદશાહોની વિલાસોની પુણ સ્વાર્થપરાયણતાએ હિંદવાસીઓને નિર્બળ અને દરિદ્ર બનાવી મુક્યા હતા. તેના પૂર્વજે ક્યાં તો અમાચારીઓ હતા, કાંતો જડ બ્યકિચારીઓ હતા. આ દેશના સમાચાર-પત્રો તેમજ જનતાની સહાનુક્રુતિના બળ ઉપર આપણે માટે જે વાત તદ્દન સરળ યથ જ્ઞ છે, કે આપણે આપણાં પુર્વના શાસકોને નીચ કહી આપણી શ્રેષ્ઠતા યોષિત કરીએ છીએ. આપણે આપણાં પ્રમાણને તેમજ આપણી વાતોને સર્વથા સત્ય કહીએ છીએ. પણ જે કોઇવાર આપણા પુર્વ શાસકોના સંબંધમાં

સાથે કરવી જોઈએ, કે જે વખતે 'અંગ્રેજ' એમ કહેવામાં આવે, તે અંગ્રેજી સમજવામાં આવે છે. — જ્યારે એક્ટ્રેટ કે જેમણે, ફર્ટલિટી નામ કરવામાં આવે, તેઓ અત્યંત નિર્દય તેમજ સાધારણ ગૌર તેમજ છુટારાઓ કરતાં પણ દુષ્ટ હતા, જ્યારે મોટા લોકો એટલા ધન-લોભુપ હતા, કે જેઓ આ ધન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે એ વાતનો વિચાર પણ કરતા ન હતા. — જ્યારે ઇન્દિયાસકિત એટલી બધી હતી, કે રોકાલેડની એક રાજકુમારીને વિવધી લોકના કુમલથી અચવાને માટે ધાર્મિક જીવન તેમજ 'પ્રાપ્ત્યુ' શરૂ કરવામાં આવે, તે (હૈન્ડ્રી એન્ડ હેર્ટીંગ્ટન એન્ડ સોન્સ ઇન્ડિયા સ અને એડમને)

એમ કહેવામાં આવે છે કે હિન્દના કુસજ્ઞાન રાજવંશીઓનો ઇતિહાસ આરંભિક વિજેતાઓની નિર્દયતા અને લોભુપતાથી ભરપૂર છે. પણ તત્કાલિન ક્રિશ્ચિયનનો ઇતિહાસ પણ એવાજ જિહ્વારથીથી પરિપૂર્ણ મળે છે. અંગ્રેજી સદીના અંતમાં જ્યારે પ્રથમ કોંગ્રેસે

અને વિનાશક હવું. કોઈપણ દેશને કોઈ સમયમાં ઝોલે અનુભવ થયો નથી.' કહેવામાં આવે છે, કે મુસલમાન વિન્તોચ્ચેની અંદરેલ નિર્દયતાનાં પણ ધણા પ્રમાણે દયાત છે, પણ યુ' તેઓની ઉદારતાનું પ્રમાણ કોઈપણ ઠેકાણે મળે છે ?

આ પ્રમાણે મોટા મોટા મ'યો લખાવીને રાજ્ય વ્યવસ્થાએ તેમજ દેશી નરેશોનાં ચરિત્રો પર દુષ્ટ આધારે કરવામાં આવે છે, કે જ્યાં તેઓને આપણા અધિકારમાં રાખવાનું આપણને ઠીક ઠીક બહાનું મળે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં એટલું બુતાવી આપવાની આવશ્યકતા છે, કે પ્રત્યેક દેશી એલિવરના સ્થાન પર આપણે ત્યાં ઇસાઇ રોલેન્ડ' હાજર છે. અર્થાત જો-હિંદના મુસલમાન રાજાઓ નિર્દય તેમજ સોલુપત હતા, તો તેઓના સમકક્ષિન ઇસાઇ ઘાસકો પણ તેઓ કરતાં જરાએ મારા ન હતા. આપણા લોકોની એ દેશન થઇ ગઇ છે, કે આપણે પંદરમી ઝાગર તો 'સોળમી સદીના હિંદની તુલના એગણીસમી સદીના ઇંગ્લાંડ સાથે કરીએ છીએ. તેમજ પરિણામમાં આપણી પ્રસંસા આપણે કરીએ છીએ. એક - પુદ્ધિમાન સમાજોચકત્વ' કહેવું છે, કે ત્યારે આપણે ઇંગ્લાંડ સાથે કોઈપણ ખીજ દેશની સરખામણી કરીએ છીએ ત્યારે આધુનિક ઇંગ્લાંડ વિષે આપણે વિચાર દર્શાવીએ છીએ. આપણે રેફર્મેશનના પુર્વકાળનો વિચાર કરતાજ નથી. જો-દેશ કોઈપણ અંશે આપણાથી પછાત હોય, તેને આપણે અસહ્ય સમજીએ છીએ, ભલે પછી તે દેશની સ્થિતિ

અત સૈમમાં પાલ્મિન્ટના સભ્ય ત્રીપુત ઝખત્યુ એમ ટારેન્સે
નીને પ્રમાણે લખ્યું છે —

“પ્રાચીન હિંદુ યજ્ઞ પદ્ધતિને પતિત સ્વેચ્છાચારી તેમજ
શોભત વિરદ કહેલી, એ એક જોની જુલ છે, કે જેનો કાષ્ઠપણુ આધાર
નથી તેમજ એવી જુલ કદી પણ સાબળવામાં આવી નથી.
એણે પહાણુ ઠાણુ > તે શાસનપદ્ધતિએ જેઓનું અધિક કર્ણુ,
તેઓ ધર્માધ દાસો હતા તેમજ તેઓ તેની સ્થિતિમાં પડી રહી
વિદેશી સભ્યતા તક્ષવારના બળથી તેઓમાં દરતાક્ષેપ મ્હાં સિવાય
નજ લાવી શકત — એ વાત પોતાના અભ્યાચારો હુપાવવા તેમજ
પોતાના રાષ્ટ્રીય આત્મપ્રેમના જોગરપે છે અવા ઢોંગીસિદ્ધાતોનું એવા
માણુઓએ ખડન કયુ છે, કે જેને માટે કેષ્ઠપણુ સદેહ ન લાવી
શકે, તેમજ જેની પ્રમાણિકતાનો કાષ્ઠપણુ અસ્વીકાર નજ કરી શકે”
મીઠટ ટારેન્સ વાયકને હિંદના શાસકોની અપહરણુ નીતિ, નિદા
તેમજ ધર્માધતાની તુલના વિષે બોલ્યાંઅસ, નવમા જુલ, ખીન્ન
ફિલિપ, ત્રીજા રિચર્ડ, મેરિ ટ્યુડર, તથા છેલ્લા સ્ટુઅર્ટના કાર્બોયો
માટે મહે છે તેમજ તેણે જુલમળની કચેરીન મેડિસીથી માડીને જુલ
કે ગ્રાડ સુધી — નિર્દય ફિલિપથી માડીને સુર્ખ ફર્ડિનાન્ડ સુધી —
વિશ્વાસઘાતી બેનથી માડી ખુલ્લું ચાલ્સી સુધી (તથા સુસકો વિના
પિતૃઘાતી પિટર તેમજ નોપોલિટન બોરબોન્સને પણ તેઓ જુલ્યા
નથી) ના અપુચિત શાસન પર વિચાર કરવાનું સુચવે છે ત્વાર પછી
તેઓ એવા અભિપ્રાય પર આવે છે, કે આ વાત દક્ષિણ એશિયાને
માટે સલપુર્ણ નથી, કે જેટલી પશ્ચિમ યુરોપના સબધમાં મે કદી
છે તે ભાગના મુખ્ય અથવા તો આશ્રીત શાસનનું દરરોજનું કાર્પ
અર્થ — ખાસવિક, કુર, સ્વાર્થમય તેમજ લોહુપતાપુર્ણ અવસ્થ રીતે
યજ રહેતુ હૈ

સુધારા માટે પત્રિકા ન ૯ માં ફરીથી તેનો ઉલ્લેખ કરતાં
આપણને જણાય છે કે —

• દિદુ તેમજ સુસક્ષ્માન બને ભવિષ્યોના લેખને એક સ્વરે
 રહે છે, કે સુસક્ષ્માનોના પ્રથમ આક્રમણ પહેલાં દિદુ ઘણી ઉન્નત
 દશામાં હતું અને લેખ । વિસ્તારથી ક્રોનજ રાજ્યની રાજધાનીની
 વિશાળતા તેમજ સુદૃરતા તથા-સોમનાયના મદિરની અદ્ભુત વિશુલિતિ
 વર્ણન કરે છે” હવે આપણે જરા ધિગ્રીય રામ । તેમજ ઇતિહાસ-
 કર ઝેલીન્ડનની વાતો તરફ આપણું ધ્યાન ખેંચીએ —*

સાધારણ સમયમાં લોકોની જે સ્થિતિ હતી તેઓને મુ
 દુ બં વેઠવું પડતું હતું, તેનો કષ્ટ પત્તો મગી શકતો નથી શ્રીરામચાંદ
 (સન ૧૭૫૧ થી ૧૭૬૪) ના ઇતિહાસ લેખકે વિસ્તારથી વર્ણન
 કર્યું છે, કે તે સમયમાં પ્રજા સુખી હતી લોકોના ધર સુદૃર હતા,
 ધરમાં રાજવાટની ખોટ નહતી તેમજ સ્ત્રીઓ ચાલી તથા સોનાના
 ધરેણા પહેરતી હતી”

ખીજા ઇતિહાસકારો તથા યાત્રીઓએ જે વર્ણન કર્યું હતું,
 તેનો બધાનો ઉપયોગ ઝેલીન્ડને કર્યો છે અને નીચે સહેપમાં
 કટલાક પ્રમાણે આપીએ છીએ —

“એ વાતમાં સ દેહજ નથી, કે દેશની સાધારણ સ્થિતિ ઉન્નતિ
 પર હતી નિક લો ડી મંદી જેણે લગભગ ઇસ ૧૪૨૦માં દિદની
 યાત્રા કરી હતી, તેણે ગુજરાતની ઘણી પ્રશંસા કરી છે તેણે ગગા
 કિતારાનાં નગરો બશ્પુર જેવાં હતા તે નગરો સુદૃર પુષ્પો તેમજ
 મેવાના અગીચાઓથી ઘેરાએલા હતા મહારાજ્યના માર્ગમાં તે ચાર
 સુદૃર શહેરોમાંથી પસાર થયો હતો મહારાજ્યને વિષે લખતા તે
 કહે છે, કે તે નગર ઘણું ધન સંપન્ન હતું તેમાં ચાંદી, સોનું અને
 અદ્ભુત અમૂલ્ય રત્નો-નહતાં બારબેરા તેમજ વારતેમાંએ તેણે શ્રેયા
 વર્ણવેલું સમર્થન કર્યું છે તેઓએ સોળમા સૈકાના આરંભકાળમાં
 દિદની યાત્રા કરી હતી”

“સુપ્રીમ ફેડરેટિવ એન્ડ પ્રમાણે સ્વચ્છતાવતું વર્ણન કર્યું” છે. હમને ખાદ્યોએ પંદરમા સેક્ટરના મધ્યભાગમાં મહાન તથાવખ્યાન અભ્યાસી તેમજ કૃતિમરી રાજ્યના ન્યારે દેશમાં મોટે ભાગે વિસંધ મચી રહ્યા હતા, તે સમયમાં તેણે હિંદની યાત્રા કરી હતી, તેમણે મોટા મોટા કાલેરો અને કચ્છાઓની ગણના કરે છે, તેમજ જણાવે છે, કે આ અસાધ્ય મુર્દે દેશની ઘણી ઉત્તમ દશા હોવી જોઈએ.”

સુધારા માટેની પત્રિકામાં મોઝમોના વખતના હિંદુ વર્ણન નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે, —

“તૈયુરલાગતો પોતાને રાજદુલ અબ્દુલ રીયાલે હ સ ૧૪૪૨ માં દક્ષિણ હિંદની યાત્રા કરી હતી જીલ નિરીક્ષકોની જેમ એ પણ સમત છે, કે તે વખતમાં આ દેશ ધરો ઉત્તમ દશામાં હતો. ખાનદેશનું રાજ્ય તે વખતમાં ખાસ અધિકારીઓના હાથ નીચે ઘણીજ ઉત્તમ દશામાં હતું. તે વખતમાં ખેતીનું સિચન કરવાને માટે પાણીની અનેક ધારાઓના મુખ પત્થરના બંધોથી બાંધી લેવામાં આવ્યાં હતા. આ કાર્ય ખાસતર્વર્ષની કોષપણુ ઐદોગિક યોગ્યતાના કાર્યની પુરતી રહે છે”

કુવા ખોળવા હતા.....સડકની બંને બાજુ પર યાત્રીઓને મળ્યા મળે તેવા આસપાસી વૃદ્ધોની હાર રોપવામાં આવી હતી. ૮૨ વય પછી પણ તેજ લેખકને ધણે ઠેકાણે તે રસ્તાની સ્થિતિ જોવી હતી. તેવીજ જણાઇ હતી.”

સુધારા માટેની પત્રિકામાં જે પ્રમાણિક લેખકોના વક્તવ્યોનું ટાલણું આપ્યું છે, તેમાં પિટરો ડલ બેલિ નામના એક ઇટાલિયન યાત્રીનું પણ નામ છે. ૪૧ સ ૧૯૨૩ માં તેણે નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું.†

“ધણું ખરું લોકો શાંતિમય જીવન બતીલ કરે છે. કારણકે રાજા પોતાની પ્રભુને દુખ તેમજ દુઃખ કરતો નથી, અને લોકો ધનાઢય તેમજ સુખી તથા સંપત્તિવાળા છે”... .ઔરંગજેબના સબધમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.”

“ઔરંગજેબ તેમજ તેની પછીના કમવાર નિર્બળ અને દુષ્ટ રાજાઓના આસન તથા નાદીરશાહ કે જે દિલ્હી છોડીને જતી વખતે પોતાની સાથે અઢળા પૈસા લઇ ગયે હતા, તેવાઓના આક્રમણો

કાંઈ કુલરવસ્તુ 'હિંદુ' હિત' નામનું પુસ્તક છે. તેમાં 'હિંદુઓ' અરિત તથા તેના શાસનકાળમાં મહેસુરની સ્થિતિ વિષે વર્ણન છે. સુધારા માટેની પત્રિકાના લેખકે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

"કારીગરો તેમજ વેપારીઓની ધણી ઉન્નત દશા હતી..... ખેતીનાં કામમાં વૃદ્ધિ હતી નવા નવા કારખાનાઓ મ્યપાતાં હતાં, અને રાજ્યમાં પૈસો બહારથી આવતો હતો..... મહેસુલી અધિકારીઓના ગુના માટે સત્વર શિક્ષા કરવામાં આવતી હતી."..... મુરે ટીપુના શાસનના સંબંધમાં જે લખ્યું છે, તેનો સારાંશ અમે નીચે આપીએ છીએ

"જ્યારે કે ઇ વ્યક્તિ કોઈપણ અઘાત દેશની યાત્રા કરે છે, તેમજ તેમાં ઉત્તમ ખેતી જનસમાજની ગાઢી વસ્તી, નવા શહેરો, વિસ્તૃત વ્યવસ્થા તથા નગરો તેમજ પ્રત્યેક વસ્તુની ઉન્નત દશા જુએ છે, સૌ જ એજ અનુભવ બાંધી શકે, કે પ્રજા સુખી છે તેમજ દેશની શાસનપદ્ધતિ પ્રજાને અનુકુળ છે, આ વર્ણન ટીપુના રાજ્યનું છે."

તો પણ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જતાં સુધી તેને માર્ગરક્ષક પુરા પાડે છે.....“આ પ્રાંતમાં જે કોઈની રૂપીયા અગર મુત્યવાન ચેલી પડેલી જડે છે, તો તેને એક ઝાડ સામે લટકાવી દે” છે. અને તેની ખબર પડોશના ચોરોદારને કરવામાં આવે છે”

દાકાના સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે—

“દાકાના ધનવાન પ્રાંતમાં પ્રત્યેક ભાગમાં ખેતી કરવામાં આવતી હતી.....આયમાં કોઈપણ જાતનો પક્ષપાત કરવામાં આવતો ન હતો.....જથાવંતરાયને પવિત્ર દીક્ષા આપવામાં આવી હતી તેનામાં સત્યનિષ્ઠા તેમજ કાર્યક્ષતા વગેરે ગુણો ધણા હતા તેને પ્રાંત પર શાસન કરવાનું એવી રીતે સીખવવામાં આવ્યું હતું, કે જેથી પ્રજાની સુખ અને શાંતિમાં અધિકાધિક વૃદ્ધિ થતી જતી હતી. તેણે અનાજના વ્યાપારને માટે છૂટ આપી હતી, ને તે પરથી કર તથા એક હમ્યુ વેપારની રીત કાઢી નાખી હતી”

બંગાળના સંબંધમાં એક ખીલ્ને ફકરે નીચે આપીએ છીએ—
તેમાં અંગ્રેજોએ આવ્યા પહેલા બંગાળનું ઠીક ઠીક વર્ણન કરવામાં આવ્યું” ■

“અલિવર્દીખાને જ્યારે બંગાળની લગભગ હથમા હાંધી ત્યારે બંગાળની આવી સ્થિતિ હતી. તે રાજ્ય દરમિયાન.....પ્રાંતની ઉન્નતિ થઈ હતી તે રાજ્યની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાને માટે ફક્ત બે વાતનીજ આવશ્યકતા હતી. યોગ્યતા તેમજ સદાચાર. મંત્રીઓ સુન્ટવ મા અથવા તો સેના કે પ્રબંધ વિભાગને માટે અધિકારીઓ સુન્ટવી વખતે જેટલું ધ્યાન તે મુસલમાનો પર રાખતો તેટલુંજ હિંદુઓ પર પણ રાખતો હતો. રાજ્યની જે પેદાશ થતી હતી, તે દિવંદીમાં નહિ મોકલતા તેજ પ્રાંતમાં તેનો વ્યય કરવામાં આવતો હતો”
મીસ મેયે એ કંપની સરકારની અલંત પ્રશંસા કરી છે. પરંતુ કંપનીના શાસનકાળ દરમિયાન બંગાળની શી દશા હતી તે વાત નીચે આપણા લોર્ડ મેકોલના વર્ણનથી સ્પષ્ટ થશે—

“कसाधवे ज गणना छोडवा पछी पायि वरिमा अ ग्नेवुं
शासन धरुंज वगडी गयुं हतुं. ग्नेवुं ससन कोधपयुं काणे कोधपयुं
समानने अनुकुण नर यछ शके रामन वोधसरोय जे अके अथवा
तो जे वर्षमा कोधपयुं प्रान्तने अटलो सुसी नेता, के इन्चेनीयाना
किनारा पर सजे-भरभरने महेव तथा स्नन गार जनपी रहेता हता.
अ भरनेो हार पीता हत तथा असेकीड युद्ध तथा धराइना
टोणाना समुहनु प्रशान भता हता तथा स्फानता वोधसरोयो
जेओ मेकिसओ अथवा ते नीमा-नेवरीओने शप व्यापी छोडी
हछ सोनानी गाडीओनी लागी हार तेमज यादीथी सुसज्जन
टहुओ साथे माड्डिमा प्रवश कता हत, ते रमछे लिहमा यछ
रछु हतुं सपुणुं आतरिक व्यपरे कपनिन ।।भराओ पाताने ह्यथ
भ्यो हतो तेओ ज गणान निवासीओने मोरा भव भरीत्वा तथा
भरतो वेयवाने इरज पाडता हता तेओ देनी अ लपो, पोबिस

“મને તાપ છે, કે આપણી બીજને આપણા અધિગમ
 ધ્યાવી રાખવાની પ્રવૃત્તિ તથા દડ દેવાના પ્રયોગને લીધે હિંદુસ્તાનની
 સમસ્ત શક્તિઓ આપણે માટે એવી ચકાશીસ યજ્ઞગણ છે, કે જેવી
 આપણા સભ્ય માટે સશક પહેલા હતી આપણી આવી અધિગર
 પ્રવૃત્તિ તથા વ્યક્તિઓની અનિયતિત વ્યભિચાર લીવાથી આપણા
 રાષ્ટ્રીય સન્માનને ધજો આઘાત પહોચ્યો છે હિંદુ પ્રત્યેક વ્યક્તિ
 આપણી સાથે જોડાતા ડર છે’

“જવાબની તિબેરી પર આપણા ને મરોના પગર તથા પેન્સનનો
 ભાર તેમજ કપનિની સૈનિક પ્રબધ સખધી સેવાઓના વ્યયને
 ઝાટલો ભાર પડે છે, કે તે ભાર તેમની સહી ચકાતો નથી દેવી
 નોકરી તથા વધરના મણુઓને મેવાન મુખ્ય બધો ન મળવાથી
 સમગ્ર દેશ આપણી તરફ દેવ તથા ધા દ્રષ્ટિથી જુએ છે મને
 ભય છે કે મર આઘવને ધા ધા ધા (જે છે જે મહાપણુ
 વ્યક્તિને હુ પુત્રુ ધા કારણ ધા નગર પર બમે ધા
 નાખીએ છીએ ? ને તેો ધા યુત્ત ધા પી ધા નથી મરણુ
 ખરો છેતુ સમ ધા ધા નથી તેમ તેમ નથી મહી સક્તા
 કે નરબ વગરની દરુ હેય કે ન ધા તેલો કપનિને કર
 આપવે જ પ ના બમે વ્યામ ન ધા નજ અધિગર ધા ૧૬
 હતો, કે જેવે અધિગર ક્રમ ધા ધા ધા હાલ શરૂ થા મે
 દુપીઆગો કર ભેન ધા અનિગર નેચ મસ્ત દત તેમજ તેઓ
 એકી વખતે સમ પ્રતા વગરે રાષ્ટ્રને જુગર ખેતી ગમતા ધા
 (આ વાત હુ મન રીને પુરવર ધા ધા)”

મરાઠાઓ ન રાજ્ય વિા અપા મરુશુ એ કવેગીય
 હુ ધેરન નામના વ નાએ પોત ધા ધા સક્ષિપ્ત વર્ણન”
 નામની પત્રિકામાં જે સા ૧૯૬૨ મ ધા ધા મગરીન નામની
 પત્રિકામાં પ્રકાશિત કુ હુ તે ધા ધા ન મેલુ જણાય છે-

“મ્હુરતથી છૂં પાટ તરફ ગયો ...પ્રાત કાળનો દસ વાગ્યાનો સમય હતો. ગ્યારે એ મરાઠના દેશમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે મને એક જાણ્યું કે જાણે સંવર્ષ મુગના સરળ તેમજ અન્યદમય પ્રદેશમાં કુ કેમ પહોંચ્યો હોઈ. તે પ્રદેશમાં કુદરતવ કાષ્ઠપણુ પરિવર્તન થયું ન હતું એકો પ્રસન્ન, તેમજ યુદ્ધ અને દકાળનો તદ્દન અભાવજ હતો. લોકો પુષ્પ થઈ અને બહુ સ્વચ્છ હતા, અને અતિથિ સત્કારનો ભાવ ત્યારે તરફ વિષમાન હતો પ્રત્યેક દ્વાર ઉઘાડુ હતું અને મિત્રો પાડોશીએ, અને અપરિચિત લોકોનો પણ એકસરખો સત્કાર થતો હતો.

મંથી' કે' આપણા શાસનમાં કોઈપણ દેશ અગર' પ્રાન્તની ઉન્નતિ સંભવિત હોઈ શકે તેઓની શાસનપદ્ધતિ કોમળ અને પિતૃવત છે. 'હું' સમગ્ર' હું, તે પ્રમાણે તેઓની ઉન્નતિનું મરણ્ય કૃષિ સંબંધી જ્ઞાન તથા કૃષિ પ્રેમ છે. તેઓનું એ વિષયમાં જ્ઞાન આપણા કરતાં વધિક છે, અને ગામડાં તથા નગરોની ઉન્નતિ કેવી રીતે કરવી, તે તેઓ બહુ સારી રીતે સમજે છે તેવા ઉદ્દેશોથીજ ધનાઢય લોકો ત્રાત્સાહન આપે છે. તેમજ પોતાની પુંજી વ્યાપારમાં રોકે છે..... પરંતુ ઉન્નતિનાં બધા કારણોમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ કારણ એજ છે, કે લોકો શ્રામ્ય તથા અન્ય દેશીય સંસ્થાઓને ખુબ સહાય આપે છે તેમજ દરેક શ્રેણીના લોકોને એ કર્તાવ્ય પરિપુર્ણ કરવા માટે વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી છે. આપણી શાસન પદ્ધતિમાં એ બાબતમાં પ્રગતિ ઘણી થોડી છે."

હતા તેમજ પ્રજાનું મુત્ત-સમાન પાલન કરતા હતા; ઈં તેા બ્રિટીશ પ્રાંતોમાં જે શાસનપદ્ધતિથી કામ લેવામાં આવતું હતું, તે દેશીરાજ્યો કરતાં તેમજ દેશીઓની ઉન્નત દંધી-લાવવાં 'પુરતું' નહતું."

સન ૧૮૨૭ માં ગવર્નર જનરલ લોર્ડ હેસ્ટીંગ્સે જાહેરનામું બહાર પાડ્યું હતું. (પાર્લામેન્ટ સંબંધી પત્રો પાનું. ૧૫૭) કે—

"આપણા શાસન દરમિયાન એક નવા વંશની ઉત્પત્તિ થઇ છે. આપણા કાયદાઓની જાયા નીચે પાલન થતા એ વંશની જે મુખ્ય વિશેષતા એક તો એ, કે દાવાઓની પ્રવૃત્તિ વધી છે કે જેને આપણી અદાલતો પુરી પડી શકતી નથી; તથા બીજી વાસ્તવિક રીતે ધર્માચરણનું અધ-પતન થયું છે."

કસાઇવ માટે પણ આ જમાનાના એક ઇતિહાસકાર લખે છે કે:—*

"બંગાળમાં સારી રીતે રાજ્ય કરવા માટે કલ ઇવને જવાબદાર રહેવાની પરવાહ હતી નહિ તેથી તેા માત્ર એકજ પ્રયત્ન હતી, કે નવાબ તેમજ પ્રજાને નિર્બળ બનાવી કંપનિ સરકારી રાજનૈતિક પ્રધાનતા સ્થાપિત અને સુરક્ષિત કરવી." પણ હુકસ એડમના શબ્દોમાં "કસાઇવે પોતાને માટે અથવા તેા સરકારને માટે જે કાંઈ હુંટ કરી, તે સંપૂર્ણ રીતે યતી હુંટના પ્રમાણમાં કાઢ હતી નહિ. અને તે પણ ખાસ કરીને તેના ગયા પછી જે હુંટ ચલવાઇ તેના પ્રમાણમાં કાંઈ હતી નહિ. તે સમય અસહાય બંગાળા પર લાખો લલચુ નોકરો તુટી પડયા હતા, કે જેઓ કોઇને, પણ જવ જદર ન હતા, તેમજ અસંત લોહુપ્ત હતા, અને વ્યક્તિગત સંપત્તિને પણ રવ લા કરી જતા હતા."

પ્રકરણ ૨૪.

હિંદ ગરીબામૃત ઘર.

હિંદ બાકાના સામ્રાજ્યને માટે પાણી ભરનાર અને લાકડા
ગીરનાર હંમેશને માટે નજ રહી શકે, અને રહેવું પણ ન જોઈએ

જે. આસ્ટીન એમ્પર લેધન.

હિન્દ મત્રિ

(સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ)

લંડન ટાઇમ્સ ૩૦ માર્ચ ૧૯૧૭ ખ્રિસ્તી સામ્રાજ્યમાં હિંદુ-
સ્તાનની આર્થિક યિતિ શું છે? તેનો પત્તો આપણને સારી રીતે
ઉપરના ટાયટ્યુથી મળે છે હિંદુસ્તાને શ્રેષ્ઠ ખ્રિસ્તને પેસાદાર બનાવ્યું
છે અને શ્રેષ્ઠ ખ્રિસ્તને હિસ્તનને દરિદ્રતાનું ઘર બનવી મુક્યું છે
આવાત અગ્રેજ અને દિની અનુભવી અને લય સત્ત પીણાએ કથા
પુસ્તકોમાં મળ્યાં છે મ તે બાબત જુઓ પર હિંદુ દેવું એ
પુસ્તકમાં હુમા ઉત્તેજ કથો છે આ પ્રકરણ તેજ પુસ્તકમાંથી
લેવામાં આવ્યું છે

અદારમાં સૈકામાં હિંદુસ્તાનમાં પુષ્કળ દ્રવ્ય હતું. રાજ્યની ત્રીજેરીઓ પૈસાથી ખસકાથી હતી અને સોતું ચાદી તેમજ કિંમતી હીરાઓ નેની ખરી કિંમત આંકી ન શકાય, તે પણ પુષ્કળ હતાં. તેદ, ઉદ્યોગો અને કારખાનાઓ આખાદ સ્થિતિમાં હતાં, અને પુષ્કળ માલ, સોતું અને ચાંદીના બદલામાં પરદેશ મોકલવાનાં આવતો હતો. એશિયા યુરોપ અને આફ્રિકા સાથે તેનો વેપાર પુષ્કળ હતો. મલમલ, રેશમના કપડા, હાની શાલો, પિત્તળ અને કાસાના વાસણો માટે, હિંદની કીર્તિ, એશિયા અને યુરોપમાં અમર હતી.

દોઠ સૈકાથી વધારે વખત સુધી હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ લોકોનો વેપાર મુખ્યત્વે કરીને, દ, અને રેશમતું કાપડ, ગળી ને તેજનો, મોતું ચાંદી આપીને, પરદેશ ચઢાવવાનો હતો. આ વખત દરમિયાન હિંદુસ્તાને ખાસ કરીને કાંઈ પણ પોતાને માટે પરદેશથી આપ્યું ન હતું. જુસ કહે છે કે ૧૭૪૭ થી ૧૭૫૭ ના દશ વર્ષ દરમિયાન હિંદુસ્તાનમાં ૫૫૨,૫૨૩, ૫૫૩ સોતું માલની ખરીદી બદલ આપ્યું હતું, પણ તે પછી ખીલકુલ પણ વેપારના બદલામાં સોતું હિંદુસ્તાન આપ્યું ન હતું.

આ વેપાર દ્વારા ઇંગ્લેન્ડના કંપનીએ કેટલો બધો જાબર-જસ્ત નફો કીધો તેવું વર્ણન તે વખતના બધા ઇતિહાસ-કારોએ કહેલું છે. મેકડોનેલે કહે છે કે આ સંખ્યા ખીજના મોટા ભાગના અમલ દરમિયાન કંપનીની સ્થિતિ એટલી બધી ચઢીઆતી હતી કે વેપાર સંબંધીમાં ખીજે કોઈ પણ ઇતિહાસ તેની સરખામણીમાં નજર રહી શકે અને તે વેપાર આખા લંડન શહેરમાં, પ્રજાની વિસ્મયતા, મોહ, અને દ્રેશની લાગણી ઉત્કેરતો હતો. ત્યાર પછી, આ સંખ્યા ખીજના પરીવર્તન પછીથી ૨૩ વર્ષ દરમિયાન ગંગાની ખીજુની વસ્તિવાળા અને કુળદુષ્ટ પ્રદેશમાંથી વાર્ષિક નિકાસની આવક ૧૮૦૦૦, ૫૫૩ થી વધીને ૩૦૦૦૦૦ ૫૫૩ સુધી ચઢી હતી. વળી તે વધારામાં

છે કે કંપનીનો નફો તદ્દન ન મળી શકાય તેવો હતો. ...અને ૧૯૭૬ ના વર્ષમાં એટલો બધો નફો હતો કે દરેક માસિકને તેની પાસે જેટલો સ્ટોક હતો, તેટલોજ તેને બોનસ (નફો) મળ્યો હતો. આ પ્રમાણે તે પેસાની રોકાણ બેવડી થઇ ગઇ હતી, અને તેના ૫૦ માંથી વર્ષમાં વાર્ષિક ૨૦ ટકા લેખે વ્યાજ અને નફો આપવામાં આવતો હતો.'

૧૯૭૭ માં ૧૦૦ની કિંમતના સ્ટોકનો બજાર ભાવ ૨૮૫ પાઉંડ થઇ ગયો હતો. ૧૯૮૧ માં ૩૦૦ અને સાર પછી ૩૬૦ અને પાછળથી વધીને ૫૦૦ પાઉંડ સુધી થઇ ગયો હતો. કંપનીના નફામાં-હદ એટલેથીજ અટકતી હતી તેવું કારણ એ કે—ઈન્ડિયાના રાજ્યને પ્રુક્કળ શાળો આપવો પડતો હતો તેમજ અંગ્રેજ એકસ એક્સને' (કોપાથીશને) માંગણી પ્રમાણે આપવું પડતું હતું. તે ઉપરાંત કંપનીના નોકરોનું અપ્રમાણીક વર્તન પણ ચાલવા દેવું પડતું હતું.

તે વખતે વહેપારનું સરવાળું સંપૂર્ણ રીતે હિંદુસ્તાનના લાભમાં હતું. અંગ્રેજ ઈતિહાસકાર એમ' હીન્ડોરિકલ ફ્રેગમેન્ટ્સ' નામના પુસ્તકમાં દરેક ઠેકાણે રનો માલ તૈયાર થતો હતો. જે શિપમાં કિંમત હાલમાં ૧ શિલિંગ ૬ પેન્સ છે, તેની કિંમત તે વખતે ૨ શિલિંગ ૮ પેન્સ હતી.' હિંદુસ્તાનની આર્થિક સ્થિતિ તે વખતમાં આવી હતી.

હવે આપણે ઈન્ડિયાની આર્થિક સ્થિતિ પર વિચાર કરીએ. રોપર્ટ્સના કહે છે કે ૧૯૬૦માં સૈકામાં ઈન્ડિયા દેશ ધણેજ પાછળ હતો, અને ધનાઢયો પેસાનું રોકાણ કરવાને માટે પેસા સંબંધી દરેક ડ્રિબિન્ડુઓથી, પેસાનું રોકાણ કરતાં પહેલાં વિચાર કરતા હતા.'

મીસ કહે-છે/કે સત્તરમાં સૈકાની શરૂઆતમાં ઈન્ડિયા અરાજક-હતાને લીધે જીલ્લામાં સપડાયલું હતું. આંતરવિશ્વને લીધે ઈન્ડિયા લિન્ડા થઇ ગયું હતું, અને તેથી તે દેશની પ્રબલને વેપારની પ્રદિ

કરવાને અને તેનું રક્ષણ કરવાને જોઈએ તે કરતા થોડી મુડી મળતી' હતી. અને તેથી ડચ લોકોનીસાથે હરીફાઈમાં તેઓ હિમા રહીશિષ્ટા નહતા.'

સત્તરમાં સદીના અંતમાં સ્થિતિ ઘણી બદલે રીતે તીવ્ર થઈ ગઈ હતી. અને એકમને બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે ઇંગ્લાન્ડમાં જ માત્ર નહીં પણ આખા યુરોપમાં આવી બદલે સ્થિતિ હતી એકમ કહે છે, કે 'સત્તરમાં સદીની આખરે યુરોપ પૈસા સંબંધમાં તંન સંકુચિતે સીમા પર પહોંચેલું હતું, તેનું કારણ એ હતું કે, એશિયામાં પૈસા બસડાવા 'લાગ્યે અને વેપારને માટે પૈસાની માગ વધી એગસ્ટસના રાજ્યની શરૂઆતથી યુરોપ અને એશિયા વચ્ચેના વેપાર એશિયાને લાભકારી હતો. પૈસાની તંગીને લીધે, ઇંગ્લાન્ડના નાણાની સ્થિતિ અસાધારણ રીતે હલકી પડી ગઈ હતી'

હકાલતના સમય માટે કહેતા રડીંગ જણાવે છે કે તે વખતે પૈસાની કિંમત એટલી બધી ઘટી ગઈ હતી અને બનાવગી સિકકાઓ એટલા બધા પડતા હતા કે, સિકકાઓમાંથી ચોખ્ખી ચાંદી પણ લાગ્યેજ ખરી કિંમતથી અડધી કિંમતની નીકળતી અને સિકકાનો મોટો ભાગ તો, લોખંડુ, તાંબુ, અને પિત્તળ પર ચાંદીનું પડ કે રોળ ચઢાવેલાનો, હતો.

૧૭૧૦ થી ૧૭૨૦ ના દશકા દરમિયાન ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની ચોખ્ખી સોનાની લગડી કે ચાંદીની પાટોની આયાત ૪૩૪૪૦૦૦ પાઉન્ડની હતી. ઇંગ્લાન્ડ પોતાની જરૂરીઆતો આ વખતે શી રીતે પુરું પાડેલું હતું તે વાંત ઇતિહાસમાં બહુજ નાટ્યકળા જેવી રૂણાથી અસરકારક રીતે વર્ણવેલી છે. જેવ-સે એક વખત કહ્યું છે કે 'એશિયા એક કિંમતી ધાતુઓને એક મોટા 'ઝરો અને કિંમતી બનાવે છે.' 'ધણાજ અસહ્ય વખતથી પૂર્વના લોકોનો પૈસા ઘટવા એ રીતબજાર છે, અને પ્રાચીનકાળથી, ચોખ્ખીસોના હીરાઓથી અગમગતા મેગસ

સમ્રાટથી માંડીને ગરીબ જુએ મરતા બેડુનો સુધી, પોતાને મળતા
 બોરાકથી અર્ધ જુખ્યા રહેતાં હોવા છતાં પણ, દરેક કિંદુની પાસે
 મુશ્કેલીની વખતે કામ લાગે તે માટે અચુક પૈસા જાળવી રાખવાની
 રેવ હતી.'

“આ દાટેલા ખજાનાઓ કે જે લાખો માણસોએ
 ઘણાં ઘણાં જુવાની રાખ્યા હતા તે અંગ્રેજો લંડન લઈ
 ગયા. તેજ પ્રમાણે રોમન લોકો, ગ્રીસ અને પોન્ડમાંધી
 મળેલી લુંટ, ઘટલી લઈ ગયા હતા. આ ખજાનાઓની
 કેટલી કિંમત હશે તેની કલ્પના કોઈપણ કરી શકે તેમ નથી.
 પણ તે લાખો પાઉન્ડની કિંમતના તે જરૂર હતાંજ. તે
 યુરોપીઅનોની પાસે જેટલાં જવાહીર અને રત્નો હશે,
 તેની સરખામણીમાં તે આ લુંટની કિંમત ધણીજ માટી
 હોવી જોઈએ.”*

નેયાર રાખવું. અને જુદાં જુદાં વહાણોમાં જો જાઓ મેકલવામાં આવે તેની નોંધ કરવી.

તે વખતે હિંદુસ્તાનમાં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના નોકરોને સોલું ચાંદી એકઠાં કરવાના સંજોગે ધણું અણકુળ હતા. મેકાલેના રાજદોમાં કહીએ તો, “ઈંગ્લાંડ જતો પૈસો મહાસાગરમાં વરતો હતો.” વોટ અને બીજાં યાત્રિક સાધકોને નથી શોધી કરવાને મારે જેની ખોટ હતી તે વસ્તુ હિંદુસ્તાન પુરે પાડું. હિંદુસ્તાનથી આવતી સંપત્તિથી ઇંગ્લાંડની રોકડ મુંડી એકદમ વધી ગઈ.

આથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે ઇંગ્લાંડની અર્થે ગિફ ઉત્ક્રાંતિનો પાયો ઇંગ્લાંડની આર્થિક ઉન્નતિ પર રચાયો હતો. તે ઉન્નતિ-હિંદુસ્તાનથી આવતા પૈસાને લીધે વધારે સરળ થઈ. અને આ મુંડી સિવાય, કે જે લોન નહોતી પણ છીનવી લેનાયલોજ પૈસો હતો. અને જેના પર કોઈપણ જાતનું બાજ આપવું નહોતું, તે સિવાય વરળાય ત્રો અને પુષ્કળ માસ બનાવનારા યાત્રિક સાધનોનું અઢીયા-તાપણું કોઈપણ રીતે ઇંગ્લાંડને ઉપયોગી થઈ પડ્યું ન હોત આ પ્રમાણે ઇંગ્લાંડનો સાક્ષ તે હિંદુસ્તાનથી ખોટ હતી એ તુરંશાન એટલું બધું ભારે હતું કે તે દેશના ઉદ્યોગો જુએ મરતાં થઈ ગયાં અને ખેતીવાડીની પ્રગતિ પણ પાછળ પડતી ગઈ કોઈપણ દેશ ગમે તેટલા સાધનોવાળો તથા તવંગર હોય તો પણ કોઈપણ જાતના

સમજે છે. અને તેની હા પાડવાની અશક્તિ દર્શાવતાંજ તેને ચાખખાંને માર મારવામાં આવે છે. અથવા તેને ગોધી રાખવામાં આવે છે જે તે માણસ ગુમાસ્તાની ઇચ્છા પ્રમાણેજ તે માણસ ખરીદ કરવા અગર વેચવા તે નૈયાર હોય તો પણ તેને સંતોષ થતો નથી. તે ઉપરાંત ખીણ રીતે પણ બળબળખરી તેના પર કરવામાં આવે છે વ્યાપારની જીવી જીવી શાખાઓમાં તેઓનેજ નાખસ કરવા અને જે વસ્તુઓમાં તેઓ વેપાર કરતા હોય તેમાં ખીણ કોઈને ખરીદવા અથવા વેચવા દેવા નહિ. અને જે તે દેશના લોકો એ પ્રમુખ કરે તો તેની અનાને ફરીથી અમલ કરવામાં આવે છે. અને નવી જે વસ્તુ તેઓ ખરીદે છે તે તેઓ એમ ધારે છે કે ખીણ વેપારી ત્યાં ધણું જાણે ભાવે લેવી અને તેને માટે તેની કિંમત પણ આપવા ના પાડવી, અને તેની વચ્ચે પડવું અને તરતજ ફરીઆદ કરવી. આ અને ખીણ એવા ધણું જીવલેમો કે જે વર્ણવી ન શકાય અને જે બંગાળના ગુમાસ્તાઓ વારંવાર વાપરે છે. તેનું કારણ એ છે કે આ જગ્યા (તકરગંજ-બંગાળની એક સમૃદ્ધિવાળ જગ્યા) રહેવાશીઓ વગરની થતી જાય છે. દરરોજ વધારે સહીસલામત રહેકાણુ શોધવાને તેઓ એ શરેર છોડી જાય છે અને એ બનરો કે જેની અંદર પુષ્કળ સમૃદ્ધિ હતી ત્યાં ભાગ્યેજ કાંઈપણ ઉપયોગી વસ્તુ મળી આવે છે અને તેઓ ના નોકરોને ગરીબ લોકો પર જબરદસ્તીજ કરવાનું મજે છે. અને જે કાંઈ જમીનદાર તે અટકાવવાની માંગણી કરે છે તો તેને પણ એજ વર્તનની ધમકી આપવામાં આવે છે. પહેલાં બહાર કચેરીમાં ન્યાય આપવામાં આવતો હતો. પણ હવે દરેક ગુમાસ્તા ન્યાયાધીશ યદ્ય સુકેસો છે, અને દરેક જણનું ધર તે કચેરીજ છે. જમીનદારો પર પણ એઓજ શિક્ષા કરાવે છે. અને ઇલાઓ યદ્ય છે એમ જોડું કહીને પૈસા કઢાવે છે. જેવાં કે કેટલાંક નોકરો સાથે તકરાર કરવી અથવા તો તે લોકો એમ કમુલ કરે છે કે જે તે લોકોએ પોતેજ ચોરી લાંબું હોય છતાં ખીણનું નામ આવે છે.

એમ અંગ્રેજ વેપારી વિલિયમ બોલ્ટસ આ દીલ્લીની બગી વાતોનો થોડોક ભાગ નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે

“સત્યતાથી એમ કહેવામાં આવે છે કે દેશના અંદરના ભાગનો વેપાર જે હમણા ચલવામાં આવે છે તે અને યુરોપને માટે કંપનીના પૈસાની રાખણુ જે અમુક સરતે રાખવામાં આવે છે તે એક જુલમગાર દેખાવ તરીકે આવી રહ્યા છે, અને તેની નાશખરક અંતર દેશમાં રેક વણુકર અને ખરીદીને સખત રીતે લગી છે ખરણુકે જે દરેક વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે તેનો તેઓએ હક રાખી લીધેલો છે એ બાબતમાં દરેક અંગ્રેજ વેપારી તેના વાણીયા સાથે અને કાળા ગુમાસ્તા મથે પોતાની ખરણુ પ્રમાણે પ્રો ખરીદી કરે માલ આપશે અને તેની પ્રિમત તે શુ લેશે તે નમ્ની પ્રે છે ઔરગ (ખરખ નાનુ યાલેગ) આગળ ગુમાસ્તા આવે તરતજ લા આગળ પોતાનો નિવામ પ્રે છે તેને ને પોતાની ખરીદી મહ છે તે વસ્તુઓ તે પોતાના નોખરીની પાસે દલલો અને વણુકરને બોલાવે છે તેના શેડીયાઓએ તેને જે પૈસા આપ્યા હોય તે લીધા પછી અમુક માલ અમુક પ્રિમતે ગને અમુક વખતે આપવાને માટે તેની પામે દરતાવેજ કરાવી લે છે બી તેને માટે આગળથી થોડા પૈસા આપે છે ગરીબ વણુકરની સાનારથુ રીતે સમતિની વસ્તુ ટોતી નથી કારણુકે ગુમાસ્તાઓ કંપનીને પસે રાકાયેલા હોય છે તેથી તેઓની ખરણુ પ્રમાણુ તેઓની પાસે વાગવા સહી કરાવી લે છે, અને વણુકરે તે પૈસા લેવાની ના પડવાથી એણુ બાણુવામાં આવ્યુ છે કે તે પૈસા તેઓની કમરે બાંધી દેવામાં આવે છે અને તેઓને પાગખા મારીને કાઢી મુકવામાં આવે છે. ૫૫-નીના ગુમાસ્તાઓના એપડાઓમાં સાધારણુ રીતે ઘણાજ વણુકરોના નામો નોધવામાં આવે છે અને ખીજા કાઢને માટે તેમને કામ કરવાની રજા આપવામાં આવતી નથી કારણુકે તેઓને સાર પછીના આવતા ગુમાસ્તાની લુચ્ચાઇ અને જુલમને માટે ગુલમ તરીકે મુખમાં આવે

છે.....આ ખાતામાં જે લુચ્ચાઈ ચલાવવામાં આવે છે તે કંપના શક્તિની બહાર છે. પણ બધું જ ગરીબ વલુકરને છેતરવાને માટે જ અંતે સરખાયેલું હોય છે. કારણકે કંપનીના ગુમાસ્તાઓ નાણાંની પરિક્ષા કરનાર માણસની સાથે તે માલની કિંમત ઝોછામાં ઝોછી પંદર ટકા અને કેટલીક વાર તો ચાળીસ ટકા, બજારમાં જે ભાવે માલ વેચાતો હોય તેના કરતા ઝોછી કિંમત આંકે છે.....વલુકરે કંપનીના દલાલો જે કબુલાત તેઓની સાથે કરાવે તે કબુલાત કરવાને અસમ્મત હોવાથી તેઓ ના પાડે છે અને તેથી તેઓને માલ જપ્ત કરવામાં આવે છે, અને ખોટ પુરી પાડવા લીલામથી વેચી દેવામાં આવે છે, કાચા રેશમના વણનારાઓને પણ એવી ખરાબ અન્યાયી વર્તણૂંક ખતાવવામાં આવે છે અને એવા પણ દાખલાઓ મળ્યા આવે છે કે તેઓને રેશમ વણતા અટકાવવાને તેઓના અગ્રુકા કાપી નાખવામાં આવે છે”

લેડું કલાઈવે પણ ધણાજ સખત શખ્દોમાં એક સાંખો ઠાગળ દંઆડના ડાયરેક્ટરો પર લખેલો પણ મોકાલે પોતે કલાઈવના નંદા વિષે નીચે પ્રમાણે કહે છે —

“કલાઈવને પોતાને માટે શું લેવું તેની કાંઈ હદ હતી નહિ પણ તે બધું તેની હમ્મજા પર આધાર રાખવું હતું. બંગાળાની ત્રીજેરી તેને માટે તદ્દન ખુશીજ હતી હિંદી દેશી રાજાઓની મદી પ્રમાણે સિકકાઓના ઉંચા ઢગલ ઝો કરવામાં આવતાં હતાં અને તેમાં ફોરોરીન અને ખીજેન્ટના સિકકાઓ જેવાંમાં આવતા હતાં. તેની સાથે કોઈપણ યુરોપીયન વહાણ કેપ એક ગુડ હોય ચઢને ફરવું હતું અને વેનીશયનો હિંદુસ્તાનના તેબના અને ખીબ માલ ખરીદતા હતાં. કલાઈવ સેના અને શપાના જથ્થાઓની વચ્ચે યદ ચાલતો, હીરા અને માણેકના તાજ પહેરતો અને પોતાને જે પ્રમાણે તેની ઉપયોગ કરવો હોય તે કરી શકતો.”

કસાઇવના ગયા પછી શું થયું તેનું વર્ણન તેજ માણસે નીચે પ્રમાણે કર્યું છે —

કવકતામાં પુષ્કળ પૈસો એકઠો કરવામાં આવતો હતો અને ૩૦ કરોડ માણસને ગરીબાઇમાં ધુંદી નાખવામાં આવતાં હતાં એ એજ લોકોની અરાજકતા એટલી બધી વધી ગઇ હતી કે સમાજના જીવનને તે કાષ્ટપણુ રીતે લાગ્યેજ બહુકુળ હોઇ શકે.”

છટ્ટ છઠીયા કંપનીની નોકરીમાંથી લોર્ડ ડ્યાઇવ કારમન થયો ત્યાર પછીના પાંચ વર્ષ દરમ્યાન તે કંપનીના નોકરોએ બંગાળના દેશીઓ પાસે અને ત્યાંના રાજાઓ પાસેથી જેટલો બને તેટલો પૈસો એકાઠવવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

વેપારનો જીલમ આ વખત દરમ્યાન વીવીયમ બોલ્ટસના શબ્દમાં સારી રીતે વર્ણવી શકાય. એ વીવીયમ બોલ્ટસ કંપનીનો એક નોકર હતો અને તેણે ‘હિંદુસ્તાનના કાર્યો પર વિચારો’ એ નામનું પુસ્તક ૧૭૭૨ માં લખ્યું હતું અને તેમાં આપેલું વર્ણન, પ્રોફેસર મૂર જાહેર કરે છે તે તદ્દન ખરું છે.

તેના પુસ્તકના ૭૩ માં પાના પર મી. બોલ્ટસ કહે છે કે, “દેશના ગરીબ કારીગરો અને મજૂર વર્ગ પર ન કંઈપી શકાય એટલા બધાં જીલમો અને દુ ખો પાડવામાં આવ્યા છે તે નોકરો અને કારીગરોને ગુલામ તરીકે કંપનીએ હક સ્વાધીન કરેલાં છે... ગરીબ વણકરોને કંપનીના એજન્ટોએ અને ગુમાસ્તાઓએ અસંખ્ય જુદી જુદી રીતે પુષ્કળ દુ ખ દીધું છે. જેમકે દડ કરીને, ચાખખા મારીને, જ્વેરજીવમથી દસ્તાવેજ લખાવીને વગેરે, વગેરે આવા જીલમથી કરીને ધણું વણકરો દેશમાંથી એજી ચઢ ગયાં. તેના કુદરતી પરીણામો એ આવ્યા કે કારીગરોની તર્ગી થવા લાગી, તેઓ મોઢા થયા અને તેથી મહેસુલની આવક ઘટવા લાગી. અને કંપનીનું રોકાણ એક જાતનો પોતાનો ઇબારો થઇ ગયો છે — અને તેમાં કંપનીના

નોકરો અને તેના મેનેજરો સિવાય બીજા કોઈને ભાગ લેવા દેવામાં આવતો નથી. તે રોકાણની વ્યવસ્થા તેઓની પાસે હોવાથી તેઓના અંત કરણુ આપી શકે તેટલું તેઓ કંપનીને પુરું પાડતાં, તેમાંથી પોતાને અને પોતાના માનીતા માટે રાખતાં, અને તે સિવાય બીજી પરદેશી કંપનીઓ યુરોપમાં જઈને બરાડા ન પાડે તેટલા માટે થોડી રોકાણુ તેઓને કરવાં દેવાની છુટ આપવામાં આવતી.”

આ રીતે કંપનીના નોકરોએ આપણા દેશના વેપારનો નાશ કીધો અને જીલમ કરીને પોતાનો હક રચાધો.

ઇરટ ઇંડીયા કંપનીના કામકામોની માહિતી મેળવવા માટે આમની સભાથી નીમાયેલી એક કમીટીના રિપોર્ટમાં બહુ બધી હકીકત નીચે પ્રમાણે વર્ણવી છે

“વેપારની આ નવી પદ્ધતિ સત્તા અને જાહેર પૈસાથી ચાલતી હતી. તેના કુદરતી પરિણામો તરતજ જણાવાં લાગ્યાં. બંગાળમાં જે પરદેશી વેપારીઓ અને દેશીઓ વેપાર કરતાં હતાં તે બધાંએજ મોટે અવજને ફરીયાદો કરવા માંડી. તેથી કરીને દેશનાં વેપારની સ્થિતિ તદ્દન અવ્યવસ્થિત થઇ ગઇ હોત. દેશીઓના હિતને માટે કાંઇપણ પગલા જલદી ભરવામાં આવ્યા નહોતાં. યુરોપીયન વેપારી માટે ખાખત બણીજ ગંભીર હતી. બંગાળના પ્રતિનિધિઓએ ડાયરેક્ટરોને સ્પષ્ટ જણાવ્યું કે પરદેશી કંપનીના રોકાણુને માટે પરદેશી પ્રજા સાથે કોઇક સરત થવી જોઇએ, નહિ તો તે વખતની જે ખોટ છે તે ક્રાન્સની સાથે ખુશ્કી રીતે તકરાર કરવાથી બંધ પડશે.”

“૧૭૭૦માં ભયંકર દુકાળ હોવાને લીધે આખું બંગાળા ઉત્તર થઇ ગયું. છતાં પણ તરેહ તરેહની મુકિતઓથી અને તેમાંની કેટલીક તો બણી ભયંકર જાતની હતી. છતાં પણ તે રોકાણુ ટકાવી રાખવામાં આવી અને તે અકુદરતી સ્થિતિની અંદર દર વર્ષે તેનું

બળ વનવું જવું હવું. તે પદ્ધતિની શરૂઆતમાં જે દેવાઓ કરવામાં આવ્યાં અને કારીગરો અને કંટ્રાક્ટરોને નિયમીત રીતે વ્યાજબી ધેસા આપવામાં આવતાં હતાં, તેથી કરીને પ્રાંતની મહેસુલમાંથી ખરીદતો માલ, યુરોપીયન માલના વેચાણથી ખરીદતો માલ અને ચાર વર્ષ જે ૧૭૮૦ માં પુરા થતાં હતા તેના ઇબરામાંની ઉત્પત્તિમાંથી ખરીદાતા માલની કિંમત દર સાખ પાછડથી ઓછી નહોતી અને, સાધારણ રીતે ૧ સાખ ને ૨૮ હજાર જેટલી તો હતીજ. ઇ. સ ૧૭૮૦ પછી મહેસુલના વધારામાંથી રોકાણ કરવાનું બંધ રહ્યું. આ દર સાખ પાછડની કિંમતનો માલ જે યુરોપ મોકલવામાં આવતો તે તદ્દન ઓછો હતો; અને તેની તરફ કાંઈ સતોષ દર્શાવાતો નહિ” “(એટ પ્રિટનમાંથી વાપિંક એક સાખ પાછડના માલની કિંમત વેચાણ થઇને આવતી હતી તે આમાંથી બાદ કરવી)”

“ખીબ બધા દેગોમાં સાધારણ રીતે અને કુદરતી રીતે મહેસુલની આવક વેપારમાંથી હોય, પણ અહિં તો એ કુદરતી રીતને લુભ્યાઈથી ફેરવી નાખવાને લીધેજ દરિઆઈ માર્ગે ચાલતો બધોજ પરદેશી વેપાર, ઇન્સાંડનો, ક્રાન્સનો, ડચનો કે ઉછનનો વપાર મહેસુલમાંથીજ ચાલતો હતો. આ બધી મહેસુલની આવક અહીંયા જે ખોટ પડતી હતી તેનો બલ્લો કોઈપણ રીતે વાળ્યા વગર દેશમાંથી ધસડાઈ જતી હતી”

આ વાર્તાનો આ એકજ ભાગ છે.

ધેસાનું બહાર ઘસડાઈ જવું.

હિંદુસ્તાન ઇન્સાંડને ખંડણી ભરે છે કે નહિ એ પ્રશ્ન પર અંગ્રેજ વર્તમાન પત્રોમાં ઘણીજ દડવાસથી વાદવિવાદ ચાલી રહ્યાં હતાં અને છે. એક વિભાગ એમ કયુવ કરે છે કે હિંદુસ્તાન ઇન્સાંડને ઘણીજ મોટી ખંડણી આપવું આવે છે અને હજુ પણ આપે છે. બ્યારથી અંગ્રેજ લોકોનો સંબંધ હિંદુસ્તાન સાથે થયો ચારથી કે

આજ સુધી હિંદુસ્તાનની દોલત નિયમીત રીતે ઇંગ્લાંડ ધસડાઇ જાય છે. ૧૮૫૮ પછી હિંદુસ્તાનનો રાજ્ય કારભાર રાજની પાસે આવ્યો. સારથી હિંદુસ્તાનનો પૈસો ઇંગ્લાંડ જતો ચટક્યો નથી પણ ઉલટાં તેમાં વધારો થયો છે, અને આ ધનના જેવાઇ જવાથી હિંદુસ્તાનની સ્થિતિ અવર્ણનીય રીતે ગરીબ થઇ ગઇ છે. ખાંજે વિભાગ એમ કહે છે કે હિંદુસ્તાને ઇંગ્લાંડને કાંઇ પણ અંશથી આપી નથી. હિંદુસ્તાનથી ઇંગ્લાંડ પૈસો ધસડાઇ જતો નથી. હિંદુસ્તાને જે કાંઇ પણ આપ્યું હોય તો તે ઇંગ્લાંડે જે સેવા બખવી છે અથવા તેને જે છુટ્ટી તેના સુધારા માટે ધરિલી છે તેના બદલામાંજ તેને તે મળ્યું છે. અને અંગ્રેજ રાજ્ય નીચે હિંદુસ્તાનની ઝેટલી બધી ઉન્નતિ થઇ છે કે તે વિષે ઇતેહાસમાં અગ્રગણ કાંઇ પણ જાણીતું નથી. મીસ ગ્રેયો આ વિભાગના લોક સાથે એકમત છે અને તેથી તેઓનો વિચાર નેણીએ સ્વીકાર્યો છે.

હવે આપણે જણાવી ગયા છીએ કે ૧૯૫૧ના સુદ્ધ પહેલાં અને ઝેટલામાંજ જે સમય સુધી ઇંગ્લાંડની આર્થિક સ્થિતિ રૂબી હતી તે હવેરાત હિંદુસ્તાનનો પૈસો કેવી રીતે ઇંગ્લાંડ જતો અને તેની આર્થિક સ્થિતિ કેટલી બધી બદલાઇ જતી. આપણે એક પણ અંગ્રેજ અથવા તેા કિંદી વર્તમાન પત્રકાર જે જાણતો પર હિંદુસ્તાનનો પૈસો બહાર ધસડાઇ જાય છે એ વાત રચાયેલી છે તે સંબંધી ના પાડતો હોય એવું જાણતાં નથી. બધાંજ જુદાં વિભાગેના લોકો કમુલ કરે છે કે ઝોજામાં ઝોજાં ૩૦ વર્ષ સુધી (૧૭૫૭ થી ૧૭૮૭) ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીના નોદરોએ બંગાળને છુટ્ટી લીધું હતું.

૧૯૦૧ ની જુલુઇની ૨૭ તારીખે 'ગોર્નિંગ પોર્ટ લંડન' નામના વર્તમાન પત્રમાં એક પત્ર જાપવામાં આવ્યો હતો. તેમાં મર્ફિન એચ. એમ. હિન્ડોન માનનીય સમાજ સુધારક નેતા કહે છે કે:

આસરે વીસ વર્ષ પહેલાં ગ્વ. સર હુધ મેલેટે (હું તે સમયના હિંદ મંત્રી બોર્ડ ફેલોશ્વક અને તેના મહત્તીય મંત્રી રવ. એડવર્ડ સ્ટેન હોપ જે મારા પરમ મિત્ર હતાં તેની સંમતિથી આગળ કહેવાની હિંમત કરે છું.) હિંદ ઓફિસના ખાનગી પત્રો જે હિંદ-ગાનના નાણાં શાસ્ત્રીના પ્રધાન અને બીબાંઓ તરફથી હિંદુસ્તાનથી 'ધ'આંડ ખેંચાઇ જતો પેસો અને તેની અસર' એ પ્રશ્ન સંબંધી આવેલાં તે મારી સમક્ષ મોકલા હતાં. તે વખતની સ્થિતિ એટલી બધી ભયંકર હતી કે હું સોર્સ જ્યેજ' દેનિવટને કહેવાની ફરજ સમજાડું છું, કે આમની સલાહા વિચરને માટે ૧૮૮૦ સુધી અને ત્યારપછીના ખાનગી પત્રો તેજે રજુ ગ્વા. હું કમ્પ ગ્રવાની હિંમત કરે છું કે જે માણુમે ખાનગી રીતે તરી સાથે આ આગતમાં એકમત ધરાવે છે તેઓના નામ સાંભળને જાહેર પ્રબ અચંબો પામશે. એનો માત્ર એકજ ઉપાય છે અને તે પેલાવાને મેટ પમુ ધણું મોડું થયું છે તે એ કે, પેસો ધસડી લવગની પદ્ધતિ બંધ કરવી અને આખાગી હાલની ન સુધારક પદ્ધતિને બદલે દેશી ગ્વને અંગ્રેજોની સાધાગ્ય

૧૮૦૪) ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીના કારભારની સાથે દેશી કારભારને સરખાવતાં બંગાળાની કાઉન્સીલના એક વખતના એક સભ્ય મી. રીલીય ક્રાસીએ લખ્યું હતું કે, "કોઈપણ અંગ્રેજ બાણીને દુઃખી યશે, કે કંપનીને ન્યાયની દીવાની મળ્યા ત્યાર પછી દેશના લોકોની રીતિ પહેલાં કરતાં ખરાબ થવા લાગી છે આ વાત તદ્દન સત્ય છે-નિશ્ચય છે, એમ હું માનું છું. તેના કારણે નીચે પ્રમાણે છે. એક તો કંપનીના પૈસાની રોકાણની અમુક ભાવની રીત, બાંજી તેમને પરદેશ ચઢાવવો પણ તેના બહાસમાં વાર્ષિક અમુક મોટી રકમ અહિંઆ આપવા દેવી નહિ. પૈસા એકઠાં કરવામાં વપરાતી સપ્તાહ. દરેક અમલદાર પોતાના ઓળા પર હોય તે દરમ્યાન મહેસુલ વધારીને પોતાની આખર બાળવી રાખવા કરતા પ્રયત્નને લીધે, પછી તે ગમે તે પરીણામે શાને લીધે થાય તેનું ધ્યાન રાખ્યાં વગર, અવમુક્તોને નોકરીએ રાખીને તેની મારફતે પૈસા એકઠાં કરાવાની રીતમાં થતી જુલો વિગેરે. આ મુંઢર દેશ જુલમી અને સ્વચ્છંદી સરકારના હાથ નીચે ઉન્નતિએ હતો તે અંગ્રેજ લોકોના હાથમાં આવ્યો અને તેમાં તેઓના કારભારનો ઘણો મોટો હિસ્સો હોવા છતાં પણ વિનાશને પામ્યો છે તેનાં મને આજ મુખ્ય કારણો લાગે છે.

મી. ડીગલી કહે છે કે હા વર્ષ પછી હિંદી સભાના સભ્ય માર્કસ ટ્રાંટ જેઓ હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ રાજ્યના ખાસ પ્રશાસક હતાં અને જેઓ ખ્રીશ્ચ હિંદી સાહિત્યમાં હિંદના લોકોનાં નિંદાપાત્ર હતાં, તેને ન છૂટકે કચ્છ કરવું પણુ હતું કે, ખ્યાંપણું હિંદુસ્તાનની આવકનો મોટો ભાગ એટ ખ્રિસ્તના ઉપયોગને માટે વાપરીએ હોએ.

એન. એફ. જે. શેર, એ વખતના બંગાળાના રાજ્યકારભારી, તેનાં હિંદુસ્તાનના કામકાજ પર નોંધ નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે,

“સત્તર વર્ષ કરતા વધારે વર્ષ થયા, સૌથી પહેલો હું હિંદુસ્તાનમ આભ્યે હતો અહિં આવ્યા પછી એક વર્ષ કલકત્તામા રહ્યો તે દરમ્યાન તે વખતમાં અંગ્રેજ લોકોના મન પર જે મુખ્યશક્તિની અસર હતી તે અને અંગ્રેજ રાજ્યની સ્થાપનાથી હિંદુસ્તાનના દેશીઓને જે આશિર્વાદો મળ્યા હતા તે મને આજે યાદ આવે છે”

બ્રિટીશ હિંદી રાજ્ય કારભારની રીતના નિયમોની તપાસ મેળવવાને માટે મને ઇચ્છા થઈ હતી આ પ્રમુખે આગળ આવતા સરકાર તરફ અને આપણી તરફ લોકોની લાગણીઓ સમજવાને મને કાંઈ અધકે લાગ્યું નહિ પણ જે એથી વિરુદ્ધ સ્થિતિ હોત તો હું વિસ્મય પામતજ અંગ્રેજ લોકોના મુખ્ય હેતુ આખી હિંદી પ્રજાને તામેફરીમા દરેક રીતે ચોતાના લક્ષમા રાખવાનો હતો તેના પર જેટલી હદ સુધી કર નાખાય તેટલી હદ સુધી નાખવામા આવ્યા છે દરેક પ્રાત જે જે આપણા તાખામા આવવા માડયો તેના પરથી જેટલો અને તેટલો વધારે કર લેવ ચો છે અને અપણે હંમેશા અલિમાન કરતા આવ્યા છીએ કે દેશી રાજાઓ જેટલા અને તેટલા

જોન સહીવન એક પ્રખ્યાત અંગ્રેજ રાજ્યકારભારી જેમણે હિંદુસ્તાનમાં ૧૮૦૪ થી ૧૮૪૧ સુધી સેવા બજાવી હતી અને જેમણે ૧૮૫૩ માં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના હકની બાબતમાં સુધારો કરવાને આમની સલાહ તરફથી નીમાયેલી એક સમિતિને તેના મત લખા જવાબમાં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું

પ્રશ્ન — તમે એમ ધારો છો કે હિંદુસ્તાનના લોકોમાં એવી ફત્ત કયા છે કે જે તેઓને એમ સુચવે છે કે તેઓની આર્થિક સ્થિતિ દેશી રાજ્યોમાં હાલ છે તેના કરતા સારી હતી ?

જવાબ — હું ધારું છું કે સાધારણ રીતે ઇતિહાસ પંથી એમ માલમ પડે કે એ વાત ખરી છે. તેઓને ઇતિહાસ આપણને મળ્યા આવે છે તે પરથી જણાય છે કે તેઓ ઘણી સારી ચડીયાની સ્થિતિમાં હતા.

પ્રશ્ન — જો દેશી રાજ્યો લગાઇમાં પુષ્કળ દ્રવ્ય ગુમાવતા હતા અને મનુષ્યની છાંદગી અર્પતા હતા, અને ખસ કરીને ત્યારે લગાઇઓ તેઓની હકની બહાર જવાને બદલે તેઓ પોતાના પ્રતિભાજ લગાઇ લગતા હતા તો પછી તમે તે લોકોની આર્થિક સ્થિતિ આપણા કરતા શ્રેષ્ઠ હતી અને તેઓ નહેરમાં, ખાઇઓમાં અને તળાવો બનાવવામાં ધેસા રોકતા હતા હતા પણ તેઓની આર્થિક સ્થિતિ આપણા કરતા ચડીયાતી હતી એમ તમે કહી રીતે કરી શકો છો ?

જવાબ — આપણા મોઠામાં મોટો ખર્ચ મુહુરુ અને લક્ષરી બાબતોમાં છે. કારણકે તેમાં યુરોપીઅનનો લાભ છે અને તેથી આપણી મોટી મહેસુલ તેમાં ઘસડાઇ જાય છે, જે ખર્ચમાંથી તેઓ મુક્ત હતા. એ કારણને લઈને આપણાં રાજ્યકારભારનો ખર્ચ પુષ્કળ છે હું ધારું છું કે આજ મોઠામાં મોટું કારણ છે

જોન સહીવનને જ્યારે પુછવામાં આવ્યું, કે તમે દેશી રાજ્યને અંગ્રેજ પ્રાંતો, અંગ્રેજી સંચોના હાથમાં માત્ર લક્ષરનો કાપ્ત રાખીને

પાઠા આપો તેના જવાબમાં તેણે પોતાનો અભિપ્રાય આપતાં જરૂર પણ સંકોચ કીધો નહિ.

“-આપના નિયમ પ્રમાણે દેશી રાજ્યોને પ્રાંતના મુખ્ય ભાગ આપી દેશો ?

“હા,” “આપણે એ બધાં પ્રાંતો ન્યાય વગર, હક વગર અથવા બીજી બધી રીતે અથવા જુલમથી તાબે કર્યાં છે ?”

“હું” આપના અને આર્થિક લાભના નિયમ પ્રમાણે તેમ કરીશ.”

તેણે એમ પણ કહ્યું હતું કે, “હિંદુસ્તાનના લોકો આજની નાણા પદ્ધતિની બાબતમાં ફરીયાદો કરે છે તો હું ખારતો ન દનો કે તેઓને તે રકમ સંબંધી કાંઈપણ ફરીયાદ કરવા જેવી હોય, હું ખારું છું કે તેઓને, તે રકમનો શું ઉપયોગ થાય છે તે સંબંધી ફરીયાદ કરવાનો છે તેઓના વંશજોની મહેસુલ એકઠી કરવામાં આવતી હતી, તે તેઓના દેશમાં વાપરવામાં આવતી હતી, પણ આ રાજ્યની સત્તા નીચે મહેસુલનો મોટો ભાગ દર વર્ષે ધસડાઈ જાય છે અને તેને માટે કાંઈ પણ બદલો વાળવામાં આવતો નથી, હોલતનું ધસડાઈ જવું ૧૯-૭૦ વર્ષ થયા ગાંધી આવે છે અને દર વર્ષે તે ઘટવાને બદલે વધુજ જાય છે. આ આપણી

જવાબ — હું હિંદુસ્તાનના દરેક પ્રાંતને માટે જવાબ આપી શકું નહિ પણ મારો અનુભવ જ્યાં સુધી પહોંચી શકે, છે ત્યાં સુધી હું પ્રહીક્ષ હું નથી ધારતો કે આ ફેરફારથી વેપારી વર્ગને, ધેમાદાર વગર, અને દેશી રાજ્યોના ધણા ખેડૂત વર્ગને કાંઈ પણ લાભ થશે હોય, અથવા તે કાંઈ શકે, જો કે તે લાભ ખીણ જાળવતોમા હેય જ્યારે હું હાલના કડુક ઝોડ વેત્તીગટની સાથે ૧૮૦૩ માં દક્ષિણ મરાઠા પ્રાંતોમા ગયો ત્યારે ત્યાં આગળ વેપારી દોલત અને જમીનની દુરપતિ એટલી બધી વધી હોય અને તે વધારે સારો ખેડાયનો હોય એવું મારા જોવામા આવ્યું નથી માળવા સંબંધના... ..અમમના રાજ્યો અને તેના મુખ્ય સરકારોના ખાડોગી ભરેલા રાજ્યખરભાગની મધ્યાને લીધે વેપાર અને ખેતીવાડીની ઉન્નતિ થતી તેની આપણા રાજ્યનો અમમ દાખલ થવાથી ઉન્નતિ થઈ હોય એવું મને સાગવું નથી.

દક્ષિણ મરાઠા પ્રાંતો કે જેની ઉન્નતિ વિશે આગળ પ્રશ્ન છે તેને વિશે મારે કાંઈ પણ સંકેત વગર જણાવવું જોઈએ કે પટવર્ધનના વશની માહીકીના પ્રાંતો અને કૃષ્ટના નદીના કીનારા પર આવેલા ટટલાક ખીણ જગીરદારોના પ્રાંતો ખેતીવાડી અને વેપારી ઉન્નતિમા હિંદુસ્તાનમા ખીણ કાંઈપણ હું જાણું છું તેના કરતાં વધારે સારી ઉન્નતિમા છે જે કારણે ઉન્નતિ લાખનામા મદદ કરે છે તે ઉપરાંત ખીણ દેશી સંસ્થાઓ અને ગામડાને તથા વસ્તિના જુદા જુદા વર્ગના લોકોને, આપણી પદ્ધતિ નોકરીમા દાખલ કરે છે તેના કરતાં વધારે તેને નિયમીત ટેકો મળ્યા કરે છે

સર જ્યોર્જ વીંગેઇટ જોએ મુખ્ય સરકારની ઉચ્ચ પદ્ધતિ ધારણ કરતાં હતા તેઓએ ૧૮૫૮ માં જ્યારે હિંદુસ્તાન છડ્યાડના રાજ્યને સોંપવામાં આવ્યું તે વખતે તેના દેશના લોકોના વિચાર સંબંધી નીચેની ટીકાઓની નોંધ લીધી

“ને આપણે હિંદુસ્તાન પર હિંદુસ્તાનના વતનીઓને માટેજ નહિ પણ આપણા ધર્મને માટેજ રાજ્ય કર્યું હોય તો આપણે ખરેખર ધર્મની દ્રષ્ટિએ અને મનુષ્યની દ્રષ્ટિએ ત્યાના રાજ્યવ્યવસ્થાના ધર્મને માટે કાંઈ પણ હિસ્સો ન આપવાને માટે દખલને પાત્ર છીએ”

“હિંદુસ્તાન પર આર્થિક અસર સંબંધી જાણવવાનું કે એટ પ્રિટનને જે ખંડણી આપવામાં આવે છે તે આપણી દાસની રાજનીતિની દ્રષ્ટિએ ધણી વાવા ભરેલી છે જે દેશમાંથી જે ધરો લેવામાં આવે છે તે તદ્દન જુદેજ ભાગ એક દેશમાંથી લેવતા અને ખીલમાં ખર્ચતા ધરોથી જુદાં છે”

હિંદુસ્તાનની ખંડણી ન્યાયના તાજવામાં તોળીએ કે આપણા ખરા દાસની ખાખતમાં તપાસીએ તો પણ તે જનસમાજથી મારાગર મુદ્દિથી અને આર્થિક શાઓના સામારણ નિયમોથી તદ્દન જુનીજ પડશે-જણાશે જે હિંદુસ્તાનને ખંડણીના આ ધતરી ઓળથી મુક્ત કરવ માં આવે, હિંદુસ્તાનમાંથી લેવાયવા જરાજ કરો, હિંદુસ્તાન માટેજ વાપરવામાં આવે, તો તે દેશની મહેમુખમાં સાધ રણુ રીને એટલે બધો ફેરફાર થાય કે જેનો આપણને અસારે અડસરો પણ નથી.

હવું. કારણકે આપણા દેશમાં કર હંમેશાં વધતો જાય છે.” આ ભવિષ્ય વાણી સંપૂર્ણ રીતે સફળ નીવડી છે.

- એવી જ રીતે પુવ હિંદના એક ખીજા વેપારીએ ૧૮૫૩ ના પાર્લામેન્ટના રિપોર્ટમાં કહ્યું કે, “હું સાધારણ રીતે કહી શકું કે ૧૮૪૭ સુધી હિંદુસ્તાનની આયાત ૬૦૦૦૦૦૦૦ પૌડની હતી અને નિકાસ પૌડ ૬૫૦૦૦૦૦ ની હતી. આમાં જે તફાવત છે તે દેશમાંથી કંપનીને જે ખંડણી મળતી હતી તે લગભગ ૪૦૦૦૦૦૦૦ પૌડ હતી.”

બ્રિટીશ સંસ્થા અને તેની માથેના ખીજા રાજ્યોનાં ઇતિહાસકાર મી. મોન્ટ ગોમેરી માર્ટિને ૧૮૩૮ માં લખ્યું હવું કે, “આટલો બધો નિયમીત રીતે એકઠો થતો બહાર જતો પૈસો ઇંગ્લંડને પણ ગરીબ કરી નાખે તો પછી હિંદુસ્તાન પર તેની કેટલી સખત અસર થતી હશે. કારણકે ત્યાં મજૂરોનો રોજ એક વિસતો માત્ર એથી ત્રણ આના છે.”

ગ્રોફેસર એચ. એચ. વીંસન હેંદુસ્તાનનો ઇતિહાસકાર દર વર્ષે કેટલો પૈસો ધસડાઇ જાય છે તે સંબંધી કહે છે કે, “એ દોલત ઇંગ્લાંડ લઇ જવામાં આવે છે તે હિંદી સુડી ધસડાઇ લઇ જવાનો એક ભાગ છે, અને તેને માટે કાઇપણ સરખામણી થઇ શકે એમ નથી. એ દેશ પર એક મોટામાં મોટો અખુટ બોમ્બે છે અને તેના પરિણામે તેની જગ્યા પુરવામાં ખીજી કોઇપણ વસ્તુ મુકવામાં આવતી નથી. રાષ્ટ્રિય ઉદ્યોગની નસોમાંથી આ જીવનરૂપી લોહી જેમ્ની લેવામાં આવે છે અને તેના બદલામાં કેમ્પ પણ જાનનો પોષક પદાર્થ મૂકવામાં આવ્યો નથી.”

મી. એ. જે. વીંસને એક પખવાડિકના એક લેખમાં ૧૮૮૪ના માસ મહિનામાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હવું.

“એક રીતે અથવા ખીજી રીતે આપણે હ. ખી હિંદુસ્તાનમાંથી દર વર્ષે ૩૦૦૦૦૦૦૦ પાઉંડ ધસડી જઇએ છીએ. અને તે દેશમાં ત્યાંના વતનીઓને વાર્ષિક આવક ૫ પાઉંડ છે. કેટલેક ઠેકાણે તો તેથી

જે દોલત ૧૭૫૭ થી ૧૭૮૭ દરમ્યાન અથવા તે આજ સુધી ઇંગ્લાંડ લાઇ જવામાં આવી તે આયાતની સાથે સરખાવતાં નિકાસની સાથે ખરી રીતે બંધબેસતી આવતીજ નથી. આના વધારામાં જાહેર દેવાની રકમ જે ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીએ આ મુદત દરમ્યાન લીધી હતી તે અને જે દોલત સોના, રૂપા અને કિંમતી પત્થરો રૂપે ખેંચી જવામાં આવી હતી તેનો તો અત્રે કાંઈ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી.

અંગ્રેજ લોકોએ હિંદુસ્તાન પર જે છંત મેળવી તેમાં જે ખરી ખુશી રહેલી છે તે એ છે કે એ છંત મેળવવાને અંગ્રેજ લોકોને એક પાછ પછુ ખર્ચની પડી નહોતી. હિંદુસ્તાનને હિંદુસ્તાનના પૈસા અને લોહી વતીજ છંતવામાં આવ્યું છે. તે ઉપરાંત એશિયાની અંદર અંગ્રેજ લોકો એ વેપાર ખીલવવાના તથા પ્રાંતો મેળવવાને શોધ ખોળ કરવાને જે ખર્ચ કર્યા તે બધાંજ હિંદી નાણાંમાંથીજ કરવામાં આવ્યાં હતાં. જે નફો થવા માંડ્યો તે બધોજ અંગ્રેજ લોકોના ખીસામાં દાખલ થયો. ખર્ચ અને લુચ્છાન હિંદુસ્તાન ખાતે ઉધારવામાં આવ્યાં.

દસ્તાવેજમાંનું દેવું) ૧૮૩૬ ની ૩૦મી એપ્રિલે ૩૩૩૫૫૫૩૬ પાઉંડ હતું. ૧૮૪૪-૪૫ માં હિંદુસ્તાનનું કુલ દેવું ૪૩૨૫૦૦૦૦ પાઉંડ હતું. આ દેવાની અંદર અફઘાન વિગ્રહમાં જે ખર્ચ થયો હતો તે પણ સમાઈ જાય છે, કારણકે ઇંગ્લાંડે એ ખર્ચને માત્ર ઘોડોજ ભાગ આપ્યો હતો. (૧૫૦૦૦૦ પાઉંડ આપ્યા હતાં) જોન પ્રાઇટના શબ્દોમાં કહીએ તો આ બધોજ ખર્ચ ઇંગ્લાંડના લોકો પર કર નાંખીનેજ વસૂલ થયો જોઈએ, કારણકે એ વિગ્રહ અંગ્રેજોના હેતુ માટે ખ્રિસ્તીશ કુખીનેટે (ખાનગી મંડળી) ચલાવ્યો હતો.

સિંધ અને પંજાબના જોડાણ માટે જે વિગ્રહો હાર્ડિંગ અને દક્ષાહુસિના વખતમાં થયાં તેને લીધે દેવું ૧૮૫૦-૫૧ માં ૫ કરોડ ૫૦ લાખનું થયું. પછી ૧૮૫૭ નો મહાન બળવો થયો, અને તેથી જાહેર દેવામાં એક કરોડ પાઉંડનો વધારો થયો હતો, અને ૧૮૫૮ની ૩૦મી એપ્રિલે હિંદુસ્તાનનું જાહેર દેવું ૬૯૧૦૦૦૦૦ પાઉંડ થયું.

બળવાને દાખી દેવાને માટે જે ખર્ચો થયાં તે સંબંધી અંગ્રેજ લોકોનાં અભિપ્રાયો જાણવાં જેવાં છે.

હિન્દુસ્તાન મિલાત્ર સ્વળા પ્રિદીશ સન્થાને અને પ્રિગીશને તામ યએલા દેશોની સન્થાની એક્ટ્રિસને અથવા રાષ્ટ્રતિક સરકારને ખર્ચ તેમજ જમીન અને દરિઆપદ લઈકરને ખર્ચ સુતાઈટેડ ઈંગ્લમ (ઇન્ડિયન કોલેજ—વાયર નંડ)ની આવકમાથી આપવામાં આવે છે અને તેથી કરતી રીતે એલુધા ધારવામાં આવે કે હિન્દુસ્તાનની નામ-તમા પણ આ બધા ખર્ચો તેજ દેશ બોગવવા બેઠાએ પણ સ્વ લકીત્વ શુદ્ધ છે આપણા હિંદ સામ્રાજ્યના રક્ષણને માટે જે સરકાર ગણવામાં આવે છે તેના ખર્ચ બલ્ય એક રાત્રી પાછા પણ ઇન્ડિયની આવકમાથી ખર્ચવામાં આવી નથી

જે દેશ સન્થાનેને અને પરદેશી રાજ્યોને તેઓની જરૂર રખને પૈસા વતી ધણી ઉારતાથી અને ઉડાવપણાથી મદદ કરે તે હિંદી સામ્રાજ્યને યોજાની ખરી નાણાની તગી વખતે મદદ કરવાની ન નમણ શકાય એવી રીતે ના પાડે એ શુદ્ધ વિચિત્ર છે.

નજીવ્યાં નહીં. 'જોન આંધરે કહ્યું કે, જે 'ધાર' હું કે આંધરેવાને
 અંગે-જે આર કરે તેના ખર્ચ ધરે તેના જોખને હિંદુસ્તાનની સેકિયર
 મુકેને જો 'ધર' આંધરે જણાશે. તે પોલિટિકની અને 'ધ' કરેલા
 લોકોનો અભિવ્યક્તિને લેધ છે. જો 'ધર'ેક જણુ ન્યાય માંગે તે
 નિઃસંશય જ કરે તેની રકમ આ દેશના લોકોએ પોતાના કરમાંથી
 આપવી જોઈએ."

'ઇ. સ. ૧૮૫૦ પહેલા હિંદુસ્તાનમાં આંગમીઓ નહોતી, તેથી
 જહીર કાંમની અંદર અંગ્રેજ લોકોનું રોકાણ આ દેશ રૂપે કાંઈક હતું.
 ન્યારે આપું સાંમોન્ય રાજને સીપવામાં આવ્યું ત્યારે એવી સંસ્કર કરવામાં
 આવી કે 'ધ' ઇંડીયા કંપનીની મુડી પરનું વ્યાજ અને ગ્રેટ બ્રિટનના
 ખાંભિ દેવાઓનું વ્યાજ અને કંપનીના પ્રાંતિક અને ધીભાં બધાં
 દેવાઓનું વ્યાજ હિંદુસ્તાનની આવકમાંથીજ મળવું જોઈએ. આથી
 કંપનીની મુડી પર હિંદુસ્તાને વાર્ષિક વ્યાજની રકમ આપણું નહિ.
 તે કાંમ કરવામાં આવ્યું. હુનીયાના ઇતિહાસમાં આની સાથે સરખાવી
 શકાય અંબુ કાંઈક પશુ છે ?

ઇ. સ. ૧૮૬૦ માં હિંદુસ્તાનનું જહીર દેવું ૧૦ કરોડ જેટલું
 વધી ગયું હતું. ત્યાર પછી 'કુદકે બુસકે' તે એકદમ વધી ગયું છે.
 ૧૯૧૩-૧૪ માં હિંદુસ્તાનનું સરકારનું દેવું ૩૦૬૩૬૧૨૨૧ પાઉંડ હતું.

એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે આ બધુંજ દેવું વેપારના
 બદલામાં વળી જાય છે. કારણકે હિંદુસ્તાનને તેના બદલમાં ઉત્પન્ન
 થતી વસ્તુઓના આકારમાં કામો આપવામાં આવે છે. આ દલીલ
 માની શકાય એવી નથી. એ ઘણીજ યોગ્યતા વાલ છે કે પ્રખ્યાત
 અંગ્રેજો ન્યારે પેસો ધસકાઈ જવાના સવાલ પર વિચાર કરે છે ત્યારે
 આ બાબત ધ્યાનમાં લેતાં મથી, અને હમેશાં યોટી દિશાએ જ પેસાનું
 વલણ બતાવે છે કે ઇંગ્લાંડમાં જે વ્યાજ આપવામાં આવે છે તે
 હિંદુસ્તાનમાં ઉપયોગી કામોને માટે જે રોકાણ કરવામાં આવ્યું છે

તે મુંડીનું જ વ્યાજ છે. અને તે બદલામાં હિંદુસ્તાનને ઇંગ્લાંડ ને સાહિત્યે પુરા પાડયાં તેમાં જ તેનો બદલો વળી જાય છે. ઉત્પત્તિ અને ઉપયોગી કામો ખરા ! ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો રોક અને હિંદુસ્તાનમાં થયેલાં વિમલે ના ખર્ચ એ બધાં જ ઉપયોગી કામો ખરા કે ? ઇમ્પીરીયલ ગેર્જ ટીયર એવી સચોટ બાબત દર્શાવે છે કે ૧૭૭૫૦૦૦૦ પાઉંડની રકમના કોઈ ખર્ચમાંથી (ક્યા વર્ષમાં તે મુચ્ચુ નથી) લગભગ ૧ કરોડ અને ૧૦ લાખ ઇંગ્લાંડ હિંદુસ્તાનને જે મુંડી અને સાહિત્ય પુર પડે છે તેમાં આવી જાય છે. હિંદુસ્તાનમાંથી જે પૈસા ધસડાઈ જાય છે તેના અડસટ્ટા જુદાં જુદા સત્તાધીશોએ જુદી જુદી રીતે વર્ચુઆં છે. તેમાં છેલ્લાં ૨૭ વર્ષના આંકડાં ઉમેરવાના બાકી છે. મી. હીન્ડમેને ૧૯૦૬ માં દર વર્ષે ૪૦૦ લાખ પાઉંડની રકમ ધરી હતી મી. એ. જી. વીન્સને વર્ષે ૩૫૦ લાખ પાઉંડ અડસટ્ટી હતી. સર થાએગેર ગેરીસને પૈસાની ખરી રકમ જે ધસડાઈ આવે છે તે ૨૧૦ લાખ પાઉંડની આંકી હતી. અને જે રૂપિયાના આકારમાં ફેરવી નાંખવામાં આવે તો બહુ જ જમ્પરફેસ્ટ આંકડાઓ થઈ જાય છે. તેનો ધલો સંભાળપૂર્વક આંકડો આપ્યો છે. તે જે નિર્ણય પર આવે છે તે નીચે પ્રમાણે છે:

(૧) રાજકીય ઘટાડો અથવા ધર ખર્ચ	...	૫૦.૦૦ કરોડ રા.
(૨) પરદેશી મુંડી હિંદુસ્તાનમાં રજીસ્ટર થયેલાં તેડું વ્યાજ...	...	૬૦.૦૦ "
(૩) પરદેશી કંપનીઓને આપાણું ફેઇટ	...	૪૧.૬૩ "
(૪) બેંકોંગ કમીશન પર આપવામાં આવતો ખર્ચ.	...	૧૫.૦૦ "
(૫) પરદેશી વેપાર અને હિંદુસ્તાનમાં રોકાયેલાં જુદી જુદી જાતના ધંધાધરીઓને ખર્ચ.	...	૫૩.૨૬ "

અથવા તો પુરા આંકડામાં કહીએ તો ૨૨૦ કરોડ થાય છે.

મી. શહે આ વેપારી આંકડાઓ સંબંધી લાંબો વખત સુધી ચર્ચા કરી છે અને હાલની સ્થિતિ સંબંધી ચોતાનો અભિપ્રાય નીચેના શબ્દોમાં જણાવે છે. પરદેશને માટે અપાતાં ભરણુનો સમાવેશ કરતાં ૧૯૨૩-૨૪ માં નીચે પ્રમાણેની સ્થિતિ હતી.

“વેપારી સરવાળું” હિંદુસ્તાનના લાભમાં ૧૫૦ કરોડ જેટલું થાય છે. બ્યારે તેની વિરુદ્ધ તેનો દાંવો ૧૭૮ કરોડ જેટલો છે. આ રીતે હિંદુસ્તાન દર વર્ષે ઓછામાં ઓછા ૩૦ કરોડ રૂપિયાનું લેણુદાર રહે છે. આ પૈસો ખરી રીતે એકત્ર કરવામાં આવતો નથી. પણ તે રકમ ફરી ફરીને હિંદુસ્તાનમાં એકઠી કરવામાં આવે છે તેને લીધે કાયમ માટે હિંદુસ્તાનનાજ સાહિત્યની કાયમ મોટાંએકજમાં વધારો થયા કરે છે.”

પ્રકરણ ૨૧.

હરિદતા (હિંદુસ્તાનના રોગોનો ઊંડો શારિરીક પાથો)

“આપણે જેમ જેમ વારીકાષથી નીકાળીએ છીએ તેમ તેમ હિંદુસ્તાન નબળું અને નબળું થતું દેખાય છે. આપણા રાજ્યની અંદર જથ્થાબંધ લોકોના જીવનનું સત્વ ધીમે છતા પણ કાચુંજ જલદીથી ઘટતું જાય છે.” (એચ. એમ. હીન્ડમેન દ્વારા ‘હિંદુસ્તાનની નાદારી’ પૃષ્ઠ-૧૫૨.)

“હિંદુસ્તાન અને તેના પ્રજો” એ પુસ્તકમાં મી. ડબ્લ્યુ. એસ. લીલી લખે છે કે, (પૃ. ૨૮૪-૮૫) “લોકોની ઉર્જાતિની કસોટી માલ પુષ્કળ બહાર જવાથી, કારખાનાઓ પુષ્કળ વધવાથી, અથવા ખીજા ઉદ્યોગો વધવાથી અથવા શહેરની રચના થવાથી થઈ શકતી નથી. ના-ઉન્નત દેશ તો તેજ કહેવાય કે જ્યાં રહેનારાઓની મોટી સંખ્યા સાધારણ મહેનતથી અનુષ્ઠાની જીવતી જીવરીયાતો કમ્પસર અને ખર્ચાત

પર જોડો પાક થાય છે તેમાંના અડધો પણ અફાંચા થતો નથી
 જો તેઓને પોતાના બધીજ મહેનતનો, બહુજો, એક એકર પર ફાસની
 ઉત્પત્તિના કરતાં આવ અડધું મંગે તો અંગ્રેજ મળુ અને અંગ્રેજ
 જેડુતની સ્થિતિ કેવી થાય ? છતાં પણ દિંદી મળુર હુણી સખન
 મહેનત કરે છે અને તે નુને તેડું ક્રેડેબ ખાસ જીણુતથી સંજાણ
 સે છે, રાત ફાડો ફાડા કરે છે, છતાં પણ અંગ્રેજ જાગીનત્રી એક
 એકર કપર જોડો પ્રા- થાય છે તેના કરતાં અડધો પણ થતો નથી
 જ્યારે આપણે વિચાર કરીએ છીએ કે આ ઉત્પત્તિથી તેને સાડું
 આપવાનું હોય, મીઠા પર અને બીજાં બધા કરી આપવા ના હોય છે,
 ત્યારે એ વિરમય પ્રમાડે એવું નથી કે તેની અર્થિક સ્થિતિ ઘણાજ
 ખરાબ હોવી નેહએ જે વિરમય પ્રમાડે છે તે એજ છે કે તે જેમ
 તેમ હુવી શકે છે અને તે હુવે છે તેવું એટલુંજ કારણ છે કે ને

સુખચહેના આપે એવી વસ્તુઓ કૃપણ કૃત્રી શકે આ પ્રમાણુના ન્યાયે
શું હિંદુસ્તાન ચૂંટણીની સ્થિતિમાં છે એમ કહી શકાય?"

“સુખ ચહેના એ સમગ્ર પ્રકાર સ્પષ્ટ છે હિંદુસ્તાન એમાં ૨૨મ
દેશની અંદર જીવનની વસ્તુઓની જરૂર ધણી જોઈ છે, યોગ્ય કપડા
અને સાદો ખોરાક બસ છે પાણીથી ભરેલો એક કુવેલ, એમ
જમીનનો ટુકડો, એકાદ નાનો વાડો-ગરૂણો, આ વસ્તુઓ હિંદીના
હૃદયની ઇચ્છા સતી છે અને જરૂર હોય તો દેર પુણ્ય તેઓ વધારામાં
રાખે. આવો તે દેશના લોકોને આદર્શ છે, તે ધણાજ યોગ્ય મેળની
શકે છે હિંદુસ્તાનના ડોડો ખેડૂતો અર્થે એમ જીવન પોતાના
જીવનને માટે મેળવવાને તરફીયા માટે છે તેઓએ અસ્તિત્વ દેશના
સુખમરના તરફીયામાં પસાર થાય છે અને તેમાં વાર વાર નિષ્ફળતા
નીવડે છે. તેઓની મુશીબત મનુષ્ય જીવન મળવાની નથી એટલે કે
તેઓના સુખચહેના ગરીબ પ્રમાણ પર તેઓ જીવવાને બચકા છે

પર જેટલો પ્રાક્રમ્ય છે તેમાંનો અડધો પણ અર્જુનના હતો નથી.
 જે તેઓને પોતાની બધીજ મહેનતનો, બુદ્ધિનો, એક એકર પૂરકાસની
 ઉપલિપ્ત કરતાં જાન અડધું મળે તો અંગ્રેજ મજૂર અને અંગ્રેજ
 ખેડૂતની સ્થિતિ કેવી થાય ? છતાં પણ હિંદી મજૂર સ્ત્રી સખત
 મહેનત કરે છે અને તે અને તેનું કુટુંબ માત્ર ગીણુવટથી સંભાળ
 લે છે, રાત દફાડો ફાડ કરે છે છતાં પણ અંગ્રેજ જમીનદાર એક
 એકર-બેપર જેટલો પ્રાક્રમ્ય છે તેના કરતાં અડધો પણ નથી
 જમીન આપણે વિચાર કરીએ છીએ કે આ ઉપલિપ્તમાંથી તેને સાફ
 આપવાઈ હોય. મીઠાં પર જ્ઞાને બીજાં અધ્યા કરે આપણના હોય છે,
 ત્યારે એ વિરમ્ય પમાડે એવું નથી કે તેની અર્થિક સ્થિતિ બધીજ
 ખરાબ હોવી જોઈએ જે વિરમ્ય પમાડે છે તે એજ છે કે તે જેમ
 તેમ છવી શકે છે અને તે છવે છે તેનાં એટલાંજ કારણ છે કે તે

હિંદુસ્તાનના લોકોની દરિદ્રતા વિષે એટલાં બધાં પુસ્તકો પુરાવા છે કે ખાસ કરીને માર્શી માગનાર મીસ મેથોના જેવીજ બાકી આ વાત જોઈ ન જોઈ કરી શકે. 'મધુર ઇંદિયા'ના જેવીજ સ્વચ્છ ઉસ્ત્રનાર' એક અર્વાચીન પુસ્તક 'Lost Dominion' 'ગુમાવેલા પ્રાત' નામનું છે તે ઇંડીયન સીવીય સર્વોસના એક નિવૃત્ત થયેલાં સભ્યે 'આલકાર્થીલ'ના ઉપનામથી લખેલું છે 'બાલકાર્થીલ'નું હિંદી આશ્ચર્યાસીએતું વર્ણન એટલું બધું આપણા પુરાવાને બંધબેસતું છે કે તે લખવાને માટે કોઈપણ જાતની અભ્યારે અમે માર્શી માગતા નથી. "આપુ હિંદુસ્તાન મામડાઓમા વહેંચાયલું છે એવા હજારો મામડાં છે કાદવના કુપડાઓનો જથ્થો, એક અચવા બે મંદીર, નાના નાના ઝાડો, એક કુવો, વચ્ચે થોડી જગ્યા-એટલી આકર્ષક વસ્તુ છે તેની આમપાસ મામડાની ખેડી શકાય એવી જમીન અને ઉજ્જડ જમીન આવેથી હોય છે અહીંઆ ખેડુત શ્રવે છે-મરે છે આજ હિંદુસ્તાનની ખર્ગી પ્રજા છે એ મહેનતુ, સહનશીલ પ્રજા જેની મનનતમાંથી કરો લેવાય છે અને જેનાં લોહી પર આપુ સામ્રાજ્ય બંવાયેલું છે અને દરયાજ સચવાયા છે."

મી. જી. એમ. કોટન કહે છે કે. “અંગ્રેજ રાજ્યની જામી-
નગીરી દ્વારા લોકોની ચક્ષુ યજ્ઞ છે એમ હોય તો એનો અર્થ
એવો નથી થતો કે તેનાથી સાધારણ સ્થિતિમાં ઉન્નતિ થઈ છે.
તે તો એક કે બે રીતેજ થઈ શકે. નીચેના વર્ગના લોકોના જીવન
પ્રમાણમાં સ્પષ્ટ વધારો કરીને અથવા તો લોકોના મોટા ભાગને
માત્ર ખેતીવાડીના ધંધામાંથી ખીણ દીવામાં ફેરવીને.....આમાંથી
કાંઈપણ કરવામાં આવ્યું નથી. અતુલની સત્તાધીશોનો એવો અભિપ્રાય
છે કે હાલના વર્ગના લોકોની સ્થિતિ અંગ્રેજ રાજ્યની અંદર વિવેક
વિવેકે ખરાબ થતી ગઈ છે.

મી. એ. એ. હયુમ ખેતીવાડી ખાતાના સેક્રેટરી-મંત્રી હતા.
તેમણે ૧૮૮૦ માં લખ્યું છે કે, “ધણી સ્વરી નવું સિવાય દર વર્ષે
ધણી મહિના સુધી ધણા લોકોને પોતાને માટે અને પોતાના કુટુંબને
માટે જોઈતો ખોરાક પણ મળી શકતો નથી.

સર ઓક્લેન્ડ કેલ્ફીન એક વખતના નાણા સભ્ય, વર્ણુન કરે
છે કે, “કર આપતી મુખ્ય જાન એવા માણસોની બનેલી છે કે જેની
આવક હાલની જરૂરીયાતો માત્ર પુરી કરવાને અને ‘હાલની’
પોષણ કરવાને, જોઈતી વસ્તુઓ ખરીદવાને તેઓ જેમ તેમ શક્તિવાન
હોય છે”

સર ચાર્લ્સ એલીયટ, આસામના એક વખતના ચીફ કમીશનરે
૧૮૨૮ માં લખ્યું હતું કે, “મને કહેતાં બીજાકુલ પણ દીલ થતી નથી
કે ખેતીવાડી પર નિભાવ કરતી હિંદુસ્તાનની અડધી થઈ ગઈ એક વર્ષની
શર્યાતથી કે તેના છેડાં સુધીમાં એકવાર સપુર્ણ બોજન એટલે શું
તે સમજતી-જાણતી નથી.”

એક ખ્રીસ્તિ વર્તમાન પત્રે (‘ઈન્ડિયન વીટનેસ’) એકવાર
ટીકા કરી કે ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦ હિંદુસ્તાનના લોકોની વાર્ષિક આવક
માણસ દીઠ પાંચ શિલિંગથી વધુ નથી, એમ ધારણું એ તદ્દને
સહીસલામતી બહુ છે.

એક અમેરીકન પ્રીસ્ટિ પાદરીએ 'દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાંથી ૧૯૦૨ માં-સપ્ત' કે. વ્યાયાં વર્ષના (૧૯૦૧) સપ્ટેમ્બર ત્રિદિનામાં મખતમાં સખત અનુભવવાળી મુસાફરી મે' ત્રણ અઠવાડિયા સુધી કરી હતી. મારા તંબુની વ્યાસપાસ રાતને દિવસ લોકો આવતાં, અને એક વાક્ય 'હંમેશા મારા કાનમાં ભણકાવા જાંખતું'. હંમે જોરાકમી-લંગાને લીધે ખરણ પામીએ છીએ' લોકો જે ત્રણ દિવસે ફક્ત એક જ વાર આવે છે. મે' એક વાર ૭૦૦ માણસની ટોળાની આવક તપાની અને સરેરાસ ત્રીજાની માણસ દીઠ એક સિલિંગથી જોછી આવક મને લગ્યાં. તેઓ શ્રવતા નહોતા પણ માત્ર શ્રવીજ રહ્યાં હતાં. પુ' એક જુમડામાં ગયો હતો અને મને માલમ મડપુ' કે લોકો કહેવું માસ ખાઇને શ્રવતા હતા. છતાં પણ એવો કોઇપણ અણતિ દુકાળ હતોજ નહિ. કથરને નામે પુ' પુ' પુ' કે આ દુકાળ નહિ તો ખીજી શું? હિંદુસ્તાનના ગરીબ વર્ગની વ્યા અપ્યંત દરિદ્રતા જુદીજ ભાતની સ્થિતિ બતાવે છે. શ્રવત સંકુચિત અને કનિષ્ઠ છે, અને તે સુધારવની પ્રાઇ પણ અશા નથી. ૭ માણસના કુટુંબને માટે ધર, વાસણ, ફરનીચર, કપડા-લણા બધું મળીને દસ સિલિંગથી જોછી કિંમતવું હોય છે અથવા કહેવની સરેરાસ માસિક આવક માણસ દીઠ ૫૦ સેટથી વધુ નથી. અને કુટલીકવાર તેની અડધથી કોઇક વધારે હોય છે તેથી એમ અટકળ કરવા આવે છે કે આ અપક્રમાંથી મનની કૃપાવધીને માટે, આરોગ્યને માટે અથવા ધરના બહારના દેખાવને માટે ખીલકુલ અર્થ કરવામાં આવતો નથી."

હિંદુસ્તાનની નૈતિક અને લૌકિક પ્રગતિ વિષે ૧૮૭૪-૭૫ માં નીચે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું હતું. (૫૯ મેન્ટની વસ્તુ પુસ્તક)

"કલકત્તાના પ્રીસ્ટિ પાદરીઓએ એક મંડળ જંગાળાની રૂપતની દુખી અને અધમ સ્થિતિ પર વિચાર કરવા બેઠું હતું. અને તેઓ એવો પુરાવો આપે છે કે, તે લોકો ધણા દુખી છે, અને તેઓને

તંગી છે. ઇશની પ્રાંતમાં. જેડુમ. મળુરેનાં દરેમાં આ સૈકાની સ્વચ્ચાંત
 પછી. ભાગ્યેજ. ફેરફાર થયો છે. અને ભાગ્યેજ મહેસુલ. આંધ્યાં પછી
 તેને માટે જે કાંઈ બાકી રહે તે તેઓએ જે મહેમત કરી છે
 તેના બદલા જેટલું પણ, ભાગ્યેજ, તેઓને મળે છે. ધણી લોકો હલકાં
 અનાજ પર છવે છે, જે તખીયતને બગાડનાર હોય છે, તે કમરનો
 રાગ પેદા કરે છે. જેડુતોળી અંદર આ અતિમ દરિદ્રતાને લીધે
 ખેતીવાડીમાં કાષ્ટપણ્ય જાતનો સુધારો કરતો ધણેક મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

શ્રી. એચ. એમ. હીન્ડમેન, 'હિંદુસ્તાનની નાદારી' નામના
 પુસ્તકના ૭૪ માં પના પર કહે છે કે, "હિંદુસ્તાનના લોકો ગરીબમાં
 ગરીબ થતાં જાય છે. કરનેા ખોળે ખરેખર ભરી નથી; પણ એક
 ખીભની સાથે સરખાવતાં ઘણા ભારી છે. દર વખતે એકાપછી એક
 તંગી આવવાને લીધે દરિદ્રતા વધતી જાય છે. દુકાનો વારંવાર પડે
 છે. ઘણા ખરા વેપાર દરિદ્રતાળું જ ચિહ્ન સુચવે છે; અને કરનેા
 અનહદ ખોળે લોકોને છુટી નાંખે છે. એક ઉચ્ચ વ્યવસ્થિત પરદેશી
 રાજ્ય તે દેશ પર એક ભયંકર દ્રવ્યને બહાર ધસડી જતો ખોળે છે."

વાપ્સરોપની કૌસિલના એક આગળના સભ્યે ૧૯૭૫માં
 પોતાના ભાષણમાં કહ્યું હતું કે, "સરકારી મહેસુલને લીધે જેડુતને
 પોતાના કુટુંબના ખોપણને માટે આખા વર્ષ દરમ્યાન જોરો
 મળી શકતો નથી."

પ્રિયંદુ હિંદી - સરકારનું દૈનિક વર્તમાનપત્ર 'પાયોનીયર'
 (અસલાહાબાદ ૧૯૭૩માં) એક લેખમાં લખ્યું હતું કે, "મહેસુલથી
 કંટાળી જઈને અને જોરમાં પણ વધારે પેસા ભરવાના હોવાથી
 દક્ષિણની રેપતો; ૩૭ વર્ષ થયાં અંગ્રેજી અવવરિચત; હુસિરી; હાલ
 સ્વીકારી છે. જેવાલ પર મહેસુલ લખવામાં આવ્યા છે. સરકારના
 ખોટા કામોના વળણથી એકિસની અંજરાઈએ ભરેલ સુધા છે. અને
 આમાંના કાષ્ટ પછુનજા સચાઈવે સંક્ર હોય તો તેણે એપેન્ડિસ

એના પાના જોવા. (મુ'બહમાં ખેડૂત વર્ગની નાદાર સ્થિતિના કાગળીયા) આથી વધુ નિરક્ષર પાત્ર રહીયો સુધરેલી સરકાર વિરુદ્ધ કદી પણ હાપવામાં આવ્યો નહોતો"

રિપનના સમયનું 'હિંદુસ્તાન' નામના પુસ્તકમાં મી. વીદ્યેશ્વર કોટન ઇસ્ટ પૃષ્ઠ ૨૩૬-૩૮ માં લખે છે કે, "જેઓ પુર્વની મુસાફરીથી ટેવાયલા હશે તેઓને હિંદી ખેડૂતની ગરીબ સ્થિતિ માલમ પડ્યાં વગર રહી નહિ હોય. દેશને છૂટાં પાડતી આગાડીની મુખ્ય લાઇન પર મુસાફરી કરતાં ક્રોધપણુ માણસ પોતાની ગાડીમાંથી આવેલા જોયા વગર પસાર થાયજ નહિ.....જે ગામે મેં જોયાં ત્યાં મેં ફરીયાદ વિષે સાંભળ્યું, જેવી કે જોઇએ તે કરતાં વધુ કરતો ખોળે, મહેસુલમાં વધારો અને અસરખાપણું, જંગલના કાપડાઓની ફરીયાદો, કાલ કરતાં ઘેરનો ઝોછો થતો જયો, મીઠાની કિંમતને લઇને તેઓની બગાડતી સ્થિતિ અને ખેંચીને લઇ જતા લોકો તરફનું હંમેશનું દેવું."

એજ લેખક પુસ્તકના આગલા ભાગમાં 'પૃષ્ઠ ૨૩૨ પર કહે છે કે, "હિંદુસ્તાનના દુકાળો અખતમાં સખત થયાં છે અને વારંવાર થાય છે. ખેતીવાડીની દરિદ્રતા વધારે હાડી પેડી છે. ગામડાંની વસ્તિનો મોટો ભાગ દેવામાં સપડાયેલો છે, અને તેઓની નિરાશા હતલાગી થઇ ચુકી છે. હંમેશાં જમીનની કિંમત વધારવાની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી. જે કે મીઠાનો કર કાંઇક ઝોછો કરવામાં આવ્યો છે તો પણ તે ગરીબ લોકોને તો લુટીજ લે છે જીખમરો અને એવા અંકટો કે જે જીખમરમાંથી પેદા થાય છે તે બધાંજ વિસાળ દેસ પર ફેલાય છે. દક્ષિણના ખેડૂતો દુનિયામાં ગરીબમાં ગરીબ છે. નાંણાં, સંબંધીની પદ્ધતિમાં કાંઇ પણ ફેરફાર થયો નથી. આર્થિક સ્થિતિમાં કે જે હિંદુસ્તાનના દેશી ઉદ્યોગને ખર્ચે અંગ્રેજી વેપારને અને અંગ્રેજી સત્તાનેજ લાભકારી છે, તેમાં કાંઇ ફેરફાર થયો નથી. ૨૫ વર્ષ પહેલાં જે કાંઇ ખરાબ હતું તે આજે એથી વધારે ખરાબ છે. કાંઇ પણ

પ્રકારે હિંદુસ્તાનનો ખોરાક પરદેશીઓ માટે તો ઝોટલોજી ધસરાઇ બપ છે. વારંવાર દુકાળ અને પ્લેગ એવાં પડે છે કે જેની સમજાગુ કોઇ પણ અમલદારને આંકડા દ્વારા પણ આવી શકે નહિ.

૧૮૮૮ માં લોડ' ડફરીને હિંદુસ્તાનના લોકોની આર્થિક સ્થિતિ સંબંધી એક ખાનગી હેવાલ મેળવ્યો હતો. એ હેવાલ કોઇ પણ રીતે બહારમાં મુક્તવામાં આવ્યો નથી. પણ આમાં અને અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રાંતો અને પંજાબના હેવાલમાંથી કેટલાંક ઉતારાઓ, મી ડીગ્રામાં તેના યાદગાર પુસ્તકમાં લીધાં છે હિંદુસ્તાનની આર્થિક સ્થિતિનો અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીને આ હેવલો ધ્યાન ઉપયોગી છે અને તેને દુકાળો અને જાણીશું. તેમાં એક ધણો રસિક હેવાલ મી. એચ હેરીંગ્ટને ૧૮૮૮ ના એપ્રિલની ૪ થી તારીખે કરેલો તે છે. અયોધ્યા મેટ્રોપોલીટન સમનાર મી. બેનેટ જે કહ્યું તે મી હેરીંગ્ટન કહે છે કે, "(જે) અમલદાર કોઇ પણ પ્રકારે અયોધ્યાની હસડી જાનનાં લોકોની સ્થિતિ વિશે નિરાશાવાદી નથી."

"કોળાઓ અને અમાર લોકો દુઃખની અયોગ્યિતિએ પહેલેલાં છે. તેઓ જીવનમાંની અણીપર આવી રહેલા છે, એજ તે કહે છે. આ લોકોની અયોધ્યામાં ૧૦ થી ૧૧ ટકા વસી છે. મી હેરીંગ્ટને પછી 'પાયોલીયર'માં જે લેખો લખ્યાં તેમાંના અયોધ્યાની બાબતોના મથાળા નીચેમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે

"એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે કે બધી દેશી વસીતના ૬૦ ટકા ઝોટલી બધી ગરીબાઇમાં ડુબી ગયાં છે કે જે બાળકની મજુરીની યોડી કમાણી કુટુંબની યોડી કમાણીમાં ઉમેરવામાં આવે નહિ તો તેઓ જીવતાં રહી શકે નહિ, અને કેટલાંક સજીવો તો મરણજી પામે. હિંદુસ્તાનની મોટી સંખ્યા ખોરાક સંપૂર્ણ નહિ મળવાથી દુઃખી થાય છે, એ વાત સત્ય છે કે અસત્ય તે જાણવ વિશે તે કહે છે કે ખેતીવાડીની દેવાની સ્થિતિના કેટલાંક ધણાંજ બારીકાઇથી જોડાયેલાં

પ્રેક્ષકો ઉડાવ્યાસ ક્યાં પછી મારી પેતની ઝેલી મંનતા છે કે આ યાગત તદ્દન ખરી છે ને કે તેમ. કાંઈ પણ સ્થળે થોડા ધણા ફરકારા હોય; પણ દિલ્હીસ્તાનના મોટા ભાગને માટે તે ખરીજ છે.”

મી. ઝે. જી. લેરેન્સ અલ્લાહાબાદ ભાગેના તે વખતના કમીશનર ૧૮૯૧ માં મિલત યથા તે વખતે તેઓના દેવાંશમાં લખે છે કે, “યુઃ માનુઃ છુ” કે ગરીબ વર્ગ અને અર્ધ-બુધ્ધિમંદો ઝે યેની વચ્ચે નજીવો તફાવત છે પણ ઝેનો ઉપાય યુ”!

સંયુક્ત પ્રાંતના એક સહાનુભવેર નામના હુલ્લાને માટે એમ લખેલું છે કે, “જમીન વગરના મજુરોની સ્થિતિ અનિચ્છવા જેગ છે. પુરખમાં, તેની ઝી અને તેના બે ઉકિરોની માસિક આવક ૩ રૂપીયાથી વધારે મુકા શકાય નહિ. (અમેરીકન સિકકા પ્રમાણે એક ડોલરથી ઓછી.) જ્યારે અનાજની કિંમત ઘડી મઠ હોય અથવા સાધારણ હોય, કામ નિયમીત હોય અને ધરના માણસોની સ્થિતિ સારી હોય ત્યારે આ આવક ઝે કુકું અને રોજગુ એક વખતનું જ બોળન સારી રીતે આપી શકે છે. તેના માંધા ઉપર એક ઢાંકેલું ઊંપર રાખી શકાય છે, સરતા કપડાં અને પ્રસંગેપાત એક ઝીણા કામળો પણ રાખી શકાય છે. ઠંડી અને વર્ષાસંતુભાં નિશંસય મુકેળ દુ.ખ પડે છે, કારણકે બેઇલા પહેરવાના કપડાં મળતાં નથી. અને ‘ટુંકતાને’ માટે લાકડું ખરીદવાને, પણ તેઓ અશક્ત હોય છે. થોડી ડાળાઓ અથવા

શરમાતમાં તેઓ પસાર થયાં હોવા જોઈએ. જો શરીર વધતી વખતે જ કોઈ પણ નાદાન પ્રાણીને ભુખથી ટળવળવા દેવામાં આવે તો કોઈ પણ ચરણીનો જથ્થો તે દુઃખને દુર કરી શકશે નહિ.”

ગાંધીપોરના ક્લેક્ટર મી. રૌઝ કહે છે કે, “જમીન સાધારણ કદની હોય અને તેના માલીકને કાંઈપણ બારે દેવું ન હોય, બાહુ પુષ્કળ ન હોય, અને દર વર્ષે પેદાશ સરેરાશ ઉતરતી હોય, બ્યારે સ્થિતિ હિતકર હોય ત્યારે ખેડુતોની સ્થિતિ સાધારણ રીતે સુખદાયક હોય છે. પણ કમનસીબે આવી સ્થિતિ હંમેશાં રહેતી નથી. સાધારણ ગીને ધણાં લોકો દેવામાં દબાયેલાં હોય છે.”

ગાંધી વિભાગના ક્લેક્ટર મી. વૌઝ કહે છે કે, “આ વિભાગના ધણાં નાના ભાગને ધણો જ થોડો ખોરાક મળે છે.”

સ્ત્રીતાપુર વિભાગના કામચલાઉ કમીસ્તર મી. બેઇઝ કહે છે કે, “નીસ કુટુંબોમાંથી નીચે પ્રમાણે છુટી જવાબી હાકલ મળી છે.

દરેક પ્રખત વપના માણસની આવક દર વર્ષે ૧૯ શિલિંગ ૦ પેન્સ અથવા પાંચ ડોલરથી કાંઈક ઓછી છે. દરેક બાળકની વર્ષિક આવક ૯ શિલિંગ ૬ પેન્સ અથવા ૨૧૧ ડોલરથી કાંઈક ઓછી હોય છે.”

એ એમ માને છે કે, “તંદુરસ્ત રહેવાને માટે એક કુટુંબને આટલું બસ છે,” અને વધારામાં કહે છે કે, “કેટલાંક કારણોને લીધે ૧૫ હાલ કાંઈ પણ રીતે વધારવું એ ઇચ્છ્યા જોગ નથી.”

રામજરેલીના ડેપ્યુટી કમીસ્તર મી. અર્વાન કહે છે કે, “સાધારણ સમયમાં ખેતીવાડી રાખનારા લોકોને સાધારણ રીતે પુરતો ખોરાક મળે છે. કાપણીના વખત સિવાય કે જ્યારે અનાજ પુષ્કળ હોય છે અને સહેલાઈથી મળે છે ત્યારે તે વસ્તિનો કેટલોક નાનો ભાગ ખરાબ ઋતુમાં ભુખમરો બોગવે છે અને એક બીજો ભાગ વારંવાર ભુખમરો બોગવે છે હું નથી ધારતો કે ચહેરની સાધારણ વસ્તિને આ

હેવાલમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હોય. જોરાકની તંગાને લીધે જેહુત વર્ગના કરતાં તેઓ વધારે દુ:ખ ભોગવે છે, એમાં કાંઈ પણ સંશય નથી ખાસ કરીને કનનશીળ પરદાનશીલ સ્ત્રીઓ અને સારા અને ગરીબ કુટુંબના માગુમાં જેઓ દુનીયામાં દુ:ખને લીધે દુખી ગયા છે, અને જેઓને માગના શરમ લાગે છે અને જેઓ પેતાની મિલકતના હુકડા પર પોપણુ ડ્રે છે અને જેમને વસ્તુઓની કિંમતમાં વધારો થાય એ ધણું મળત લાગે છે, આવા લોકોને માટે મોથું અનાજ એટલે ભુખમરો અને કિપ્તન કરનારને માટે ઉપનની વધેલી કિંમત એવો અર્થ થાય છે.”

વાયસરોપની ત્રામિવનો આગળનો એક સભ્ય કે જે ‘ઓડ’ ઓફ રેવન્યુ’નો ઘણો જુનો સભ્ય હતો તે મી. ટાઇનબી કહે છે કે, “જેહુતની વસ્તીના ૪૦ ટકા ભાગને પુગ્તો જોરાક મળતો નથી. કપડાં અને ઘર વિગે તેા કહેવુંજ શુ? તેઓને કામ કરવાને શક્તિમાન બનાવવાને માટે અને જીંદગી દરમિયાન માટેજ જોઈતો જોરાક મળી રહે છે. પણ તેઓને ઘણો વખત તો અપવાસ કરવો પડે છે, અને વર્ષના મોટા ભાગ દરમિયાન તેા માત્ર એક વખતના બોજનથી સંતોષ માનવો પડે છે.”

પબ્લિક કમીશનના સભ્ય અને એક વખતના નાણાં ખાતાના કમીસ્તર મી થોર્નબર્ન પબ્લિક પ્રાંતના ખેડૂતો વિશે સુરેહ અને વિશ્લેષના સમયે પબ્લિક નામના પુસ્તકમાં એ છે કે (પબ્લિક હિ હુસ્તાનનો એક સાચી સારો દુબદ્રુપ પ્રદેશ ગણવામાં આવે છે) એક નોંધ કરવા લાયક વસ્તુ એ છે કે પબ્લિકની બંધીને મહેસુલ મોટામાં મોટી રકમ જમીનની મહેસુલ અને નનામાં નાની સ્ટામ્પ ઠી રકમ ૧૦ હજાર પૈાડ ખેતીનાડીના માણસો પાસેથી જ મળી આવે છે અને સાહિત્ય અને વેપારી વર્ગના માણસો જેઓને આ વર્ગના ભોગે નના રાજ્યનો સાલ મળે છે તેઓ લગભગ ૨૨ ડગરજ પસાર થઈ જાય છે વળી બળવા પછી બધું મળીને દુબાળ સત્ત વડ આખરે છે ૧૮૬૦-૬૨ ૧૮૭૬-૭૮ ૧૮૮૬-૮૭ ૧૮૮૮-૧૮૦૧ આ ઉપરાંત ઓછા વરસાદને લીધે ૨૮૯૦ જગ્યાએ ઘણી તમી જણાઈ છે આગળના દુકાળો દરમિયાન ચાર વર્ષના વાર્ષિક જમીનની મહેસુલનાથી નળ વેરો અને નહેર વેરો બાદ ૨૨ના માત્ર ખે ટકા ભાગેજ મુકી દેવામાં થયવા લખી વાળવામાં આ યા હતા તે નહિ જેવો હતો ૧૮૮૬ પછી ખેડૂતના મોટા ભાગની નિર્મળતા સાખીત થનાથી સરકાર મહેસુલ વેરો માફ ૨૨ના મા કાષ્ટ ઓછી ડગ્લસ બની છે કમનસીમે જે મદ આપવામાં આવે છે તે મોટી મળવાથી જે વર્ગને તેની ખાસ જરૂર હોય છે-ખેડૂત વર્ગના ગરીબમાં ગરીબ ભાગને તે પહોંચી શકતી નથી તેથી મુડીનાળા જમીન રોને અને જમીન લેનારાઓના પેસાનો બચાવો થાય છે

હિ હુસ્તાનની વસ્તિના દરેક માણસની રોજની સરેરાશ અ વા દોઢ પેન્સથી ઓછી છે અને તેમાંથી ૨૫ ટકાનો ભાગ તો એટલું અ વક પશુ મેળવી શકતો નથી એથી પ-૧૫ના ખેડૂતની ત્રિય સાધારણ વખતમાં પટે પાટા બાંધીને રહેવા જેવી છે, એ સહેલાઈથી સમજી શકાય છે જ્યારે જ્યારે વર્ષની તમી પડે સારે જે તેઓની

સાધારણ દેવું કર્યા બગર મહેસુલ આપવાની અશક્તિ અથવા તે બુખમરણને લીધે મરણ ન થાય તેવું દુકાળના સમય સિવાય માલમ પડે તો તેને માટે કંઈ પણ પુરાવાની જરૂર રહેતી નથી.

કલકત્તાની મુનીવર્સિટીના અર્થશાસ્ત્રના પ્રોફેસર મર્લુમ મીન્ટો 'હિંદ અર્થશાસ્ત્ર' માસિકના એક લેખમાં લખે છે એમ મી. મનોહરલાલ કહે છે. કે. "ઈરિદતા, ઈથી દેતી ઈરિદતા એ આપણાં અર્થશાસ્ત્રની જખરદસ્ત વાત છે, અને તેથી રાષ્ટ્રીય સ્થિતિ અને તે હાલના લેખકને મન સોકોની અજ્ઞાનતા અને અજણતાના કરતાં પણ એ એક ધણીજ બળવાન બાબત છે. આ ઈરિદતા રોગચાળો, સંકટ, દુકાળ, વિગેરે વિગેરે કાયંદર રોગો લાવે છે. અને તેથી દરેક બાબતમાં પ્રગતિ કરવી ધણી અઘરી થઈ પડે છે."

"માનસિક દ્રષ્ટિએ અક્ષરે અક્ષર એ જુખમરણનું જ ચિન્હ છે અને મારી દ્રષ્ટિએ તો એમજ છે. સુકરેલી પ્રખતનું કોષનું પણ એ ઈવન હોય એમ બતાવી શકતી નથી"

મી. મનોહરલાલ હાલ પંજાબ ગવર્નમેન્ટના એક સભ્ય છે જેમની નીમણુંક તે પ્રાંતના ગવર્નરથી થઈ છે. ૧૯૧૭ ની ૧૧ મી મન્યુઆરીએ મી. એસ. પી. પેટ્રો, મદ્રાસ દલાકાની આર્થિક સ્થિતિની પ્રોધખોળ કરનારે, એક સલામા મદ્રાસના ગવર્નર પ્રમુખ હતા, તે ખતે એ લેખ વાંચ્યો હતો. તેના લેખમાંથી અમે નીચે ઉતારો આપીએ છીએ

તે રૂ. ૧૨૬-૮-૦ હતી. ચોખ્ખા, તેલ, કપડાં વગેરેની કિંમત મળીને ખર્ચ રૂ. ૧૮૧-૮-૦ હતો. અને તેમાં રૂ. ૫૨ વાર્ષિક ખોટ માલમ પડતી હતી. લખ અને કોર્ટમાં કેસ ચલાવવાને માટે તે કુટુંબના માલિકે ૧૯૦૭ માં રૂપિયા ૩૮૦ ની લોન લીધી હતી, અને તે દેવું ૧૯૧૩ માં ચોખ્ખા વેચીને, હવે જોરાકપર પોતાનો નિલાવ કરીને અને ચોખ્ખા દળાવીને તેના નફામાંથી એ દેવું પતાવ્યું હતું. તે ગામડાંના માણસોના આ ખુશવા પ્રમાણે તે કુટુંબે જનન્યુઆરીથી મે મહિના સુધી એકજગર પુર્ણ જોજળ કર્યું હતું. એ જમીનદારી ગામમાં અમુક કુટુંબની વાર્ષિક આવક રૂ. ૩૧૬ હતી અને ખર્ચ રૂ. ૩૩૧-૬-૦ હતો. તે કુટુંબનું એક દેવું તો ઉજાળ્યું હતું. ખીજા જમીનદાર યોજોના ગામમાં અમુક કુટુંબની આવક રૂ. ૭૮૧ હતી અને ખર્ચ રૂ. ૬૫૮-૪-૦ હતો. એટલે બાકી રૂ. ૧૮ રહેતી હતી, અને તે કુટુંબના લેણાં તરીકે રહેતાં હતાં. તે કુટુંબનું ભરણપોષણ મહાજી કરકસરથી ચલાવવામાં આવતું હતું. એ કાંઈ નફો નહોતો, પણ એ કુટુંબના સંખ્યોની કમાણી હતી. કારણકે દરેક જણ વાર્ષિક રૂપિયા ૧૪ લેખે પોતાની મજૂરી એ જમીન પરથી મેળવતો હતો.”

સરકારી આંકડા પ્રમાણે હિંદુસ્તાનના લોકોની મામાદીક વાર્ષિક આવક યોગે વખત પહેલાં રૂપિયા ૩૦ સુધીનીજ હતી. હિંદુસ્તાનના આજના રાજાના પ્રધાન લોર્ડ કોમરે ૧૮૮૨ માં જે અંદાજ કાઢ્યો હતો તે પ્રમાણે સરેરાશ વાર્ષિક આવક રૂપિયા ૨૭ની હતી. મહાન વાયસરોય લોર્ડ કર્ઝને ખેડૂતોની આવકનો અંદાજ કાઢ્યો હતો. તેમાંની ૮૫ ટકાની વાર્ષિક આવક રૂ. ૩૦ હતી. ૧૯૦૧ ના અંદાજ પ્રમાણે હવાલમાં લોર્ડ જ્યોર્જ હેમીટન તે વખતના હિંદુસ્તાનના સેક્રટરી એન્ડ રેવિન્યુ જણાવ્યું હતું કે સરેરાશ વાર્ષિક આવક હિંદીની રૂ. ૩૦ છે. (૨ પૃષ્ઠ) મી. વીલીયમ ડીગપી સી. આઇ. ઇ. હિંદુ-

સ્તાનના લોખની નાણાં અને ઉદ્યોગી સ્થિતિનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા પછી એવો જાણર રત પુરાવો આપે છે કે હિંદુસ્તાનના લોખની સરેરાશ વાર્ષિક આવક રૂપિયા ૧૧-૮-૦ હતી લગભગ ૬ ડોલર રૂપિયાની પ્રિમતનો વિચાર કરતા જેની પ્રિમત અમેરીકન રૈમામા લગભગ ૩૩ મેટ થાય છે આપણને હિંદુસ્તાનના કરોડો લોકોની સ્થિતિ ધુભાગી ઉપજાવવા એવી માન્ય પડે છે. કારણકે તેઓની વાર્ષિક આવક ૬ થી ૧૦ શિલિંગ અથવા દિવસની ૨ સેટ સરકારી અદાજ પ્રમાણે છે હિંદુસ્તાનના દુખળના ટેનાલના અનુભાદન રૂપે રૈવ ડો સુઈએન્ડ આ પ્રમાણે હખીત અને આકડાઓ આપે છે

“ખરી હખીત તો એ છે કે જ્યાં સુધી આપણે ખરખર હિંદુસ્તાન જોયું નથી, અફસોસ, મે જેવી રીતે જોયું તેવી રીતે, ત્યાં સુધી હિંદુસ્તાનના લોખની દરિદ્રતાનો ખ્યાલ આપણને આપી શકે નહિ .

જરૂરીઆતના વખતને માટે હિંદી જોડુત કાંઈ જાણ્યાવી શકે નહિ એ માંહ જોાછી અભ્યાસ માત છે ? લોખની અતિમ દરિદ્રતા ખોગથી થતા નુખમાનનેજ જવાબદાર છે આ ભયંકર હટકાથી માણસોના જે મરણ નીપજો છે તે ધુભારી ઉપજાવે એવા છે ૧૯૦૧ માં ૨૬૦૦૦૦ મરણ નીપજ્યા હતા ૧૯૦૨ માં ૫૦૦૦૦૦, ૧૯૦૩ માં ૮૦૦૦૦૦, ૧૯૦૪ માં ૧૦૦૦૦૦૦ થી વધારે અને હજી પણ તે વધતાજ જાય છે અર્ધ ભુખગરાને લીધે લોકોની જીવનશક્તિ જોાછી થતી જાય છે હિંદુસ્તાનની જ્યાં સુધી આવી તમાલી સ્થિતિ રહે ત્યાં સુધી ખોગને જાણી દેવાય એવી અજા ધણી ઘોડી છે.. .. હિંદુસ્તાનના દુખળનું સુખ્ય કારણ વર્ષોની તગી નથી, તેમ વસ્તિનું પ્રમાણ વધારે છે એ પણ નથી એ અતિમ અધમ, અને ભયંકર દરિદ્રતાજ છે”

એક ધર્મગ્રંથ યોગ્ય વખતના યોગ્યભાગ કરનારા મી. આર્નોલ્ડ લુઈને પોતાના 'સુખી-હિંદુસ્તાન' નામના પુસ્તકમાં 'આ વિષય મ'પુર્ણપણે ચર્ચાયો છે. તે પુસ્તક વિશે આગળ, પણ અમે કહ્યું છે.

મી. લુઈને હિંદુસ્તાનની પ્રબલી અવકાશ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે; અને નિર્ણય પર આવે છે કે, "એનીની આવકમાં દાખલાનાની આવક ઉમેરીએ તો કુલે પે: શ ૧૬૦૦૦૦૦૦૦૦ પૌંડની છે. અથવા સાતમાં કોષ્ટકમાં આવેલા આકાશ અને એ ૬૦૨૬૩૬૦૦૦ પૌંડ કિંમત થાય છે. તે ૨૪૭૦૦૦૦૦૦. લોકોની વતની આવક છે, અને આ બધાં-આંગ્રેજ લોકોના જન નીમં છે. એટલે કે માથાદીઠ વાર્ષિક આવક ૭ પૌંડ ૬ શિલિંગ અથવા ૭ પૌંડ ૧૨ શિલિંગ થાય છે. અથવા દરરોજની ૫ પેન્સ દરેક માણસ, સ્ત્રી અને બાળક દીઠ વર્ષ દરમ્યાન હોય છે."

"૧૯૨૦ ના વર્ષની યુનાઇટેડ કિંગડમની કિપનની આવક ૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦ પૌંડ છે. ભાગી વન્તિ ૬૭૦૦૦૦૦૦૦ લોકોની છે. એટલે કે તે વર્ષમાં માથાદીઠ આવક અશરે ૫૩ પૌંડ થઈ. એટલે હિંદુસ્તાનની માથાદીઠ આવક કરતા લગભગ આઠ ગણી થાય છે."

ગ્રેવિસર કે. ટી. ઘાહના 'હિંદુ-સ્તાનના લોકોત્તર' દ્રવ્ય અને તેઓની કર ખની શકવાની શક્તિ' નામના પ્રમાણુ પુસ્તકમાંથી નીચેનું કોષ્ટક લીધેલું છે. (મુ'બા-૧૯૨૪) અને માથાદીઠ આવકનો જુદો જુદો અંદાજ બતાવે છે.

અંદાજ કાઢનારના નામ. કયા વર્ષમાં? માંથાદીઠ કેટલી? રૂપીયા.

(૧) ઘાહબાઈ નવરોજી	૧૯૭૦	૨૦
(૨) ખેરીંગ બાર્બર	૧૯૯૨	૨૭
(૩) ડીગલી	૧૯૯૯-૯૯	૧૯.૯

(૪) લોર્ડ કર્ઝન	૧૯૦૦	૭૦
(૫) ડીગલી	૧૯૦૦	૧૭.૪
(૬) મી. શ્રીન્ડને સીરાઝ	૧૯૧૧	૫૦
(૭) ઝીન. સર. ખી. ઝેન. થર્મા	૧૯૧૧	૮૬
(૮) પ્રેક્ટિસર શાહ	૧૯૨૧-૨૨	૪૬

જે લોકો આવક વેરા આપે છે તેની કુલ સંખ્યા એ હિંદુસ્તાનની દરિદ્રતાનું એક અગ્રસ્યનું ચિહ્ન છે. ૧૯૨૪ની ૮ મી માર્ચે ધારાસભાના એક પ્રશ્નના ઉત્તરમાં નાણાં ખાતાના સભ્યે જણાવ્યું કે ૧૯૨૨-૨૩ માં મહેસુલની રકમ આપનારાઓની ૨૩૮૨૪૨ સંખ્યા, ૨૪ કરોડ માણસની વસ્તિમાંથી હતી. ઓછામાં ઓછી આવકની રકમ પર ૫૨ લાખ રૂકાપ તે રૂપીયા ૨૦૦૦ ની રાખવામાં આવી છે ખેડુતો જમીન પર મહેસુલ આપે છે અને આવક વેરા આપતાં નથી.

મીસ મેયોના આર્થિક અનુમાનો ઘણાં વિચિત્ર પુરાવા પર રચાયેલાં છે, લોકોની આર્થિક સ્થિતિ પર જોલનાં પોતાની એપડીના ૩૭૫ માં પૃષ્ઠ પર કહે છે કે, "સાધનો વધતાં ગયા, તેના સાધારણ પુરાવા તરીકે કોઈને મ લખ પડશે કે ખેડુત વર્ગ જે વસ્તુની જરૂર નથી તે વસ્તુ પણ પોતાની સક્રિયતાની બહાર ખરીદીને વાપરે છે. ૧૯૧૬ ની ફેબ્રુઆરીમાં અવીગઢમાં એક મેળો ભરાયો હતો. ન્યા એક અઠનાડીયામાં સોંધા ખુટની ઉચ્ચપાયલ થતાં એક દબાર પોડની રકમના ખુટ વેંચાયા હતાં અને તેમાંથી ૨૦ ટકાનો નફો રહ્યો જે લોકોએ આ જોડા લીવા અને પોતાના પગમાં ધાડ્યાં તેઓએ ૨૦ વર્ષ પહેલાં આવી મોજરોખ વિષે કાંઈ પણ સાંભળ્યું જ નહોતું. તેજ પ્રસંગે પુકળ જમીન, કાનસો અને ચિત્રવિચિત્ર સોખાંડની ટુંકો પુકળ વેચાઈ હતી, અને વરંવાર તેમાં ફેરફાર થયાં વસ્તુ ખરીદનાર સાધારણ ખેડુતો જ હતાં. ચાહ, સીગરેટ, દીવાસળી,

હાથકાનસો, બટન, નાના ચાપુ, અરસીઓ, આમોશીન, ઝેવી વેપારની વસ્તુઓ છે કે જે પંદર વર્ષ પહેલાં કોઈ પણ ખરીદ્યું નહિ. હાથમાં પૈસા છે એનો ખીંચે પુરાવો એ છે કે આગાડી મારફતે ત્રીજા વર્ગમાં ધણું લોકો મુસાફરી કરનારા છે. અમેરીકામાં 'મુવી' (એક જાતની મોટરકાર)માં ખેડુતો આગાડી મારફતે મુસાફરી કરે છે. ૧૯૨૪-૨૫ માં ૫૮૧૮૦૪૦૦૦ આગાડીના ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરનારા હતાં. તેની સામું ૪૭૩૬૦૦૦ પહેલા વર્ગમાં મુસાફરી કરનારા હતા તે પરથી એમ માવમ પડે છે કે ખેડુતોના હાથમાં પૈસા રહે છે-હોય છે મેં વરંવાર મુગ્યું કે જ્યાં લોકો ક્યા જાય છે ? કારણકે એ જ્યાં લોકોને મેં ત્રીજા વર્ગમાં ટોળે જાંવ બસતા જોયા મને જવળ મ, પોકે, ગમે ત્યા, મળવા, લખમા, વેપારાર્થે" ત્યાં જઈને વળી પાછા આવરો કટવક તે વળી જવાનીજ ઇચ્છાથી જાય છે

બા બુટ વિપેની હટીકત મીસ મેયને કોણે પુરી પાડી ? કિ દુન્તાનમા બુટનો અર્થ પશ્ચિમના લોકો જે પગમા પહેરે છે તે માય છે કિ દુન્તાનના ગામડાંના લોકો અને જાનનાં ધણાં લોકો તે વાપરતા નથી. વીસ વર્ષે પર જે નિયતિ હતી તે 'નિયતિનું' વર્ણન સરખામણી કરવાને કોણે પુરું પાડ્યું ? અલમત, અ ક્રેન્ અમસારો-એન્. કારણકે આ લાખા તે અમસારનીજ લાખા છે અર્થિક સ્થિતિના એના એ વિચાર અમસારના ચમ્મામાંથીજ જોવામણ અને ગમે તેવી રીતે ઉભા કરેલા છે આગાડીઓએ જુના વાહનોને રફ કર્યાં છે પણ ગરીબ લોકો ખચીત માત્ર આમતેમ જવાને માટે અને મજાકને માટે વખત તથા પૈસો બચાવી શકે એમ નથી

મુ'બાઇ ઇલકામાં ખેડુનોની દુ.ખી આર્થિક સ્થિતિ વિષે કહેતા હમણાં નિદત્ત ચચેલા તે ઇલકના ખેતીવાડીના ડાયરેક્ટર ડો. હેરોલ્ડ માને 'ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા'ના પ્રતિનિધિને મળતા એકટોબરમા નીચે પ્રમાણે કહ્યું હતું-

“એ કે ખેડૂતોનું જીવનનું પ્રમાણ નિ.સંશય વધુ છે તે પછી તેને કહેતા કાંઈપણ સંક્રમ. લાગતો નથી કે લોકોને ઘણો મોટો ભાગ તે પ્રમાણે રહી શકતો નથી. જે તાને તપાસ કરવાથી માલમ પડ્યું હતું કે અરેબર દુકાળ પડેલા જગ્યામાં પોણોસો ટકા જેટલું લોકો પોતાના જીવન પ્રમાણથી એટલી બધી હલકી રીતિમાં રહેતાં હતાં કે તેઓની આર્થિક રીતિ તદ્દન અસ્થિર.” ગણવું પડી હતી; અને જે જગ્યા સાધારણ રીતે ચડીયાતી રીતિમાં અધુવામાં આવતી હતી. તે જગ્યાના ૬૬ ટકા લોકોજ સારી આર્થિક રીતિમાં હતાં. તેણે કમ્પ્લેક્ષ ક્યું હતું કે આ બાબત પર વિગતવાર ટીકા કરવી અઘરી હતી કારણકે તે સાબીત કરવાને માટે જોઈતું પુરું પ્રમાણ નહોતું. પણ ૨૦ વર્ષના સંભાળપૂર્વક સંશોધન અને નિરીક્ષણથી તેને અભિપ્રાય જે બંધાયો હતો તે એ હતો કે તે ૨૦ વર્ષ દરમ્યાન ગામડાંનું જીવન પ્રમાણ સુધર્યું હતું, પણ લોકોના મોટા જગ્યાનું જીવન પ્રમાણ કાંઈજ સુધર્યું નહોતું.”

વૈસાનો વધારે ખર્ચ કર્યા વગર ગામડાંના લોકો, ખેતીવાડીમાં જે સુધારો કરી શકે તે વિશે સૂચના કર્યાપછી ડૉ. માને કહ્યું. “આ બાબત પર પણ વધારે વિશાળ યોજના મુકાય તો પણ તેમાં કાંઈ થઈ શકે એમ નથી, કારણકે સરકાર અને સામાજિક સુધારકોએ જાણવું જોઈએ કે ખેડૂત વર્ગની બધીજ ઉન્નતિનું કુપુરું રહ્યું એ છે કે પ્રથમ તેઓને ખાવા પુરતું તો મળવું જ જોઈએ. હિંદુસ્તાનમાં પેટ પુરતું ખાવાનું નહિ મળવાથી ઉન્નતિ કરવાને મોડું વિષ નડે છે. અને એણે તે દેશ છોડ્યો તે પહેલાં તેણે ભારપૂર્વક એવી ઇચ્છા જણાવી કે લોકોના પેટ ભરવાને ખાતર આખરે બધાંજ પ્રયત્નો કરવાં જોઈએ. વ્યારે એને એમ પુછવામાં આવ્યું કે લોકોના ખાંડી પેટ ભરવાનું આ મોડું કામ કરવાને તમે શું સૂચના કરો છો- રતો બતાવો છો ? ત્યારે તેણે ક્યું કે, “એ બાબતમાં લોકોએ પોતાના

જાત મહેનત, કરવી જોઈએ, કામગીરી જે દેશમાં મોટા ભાગના લોકો વર્ષના ૧ મહિના આજસુ રહે, તે દેશ ઉન્નતિએ પહોંચવાની કટીએ આશા રાખી શકે નહિ. લોકોને કાંઈ પ્રમ મળવું જોઈએ. ઉનાળાની ઋતુમાં ગમે તેટલી નાની આવક એમાંથી આવી શકે, અને ડૉ. માને કહ્યું કે, “મી. ગાંધી બીજા કોઈપણ રીતે ક્ષત્ર્ય જેવે રસ્તે ગયાં હોય, તો તેની કશી શીડર નહિ, પણ જ્યારે તેમણે રાંટાણા દાખલ કરવાની કુશળતા ઉઠાવી તે વખતે તેમણે, હિંદુસ્તાનના લોકોની ધરિદતાનું ખરું કારણ શોધી કાઢ્યું હતું. પછી તે રાંટાણામાંથી થોડાજ આના મળી શકે તોય શું? જે તેઓ તે દેશની ઉન્નતિની આશા રાખતા હોય તો સરકારે આ બાબત પર ઘણુંજ બારીક ધ્યાન આપવું જોઈએ. એમ ડૉ. માનેનું ધારણું હતું. અને એને ઘણુંજ અમલખ ભરેલું સામ્યું કે આટલો બધો સમય ગયો, છતાં પણ સરકારે આ બાબત પર અંત કરણપૂર્વક વિચાર દબાવ્યું સુધી ક્યો નથી.”

ડૉ. માને કહ્યું કે, “મુખ્યત્વે દેશની આર્થિક ઉન્નતિનું પ્રમાણ ઘણું વધી શકે એ બાબતમાં અને ઘણી મોટી આશાઓ છે, અને તેમાં ખેડૂત વર્ગ ભાગ લઈ શકે, પણ એ બાબતમાં આ ગિયતિ સુધારવાને જ્યાં સુધી લોકોને પેટ પુરવું મળે નહિ, ત્યાં સુધી કાંઈપણ પ્રયત્ન થઈ શકે નહિ.” અને તેથી આ દેશના લોકોને તથા સામાજિક સુધારકોને અને જેના દાથમાં રાજ્યકારભાર છે તે સર્વેને તેનો ઉશ્કેલો સંદેશો એ છે કે, “એવા ઉપાયો ધોળવા કે જ્યાં કરીને ખેડૂતોને પેટ પુરવું મળી શકે.”

ડૉ. માને આ શબ્દોની અંદર ખરી દુઃખીતનો સાર આપી દીધો છે. આ એક અંગ્રેજીની ભાષા છે. તેણે ૨૦ વર્ષ સુધી ગ્રામ્યજીવનનો સંપૂર્ણ અનુભવ લીધો છે અને તે આ દેશ પર રાજ્ય કરી સરકારનો એક સજ્જ દનો. કોઈ એક ‘નિંદીત’ સ્વરાજ્યવહીની

અથવા 'દોમરસર'ની લાપા નથી, પણ એક ઉચ્ચ પદ્ધતિએ મુકાયેલા અંગ્રેજ અમલદારના શબ્દો છે.

x x x x

પ્રકરણ ૨૬.

હાલ જે પૈસા બહાર ઘસડાઈ બાક છે તે સંબંધી કેટલીક બાબતો.

મીસ મેયોનો 'બધર ઇંડીયા' નામનું પુસ્તક લખવામાં મોકલસ દેવુ એ હતો કે અમેરીકાના લોકોને હિંદુસ્તાન વિષેની સાબીત યંચેલી સકીકત પુરી પાડવી. કોઈ પણ એમ ધારે કે હિંદુસ્તાનની આર્થિક સ્થિતિ વિષે અમેરીકન લોકો વધારે માહીતી મેળવવાની ઇચ્છા રાખના હશે. અમેરીકાના માણસને એ બાબત જાણીને ચોકકસ રસ પડે એ જોઈએ, કે ખરીદવાની શક્તિ વધારે હોવાથી હિંદુસ્તાન એક મોટા આહક યજ શકે. મીસ મેયો આર્થિક ક્ષેત્રની અંદર એક નિરાશા લગેલો રસ્તો બતાવનારી વ્યક્તિ છે. આર્થિક શાસ્ત્રના નિયમોનું તેણીનું જ્ઞાન ઘણું જ અચોક્કસ છે. અને હિંદની આર્થિક સ્થિતિના મુખ્ય નિયમો સમજવાને તે નિષ્ફળ નીવડી છે. હિંદના અર્થશાસ્ત્રી વિષે તેણીએ કોઈ દિવસ સાંભળ્યું જ નથી. તે અર્થશાસ્ત્રીઓ દાદાભાઈ નવરોજી, રાન કે, જોયા અને વાચ્છા. આ નામો હિંદ અર્થશાસ્ત્રમાં મહા જુનાં અને ચોકકસ ગણવામાં આવેલાં છે. તેઓના નામ તેના પુસ્તકમાં જોવામાં આવતા નથી. હાલના હયાત અને પ્રખ્યાત અર્થશાસ્ત્રી જેવાં કે પ્રોફેસર કે. ટી. શાહનું નામ પણ તેણે ધ્યાનમાં લીધું નથી. તેણે મહારા કેટલાંક પુસ્તકોના નામ આપ્યાં છે. પણ 'ઇંગ્લેન્ડનું હિંદ પ્રત્યે દેવુ' એ પુસ્તકનું તે નામ એકવાર પણ આપ્યું નથી.

હિંદુસ્તાનની આર્થિક સ્થિતિના જ્ઞાન વિષે બ્યારે બ્યારે આટલાં બધાં મોટા તકાબત છે ત્યારે અમેરીકાના લોકો જેઓને અર્થશાસ્ત્રની બાબતમાં ઘણો રસ પડે છે, એઓના લાભને માટે હિંદુસ્તાન વિષે

એક પુસ્તક લખ્યું એ તેની ઉદ્દતાઈજ બતાવે છે. લખવા તરીકે એ વત કે અંગ્રેજ સરકાર હિંદના બજારમાં અમેરીકન શીટ્સ બનાવનાર મરખાનાને તોડી પાડવાને એવાં કાયદાઓ રચવાનું ધારે છે. એટલા માટે કે હરિકાષ્ઠમાં ન ઉતરી શકે એવાં અંગ્રેજ હરિકેટ અમેરીકાથી ચઢી જાય, એ વાત મીસ મેયો તેના પુસ્તકમાં અદ્વાન ભરેલી રીતે સભોગશાસ્ત્રનું અને ધર્મશાસ્ત્રોનું જે જ્ઞાન આપે છે તે, તેના કરતા અર્થશાસ્ત્રનું જ્ઞાન અમેરીકાના લોકોને વધારે અગત્યનું છે.

અમેરીકન કારીગર કુદરતી રીતે જાણવાને જીજ્ઞાસુ થાય કે હિંદુસ્તાનને જે વસ્તુની જરૂર છે તેમની અડધી ઉપરાત સામાટે ગ્રેટબ્રિટનમાં ખરીદાય છે અને માત્ર ૬ ટકા જેટલોજ વેપાર મુનાઈટ્ડ સ્ટેટ્સ અમેરીકાને મળે છે? અને હિંદુસ્તાનનો ચાલતો વેપાર અંગ્રેજ લે કે ના હાથમાંજ કેવી રીતે પુરેપુરો રહ્યો છે તે જાણવાને પણ તેઓ ઉત્સુક હોય છે તેથી હિંદના અર્થશાસ્ત્રને ફરીયાદ કરતા સાબળે છે કે, "અમે ચાહતો મોટો ભાગ અહિંઆજ ઉગાડીએ છીએ અને અંગ્રેજ હિંદુસ્તાનની બહાર ધસડાઈ જાય છે. આ હિંદુસ્તાનની બહાર ધસડાઈ જતો મોટામાં મોટો જરૂરો છે" અને તેના જવાબમાં તેણી પૂછે છે કે, "તમે તમારી ચાહ વેચો છો કે આપી દો છો?" આના જવાબમાં હિંદનો અર્થશાસ્ત્રી બડબડે છે કે, "અરે! હા. તમે જે ચાહ જુઓ છો તે તો જતી રહી છે." અમે પુછીએ છીએ કે મેં હિંદનો અર્થશાસ્ત્રી આ બાબત આવી હલજી રીતે મુકે છે, અને મીસ મેયો સિવાય આવી હલજી રીતે કોણ એ બાબતને ઉડાની શકે છે ?

લરકરી ખર્ચ.

મીસ મેયોનું અર્થશાસ્ત્રનું જ્ઞાન જેટલું છે તેથી વિગેય લરકરી ખર્ચ વિનાનું તેનું જ્ઞાન છે નહિ. તેણી આ બાબત જાહેર કરે છે અને નીચે બતાવેલી ટુંકી રીતે તેને ઉડાવી દે છે. (૫૫. ૩૫૧-૫૨)

રાજ્યદારી નેતા કહે છે કે, “લક્ષ્મી બહુ મોટું છે.” “તમારી મહીસલામતી અને શાંતિ બળવવાના કામને માટે એ લક્ષ્મી જોઈએ તે કરતાં મોટું છે?” “બહુ નથી જાણ્યો કે મેં એ બાબતની તપાસ કરી નથી.” એવો સાધારણ જવાબ મળે છે. પણ કોઈપણ પ્રકારે હિંદુસ્તાનની મહેસુલતું જાણવું ભાગ એમાં ખર્ચાય છે.”

આ વાત પર બહુ ધ્યાન આપવામાં ન આવે પણ એ અર્થ શાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ તદ્દન નિરાશાજનક રીત છે. ઘણાં માણસોએ આ બાબતમાં તપાસ કરી છે. શામાટે મીમ મેયોએ તે કોઈએ જે ખર્ચે આપી છે તે તપાસી નહિ?

હાલની તાજી તપાસમાં એક તો સુબ્યાહ યુનીવર્સિટીના અર્થશાસ્ત્રના પ્રોફેસર મી. કે. ડી. શાહે તેના પ્રમાણ સિદ્ધ પુસ્તક ‘હિંદુસ્તાનની દોલત અને તેની કસ્ટોડિયન કરવાની શક્તિ’માં આ બાબત જાહેર કરી છે. મી. શાહે ઇન્ફોર્મેશન કોમિશન માટે એક નોંધ તૈયાર કરી છે અને તેના પુસ્તકમાં તેનો સાર તેણે ટુકમાં આપેલો છે.

પ્રથમ તો એમ કહેવું કે જાણવું માટે જે ખર્ચ કરવામાં આવે છે તેનો સંબંધ રેશના લોકોની કર સહન કરવાની શક્તિની સાથે કાંઈ નથી એ એ અર્થશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ તદ્દન બાજબી છે? જાણવું-બાબતનો ખર્ચ અને બીજી બાબતોનો ખર્ચ એ બધું એ પ્રજાની આર્થિક દ્રષ્ટિએ જોવું જોઈએ ‘સ્ટેટસમેન ઇયર’ પુસ્તકમાં પ્રોફેસર શાહે નીચેનું કોષ્ટક તૈયાર કર્યું છે અને તે આ સવાલ પર ઘણું પ્રકાશ નાંખે છે:

કોષ્ટક (જુઓ છુટું પાનું ૪૬ અ)

આ બાબતમાં વધારે અગત્યનું ધ્યાન આપવાની જરૂર છે તે એ કે હિંદુસ્તાન લક્ષ્મી ખર્ચને પેસાનું ઘસડાઈ જવું સમજે છે. એનું કારણ એ નહિ કે એ શક્તિની ગહાર ભારે જોઈએ છે, પણ એ પણ કારણ છે કે તેમાંનો મોટો ભાગ અંગ્રેજ સીપાઈઓ, અને બ્રિટનમાં અંગ્રેજ સીપાઈઓ માટે ખર્ચાય છે. હાજીમાં કુલ લક્ષ્મી ખર્ચ નીચે પ્રમાણે છે:

દેશ.	કુલ મહિસુય	૩	૪	૫	૬
	કુલ મહિસુય	કુલ ખર્ચ.	ખર્ચ.	ખર્ચ.	કુલ ખર્ચ.
			(Figures in millions)		
હિન્દુસ્તાન	...	૧૨૩૨.૪	૬૧૬.૦	૧૦,૧૧	૬૩,૮
યુનાઇટેડ કિંગડમ	...	૧૪૨૬.૬	૬૮૦	૧૫,૦	૫૩,૪
આસ્ટ્રેલીયા	...	૬૧૭૮	૩૧.૨૦	૫૦.૦	૬૮,૩
કેનેડા	...	૮૯૩૮	૧૭૬	૨૦.૦	૨૪,૨
દક્ષિણ આફ્રિકા	...	૨૬૧૭	૧૩૬	૪.૫	૫,૨
સ્પેઇન	...	૧૬૭૬.૬૬	૨૫૫૦.૭૬	૪૫૦.૩૬	૧૭,૬
ફ્રાંસ	...	૨૨૪૫૦.૬	૨૪૬૩૨.૦	૫૦૨૭.૪	૨૦,૦
ઇટાલી	...	૧૭૬૦૩.૦	૨૦૪૫૫.૮	૩૫૫૩.૧૭	૧,૩
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	...	૩૩૪૫૧૮	૩૧૫૩૪૧	૧૨૦૧.૪૪	૩૮,૨
જાપાન	...	૧૩૧૬.૨૦	૧૩૬૬.૨૬	૬૪૬.૪૦	૪૬

કેનેડાની બાબતમાં જે આડો બતાવ્યો છે તે કુલ દેવાનો અડધો ભાગ છે. જે 'ય આર્કાંઝો'માં માધારણ અને અસાધારણ અને 'નેવલ' દરિયાઈ લશ્કર ખર્ચ) બજેટનો પણ સમાવેશ થાય છે, અને તેમાં દેવાનો ખર્ચ સમાવેશો નથી, પણ તે ઉમેરીએ તો ૧૭૫૫૩૦ જે કે અથવા ૩૮ ટકા અને ૭૦ ટકા અનુક્રમે થઈ રહે.

૧૮૧૬ કચેડ ...	...	૧૯૨૨-૨૩.
૧૮૨૦ " ...	...	૧૦૨૩-૨૪,
૧૫૦૩ " ...	...	૧૯૨૪-૨૫.

‘ઇશર કમીટીઓ’એ લશ્કરી વ્યવસ્થાને હેવાલ એક કાગળમાં નીચે પ્રમાણે આપ્યો હતો:

“અમે હિંદુસ્તાનની લશ્કરી વ્યવસ્થાને સામ્રાજ્યના કુલ લશ્કરથી જુદું ગણી શકીએ નહિ, સુવેદના કોલકરારથી નથી જાતવું રાજ્યકીય યંત્ર ઉભું થયું તેનાથી હિંદુસ્તાનના લશ્કરની અગત્યતા વધી છે અને તેટલીજ સામ્રાજ્યના ખીજા ભાગોમાં પણ લશ્કરી કુકડીઓની અગત્યતા વધી છે, અને ખાસ કરીને ખ્રીશ ટાપુઓમાં તે એમ થયુંજ છે.”

પણ જો લશ્કરને સામ્રાજ્યના ઉદ્યોગને માટે વાપરવાનું હોય તો ન્યાયની રીતે સામ્રાજ્યે તેના ખર્ચનો યોગ્ય ભાગ આપવો જોઈએ, હાલ સામ્રાજ્યની વામણી ખિજા વગાડે છે, અને હિંદુસ્તાન તેનો ખર્ચ આપે છે, અને તે સાધારણ રીતે અંગ્રેજી છે, વળી જો હિંદી લશ્કરનો એક ભાગ કે જે સામ્રાજ્યના બચાવને માટે હિંદી મરદમ પર હિંદી લશ્કરને મોકલવામાં આવે તો તેનો ખર્ચ ખિજા અથવા સામ્રાજ્ય આપે તો એટલું જુલુ જોઈવું નથી કે કાયમ ખર્ચમાં સામ્રાજ્ય પોતાનો ભાગ આપવું નથી, પ્રો, શાહ કહે છે કે, “જો સરહમ્ના પ્રાંતોનું જોડાણ હિંદી લશ્કરનો એક હેતુ હોય, જો એશિયાના રાજ્યોનું મમતોલપણું જાળવવું એ ઇચ્છવા જોગ હોય તો આ બધા હેતુઓ રાજ્યની દ્રષ્ટિએજ આપણા પર મુકવામાં આવ્યાં છે અને તે ઇચ્છાને જોઈતાં લાભકારી છે તેટલાં હિંદને લાભકારી છે, ખ્રીશ સામ્રાજ્યના લશ્કરી ખર્ચના કુલ ભાગમાં મોટામાં મોટું પ્રમાણ રાખ્યું છે અને તે ખર્ચનો મોટામાં મોટો વિસ્તાર ઇચ્છાને

પછી પોતેજ સહન કાઢે છે. આવાં લક્ષરનો લાભ સાંભાલ્યને મામાન્ય રીતે મળે છે. ત્યારે આઠાટે રાજકીય હીતને માટે લખેર નીભાવવાનો વધતો જતો ખર્ચનો હિસ્સો ઇંગ્લાંડે ન સહન કરવો..."

“શુભેળ અને રાજ્યકીય દ્રષ્ટિએ હિંદુસ્તાન એવી જગ્યાએ આવેલું છે કે આ દેશના ખાસ લાભ અને વ્યાવરે માટે હિંદુસ્તાનને પ્રિટનની દરીયાઇ મદદની જરૂર હોય એનો ખ્યાલ આપણને આવી શકતો નથી. જો દલાય એવું બને, જો કે તે સંભવની તદ્દન વિરુદ્ધ છે, કે દરીયા મારફતે દુસ્મનો જેઆઇ આવે તો ઘાટથી અને રણથી એવું અસંગતક રક્ષણ થયું છે કે એ તરફથી તેને કાઇપણ ગંભીર નેખમની ઓક રાખવી નહિ અને તેના દરીયાઇ વેપારને માટે જો તે મુશ્કળ છે તો પણ તે તેના મોતાના લાભને માટે બધું નથી. હિંદુસ્તાનના આહકો હિંદુસ્તાનનો વેપાર ખુશ્યો મુકવાને ઇંગ્લાંડના કગતા વધારે લાભવાથી સમજે છે. તેથી લક્ષરી ખર્ચ હિંદુસ્તાનના દરીયાઇ લક્ષરના બનેટની ગેરહાજરીની વિરુદ્ધ અથવા તેને બદલે મુકવાને કાઇપણ ખાતની જરૂર હિંદુસ્તાનને હોવું નથી.”

મીસ મેથોને આ બાબત તપાસવાને કાંઈ વલણ પણ નહોતું, તેમ વખત પણ નહોતો. પણ એટલું માદ રાખવું જરૂર છે કે વિગ્રહ દરમ્યાન હિંદુસ્તાને લગાધના જુદા જુદા સ્થળે ૧૩૩૮૬૨૦ માણસોથી ઓછાં મોકલ્યાં નહોતા અને લક્ષરી ખર્ચની અંદર સરકારી ગાથ પ્રમાણે તેનો હિસ્સો પૈસા સનધી ૧૪૬.૨૦ લાખ પાંડ ગણવામા આળ્યો છે. તે ઉપરાંત આડકતરી રીતે પૈસાની મદદ અને માહિલની મદદ પુષ્કળ આપવામાં આવી છે. ઇંગ્લાંડે હિંદુસ્તાનના લાભને માટે એવો કયો (ત્યાગ) ખર્ચ કરી બતાવ્યો છે કે જે આ આકડાઓ સાથે સરખાવી શકાય ?

ઇંગ્લાંડ હિંદુસ્તાનમા બે હિદી સિપાઇને માટે એક અંગ્રેજ સિપાઇ રાખે છે અંગ્રેજ સિપાઇનો ખર્ચ વધારે છે અને તે પૈસા

પસંદી જવાની વ્યાખ્યા ઉમેરો કરે છે. હિંદી રાજ્યીય - પુસ્તકો, રાષ્ટ્રીય પક્ષના નેમજ ઉત્પન્નના, લાંબો વખત ચર્ચા વારંવાર કહે છે - "અંગ્રેજ સરકાર અત્યુ નહિ." સરકારે જે વ્યાખ્યા સંબંધી અગત્યના પ્રશ્નો વિચાર કરવાને યોગ્ય મમય પહેલાં એક પ્રખ્યાત અંગ્રેજ લાવેલા મર'એન્ડુ સમિતિના પ્રમુખપણા હેઠળ એક 'સમિતિ' નીની હતી. સરકારે એ તે નીમેલા અને સરકારની, પ્રમુખથી ઉભી થયેલા અને જેમાં અંગ્રેજ લાવેલા પ્રમુખ હતો તે સમિતિનો એકમ ન હિંદી સરકાર અત્યુ" કે જે ધીરે ધીરે રાષ્ટ્રીય પક્ષના માણસો કહે છે તે પ્રમાણે ચાલે છે તેવું બનાવવું. પણ આ બહામણી નહિ જેવી ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

હિંદુસ્તાનના કાચાં માલ ખરીદનાર તરીકે ઇંગ્લેન્ડ.

હિંદુસ્તાન વિદ્યોગી વ્યાખ્યામાં પાછળ છે એ હિંદુસ્તાનના જીવનમાં સાધારણ વાત છે. ખેતીવાડી એ હિંદુસ્તાનનો મુખ્ય વ્યવસાય છે. આ વિષય માં લુપ્તના પુસ્તક 'સુખી હિંદુસ્તાન'માં વિગતવાર ચર્ચાયે છે. મેં મારા પુસ્તક 'ઇંગ્લેન્ડ હિંદુસ્તાન પ્રત્યે તેવું' માં અંગ્રેજ સરકારની જમીન સંબંધી રાજ્યનીતિના ઇતિહાસ ૬૨૬ ઇ.સ. ૧૯૦૩-૪ થી ૧૯૧૩-૧૪ સુધી હિંદુસ્તાનનો કાચો માલ ઇંગ્લેન્ડ મોકલવામાં આવ્યો. તેના આધારે મેં આપ્યો છે. ૧૯૧૩-૧૪ માં સંયુક્ત રાજ્યે હિંદુસ્તાનની નિગમનો ૨૩.૪ ટકા ભાગ લીધો હતો. બીજા દોષપણુ દેશે ૧૦ ટકાથી વધારે લીધું નહોતું. ૧૯૨૪-૨૫ માં સંયુક્ત રાજ્યનો આંકડો ૨૫.૫ ટકા આવ્યો. ત્યારપછી બીજા નંબરે જાપાન ૧૪.૭ ટકા આવ્યો હતો. ૧૯૧૩-૧૪ માં સંયુક્ત રાજ્યે હિંદુસ્તાનની કુલ ખરીદીનો ૬૪.૧ ટકા ભાગ આપ્યો. ૧૯૨૪-૨૫ માં ૫૪.૧ ટકા આવ્યો. મારા પુસ્તક

“ધંધાડનું” હિંદુસ્તાન પ્રત્યે દેવુ”માંથી ૯ નીચે પ્રમાણે દ્વિપન્ન યતી
અગત્યની વસ્તુના આકાશ આપું છું:

શબ્દ --સંયુક્ત ગળ્ય હિંદુસ્તાનમાંથી મચ્ચુ” શબ્દ વધારેમાં
વધારે લે છે.

ક્રોન --સંયુક્ત ગળ્ય મચ્ચુ” ઉન વધારેમાં વધારે લે છે
એટલુંજ નહિ, પણ ખરી રીતે હિંદુસ્તાનમાંથી તે
કાચુ” ઉન પરદેશ જાય છે, તે ૧૭૫૬૪૮૮ શીડની
કિંમતનું કાચુ” ઉન ૧૬૧૨-૧૩ માં પરદેશ મોલ-
વામાં આચુ” તેમાંથી મંચુ”ન રાજ્યે ૧૭૦૪૭૫૮
શીડની કિંમતનું લીંડુ” હતું.

ચાલુ—હિંદીમાંથી જે ચાલ બહાર જાય છે તેમાંથી કે જેટલી ઇંગ્લાન્ડ જાય છે.

ચામરાં-કાચા અને પાકા-એવીજ રીતે સંયુક્ત રાજ્યો કાચું ચામડું અને પાવેલું ચામડું પુષ્કળ લે છે.

આ પરથી એમ માલમ પડે છે કે માસ મેચોએ જે જબર-જબ્ત દેલીશ, ઐરપ્રિટનને હિંદુસ્તાનના સંબંધથી કાંઈ પણ લભ મળતો નથી, કરી છે, તે તદ્દન પોલી છે.

પ્રકરણ ૧૭.

હિંદુસ્તાનના પૈસાનું બહાર-બસરાઈ જવું-તે બાબત.
આગગાડી માટે સસ્તી મુંડી.

હિંદુસ્તાનમાં આજે ૬૦૦૦૦ માહલની આગગાડીની સડક છે. એ વત સત્ય છે. પણ આ સડક કેવી રીતે બંધાઈ, તેને માટે પૈસા કેવી રીતે એકઠાં કરવામાં આવ્યાં, અને કેવી રીતે ઉભી કરવા માં આવી તે બાબતમાં નિંજા મિવામ બીજું કાંઈજ નથી. હિંદુસ્તાનની આગ-ગાડીની સડક તૈયાર કરવાની નીતિમાં હિંદુસ્તાનના શાસનો કાંઈ પણ અમાશ થયો. હોય એવું જણાવું નથી. તેનો મુખ્ય હેતુ ઇંગ્લાન્ડના પુદ્ધ મંબંધી અથવા ત્રેપાર સંબંધી સ્વાર્થ સાધવાનોજ હતો. અંગ્રેજોએ કાંઈ પણ જેમમ જેડ્યું નથી. પણ એથી વધુ હિંદી કર લરના-રાઓ પાસે કરોડો રૂપીયા ખેંચી લીધા. આમ હોવાં છતાં પણ હિંદી મુસાફરોની સાથે તેમનું વર્તન ભુવધળમાં નિંજ અને ઉદ્દતાધને પાત્ર રહ્યું છે. ત્રીજા વર્ગના ઉતારઓ જેઓની પાસેથી કંપનીને પુષ્કળ મળતું આવે છે તેઓને ઘણીજ હલકી રીતે વર્તવામાં આવ્યા છે. આમાંની કેટલીક કંપનીઓ જેઓ ત્રીજા વર્ગના મુસાફરો દ્વારા

પુખ્તળ જેમા મેળવી રહી છે. તે મુસાફરોને આ કંપનીઓ તરફથી તિરમકાર રૂપે અશુર વર્ગમાં ગણવામાં આવ્યા છે.

મીસ મેથો, આપણને લંડનના લોકોએ સઠને વ્યાજે પસા રેલ્વે સડક બંધાવવાને માટે ધીરો તેને માટે તેનો આભાર માનવાનું કહે છે. હિંદુસ્તાને સોંધા બબર લંડનમાંથી રાા થી ૫ ટકાને દર આપીને સરેરાશ લેન પર આ ટકાનો દર આપીને, આ દર દુનીયામાં મેથી નીચો છે-તેસા હાજીના લીધાં. પણ સાધારણ અર્થમાં આમાં હાજીના લેવા જેવું કંઈ હતું નહિ. મીસ મેથો જે વ્યાજત સંબંધી કહે છે તેને 'ગેરંટી' પદ્ધતિ કહેવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિ પ્રમ લો હિંદુસ્તાનની સરકારે રેલ્વે કંપનીને જોખમાં જોખ વ્યાજના દરની ગેરંટી આપી. તેને કંઈ સોંધી મુંડી મળી નહિ અને રેલ્વે સડક બંધાવવાને તેણે ખીજાને આપી નહિ, અથવા તે કંપનીઓને વધારે વ્યાજ કમાતા અટકાવ્યાં નહિ. જે વ્યાજની ગેરંટી આપવામાં આવી હતી તે સાથી જોખમાં જોખું હતું.

કંપનીએ કોઈ પણ જાતનું જોખમ માથે લીધું નહિ. તેઓના હિડાઉપણાને માટે અને જોખી લાયકાતને માટે હિંદુસ્તાનના કર ભરનારાઓને સહન કરવું પડ્યું હતું. તે હિપરાંત કંપનીઓને કૅટલાક લક છૂટી જમીનના વ્યાકારમાં મળ્યા હતાં. કૅટલીક નાની નાની મુક્તિઓથી હિંદુસ્તાનને જે પૈસા આપવાના હતા તેના કરતા વધારે તેઓ પૈસા ખેંચી જવાનો પયન કરતાં. આ પ્રમાણે બધારે વર્ષના પહેલાં ભાગમાં કંપનીને ધણે લાભ મળતો અને પછી એથી એણે લાભ મળતો. સારે તે ખરાબ સ્વભાવને માટે ખર્ચ કરવાનું લંબાવતી એટલે કે પહેલાં અડધા વર્ષ દરમ્યાન તેને નફામાં સારો વધારો રહેતો; અને ખર્ચ લંબાવવાની પદ્ધતિથી જોખમાં વધારો ચતો અને તે ખર્ચ હિંદની મહેસુલમાં મુકા રવામા આવતો. પછી એવી વાત છે કે હિંદુસ્તાન માટેના બ્રિટીશ સેક્રેટરી 'એક્સ એક્ટન્સ'માં એવી કરામતી

રાખતા કે તેના ભતલાઇ અંગ્રેજ લોકોને હિંદુસ્તાનની રેલ્વેને માટે મુક્તાત પ્રમાણે જે શરત હતી તેના કરતાં વધારે વ્યાજનો દર નાખવનું નમૂના કરતા

આ સોધી લોનોની પદ્ધતિના વ્યવહારિક દાખલા તરીકે છ આઇ પી રેલ્વેનો નમુનો લેો ૧૮૬૯ થી ૧૯૦૦ સુધી આ આગગાડીની સંક્રમણ 'ગ્રેંટી' પદ્ધતિ પ્રમાણે તૈયાર થઇ હતી ૧૯૦૧મા સરકારે આ આગગાડી ખરીદી લીધી. પણ વિચિત્ર તે એ છે કે તેજ કંપનીને પોતાને માટે કામ કરવાને એજન્ટ તરીકે નીમી તેથી કંપનીએ એક માઇલની પણ રેલ્વેની સડક રાખ્યા વિના જખરસ્ત મિલકત પોતાના હાથમાં રાખી એવી ગણુત્રી કુવામા આવી છે કે એ 'ગ્રેંટી'ના સમય દરમ્યાન છ. આઇ પી રેલ્વેના કામના પરીપામે ૧૪૯૧ ફ્રેડ કમ્પીયાની ચોક્ખી જલ્લેટ હતી એ જોટ પર વાર્ષિક ૪ ટકાનું વ્યાજ ગણુવામાં આવે તે ૧૮૫૨ થી ૧૯૨૩ સુધીમા તે રકમ વધીને ૯૩૨૦૩૭૭૯૧ રૂપીયા થાય છે એજન્ટની રાખી તે દરમ્યાન ચોક્ખી જોટ ૧૯૦૧ થી ૧૯૨૩ સુધીની ૧૭૩ કરોડ રૂપીયા હતી તે વખતે તે જોટમાં કામ કરતી પણ ૧૮૫૫ મા તેનો ૨૦ ષોડનો રોર ૨૫ થી ૩૦૬૨ ટકા વધારેથી વેચાયો હતો 'ગ્રેંટી' પદ્ધતિ પ્રમાણે એટલો બધો ખર્ચ થયો હતો તે. અને જેને મા' હિંદુસ્તાનને ખમણું પડ્યું હતું તે નીચેની આજત પરથી સમજી શકાશે

૨ ૧૮૮૦ સુધી છ. આઇ. પી. રેલ્વેની ફ્રેક માઇલનો મુડી ખર્ચ રા. ૧૯૫૯૪૫ હતો. જ્યારે તેની પાસેની લાઇન નાગપુર-હતીસગઢ અને ધોડમ-લવાડ રેલ્વેટ રેલ્વેનો ખર્ચ અનુક્રમે માઇલ દીક ૫૭૩૧૫ અને ૭૧૭૫૬ રૂપીયા હતો.

૩ મોંધી મુંડીની ટુંકમા આવી હકીકત છે. જે કંપનીએ આવા ઉદાર દરની રોકાણ ક્યું હતું અને જે જોટમા કામ કરે છે એવું

સારવામાં આવતું હતું તે કંપની પોતાના શેરો વહેંચી વધતી કિંમતે
તેની શેરો એમાં કાંઈ પણ વિગતપૂર્ણ પામવા જેવું જણાવી નહિ.

પાલમેન્ટની કમીટી અંગણ પુરાવો આપતાં મી. થોર્નટને
૧૮૭૨ માં કહ્યું કે, “જો ‘ગેરંટી’નો સવાલ ઉભો ન થયો હોત તો
આગાહીની સહકર્તાઓની બાબતમાં ‘ગેરંટી’ વગરની મુંડી
હિંદુસ્તાનમાં ગઈ હોત. આ દેશ કેટલો દ્રવ્ય ન થતો જાય છે અને
તેથી પુષ્કળ પૈસા રેડવાની જગ્યા જોઈએ છે, તેને માટે ‘ઈન્ડિયામાં
મહા સ્થાન નથી, અને તેથી ક્ષિણ અમેરીકામાં જાય છે અને બીજા
બધાં દેશોમાં જાય છે તે દ્રષ્ટિએ હું એમ નહિ ધારી શકું કે તે
આગાહીપૂર્વક હિંદુસ્તાન છોડી દેત.”

મી ડી ઇ. વાન્ડર, એક પારસી અર્થશાસ્ત્રી અને જે સરકારની
અર્થશાસ્ત્રના સુધર મુખ્ય મજૂર ગણાય છે તે કહે છે કે, “અમરી
રીતે કાગળ પર લખાણ કરવામાં આવ્યું છે કે સાધારણ રીતે ‘વેલ્થી
કમીશન’ નામે ઓળખાતા હિંદી અર્થને માટે બેંકોલા ‘રોયલ કમીશન’ના
ફેવાલના અગત્યના પાછલા ભાગમાં એવી રીતે લખાણ કરવામાં
આવ્યું છે કે ૧૮૪૮ થી ૧૮૫૫ સુધી હિંદુસ્તાનની રેલ્વે સહકર્તા
અર્થ ગ્રેટરને ખમવે પડ્યો, એટલે કે કર ભરનારને ખમવે પડ્યો,
એટલે કે ૫૫ કરોડ રૂપિયા ભરવા પડ્યા. અને જો કે ત્યાર પછીના
પણા લાભ થયા છે તો પણ હિંદુ સરકારના રેલ્વે ખાતામાં ૪૦ કરોડ
રૂપિયાની ખોટ માલમ પડી છે

“૧૮૬૩-૧૯૦૦ પછી હિંદુસ્તાનની આગાહીઓએ પોતાની
બાજુ બતી છે અને કર ભરનારાઓ માટે જોઈએ મોટામાં મોટી
મુંડી (રકમ) ૧૯૫૮ ના રિપોર્ટમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ૪૩૦ કરોડ
રૂપિયા નોટલી ભરી છે, તે માટે કાંઈક કમાણી કરેલી બતાવી છે.
સરેરાશ નફો ૧૯૦૪-૫ પછી દર વર્ષે ૩ કરોડ રૂપિયા આવ્યો છે.
ને યસય એવી રેલ્વે કંપનીઓ છે કે જે નફો ત્યાં છે. પણ એવી

પુણ્ય કંપનીઓ ઉ કે જે ખોટ બતાવે છે. અને આ ૩ કરોડ રૂપિયા એ ખોટ લખ્યા પછીની નફાની રકમ છે. જે કંપનીઓ કમાણી કરે છે તેનો મોટો નફો જે કંપનીઓ ખોટ બતાવે છે તેમાં ગરક થઈ જાય છે. અને તે વર્ષિક હેવાલના પાછળના ભાગમાં નં. ૬ માં આપેલાં હેવાલ પરથી જણાય છે. કારણકે તે હેવાલમાં દરેક કંપનીના કામકાજ અને તેનો હેવાલ આપેલાં છે.”

મી. વાઝા આ પ્રમણે તેનો અભિપ્રાય આપે છે

“હિંદી રેલવેના નાણાં સંબંધીના ખતિલાસ પહેલેથી ઉચ્ચ સૂધી દીલગીરી ભરેલો છે.”

મી. વાઝા હિંદુસ્તાનના સુસાફરોની જરૂરીયાત મંજૂરી, રેલવે કાર્યવાહકોની બેદરકારી વિષે લખતાં કહે છે કે. ‘હિંદી રેલવેની પ્રકૃતિની એક ખરાબ અને માફ ન કરી શકાય એવી દુર્ગત એ છે કે તેના કાર્યવાહકો અને સત્તાધીરો હિંદી જાહેર પ્રજાની હિંજાઓ અને તંત્રીઓની યુગો તરફ બે રકાર રહે છે. જે મેંની પ્રજા એ વર્ષમાં ૩૬ કરોડ ગાઇલની ચરેરાશ સુસાફરી કરે છે અને જે વર્ષિક ૧૭ કરોડ રૂપિયાની રકમ વેપાળના મોટા હિસ્સા તરીકે આપે છે. સુરોપીયન પ્રજાના વેપાળના વ્યભોને ધણી અમલના ગવૃવામાં આવ્યાં છે ત્યારે હિંદી પ્રજાના લાભોની ગણતરી એટલી કરવામાં આવી છે. સુરોપીયન સુસાફરોની યુગ માલખીને, કારણકે તેની પાછળ અભિપ્રાયો આપનારાઓ હોય છે, સરકાર પાણીની માફક, કંઈ ભરનારાઓને વિચાર કર્યાં, વગર અને એવી મુંડીનો બહુ શું આવશે એનો વિચાર કર્યા વગર કરોડો રૂપિયા ખર્ચે છે. હિંન્ના રેલવે કારભાર કે જે કામ હિંદી વસ્તિના લાભ તરફ બેદરકારી બતાવે છે અને જે માત્ર ભટકના સુરોપીયન વેપારીના લાભની ખાતર અને તેની યુગને યાંત પાડવાને માટે આદર છે. તે કારભાર પર એક મોટું કલંક ચોટાઈ છે. કોઈ પણ ખાનગી સાહસિક મંડળ આવે મોટો પૈસાનો ખર્ચ કરે’

નહિ અને કોઈપણ મહત્તી સંસ્થા ગમે તેટલી પૈસાદાર અને લાગવગ
 યાગી હોય તો પણ દુનીયાના સુખરેલા - ભાગમાં કોઈ પણ ઠેકાણે
 આવું સહન કરી શકે નહિ. ૧૫ થી ૨૦ કરોડ રૂપિયાની ભોનો દર
 વર્ષે કાંઈ પણ વિદ્ય વગર લેવાય છે અને ખર્ચાય છે તેના પર માત્ર
 ન મનોજ સરકારનો કાણુ છે”

રેલ્વે નાણા સંબંધી ‘હયકૃપ’ કમીટીએ જે અભિપ્રાય આપે
 તે ખાસ અગત્યનો છે તે એ છે કે, “અમે એવો મત ધરાવીએ
 છીએ કે દેશ આગમાંડી ઝોણી કરી શકે નહિ અને તે સંબંધી જે
 અર્થ કરવ મા આવે છે તે ઘટાડવાને પગલા લેવા જોઈએ, કે જેથી
 આગમાંડી સ્વાભાવી થઈ શકે પણ ગઈ વખતની મુંડીના ખર્ચનો
 જે ૨૨ મનો મળે કે જે પ્રજાએ રાંધેલી છે અમે ધારીએ છીએ કે
 આની રીતે કરમ્સરથી કામ કરવાથી દિલ્લુસ્તના આગમાંડીને માટે
 જે મુંડી રોકાયેલી છે, તેના પર ઝોણામા ઝોણો પા ટકાનો મરેનશ
 મનો મળે અને એટલો ઝોકમો નહીં થઈ શકે. લડાઈ પહેલા ૩ વર્ષ
 દરમ્યાન સરેરાશ પાચ ટકા જેટલો નફો મળે હશે, અને ૫ ટકાની
 તેરીએ ધણી મોગી મુંડીની રામ કિરવ મા અવી છે, તેથી અમે
 ધારીએ છીએ કે પા ટકાનો ખર્ચો એ કાંઈ ઘણું ગણાય નહિ.”

સોધી મુંડી દણુ બીજી રીતે પણ આપવા માં આવી હતી
 આરે દિલ્લુસ્ત નના બખરમા મોધવ રી ન હતી આરે પણ ઈન્સાડમાજ
 અપો રટાર (મ લ) ખરીદવા મા અગ્યો હતો ‘ગીટ્ટે-અમે’ટ મનીગી
 આ પ્રમાણે મ્હે છે

“દાંઈ કમીસનરે હમ ૩” પાન એ બબલ પર એમુ છે કે
 કામ વેનારાએ વારંવાર અમુક કરીમ અથવા તો અમુક માલ પુરો
 પાડવાની હમાગી વારંવાર વિગલતા ખતા પણ હમારી માયે શુભ
 કરે છે. અનો અર્થ એ થાય છે કે જરૂર કરતા ઉચી ભાવ આપવા
 પડે છે અને દાંઈ કમીસનરે હમોને એવા દાખલ, પુરા પાડવા છે ૩

જા માટી માટી પૈસાની રકમો માધ્યમિક અને પ્રાંતિક સરકારને આ પ્રતિબંધના પરિણામે સુભાવની પડી છે અને મગ જેનારાઓને પણ અમૂલ્ય પેટીના પ્રતિનિધિઓ સાથે, પત્રવ્યવહાર ચલાવતાં માટી રકમ સુભાવની પડી છે આ, રીત તિર-નર પાત્ર છે. અને અમે એવી મલ મલ કરીએ છીએ કે આને સખત રીતે અટકાવવાને હુકમો નહવા જોઈએ કામ કરનારાઓ અને ગાલ પુરો પાડનારાઓ વચ્ચે ખાનગી પત્રવ્યવહાર ચાલવા દેવો નહિ.

અંગલકારની લાપાનો સાધારણ રીતે મનપણુનો જેને ખ્યાલ હોય તેઓને આ ખ્યાલ એક સખત નિમ જોવી જણાયા વગર રહે નહિ અને જે રીત ચાલતી હતી તે આ કામગીરી ટીકાઓ ખતાવે છે તેના કરતા બંધારે ગદિત કરવા જોવી ટમે. દરેક વર્ષે અને હજુ પણ ક્રિડ વેપારી મંડળના હિતના રક્ષકો અથવા તે નેતાઓએ, સરકારી ખાતાના ધ્યાન પર, જે 'ટેન્ડરો' લેવાય છે તેના પર અને સરકારને માટે જે ખરી રીતે હુકમો આપવામાં આવે છે તેની વચ્ચે જે જુલો માય છે તે પર ધ્યાન ખેંચવાનું છે.

રાજઆતની સોધી લેના એ શબ્દો પર એવે ખાતાના નાણાની વાત અથવા ખ્યાલ પર એ છે. વીસન એના પુસ્તક, 'એન એમ્પાયર ધન પોન', ડીગળીએ 'ઉન્નતિએ ચરેહુ' ખ્રિશ્ચિય હિંદુસ્તાન' એ પુસ્તકમાં અને મદ્રાસાઈ નવરોજી, ગોખલે અને વાચાએ અને બીના' બધાએ 'શાયવ કમીશન' સમજી ૧૮૮૦ અને ૧૮૯૭ માં કેટલીક બીનાઓ કરી હતી મી એ કે. કોનેલે આ પ્રશ્ન પર નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું

“મુખ્ય ખર્ચ વિશે જે સત્ય છે તે નીચે પ્રમાણે છે

રેલવેની મુંડી જે નીચત કરવામાં આવી છે તેમાંથી ૯૬,૫૯૪૨૨૬ પૌડ ૧૮૦૦-૦૧ દરમ્યાન ખર્ચાયા હતા ૪૬૯૧૮૧૭૭ પૌડ ૯'આંડમાં ખર્ચી લેવામાં આવ્યાં હતા, અને ૪૯૮૭૬૦૪૯ પૌડ હિંદુસ્તાનમાં ખર્ચાયા હતાં, અને તેના પર વ્યાજ ઉપર ખતાયા

પ્રમાણે લગભગ ૨૮૦૦૦૦૦૦૦ પૈંડ નોટલું હતું અને તે લગભગ
 બધુંજ ઇંગ્લાંડ મોકલી દેવામાં આવ્યું હતું. ખરેખર તેમાં, લગભગ
 ૮૦૦૦૦૦૦૦ પૈંડ નોટલી ખોટ હતી. આ પરદેશી મુઠીના રોકાણમાંથી
 બજ મોકલ્યું તેના કરતાં એક મેટી રકમમાંથી જો દેશમાં ગેરંટી
 પદ્ધતિ પર આગાડી બાંધવામાં ન આવી હેત તે જ રકમ ખર્ચવામાં
 આવી હોત તેના કરતાં એક ત્રીજી રકમનું રોકાણ દેખીતું થયું.

• • દેશની રેલ્વે સડને માટે ૩૨૦૦૦૦૦૦૦ પૈંડની રકમ ઉભી
 કરવામાં આવી હતી. તેમાંથી ૨૪૦ લાખ હિદુસ્તાનને માટે રાખવામાં
 આવી અને ૭૫ લાખ ઇંગ્લાંડમાં લઈ જવામાં આવી, અને બાકીની
 રકમ ૨૦ થી ૩૦ લાખ સુધીની મુઠી, ખાતામાં ઉગેરવની હતી તે
 પાગુ ઇંગ્લાંડ લઈ જવામાં આવી.

સરકારનો ખુદિનો છોડા આવી બાપ. ખરું જોતાં જેના જા. બો. એકસરખાં નથી. હિંદી સરકાર એકસરખો જ થી ચતી જોટ જોઈ કરવાને ક પરદેશ મોકલવાની પદ્ધતિને ઉત્તેજન આપે છે, પણ અના પરિણામે માત્ર અનાજની કિંમત હિંદુસ્તાનમાં વધી જશે, મી. હન્ટરની કહેવાની આખત આપણે હવે સમજીએ છીએ કે ખિટીસ હિંદુસ્તાનનાં કે લોકો દેશી રાજ્યની અંદર જે સારી સ્થિતિ ભોગવતા નહોતાં તે હવે ભોગવે છે. ખીજો કે ભાગ સાધારણ પણ દિવસે દિવસે ઘટતી કમાણી મેળવે છે. પણ ખાણીના કે ભાગ ૪ કરોડ અણસો જોઈએ તે કરતાં જોઈએ ખોરાક મેળવી રહ્યા છે. અને દર વર્ષે મહી મી. દેશનાં કહેવા પ્રમાણે ૨ કરોડથી વધારે ખાણસોને ખોરાક આપવો પડે. ત્યારે એમ સાબીત થઈ શકે કે રહેવેને માટે જે મોટી રકમ શાકવામાં આવી હતી તેનાથી હિંદુસ્તાનની સ્થિતિ કાંઈ પણ પ્રકારે સુધરી છે?

“પણ. અ. જાણતની વિરહતાવાળા એવો જવાબ આપે છે કે તમે જુલો જાઓ છો કે દુકાળના વખતમાં આગગાડી દુકાળના પ્રદેશને માટે ખોરાક લઈ બાપ છે. જે રહેવે માટે નહોત તે દુકાળના વખતમાં મદ્રાસ, મુંબઈ અને વાયવ્ય પ્રાંતના લોકોની શું સ્થિતિ થઈ હોત ? મારો જવાબ એ છે કે તેઓનું શું થયું ? એ વાત ખરી છે કે આગગાડી મારફતે અનાજ આવ્યું. તેઓ આગગાડીથી તે અનાજ લઈ ગયા હતાં, અને ચાર ગણી કિંમતે તે પાણી આપ્યું અને સરકારને ખેડુતોને ખરીદવાને માટે તેની પાછળ કરોડો રૂાં ખર્ચવા પડ્યાં અને પછી પણ જે ભાષકર મરણ પ્રમાણ થયું તે તેઓ અટકાવી શક્યાં નહિ.

“દુકાળના વખત માટે પુરું પાડવાને જે કાંઈ અનાજ જોઈએ તે સંબંધી દેશી રાજ્યોના લોકો વખત થયાં અસહન વખતથી શું રિવાજ ચાલે આપે છે ? મહાવખતમાં જોસેઈની સાદી રીત ચાલે છે તેજ, એટલે કે અનાજનો સંગ્રહ મેસુરમાં પડેલાં દુકાળના વખતનો

સંગ્રહી હેતુ, લ આ જાળત આપણને જણાવે છે. વર્ષાની તંજાને લીધે દેશને આમળના પ્રયોગમાં ઘણું દુ ખ વેડવું પડ્યું હતું, પણ દુકાળ ખરી રીતે એક જાતનું વધેલું અનાજ જેવું નામ રાગી (એક જાતનું દવડું અનાજ) છે તેના સંગ્રહ નીચલા બોધરાજોમા કરી રાખનામા આવતો હતો. તે તંજાના વખતમા બહાર કાઢવાથી દુકાળ દુર કરી શકાયો હતો. ઠાણુકે આ અનાજ તેવુંને તેવુંજ ૪૦ થી ૫૦ વર્ષ સુધી રહી શકે છે. માત્ર બેજ, દુકાળને માટે નીમાયેલા કમીસ્તરોએ મે. કેપ્ટ અને સુલીવનને આ રિવાજની અગત્યતા જણાય છે.

૨. જે દાખલ થઈ ત્યારપછી એવું માનવાને કારણ મળે છે કે જેદુનો તરતના લાભ મળવાથી લખ્યાધને અથવા તેા કર અ પવાની કચ્છયાતને લીધે પોતાનું અનાજ વેચીને, અનાજ એકઠું કરવાને બાંહે, રૂપીયા એકા કરે છે પણ તે રૂપીયા અથવા અંગેગત ખાઈ શક નહિ અને જમીનને માટે ખાતર બચાવવાનું હોવાથી બળતણુ ખરીદી શકે નહિ અને દુકાળને માટે નીમાયેલા કમીસ્તર કહે છે તે પ્રમણુ દુકાળના વખતમા અનાજની ચાર ગણી કિંમત આડવી પડે છે, તેથી ખાખરે તેને લાભ થાય છે કે કેમ એ બાબત જાકાશીલ છે કોઈ પણ પ્રકારે જમીન વગરના મજુગની પાસે પેસાને બદલે અનાજ આપવા જેટલુ હાવું નથી તેથી દુકાળના વખતમા બહાર ભાવ તેને પેતાની શક્તિની બહાર લગે છે પછી સરકાર, તેના બચાવને માટે સાડનો ખોલે છે અને તેનાથી આગગાડીને જબરદસ્ત નકો થાય છે, અને ખરી રીતે 'દુકાળ' અને 'લગાઈ' એ બંને, દેશને ખોટમા ઉતારે છે, અને એ બે, પરદેશી મુંડી રોકનારને માટે પરમેશ્વરે મોકલેલુ હતુ છે. હિંદી સરકાર તેની જાહેર જમોની નીતિના પ્રશંસા કરે છે. હિંદી સરકાર તેની જાહેર જમોની નીતિ પ્રશંસા કરે એવા અને હિતરની અંગેજ, લોગને માટે ટકારી રાખે છે આમળના

વખતમા ૩૦૦૦૦૦૦૦૦ ઘાંડ કર દેશમાંથી બાજ આપવાને માટે એવી લેવાયો હતો. અને જો તે રકમ જેટલોની પાસે રહેવા દેવામા આવી હોત તો ખગમ વખતોની મામે થવાને માટે તે શક્તિવન યાત અને મજુરને પણ તેમ કરવાને તે મદદ કરત પણ મર નેન ટ્રેડી આ પ્રમની બાબત તરફ તદનજ બેદરકારી બતાવે છે તે મત દુકાળ વખતે ખોસેલા કામો બતાવીનેજ મંતોપ માને છે, અને પછી ખીલાં દુકાળને માટે આગગાડીઓ બેઠાએ તે બનાવવાની જરૂરીયાત પર ભાર મુકે છે. કોઈ એમ ધારને કે અંગ્રેજ પરોપકારી મુંડી-ને પાસેથી એક બક્ષીસ તરીકે આગગાડી બાધવાની રકમ મળી આવી અને નદિ કે ગરીમ હિંદુ રેયતે પોતાના બુખ્યા પેટમાંથી આ રકમ કાઢીને આપી. આમઆડો બાધાવાને માટે કરમાંથી હિંદુમતાને જે રકમ આપવી પડી તે લગભગ ૩૦૦૦૦૦૦૦ ઘાંડ જેટલી થાય ૧ અને પછી ૧૫૦૦૦૦૦૦ ઘાંડ જેટલી થાય છે. અને પછી ૧૫૦૦૦૦૦૦ ઘાંડ જેટલી આપી છે. (તેમાંનો અમુક ભાગ રેવેનુ ભાગીદાર પાસે ગયો) આ'લોકને શુભના સખવાને માટે આપવામા આવી હતી પણ ૫૦ લાખ માણુઓ મરી ગયાં."

જાહેર નોકરીઓ.

જાહેર નોકરીઓ સખ ધી થોડી હપીકતોના આંકડાંઓ આપીને આ પ્રકરણ બંધ કરવામા આવે. દુનીયા પર એક પણ એવો દેશ નથી કે આ ઉચી જાહેર નોકરીઓ કરનારાઓને આટલી બધી ઉદારતાથી પગારો આપવામાં આવતા હોય, અને જ્યાં જાહેર નોકરીના બચાવનો મેટો ભાગ હિંદુસ્તાનમા થાય છે તેમ પોતાના દેશમાંથી બહાર જતો હોય.

ખ્રિસ્તીય હિંદી સરકાર સાવારણુ રીતે 'યુરોક્કમી' (રાજ પુરંપક સત્તા) કહેવાય છે. અમુક જાતનું 'યુરોક્કમીપલ્' દરેક દેશમા હોયજ છે પણ હિંદુસ્તાનમાંનો લોહડ જ્યોર્જના સખદોમા કહીએ તે,

‘હિંદુસ્તાનમાં લોખંડી ચોકડું’ ઇંગ્લાંડનું અધીકારપણું, નોકરી બનાવે છે. આઇ. એસ. યેજાંચો અને ખીજા રાજકીય પુરુષો રાજકીય નીતિ માન ચલાવતા નથી પણ તેઓને ખરી રીતે રસ આવે છે.

હિંદુસ્તાનની હિંદુ નોકરીઓ મોટે ભાગે અંગ્રેજોના જ હાથમાં છે. આનો અર્થ એ થાય છે કે અંગ્રેજ છોકરાંઓને માટે ધણીજ સારી કારકીર્દી અને ‘હિંદુસ્તાનની જાહેર હોલનતું’ ધસડી જવું અંગ્રેજ છોકરાંઓને લલ આપવાને માટે રાજ્ય વહીવટનો ખર્ચ પુષ્કળ વધારી દેવામાં આવ્યો છે. જુવાન અંગ્રેજ રાજ્યદારી પુષ્કળ માટે વારંવાર નવી જગ્યાઓ જોતવામાં આવે છે. અને તેઓનો પગાર દિલ્લી કરે ભરવાની શક્તિથી ધણીજ હોય છે. આ નોકરીઓ રાજ્યના ખરા અર્થમાં કહીએ તો પૈસાનું એક ભતતું ધસડાઇ જવુંજ છે-એટલી બધી એ ખર્ચાળ છે. તેઓની આવકનો મોટો ભાગ બહાર ધસડાઇ જાય છે ‘વેન્સન’ તરીકે જે મોટી રકમ આપવા મા આવે છે તે દેશને એક મોટી ખોટ છે.

૧૯૧૩ના અધીકારમાં દેશના જુદાં જુદાં ખાતામાં અંગ્રેજો, હિંદીઓ અને એંગ્લો ઇન્ડિયનો નોકરોનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે હતું

માસિક ૨૦૦ રૂપિયાનો પગાર કે અધી વધારે			
પગારવાળી નોકરીઓની સંખ્યા...	...	...	૧૧૦૫૧
આમાંથી અંગ્રેજો અને એંગ્લો ઇન્ડિયનોની			
સંખ્યા હતી. છે...	...	...	૬૪૬૧ અથવા ૫૮ ટકા.
અને હિંદીઓની સંખ્યા	...	...	૪૫૭૭ અથવા ૪૮ ટકા.

આ ખર્ચનો કોઈ શ્રી. કે ટી. શાહે જે પ્રમાણે આપ્યો છે તે પ્રમાણે વાંચકના કિતને મટે નીચે આપેલ છે.

કેટલાં પગારની જગ્યા ?	અંગ્રેજો	હિંદીઓ	એંગ્લો ઇન્ડિયનો
	કેટલાં ?	કેટલાં ?	કેટલાં ?
૨૦૦ થી ૩૦૦ રૂપિયા	૧૨	૬૪	૨૧
૩૦૦ થી ૪૦૦ " "	૧૯	૬૨	૧૯
૪૦૦ થી ૫૦૦ " "	૩૬	૪૯	૧૫

૫૦૦ થી ૬૦૦	=	૫૮	૩૧	૧૧
૮૦૦ થી ૭૦૦	"	૫૪	૩૬	૧૦
૭૦૦ થી ૮૦૦	=	૭૮	૧૪	૮
૮૦૦ થી ૯૦૦	"	૮૭	૬૧	૬
૯૦૦ થી ૧૦૦૦	,	૮૨	૪	૪

પોતાના દેશની ઉચ્ચ નોકરીઓમાંથી હિંદીઓને ભણી જોઈને બહાર રાખવા માટે સરકારી મદાસલાઓ તેની સ્થાપનાની સરખાતમાં વિરોધ કર્યા છે. હવે સરકારી મદાસલાના નેતાઓએ હિંદુસ્તાનમાં અને ઇંગ્લેન્ડમાં રાજ્યદારી નોકરીઓ માટે ઝોળી વખતે આ પરીક્ષાઓ લેવાય એવો આમલક કર્યા ૧૯૮૩ માં પાર્લામેન્ટે આ નિયમ સ્વીકાર્યો પણ તેને અમલમાં મુકવાને માટે મંજૂર પણ પડ્યા વીધા નહિ જોઈએ એમ કહેવાઈ જાય છે. જોકે નવી જવાબદારી સંભારી રાજ્ય પદવિતની કોલેજો આધાર રાજ્ય વહીવટની દરેક શાખામાં હિંદીઓને જોડવા અને તેટલા દાખલ કરવા પર સ્વેચ્છા છે તરતજ અંગ્રેજી બંધાઓએ જખરતોત ખુબ પાટી અને હમણાં સંભારની ખરી રાજ્યનીતિ ની સ્વીકારને કામ ની બાબતમાં જે દરખાસ્તો મુખી છે તે સ્વીકારવા પર સ્વેચ્છા છે.

બહેર નોકરીના પગારો અને લઘ્યાઓ ૧૯૧૪ થી ૧૪ ના દશકમાં ખુબ વધારવામાં આવ્યા હતા અને તેમાં 'પેન્શન'ના નિયમે અને આવવા જવાના લઘ્યાઓના લેનો કારણથી બાપવામાં આવ્યા હતા ૧૯૨૨-૨૩માં નીમાણેલી 'પ્રયત્ન' સમીતીના દેવલ પ્રમાણે મધ્ય પ્રાંતની આવકમાંથી નોકરીને જે પગાર બાપવામાં આવે તે ૧૯૧૩-૧૪ માં ૪૭૪૯૬૯ હતો અને તે વર્ષીને ૧૯૨૩-૨૪ માં ૫૦૦૭૬૨ થયો હતો એટલે કે લગભગ ૧૦ ટકાનો વધારો થયો હતો આ પ્રશ્ન પર નીચે આપેલુ કોષ્ટક વધાર પ્રમાણ પાડશે

(००० भाग इतना)

	१९१३-१४	१९२२-२३	वधारी.	१९१३-१४	१९२२-२३	वधारी.	१९२२-२३	१९२२-२३	१९२२-२३
...	१९१३-१४	२३६६६१	११४४६	५८५३७	११६७६०	६१२३३	११६७६०	११६७६०	६१२३३
...	२४६३	१९६२६	३४६६	२२२	१९२५	१२०३	१९२५	१९२५	१२०३
...	१४	१४०	१	१३५१	२६६३	१५६५	२६६३	२६६३	१५६५
...	१	१०६	१५१	५४२	१४६८	६५१	१४६८	१४६८	६५१
...	३०५६	१००१	२४२	३०५६	६२०३	३४२३	६२०३	६२०३	३४२३
...	१००१	१००१	१००१	१००१	१००१	१००१	१००१	१००१	१००१
...	१३४५४	२६६२	१३४५४	१३४५४	१३४५४	१३४५४	१३४५४	१३४५४	१३४५४
...	१३४५४	१३४५४	१३४५४	१३४५४	१३४५४	१३४५४	१३४५४	१३४५४	१३४५४

इस पत्र...

आस पत्र अथवा नाफ़ी पर टिके तारे अथवा ...

वधारी अथवा तो मुन्दी अथवा ...

पर भाई ...

मुसाफ़ी पर

पीला अथवा...

...

ખાસ લક્ષ્યુ વગેરે મયાળા સ્થળ નો ખર્ચ વધારેલો છે તે
ધ્યાનમાં લેવો જાણે કે આ પૂરતુ નહોતુ તેથી 'લી ખીયને' બધાજ
ખાતાઓમા વધારો કરવાની નવી દરખાસ્તો મૂકી

'શ્રી ગભ્ય વડોવટ' પ્રમાણે વર્ષમા કુલ વવ રો નીચે પ્રમાણે છે

	આઈ સી. એસ .	૧૮૬	૬૫
	આઈ પી એસ .	૧૨૦	
પગાર અને આવકા	આઈ એમ એસ	૭૦	.
જવાબુ લક્ષ્યુ	આઈ ઇ એસ	૩૩	
	આઈ એફ એસ	૩૪	.
	આઈ એસ ઇ	૧૦૬	.
	આઈ એ. એસ ...	૮	.
	આઈ એ એસ .	૪	

૪૧૮ અ.

પ્રકરણ ૨: મું

બેદનીતિ.

ચેડા વર્ષ થયાં ચાલતા હિંદુ મુસ્લીમ ઝણડા સંબંધી ખીસ મેયો ટમાક કરે છે. જે વાત સત્ય છે કે હિંદુ અને મુસલમાનો છેલ્લા પાંચ વર્ષ થયાં ઝણુની રીતે લડે છે. સ્થાિતિ નીચે પ્રમાણે છે.

૪. સ. ૧૯૧૯માં ગ્રેલેટ કાયદા સંબંધી ખળલજાટ થયો તે વખતે હિંદુ અને મુસલમાનો સરકાર સામું એકત્ર થઈ ઉભા. માર્યાલયો સમરી ટ્રાયલ કે ટાંમા પંચલવના નેતાએ તું એક સંખીત તહેમત એકથ વધારવ તું હતું. ખ્રીટીય સરકારને ઉચલાવી નાંખવાને આપું એકથ કરવા માટે તેમન પર તહેમત મુકવામાં આવ્યું હતું. ૪. સ. ૧૯૨૦-૨૧મા આખા હિંદુસ્થાન મધ્યેના હિંદુ અને મુસલમાનો અસહકારની ચળવળમા લેડાવા. આ પરદેશી સરકારની આંખમા આવ્યું. હિંદુ અને મુસલમાનેના એકપતાનો ન શ કરવા માટે ઘણા પગલા કરવામા આવ્યા આ ખળતમાં મુંટણી માટે ઉભા થયલા હિંદુ અને મુસલમાનેએ ઘણી સરી અદ કરી હતી. જુદી જુદી મુંટણી માટે ઉભા થયલા સભ્યોને માટે બહેર નોકરીમાં પણ કેમી પમંદગીની રાજ્યનીતિ હંમરી હતી. ખાસ કરીને હિંદુઓને દાખી

છતી લેવા અમે પ્રબલકીય નૃતાઓ સામું ઠલા કરવા. નીચે આપેલા વિતારાપરથી આ વાત સ્પષ્ટ સમજાશે.

કાપુલ અને ગઝની પડયા પછી ઇ. સ. ૧૮૪૨ તા. ૪ થી કમરોપ્તરે. તે વખતના ગવર્નર જનરલ લોર્ડ એલનબરોએ સીમલાથી ક્યુક ઝોફ વેલીંગ્ટનને કાગળ લખ્યો. તેમા લખ્યું, 'હવું કે -

"જે મેં સાંભળ્યું નહિ હોત કે જે સંજોગે સાબીત કરી આપે છે કે જેઓ સંપૂર્ણપણે આપણા પર આધાર રાખતા હતા તેઓમા પણ એવીજ ભાગણી હતી. તેા મુસલમાનોએ આપણે અધિકારીસ્થાનમાં નિષ્ફળ નીવડીએ એવી ઇચ્છા કરી હતી, તે મેં તે દરજ્જે સુધી માની હોત નહિં."

"ખીલ જાણુ તરફથી હિંદુઓ પ્રુશ થયા છે અને તે થઈ અયોગ્ય ભાગે જે કે બ્યારે આપણે ખાત્રીથી જાણીએ છીએ કે એક દશાસ ભાગ આપણી વિરુદ્ધ છે, તે વખતે જેઓ નવ દશાસ આપણા તરફના છે, નિમકહલાસ છે, તેઓનો ટેકા આપણને મળે નહિં."

ફરીથી એલનબરોએ વેલીંગ્ટનને ઇ. સ. ૧૮૪૩, જાન્યુ-આરીની ૧૮ મી તારીખે લખ્યું હવું. "હું એ માન્યતા તરફ આખ વિંઆમણા કરી શકું નહિ કે તે જાત (મુસલમાનો) તદ્દન આપણી વિરુદ્ધ છે. અને તેથી આપણી ખરી રાજ્યનીતિ હિંદુઓને એકત્ર કરવાની છે."

'મે જણા મુ છે કે હિંદુઓ ઈ સ ૧૮૫૭ના બળવાના
 મુખ્ય કારણરૂપે ન હતા, અથવા તો તે દુલ્બક ગ્યનાર તરીકે નહતા
 અને હવે હું એમ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ કે મુસલમાન તે મોન
 કાવત્રાના પરિણામોથી અને તે ગળવણ ધાગવા કરતાં લખે વખત
 ચપા ચાલતી હતી, અને તેના પ્રતિઓએ ધાર્યું તેના કરતાં ને ધર્મી
 વહેવી વૃદ્ધિ પામી હતી પણ સવાલ એ છે, કે આખા દેશમાં દરેક
 પ્રીસ્તિત માણસ, બાળક અને સ્ત્રીના વધને માટે આવી એકત્ર ગળવણ
 કોણે રચી અને તેની વ્યવસ્થા કોણે કરી? જો હિંદુઓને તેમની મરહ
 અને સાધનો પર છોડી દેવામાં આવ્યા હોય તો તેઓ કદી પણ
 આજુ સાહસ માથે લઈ શકત નહીં અને ગની શક્ત નહીં ના
 આ બપ કર મવત્રાના ખરા મૂળ ઉત્પન કરનારાઓની શોધ માટે
 આપણે મુસલમાનો તરફ જોવું જોઈએ હિંદુઓ તરફ નહિ .

પછી તેઓ નુ ખરૂં ચારિત્ર્ય બહાર પાડે...પણ હિંદુસ્તાનમાં મુમલમ અને ખ્રિસ્ત ધર્મ વિરુદ્ધ લાગણી હતી તે ઉપરાંત આપણા નાશ ને ટે ખીજા ટેજો પણ હતાજ. તેઓ ધણી પેઠીઓ ધર્મ હિંદુસ્તાનના મહાક હતા, તે તેઓ જુલમી શકે એમ નથી, અને તેઓ કદી પણ સમજવાને સૂઝતા નહિ કે જે અંગ્રેજ સત્તા સંજ્ઞા રીતે ઉખડી જાય, તો તેઓ પોતાની ગુમાવેલી જગ્યા પાછી મેળવે અને હિંદુઓ પર એક વાર ફરીથી રાજ્ય કરી શકે. દેશી સરકારની ટુકડીમાં જે કડવી લગણી ફેલાઈ હતી, તે તેઓએ જોઈ અને તે લગણીને પોતાની યુક્તિઓથી વધારે જલ્દીથી ફેલાવી. તેઓ સરી રીતે જાણતા હતા, કે હિંદુ સરકારના સરદાર વિના કોઈ પણ રીતે એકસ કટકો લગાવી શકાય નહિ, અને તેઓને મરણીઆ ઉપાય લેવાનો અગ્રંદ મરવાનું ખરેખર સાધન એ છે કે ખાલસોને સાખીત કરી આપણુ, કે તેઓનો ધર્મ ભયમા છે. એમ કરીને મુસલમાનોએ યુક્તિથી એની વાત ફેલાવી, અને ખાલસોએ તેનો પડથો પાડથો કે જ પ્રેર સરકાર હિંદુઓને પ્રીરિત બનાવવાના ગુપ્ત ધરાદાયી હિંદુ ધર્મનો નાશ કરવા માગે છે. તેઓના દૃઢ ચારિત્ર્યમા શીક્ષણ અને માનસિક શક્તિમા મુસલમાનો હિંદુઓ કરતા ઘણા ચઢિઆતા છે, અને હિંદુઓ સરખામણીમા તેઓના હાથમા માત્ર બાળક જેવા છે. ધંવા રાજગારની ઉચ્ચ યોગ્યતાને લીધે મુસલમાનો સાધારણ રીતે મહેરનોકરીમાં વધારે લેવાય છે. તેથી સરકારના કાપદા કાનુનની તેઓને વધારે મહિતી અને સમવક મળી અને તેઓના મતને વધારે અગત્યતા ધરને વળન મર્યુ... મુસલમાનોએ આ બળવો અથવા ફૂલક પોતાનજ આગળ વધવાના લાલને માટે રચ્યો, તેની વ્યવસ્થા કરી અને બગાળાના સરકારના હિંદુ સિપાઇઓ માત્ર પોતાના હાથમા પ્રતળા તરીકે આપવા હથિયાર તરીકે હતા."

આવા એક ખીજા કારણને માટે મુસલમાનોને પ્રીસ્તિ બનાવવાની અગત્યતા સંબંધી લખતા આ લેખક કહે છે, કે પ્રીસ્તિ

ભાગ્યેજ મુસલમાનને સાબીત કરી શકે છે. તે પોતે પ્રીરિત છે, એજ વાત તેની ફતેહ વિરહ પડે છે, સાધારણ રીતે મુસલમાન પ્રીરિતઓની સાથે ચર્ચા કરવાનું છોડી દે છે. અને તેઓના વાદ-વિવાદને અગિરાઈથી સાંભળે છે, જો કે એ તેની તરફ તદ્દન ઘેરકાઠ રહેતો નથી. પણ એ સ્વભાવે ઝોછા સખંત અને ઝોછા હડીલા હોવાથી ખર્ચા નગોના બોધની વારંવાર તેઓને અસર થાય છે.

૪૦૨૦ ૧૮૨૧ ના વર્ષ દરમિયાન એ. એ. એ. અમલદાર જે કાર્નેટીકર નામે સહી કરતો હતો, તેણે એશિય ટીપ્સ જનરલમાં જામ્યુ હંટુ, કે. ડિ. ડુસ્તાનમાં જાતિભેદથી રાજ્ય કરવું, જે રાજ્ય કાય. સરકારી મુશ્કી કારણારનો મુખ્ય સિદ્ધાંત હોવો જોઈએ.

મીસ મેયોના પ્રતિપાનની વીગ્ધ આ અંગે ઠીસ પુરાવો લો, કે અંગ્રેજી રાજ્યના પટેલા ૫૦ વર્ષ દરમિયાન ગિવિલ સર્વિસના અંગ્રેજી ગમલગારોએ રાજ વહીવટ અને અદાલતના વહીવટમાં સરકારને મદદ કરી દેતી તેના કાર્ય કરવામાં આ અમલગારોએ હિંદુ અને મુસલમાનની વચ્ચે સરખી રીતે સામાન્ય હિંદુ બળવવાને કાષ્ઠપણુ બનવો તરાવત બનાવ્યો નહિ”

આજની માફકજ તે અર્ધા સૈદ્ધાંત દરમિયાન હિંદુસ્તાનમાં બનિ બે યી રાજ્ય કરવું એ બાબત અંગ્રેજી રાજ્યનો મુખ્ય સિધ્ધાંત હતો.

નવ્ય તરાવત એ છે, કે પટેલા મુસલમાનોને દાખી દેવામાં આવ્યા હતા અને હવે તેઓની પીઠ ચાળડવામાં આવે છે અને નેગો ૧૨ મુસ્લમાની બતાવીને તેઓને જીતી લેવામાં આવે છે આગળની પદ્ધતી સખધી અંગે અંગ્રેજી નાધયોથીઆથી કટલાક ઉતારા આપ્યા છે. પણ તરતજ અંગ્રેજી લોકોને માલમ પડ્યું, કે એકવાર હિંદુઓ પોતાની ઉધમાંથી ભગે, કે તરતજ પરદેશી સત્તાનો ખચિત તાલ સમજવો સમતોલપણુ બળવવા પરદેશીઓએ મુસલમાનોની બાની મધ્યની મિત્રતા બળવી. છેલા સૈદ્ધાંત છેલા વીસ વર્ષ આ લોલકને દાલતુ જોયું. આપણે આગળ જોયું, તે પ્રમાણે સિવિલિયન એચ. એમ. ટોમસે પોતાનો અભિપ્રાય બહેર કર્યો, કે ‘મુસલમાનો જોએ બીજો ધર્મ પાળે છે, તેઓ કાષ્ઠપણુ સરકારની સારી પ્રભ તરીકે રહી શકે નહિ; અને કુરાનના ઉપદેશો તેમ ચાલરા દે નહિ,’ પણ કુરાનના ઉપદેશોની ‘સાચે એકવાર ફરીથી કુમ આર્થ બીડવી ?’ તેથી હવે એ સવાલ પર ફરીથી ચર્ચા કરી, કે મુસલમાનો સારા મુસલમાન તરીકે રહી શકે, અને ‘રાષ્ટ્રી વિકટોરિયાની બની પ્રભ તરીકે રહી શકે કે કુમ ? અને તેનો અભિપ્રાય શુદ્ધોજ આંગ્યો ?’

જાતિભેદથી રાજ્ય કરવું એ સૂત્ર હજી પણ લખ્યું છે. પણ એ બીજી તરફ છે આ પ્રશ્નથી કોઈપણ ઉતારાઓ ઇસ્લામ અને મુસલમાનોને નિરાશ કરનારા છે અને આ ઉતારાઓ આપ્યા છે, તે કારણ એ નહિ કે અમે એ - અભિપ્રાયો સાથે એમત છીએ, કે આ ગળના હિંદુસ્તાનના અંગ્રેજ રાજ્ય ધિકારીઓ મુસલમાનો વિશે શો અભિપ્રાય જણાવતા હતા અને હિંદુઓ વિરતેઓ હાલ જે મત ફેસને છે તેને બંને ખરો મત ધરાવે.

મીસ મેગે ઝહે છે કે, ૧૦ સં ૧૮૦૮ માં પવન તોફાની દિશા મા વાયો તેથી મેરતી મિન્ગે રિફોર્મ ના કાયદા સમ્બંધી કહે છે, કારણ કે તેનથી પહેલીજવાર જાતિભેદથી ચુટણી પ્રખલ થઈ

સુધી મુસલમાનો પાંજરામાં આપરીય કેદીની માફક આપાધીક પૂછે કે કેસ ચલવવાને તમારા તરફથી કોઈ વકીલ કે કેમ ? અને તેઓ નિખાલસપણે જવાબ આપતા હતા. કે તેને કોઈ વકીલ નથી, પણ જ્યુરીમાં તેના મિત્રો છે. પણ હવે મુસલમાનો જે જ્યુરીના મિત્રો છે, તેઓએ ખાનગી રીતે આગ્રહપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે ખાનગીની માફક ગુનેગારે ચેતવતાવળે વકીલ રાખવો જોઈએ.”

મેરલી મિન્ટો સુધારાના જોડીયા કર્તા લોડ મેરલીએ પણ એજ અભિપ્રાય મદદ કર્યો હતો. તેણે એક કાગળમાં મિન્ટોને લખ્યું હતું કે “હું તમારી સાથે મુખ્યમાન લોકોની તકગરમાં પ્રવેશ થઈશ નહિ. હું તમને માનપૂર્વક એકવાગ ફરીથી યાદ કરાવું છું, કે તેઓના વધારાના હકની ખાતરમા તમારા આગળના લાપજને લીધેજ મુસલમાનો આગળ દોડતા આવ્યા.”

તે બધા વધારાના હકો અંગ્રેજ ગ્જલ તરફ મુસલમાનોની વફાફરીને લીધે થોડે ધણે આંશે હતા.

ખાતિ સુટણીને વિષે તકરાર કિમત કરનારી મુકિત અંગ્રેજ રાજ્યગણતરીઓના હાથે સંદેહાસ્પદી આવી છે. અને થોડો વખત થવા ચાલતા હુકમગણી સાથે મંદપણ મળ્યું નથી—તે મીસ મેચેના અહેવાલ પરથી પણ અપ્પટ થાય છે.

તેથી કાંઈ અભયપણ થવા જોઈતું નથી, કે જ્યારે મોટેમુ અને એમ્સફર્ડ અને પાઝળથી પાર્લામેન્ટની કમિટિ પ્ર. સ. ૧૯૧૬ના સુધારાએ ખડવ ને બેડી, તે વખતે ખાલખાઈ સિંદુસ્તાન વિષેનો વિચાર દિંદુ મુસલમાન, શીખ, મરાઠા, બ્રહ્મણ, જમ્પ્રાકસ્ય, હિંદી, ખ્રીસ્તી એ એવા-ઈન્ડિયન અને અંગ્રેજ લોકોની જુદી જુદી ખાતિઓથી ફરીથી ચેતવવનો વિચાર અહસ્ય થઈ ગયો.

આત્મ કારણ એજ છે કે અંગ્રેજ લોકો ઘણી સારી રીતે જાણે છે કે ટાઇમ્સ અને ટોરી અને ખાલખાઈ સિંદુ વિરુદ્ધ

પત્રકારો ભતિભેદના પ્રતિનિધિત્વનો બચાવ ધણો નોસનેર કરે છે અને તે ભતિચુટણીની-ધણી મદદનીશ અસર અગ્રેજોપર ચામ છે

હિ દુસ્તાનમા જુરોક્કસીનુ પ્રમાણિકપણુ જવ બહાર અગ્રેજ રાજદારી પુરનો સંગાની દષ્ટિએ જુઓ છે ઇંગ્લાંડના યોડા વખત પરના અને ભવિષ્યના પ્રમાન રામસે મેકડોન - ધણે દુર ફેલાવેલી યા વિને કહે છે —કે

કર્મની ક્ષતિ પૂર્વે અંગણના ગવર્નર સર બેમ્પરીડ કુસર તેના એક ભાષણમાં સચિત્ર રીતે વર્ણવે છે, કે અંગ્રેજી સમ્રાજ્યે દિંદુરતાનમાં બે સીઓ છે. એક દિંદુ અને ખીછ મુસલમાન અને તેમાં મુસલમાન સ્ત્રી માનીતી પાત્ર છે

સંડન ટાઇમ્સના પત્રમાં ગયે વર્ષે લખાતા લોર્ડ આલીવીઅર ને રામસે મેમ્બેના ડના અમલ વખતે દિંદુરતાનના સેક્રેટરી એક કોષ્ટક દતા. તે કહે છે, કે "જેઓને દિંદુરતાનની વ્યાખ્યાનો પૂરતા નથી પ્યાલ છે, તેઓ ના નહિ પાડી શકે તે અર્થ જોતા અંગ્રેજ અમલ-દારોએ મુખ્ય વતણ મુસલમાન જાતિ તરફ વધારે છે તેઓ તે તરફ ધક્કા લગાડીને લઈને કોલેક્ટરોએ, પછી ધંણ ખરે તે દિંદુ પ્રજાની વિરુદ્ધ સમતોલપણ જાળવવાને માટે મોટે ભાગે છે"

હવે અમલદાર તરફથી આની કપુલતને લીધે લોકોને ફરીથી સર બેમ્પરીડની વહાલી સ્ત્રી વિષે યાદ આણ્યું

મકરણ રહ મું.

વેગમ્બરના પુત્રો.

બીસ ગેગેના પુસ્તક પરથી એવી જાણ પડે છે, કે વેગમ્બરના પુત્રો દિંદુમાં રાજકીય ઉન્નતિની વિરુદ્ધ છે, અને તેઓ અંગ્રેજ મરકારને સપુર્ણ રીતે વશદાર છે તેથીજ તેણી મુસલમાનોની સંધારણ રીતે પ્રયત્ન કરે છે. અને તેના પર બ્યારીક ટીકા કરવાથી દુર રહે છે. દિંદુ મુસલમાન નેતાઓના વિરુદ્ધ પક્ષના ભાષણોમાંથી મોટે ભાગે ઉતારા લીધા છે. દિંદુ-મુસલમાનના અત્યંત દિંદુમાં અંગ્રેજી રાજનીતિના અહાલ સગર રૂપે છે. તે અંગ્રેજી રાજ્યના પાયા રૂપે છે. પણ મુસલમાન એક જાતિ તરીકે દિંદુના છુટા થવાની અપેક્ષા સાથા છે. એ એકરાર તેઓની યુદ્ધ અને દેશાભિમાન તરફ

એવો ભારે આક્ષેપરૂપ છે. કે અમને જુદી-જુદી સભાઓ અને મહા સભાઓમાં ૧૯૨૭ ન ડિસેમ્બર માસમાં જે ભાષણો થયા હતાં તેમાંથી ઉતારો આપતાં મારી માગવાની જરૂર લાગતી નથી.

મી. મહમદઅલી ઝીણા એક અગ્રગણ્ય મુસલમાન દેશાલિમાની છે, તેઓ ઇ. સ. ૧૯૨૪માં મુ'કીમેન કમિટિના એક સભ્ય સરકાર તરફથી નિમાયા હતા. તે કમિટિનું કામ કરવાનું અને સુધારાનો અમલ કેવી રીતે થાય છે, તેના અહેવાલ આપવાનું હતું. ફરીથી તેની નિમણૂંક સરકારે રદીન કમિટિના એક સભ્ય તરીકે કરી હતી. તે કમિટિને 'લક્ષ્મી અમલદારો હિંદી રાખવા' તે પ્રશ્ન પર અહેવાલ આપવો તે કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું. આ રીતે તે એક અસરકારક મુસલમાન નેના તરીકે અમલદારની પદવી ભોગવે છે. છતાં પણ સભામાં અને તેથી બહાર તેનું વલણ પરદેશી રાજ્યની વિરુદ્ધ એક હિંદુ રાષ્ટ્રીય નેતા જેટલુંજ છે.

મીસ મેથો તેણીના પુસ્તકના ૩૦૭ મા પાના પર લખે છે, કે "મે" વાયવ્ય પ્રાંતના ધણા અગ્રગણ્ય નેતાઓ સાથે વાતચીત કરી. કોઈને પણ અભયળી થાયજ, કે તેણીએ કંઈ ભાષામાં વાત કરી હશે ? કે રણ કે તે પ્રાંતમાં અંગ્રેજોમાં વાતચીત કરી શકે એવા અગ્રગણ્ય નેતા ભાગ્યેજ કોઈ છે. છતાં પણ એ એક નજીવી બાબત છે. વર્ગો તેણી કહે છે, કે તે બધાજ એ બાબત પર એકજ મતના હતા. આખો પ્રાંત હવે સંતોષ પામ્યો છે. અને તેને કાંઈપણ ફેરફારની ઇચ્છા નથી. એલ ઇન્ડિયા મુસ્લીમ લીગ દર વરસે વાયવ્ય પ્રાંતમાં સુધરેલી સરકારની માંગણી વિનૌ કરાવ કરે છે. એજ જાતનો એક કરાવ ધ નાસલામાં ઇ. સ. ૧૯૨૬ માં મુકવામાં આવ્યો હતો, અને પસાર થયો હતો. જે પ્રતિનિધિ વિને મીસ મેથો પોતાના પુસ્તકમાં લખે છે, તેણે પણ એની ટીકા કરી છે કે "જો અંગ્રેજ લોકો આલ્યા જાય તો તરતજ ભારે દુઃખ આવે. અને તેની શરઆતમાંજ ખગાળના લોકો

અને તેના ભત્રાજીઓ દુનિયામાંથી ઉખડી જાય." કેદપણુ વિચાર-
વંત પુરખે આવેા એકરાર કર્યોજ હોય નહિ; કારણ કે બંગાળના
લોકો અને તેની ભત્રાજીઓ લોકો 'આવ્યા' તે પહેલા હિંદમાં હજારો
વર્ષ થયાં છે. તે વાતની છેડે નીચેનું રત્નસૂત્ર આવે છે

'પણુ અંગ્રેજ સરકાર વગર કેદપણુ' હિંદુ હિંદમાં જેને
આપણે ગુલામ તરીકે રાખીએ છીએ, તે રહી 'સકશે નહિ અસખત
મીસ મેથોને તેને ખબર આપનાર તરફથી માહીતી મેળવવતું સુઝું'
નહિ, જે તે ખબર આપનાર કદાચ હતો કે હોય. એ સત્ય છે.
કારણ કે તેનાં નામ આપવામાં આવેલાં નથી, કે અંગ્રેજ લોકો
આવ્યા તે પહેલા હિંદુઓ સ્વતંત્ર પુરખ તરીકે લાગેા વખત થયાં
રહેવાને કેવી રીતે પ્રયત્ન કરતા; જે વધારે અગત્યનું છે. તે એ છે
કે હાલ જ્યાં વાયવ્ય સરહદનેા પ્રાંત આવેલા છે, તે જ્યાં મુજ
જીતીને તેનાપર રાજ્ય કરવાને કેવી રીતે પ્રયત્ન કરતા હતા એટલુંજ
નહિ, પણુ તે ઉપરાંત કાણુલ અને કંદહાર કે બ્યા લાગુર મુસલમાનોની
પસ્તી છે, અને જે આઝનિસ્તાન પ્રાંતના તાબામાં છે, તે પર પણુ
રાજ્ય કરતા હતા? ઇ. સ. ૧૮૦૬ માં પંજાબના જીતના વખતથી
આ બધા પ્રાંતો શીખ લોકોના હાથમાં હતા. કેટલકે અગત્યના
મહેરાનાં નામ તે પ્રાંતમાં શીખ લોકોના નામ પરથી આપવામાં
આવ્યાં છે, જેમકે હરિપુર. તે હરિસિંગ નામના એક માણસ કે જેણે
આખા અઝનિસ્તાનમાં ત્રાસ વર્ત્યો હતો, તેના નામ પરથી
આપવામાં આવ્યું છે. અમને તો ખાત્રી છે, કે આ આ એ. એકરાર
મીસ મેથોના મગજમાંથીજ લેખન થયેલો છે. અથવા તે કોઈએક
અંગ્રેજ અમલદારે એમ સાબીત કરવાને માટે કહ્યું હતું કે હિંદમાં
હિંદુ સિવાય કોઈ જણને અંગ્રેજી રાજ્યનો મોહ છે.

પ્રમુખ છે. પહેલાં સરકાર એની નિમણૂક કરતી, પણ જ્યારથી
 પ્રમુખની નુઠણીનો કાપદો ધડાશે ત્યારથી તે એકે અવાજે પ્રમુખ
 તરીકે સુઝાવે છે. અખીલ હિંદી ઔદ્યોગીક અને જ્ઞાપારિક સભાની
 છેલ્લી બેઠકના પ્રમુખ તરીકે જે સભા મદ્રાસમાં ૧૯૨૭ના ડિસેમ્બર
 મહીનાના છેલ્લા અધવાડિયામાં મળી હતી ત્યારે હિંદના લોકો દ્રુટી
 તરીકે રહેવાને જાગ્રજોનો કેટલો હક છે, તે તપાસતાં તેણે કહ્યું કે
 આ દવાના દ્રષ્ટિબિંદુએ એ તપાસવાની જરૂર છે, કે ૧૫૦ વર્ષ
 થયાં આ દેશમાં તેઓનો સંપૂર્ણ અંકુચ હતો. તે દરમિયાન તે
 દ્રુટીઓએ પોતાની ફરજ હિંદ તરફ કેવી રીતે આજ કરી છે જે
 ખ્રિસ્ત નિસ્વાય દ્રુટી હોત, અને તેની ખરી ઇચ્છા માત્ર લોકોનું
 મનથી રીત-ભરૂ જ કરવાની હોત તો તેઓની ખ્યાતિમાં ધણો વધારો
 પાત. કાંઈ વખત થયાં દ્રુટીપણું રાખવાના પરિણામે જે હિંદમાં
 રંગોપ અને સુખ ઉત્પન્ન થયાં હોત તો આ દેશની સાથે તેઓનો
 સંબંધ નિઃકાંક્ષ્ય બૈશ્વરી લેખાત. સવાલ એ છે કે, ખ્રિસ્તે નિસ્વાય
 ભ્રમ આ દેશના સંબંધે હિંદના લોકોને સુખી અને સંતોષી
 પાં છે કે કેમ એ-સાબીત થયું છે અને કાંઈએ આ દેશના જાહેર
 વ્યવહારમાં કાંઈ પણ રસ લીધો હોય, તેને માટે એક જ જવાબ છે.
 તે તે એ છે, કે “ખ્રિસ્તનો હિંદ સાથેનો મુખ્ય સંબંધ છે.
 આ ર સુધી તેનો તૈયાર માલ હિંદના જાનરમાં પોષી શકે તેટલો જ
 તેની રાજકીય સત્તા આ હેતુ વધારવાને માટે જ વાપરવામાં આવી
 તેમાંનું વેપારી સાહસીક મંડળ હિંદ આબુદુ અમને એમ
 જામા આબુ છે કે તેનો હેતુ હિંદમાં પુણજ નક્કે યાપ એવો
 પાર કરવાનો હતો. જે રાજકીય સત્તા તેને મળી તે ઇસ્તે ઇ-દિયા
 પનીએ આ હેતુને માટે વાપરી હતી. એ પણ સત્ય છે, કે ઇં. સં.
 ૧૮માં ખ્રિસ્તના તાજે-હિંદના રાજકારણને અંકુચ આ રોજ્યાર
 લીધો. ત્યારે પ્રથમ એ કલો યાવ છે, કે તાજની જવાબદારીથી

આર્થિક ક્ષેત્રમાં કાંઈ પણ ફેરફાર થયો છે કે કેમ ? ઇટ ઇન્ડિયા
 કંપનીના ડાયરેક્ટરોના દાવમાં જે સત્તા રાખવામાં આવી હતી, તે
 દેખીતી રીતે ગ્રિટચ પાર્લામેન્ટને સોંપી દેવામાં આવી. પણ ખરે
 જોતાં હિંદ માટેના મેનેજરી ઓફ ટેલેક્રાફ અને તેની ડ્રાંસિલ એ
 ઇટ ઇન્ડિયા કંપનીના બોર્ડ ઓફ ડાયરેક્ટર્સને બદલેજ મૂકવામાં
 આવ્યા છે. આ બોર્ડ જેને હવે સેક્રેટરી ઓફ ટેલેક્રાફ ઇન ડ્રાંસિલ
 કહેવામાં આવે છે. તે નાણાં સંબંધીની નીતિ પર અંકુશ રાખે છે
 અને અંગ્રેજ અમલદારો જેઓ આ દેશનો રાજકારભાર ચલવે છે
 તેઓને બોર્ડના હુકમ પાળવાના હોય છે. આ બાબતનો ઉન્નવળ
 દાખલો હમણાંજ પૂરો પાડવામાં આવ્યો છે. હિંદની સરકારનો નાણાં
 ખાતાનો સભ્ય સર બેન્ડીય બેન્કેટને નાણાં સંબંધની તેની ઉંચ
 ખ્યાતિ હોવા છતાં પણ પોતાના વિચારો બોર્ડ ઓફ ડાયરેક્ટર્સને
 રિઝર્વ બેંકના વાહ-વિવાદ સંબંધી જાહેર કરવાને ઇન્કાંડ બને
 જવાની ફરજ પડી હતી. તારના હોરડાનો જબરજબર ઉપયોગ કરા
 છતાં પણ હિંદી સરકાર જે પ્રકારની રિઝર્વ બેંક હિંદના લોકોને માટે
 જરૂરની હતી, તેણે બંધારણ મેળવવાને બોર્ડને સમજાવવાને અશક્ત
 નિવડી. હાલમાં આવેલી સંમુક્ત કંપનીઓ જેવી ફેક્ટરીઓ પરદેશમાં
 છે તેના બોર્ડ ઓફ ડાયરેક્ટર્સની બાબતમાં સાધારણ રીતે જેમ બને
 તેમજ હિંદ જેવા વિશાળ દેશની બાબતમાં બન્યું. પરદેશના કાર્ય
 તંત્રીને રોર હોલ્ડર તથા બોર્ડને સંતોષ કરવાને માટે મુખ્ય રમણ
 બેલાવવામાં આવે છે. તે રોર-હોલ્ડર અને બોર્ડ આ બાબતમાં
 અંગ્રેજ બેંકરો છે. અને નીતિની ભલામણો કરવામાં આવે છે. તે
 કંપનીના હિતને માટેજ હોય છે, આ પવિત્ર ટ્રસ્ટનો દાવો માત્ર
 આજુને ધોવા જાય છે. અને અંગ્રેજ બેંકરો અને હેબોના કારખાનાંમાં
 હિત આ દેશમાં જે રાજનીતિ ચલાવવામાં આવે છે. તે દારા નરી

પરવને માટે તેજ મુખ્ય લાગ લગવે છે એ સાબીત કરવાને આથી કાંઈ વિશેષ પુરાવો આપવાની જગર હોઈ શકે.

સર હવે હીમ લિંદમા અંગ્રેજ લોકોની અર્થિક નીતિ પર બંગાળના મોઢા અને તેની જાતના જોડણી ગીકા કરનાર છે એ બરોબર બતાવે છે. કે “એતીચડી. ઉદ્યોગ. લાવણુ લઈ જવું”, ચલણી નાણુ અને એમચેઈજ અને નાણુ સબધી નીતિ આ બધાં એકા વખતે માદીતી મેળવવાના વિષયો હોવા જોઈએ તમને માલમ પડશે. કે એ સિવાય સરકારથી નીમાયલા બધાજ બીજા ઇન્દિયન (મંડળ)મા પ્રમુખ સુરોપીઆન છે અર્થિક સવાસોને જે નીતિ અનુકુળ થઈ પડે તેનો નિર્ણય કરનાર લિંદમા ચોકો પોતે હોતા નથી. પણ અંગ્રેજ લોકોજ હોય છે અને એ તદ્દન કુદરતીજ છે. તેઓને જે કુળવણી મળી છે તે જોતો તેઓ દરેક સવ લને પેતાના દેસી પર કેવી અસર કરશે એ દ્રષ્ટિએજ નિકાળશે.

ળે ૧૮ વાર હતો. અને હવે તે ધટીને માલુસદીઠ ૧૦ વાર ચયો છે
 જે સંબલો જુલ હોત તો, ઠર નાંખવાની પદ્ધતિને પડોંચી ઠમત
 તદિ. દેશના ખર્ચમાં ઘટાડો કરવો, ઝેવી આમહુવર્ક માંગણીઓ
 ધામ છે, ઝેમાં કાંઈ નવાઈ છે? હું કહુલ કરું છું, કે ઝેજ વિજ્ઞામાં
 પ્રમલ કરવામાં આવ્યા છે, પણ તે જ્ઞેવતા પ્રમાણમાં પહોંચી ઠકામ
 તેમ નથી. ઘટાડો કરવાના સવલ પર નિચાર કરતાં આપજને ઝે
 મોટા વાંધો ઝે નડે છે, કે 'રાજવવસ્ત્રાણ' વંત્ર ઉંચામા ઉંચી
 સકિતને પહોંચી વળવા 'માટે પરિચ્યાને પુખ્ત નુકસાન ચયું' છે ઝે
 દેખીવું' છે, કે દેશ જોટલું ખર્ચી ઠડે, તેના પ્રમાણમાંને તેને, તેટલી
 સકિત મળી ઠડે. આથી સવાલ ઝે 'હોમો ધામ' છે, કે દિલના આધિક
 સાધનો. જેના પર જોઈવવામાં આવ્યાં છે, તેનું પોષણ ધમ ઠડે
 ઝેમ છે. કાઠપણુ દેશની શકિતની જહાર તેના પર કાઠપણું જાતનું
 સકિતનું હપણુ નાંખી ઠડે નદે, કે જે તે દેશનાં સાધનોથી ધણું
 દૂર રહે. કાઠપણુ સુધરેલી સરકારની ફરજ ઝે છે, કે લોકોની કર
 આપવાની શકિત વધે. ઝેટલા માટે આધિક સાધનોમાં વૃદ્ધિ કરવી,
 અને તેને આગળ વધવાને માટે મોટી મુડીની જોઈવણ રાખવી.

‘અને તેણે તેના વિચારોને અંતરેસંતી જે રાજનીતિ ત્યાં દાખલ કરી છે. તેથી જ રાજનીતિ હિંદુસ્તાનને માટે દાખલ કરવા અરજ કરી છે. હું તેને હિંદુસ્તાનના કુશળ વેપારીઓને ખોલાવવા કહું છું અને અંગ્રેજ લોકોનો હિંદુસ્તાન પર કાબુ રાખવાનો શો હેતુ છે, તે જણાવવા કહીશ, અને પછી જોત્ર રીતે હિંદુસ્તાનની ચક્રી માટે ઉપાયો લેવા કહીશ.”

આ ઉપરથી માલમ પડશે કે અંગ્રેજી રાજ્યમાં રહેતા હિંદુના અભિપ્રાય અને શિક્ષિત વિનીત પક્ષના મુસલમાન નેતા સર હમ્મીદ મહેમૂદસ્વાના અભિપ્રાય વચ્ચે કાંઈ તફાવત નથી.

જે સામ્રાજ્ય કમિશન અંગ્રેજ સરકારે ૧૯૧૬ના સુધારાની કાર્યનીતિ તપાસવા હમણા નીચું છે તે તરફ મુસલમાનોની જે રીત છે, તે ઉપરથી પણ તેઓનું અંગ્રેજ સરકાર તરફ વલણ જણાઈ આવે છે. જે મુસલમાન નેતાઓ આ દેશના જાહેર ઊવનમાં ભાગ લે છે, તેમાંના લગભગ બધાએ જ હિંદુ નેતાઓ સાથે સામ્રાજ્ય કમિશનને ત્યાગ કરવામાં ભાગ લીધો છે. ઇ. સ. ૧૯૨૭ના હિસેમ્બરની ૩૦ મી તારીખે કલકત્તામાં અખીલ હિંદુ-મુસ્લીમ મંડળની બેઠક મળી તેમાં જે મત વિરુદ્ધથી એકત્ર એવીજ ભાવનો ઠરાવ પસાર થયો હતો,

એમં એલં સીં, અબ્દુલ મદર (પ્રમુખ પબ્લિશિંગ કંપની સંનિતિ) અરજમય હાક એમં એલં સીં, મળદરઅલી અમુદ્ અને મદમદ શરીફ એક એકરાર છપાવીને બહાર પાડ્યો છે તેમા તેઓએ પ્રમુખની આપખુદી વિષે ફરિયાદ કરી છે અને એમ સાબીત કરે છે કે મત લગભગ બને બાલુએ સરખા હતા, પણ આ ઉકાતિ કરનાર અને વફાદાર પ્રમુએ તેના ભાપણુમા જણાવ્યું કે, “ અદના મરભાર સમે સબધ ધરાવતા ખાતાઓમા સેક્ટેરી ઝાફ ગેટનો જે મળુ દયાત છે તે રાજ્ય મર્થના ઉત્તમ હિતને માટે લાભકારી નથી તેણે એવી સુચના કરી કે હિદી સરકાર આ બાબતમા જે કટાણા ભરલી સાબળથી તેને બાધવામા આવી છે, તેનાથી તેને મુન્ત મરવામા આવે મધ્ય અને પ્રાતિક ખાતાઓના તરત સુધારાઓ માટેની સુચન ઓથી વિગત જણાવતા તેણે આગ્રહ કર્યો કે સરકારી પરદેશ અને રાજકીય ખુદુ એક સબ્યના હાથમા મુખ્ય અને તે ઉપરાત હિદી કમીનેટમા તેની જગ્યા લેવા માટે સિવિલીઅન સબ્યને નીમવે. અને વાહસરોયની કામવાહક સમિતિના સબ્યો વધારીને આઈ મરવા જેમાના ચાર હિદી હોવા જોઈએ, તેણે એવો પણ અભિપ્રાય આપ્યો કે, મધ્યપ્રાતની સરખારમા મધ્યપ્રાતની ધારાસભામા લોકમા મુદાએના પ્રતિનિધીમાથી ટ્રાન્સફર્ડ સબ્જેક્ટના એક અથવા વધારે સબ્યોની ખસદગી મરથી અને તેના રાજ્ય મરભારને માટે, તેને જવાબદાર ગણવે પ્રાતેમા જે ડાપકિં છે તેને માટે સર મદમદે ટીકાકારી, કે તે હોતકર પ્રયોગો રૂપે છોડી દેવા, અને એકત્ર પ્રાતિક સરકારના સિદ્ધાત તરફ પાછા ફરવું ’

મીસ મેથો કે જે એમ ધારતી હતી, કે મુસલમાનો સારા છોડરાઓ છે અને તેઓને હલના રાજ્ય કારભારના મતમા ફેરફાર કરવાની જરૂર નથી તેના હલને ભગ્ન કરવાને આટલું બસ છે હને અને ધક્કા ભઠેર મજેલું અને વિવેચન મજેલું હિદુ-મુસ્લીમ મારા

મારી વિષે થોડા અભિપ્રાયો અપીલું. અખીલ હિંદુ-મુસ્લીમ મંડળના પ્રમુખ તરીકે લાપણ કરતાં મૌલવી મહમદ યાકુબ જેઓ ધારાસભાના ડેપ્યુટી પ્રેસિડેન્ટ હતા. તેમણે કહ્યું કે "હિંદુ-મુસ્લીમની મારામારી સંબંધી બોલતા મારી ઇચ્છા કોઇને પણ ઠપકો આપવાની નથી પણ આપણા પયગંબરે આપણા રક્ષણ માટે રસતો રાખ્યો છે. મદીનામાં જુઓની સમાધાની કરતાં આપ તેની દૃષ્ટિએ પયગંબર સાહેબે જે રીત બતાવી તે રીતે તેઓએ યોતાલુ વર્નન ચક્કવણું. એક્યનો અથ' એક જાતિલું બીજી જાતિમા ગરક થઇ જવું. એવો થતો નથી. તેઓએ એક એક્ય વિશે હિંદુ કુટુંબની માફક ઘેરબેસીને અરસપરસ મિલકતની વહેંચણી કરી લેવી આમ કરવાંથી બહારના કોઈ તેને માન આપશે. પણ જો તેઓ કાયદાની મદદ લેશે, અથવા તેનો નિર્ણય લાવવા ત્રીજા પક્ષને કહેશે, તેા દુનીયા તેઓની તથા તેઓના વડીલોની કીર્તિ'પર ડાઘ લગાડવાની નિંદા કરશે. (તાળી) જે અભિપ્રાય આપ્યો કે, મદ્રાસ મહાસભાની સમાધાની આગળ વધેલા શિક્ષિત મુસલમાનોનો ૬૦ ટકા ભાગ સ્વીકારશે."

અંગ્રેજ હિંદી કોર્પોરેશનો એક સભ્ય સર અલી હમામ જે એક મુસ્લીમ નેતા છે. તેણે મુસ્લીમ મંડળની વાર્ષિક સભામાં (બોયકોટ) ત્યાગનો ઠરાવ મુકતા નીચે પ્રમાણે ટીકા કર્યાલું કહેવાય છે

સર અલી હમામે (બિહાર) પછી કાર્યવાહક સમિતિ તરફથી બોયકોટનો ઠરાવ મુક્યો, અને તેને પ્રમુખે સવારના મુખ્ય ઠરાવ તરીકે જાહેર કર્યો તે ઠરાવ નીચે પ્રમાણે હતો.

સર અલી ઇમામે કહ્યું કે. " સાધન કમિશન 'હિંદુસ્તાનના લોકોને લંડો ચિંતા અને લાગણીનો વિષય થઈ પડ્યો છે. તેના નિયમો ક્યારના જાણીતા થયા છે અને તેને વધારે વિગતવાર જાહેર કરવાની જરૂર નથી પડેલાથી તે જાણીતું છે કે, હિંદુઓને કમિશનથી દુર રાખવામાં આવ્યા છે. અને ખીણુ એ કે તે રીતિએ તેઓને પ્રેક્ષકની સ્થિતિ પર મુક્યા છે. તે કરાવ દ્રષ્ટિ બિંદુઓથી ચર્ચામાં આવ્યો છે "

" પછી બહિષ્કારને માટે જાતિ હિતને છુંદી નાખવામાં આવ્યું. તે એમ નહિ માનતા કે અંગ્રેજ રાજનીતિ અને જુદિમતા કે જે થયું છે એ પહોંચી હતી, તેને હિંદ પ્રતિનિધીઓ પહોંચી શક્યા નહિ.

અંગ્રેજ કમીનેટે પ્રાંતિક અને મધ્ય ધારાસભાને પોતાના સભ્યો અને અસભ્યોમાંથી છેલ્લી પાંચ સભ્યોની મુંટણી કરવાનું કહેલ, જેમાંના એ હિંદુ, એક મુસ્લીમ, એક મુરોપીયન ખીન અમલદાર હોય, પણ આ બધા પહેલેથી જાણીતા કાયદા પ્રમાણે મુંટણાવા જોઈએ. ત્યાર પછી અંગ્રેજ સરકાર હિંદ પ્રતિનિધીઓ, વિવેની કાંઈપણ ટીકામાંથી મુક્ત થઈ શકે.

" પહેલાથી માલીકી મેળવી લીધેલી જાખતના તહેમત વિરે ખોલતા તેણે કહ્યું કે, જેણે આગળથી માલીકી કરી લીધી હોય, અમલદારીના સોગન એકવાર લેવાયા હોય, પછી તે અંગ્રેજ હોય કે હિંદી હોય તે તેને અમલદાર તરીકે પોતાની ફરજ જાળવવાની હોય છે અને તેને પોતાની આગળની માલીકી છોડી દેવી પડે છે, સર અલી એમ ધારવાની હિંમત કરતો હતો, કે એવા ધણા હિંદીઓ છે, કે જેઓ જવાબદારીની દ્રષ્ટિએ કમિશનના કહેવા પ્રમાણે કરે, અને તેઓની આગળની માલીકીને કાંઈ અંગ્રેજની માફક અદર દાખવ નહિ થયા દે. (તાળીઓ), કાંઈપણ કાંઈકાઈને હિંદી ન્યાયાધિક

રાખના તાંબા હથિયાર તરીકે બની રહેતા, પછુ તે જમ્યાને નીચે દરજ્જે હવે આપણને જણાવા લાગ્યો છે. દેશ, જેવી રીતે આજવા બધાએસો હતો તેવી રીતે આજ્યો છે,

હિંદુ મુસલમાનના અબધમાં ફેર છે. તે હિંદી રાષ્ટ્રિય મહાસભા ના પ્રમુખના ભાવણુમાથી લીધેલા ઉતારા પરથી જણાશે તે વખતે ડૉ. એમ. એ. જનસારી એક મહાન મુસ્લીમ નેતા પ્રમુખ હતાં તે હે છે કે —

“ હિંદુસ્તાનની અધીજ રાજકીય યાજાના નેતાએ એકમત છે કે, આપણી પ્રવૃત્તિઓનો ઉદ્દેશ સ્વતંત્ર અને જાતે ગભ્ય કરી આપણે એ એ એવું હિંદુસ્તાન થાય કે જેથી સર્વને સરખી રીતે તક મળે અને અધી, જાત અને વર્ગના ભેદોના ન્યાયયુક્ત અને કાયદેસર હકો ખાત્રીથી સચવાય, અને તેઓ માહોમાહે સુવેદથી રહે. તથા દુનીયાની ખીજ પ્રજાઓ સાથે પછુ સંપીને વ્યાજે, જેવી રીતે સ્વતંત્ર પ્રજા પોતાના દેશમાં જે હકો અને સ્થિતિ ભોગવે છે. તેવીજ સ્થિતિ અને હકો હિંદુસ્તાનના ભોગવે, એથી વિશેષ ગણવા ઓછુ તેઓ કાંઈ માગવા નથી. જે સામ્રાજ્ય તરફથી આટલુંજ મળે તો તેઓને છુટા થવાની કાંઈ ઇચ્છા નથી. પછુ બડી સરકાર આપણા તે આદર્શને પહોંચવામાં વચ્ચે આવે તો આપણે તે સબધ તોડવાને અટકીશું નહિ આપણે આદર્શ મહાત્મા ગાંધીના શબ્દોમાં “જો, અને તો સામ્રાજ્યમાં રહીને, જે જરૂર પડે, તો સામ્રાજ્યની, બહાર રહીને”

વાને અને મુંશાપની શેઠરીઓનું પોપણું કરવાને કાયા મ બની ઉત્પત્તિ એક કહ્યું કરવાને અને પોતાને ત્યા ઉત્પન્ન થતા માલને માટે જનર એક હાથે કરવા માધ લેવામા આવે છે. ”

રાજકીય પુરુષો અને રાજદારી નેતાઓ ‘ સુધારાના સંદેશા ’ અને ‘ ગોરી આમડીનો બોલો ’ વિષે પુષ્કળ સફાઇદાર લાખણુ કરે છે પણ દક્ષિણ આફ્રિકાના વડી સરકારના અગ્રણ્ય નેતા સેસીલરોડસના કરતા વધારે સારી રીતે એ વધાનુ પોષણ બદલ કોઇએ ખતાવ્યું નથી. તેણે કહ્યું, “ એકબુ હંદારપણુ જ જની મેળે ધણી સારી વાત છે, પણ વત્તા પાચ ટકાએ ઝીથી પણ વધારે સારી છે ” વડી સરકારનો મુખ્ય ધર્મ ગુરુ નેસેક એમ્બરલેન વધારે સ્પષ્ટ વક્તા હતો તેણે કહ્યું હતું કે “ સામ્રાજ્ય એ વેપાર છે, અને હિંદુસ્તાન, તેણે નિખાલસ પણે વધારીને કહ્યું, આપણને મગે કે મળશે તેના કરતા સાથી મોટા અને સાથી વધારે કીમતી ગ્રાહકો

અંગ્રેજી રાજ્ય તરફ દિંદી રાજદ્વારી-જાણીતું વર્તન આપી
 ધી યીતે જુદા પ્રકારનું છે !

અંગ્રેજી રાજ્યપર અંગ્રેજોના મત.

મીસ મેયોના પુસ્તકની શરૂઆત અને અંત રાજદ્વારી ચર્ચાવળ
 છે. અંગ્રેજી અમલદારની કાર્તિ અને દિંદુરતાનમા અંગ્રેજી સરકારના
 કાર્યોની ઉત્તમતા વિષે દરેક પ્રકરણમાં કાઠું હોય છે. દરેક પ્રકરણમાં
 દિંદી વિષે તેના જીવન અને જાહેર પર મસ્કરી અને તિરસ્કાર નાખવાં
 વિચારે આપવામાં આવ્યા છે. પહેલે પાનેથી છેલ્લા પાના સુધી
 આખી એપી વાચો, અને તમને દિંદીઓ વિષે એકપણ સ્મૃતિને
 જુદા અને અંગ્રેજોને વિષેના એકપણ ઠપકાને જુદા માલમ પકરો
 નહિ. આ બધામાં આ પ્રસ્તર તદન વિચિત્ર છે - - - - -

પણ, એમ જાણવું નથી, કે આ બે વસ્તુઓ પુરેપુરી મળતી આવે
એમ નથી.

બહુજ પરદેશી રાજ્ય, પ્રજાકીય કે સરકારી, અનીતિમય, કુદરત
વિકલ અને હલકુ હોય છે વસ્તુઓના સ્વભાવે તે બીજું કંઈ
હોઈ શકે નહિં અંગ્રેજ રોમ કદાચને હવ્ય ચારિત્ર્યવાળા હોય પણ
બહુ યતા તે માણસો છે અને બહુ સારામા સારા માણસો પણ
પ્રજાના બધા માટે સારામા સારી રીતે રાજ્ય કરી શકે નહિં. એજ
કારણથી લોકો સરકાર કે જ્યા રાજ્યની સરકારની પદ્ધતિ હોય તેને
નિહો છે પણ જો એવી સરકાર કે જેટું જે પ્રજાકીય હોય તોપણ
ખરાબ છે. અને તે કદી પણ લોકોને સુખ અને આબાદી તરફ
દોરવી શકતી નથી અને પરદેશી પ્રજાકીય રાજ્ય અથવા આપણું
રાજ્ય (જેવી રીતે ભોરટ ડોમીનીઅનનો કર્તા હિંદુસ્તાનમા રાજ્ય
પદ્ધતિને વિષે કહે છે તેમ) જાગ્રેજ સાફ હોઈ શકે. સારામા સારા
અંગ્રેજ લોકોએ પણ કણુલ કમું છે કે, હિંદુસ્તાનમાલું અંગ્રેજ રાજ્ય
જામાન્ય નિયમના અપવાદરૂપ નથી પ્રેમ સીધીએ તેના અંકસરેન્યન
એક ઇન્ડિયા નામના પુસ્તકમા હિંદુસ્તાનમા અંગ્રેજ રાજ્યના પરી-
પકાર સ્વભાવ વિષે ગંભીર શક્યતા દર્શાવી છે તે પણ અથંસ્યુન

સફરીઓ જે કામ કરે છે, તેઓનું માનતો નથી. તેઓનું અર્થિક, તેઓની ધ્વજા અને તેઓની અધ્યાત્મિક શક્તિ ઈલાહ બધ છે અર્થાત અદૃશ્ય શક્તિ બધ છે

પણ આ વ્યાખ્યાનમા અમારા પોતાના અભિપ્રાયો અને વિચારો આપવા કરતા અંગ્રેજ લેખકો અને રાજધારભારીઓના મત આપવા, સુધારે/ઠીક શબ્દ પડશે, કે જે લેખકો અને કારભારીઓ હિંદુસ્તાન અને તેની સરકારની રાજનીતિ વિષે ઉદ્ધત મીઠા મેથો કરતા વધારે સારા પ્રખ્યાત અંગ્રેજ વિચારક અને લેખક શ્રી. જી. સોન્ડ ડીફીન્સન. પુર્વની મુસાફરી થયા પછી તેણે લખેલા હિંદુ, ચીન, અને જાપાનના સુધારા વિષેના નિબંધમા અંગ્રેજ લોકોની હિંદુસ્તાન પર રાજ્ય કરવાની આમતના સબંધમા તે પ્રશ્નની ચર્ચા કરે છે નીચે તેનાજ શબ્દોમા તેનો સાર આપ્યો છે—

“હિંદુ જીવન અને તેની ભાગ્યોના અભ્યાસ” નામના પુસ્તકમાં સર જેમ્સ હીલ્ડ કુબર જે પુર્વજાળના મેટ્રોનન્ટ જીવન રૂઢિતા અને જેણે બ્યારે મોડે મોરલી સેક્રેટરી જોઈ સ્ટેપટ હતા, તે વખતે રાજનામુ આપ્યું, તે કહે છે, કે—

જીવન અંગે અમલદારો પોતાની જવાબદારીને માટે સુધુ રીતે તૈયાર થઈને હિંદુસ્તાન ગય છે. તેઓ કાપડા જેવું કંઈ શીખતા નથી, જરા તરા હિંદુસ્તાનનો દત્તિહસ નહિ જેવું રાજકીય અર્થશાસ્ત્ર અને હિંદુની એકાદ ભાષા, તેઓ ભાગી વધી શીખી શકે છે. તેઓની ખીજ બધી જાણાઓ અમ

હિંદુઓને જાણતા હતા. તેઓએ ભાગ્યેજ તેઓની સાથે જાહેર જાણતોની ચર્ચા કરી હતી. તેઓ હિંદુના જીવન વિષેના કેટલાક સાદા સવાલો વિષેના જવાબ ચોક્કસપણે આપી શકતા ન હતા. આજીવન જાણત પરના તેઓના અભિપ્રાય સ્પષ્ટ રીતે પે રટના ઉચ્ચારના જેવા, કસબમાં વાત થઇ તેવા હતા, અથવા તો વર્તમાન પત્રમાં આવી શક્યા હોય તેવા હતા. ખરું જોતા હું જેવીરતલ સહનમાં હિંદુસ્તાનથી ધણે દુર છું, તેવી રીતે તેઓ હતા. અને મેં હિંદુસ્તાનની જુમ્મિ પર પગ મુક્યો તે પહેલાં હિંદુસ્તાન વિષેના અભિપ્રાયો જેવીરીતે ગણ્યા હતા. તેવીજ રીતે ગણ્યા હતા. ”

મીં મેકડોનાલ્ડ લોડ કર્જનના સહયોગમાં કહે છે, કે આગળના વખતમાં જે કોઇ સરકારી યંત્રમાં ભાગ લેવ જઇ તે એમ મારણ હવે, કે લોકોની સાથે વાતચીત કરવાને જે ભાષાઓની જરૂર હતી તે તેણે શીખવી જોઇએ. તે કહે છે, કે “હવે વખતની ઉદ્ધતાઇ એમ માને છે, કે તે તદ્દન ખીન જરૂરીઆવ છે. જે અમલદારો કૌંઠપણુ સવડતાથી હિંદુની ભાષાઓ ખોલી શકે છે. તેઓની સંખ્યા પચ્ચીસ પચાસ વર્ષ પહેલાં હતી, તેના કરતાં એછી છે. અને તે દેશના સાહિત્યનો પુરેપુરો અભ્યાસ કરનારાઓની સંખ્યા દિવસે દિવસે ધટતી

અંબાસ કરે છે. અને કોઈપણ માણસ અંજાન 'ભરેલી' રીતે પારે તેમ
 પોતે સારા ગવર્નર જનરલની અસર હેતુ કંરવાને મટે આ જન-
 રલસ્ત પુસ્તકો વાંચે છે. તે હિંદુસ્તાન જાય છે તે વાસ પ્રબળના દેશ
 છે, અને જ્યાં વાસ જાયા જોવાય છે, તે આ પ્રબળ વીધે કંઈપણ
 જાણતો નથી, અને તેને આ જાણાઓના અર્થોત્તુ, દર્યારત્તુ અને
 વ્યાકરણત્તુ જાણું જ્ઞાન પણ હોતું નથી... તે તે દેશ વીધે અને
 તેના લોકોને વિષે કશું જાણતો નથી, તેની આસપસ અમલદારોત્તુ
 ઠાણું વિંટળાઓત્તુ હોય છે, તે અમલદારોની હવ અંર સે છે, અને
 તેને તે સિવાયત્તુ જીણું અધુજ જાણું અને કશું જાણે છે. તમે
 તેના પર જોવી કરજો નાજો છો, કે જે કોઈપણ હવ ત માણસની
 માનસિક અને શારિરીક કક્ષિતની બહાર હોય છે, અને તેથી તે કરજો
 તે બલવી શકતો નથી,.....જે કંઈ સારું છે તે અધુજ કુંઠી
 નાંખવાને તેમનામાં સર્વોપરી સત્તા છે, જે એ હરે તે હિંદુસ્તાનના
 જાણને માટે જે કંઈ કહેવામા આવે. તે તે સદન કરી શકે, અને

“હિંદુસ્તાનની સરકાર ધણીજ લાકડા જેવી, લોખંડ જેવી, ખીલકૂલ નહિ વળે તેવી અને ધણીજ જુની, અને અર્વાચીન પ્રાપ્તો માટે કાંઈપણ રીતે ઉપયોગી ન થઈ શકે તેવી છે. હિંદ સરકારનો ખર્ચાવ નહિ થઈ શકે તેવી તે છે.

બધી તરફથી જેતાં જે સરકારના હાથ નીચે હિંદવાસીઓને રહેવાની ફરજ પડી છે, તેઓ મીંઠ મોટાંયુએ ૧૯૧૭ માં જે સરકારને સખ્ત રીતે ધીકકારી કાઢી હતી તેના કરતાં જે હોય તે કાંઈક સારી છે.

આરે ક્ષર લુધ મેચેટ હિંદુસ્તાનનો સેક્રેટરિ ઓફ સ્ટેટના હાથ નીચે હને. તે વખતે તેણે નીચે પ્રમાણે કહ્યું હતું.—“હિંદુસ્તાનમાંની સરકારની હાક્કની પદ્ધતિ સ્વતંત્ર અને બુધ્ધિશાળી ટીક થી - સહી-મયામત છે, તે હકીકતને લીધેજ તે સરકાર આટલો લાભો વખત ટકા રહી છે અને ખાણુ કાંઈ નહિ.”

સાધારણ રીતે વોઇસરાય પશુ જ્ય રે હિંદુસ્તાનમાં આવે છે, ત્યારે તેઓ કાંઈપણ હીંદી ભાષા બોલતા નથી, ને તેઓ હિંદુ તા-નમાં રહે છે, તે દરમિયાન તેઓ કાંઈ એક ભાગી તૂટી યોલી શીખે છે. તેથી સોકાની સાથે તેમનો જે સંબંધ હોય છે, તે બરાબર હોતો નથી, પણ અંગ્રેજ અમલદાર અથવા તે હિંદી અમલદારે જે તેઓ અંગ્રેજી બોલી બોલે છે, તેઓની મારતે હોય છે

આસપાસ ગુલમ જેવા નોકરો છે. જેઓ વણે કાળા અને તેઓની તરફ જંગલીપણે વર્તણુ એ યોગ્ય અને જરાજર ગણાય છે તેની આસપાસ ખત્રીસ કરોડ દિંદીઓ ફરી વળે છે તે એમ ધારે છે કે તે બધાના ક્રતા ધણો ચઢીયાતો છે. મણુરથી તે મહારાજા સુધી અસ્પૃશ્ય જાતિથી તે કુલિન પ્રાકાણુ સુધી, અભણુ જેકુતથી માડીને તે યુરોપના વિશ્વવિદ્યાલયોની બાર બાર ડિગ્રીઓ ધારણુ કરેલા કરતા પછુ ધણો ચઢીઆતો માને છે તે પોતે કુલિન ન હોય મુખ્ હોય, સાધારણુ ભણેયો હોય, તો તેની મધ શીર નહિ તેની ચામડી ગેરી છે હિંદુસ્તાનના શ્રેષ્ઠતાનો અવાલ બહારની ચામડી પર રહેશે છે'

લડન ડહલી હેરલડના માજી તરી ગી૦ જ્યોજ' લેન્સબગીએ ૧૯૨૦ ની ડીસેમ્બરની ૧૧ મી તારીખે એસેકસ હોલમા બાપથુ આ પતા કહ્યુ હતુ, કે —

" હિંદુસ્તાનમા ત્રીસ કરોડ કરતા વધારે માણુસો છે બ્રિટીશ ટાણુઓમા આપણુ મન ચાર કરોડ આઝલ છીએ દિંદીઓ પોતાનુ હિલ સમજે તેના કરતા આપણુ તેઓનુ હિલ વધારે સમજાવવ નો ઘવો કરીએ છીએ આથી વધારે ભારે વિદ્વાધ કદી હતી ? કારણુ આપણી ચામડી સદેદ બનવા પામી છે તેથી આપણુ જેઓની ચામડી સુખ્નક રમથી ધઉ વર્ધુઈ થઇ છે તેના કરતા આપણુ મગજ વધારે સારા હોવાનો ઘવો આપણે કરીએ છીએ જ્યારે વધારે દિંદીઓ તરફ કુ જજર નાણુ છુ, ત્યારે ટુ જાતે શરમાઈ છુ તેઓ જાણુ છે, તેના કરતા હિંદુસ્તાન વિરે વધારે ટુ ટવી રીતે જાણુ થકુ ? "

“ હિંદુસ્તાનની સરકાર ધણીજ લાકડા જેવી, વોખંડ જેવી, ખીલકૂલ નહિ વળે તેવી અને ધણીજ જીની, અને અર્વાચીન પ્રાપ્તો માટે કોષપણુ રીતે ઉપયોગી ન થઈ શકે તેવી છે. હિંદ સરકારને ખચાવ નહિ થઈ શકે તેવી તે છે.

ખખી તરફથી જોતાં જે સરકારના હાથ નીચે હિંદવાસીઓને રહેવાની ફરજ પડી છે, તેઓ મીં મોટેમુજે ૧૯૧૭ માં જે સરકારને સખ્ત રીતે ધીકારી કાઢી હતી તેના કરતાં જે હોય તેા કાંઈક સારી છે.

જ્યારે અર લુછ મેવેટ હિંદુસ્તાનનો સેકરેટરિ ઝોફ રહેલના હાથ નીચે હને. તે વખતે તેણે નીચે પ્રમાણે કથું હતું:—“હિંદુસ્તાનમાત્રી સરકારની હાક્કની પધ્ધતિ સ્વતંત્ર અને ઘુધ્ધિચાળી ટીક થી સહી-સખામત છે, તે હકીકતને લીધેજ તે સરકાર આટલો લાભો વખત ટકી રહી છે. અને ધાંણું કાઢ નહિ.”

સાધારણ રીતે વોખસરોમ પણ જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં આવે છે, ત્યારે તેઓ કોષપણુ હીંદી લાપા જાણુતા નથી, ને તેઓ હિંદુ ત-નમાં રહે છે, તે દરમિયાન તેઓ કોષ ઝેક લાગી વૂટી જોલી શકે છે. તેથી સોકોની સાથે તેમને જે સંબંધ હોય છે, તે ખરાખર હોતો નથી, પણ અંગ્રેજ અમલદાર અથવા તેા હિંદી અમલદારો કે તેઓ અંગ્રેજ જોલી જાણુ છે, તેઓની ખારરતે હોય છે.

અંબાસ કરે છે. અને કોઈપણે 'મીથુસ' અંતર્ગત ભરેલા રીતે ખાર તેમ પોતે સારા ગવર્નર નંનરમંની અસર હટવન કરવાને માટે આ જન-રજસ્ત પ્રસ્તકો વાંચે છે. તે હિંદુસ્તાન જાય છે તે વાસ પ્રબને દેશ છે, અને જ્યાં વીસ ભાષા બોલાય છે, તે આ પ્રબને વીધે કંઈપણ જાણતો નથી, અને તેને આ ભાષાઓના અર્થોનું, દર્યારનું અને વ્યાખ્યાનું જાણું જ્ઞાન પણ હોવું નથી.... તે તે દેશ વીધે અને તેના લોકોને વિષે કશું જાણતો નથી, તેની આસપસ અમલદારોનું કાણું વિંટળાએણું હોય છે, તે અમલદારોની દવા અંગે તે છે, અને તેને તે સિવાયનું બીજું બધું જાણું અને કાણું જાણે છે. તમે તેના પર એવી ફરજો નાખો છો, કે જે કોઈપણ દલત માણસની માનસિક અને ધારિરીક કક્ષિતની બહાર હોય છે, અને તેથી તે ફરજો તે બંધવી શકતો નથી,.....જે કાંઈ સારું છે તે બધું જ છુંદી નાંખવાને તેમનામાં સર્વોપરી સત્તા છે, જે એ છુંદે તે હિંદુસ્તાનના જીવાને માટે જે કાંઈ કહેવામાં આવે, તે તે સહન કરી શકે, અને તેના પર તેને કાંઈ અભાવી શકે, અને જે કાંઈ સારું છે તેના કરતાં હું ખતાવી શકું જે વિશાળ દેશો પર તે રજ્ત કરે છે, તે સંબંધી તે દેશના લોકોને જે વસ્તુ જરૂરની છે તે તે જાંમા મુકવાને તે ખરેખર સત્તા વિનાનો છે.....હું અત્યારે જાણતો નથી, અને અત્યાર સુધી મેં જાણું પણ નથી, કે હિંદુસ્તાન એ રાજ્ય કરવાને માટે આ કોઈ શકિતમાન માણસ હોય અને જે કંઈપણ માણસ એમ કહેતો હોય, કે 'હું' રાજ્ય કરવાને શકિતમાન છું. તો તેને વીધે જે લોકો તેની સાથે મેંની ધગવે છે તેને તેની જેટલી કિંમત આંકે છે તેના કરતાં ઘણી વધારે કિંમત તે પોતે પોતાની આંકે છે."

અને જેના વચનોમાં કંઈપણ પહ્લપાત નથી. તેના વચનો તે ઇસ્લાંહે ભાગ્યેજ બાલુબાં એવા એક માણસના કબરો છે.

૩૧૦ મુ'દરબેને એક કામળ કે જે કામળ કર્નાલ જેમ્લીયા સી૦ વેજવુડ એમ૦ પી૦ જી મને લખ્યો હતો. (અને જે મારા આઠવાડીક પીપલ સાહોરમાં છપાયો હતો.) તેમાંથી અમારે સોડ' અરબીનની હિંદુસ્તાનમાં વેાહસરોય તરીકેની નીમણુંક થઈ સારે તેને વિષે જે લખ્યું હતું. તેમાં જાહટના વિચારો તે નીચે પ્રમાણે આપે છે. "

વર્ડ કહે છે, “અમારે હિંદુસ્તાનનું સામોલ્ય ગુલામો હિપર શક્તિ રાખ્ય છે. એ સુર્યન એ અમે તિરસ્કારીએ છીએ છતાં પણ અમે જેમ ગુલામો હાકનારાઓ કરે છે, તેમ અને અમારા હિંદી ટહેરી-ઓના સદ્ગુણોની કિંમત જેમ શિકારી કુતરાઓના ગુણોની કિંમત આકે છે તેમ આકારીએ છીએ.”

ચોડા વર્ષ પર ડોંગો સ્ટેટમાં જે અધ્યાત્મિક શક્તિ હતી તેને વિષે એક આયરિસ લેખકે લખ્યું હતું કે “અંગ્રેજ લોકો સ્વતંત્રતા પોતાને આટલું આકે છે. તેઓ પોતે જે અન્યાય કર્યો કરે છે, તે સિવાય ખીલ બધાંજ અન્યાયના કૃત્યોને ધિક્કારે છે. તેઓ વળી એવી સ્વતંત્રતાને આહવાર છે, કે તેઓ ડોંગો સ્ટેટની વચ્ચે પડે છે, અને ધુમ મારે છે, “શરમ, બેદરબંધીને શરમ” પણ તેઓ જુલી બધ છે, કે તેઓના પગની એકી હિંદુસ્તાનના લોકોના ગળા પર છે

મી. વિ શીક સ્કોનર્પરટે લખેલા તેના ‘અફિક્ટ હિસ્ટરી ઓફ ધી ઇન્ડિયન એક્ટિવિસ્ટ્સ’ નામના પુસ્તકમાં તે હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજી રાજ્ય પાસેથી જોનાથી અને લગ્ના સરા પ્રકારમાં જોવાથી જેકુ માલમ પડે છે, તે વિષે કટલાક અગત્યના અને મજબૂત પુરાવા આપે છે તે લોર્ડ લીટનનો ગાઠ મિત્ર હતો, અને તે વખતે તે હિંદુસ્તાનનો વાવસરોય હતો. મી. વ્લેટ હિંદુસ્તાનના ધી વચ્ચેના અન્યાય કરવા અંગે છે, તે અંગ્રેજ રજકારી પુરોગાના સક્રિય વિચારવાળા પક્ષનો હતો, અને હિંદુસ્તાનના અંગ્રેજી - જક રજકારીની નીતિન બધી સારી રીતે સ્વીકરવા લાયક જોવા અસા રાખતો હતો. વળી વોસરોય પોતેજ અને જાંબ અમલારી તેને કરવા લાઇ જત અને તેની દ્રષ્ટિએ તેને બધું જતાવના પરિણામ શુ આવ્યું ? અંગ્રેજી સરકાર તેના દેશના લોકોની જરૂરોમાં તેના વિચારો હાવ છતાં, અને તેણે અંગ્રેજી દ્રષ્ટિએ જેમ અને તેમ હિંદુસ્તાન જોવું.

ડો. વી. એચ. રથરશાસ્ત્રી તેણે હમણાંજ બહાર પાડેલા અર્વા-
ચીન હિંદુસ્તાન તેના પ્રજા અને તેના હિંદુશ્ચ એ નામના એક સુરત-
ક્રમા અંગ્રેજ લોકોની લાયકતાના પરિણામો અને તેના લક્ષણો તપસો
છે, અને બહાર પ્રે છે, કે અંગ્રેજી રાજ્ય હિંદુસ્તાનની ગરીબીનું
મુખ્ય કારણ છે. તે બહાર પ્રે છે કે હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ સમ્રાજ
અંગ્રેજ લોકોને જ દિલને ખાતર વધારે લાયક છે, અને કેટ પ્રિત-
નના લભને માટે અને તે દેશનું કાર્ય ચલાવવાને માટેજ અને તેની
સમ્રાજને ચલુ રખવાને ખાતરજ તે વધારે લાયક છે હિંદુ અને
હિંદીઓના દિલની વૃદ્ધિ -રવા વિષે તે સમ્રાજ ભરેલી અ. અચળા
ભરેલી રીતે તેને વધન ન લાયક કરાવે છે, અને તેની સાખીનીમા તે
પહેલે કે, કે "સમ્રાજ રાજ્યના ઠા ભાગના શિક્ષણના અવ. ૮ ૧"
બેજમર રહે છે ગામડામા આરોગ્યતા અને દુ:ખાના વર્ગોની
જરૂરિયાતો તરફ બેજમરની ખતાવે છે. વ્યવસ્થા અભાવવા તરફ
ગરીબોને ધરબાગ આપવા તરફ, શરકો તરફથી બેજુતોનું રક્ષણ ગુવા
તરફ, ખેતીવાડીને બેજુકા ચલાવવા તરફ બેજમરની ખતાવે છે, ખેતી-
વાડીને સુધારવા તથા વધારવા તરફ હિંદુમા

વડાં કહે છે, "અમારું હિંદુસ્તાનનું સામાન્ય ગુલામો ઉપર શિક્ષક રાજ્ય છે. એ સુચનનો અર્થ તિરસ્કારીને છીએ છતાં પણ અમે જેમ ગુલામો હાંકનારાઓ કરે છે, તેમ અને અમારા હિંદી સહેરીઓના સદગુણોની કિંમત જેમ ચિકારી કુતરાઓના ગુણોની કિંમત આકે છે તેમ આંકાએ છીએ."

થોડા વર્ષ પર કીંગો સ્ટેટમાં જે અત્યાચાર થયા હતા તેને વિષે એક આયરિસ લેખકે લખ્યું હતું કે "અંગ્રેજ લોકો સ્વતંત્રતા પોતાને માટે જ ચાહે છે. તેઓ પોતે જે અન્યાય કર્યો કરે છે, તે સિવાય બીજાં બધાંજ અન્યાયના કૃત્યોને ધિક્કારે છે. તેઓ વળી એવી સ્વતંત્રતાને ચાહનારા છે. કે તેઓ કીંગો સ્ટેટની વચ્ચે પડે છે, અને ધુમ મારે છે, "શરમ, જેલ્લખનોને શરમ" પણ તેઓ ભૂલી જાય છે, કે તેઓના પગની એકી હિંદુસ્તાનના લોકોના ગળા પર છે.

મી. વિ:શીઃ સ્કોનર્પલ્ટે લખેલા તેના 'સિક્રિટ હિસ્ટરી ઓફ ધી ઇંગ્લીશ ઓકુપેશન' નામના પુસ્તકમાં તે હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ રાજ્ય પાસેથી જેવાથી અને ધણી સરા પ્રકાશમાં જેવથી જેટું માલમ પડે છે, તે વિષે દૃઢતાક અગત્યના અને મજબુત પુરાવા આપે છે. તે લોર્ડ લીટનનો ગાઢ મિત્ર હતો, અને તે વખતે તે હિંદુસ્તાનનો વાવસરીય હતો. મી. બ્લેટ હિંદુસ્તાનમાં ધી વગુનો અભ્યાસ કરવા આવ્યો હતો. તે અંગ્રેજ રાજકારી પુરોગાના સંક્રમિત વિચારવાળા પક્ષનો હતો, અને હિંદુસ્તાનના અંગ્રેજ રાજકારી નીતિને ધણી સારી રીતે સ્વીકારવા લાયક જેવા આશા રાખતો હતો. વળી વોવસરીય પોતેજ અને બીજા અમલદારો તેને કરવા લાઇ જતા અને તેની દ્રષ્ટિએ તેને બહુ જ પતાવના. પરિણામ શું આવ્યું? અંગ્રેજ સરકાર તેના દેશના લોકોની નરકેણુમાં તેના વિચારો હોવા છતાં, અને તેણે અંગ્રેજ દ્રષ્ટિએ જેમ અને તેમ હિંદુસ્તાન જેવું.

એમ કહેવા છતાં તેના મનપર જુદી અસર થઈ. તેને ખાલ્સમ પાંચુ' કે દિ'દુસ્તાનમાં અંગ્રેજી રાજ્ય આસીર્વાદરૂપ ચલાવે બહાર દિ'દુસ્તાનના નાશનું કારણ થઈ પડ્યું હતું. "અંગ્રેજ રાજકીય પદ્ધતિનો એ એક દુર્ગુણ છે, કે તે સરકાર તદ્દન નિર્દોષ ધરાઈ સહિત છેવટે નુંકશાન કર્યા વગર કોઈપણ જગ્યાએ સ્વતંત્ર લોકો વચ્ચે પડી શકે નહિ. સારી શરૂઆતને ખરાબ પરિણામમાં નહિ ફેરવવા માટે ધણી સ્વાધીન લાભો એમાં સમાયલાં હોય છે."

દિ'દુસ્તાન વિષે તે ભણે છે કે —

"હું નિરાશ થયો છું કે એશિયાના બાકીના ભાગ માટે દિ'દુસ્તાનનું રાજ્ય ખરાબ ધરાઈઓને બહાર કોઈપણ જાનના ધરાઈ વિના સારા ધરાઈથી ખરાબ રીતે ચાલતું માલમ પડે છે. તુર્કસ્તાનમાં જેવી રીતે માલમ પડે છે, તેવી રીતે ત્યાં પણ ભારે કર અને પૈસાનો ખોટો બચ છે, પરિણામ એકજ છે. અને જુએ મરતાં દિ'દુસ્તાને

રહેવાશીએને જુદેલા કે મોડા મનુષ્ય બુદ્ધિ કરવાનો આચારો સેવે
પડશે, કારણ કે માણસ માણસને ખામ તે સિવાય બીજું કાંઈપણ
રહેશે નહિ.”

મી સી. એલ. એન્ડરસ તેના હમણાં લખાએલા ‘સ્વતંત્રતા
માટે ઠાવો’ નામના પુસ્તકમાં કહે છે —

આપણે ગયા સેકામાં ઇટલિ અને ઓસ્ટ્રીઆમાં પરદેશી રાજ્યનો
એક વિષિત્ર દાખલો જોઈએ છીએ ઇટલિના રાજ્યના જોડાણ
સાથેનું ઓસ્ટ્રીઆનું સામ્રાજ્ય ઇટલિને બળબેરીથી પરતત્રતામાં
રાખેલું તે સહીત એ રાક્ષસીપણ હતું. તે તો માત્ર ધિક્કાર, ક મેશને
માટે, હિંડો, તિરકાર એ પ્રભ વચ્ચે જે જે પ્રભ મિત્ર થવી જોઈએ,
તેની વચ્ચે ઉપલ્લ કરે. આજનું અગ્રેજ સામ્રાજ્ય તેની સાથે
હિંદના જોડાણ સહીત હિંદને બળથી પુસ્તકમાં રાખે—એ રાક્ષસી
પણ જ છે તેમાં જે ડગલાઈ-ક મેશ, વૃત્તી, જતી કડવાસ અને
અભાણુપણ જે પ્રભની વચ્ચે-હિંદ અને ઇસ્લાડ-ને જે પ્રભ મિત્ર
તરીકે રહેવી જોઈએ—તેની વચ્ચે ઉપલ્લ કરે”

ડા સુદરલેન્ડ છેવટે જણાવે છે, કે —

“તુનિયા સમક્ષ એવો ઠાવો કરવામાં આવે છે, કે ઇસ્લાડ
હિંદુસ્તાન પર દુરથી સારી રીતે રાજ્ય કરે છે, અથવા તો તે હ મેશ
બાદી બુલો ક્યાં વગર અને કોઈપણ પ્રકારની ગભાગ અને ભય કર
નુસે ક્યાં વગર તે સારી રીતે રાજ્ય કરી શકે, એ દાખા કરતા એવી
બીજી કોઈ પણ પાયા વગરની અથવા વધારે ધાતકી વાત દુનિયા
પર નથી.”

પણ એકાંતે કુલ અથવા મેકડોન હડ અથવા રુમરફોર્ડ અથવા
દીક્રી-સન અથવા સુદરલેન્ડ જુલે છે, કે તેના કરતા મીસ મેયો

અભાણી દ્વાર અને દેતાબજની લાગણીની ખરખીથી તેના વર્તન વરસાના બળથી શરવી શકાય તે ઉપરાંત દબાવણથી દબલ કરાયેલી એવી રીતે તેને દબાવી પાડવામાં આવી છે.

ત્યાર પછી ૨૫૮મા પનાપર સુધારાના કાયદાં પર ટીકા ૨૦૫૫ નું વિચાર્યા વગર તેણી ટીકા કરવાનું સાદસ કરે છે, કે કોઈપણ જાતની દુઃખન વટ પહોંચી શકે તેનાં કંતા વચારે હું સુખ્ય વિાન તેની વરગુઓના મૂળ અંદર રહેલું છે.

સમન્ય સુંટણીના પાયાપર રચાયેલું છે.....અને મુશીખત એ છે, કે જ્યારે અલ્પતર ક્ષવાના મધ્ય લાગમા લટકતું રહે છે, ત્યારે તેને ટકાવી રાખવાને જે પાયો તેને માટે ગોઠવવામાં આવ્યો છે, તે ખૂરી લીટીની હં પર લટકતો રહેયો છે. ખર જોતા તેનું અર્થવિભવ નથી.

આખા પ્રકરણમાં છુટા ડવાના અને છિન્ન લિલ વિચારો આ પ્રતિપાદનો કરાયલા છે. તેનું કાઠ પરિણુ મ નથી. એક ખીબની સાથે સંબધ નથી. અને દિ.દુ પ્રભા ઘરક નિર્વ નિરન્કાર અને અંગ્રેજ અમલગાની અયોગ્ય પ્રશ્નસા સિવય વિચારેનાં સંકલ્પના પશુ માલમ પડતી નથી. વાર્તાઓ અને વર્ણનો છુટક છે. અને તે માત્ર કલ્પન શક્તિની ઉત્પતિ છે અને તેમાંથી દેખીતી રીતે કટગા અને ખૂરી કારેલા કેટલાક બલાડા કરેલ છે. નમ વગરના માલસોન આપેલા સંવદો પુસ્તકારે કદ શકે એમ નથી. પણ તેમાંના ધણ ખરાં માસ મેયોએ આપેલાં છે. જેના પર વાચકે પુષ્કળ વિચાર કરવો જોઈએ. ફરી ફરી તેણી વાંચકને કહે છે, કે હિંદીનાં પુસ્તકોના જે કહે છે, તેવો તેનો ધરાવો નથી.

એક દિવસ આપણને કહે છે, (પાનુ ૨૬૭) કે તેણીએ અંગ્રેજ વિરુદ્ધના એક પ્રખ્યાત એએમબીના રુબની કાલે વગ અલાવી

૨૫૩

દિદુરત ન વિધે વધારે સારું જાણે છે. દેખાતી રીતે ગયા છે સૈદ્ધાંતમાં દુનિયાએ ઉત્પન્ન કર્યા છે. તેના કરતાં વધારે, વધારે, સમ્પૂર્ણ અને સત્ય પ્રેક્ષક તેણી છે. મિથ્યાશિમન : તારું નામ 'કેચેરાઈન' મેયો છે.

પ્રકરણ ૨૧

સુધારાની વાત.

દિદી સરકારના ઇ. સ. ૧૯૧૬ના પાર્લિમેન્ટરી ઓટપુટ (કાયદા) થી દિદી સરકારની પદ્ધતિમાં દાખલ થએલા સુધારા માટે, મીસ મેયો એક આપ્ત પ્રકરણ આપે છે. તેણી દેખાતી રીતે એવા અભિપ્રાયની છે, કે જ્યાં પ્રદેવાતા સુધારા દાખલ કરવામાં જુલ થઈ છે. અને ઇ. સ. ૧૯૧૬ પહેલાંની દિદી સરકારની પદ્ધતિ .

અભણી ઉતાર અને હેતાબળની ઘામણીની ગરમીથી તેના વાંકે વરસાના બળથી હુરવી શકાય તે ઉપરાંત દખ્ખણી દખલ કરાયેલી, એવી રીતે તેને દબકા પાડવામાં આવી છે.

ત્યાર પછી રૂંટમાં ખનાપર સુધારાના કાયદા ૧૨ ટીકા ૨ ૫૫ તુ વિચાર્યા વગર તેણી ટીકા કરવાતું સાહસ કરે છે, કે કોઈપણ જાતની દુઃખન વટ પહોંચી શકે તેનાં કરતા વધારે ઉંડુ રુખ્ય વિદા તેની વસ્તુઓના મૂળ અંદર રહેલું છે.

સામન્ય ચુંટણીના પાયાપર રચાયેલું છે. . . . અને મુશીબત એ છે, કે જ્યારે અણતર દવાના મધ્ય ભાગમાં સટકતું રહે છે, ત્યારે તેને ટકાવી રાખવાને જો પાયો તેને માટે જોઈવવામાં આવ્યો છે, તે જુરી સ્પીટીની દુઃખ પર સટકતો રહેયો છે. ખરે જોતા તેનું અર્થવ્યવસ્થા નથી.

આખા પ્રકરણમાં છુટા હવાના અને છિન્ન ભિન્ન વિચારો અને પ્રતિપાત્નો કરાયેલા છે. તેનું કાંઈ પરિશુભ નથી. એક ખીબાની સાથે સંબંધ નથી. અને કિંદુ પ્રબલ તરફ ગિંચ તિરસ્કાર અને અર્થેજ અમલ ગેની અયોગ્ય પ્રશ્નસા સિવાય વિચરેનાં સકલના પશુ માલમ પડતી નથી. વાર્તાઓ અને વાણીનાં છુટક છે. અને તે માત્ર કલ્પન સક્રિયની ઉત્પત્તિ છે અને તેમાંથી દેખીતી રીતે કદગા અને બારી કાઢેલા ડેટાક બટાકા દરેક છે. નમ વગરના માણસોના આપેલા સંવાદો પુરવાર અંધ શકે એમ નવાં, પણ તેમાંના ધણુ અર્થ મીસ મેયોએ આપેલાં છે. એના પર વાચકે પ્રુકળ વિચાર કરવો જોઈએ. ફરી ફરી તેણી વાચકને કહે છે, કે હિદી-ત્રાપ્ટ્ય-ગેતા જે

વિગ્રહ દરમિયાન. વિ હના હેતુ વિષે ત્રિશ્ચિન્દ વિસ્તાર અને એકત્ર
 થયેલા રાજદ્વારિ પ્રશ્નોએ જે અભિપ્રાય આપ્યા હતા તેનાથી હિંદી
 પ્રજાના મનમાં પોતાના તેમને ન્યાય મળવાની, જે મિત્ર રાજ્યો
 હોય તેમને નષ્ટે તે, આશા હતી તેમજ થઈ હતી. ઇ. સ. ૧૯૧૬માં
 ભારે બહાઈ ધણી અર્થે આવી હતી ત્યારે હિંદી-રાષ્ટ્રીય સભા
 અને સમસ્ત હિંદુ-મુસ્લીમ સભાએ એક જ એવા રાજકીય સુધારાની
 યોજના ધરી, કે જે સ્વેચ્છ પુસ્ત પોતાના દેશમાં કામચલાઉ થઈ શકે.
 આ સુધે તેઓએ વિગ્રહને માટે તેને ટેકા આપવાને માટે યોજનાઓ
 ધરી આપી. મહાત્મા ગાંધીજી અંગ્રેજ સરકારને માટે સિપાહીઓની
 ભરતી કરવા અને ભરતીની દુર્ઘટિઓની જગતથી કરવાને કારણે બહાઈ
 છૂટવાને માટે હિંદુસ્તાનની પ્રજામાં અહારે અહારે સર્વે પ્રજાતું ભોલા
 વહેવા માડકું હતું. જે હિંદુસ્તાન તરફની ગ. ઘડ્યાં ૧૯૨૦ હિંદુઓ
 અને ખેરાકની મદદ ન મળી હોત તો અંગ્રેજ સરકાર મન ભાત,
 અને મિત્ર રાજ્યો પેરિસ પર ભર્મન લસકરને આવતો હુમલો ભાગેલ
 અટકાવી શકત.

અ ફીક્ષ અને ખીજા જવા ભાગેમા દિંદી લરખે તેજીના અંગેજ અને ખીજા પ્રન્તના મિત્ર સાથે છેલ્લી જીત મેળવવામા પોતાને દિગ્ગે આપેો હતો "

હા સ ૧૯૧૧ના એપ્રિલમા ભોજાર મેસોપોટેમીઆમા એક મોટી મસીખત આવી. અને તેની જવાબદારી દિંદી સરકાર પર નાખનામા આવી હતી. જે મીડનને આ જ બતની ખબર કાઢવાને નીમવામા આનુ હતુ, તેને સલાખપૂવક અને ઝડપથી ખખર-કાઢવા પછી બહેર કહુ કે મેસોપોટેમીઆનું એ તોફાન. દિંદી સરકારની વ્યવસ્થા જાળવવની અસમતને લીધે હતુ. ત્યારે આ અહેવલ સખર્ષી બામની સભામા એ જાખતની ચચો થક, ત્યારે મી એમ શી મોટેચુ વં તેવખને દરિઆર તથા દરગેજાનો પ્રવાન હતો, તેજે એ જખરત લાયલ મુ. તેમા તેજે બહેર મુ. કે:-

શકે એના કરતા પણ મોટો ફેરફાર અને લાભ પહોંચાડી શકાય છે. આ લાભ પટ્ટી હાથે મેળવવા માટે ત્યાં તો હનીજ પણ લાભ વખત પર ડૉ. ઝરેલીએ જતાની આશુ તેમ જ ગણતંત્ર ધ્યાન એ સવા એક મેટા લખે જાનની જરૂર છે

અમે જે લાપસુઆવી પતારા આપ્યો છે તે ત્યાં મી. મોન્ડેગ્યુએ જે કાંઈ કહ્યું તે નીચે આપીએ છીએ —

હિંદુસ્તાનમાં તમારા રાજ્યનો જે કોઈ હેતુ હોય છે તે જોઈએ તે હું માર્યો છું. અને જેની સથે મેં પદવ્યવહાર વો છે, તેઓની એકમ ભાગણી એ છે, તેમજ તે જાહેર કરવું તે જાહેર કરવા પછી તમારે તેમાંથી થોડુંક આપવું અને જનાવું, કે તમે ખરી ભાગણીવાળા છો. નહીં થોજવાની કાંઈક ચર્યાગ કે જેને તમે અનુસરવા માગો છો અને એક અથવા બીજી રીતે હિંદુસ્તાનના લોકોની પ્રતિનિધિ સંસ્થાને વચારે મેં તમને આપ્યો -

પણ મો ખાતો છે, તે નરમરની અરોગ પદ્ધતિ જરી રાખવાનો તમને મોટો દાનો છે જે અમે ભુવકળમાં હિંદુસ્તાન પર રાજ્ય કર્યું છે, તે પદ્ધતિ લામક હતી તે પદ્ધતિ પુરતી ન હતી એમ સાબીત થઈ ચુક્યું છે. હિંદુના લોકોની મરજી જાહેર કરવાને માટે તે પુરી પડી શકે એવી ન હતી તેઓને લગભગ પ્રજા જનાવું હતું. તેની જનાવવાને તે પુરતી ન હતી. એમ સાબીત થઈ ચુક્યું છે આ લગભગનો પ્રતિહાસ એમ જતાવે છે, કે તમે હિંદુસ્તાનના લોકોની અંગેજ સામ્રાજ્ય તરફની વફાદારીનો ઉપયોગ જો તમેને પહેલા શરૂ હતી, તો હવે અરસો રાખી શકો. જે તમે તે વફાદારીનો ઉપયોગ કરવા માગતા છો, તો તમારે તે દેશના લોકોના પ્રેમનો એવો સજા લેવો જોઈએ, કે જે પ્રેમ હિંદુસ્તાનમાં

પણ મો ખાતો છે, તે નરમરની અરોગ પદ્ધતિ જરી રાખવાનો તમને મોટો દાનો છે જે અમે ભુવકળમાં હિંદુસ્તાન પર રાજ્ય કર્યું છે, તે પદ્ધતિ લામક હતી તે પદ્ધતિ પુરતી ન હતી એમ સાબીત થઈ ચુક્યું છે. હિંદુના લોકોની મરજી જાહેર કરવાને માટે તે પુરી પડી શકે એવી ન હતી તેઓને લગભગ પ્રજા જનાવું હતું. તેની જનાવવાને તે પુરતી ન હતી. એમ સાબીત થઈ ચુક્યું છે આ લગભગનો પ્રતિહાસ એમ જતાવે છે, કે તમે હિંદુસ્તાનના લોકોની અંગેજ સામ્રાજ્ય તરફની વફાદારીનો ઉપયોગ જો તમેને પહેલા શરૂ હતી, તો હવે અરસો રાખી શકો. જે તમે તે વફાદારીનો ઉપયોગ કરવા માગતા છો, તો તમારે તે દેશના લોકોના પ્રેમનો એવો સજા લેવો જોઈએ, કે જે પ્રેમ હિંદુસ્તાનમાં

ધર્મ છે, અને તમારે તેઓના નશીબતે કાણુમા રાખવાની એવી
 મોટી તક આપવી જોઈએ માત્ર એવી કૌન્સિલોથી નહિ, પણ
 કાર્યવાહક ઉપરજુ પુરેપુરે અક્ષય રાખીને (મોટી તક આપવી
 જોઈએ) પછી ખીજી લડાઈ દરમિયાન જે આપણે લડવું પડે તે
 શક્તિના સમયે ખીજા કટોપટીના પ્રસંગે તમને સતોપ પામેલું
 હિંદુસ્તાન માલમ પડશે, એવું હિંદુસ્તાન કે જે તમને મદદ કરવાને
 તૈયાર રહેશે મારટર પીકર, હુ કહું છું, તમે મનજો, કે એ
 વખત વિચારી જવાનો નથી એ ધ્યાનનો સવાલ નથી.

“આ સૈકા થયા જુના અને જર્ણવસ્ત પ્રસને કાણુમા અનુભવની
 દષ્ટિએ જે તમે જોઈવલ ને તૈયાર નહિ થાઓ તે, હું માનું છું કે
 કે તમે હિંદી સામ્રાજ્યના ભાગ્યને કાણુમા રાખવાનો ફક્ત શુભાવશો
 લડાઈ ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કરતી હતી તે દરમિયાન, એશિયા છુટું
 પડવાની અણી પર હવે અને દેખીતુ હવે કે હિંદુસ્તાનમાંથી
 માણુસો અને ખીજા સાધનોની મદદ, લેવામાં ન આવે, તે મિત્ર
 રાજ્યો હારી જાય, શુ કરવું તે લોહક જોજો નથી કહું. તેણે
 મોન્ટેગ્યુને ઇડિઆ માટે નીચે, અને ૧૯૧૭ની આગ્રાની રાજી
 તારીખની પ્રસિદ્ધ બહેરાત બહાર પાડવાની સત્તા આપી, શહેનશાહની
 સરકારની રાજનીતિ જેની સાથે હિંદી સરકાર સંબંધ રીતે એકમત
 છે, કે રાજ્ય કારભારના દરેક ખાતામાં હિંદીઓની સખ્યાની વૃદ્ધિ
 કરવી, અને પ્રિગ્રીય સામ્રાજ્યના એક આતરિક ભાગ તરીકે
 હિંદુસ્તાનમાં જવાબદાર સરકારનું જ્ઞાન મળે, તે હુથી સ્વતંત્ર
 સંસ્થાનોની ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ કરવી તેઓએ એવો નિશ્ચય કર્યો કે
 જેમ અને તેમ આ દિશામાં થોડા પગલા ભરવા, અને તે ખાસ
 અગત્યનું છે, કે આ પગલા કેવા હોવા જોઈએ, તેનો આગળથી
 વિચાર કરવા હિંદુસ્તાનના અને ઇન્ડિયાના સત્તાવન કામ કરતાંઓ.

નચે છૂટથી સાધ રણુ રીતે મતની આપ વે યની જોઈએ, શહેનસાહની સરકારે તે પ્રમાણે શહેનસાહની. સમતિથી નક્કી કર્યું છે, કે મારે હિંદી અને વોઇસરોયની સાથે આ બાબતની ચરચા કરવા હિંદુસ્તાન જવનું વોઇસરોયનું આમંત્રણ સ્વીકારવું. વોઇસરોયની સાથે સ્થાનિક સરકારના વિચારો પર વિચાર કરવો અને તેની સાથે પ્રતિનિધિ મંડળ અને બીજાઓની સુચનાઓ લેવી”

અને હું ઉમેરું છું, કે આ નીતિની પ્રગતિ એક પછી એક સ્થિતિએ પહોચવાથી થઈ શકે, હિંદુસ્તાનના લોકોની પ્રગતિ અને હિંદની જે જવાબદારી હિંદી સરકાર અને અંગ્રેજ સરકાર છે, તે દરેક પ્રગતિ અને સમય પરથી નક્કી કરી શકાય, અને આ સેવાની નવી તક જેને આપવામાં આવશે તેના સહકારથી તેઓએ ચાલવું જોઈશે, અને તેઓની જવાબદારી પર નોટલે અશે બરોશો મૂકી શકાય તે પરથી નક્કી કરી શકાશે”

અંગ્રેજ પ્રવાનના વિચિત્ર મનમાં અને તે હોય, તેા પણ એટલું તેા દેખીતું છે, કે આ જાહેશત ઉતાવળી હતી, અને તે ઉદાર સાગણીનું પરીણામ ન હતું આ પગલું મધ્યતીપુર્વક અને વિચારપુર્વક ઇચ્છાંડ અને સામ્રાજ્યના હિતને યોગ્ય અને જરૂરી થઈ પડે, એમ મણીને બરવામાં આવ્યું હતું. જે એ બાબતમાં કંઈ પણ ઉતાવળી ઉદારતા હતી, તે હિંદના લોકો તરફની હતી. અંગ્રેજ રાજદારી પુરપોના વચનો હિંદી નેતાઓએ જેવાં ને તેવાંજ લીધા, કારણકે તેઓ ભાગ્યેજ જાણતા હતા. ‘કેળુકું’ બોલવાની કળા હજી નાશ પામી ન હતી.’ અને તેઓ ભાગ્યેજ ધારતા હતા, કે એક દિવસ કયેરાઇન મેચો જેવી નમુનેદાર સતિની ઉભટવોર વફાદારી તરફ હારણ કરશે. હિંદીઓએ આપરી પ્રજાની નીતિ સ્વીકારી નહિ, કે

જે પ્રબલને આદર્શ હંમેશા ઇચ્છાઈતી મુશીબત તે આપણાંની તક હતી, તેઓ તે જરૂરની વખતે ઇચ્છાઈતી બાબતોએ ઉભા રહેતા હતા સુધારાની ક્રિયા કરવામાં ષ્ટ્રીટન (અંગ્રેજ સરકાર) એક ઇચ્છા નબતી હતી કારણકે રખેને એક આગળ જેથી લેવામાં આવે, અને ત્યાંના રજદ્વારી પુરો આ બાબતનો સારો દેખાવ કરતા હતા. કારણકે હિંદના લોકોના સહકારનાં તેને ઘણી જરૂર હતી, મી. મોન્ટેગ્યુના સંબંધમાં એમ કહેવું લેખકે, કે તે ખરી હકીકત જ બતાવતો હતો.

૧૯૧૭ ની બહેરાતની અસર હિંદુસ્તાન ઉપર થઈ હતી. રાજ-કાપ હિંદીઓ તેની ભાષા અને સ્ક્રુમિતપણાથી સતોપ પામ્યા ન હતા તેમણે આ અસતોપ ગુપ્ત રાખ્યો નહિ. પણ તેઓએ જેવી રીતે કનેડાના લોકોએ દક્ષિણમાં અફ્રિકાના લોકોએ પોતાના ધરના માનિષ હેઠ તેઓના હકને ઇચ્છાઈતી ઇચ્છા પ્રમાણે ન્યય મળે તેની સાબીતીને અર્થે જ તે ઝીંઝારવાનો નિશ્ચય કીધો.

તેમ નથી. જે એમ ધારી, વામાં આવે, કે તેઓ તે હક પુરી રીતે અને સંરી રીતે જાળવી શકે એવી સ્થિતિમાં નથી, તેા એમ સેવુ' કે તેઓ લાવિધ્યમાં પણ એ સ્થિતિમાં કદી આવશે નહીં. એ ન્યાય પૂર્વક અને ખરું નથી. તે વાક્યમાં જે ગુણો દર્શાવેલા છે, તે ખીન જરૂરીઅ ત અને વધારાના છે

જ્યાં સુધી હિંદુસ્તાન અંગ્રેજ સામ્રાજ્યને એક આંતરિક ભાગ છે, ત્યાં સુધી અંગ્રેજ ગેન્ટ અને અંગ્રેજ ગાળની મંમતિ વિનાનું બંધારણુ થકી કે નહિ. એ શોચનીય છે કે એ અંગ્રેજ રાજ્યદારી પુરુષ તે વખતના જુરસા જેટલો ઉંચો સદી શક્યો નહીં, અને આપણુ ટામ્ણુ અને જાતિ અભિમનના જુગસામર્થી તે જાહેરાત મુખત રાખી શક્યો નહિ, કે જે અભિમાન જે વખતે તેઓ હિંદુસ્તાનના ડોકોને તેના બચાવ માટે સામ્રાજ્યના સોલમા ભાગ જાળવવાની જુરસાબેર અરજ પેસો અને માણસ ગ્રેધ પણ જાતનું બોધ્ય વગર કરતા હતા તે અગ્યાને છે, મોન્ટેગ્યુ એગસ્ટ્સ હેવાલના ૧૯૦૨માં પેરેમાકમા ખતાવેલા પ્રતિપાદન સાથે આ વતન બંધ બેસતું નથી, કારણ કે તે પેરેમાકમા અપમનિયુયની ઇચ્છાના ફેરફાર દ્વારા પછી એ રિપોર્ટના પ્રસિદ્ધ કર્તાઓ કમુલ કરે છે કે હિંદુસ્તાનના શિક્ષિત વગ તરફથી આપણને જે આગણી મળે છે, તે ૧૦૦ વર્ષના કાર્યનું કુદરતી અને હકકર કળ કરતા વિશેષ

અંગ્રેજ રાજદારી પુરૂષો જેવા કે વૈરન હેસ્ટીંગ્સ, મેકાલે, મનરો મેટ ક્રાફ અને ખીન્નએ પણ વાપર્યા છે, પણ હકીકત એ છે કે હિંદુસ્તાનના સેક્ટરી ઓફ સ્ટેટ ને નાજ અ કુળીનેટના પ્રતિનિધિ છે, તેણે આ પ્રતિપાદન કરે છે, અને તેઓ ગ્રેટબ્રિટન અને આપણાં ડના લોકોના ખંધારણ કરનારા પ્રતિનિધિઓ છે.

વિરોધમાં મેં ભાર મુકાને જણાવ્યું કે ૧૮૮૩ની જાહેરાત અને ૧૮૫૮નો ઠંડેરો આ જાહેરાતથી જે રીતે જુદો પડે છે, તે તેમા વાપરેલી ભાષા વિષે નથી, પણ હિંદીઓનો અભિપ્રાય નક્કી કરવાને અને વખત અને સંજોગો જોઈ તેનો અર્થ કરવાને અને સમજવાને અને ન્યાય અને હિંદુસ્તાનને વડે આજે સવાલ છે રાજદારી પુરૂષોના એક જ અહેવાલની અંદર આપવામાં આવ્યો છે, અને જે છે । હાલ હિંદી સરકારના મુખ્ય અધિકારીઓ છે, અથવા તે તેના જ કઈ કમીશનરે તે અહેવાલ અને જાહેરાતની કઈ હિંદી નેતા-

દરાર માત્ર દેગ ન હોય, 'પશુ' દિ' દુસ્તાનના ઝેક અ ઝેજ રાજપુરપના
 હદેપમાથી મીકળતો ખરો દરાર દોય તો અમને સમજાવું નથી કે,
 વોંધસરોયની અને દિ' દ' મીટેના સોફ્ટરીની બનાવેલી આ નવી યોગના
 દિ દુસ્તાનના શિક્ષિત વર્ગમાં આ માટે અવિશ્વાસ છે. પ્રે છે કે
 કોઈપણ રીતે ન્યાય અને ઉદારતાને જે જુરસો સાધારણ રીતે આ
 અહેવાલમા માલમ પડે છે. તેને માટે તો અમે પ્રશ્ન સા પ્રીએ છીએ.
 તેં સબ ધે જે નિર્ણય આંચે. તેમાં અમારો મનોદે દોય. પણ એકલુ
 'સ્વીપરવુ' અંગલુ છે, કે તે પ્રશ્નુ' પૃથ્થરણ અને તેમા સમાએષ
 સિદ્ધાંતો ધણા ખુદિ ગેશ્વયથી લખાએલા છે. અને તેનેા નિવેડા લાવવાનેા
 પ્રયત્ન જે તે વખતની સ્થિતીને પલેંચી વળશે. તે તદ્દન ખરો અને
 સલ છે આ દરાર વધારે ને વધારે એ જરૂર બતાવે છે, કે બધાજ
 વર્ગના દિ દી નેતાઓ અને બધીજ જાતના અભિપ્રાગે વાળા પક્ષોએ
 ગ્યના અને સહકારની દ્રષ્ટિએ આ પ્રશ્ન ઉપર પોતાના વિચારો અને
 મત ઉત્તમ રીતે દર્શાવવા જોઈએ. અને માત્ર ભુતો શો નથી ન જોઈએ

સુધારાઓ અગોચર અસંતોષકારક અને નિરાશા જનક હતા છતાં તે
 સુધારા પ્રમાણેજ ધમ કરવાનો નિશ્ચય કરીને તેઓએ તેઓના જજમાન
 વિના તેની ગણત્રિ કરી હતી. હાર અને ઉતાવળી લાગણીના જોસમા
 તેઓએ એમ માની લીધું હતું કે ઈસ ૧૯૧૭ના ઓગસ્ટની
 બહેનાત પ્રમાણેજ અને ખરી હતી અને અંગ્રેજ લોકો તેઓના
 કાબૂને વળગી રહેવાનો ધરાદો રાખતા હતા તેઓએ બહુ જોઇને
 આપલેન્ડ અને સરકારો સાથે અંગ્રેજ લોકોને અંગ્રેજ લોકોના
 વ્યવહારના પાઠને નહિ ગણ્યકારવાની ઇચ્છા કરી અને ગ્રેટબ્રિટન તરફ
 પોતાના વક્ષણને લઇને તેઓએ વિશ્વાસ પુર્વક આશા અને ભરોસાને
 પ્રથમ સ્થાન આપ્યું તેઓ છુટી ગયા હતા કે રાજસ્થાનના રાજમા
 કોઇની અંદર 'હિપકાર' શબ્દ હતોજ નહિ અને તેઓનો સ્વાર્થ
 દરેક પગને તેને ઢરાવવાને માટે કાંઈએ તે કરતા વધારે મળ્યુંત હતો.
 જરૂરી પળ હાથે જતી રહી હતી. ત્યાં વખતને માટે ત્યાં કાયદે એ
 વિચારમા જીત મળી હતી સામ્રાજ્ય સર્વોચ્ચ મત હતું તેથી અંગ્રેજ
 લોકો એકવાર ફરીથી બધા સાહાંસ એકઠા કરવાને હવે છુટા હતા
 અને તે એવી રીતે કે મોટેજુએ જે સુધારા દાખલ કર્યા હતા તે
 કરી શકાય, તેઓએ શોષણ પદ્ધતિ ભરી રાખવાનું ઇચ્છ્યું હતું

બંધારણ પૂર્વક સુધારાની બંધીજ બાબતમાં સર જ્યોર્જને નિર્થકતા નો કાંઈ ખ્યાલ માલમ પડે છે. સુધારાની બંધીજ સુચનાઓ એના કહેવા પ્રમાણે 'કોણું રાજ્ય હોયું' જોઈએ' એ મુખ્ય સવાલ પર હોવી જોઈએ. બ્રિટનની પરદેશી રાજ્યનીતિને નેચોલીમનના રાજ્ય પછી નીચે પ્રમાણે જણાવે છે.

" જો હિંદુસ્તાનમાં અગ્રેજ સત્તા કે જે હાલની કટોકટીના સમય પસાર કરી ગઈ છે. અને જેની પુરેપુરી સત્તા હિંદુસ્તાનમાં જાગી તે પહેલા બેનાપાર્ટની મદાન દબાવ્યાથી જેને વિધા નડયું હતું. અને જે હાલના સંજોગોમાં દેખીતી રીતે મસ્કોવાઇટની શરૂઆતને મળવાને આનંદ ઉપજાવતી હતી. જે આ સત્તા પ્રબળીય ગેરહાજરીની વસથુને લીધે તામે થઈ ગઈ છે. એણે મહત્તમ પડે તે તેની સ્થિતિ ધણીજ અસાધારણ થાય."

ઝાંડના લોકો તેના પર દબાણ પુલક નાંખશે. જેઓએ આ
 રીતે દેખાવું પગલું લેતા પહેલાં તેના પરીણામોનો સારી રીતે
 ધ્યાન કરવો જોઈએ. રશિયાની ધમકી ભરેલી ચટાઇ વિરુદ્ધ હિંદુસ્તાનનું
 કાર્ય કરવું એ ૧૯ માં સૈકાના મધ્ય સમયથી તેના અંત સુધી
 આપણી પરદેશી રાજ્યનીતિના મુખ્ય હેતુ હતો, એશિયાની અંદર જે
 અંગ્રેજ પ્રાંતો આવેલા છે તેના રક્ષણને અર્થે અંગ્રેજ લોકોની
 પ્રિયતાને કટલાઈ છોડવી અને અનિવાર્ય પ્રયત્નો હાલ કરવા પડે છે.
 | જેમાં અંગ્રેજ લોકો આ મુખ્ય પ્રશ્નની તરફ ધ્યાનકાર રહે એ
 સમજી જાવું જોઈએ. હિંદુસ્તાનને દુશ્મનની અસરથી બચાવવા દુર રાખવું
 તે એવું જોઈએ સિવાય મેસોપોટેમીયા પરની આપણી ચટાઈનો ખીલો
 'અર્થ' હોઈ શકે! આપણે આપણા પહેલાં જેઓ ન્યાય મુક્ત
 પ્રેક્ષક વિચારના હતા. એટલાજ વિચારના આપણે છીએ, અને તે
 પ્રેક્ષક જે તેઓએ આ મેસોપોટેમીયાના મેળવવાને અને દુનીયા

આધાર રાખતી સંખ્યા ધ્રિવિરા ઉદ્યોગને હિંદુસ્તાનના ઉત્પન્નની અમત્યતા હિંદુસ્તાનમાં નોકરી કરતાં અંગ્રેજ લોકોની સંખ્યા અમલદાર વર્ગ તરીકે અથવા વેપારી વર્ગ તરીકે અને આ બાબુએ લોકોની મોટી સંખ્યા જેવી કે વેપારીઓ, વહાણવહીઓ, બહેનનારાઓ, ઉત્પન્ન કરનારાઓ અને ચાપરનારાઓ-જેઓની ચડતી ઉન્નતિ અને સગવડ હિંદની સાથે ઓછાવતા પ્રમાણમાં સુડાયા ચેલી છે. એ પરથી સ્પષ્ટ નથી થતું કે તેઓના પર આની અસર અને આ દેશના બધાંજ લોકો પર તેનું પરીણામ જો કોઈપણ જાતનું ભંગાણુએ દેશની વચ્ચે પડે તો ખરાબમાં ખરાબ અસર થાય? હિંદુસ્તાનમાં હિંદુ રાજ્યની સ્થાપના પછી તે અંદરખાને જેર બરસ્થા ઉત્પન્ન કરે. અથવા બહારની દુનીયાની વિશ્વ શાંતિ જાળવે તો ખરેખર અંગ્રેજ લોકોની લૌતીક સ્થિતિની અંદર એક મોટામાં મોટી ઉત્ક્રાંતિનો પ્રારંભ થશે.”

એમ કહું કે આપણે હિંદીઓના લાભને માટે હિંદુસ્થાન છાત્ર' છે. સાધારણ રીતે બ્રિટિશ માલ સારી રીતે બહાર વર્ધ શકે એટલા માટેજ આપણે હિંદુસ્થાન ટકાવી રાખ્યું છે, અને ખાસ કરીને લેંકેશાયરના રૂના તૈયાર થયેલાં કાપડને માટેજ આપણે તેને રાખી ચુક્યું છે.

હમે અને દેશના ધણાં નેતાઓ એવા અભિપ્રાયના છીએ કે સુધારાની અંદર જે ઉતરી આવેલી, ખોડખાપણ છે. અને તે ઉપરાંત જે હેતુથી અને ઉત્સાહથી તેને આપવામાં આવ્યા છે તે હેતુ અને ઉત્સાહ કાર્યમાં મુકાયા નથી. સરખાતથીજ ઇંગ્લાંડને હિંદુસ્થાનમાં અંગ્રેજ સરકાર સુધારાને લીધે જે ગુચવણમાં મુકાયા છે તેમાંથી દુર થવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. ધણી વખત તો કાયદો અક્ષરશઃ પાળવાનો પણ આગ્યો નથી. સુધારા સરકારના કાર્યનો આગ્યો ઇતિહાસ, પ્રાંતોમાં કે રાષ્ટ્રીય પ્રદેશમાં એવી ચીંતા બતાવી આપે છે કે (બ) સુધારા આપવામાં જુલ સમાજેસી છે (બ) સુધારા નિષ્ફળ નિવડયા છે (ક) કે પ્રગતિનો એક પણ દાખલો બન્યો નથી. પણ એવા કારણો મળી આવે છે કે જે કાંઈ આખું છે તે, શા માટે પાછું ન લાઇ લેવું જોઈએ. કોઈપણ પ્રકારે એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે રાષ્ટ્રીય નેતાઓના મનમાં જે મોટી મોટી આશાઓ સુધારાઓને લીધે, ઉભી થઈ છે અને દુનીયાની શાંતિને માટે અને પ્રગતિને માટે, જે અરસપરસ ખરા દેશનેતાઓના મનમાં આશાઓ સ્ફુરી છે તે પણ પરિપુર્ણ, યષ્ટ, નથી.

બહાર કરી દત્તી તે પુસ્તકમાં આ સુધારાઓ વિશે ચર્ચા દરેક
ખાખતમાં હિંદુસ્થાનની રાજકીય દષ્ટિએ કરી દત્તી.

પંખખમાં જે અલાચાળ થયે તેને લીધે નુકસાન મળ્યું, છતાં પણ
હિંદુ રાષ્ટ્રીય મંદ સભાએ અમૃતસરમાં સુનાવ ઓ ૨ બાંધી રૂપી ૨ તે
સમાધાની કરી તે મેં ખત વ્યું છે. અમૃતસર મહાસલાનો દરાવ જેઓ
સુધારાને અસંતોષકારક, અયોગ્ય અને નિરાશાજનક છે તેઓ
બોયકોટ દરવા માંગતા હતા, તેઓ અને તે સુધાર માં પ્રોડખાપણ
હતી તે છતાં પણ જેઓ તે સુધારા પ્રમાણે કામ કરવા માંગતા હતા.
તે જેની વચ્ચે આ દરાવ સમાધાની રૂપે દત્તે. એ દરાવ મહામા
માંધીનો પોતાનો વિજય બહાર કરતો હતો, ૨૫૦ લોકમાન્ય તિલક
અને ૨૫૦ શી. આર. દાસ આ સુધારની વિરુદ્ધ હતા, અને તેઓએ
જેઓના આ વિચારને મટ સખત લડી ચલાવી હતી.

સુધારા પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૯૨૦ના નવેમ્બરમાં છેલ્લી સુટણી યદ્ય
 કોંગ્રેસના નિયમને વળગી રહેનારા કોઇ પણ વ્યક્તિએ તે સુટણીમાં
 બાગ લીધો નહિ. લીમરલ પક્ષના માણસો કે જેઓ હજી મોડરેટ
 તરીકે જાણીતા હતા તેઓએ એવો-વ્યવસ્થામાં અને કાઉન્સિલમાં મોટી
 સંખ્યામાં ગયા. હજી પણ તેઓ અંગ્રેજ સરકારના માનીતા હતા.
 તે ડું મોર્લીએ તેઓની તરફથી હક મુક્યો હતો. સરકાર તેઓને,
 હજી માન્ય કરતી હતી અને તેઓના ધણા નેતાઓ પ્રધાન તરીકે
 અને જીદી જીદી પ્રાતિક સરકારમાં એન્ડ્રીયુગીવ નહિન્સિસર તરીકે
 નીમાયા હતા. તેમાંનો એક હિં સરકારના કાયદાનો સત્ય
 થયો હતો. આ રીતે હિંના વિનિત રાજકિય પુરુષની અચાના
 વાતાવરણમાં અને મહાસભાના પ્રબંધીય નેતાના વહેંચના વાતાવરણની
 અંદર ઇ. સ. ૧૯૨૧ના સુધારાઓ દાખલ થયા હતા. ઇ. સ. ૧૯૨૧
 માં અસહકાર પુરેપુરા જોશમાં આગળ ધપતો હતો. ઇ. સ. ૧૯૨૧
 ની આખરે એ અસહકારને લીધે ૪૦૦૦૦ નેતાઓ જેમાંના
 ઘણા ઉત્તર દિગ્દશ્ય નના મુખ્ય નેતાઓ હતા તે બધા કેન્દ્રમાં પુરાયા
 હતા. ઇ. સ. ૧૯૨૨ની માર્ચમાં મહાત્મા ગાંધીએ રસ્તે ચાલ્યા.
 (કિર્મા ગયા) લીમરલ પક્ષના નેતાઓ, પ્રધાનો અને એન્ડ્રીયુગીવ
 કાઉન્સિલરો હજી પણ સરકારના સહકારમાં હતા અને સાધારણ રીતે
 કહીએ તો અસહકારની ચળવળને દાખી દેવાને માટે જે પગલા સરકાર
 ભરતી હતી તેને તેઓ ટેકા આપવા હતા.

અસહકારની ચળવળ આ માટે ઉભી થઇ, કેવી રીતે ઉભી થઇ
 અને તેણે શું કર્યું તેનું વિવેચન કરવાને આ સ્થાન નથી. પણ એ
 બાબતમાં તો કોઇ ના કહી શકેજ નહીં કે એ ચળવળે દેશની અંદર
 કદી પણ નહિ થયેલી એવી રાજકિય બચ્ચિતિ પેદા કરી અને સરકારની
 વિરુદ્ધ નહિ થવા પામેલી એવી કડવાશ અને અબદા ઉભી કરી. જે
 લીમરલ પક્ષે અસહકારની અંદર પોતાનો દિસ્સો આપ્યો હોત, તેની

સાથે જોડાઈ ગયા હોત ખરેખર આ સરકાર દબાઈ ગઈ હોત, તો અને નીચી નમી ગઈ હોત, પણ એ આખી ચળવળના મુદ્ધ દરમ્યાન તેઓએ સરકારનીજ પીઠ યાળડી

પ્રથમ સુધારાનો રાજ્યક્રિય કારભાર માત્ર ત્રણ વર્ષ ૬૦ સં ૧૯૨૦થી ૨૪ સુધી ચાલ્યો, અને તેમા જે ફતેહ મળી તે લીબરલ પક્ષના પુરેપુરા સહકારનેજ આભારી હતી ૬૦ સં ૧૯૨૩ની સામાન્ય ચુટણીમા લીબરલ પક્ષ ડાબેસ પક્ષથી હારી ગયો, તેઓનાજ શબ્દોમા એ તેઓની પુરેપુરી હાર હતી પણ એ પુરેપુર વિચિત્ર માલમ પડે છે કે તેજ વખતે સરકારે તે પક્ષનો સાગ કરવાનું શરૂ કર્યું અને તેમની જગ્યાએ અલ્બાર સુધી દેશના રાજક્રિય જીવનની અદર જે માણસોએ લાગ લીધો નહોતો અને જેઓ પોતાના ઉદ્ધતિના વિચારોને માટે જાણીતા હતા તેઓને શુકવામા આવ્યા

આથી સુધારાની નીસરણી પરથી નીચ ઉતરવાની શરૂઆત થઈ આ વખતે અસહકારની ચળવળ નરમ પડી ગઈ હતી સરકારની રાજક્રિય ચળવળથી ઉભો થયેલો અને પોપાયેતો હિંદુ-મુસ્લીમ વિરોધ વધતો જતો હતો આ સરકાર (બુરોક્સી) શુભાઈ ગયેલી અને હાલી ગયેલી, લાગવગ પાછી મેળવતી હતી આજ વખતે સત્તાધીશોએ ઉદ્ધતિ કરતી ટોળીઓ સાથે વિરોધ કર્યો, અને તે ટોળીને પાછળથી તૈયાર અને રાજ્યપ્રશાસી કામ કરનારા હથિયાર તરીકે અને પાછળ નિંદા કરવાની નીતિ તરીકે વાપરવા માડી. આર પંચી તે સુધારા ઉદ્ધતિની ચળવળ સાથે એક થઈ ગયા અને એ બાબતપર નિર્ણય લેવામા આવ્યો તેથી સુધારા એક ફાસ તરીકે જણાઈ આવ્યા અને હીઓની સ્વરાજ્યની માગણી સંબંધી અંગ્રેજ રાજ્યદારી પુરપના શુધારા હતા તે સ્પષ્ટ જણાઈ આવ્યા. સ્વજ સકાયને લીધે આ

અળવળ સબંધી વિશેષ વિગત હમો આપી શકતા નથી. માત્ર તેને સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે જણાવીએ છીએ

સૌથી પહેલો અગત્યનો નિર્ણય બહેરનોકરી પર લી કમીનું શનના રિપોર્ટ પર સરકારનો હતો. આ નિર્ણયથી દેશ પર વાર્ષિક ખર્ચમાં એક કરોડ રૂપિયાનો વધારો થાય છે તે રિપોર્ટ હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજી રાજ્યના લોખંડી ચોકકાતે મળ્યુંત કમ્યુ. ની. સોષક જોખન ડ્રેટપ્રીટનમાં આ વખતે સરકારના પ્રધાન તરીકે હતા, અને અંગ્રેજી સોફેના મનમાં શુ હવું તે એના બાપણુ પરથી પુસ્તક થાય છે. એની કીર્તિ પિત્તળના જેવી ચકચક છે, જે બહારના દેખાવને માટે સમ્યક્તા જેની છે, એને અંત કરણુ જેવું કાઢ નથી. અને વચનની પવિત્રતા વગેરેને માટે ખીલકુલ દરકાર નથી, એના પોતાના મિત્રો એના પર અભુવિશ્વાસ મુકે છે

પણુ આ બાબતમાં તેણે જે કાઢ કહ્યું તે ડ્રેટપ્રીટનની રાજ્ય દૃષ્ટિએ શુ હવું તે એણે ખરેખર જણાવ્યું હતી. કમીશનના રિપોર્ટ પર સરકારે જે પગલું બર્કુ તેથી-ધણા વર્ષો સુધી હિંદુસ્તાનની આસપાસ સાકળ બધાં સુકી છે અને કાઢ પણ હિંદી તે ગણુ ન. ગણુ કરી શકે એમ નથી. જ્યાં સુધી હવ્યુ નોકરીની ; પંચીએ અંગ્રેજી સોફે જ ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય તરફ કાઢ પણ જાતની પ્રગાંતે મધ શકે નહિ તેમજ સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિ પણ મધ શકે નહ આ બાબત પર ચુમોવેલો પ્રાતના હિંદુ વિરુદ્ધ અલ કાયલ હિંદીઓના જેવાજ અભિપ્રાય ધરાવે છે.

પછી નાણાં અને સરકાર એ રાજ્યની બાબતના મુખ્ય સાધનો છે. સુધારાની સરકારે નાણાં સંબંધી ગેરહિપયોગને માટે પ્રથમ, કાયદા કાનુનોની સત્તાની બાબતમાં ખરાબ પદ્ધતિને માટે નામોદી મેળવી છે. એસેમ્બલીમાં કરની દરખાસ્ત જે હિંદી મુકવામાં આવી તે વાયસરોએ તાજી કરી છે. પ્રતિનિધ અને લોકમંડળે જે ખર્ચની રજી નથી આપી તે તેણે મંજૂર કર્યો છે. અથી વિશેષ સરકારે એકસ-એકબજાર વધારી દીધું છે. અને હોશિયારીથી હિંદી કર ભરનારાઓના કરોડો પાઉંડો ખેંચી મેવડાવ્યા છે. એસમબ્લીના નિર્ણયને અને દેશના મુદ્ધિશાળા ખીન અમલદાર વર્ગના ખતને પુરેપુરી તિરસ્કારની નજરે ગણ્યો છે.

હિંદુસ્તાનનો આલતો વહેપાર બહુ ખરા અંગ્રેજ લોકોને માટેજ કરવામાં આવે છે. અંગ્રેજ સરકારની રાજ્યનીતિ હિંદી સ્ટીમ કંપની ઓને ઉત્તેજન આપવામાં પાછીજ જોવામાં આવે છે, અંગ્રેજી વહાણો હિંદુસ્તાનના વહેપારીઓની હિતની દરકાર રાખતા નથી, અને હિંદુસ્તાનને હિંદ વહેપારી દરીઆઇ મંડળ સ્થાપવાની રજી આપવામાં આવતી નથી. ઇ. સ. ૧૯૨૪માં હિંદ વહેપારી દરીઆઇ મંડળની બલામણી અભરાઇએ ચઢાવી દેવામાં આવી છે.

કહેવામાં આવ્યું કે એ જગ્યાને માટે આખા દિંદુરયાનમાં એક પણ માણસ લાયક નથી. તેથી દિંદોઓની એવી ખાત્રી થઈ છે કે સરકાર દિંદુરયાનના સ્વરાજ્યની બાબતમાં જે લાગણીને દેખાવ કરે છે તે તદ્દન બનાવટી છે.

વહેપાર સંબંધીની રાજ્યનીતિમાં એક નવો બનાવ એ છે કે ખ્રીટીશ અને સામ્રાજ્યના માસ્તી પસંદગી પાછળે બારણે દાખલ કરવામાં આવે છે જે કે અંગ્રેજ અમલદારો 'મધર ઇન્ડિયા'ના કર્તા તરફ સારી લાગણી બતાવતા હતા. 'મધર ઇન્ડિયા' એ આ રેશનું મોટામા મોટું નિંદાપાત્ર પુસ્તક છે. તેઓ ખોટી રીતે કહે છે કે કેટલીકવાર આપણને કહે છે કે અમેરીકાની રકિમો કેટલીકવાર દિંદોઓનું જીવન દિંદોઓને માફુ લાગે એવી ગીતે ચીતરવામાં આવે છે અને તેથી દિંદુરયાનને અંગ્રેજ દિલ્લોને પસંદગી આપવી જોઈએ આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે તેનું કારણ એટલું જ છે, કે ખ્રિટીશ દિલ્લો બનાવનારાઓ કેમ પણ રીતે અમેરીકન હરિકોની માથે હાથ રહી શકે એમ નથી.

૩ કરોડ અને ૧૫ લાખની ગતિમાંથી માત્રા નવ ; સંખ્યાને દર વર્ષે રાજ્યના મંડળોમાં લેવામાં આવે છે.

૪૦ સ૦ ૧૯૨૫માં એસેમ્બલીએ જ્યારે ગણા આગ્રહ કર્યો ત્યારે સરકારે અમલદાર અને ખીન અમલદાર સંખ્યાનું એક મંડળ નીમ્યું. લસ્કરી ખાતામાં પ્રવીણ અને હિંદી પ્રતિનિધિઓને પણ એમાં ઉમેરવામાં આવ્યા હતા અને લસ્કર હિંદી બનાવવાનો સલાહ હાથ પર લેવામાં આવ્યો હતો. એ કમીટીને પ્રમુખ તરીકે તેમાંનાજ એક અમલદારને નીમવામાં આવ્યો હતો. આ કમીટીએ એક મત બહાર કાઢ્યો હતો અને તેના પરના હુકમો એક વર્ષ સુધી લખાવવામાં આવ્યા હતા અને પરિણામે એ કમીટીની મુખ્ય ભલામણો બહાદુર હોલમાં ઉરાડી દેવામાં આવી. હિંદીએ ને લસ્કરી તાલીમમાં, દરીઆઇ અને હવાઇ તાલીમમાં ભાગ લેવાની રજા આપવામાં આવતી નથી.

ઉદ્ધારિની રાજ્યનીતિની છેલ્લી બખત એ છે કે સુધારાની બાબતમાં તદ્દન જીંદુજ પ્રિટિશ રેટેન્યુટરી કમીશનની નીમણુંક અને હિંદુસ્થાનને માટે એક નવાજ બંધારણની ભલામણ. ત્યારે હિંદીઓને અંગ્રેજોમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ નથી અને તેઓ પારંવાર સેન્ટ્રલ સેક્રેટરીયટની સલામતીમાં તેઓને અવિશ્વાસ બહુ કડવું શબ્દોની અંદર બહાર કરે છે એ કાંઈ ઝોઝી નવાઇ છે ?

'કામ' કમું છે. હિંદીઓ પેર કટલીકવાર એવી રીતનો આક્ષેપ મુકવામાં
 આંખે છે કે તેઓ ઉલ્ટો વિધ કરતા છે અને તેઓ પ્રજાસત્તાક
 રાજ્ય પદ્ધતિની સાથે સંહકાર કરતા નથી આવો અભિપ્રાય ધરો
 ખોટો રહેશે દોરવે એમ છે. સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ એ છે કે સુધારાના માધ્યમ
 પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સંબંધીને સમતા નથી એમાં માત્ર વચ્ચિતના એ
 ટાના માણસોના હકકનો સમાવેશ થાય છે અને બધારણપુર્વક માય
 થઈ શકે એવી ચોળના તેમા ઉદભવતી નથી પ્રગતિનો તેમા જે
 જુરસો હતો તે સંકુચિત એગે ઇન્ડિયન અમલદારોએ અને ઇન્ડિયા
 ઓફિસે દાખી દીધો છે. જેઓ સુધારાને માટે ઉત્સાહી હતા તેઓને
 પણ તે કાર્યમાં ન મુકી શકાય એવા માલમ પડયા છે. રીફોર્મ
 ઇન્ડવાયરી મીટી સમક્ષ જેના પ્રમુખસ્થાને સર આનેકાન્ડર મુડીએન
 હતા, હિંદી ચાલુ પ્રધાનો અને આગળના પ્રધાનોએ જે પુરાવો
 આપ્યો તેનોજ એ અર્થ હતો. અનુભવથી એ એજ રાજકર્તાઓ
 પણ એજ નિર્ણય પર આવ્યા હતા, વિલાર અને એરિસાના ગમગર
 સર બ્હીબરે પણ મોટેજુ એન્સફર્ટની દ્વિ રાજ્ય પદ્ધતિ પર નીચે
 પ્રમાણે અભિપ્રાય આપ્યો હતો.

આ રાજ્ય પધ્ધતિ પ્રમાણે કામ કરતા અગ્રમણ્ય દ્વારેથીએએ ધણાજ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ચોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો છે. મર મદમદ કુકરદીન જે બિહાર અને એરસના ધણાં જીના પ્રધાન હત તેણે પટનાની કાઉન્સિલમાં એક વર્ષ પહેલાં જણાવ્યું હતું કે, "પ્રધાન હરતક જે આપતો છે તેના વિભાગો ગભિર રીતે દોષિત છે પ્રધાન ને નહેર વગરનું ખેતીવાડીનું કામ સોંપવું એનો કાંઈ અર્થ નથી.

નાણા ઉપર કોઈ પણ જાતના હક રાખ્યા વગર તે સબંધી ખર્ચ કરવા ા ખાતાનો રાજ્ય વલિવટ શા માટે સોંપવો જોઈએ? નાણા વગર સોકો અને એમ માને છે કે જણે કે હુ અમુક યોજના તૈયાર કરવા માટે નામનો પ્રલાઈ છું, અને યોજના તૈયાર થયા પછી તે નાણાં ખતુ ધસાની તગીને લીધે તે યોજનાને હથપાવી નાખવા નો હક વરાવે છે"

સત્તાપર પોતાની સત્તા ચલાવી શકે. પરીણામ જો આવે કે જે પ્રધાન પાર્લામેન્ટને જવાબદાર હોય છે તો પણ તેણે ગવર્નરના કુશળ માનવા પડે છે. બધા જોમ રહે છે કે બંધારણનું જોષ્ટ રૂપ છે કે તેમાં કાંઈ પણ સત્ત નથી.”

મી. ઇ. વી. વી. સર્જ, જેઓએ ગાળાની ધારાસભામાં બે ગળના સુશીલિત પક્ષના બે વાર પ્રતિનિધિ નીમાયા હતા. તેમણે ફરીથી સત્તા સુટણીમાં ભાગ ન લેવા સંબંધી કહેતા જણાવ્યું હતું કે, “જે આપણે હિંદુસ્થાનને કૃપી રીતે સારી રીતે અને યોગ્ય અર્થે રાજ્ય સમાવણુ તે શીખવવા માગતા હોઈએ, જે આપણે રાજ્યધારી જોખમનો અર્થ બતાવવા માગતા હોઈએ તો ખરે, આપણે જોડે રસ્તેજ તેમ શીએ છીએ, કારણ કે આ સુધારાને કાયમમાં નૂકવ માટેજ હું જોડાજ મણું છું—આ સંજોગમાં આ પ્રશ્ન સંબંધી

પ્રકરણ ૩૩ મું.

હિંદુસ્થાન—દુનીયાને દુ ખરપ.

ખીસ મેયો પોતાના પુસ્તકને ઉલ્ટે બહર કરે છે કે હિંદુસ્થાન રાગતુ મુળ અને ધર છે, તેથી તે દુનીયાને દુ ખરપ છે હમે કબુલ કરીએ છીએ કે હિંદુસ્થાન દુનીયાને દુ ખરપ છે માત્ર હમે એને ખીણ ક્રિષ્ટિએ જ જોઈએ છીએ. આ પુસ્તકમાં હકીકત અને આક-
 ાઓ આખી હમેએ સાળીત કયુ છે કે આખી રિયલિતે માટ અ ગ્રેજ સોમે, જે હિંદુસ્થાનને રાજ્ય માળતમા દબાવીને રાખે છે અને પોતાની રાજ્ય સત્તા હિંદુસ્થાનમાંથી પસો ખસડી જવાને મરે છે, તેઓ જવાબદાર છે તેથી જ્યા સુધી હિંદુસ્થાનની રાજ્ય માળતની આચારી દુર થાય નહિ અને સ્વરાજ્ય ચલાવતી ખીણ પ્રજાઓને જે છુટ છે તે આપવામાં આવે નહ ત્યા સુધી હિંદુસ્થાન હ દુરરતી અને આતિના ક્રિષ્ટિ બિંદુએ આખી દુનીયાને બખરપ રહેશે જ હિંદુસ્થાન અ ગ્રેજ આગ્રાજ્યના સ્થ લગપ છે, અને હિંદુસ્થાન અને આન તેઓની જગ્યે દુનીયાની આતિની આખી ર મે છે ધણા વખત અમા હિંદુસ્થાન સામે જ્ય માધનારની જલજાઓનુ આદર્શ થઈ રહ્યું

આ દષ્ટાંત સત્ય છે અને તે કોઈ પણ જાતના અદુષ્ટ સંબંધોથી
 દૂરથી શુભાય એવું નથી. ઇંગ્લાંડના ધણીખરાં વિમલો યુરોપિયન અથવા
 એશિયાની બાહ્ય બંધી સનાઓ સાથેના સીધી અથવા આડકતરી
 દિ દુરચ નના રાજ્ય સાથે જોડાયેલા હતા. દિ દુરચ નમાં જ્યારથી
 એણે પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું ત્યારથી તેને રશિયા સાથે સહાય થવા
 છે એક સૈકા થયા રશિયાના ઝર બ્રિટિશ કાવાદવાઓ અને
 પત્રકારો સથે, જેવી રીતે હાલ શેવીએટ રશિયા છે તેવી રીતે,
 ખટપટમાં હવે આ અભિપ્રાય ધણાં જ હોશ માણસોનો છે અને
 તેમાં ખાસ કરીને એક પ્રખ્યાત અમેરીકન લેખક મીં હરબર્ટ એડ્વર્સ
 ઊબ્બાન્સનો પણ છે. તેણે પુસ્તક 'એશિયાનો નવો નકશો' આ સિદ્ધાંત
 પર લખાયેલું છે. ઊબ્બાન્સના કહેવા પ્રમાણે જોગણીસમા અને
 વીસમા સૈકામાં બ્રિટનની પરદેશી રાજ્યનીતિ દિ દુરચ નમાં અંગ્રેજી
 સામ્રાજ્યની રહી સમઘતીના વિચારોપજ્ઞ ચાલતી હતી. અંગ્રેજ
 પરદેશી રાજ્યનીતિના જીવંત જીવંત ગિંદુઓ આ જાળતને ટેકા આપે
 છે. મીં ઊબ્બાન્સે પે ત પુસ્તકના પહેલા પ્રકરણમાં આ બંધી

મુરોપમાં એટપ્રીટને કાંધપણુ માંગ્યું નહિ તેનો બદલો માલ્ટાની હત, કૃપ ઝોફ ગુડ હોપની હત. મોરીશીયસની હત, સુસેલ્સની હત અને અને સીલોનની હત કાયમ રહી જે હવું. ઇ. સ. ૧૮૧૫ પછી ઝોટોમન સામ્રાજ્યની પ્રમાણિકતામાં એટપ્રીટન ચેમ્પીયન થયું, અને હિંદુસ્થાનનો જમીનનો માર્ગ બાજુ કાઢ સત્તાને માટે બાલકાચો. જ્યારે મહામદઅલીએ હજી તમી ઉપડીને ઝોટોમન સામ્રાજ્યને ઉચલાવી નાખવાને એક સરકર મોકલ્યું ત્યારે તેને સીરીયામાં અંગ્રેજ કાફલો અને સરકર, જેમ નેપોલિયનને જલ્યા હતા તેમ મળ્યા. અંગ્રેજ મોકલોની કુદરતી સાગણીની વિરહ પરદેશી ખાણ બાલકન સંસ્થાઓના મતની સામું થયું અને મુસલમાનોથી થયેલી ખિસ્તીઓની કલજ રાફુ દરી ક્રિમિયન વિચલ ટર્કીના રક્ષણને માટે લડવા મા બાલકો હતો અને જો સાનગટીફેને ના કરાર છોડી દેવામાં આવ્યા ન હોત તો લોક પીક-સર્કીડે રશિયા સાથે ઇ. સ. ૧૮૭૭માં ખીન્ને વિચલ શર કર્યો

હજીપતની માલીકી ચોડા વખતને માટે રહી છે. અંગ્રેજ સરકારે ખીજી સત્તાઓને પવિત્ર રીતે બહાર કાઢી નાખી નદી કાંચને માટે રાહવાનો તેઓનો ધરાદો નહોતો; અને જલદી તેઓ હજીપત ખાલી કરે. પણ તે માલીકી જેવાયા કરી. તે નદિ ઓડવાને માટે ધણું સામ કારણ હતું. ૧૯મા સૈકાની છેડે અંગ્રેજ સોડા એ રાતા કમુદ્રમાં અને હજીપતમાં પોતાનું રથાન ચાકકસ કરવાને માટે સુધાન કરીથી છલુ અને દક્ષિણ આફ્રીકા પોતાના હાથમાથી પસાર થઈ જાય તે અટકાવવાને જુઆર વિચર જાહેર કરી. કેમપથી કેરા સુધીની આગમાડીનો વિચાર-બધીજ અંગ્રેજ માલીકી-કાર્યમાં કુદ-વામા આવ્યો હતો. નાદસથી આગળ ચાલતા અંગ્રેજ સોડા ફેસોડા આગળ ફેચ સોડોના સમાગમમા આવ્યા જે ફેચ સોડોએ તે શક્ય ધાણું હોત અથવા તો અદ્દ કરવાને તેઓની કને મિત્રતા કરી દેતા. તો તેઓએ ગ્રેટબ્રીટનની સાથું લડાઈ જાહેર કરી દેતા. લડવાને અદ્દમે જે દેશના રાજ્યદારી પુરવો સંરથાનોના સવામપર એક સમાધાનીપર આવ્યા. આમ કરણુ કાંઈ અધક નહોતું, કારણુ કે ફેચ સોડોએ મોરોકકોપર પોતાની આખ રાખી હતી, અને હિદુરથાનની સંઘ્યાપર કાંઈ દાવો કર્યો નહોતો. ૧૯૦૪ની ૮મી મેએ એક કરાર ગ્રેટબ્રીટન અને ફ્રાસની વચ્ચે કરવામા આવ્યો અને તે પ્રમાણે આખી દુનીયાની બધીજ તકરારોનો નિર્ણય થયો. એ સમાધાનીનો સુદા હજીપત અને મોરોકકોમા કેમપણુ જાતનો સ્વાય ન રાખવો તે હતો. જે મુખ્ય સુદાએ ગ્રેટબ્રીટન મિત્રવાને દોરાણું તે એવી ઇચ્છાથી કે હજીપતમા ફેચ કાવાદાવાને દુર કરવા. આમ કરવાની ખાસ એ જરૂર હતી કે સ્વેચ્છી નહેરદારા હિદુરથાનનો રરતો કાંચને માટે રાખવો.

ફરીયા માર્ગે હિદુરથાનનું રક્ષણ કરવા માટે અંગ્રેજ સોડોએ પત્રિમમા આરેખીયન સમુદાયર કાણુ મેજાવવાનું નક્કી કર્યું. પૂર્વમાં

બંગાળના અખાતપર અને હિંદી મહાસાગરમાંથી નીકળતા બધાંજ
 રંગાઓપર કાષ્ટ મેળવવોનું નક્કી થયું. અંગ્રેજ પરદેશી ખાતાના
 મનમાં દરીયાપરના ઉપરીપણાને અર્થ ટાપુની માલીકી થતો હતો,
 અરેબીયન સમુદ્ર અને સીયામના અખાત તરફ દોરવાતી સામુદ્રધુની
 પરનું ઉપરીપણું, તેના કિનારાપર આવેલા મુખ્ય જમીનના ભાગની
 માલીકી, એવો અર્થ થતો હતો. પાછળથી અફઝાની અન્વનિતિ
 અરેબીયન સમુદ્ર અને સીયામના અખાતના ભાગપર અફઝા બધાર-
 વામાં આવેલો. પછી એમ સ્પષ્ટ જણાયું કે એ માલીકી પાછળના
 ભાગની જમીન રાખવાથી વધારે એ કદમ થઈ શકે. લંડન અને
 લીબરપુલથી હોમકોંગ સુધી દરિયાપરને, અફઝા માત્ર કાફલાથી જળવી
 શકાય એમ નહોતું. પરિણામ શું? બ્રાહ્મી, માન્ટ, સાઈપ્રસ,
 ઇજિપ્ત, એડન, પેરીમ અને પશ્ચિમના માર્ગથી દિલ્હીનના રતાપર
 સુધન, સકોતરા, સંસેનસ, અરેબીયન સમુદ્રના રતાપુ તો પીબ
 ટાપુઓ, પશ્ચિમના અખાતપર બેંગમ ટાપુનું ઉપરીપણું, હિંદુસ્તાનના

દુખર્યાબ વિચારના પછી આઠ્યા તેણે અધ્યાનીસ્તાનમાં અંગ્રેજ સોડાને
 સંપૂર્ણ ઉપરીપણ આપ્યું. પણ રશિયા, ઝેરિયાની વિચાળતામાં
 અધ્યાનીસ્તાનને યુદ્ધ વિના અંગ્રેજ માલીકી થવા દેવાની તંરદેશીમાં
 નહોતી. રશિયાની રાજ્યદારી રિયતિ અંગ્રેજ સભ્ય રિયતિની વિરદ
 ડેરવાયી. મંગોલીયામાં દાખલ થયા પછી રશિયાના સોદે એ ટીબેટ
 પર પોતાની સફારત ફેરવવનું નક્કી કર્યું અને અંગ્રેજ સોડાના જે
 કારણો હતા તેજ કારણોને લીધે તેઓની પોતાની રાજ્યદારી નીતિ
 તેઓ પાળે છે. અંગ્રેજ રાજ્યદારી પુરુષોના ઈનમાં અધ્યાનીસ્તાન
 અને ટીબેટ હિંદની જે ઠાલ ચક્ર. ૨૦માં સેકામાં પહેલા દશકામાં આ
 જે દેશો તેમજ હરાન હિંદ સરકાર અને અંગ્રેજ પરદેશી ખાતાના
 સહિસહામત રક્ષામાં થયા અને તે અંગ્રેજ સામ્રાજ્યમાં હમેરી દેવા
 જોઈએ. ૫. ૩ ૧૯૦૯ના કરાર પ્રમાણે રશિયા સાથેના વિચાર દુર
 કરી દેવામાં આવ્યો હતો અને તેજ દશકામાં બગદાદ રેલ્વેના વ્યારથી
 જર્મની હિંદુસ્તાનને લયરૂપ ચક્ર પડ્યું ગ્રેટબ્રીટને રશિયા કે જર્મનીને
 હરાનના અખાત પર પહોચવનો નિર્ણય કર્યો નહેતો. કાસ અને
 રશિયા સાથે સંસ્થાની હરિકાષમાં જોડાયા પછી જર્મની સાથે
 કાષપણ જાતની રાજ્યદારી સમાધાની પર અવગનો રગ્તો નટોતો.
 બગદાદ રેલ્વેનો સવાલ ફેલેન્ડરસથી મેસોપોટેમીયાના ગ્લેસામ પર
 નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો.

નેટલીજ કિંગમ આંકવામાં આવી છે. પ્રભમંડળ ખરું જોતાં કુદરતી જાતની જાલામથુ કરી શકતું નથી. તે જે કે ત્રણ, દુનીયાની મહાન સત્તાની નીચેજ દબાયેલું છે. એ તદ્દન સ્પષ્ટજ છે કે આ જે કે ત્રણ સત્તાઓ પરસ્પર સુખી નથી અને ખીજી સત્તાઓ કે જેઓને જીવકાળમાં જે ગુજરાન થયું છે તેનો ખલો મેળવવાને માટે તેઓને ઉભા મરુ પડે છે તે પ્રભાઓ પણ ભાગ્યેજ સુખી છે. તેથી હિંદુસ્તાન હંમેશાં અરજ તરીકે અને અંગ્રેજના દુશ્મનના કાલાપાના કંત્ર તરીકે કાયમ રહેશે. પણ જે હિંદુસ્તાનને સંતોષ કરવામાં આવે તો હિંદુસ્તાન યુરોપની બધી સત્તા વચ્ચેના વિઘ્નેને સહીસલામત રીતે દુર રાખી શકે. ઇંગ્લાંડની ખીજી દેશોની વિશ્વ લશ્કરી ઉદ્દતાઇ આપખુદી છે અથવા તો હિંદુસ્તાનના સાહિત્ય પરજ તે ટકી રહી છે. એક વાર જે આ સાધનો દુર થાય અથવા તો ઝોજા થાય અથવા તો તે ન મળી શકે તો ખ્રીટનની પાછળ ખીજી પ્રભ પડશે અને તેથી ખ્રીટન ખીજી લોકોની સાથે ન્યાયની રીતે વર્તશે. જ્યાં સુધી તેને હિંદુસ્તાન પર આધાર રાખવાનો છે, હિંદુસ્તાનના ભૌતિક સાધનો અને લશ્કરી સત્તાપર આધાર રાખવાનો છે ત્યાં સુધી તેની આગળ પડતી વર્તણૂક વિશે તે દેશના રાજ્યદારી પુરવો લોડ બર્ડનહેડ અને મી. વીન્ડન ચર્ચીસના ભાષણોમાં દહેવામાં આવેલું છે આગળ પડતું, સામે થતું અને ઉદ્દત એટખ્રીટન, જ્યાં સુધી હિંદુસ્તાન તેને 'હાજી હા' જણે છે ત્યાં સુધી તે આખી દુનીયાની ચાંતિને હાયરૂપ છે. જ્યારે હિંદુસ્તાનને સ્વરાજ્ય મળશે ત્યારે તે હાય દુર થશે. એ મુદ્દો એટલો બધો સ્પષ્ટ છે કે તેને માટે કોઈએ બધારે મહેનત કરવાની જરૂર નથી.

રોગમાંથી છુટાપણું મળી શકે તે સુધારી શકે નહીં. રોગ આપણે
 દેખે બતાવ્યું તે પ્રમાણે અજ્ઞાનતા અને ગરિબાઈની હાલત છે.
 જ્યાં સુધી અંગ્રેજ સોડો હિંદુસ્થાનને પોતાના હાથમાં ધરી રાખે છે
 અને જ્યાં સુધી બ્રિટનની નાણાં સંબંધિની રાજ્યનીતિ અંગ્રેજ
 હિંદને વિચાર કરી નક્કી કરવામાં આવે છે, અંગ્રેજ હેતુ જોવા કો
 રોજકીય, સંસ્કરી અને આર્થિક, સાં સુધી અજ્ઞાનતા અને ગરિબાઈ
 જારી રહેવાના જ. ઇંગ્લેન્ડ એમાંનો કોઈપણ ભાગ જતો કરશે,
 એવી આશા રાખવી એ બહુ પાટું છે. સત્તાન આપમદમાં બ્રિટિશ
 ટુપીનેટ અને બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ સ્ટેચ્યુટરી કમીશનના બંધારણની
 જાણતમા હિંદી જાહેર મત તેની સામુ સાથ એ હકીકત અંગ્રેજ
 વિચારને ટેકો આપે છે. ન્યુયોર્કથી મળેલું બીજું અમેરીકન પ્રમાણ
 હમો જાહિ આ યોગ્ય રીતે જાહેર કરીએ છીએ. પુન દેશના ખરોડના
 શેકરર અને ન્યુયોર્કના મુનીયન થીયોલોજીસ્ટ મેમીનરીના માજી

ડોસર પણ ઝોણી થવી જોઈએ નહિ. આખી વસ્તીના ૮૦ ટકા
 જમીન પર આધાર રાખે છે. કારણ કે હાંસલાડની વેગ ભરેલી ટરની
 પદ્ધતિથી સાધારણ રીતે દેશના કારખાનાની દરેક શાખાનો નશ કર
 છે અને જમીનના આ ખેડુતો જ્યારે તેઓએ પોતાની જમીન
 વેસા ધીરનારને છેડેલી વખત વહેચી નાંખી અને જ્યારે વારંવાર
 પોતાનો પાક અને જમીનનો દુકડો ગીરવે મૂક્યા, ત્યાં સુધી તેઓ
 શુષ્કે મરે નહિ ત્યાં સુધી ટેક્સાકેટર આમતેમ ભરીને તેને વહેચી
 નાખે છે. આપણે અનાજના ભરેલા વહાણો દિંદુરયાન મોકલીએ
 છીએ, પણ દિંદુરયાનમાં યુક્તિ અનાજ છે. મુશીબત એ છે કે
 મોટા એટલા બધા કુદાઈ ગયા છે કે તેઓ ગરીબમાં ગરીબ થઈ
 જાય ત્યાં સુધી તેઓને કુદવામાં આવે છે. દુકાળ કાયમ મારે
 લાગે છે, જો કે અનાજના ભરેલા વહાણો દર વર્ષે હાંસલાડ
 મોકલવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે કશોડો ડોસર બહાર જાય છે. "

તો પણ તે મોટો આત્મભોગ છે, જ્યાં રાજ્યનીલ લાભા વખત ચાલે
 તો એનો અર્થ એવો થાય કે કિંદી પ્રબળીય જીવનનો નાશ
 અથવા તેની પડતી અથવા અંગ્રેજી રાજ્યનો અંત ”

એની દલીલ કરવામાં આવે કે પરદેશી ચક્રાધારથી પોતાનું
 રક્ષણ કરવાને માટે હિંદુસ્થાનને અંગ્રેજોની મદદ વિના હિંદુસ્થાને નાહ
 આ પણ એક અયોગ્યસંધારણા છે. અમે નીચે જનરલ સર આયર
 હેમીસ્ટનનું પ્રમાણ રજતંત્ર હિંદુસ્થાનની ભરૂરી રિયલિ વિષે
 આપીએ છીએ:—

જે કે ખીલ કાઢપણુ સત્તા દિંગુચનની મલીકા ડી શકે નહિકં જે
 દિ દુચન ગ્વાત્રપી યદ્ જાય તેા સુરોપીયન સત્તાને કાંઈપણુ લાય
 લાગે નહિકં ખીલ કાઢપણુ સત્તા તેની મલીકા લેવાને પ્રયત્ન
 કરે તેા વરે પત્ની સત્તા તેના લલને જગ અને આ પુત્રાના
 આગળન ભાગમા જણુવ્યા પ્રમણન ડગોને લાંબે સામા થાય.
 અલગન જે દિ દુચન સામ્રાજ્યન અંદર રહે અને તે અત્યારે
 મંતોયાય તેા તેન દુસ્મનોના સમં એટપ્રાગ્નના બળનું મુળ થઈ
 થઈ પડે. પણુ જે તેને સામ્રાજ્ય છે કડુ' પડે, તેા દુનીયાની શાંતિનું
 ભયનું મુળ દુર થાય.

મદન વિચાર પહેલાના સમયમાં શાનશાળી અને મામાહક
 સિદ્ધાને પં શપ્ત યુદ્ધ ચાવી રત્યુ દુ. વિગદથી ગશિયામાં
 કાઢાનિ થઈ છે. જેનુ દનિલાસમાં કા પણુ બાણીનું નથી.
 રશિયાની ઉદ્દનિની સામુ પગલા સેવાયા છે અને સોવિયેટ સરકાર
 પર સુરોપના ધનિ સામ્રાજ્યોએ ધણા રાતે દુમયો કર્યો છે.
 આપણને વારંવર કહેવામા આવ્યું છે રશિયાને નારા થાય
 એમજ દનું છતા પણુ તે બધા દુમલ મિ ન ટાપી રત્યુ છે અને
 હજુ બહું ડવનું છે એટલે સુધી કે ખ્રિટિય ડાપે મરી અને
 અંગ્રેજ પરદેશી ખાતાને એશિયા અને વરે પના અને રાજકીય
 અને અર્થિક બાબતમા રશિયાની અસરના નોખ સેવા પડી છે.

એકજ રસ્તો એ છે કે દુનીયાના જુદા જુદા ભોંડોને ઢંકડો આપવા, એમાંનો હિંદુસ્થાન એક દેશ છે. જેને બાદશાહી જાતો કુટી લે છે અથવા તેા અસંતોષી અને દબ્ય શોપણુ યથેલા દુનીયાના દેશો તેને મારે વધરતા રથાનો યથ પડશે. હિંદુસ્થાને પોતાનામાંજ રહેજુ' જોઈએ, નહિ' તેા હિમાલય પશુ હિંદુસ્થાનમાં ખોલ્લોવીઝમને આબતાઅસરકારક રીતે અરકાવી શકશે નહીં.

ત્યારે હવે આપણે વેપારની દ્રષ્ટિએ આ સવાલ જોઈએ. જુગોલાની દ્રષ્ટિએ હિંદુસ્થાન પાસેના અને દુરના પુર્વ દેશોની વચ્ચે એક સાંકળ છે અને દુનીયાના વેપારને માટે કક્ષીપરીંગ હાલસ છે જાતિ પ્રમાણે યુરોપના આર્યને, અને પીળી જાતો વચ્ચે તે અમાનતા સાચવે છે. ગોરી અને પીળી ચામડીની વચ્ચે લસકરી વ્યાખતના પ્રશ્ન પર હિંદુસ્થાનના ભોંડોજ એ કસ નિષ્ણુ યથ શકશે. શાંતિ વખતે તેઓ એક સંપીલી જાત તરીકે રહી શકશે. અને વણ' પ્રમાણે તે યુરોપીયન સાથે જોડાયેલા છે. ધાર્મિક અને કેળવણીની દ્રષ્ટિએ તેઓ ચીન અને જાપાનની પાસે પામે છે.

હવે એનું પીણું દ્રવ્ય. સાત દરોહ મુસલમાનો જતાં હિંદુસ્થાન ધરસામની લાગણીઓનું અગત્યનું રથાન છે. હાલ અંગ્રેજ સરકાર મુસલમાનેને સંતોષ આપવા મથે છે, અને તેની તરફ જુદી જુદી રીતે હિંદુ મુરવીમ ઝગડો ઉત્પન્ન કરીને અને મહેરબાની બતાવીને તેઓને સંતોષ આપે છે, પણ આ રાજ્યનીતિ પરિણામે નિષ્ફળ નીવડશે. કારણ કે ધરસામ વિરુદ્ધ બળ મજબુત થવું જાય છે, હિંદુસ્થાનની મુસલમાન વગતીમાં પશુ હિંદુ-મુસલમાનની મોટી સંખ્યા હિંદુસ્થાનની અગત્યતા અને દુનીયામાં ધરસામની અગત્યતા સારી રીતે સમજે છે, એટલે કે ધરસામના રાજ્યોની સ્વતંત્રતા હિંદુસ્થાનની સ્વતંત્રતાપર આધાર રાખે છે. હિંદુ અને મુસલમાન વચ્ચે જે હાલ

થોડા વખત થયા ઝઘડો ચાલે છે તે થોડા વખત પછી જરૂર
બંધ થશે. અને ખાસ કરીને જ્યારે કરોડો લિટી મુસલમાનો અં
લકીકન જાણુશે કે ઇસ્લામ ધર્મ જ્યાં સુધી દિલ્હીના સ્વતંત્ર નથી
ત્યાં સુધી સંવન થઈ શકે નહિ. મળણત થઈ શકે નહિ અથવા તે
પ્રરોપના સોડોની લલામણુથી દુર રહી શકે નહિ. ઇસ્લામ ધર્મ મરણ
પામ્યો નથી, તે મરણ પામશે નહીં અને પામી શકે પામ્યું નહિ.
એને સુક્ષેપ્ત અને શાંતિનું બળ આપવાનો એક જ માર્ગ છે. અને તે
એ કે તેનું બળ અને તેની મનોભાવના સમજી દેવ. ઇસ્લામનું
દેશોની રાજકીય સ્વતંત્રતા આ રીતિનો મુખ્ય પાયો છે, અને
દિલ્હીના નવા ઇસ્લામની ભવિષ્યની પ્રગતિમાં અસ્થિત ધણી સારો ભાગ
ભજવશે.

મતુષ્યની પ્રગતિનો વિચાર કરતાં એ વાત ભુલ્ય એમ નથી
દિલ્હીના કે જેમાં દુનિયાની વરિલનો પાંચમો ભાગ સમાવેલો છે
અને ચીન કે જેની આંદર એથી વધારે વગતી છે, એ બંને દેશો
મતુષ્યની જલદી પ્રગતિમાં વિગ્રહ કરતા છે. બંને દેશો આ બાબત
સારી રીતે જાણે છે. બંને દેશો તેઓની દલની અસ્થિત વિગ્રહ

પ્રથમ હજારો કાયદાઓ પસાર કરવાને અને ધડવાને પોતાની
 જ બેઠકો નિર્ણય કરે તો પણ તેવું બનવું અશક્ય છે. દુનિયા
 માત્ર પરસ્પર પ્રત્યક્ષ અને દુનિયાનું આર્થિક કલ્યાણ એ
 જ હિંદુસ્થાનમાં પ્રત્યક્ષ સરકાર અને સુવેલ શાંતિની માંગણી
 છે, અને અંગ્રેજ સોફાએ વાત જેમ જલદી સમજે તેમ બધાને
 માટે જીવ થઈ પડશે.

સમાપ્ત.

